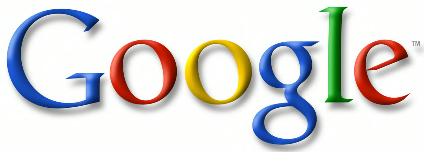

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

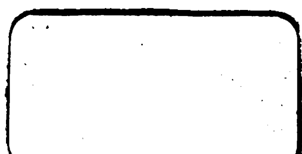
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

3 3433 08157134 5

1. L. Livius
2 [illegible]

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

LIBRI QUI SUPERSUNT,

EX EDITIONE G. A. RUPERTI

CUM SUPPLEMENTIS

NOTIS ET INTERPRETATIONE

IN USUM DELPHINI

VARIIS LECTIONIBUS

NOTIS VARIORUM

RECENSU EDITIONUM ET CODICUM

INDICE LOCUPLETISSIMO

ET

GLOSSARIO LIVIANO

ACCURATE RECENSITI.

VOLUMEN DECIMUM.

LONDINI:
CURANTE ET IMPRIMENTE A. J. VALPY, A. M.
1828.

NEW YORK
PUBLIC
LIBRARY

NEW YORK
PUBLIC
LIBRARY

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

LIBRI QUI SUPERSUNT.

VOL. X.

NEW YORK PUBLIC

NEW YORK
PUBLIC
LIBRARY

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXXII.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

1. Bellum Italicum, quanquam sociale vocari consueverit, si verum spectemus, simillimum civili fuit: cum sanguine, locis, belli denique ac pacis pleraque communione mixtæ unitæque populo Romano nationes, repente hostilia induerent, asperioribus odiis, ut solet in dissensione conjunctissimorum, quam si cum quantumvis barbara gente susceptum certamen foret. Igitur intra paucos deinceps annos plusquam trecenta millia juventutis Italicæ bello absumta traduntur. Multi enim validique populi defecerant, postquam, initio a Picentibus orto, civium Romanorum Asculi effusus sanguis est. Flor. III. 18. Vell. II. 15. Liv. Epit.

2. Ex iis quos ad explorandum quæ a sociis fierent Roma missos fuisse diximus, quidam adolescentem Asculanum duci Corfinium viderat, ut ibi, sicut communiter convenerat, pro sua civitate obses foret. Id cum Q. Servilio, qui in ea parte Italiæ proconsule agebat, nuntiatum esset, propere accurrit Asculum, ut incipienti adhuc malo occurreret. Ceterum nec opprimere morbum potuit, et sua cum pernicie supra modum exulceravit. Appian. Civ. I.

3. Ludi tum forte agebantur, res una omnium maximos cogere cœtus solita. Erant ea omnino tempora, iique hominum animi, ut lenissima quæque remedia vix laturi vi- Flor. Appian.

derentur: cum Servilius, quasi mancipia conviciis minisque ferociter increpat: 'Proh Jupiter!' inquit, 'Diique ceteri, qui Romanum Capitolium ideo nimirum incolitis, quod ibi caput rerum terrarumque omnium, sedemque sicut numinum vestrorum, sic imperii esse voluistis; quod tantum admisimus nefas, ut hæc audire, hæc videre tam fœda ac pudenda cogeretis? Eone deveniri indignitatis oportuit, ut Itali nos contemnerent, et quos potentissimi reges formidant, clientibus nostris contemtui essemus? Jam igitur, si Diis placet, regimen rerum Asculanus capesset, et pro Romanis Patribus fata gentium regumque Picentes temperabunt. Id vero facinus Dii prohibessint! aut, si tam nefanda permittere decreverunt, prius quicquid usquam est Romani nominis intemeratum adhuc impollutumque pereat! Mihi quidem satius fuerit, vel mille mortes perferre, quam hanc tantam subire ignominiam, ut meo suffragio jus Romanum ad dedititios nostros transeat.

Diod. ap. Vales.

4. 'Vestrum autem furorem mirari satis nequeo, Asculani, quos non populi Romani majestas ultra, non vestrarum virium reputatio, ne prioris quidem ævi memoria deterret, ne tam perniciosa inciperetis. Cum omnibus Italiæ populis majores nostri bellaverunt; nec par omnibus aut virtus, aut resistendi spatium fuit. Nemo tamen omnium æque facile atque Picentes subacti sunt. Uno prælio victi, continuo sese P. Sempronio, et primi omnium Asculani, dediderunt. Vos igitur, qui tam levi momento spem libertatis abjicere soletis, quibus præstigiis dementati ad rebellandum vultis esse principes?' Non tulerunt ista vociferantem Asculani, tanto furore exacerbati, ut quicquid deprehendi civium Romanorum in oppido potuit, cum ipso proconsule, legatoque ejus Fonteio, trucidaretur, bonis omnium direptis. Ab hoc initio, cum ultra dissimulandi non esset locus, per Italiæ populos et urbes signa cecinerunt, discurrente passim Pompædio, quem præcipuam istius belli facem fuisse consentitur. Hic igitur cum primos omnium Marsos suos eduxisset, nomen toti bello fecit, ut a plerisque Marsicum appelletur.

Sup. xv. 9. Oros. v. 18. Liv. Epit. Flor. Cic. pro Font. c. 14. Appian. Liv. Epit. LXXVI. Strab. v. p. 241. Vell. II. 16. Diod. Ecl. XXXVII.

5. His in urbe cognitis 'tumultum esse' decretum:

Liv. Epit. Vell. Oros.

justitium edictum: saga populus sumsit. Interea Cn. Pompeio prætori negotium senatus dederat, ut cum exercitu Asculum accederet, initia belli oppressurus. Iste strenue profectus, Asculanos ad satisfaciendum populo Romano, tradendosque defectionis auctores cohortatus, renuentibus vim intentat, eductasque copias oppugnationi paratas habet. Oppidani de industria metum simulantes, Front. ut incautos invaderent, juventutem intra muros instructam Strat. III. 17. tenent: paucos homines, eosque magnam partem valetudine aut ævo inutiles, in mœnibus locant. Idcirco Romani, profecto dimissos alio juniores arbitrati, remque sibi tantum cum parvo debilium numero fore, contemtim suggrediuntur. Dum alii suffodere muros, alii superare scalis tendunt, et in hanc unam rem intentis omnis periculi metus et cautio abest; subito apertis portis, fit Asculanorum acerrima eruptio, Romanique multis desideratis a muro rejiciuntur.

6. Inter hos Italiæ motus, expectationemque longe gravissimi belli, L. Julius Cæsar, P. Rutilius L. F. L. N. Lupus consulatum Romæ iniverant: * (Cæsari multis Appiani locis pro Lucio prænomen Sexti additur:) quo anno Plin. II. 30. sol rubenti circulo circumdatus apparuit, magno apud animos aliis jam ante causis solicitos metu: eodemque Jul. Obs. mox insigniter aucto propter Metellæ Cæciliæ somnium, Cic. de Div. I. 2. et 44. Q. Balearici filiæ. Junonem Sospitam, quod templa sua et II. 66. immunde haberentur, profugientem, suis precibus ægre Obseq. revocatam esse per quietem viderat.

7. Eam rem senatus minime negligendam esse censuit: quod pacem numinis, cui salutaris inesset appellatio, et Cic. pro cui consules omnes facere necessum esset, inprimis ad Mur. c. 41. tutelam reipublicæ pertinere credebat. Igitur de senten- Cic. de Div. tia patrum supplicationibus habitis, L. Julius consul tem- Obseq. plum refecit: adeo quidem negligenter habitum, ut præter alias sordes sub ipso simulacro Deæ canis catulos enixa reperiretur. Metellæ negotium datum (quod eam præ ceteris Junoni gratam esse appareret) ' ut grege matronarum,[a] sordidis obscœnisque corporis coinquinatum ministe-

* A. U. C. 662. A. C. 90.

[a] *Ut grege matronarum*] Nulla hic est legitima verborum structura. Sed et Obsequens ipse

riis, religiose commundato, pristino splendori omnia restitueret.' Hujus mulieris insomnium quanquam mirifice cum re convenisse videretur, fuerunt tamen Romæ qui nihil somniis tribuendum crederent, inter quos et L. Sisenna fuit, eorundem temporum rerumque celebris scriptor.

Cic. de Div. I. 44.

Oros.

8. At senatus a religionibus ad belli molem omni cura conversa, Samnium et Marsi provinciæ consulibus decretæ. Marsi P. Rutilio evenerunt, L. Julio Samnium. Hi præcipui rebellantium populi erant. Multi enim præterea defecerant. Picentes Vestinique, et cum Pelignis Marrucini, et Apuli. Tum Frentani,[b] Hirpini, Pompeiani, denique totus ille tractus Italiæ, qui a Liri fluvio ad maris Adriatici sinum intimum porrigitur. Consules hi Q. Pompædium Silonem, C. Aponium Mutilum legerant. Pro Aponio quidam Papium nominant. Prætores, e Marrucinis Herium Asinium, e Marsis C. Vettium Catonem, e Lucanis M. Lamponium, Ti. Cleptium reperio. Habuerunt et Samnites Marium Egnatium, et Trebatium, et Pontium Telesinum: sed C. Judacilium sive Apuli, sive Picentes, utrumque enim traditum est; et Peligni A. Cluentium. Præter hos clari sociorum duces,[c] non adjecto quorum quisque populorum fuerit, nominantur T. Afranius, P. Ventidius, C. Pontidius, P. Præsenteius, Titus Herennius: præterea Juventius quidam, et Obsidius, et Capuanus Gutta. Quorum alii statim ab initio prætores sunt creati: ceteros vel in abeuntium locum factos, vel in occisorum suffectos intelligimus. Sub horum

Eutrop. Liv. Epit. Euseb. Chron. Memn. ap. Phot. Appian. Diod. Appian. Vell. Oros. Liv. Epit. LXXIII. Senec. de Benef. III. 23. Flor. III. 21. Diod. Vell. Flor. Liv. Epit. LXXV. Appian. Oros. Eutrop. Freinsh. Not. ad Flor. III. 18.

hoc loco corruptus est, cujus hæc sunt verba: 'Metella Cæcilia .... gregem matronarum sordidis obscœnisque corporis coinquinatum ministeriis, in quo etiam sub simulacro Deæ cubile canis confœtuerat, commundatum supplicationibus habitis, pristino splendori restituit.' Sensus satis patet. Templum Junonis sordidis obscœnisque corporis coinquinatum ministeriis fuerat. Illud Metella, grege matronarum secum assumto, religiose commundatum pristino splendori restituit. *Crev.*

[b] *Frentani*] Sic nomen hoc scribitur a Strabone, Plinio, Pomponio Mela, et aliis: non *Ferentani*, quomodo hic Freinshemius Appianum secutus ediderat. *Crev.*

[c] *Præter hos clari sociorum duces*] Illos omnes enumerat, cum nominibus auctorum qui de ipsis mentionem fecere, Freinshemius in Nota ad Florum, ad quam margo remittit. *Crev.*

imperio urbium insignium præfecti multi, cum suo quisque præsidio, erant.

9. Igitur contra hos tam peritos militiæ et impigros viros cum instaret dimicatio, diligenter curatum, ut, qui tum erant, quique postea facti sunt, consulibus quam præstantissimi legati adderentur. Sed tum quidem Rutilio Cn. Pompeius Magni pater, Q. Cæpio, C. Perperna, C. Marius, Valerius Messalla, proconsulari omnes potestate, adjutores dati: Cæsari P. Lentulus frater consulis uterinus, T. Didius, P. Licinius Crassus, L. Cornelius Sylla, M. Marcellus. Præterea M. Cornutus, L. Cinna, Q. Catulus, Q. Metellus, itemque P. Sulpicius, et M. Antonius legati bello Marsico fuisse memorantur. L. Calpurnius L. F. Piso armis faciendis præfectus est. Cic. pro Font. c. 15. Appian. Cic. Vell. II. 15. Cic. Brut. c. 89. Cic. in Pis. c. 36.

10. Sed Italici populi, priusquam bellum inciperent, legatos in urbem miserunt. Eorum preces atque minas ita miscentium, ut malle pacem, plus confidere armis viderentur, talis ferme oratio fuit. 'Qui simus, unde veniamus, patres conscripti, neque vos ignoratis; et nobis nota templa, familiares vultus occurrunt: affines consanguineosque videmus, quibuscum domi militiæque magnus nobis usus et conjunctissima necessitudo fuit. Inter homines tot nominibus invicem devinctos, et proloqui paulo duriora, et audire juxta grave est. Sed mandata nimirum accepimus, quæ cum fide perferenda sunt, rationem Italiæ toti reddituris. Appian.

11. 'Ne enim a nostris tantummodo civitatibus missos credideritis: eadem hic uti causa Italorum omnium, ita voluntas est. Et ne, ut in repentinis consiliis, facilem sedatu motum imaginemini, jurejurando et obsidibus missis usque eo devincti sumus, ut eundem omnes casum experiri necessum sit. Igitur et senatum communiter legimus, et consilio publico constituimus temporariam sedem. Creavimus interea magistratus, legiones conscripsimus, arma, commeatum, pecuniam coëgimus, eo omnia animo, ut prius cum omnibus nostris, quod Dii avertant omen, funditus intereamus, quam diutius defraudari nos jure nostro patiamur.

12. 'Neque nova hæc nobis incidit, sed a patribus

avisque transmissa et transdita est cogitatio. Jam olim
Cic. de Har. Resp. c. 9. indigne ferimus, Romani, quod rebus omnibus pares, numero meritisque superiores, quippe qui tanto[1] jam tempore
Vell. II. 15. duplicem numerum militum ad omnia bella præbuimus, ita negligimur a vobis atque contemnimur. Igitur quæ nunc de communicando sociis jure tanquam inauditæ audaciæ verba aversamini, ea jam ante ducentos annos in
Liv. VIII. 5. curia vestra sonuerunt. Et quanquam eo tempore, cum paucis Italiæ populis sociis uteremini, mediocres eorum opes fregistis, subinde tamen postea querelæ auditæ sunt, et interdum consilia capta. Et ne longius abeamus, patrum nostrorum memoria quid mentis Italiæ fuerit plenis-
Sup. LX. 23. sime essetis experti, nisi rem nondum maturam Fregellanorum festinatio prodidisset.

13. 'Hodie vero non unius oppidi, ne paucarum quidem civitatum, sed Italiæ legatos auditis, Deorum hominumque obtestantes fidem, ut aliquando temperetis ab injuria, et ad utilitatem tum ceteræ Italiæ, tum etiam vestram vestrique imperii urbisque salutem respiciatis, quando res in eum statum devenit, ut una hæc vobis sit in præsentia deliberatio, utrumne cives sitis nos Italos, an vero hostes habituri. Neque est ut ad hæc verba tumultuemini, Patres. Liberam, sed veram vocem audistis, neque indignam, aut his quorum nomine emissa est, aut his apud quos prolata.

14. 'Quid enim in nobis est, cujus communione quasi pollui credatis vestram civitatem, Romani? Natos in eadem Italia, iisdem institutos eductosque moribus et artibus, pari usu militiæ, qui et pro vobis tam diu feliciter pugnavimus, et, si necessum sit (quod abominamur) contra vos pugnaturi sumus, non anteponetis mancipiis vestris, e quibus jure manumissionis cives Romanos quisquis voluit fecit? Fieri non potest, ut hanc indignitatem qui abjicere possunt, diutius ferant. Ne natura quidem rerum sinit, ut in æquali virtutis atque libertatis indole, alii dominentur perpetuo, alii serviant: et qui vim facere conati sunt, neque tranquillum imperium unquam, neque certum diu habuerunt.

1 Omittebatur τὸ *qui* in edd. ante Crev.

15. 'A majoribus vestris, et hujus urbis frequenti seditione discite, quam sit difficile, adversus viros et armatos, simul et securitatem suam, et erepta aliis jura tueri. Quam pertinaciter olim patricii vestri, quorum tum in manu erant omnia, repugnarunt, ne tribuni plebis crearentur? Creati sunt: eorumque potestas in tantum evaluit, ut nobilissimo cuique potentissimoque maxime formidabilis esset. Iterum deinde, per speciem decemviratus obtinuerunt tyrannidem: illa quoque cum pernicie sua quam cito sunt dejecti? Matrimonia plebeiorum, tanquam rem miseram et pudendam, cum essent vehementissime aversati, postremo concedere coacti sunt. Plebeios ab honoribus, sacerdotiis, magistratibus diu repulerunt: sed postquam illi carere ultra jure quod se mereri sentiebant noluerunt, id quoque cum illis communicatum est. Quod igitur tenuis tum et inops illa plebecula, illa ex variis Italiæ partibus collecta colluvies, obtinere potuit, id huic Italiæ pernegabitis, Romani?

16. 'Quid enim in petitione nostra vel iniquum jure, vel exemplo fœdum, vel ad famam dedecorum inest? Quam multæ fuerunt florentissimæ nostræ civitates, priusquam Roma conderetur? Quanta ubique principum nobilitas? Qui familiarum splendor? Sed neque virium opumve publicarum privatarumque pœnitet. Quid deinde postulamus? Ut pares vobis, quemadmodum sumus, ita habeamur. Hæcne tam impudens postulatio, tamque contumeliosa est, et nefaria, ut potius omnia præsenti exponere periculo, vastare atque urere Italiam, in eundem casum colonias vestras urbemque ipsam permittere, denique cœlum (quod aiunt) terramque miscere, quam hæc concedere, oporteat? Per hæc omnia quæ nominavimus, et per cuncta quæ his continentur pietatis affectusque vocabula, nolite consanguineos populos, quorum deberetis amare concordiam, parricidiali bello committere. Nolite vos nosque in eam adigere necessitatem, ut pro hostili sanguine cognatum hauriamus: oppida, fana, domus, quæ majorum utrimque nostrorum manibus condita sunt, nostris diruantur: pulcherrimum quod unquam fuit imperium suas intra ruinas sepeliatur. Nec enim nescire

vos, aut negligere arbitramur, quanta cupiditate externi reges nationesque, quibus jam olim prægrave videtur hoc imperium, hanc velut a Diis oblatam occasionem sint arrepturi.

17. 'Antiquissimis populi Romani monumentis traditum accepimus, paucas a Romulo raptas Sabinorum mulieres, cum in media Urbe inde patres suos fratresque, hinc maritos exitiabili prælio dimicare cernerent, interventu suo precibusque infestas diremisse acies, recipiendisque in civitatem Sabinis, perpetuæ concordiæ stabilivisse pignus. Idem nunc neque paucas matronas orare, sed infinita millia filiarum sororumque nostrarum, quas in matrimonio habetis, vestrarum itidem, quas nobis elocastis, credite: neque majori quam tum pretio redemeritis pacem. Accipite in civitatem veteres socios, veteres cognatos vestros, cum optimo quoque pietate in hanc patriam certaturos.

18. 'Hoc non modo nostri principes populique contendunt; sed omnes ferme, quæ sunt per Italiam, coloniæ civium Romanorum, plebis etiam urbanæ pars melior, ac quod inter vos sapientia et amore patriæ primum est: adeoque, si verum amamus, jam præjudicatum est a majori parte Romani nominis; nec ferme nisi pauci maligni et invidi, et ab his deinde aliorum decepta multitudo repugnat. Horum pravitate effectum est, ut res olim agitata perfici nequiverit, eoque jam deducta sit loci, ut, nisi vestra prudentia obstiterit, patres conscripti, propediem longe atrocius sensura bellum sit Italia, quam aut Pyrrhus olim, aut postea Carthaginienses intulerunt.

19. 'Horum infelicibus nefandisque artibus et Gracchi duo, et nuper clarissimus juvenis, et cui pares Romana civitas perpaucos tulit, in sacrosancto magistratu occisus est. Ab iisdem, quo spes omnis impetrandi justa sociis vestris semel eriperetur, nefaria lex excogitata est, per quam, ne cui dubium foret quales illi cives pati nescirent, sanctissimi amplissimique viri, assertores amplificatoresque hujus imperii, ornamenta urbis ac senatus, exilio mulctati sunt: ceteris, ut quis virtute atque dignitate præcellit, idem periculum; nobis apertum bellum denuntia-

tur. Sed ne Jupiter Diique ceteri sirint, ut precibus nostris, benignitate vestra, salute omnium hæc superior sit factio: et plus paucorum importunitas ad profligandam Italiæ pacem, quam ad conservandam confirmandamque ceterorum virtus et benevolentia possit. Scilicet horum imperium perpetuo feremus socii, qui tam insolenter potestatem suam exercent in cives suos, et quos æquo secum jure esse, licet factis negent, ore coguntur confiteri?

20. 'Et quoniam ita se res habet, ut non eadem omnium Romanorum sit sententia, sed diversis factionibus dividatur civitas; nos etiam orationem nostram dividemus. Et vos quidem, patres conscripti, et quicquid in civitate sanum est, his manibus ad genua vestra protensis, oramus et obtestamur, ut aliquando consanguineorum vestrorum, ut vestri etiam, uxorum liberorumque vestrorum, quibus quod expectamus responsum, aut fidam securitatem, aut perpetuam solicitudinem, et quæ dicere nolumus, allaturum est, misereamini: sociosque vestros, quorum fidem virtutemque semper probavistis, bene de hac civitate meritos, bene merituros, arctiore vobiscum jure copuletis. Ita rem non indignam sapientia vestra, urbi autem totique Italiæ salutarem feceritis: et a posteris etiam optimæ sententiæ auctores celebrabimini.

21. 'Si quis autem est adeo juris omnis et æquitatis hostis, ut servire sibi postulet viros ad imperium natos, is sibi, et si qui præterea eadem superbia et pervicacia aget, hoc ab universa Italia dictum putet: viri sumus, arma habemus: virtute, disciplina, scientia rei militaris pares; causa et numero superiores sumus. Jus ejus civitatis petimus, cujus imperium nostro auxilio partum, auctum, servatum est. Quæ invidia est, cum laborum atque periculorum partem majorem tulerimus, si juris et præmiorum saltem æquam efflagitamus? Cives, si vultis, habebitis optimos vestrique et urbis amantissimos; hostile non modo factum omne, sed etiam nomen detestamur. Servos tamen sub nomine sociorum ultra non habebitis. Sine quibus nec parare tantas potuistis opes, nec tueri quæsitas potestis, iis imperare velle desinite.'

22. Vix perorare legati potuerunt; tantus audiendi

talia dolor fuit, tantaque impatientia. Multorum deinde simul voces auditæ increpantium ominantiumque, 'ita demum feliciter eventura sociis quæ agerent, si Latinis olim, si Campanis eadem superbia bene cessisset.' Id-
Appian. circo et senatus nomine responsum animose est: 'Ubi pœnitentiam suam socii approbassent, posse iterum de iisdem rebus legatos mittere: de cetero, priusquam satisfactum senatui populoque Romano esset, mittendi veniam non fore.' Hæc ubi renuntiata legatio est, passim totis viribus bellum instrui, delectus agi, et præter eas copias, quas suis quisque tuendis finibus populus paraverat, in commune exercitus, peditum equitumque ad millia centum, conscribi cœpit. Neque minores Romanis apparatus erant. E quibus quod urbi custodiendæ satis visum erat retento, ceteræ copiæ consulibus legatisque sunt traditæ. Nam ut in magno et intestino tumultu ambo simul consules votis nuncupatis paludati profecti sunt.

23. Interea diversis Italiæ locis cives Romani, præsertim qui in dignitate aliqua erant, trucidabantur: vulgo mancipiisque vita ea lege dabatur, 'ut sub signis sociorum
Jul. Obs. militarent.' Præ ceteris notata Picentum immanitas fuit,
Dio ap. Vales. qui barbaro more multos excruciarunt: ne in populares quidem mitiori rabie, si qui contra Romanos arma capere detrectarent. Nec enim viros tantum in conspectum suorum productos omni genere contumeliarum affligebant; sed matronis etiam capilli cum ipsa simul cute avelleban-
Plin. III. 12. tur. Pinnensium (in Vestinis id oppidum hodieque est)
Cluv. Ital. II. 12. nescio quo casu excepti a sociis liberi fuerant. Eos rebel-
Diod. ap. Val. lium agmen ad mœnia Pinnæ deductos, quo parentes consanguineosque misericordia carissimorum pignorum ad defectionem impellerent, postquam id inceptum frustra esse apparebat, ante ora suorum crudeliter interfecit.

Oros. v. 18. 24. His et talibus in facinoribus multa Cilicis cujus-
Diod. dam archipiratæ opera erat, quem ob frequentia maleficia et homicidia a Romanis Asculi in custodia habitum Picentes initio defectionis vinculis exemerant. Is ergo quasi pro meritis cujusque gratiam relaturus, collecta perditorum hominum manu, pro liberatoribus acriter, in Romanos infenso animo militabat; et agros, vicos, oppida rebellibus

accedere renuentium, latrociniis a puero exercitus, supra ceterorum furorem incendiis cædibusque pervastabat. Lucani Ser. Sulpicium Galbam comprehenderant. Sed ille unius mulieris opera, ad quam divertebatur, captivitatem evasit. Liv. Epit.

25. Multa tum florentissima longæ pacis bonis oppida fœde vastata. Ocriculum in Umbris, Fæsolas in Tuscis, Carseolos Æquicolanorum, et in Campania Nuceriam, caputque gentis suæ Picentiam, cum multis æque nobilibus eo bello plurimum vexatas esse reperio. Sed omnium pertinacissime obsessæ defensæque sunt Æsernia et Alba coloniæ. Quarum illa duobus Maniis Valerio Messalla et Otacilio Crasso consulibus deducta est, anno urbis conditæ quadringentesimo nonagesimo; Albenses ad lacum Fucinum totis annis quadraginta ante Æserninos deducti sunt, cum Ser. Cornelius Lentulus, L. Genucius Aventinensis consules essent. Sed Rutilius Juliusque consules, ut obsessis opem ferrent, in Samnium Marsosque diversi abierunt. Flor. III. 18. Liv. Epit. Sup. XVI. 48. Liv. X. 1. Oros. V. 18.

26. Inter hæc a nomine Latino, reliquisque extra Italiam sociis frequentia venerunt auxilia. Nam etiam tum magna pars Italiæ, omne Latium, Etrusci, Umbri, aliæque validæ nationes in fide manebant. Sed et in aliis quibusdam quæ defecerant, adeo repentinus inter omnes consensus esse non potuit, ut non magna portio immixta bonorum esset. In Hirpinis certe justam legionem Minatius Magius conscripsit, Æculanensis[d] quidem civitate, sed intactus a scelere, et avitæ in Romanos fidei tenax. Nepos enim Decii Magii Campanorum principis erat; ejus qui deficiente ad Hannibalem Capua, ut ruentem in dedecus et exitium patriam retineret, multa ausus passusque, fortissimi atque fidelissimi viri famam emeruit. Liv. Epit. Appian. Vell. II. 16. Liv. XXIII. 7. Vell.

27. Neque segnis Minatii eo bello opera fuit. Nam et Herculanei capti communem cum T. Didio laudem habet: et cum L. Sylla Pompeios oppugnavit, Cosamque occupavit. Agnovitque meritum Romanus populus, et

[d] *Æculanensis*] Ex Æculano civitate, quæ principem in Hirpinis locum tenebat. Male ergo et apud Freinshemium legebatur *Æsculanensis*, et legitur apud Velleium *Asculanensis*. Crev.

ipsum quidem nominatim donavit civitate, duosque deinde filios ejus creavit prætores, cum adhuc seni crearentur.
Sall. ap. Gell. II. 27. Utilior etiam quam celebrior industria Sertorii fuit: cujus egregia facta toto eo tempore primum ignobilitas hominis, deinde scriptorum invidia obscuravit. Sed is tum
Plut. Sert. c. 5. Galliæ Cispadanæ quæstor arma virosque magno numero coëgerat: ne ipse quidem suo corpori parcens. Unde eodem bello, dum nullum periculum refugiens acriter pro
Sall. patriæ imperio pugnat, effosso altero oculorum, 'non dehonestamentum id oris, sed ornamentum habere,' haud injuria gloriatus est.

28. Venerunt et ab ultimis terris auxilia, non regibus modo magnisque populis promte summittentibus, sed etiam mediocrium civitatum alacri studio. Inter quas et ab
Memn. ap. Phot. Heraclea Pontica duas triremes tectas venisse Memnon scriptum reliquit, cujus in populorum assignandis sedibus error admonet, ut operæ pretium facturi videamur, si, qualis initio belli socialis Italia, quibusque habitata gentibus fuerit, velut in tabella spectandum exhibeamus. Cum enim vir, ut existimari potest, cetera non ineptus, adhæc paulo post hæc tempora, florente certe Romanorum imperio natus, Marsos Pelignosque ac Marrucinos, Libyæ gentes Gadibus finitimas potuerit credere; profecto nobis haud translatitia diligentia erit opus, ne in rebus tot sæculorum vetustate obliteratis, tot interim mutationibus aliam aliamque subinde faciem adeptis, hallucinemur.

Plin. III. 5. 29. Igitur omnis Italia decies centena et viginti millia passuum[e] in longitudinem protenditur, ab Augusta Prætoria per urbem Capuamque ad Siculum fretum, ubi Rhe-
Cluv. Ital. I. 13. Plin. III. 17. Plin. III. 5. gium oppidum est, pergentibus. Augusta nomen adhuc hodie retinet, juxta geminas Alpium fauces, Graias atque Pœninas,[f] sita. Latitudo minime respondet longitudini, ipsa quoque varia, maxima proxime Alpes inter Varum et Arsiam fluvios, ad quadringenta decem millia[g] patens:

[e] *Decies centena et viginti millia passuum*] Leucas nostrates 340. *Crev.*

[f] *Pœninas*] Sive potius *Penninas*. Vid. Liv. XXI. 38. *Crev.*

[g] *Quadringenta decem millia*] Leucas 137. *Centum millia.* Leucas 33. *Millia passuum viginti.* Leucas fere 7. *Crev.*

deinceps quanto magis in austrum vergit arctior, nisi quod in media ferme longitudine inter Tiberis et Aterni ostia, brevissimo itinere in centum millia tumet. Ad Scyllacium quidem, et sinum Terinæum, qui hodie S. Euphemiæ dicitur, angustissima Italia est, vix millia passuum viginti inter Superum Inferumque mare occupantibus terris. In hoc situ plurimæ gentes civitatesque nobiles et nunc sunt, et olim fuerunt. Sed in præsentia satis habebimus eas descripsisse, quarum tum temporis præcipua celebritas et potentia, aut sociali bello insigne aliquod fatum fuit. Cluver.

30. Ergo naturam secuti quatuor in partes Italiam divi- Sacc. Hist. Ticin. I. 1.
dimus, ut Circumpadana montibus et Adriatico sinu planities terminetur; partem secundam Apenninus mons, totam Italiæ longitudinem pertransiens; ceteras, quæ cis aut trans Apenninum jacent, constituant. A prima quam fecimus regione commodissime descriptionem totam ordiemur. Sub ipsis Alpium radicibus, ubi nunc ex argumento vocati 'Pedemontani' colunt, angustis primo spatiis, deinde latioribus, campi fertilissimi extenduntur, quos Strab. v. p. 211.
Polybius, qui plurimas terras peragravit, tota Europa Polyb. II. 14.
præstantissimos esse, passuumque in ambitum millia MCCL.[h] complecti prædicat.

31. Hos ita intersecat Padus, ut longe majorem efficiat partem, quæ ad Adriaticum mare, quam quæ ad Ligusticum vergit. Utramque ripam Gallicæ nationes Etruscis pulsis antiquitus occupaverant: ut Vespasiani Plin. III. 19.
ævo de Tuscorum in ea regione oppidis sola Mantua superesset. Cum his populis diutissime depugnandum Romano fuit, et ab his omnis ea regio Gallia Cisalpina appellata. Nobilissimæ illarum gentium, in sinistra ripa Strab. v. p. 212.
Insubres, Cenomani; in dextra, quæ propior Romæ est, Boii atque Senones fuerunt. Horum Boii pulsi sedibus: Senonum tota natio a populo Romano deleta. Ab his illustres urbes multæ conditæ: in agro Insubrium Medio- Liv. v. 34. et 35.
lanum Bellovesus exstruxit; Veronam et Brixiam Ceno- Sarisb. VI. 17.
mani. Senenses quidem ipsa appellatione prodere originem videntur: et Comum, Bergamum, Tridentum, Vicentia, Justin. XX. 5.

[h] *Passuum ... millia MCCL.*] Leucas nostrates 417. *Crev.*

Trogo auctore, Gallis auctoribus initia sua debent. At
Sup. xx. 64. Placentiam et Cremonam, M. Livio, L. Paulo consulibus, sub Hannibalis bellum Romanæ coloniæ occuparunt.

32. A latere Gallorum usque ad mare Adriaticum Veneti sunt, antiquissimæ celebritatis nomen, et hodie quoque pulcherrima urbe, neque integra modo libertate, sed etiam imperio non contemnendo præcipuæ famæ. Sed Galliæ Cispadanæ Ligures ad mare sui nominis prætexuntur. His antiquitus caput Genua fuit, nunc quoque florentissima. Durum bello, minusque fidei quam libertatis tenax genus, arma Romana, jam Africam Asiamque magnis victoriis peragrantia, sæpe sustinuit, aliquando repressit: neque ulla Italicarum gentium serius perdomita est. Inter hæc mons Apenninus a Liguribus per mediam
Strab. ferme Italiam porrectus, apud Bruttium in duo brachia discedit, altero Leucopetram Rheginorum contingens ad
Plin. III. 5. Siculum fretum, altero promontorium Lacinium, quod a Junonii templi ornamentis posteriora tempora 'caput co-
Farnab. in Lucan. II. 214. lumnarum' vocaverunt. Isto montium tractu Ligures habitant, quos ab Etruscis Arni fluenta separant. Inde jam in mediterraneis Arretium, ad mare Pisæ sunt in Tuscorum finibus.

33. Tuscis ex Lydia repeti genus, nec nescio, nec refello. Tantum ut ingeniis talia studiose rimantibus argumentum non inamœnæ disquisitionis subjiciam, non dissimulo, per mihi mirum videri, nullas earum gentium origines, uti nunc vulgo fieri scimus, ita antiquitus etiam e Germania peti, cum tot extent notæ huc trahi faciles: gentium septemtrionalium creberrimæ migrationes, vicinia locorum, sermonis quidem etiam expressa vestigia. Nam et in Asia Lydiaque ipsa Cimbros olim sedes habuisse constat, ut etiam inde venire Germanici sanguinis populi potuerint: et e magna Germania per Alpes nec longior,
Liv. XXI. 38. nec difficilior trajectus erat, quam postea iisdem Cimbris fuit. Præterea quo tempore Hannibal in Italiam transiit, partem Alpium semigermanæ gentes tenebant.

Serv. ad x. Æn. 164. Dionys. I. 19. 34. Nomen autem Tuscorum propter sacrificiorum religiones a Græcis impositum credatur licet, quemadmodum alia non minus inepta creduntur: dum ne ignoremus

nunc quoque Germanos inter se aut a consanguineis nationibus Lydos atque Tuscos nominari. Sed et Italiam, nisi quem fabulosæ delectant origines, a Tuscis appellatam fuisse suspicio est, iis, inquam, Tuscis, qui subjectam Alpibus regionem tenuerunt, in valle (hoc enim ipsum significat Italia) se habitare indicantibus. Quid quod Bodinci nomen Pado antiquitus inditum, vix alia in lingua notationem quam ei tribuit Plinius 'fundo carentis' invenerit? Plin. III. 26.

35. Quid jam extra Italiam regiones, sed in quas Infero mari accessus Tuscis fuit, aliter a Græcis, aliter ab Italis appellatas commemorem, ea ratione nominum, ut in sola Germanica lingua certum et convenientem locis intellectum præferant? Eandem insulam Zanclen Græci,[1] Siciliam Itali dixerunt, rem etiam eandem utraque denotante voce: nam hodieque falcem (cujus figuram insula refert) hoc nomine Germania designat. Quam autem[2] Græci Libyam vocant, eam esse ab Tuscis Africam nuncupatam ob simiorum multitudinem non absurdum est credere. Nam et simiorum regnum apertissime notat Africæ vocabulum: et genus illud animalium non modo frequentissimum iis locis esse constat; sed etiam urbes fuisse, quæ a simiis se denominarent; simios divino honore colerent; liberis denique, ut Græci a Diis, ita illi a simiis nomina imponerent. Diod. XX. 59.

36. Ceterum Tuscorum, undecumque illis nomen aut origo fuerit, et antiquitus summa potentia, et belli socialis tempore magnæ adhuc vires memorantur. Urbes præcipuæ adhuc Pisæ erant et Luca coloniæ, Volaterræ, Arretium, Cosa. Proximi Etruriæ Umbri habitarunt, Tiberi fluvio discreti, gens antiqua et ampla. Narnia tum et Iguvium Ameriumque et Camertes cum Tudertibus, et ad Tiberim Ocriculum, claræ urbes populique erant. Ab his deinde Picenum ab ipsis illis montibus incipit, in qui- Dion. I. 19. Strab. V. p. 219. Liv. V. 33.

2 *Cum autem* edd. ante Crev.

[1] *Eandem insulam Zanclen Græci*] Hoc quo auctore dicat Freinshemius, incertum nobis est. *Crev.*

bus Camerinum, hodie quoque antiqui nominis retinens, jacet. Ariminum hi tenebant, Asculumque, unde initium defectionis fuit, et Firmum, clarissima oppida. Vestini Aternum habent, quod nunc Pescara nominatur, ad amnem ejusdem nominis, qui medius inter Vestinos assitosque Marrucinos et Pelignos labitur. Marrucinorum Teate fuit, caput gentis: erant et alia oppida, sed frequentius vicatim habitabant. At Pelignos Corfinium nobilitat, arx rebellantium sociorum, et Italicæ appellatione communis omnium civitas: itemque Nasonis origine clarus Sulmo.

Cluv. Ital. Ant. II. 12.

Sup. LXXI. 45.

37. In latere Pelignorum Vestinorumque Marsi Fucinum lacum accolunt, celebratæ fortitudinis viri, adeo quidem, ut eousque neque de Marsis Romæ, neque sine Marsis triumphatum esse opinio tenuerit. Præcipua urbium Marruvium fuit: deinde Alba ad Fucinum, colonia. Hinc Æquorum veteres fines, sed tum Latio contributi, Carseolis maxime gloriabantur. Sed a Pelignis et Sagro flumine Samnium longo tractu porrigitur, antiqua fama et maximis urbibus clarum, Æsernia, Boviano, et, quod nunc quoque veteri vocabulo noscitur, Benevento.

Sil. VIII. v. 503. Strab. v. p. 240. Appian. Civ. Silius.

38. Campaniæ etiam pars montosa Samnitibus connectitur: in qua post Capuam, Cumæ, Puteoli, Neapolis, Nuceria, tum quoque adhuc Pompeii erant, nobilissima oppida. Teanum præterea et Larinum Frentani populi fuerunt. At post Beneventum coluerunt Hirpini: quorum urbes Aquilonia, Abellinum, Æculanum memorantur. Lucania deinde sequitur, magna regio: urbes, Velia, Copiæ, Thuriorum prius, et ante Thurios Sybaris nomine nobiliores, Grumentum, Potentia. Hinc deinde per Bruttios et extremum Italiæ angulum Apenninus Siciliam versus sinuatur. Tempsa horum erat, Vibo Valentia, et celeberrimæ omnium Rhegium et Locri.

Ptolem. III. 1.

39. Tertia pars Italiæ, quæ monte Apennino et mari Infero clauditur, primo quidem Ligurum, deinde Etruscorum populos continet, utraque gente a montibus ad littus porrecta, suumque nomen dante quam accolit parti maris.

40. Post Etruriam Latium est Tiberi flumine disjunctum, ubi caput non Italiæ modo, sed prope orbis univer-

si, Roma est. Ampla regio, validi populi, nobilissimæ urbes hac parte Italiæ fuerunt. Præter antiquum Latium, Rutuli et Aurunci ad maris oram: interius Volsci, Hernici, Æqui. Lanuvium, Aricia, Tusculum et Præneste Latinos veteres illustrabant.[3] Arpinum Marii tum natalibus gloriabatur, nondum agnito quanto majus Volsco Romanoque nomini decus Ciceronem peperisset. Et Anagnia caput Hernicorum, Tarracinaque, et Minturnæ, et Formiæ, et Sinuessa in Auruncis, opulentæ illa tempestate urbes erant.

41. Per Minturnas fluvius Liris transiit: ejus in læva ripa Sidicini colebant, quorum Teanum oppidum fuit. Ex his Campania rerum omnium affluentia luxuque præ ceteris Italicis celebrata regio: de qua jam occupavimus dicere, quod pars ejus Apennini juga sequentibus occurrebat. Post Campanos Picentini sunt, ad Pæstanum sinum ex veteri Piceno a Romanis victoribus trajecti. Hic Picentia clarum oppidum erat, et Romanorum colonia Salernum. Ab eodem sinu deinceps Lucani Bruttiique Italiam, uti dictum est, finiunt. Strab. v. p. 251.

42. Superest quarta quas fecimus partium, inter Apenninum et mare Superum, quod et Adriaticum vocatur, intercepta regio. Hæc a Venetis, per Umbriam Picenumque, memoratos antea populos, ad Prætutianum Adrianumque agrum pertinet: post quos Marrucini Frentanique, ipsi quoque inter Apenninicolas jam recensiti; a Frentanis Apuli habitabant, longo ad Adriaticum mare tractu. Hic Venusia est, Horatii Flacci patria, itemque Luceria, tum Romanorum coloniæ.

43. Deinceps extremum Italiæ cornu, Bruttiis oppositum, (nam iis locis lato hiatu discedentes terras maria intrarunt,) peninsulam efficit, Messapiam antiquitus appellatam, cujus interior pars Tarentum nobilissimum oppidum habet, cum sinu cognomine: deinde per Sallentinos ad Iapygium promontorium excurrit. At pars Adriatico obversa mari Calabria vocatur. In qua Brundusium est cum inclyto portu; et cum alio, sed minoris famæ ususque, Hydruntum.

3 *Illustrabat* edd. ante Crev.

44. Hæc illa Italia fuit, hæ gentes ac urbes, quæ tum paribus inter se animis viribusque concurrebant. Nam si populos qui defecerunt cum Romanis eorumque fidelibus sociis compares, vix reperias, utram partium aut hominum numero, aut militum genere, aut munimentis locorum, anteponas. Opes quoque, pecuniarum, commeatuum, armorum copias æquales; ducum etiam haud impares spiritus artesque deprehendas. Senatus haud dubie Romanus auctoritate rerumque usu longe præstabat: sed horum vim atque velut aciem internæ seditiones et inolita vitia hebetabant. Italicum industria firmabat, et concordia, favensque novis cœptis humanus animus, et omnia in principiis meliora.

Diod. Ecl. xxxvii. 45. Fortuna quoque adesse partibus visa: plerumque superioribus inter initia sociorum rebus, dum in urbe Romana quæstione majestatis, in castris suspicionibus infensa omnia et impedita sunt. Nullum jam Romæ nisi lege Varia judicium exercebatur, quo præter alios Q. Pompeius Rufus et M. Antonius orator causam dixerunt.

Cic. Brut. c. 89. Cic. Tusc. Quæst. ii. 24.

Dio ap. Vales. 46. Cum satis irarum cæcique metus domi esset, acrius exulceravit animos P. Rutilii consulis imprudentia, qui consilia sua hostibus prodi videns, cum viros patricios[k] quos secum habebat criminis ejus reos designasset, rem non perquisitam senatui perscripsit. Neque dubium est, quin magnus inde motus oriturus fuerit; ni mature emersisset error, verique proditionis auctores temere suspectos periculo liberassent. Marsi quidam immixti Romanorum pabulatoribus, et pro sociis se gerentes, castra simul ingredi consueverant: inde quæ visu audituque comperiebantur, suis occulte nuntiabant.

47. His supplicio affectis restincta magis præsens invidia, quam ex suspicaci consulis ingenio evulsa solicitudo est. Nam et C. Marium, licet propinquum suum, id agere putabat, ut præsenti anno segniter extracto, ille septimum consul factus bellum integrum acciperet. Quanquam Mario consilii sui idonea causa erat. Quod enim in hostico bellum esset, trahi oportere identidem summo-

Oros. v. 18. Dio.

[k] *Viros patricios*] Græcus vox *nobiles* sonat, nec designat scriptor habet *εὐπατρίδας*, quæ necessario *patricios*.

nebat. 'Sibi enim aliunde non defuturos commeatus. At hostibus suum agrum inter utriusque partis crebras populationes minime diu suffecturum: interea tironem militem in castris exerceri posse.' Frustra hæc dicebantur, nec ab animo pravo atque contumaci consul impetrare potuit, ne potius damnosam reipublicæ temeritatem suo cum exitio, quam salubria aliorum monita, cum incolumitatis famæque magna mercede, sequeretur.

Freculph. Tom. I. l. VI. c. 12.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXXIII.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

Ascon. in Or. pro C. Corn.

1. Interea, cum inter crebras Italicorum defectiones, etiam domi omnia suspicionibus et mœrore solicita essent, appareretque lege Varia multis innocentibus extrema intendi pericula, decrevit senatus, 'ne judicia, dum tumultus Italicus esset, exercerentur.' Huic senatusconsulto tribuni plebis intercedebant. Idcirco in concionibus populi frequenter agitata res est, atrociter in senatum invehentibus tribunis.

2. 'Quorsum enim,' aiebant, 'legiones imperatoresque rebellibus opponitis, si, quod longe majus est periculum, domi non esse modo fautores hostium, sed etiam præesse patimini, Quirites? Nam externam vim forte pari robore non ægre caveas, aut repellas. At quod in ipsis quasi visceribus venenum latet, id nisi mature ejeceris, frustra postmodo invocabis Deos: sine remedio, sine spe salutis, ad extremam usque perniciem grassabitur. Quid senatus populusque Romanus in urbe, quid consules in castris egerint, immo quid acturi sint, citius certiusque ad hostes quam ad cives perfertur. Qua deinde spe geremus bellum, si proditores consiliorum habemus, quos habere auctores debuimus, conscios vitare non possumus?

3. 'Nuper a P. Rutilio consule sunt allatæ literæ: viri

quidam nobiles haud obscure proditionis arguebantur. Quid igitur factum est? Cognatorum, affinium, sed plus etiam eorum qui eadem in causa sunt, potentia in tantum valuit, ut omnis ea de re non inquisitio modo cessaret, sed etiam sermo conticesceret, reique criminis, pro his qui fuerant indicati, nescio qui viles ignotique homunciones nomine Marsorum subderentur.

4. 'Scilicet aliquis ullius nominis locique in Marsis est, ut apud hostes explorator idoneus, apud suos fide dignus haberi debeat, qui Romanis in castris se fallere speret; qui neminem in tanta multitudine fore putet, a quo agnosci, deprehendi, atque indicari queat? Sed inter pabulatores latuerunt. Narra igitur mihi: pabulatores ignotum et promiscuum in castris genus sunt? An vero, ut imperatori visum est, e legionibus et auxiliis delecti milites, interim etiam totæ cum signis suis cohortes emittuntur? Fac autem fuisse: quid vero illi explorent, nisi quæ non amplius in secreto habentur? Hic autem non modo quæ palam fecerat edixeratque consul, sed consulta ejus omnia, quæ modo cum paucis communicasset, et propemodum cogitata enuntiabantur. Locum castris constituerat capere: mox vidit præceptum ab Italis. Tentabat eorum præsidia; tentabat oppida; ubi minime credebat existimaturos hostes, dabat impetum: omnia tam accurata, tamque recenti cura septa reperiebat, quam si de industria hostibus in eum locum condixisset.

5. 'Et tamen hi pro innocentibus laudantur. Quis enim unquam hac lege tam certus, tamque[1] evidenter nocens postulatus reus est, ut non ab iisdem hominibus acerrime defenderetur? An igitur fieri citra periculum vestrum et civitatis potest, Quirites, ut cujusquam salus, aut hujus imperii majestas sarta tectaque sint, donec hi homines, non dicam in urbe vestra, sed in imperiis et consilio publico erunt? En quibus reipublicæ fata, dignitatem Romani nominis, nostras[2] denique nostrorumque liberorum ac conjugum facultates, corpora, libertatemque ac pudicitiam credimus!

1 *Tanquam* edd. ante Crev.
2 *Nostra* legitur in edd. ante Crev.

6. 'Hæc tam atrocia quanquam diu jam patimur, erat tamen nonnulla consolatio, quod adhuc dolere vicem nostram et reipublicæ miserari, postremo accusare proditores licebat. Nunc etiam hoc auxilium nobis ereptum eunt, Quirites, tam turpi confessione noxæ, ut quæ jussistis lege reddi judicia, isti vetent, vosque et hæc omnia perire malint, quam aut desistere a perniciosis consiliis, aut judiciorum subire discrimen.

7. 'Proh Deum atque hominum fidem! esse in libera civitate, qui hanc sibi potentiam arrogent, ut suo arbitratu eludere leges, tollere judicia ausint! Quorsum autem ista licentia pertinet, Quirites? Aliudne quæritur, quam ut nudata omni legum præsidio impune prosternatur respublica? Cur enim judicia fugiunt, si tantorum scelerum sibi non sunt conscii? sin vero, cur vivunt in hoc populo, quem oderunt; in hac civitate, quam vendiderunt?

8. 'Sed vereor ne forte per calumniam vexare innocentes videar. Non enim abnuunt judicia, sed tantum ad res quietas differunt, et pacatiorem statum civitatis. O stulte simplicem populum Romanum, si patitur his tam crassis præstigiis sibi imponi, quibus ne servilia quidem ingenia circumveniri paterentur! In præsentibus prementibusque malis et universæ ruinæ metu celeribus remediis opus est: quæ quisquis in illa tempora rejicit, ubi futuri amplius non sunt quibus adhibeantur, illum aut egregie fatuum esse, aut summe improbum oportet.

9. 'Incendio forte oborto ædibus, si quis afferri aquam et restingui flammas prohiberet, donec tumultus conquiesset, obsecro vos, Quirites, qualem esse diceretis? Jam pulcherrimum hoc ædificium imperii Romani flagrat bello: lambit ipsam urbem ignis, corporumque et fortunarum vestrarum omnium sedem atque domicilium afflat. Et sunt (proh summe Jupiter, vosque Dii Deæque, quotquot urbem hanc incolitis!) qui resistant restinguere cupientibus, atque adeo incendiarios ipsos jubeant tolerari, donec scilicet periculum prætereat. Sed quid opus est pluribus? Non difficilis, nec obscura prædictio est. Et omen quidem Dii avertant! Sed, nisi dum vestri juris estis, Quiri-

tes, provideritis ne prodamini, proditis serum et alienum erit pœnas proditionis persequi, cum et reliquarum rerum omnium potestas, et ipsa judicia penes proditores erunt.'

10. Non deerant tamen, qui pro senatu loquerentur: 'In æqua omnium libertate plus tamen juris atque commodorum apud nobiles et locupletes esse. Iisdem ingenitum inolitumque a majoribus longa temporum serie, ut rempublicam ament, cui ultra communem affectum tot sint pignoribus obligati, quot habeant præ aliis civibus eximia. Sic esse comparatum, ut pro conservatione cujusque rei plus sint soliciti, quibus ejusdem interitu plura sint peritura commoda. Neque credi posse, majestatem populi Romani cuiquam majori curæ fore, quam senatui, in quo majestatis ejus universus ferme splendor refulgeat.

11. 'Scilicet hos a proavis et atavis assuetos gerere magistratus, imperia, quicquid in urbe sit vel ad dignitatem præcipuum, vel ad rem familiarem expeditum, solos aut primos consequi; jus illud cum tota Italia cupide communicaturos, cujus in possessionem vix cives suos post longa et atrocia certamina recepissent! Non magis hos patres quenquam admissuros, nedum accituros, quem arcere possent, potentiæ socium, quam olim longe minoribus populi Romani opibus Latinos idem petentes admisissent. Atque hæc tam esse certæ et perspicuæ veritatis, ut accurata defensione non egeant, potiusque videndum sit iis qui senatum tali criminatione vexent, quemadmodum se a calumnia, quam senatui, quomodo se tam inepta suspicione liberet.

12. 'Quod si forte tam periculosis temporibus aliquid acceptum incommodi, vel adhuc timendum sit, ejus culpam non senatui, sed potius his qui de senatu querantur, imputari debere. Hos enim nihil aliud agere, dum ægram et sauciam rempublicam necessaria quiete defraudant, quam quod unice optare hostes, et ab his conducti facere atque procurare vellent.

13. 'Tot illustrium virorum simul deferre nomina, et in capitalem fraudem vocare multos innocentes, nec injuriam æquo animo laturos, nihil aliud esse, quam inter flammas

socialis belli novum et atrocius civilis certaminis incendium excitare. Nondum oblitos esse majores natu, cum dirutis Fregellis in socios consiliorum attentius quæreretur, eaque suspicione C. Gracchus afflatus esset, quanti inde extiterint tumultus, victrici tum et robustæ reipublicæ vix tolerabiles; et exitio futuros, si debili et aliunde impeditæ incubuissent.

14. 'Sed bono urbis Romanæ nullum tum Q. Varium, aut ei similem fuisse, quem propitii tum Dii, nunc irati populo Romano, in hæc potius tempora servassent, ut exulceratum civitatis statum ad extremum periculi adduceret homo non Hispaniensis, sed Hispanus, et, si quid forte Romani sanguinis haberet, ambiguus hybrida. Hunc scilicet reipublicæ cura duci, quæ nihil ad illum pertineret; aut ulla honesta causa, cujus in tota vita nihil non fœdum atque probrosum esset; quique ipse criminis hujus, per quod negotium aliis facesseret, multis et bonis testibus argui posset! Ceterum tali aliquo, hoc est, vili, impudente, et perdito homine fuisse opus: nec enim alium reperiri potuisse, qui se Romanis equitibus venditaret, ad horum confirmandam impotentiam tam infami famulatu.

15. 'Frustra incusari alios: equitum hanc intemperiem esse, regno judiciorum exultantium, vel usque ad interitum civitatis. Non posse dissimulari aut nesciri, quæ in conspectu populi Romani sint acta, hoc inspiciente cupidissime damnatos, quicumque aut publicanorum fraudes severius vindicassent, aut judicia studuissent emendare, aut quacumque de causa iratum hunc ordinem habuissent.

16. 'Quem enim comminisci causam aliam posse, quod M. Scaurus princeps senatus, quanquam annis et corpore invalidus, sit postulatus: nisi quia et alias semper obstiterit iniqua flagitantibus, et nuper auctor Druso fuerit judicia ad senatum transferendi? C.[3] Cottam disertissimum adolescentem quo alio crimine cecidisse, quam quod P. Rutilium avunculum suum imitatus, rectum animum et ambitioni impenetrabilem prætulisset? Ideo nimirum tantis in illum animis ivisse iratos equites; ne suam quidem

3 *M.* pro *C.* legebatur ante Crev.

infamiam, nedum publicam veritos, si Rutiliani judicii turpitudinem recens invidia renovaret.

17. 'His tam velocibus ad vindictam hominibus judicia tradi perinde esse, ac si furioso gladius detur inter inermes et imbecillos. Tam brevi tempore plures consilio et virtute præstantes cives amissos esse, quam fortassis longo bello absumere hostilia arma potuissent. Neque finem fore, donec eadem accusandi licentia duret. Quem enim esse non senatorem tantum, sed omnino honestiorem aliquem civem, cui non fuerit cum his aut illis sociorum multa familiaritas, et inde suspicionum materies, et criminandi occasio? Jam antea satis in urbe irarum, satis invidiæ et æmulationum esse. Hæc tam inimica publicæ saluti opprimenda potius et excidenda esse, quam ut ultro corrobores et augeas.

18. 'Unicum præsentium malorum levamentum, unicam meliorum temporum spem esse in concordia civium repositam. Hanc qui studeant abrumpere, quibuslibet hostibus pejus timendos atque abominandos esse. Quid enim futurum, si ex senatu aut legatione exciti, quam reipublicæ curam operamque necessario tempore navaturi fuerint, suis periculis cogantur impendere? Perituras rei bene gerendæ plurimas occasiones, donec qui in consilio publico aut curatione aliqua sint positi, solicitis mentibus, plus de civium suorum injuriis, quam de hostium armis cogitarent.' Hæc disceptatio cum aliquamdiu tenuisset, tandem melioris partis victoria saltem in tempus necessariam fessæ civitati quietem præbuit.

19. Interea dum Romæ hæc fiunt, et in Marsis a P. Rutilio Lupo consule res non optime geritur, ne in aliis Liv. Epit.
quidem Italiæ partibus prosperiores Romanorum ducum expeditiones fuerunt. Cn. Pompeium, quanquam repul- Oros. v. 18.
sus ab Asculo fuerat, adhuc in Piceno agentem, ad Ten- Appian. Civ.
nam fluvium in agro Falerino[a] tres simul hostium duces,

[a] *Ad Tennam fluvium in agro Falerino*] Appianus habet *περὶ τὸ φάλερνον ὄρος*. Quæ verba cave intelligas de Falerno monte et agro in Campania generosi vini feraci. Ipse locorum situs rerumque gestarum ordo invicte probat hic agi de agro Falerino, sive potius Faleriensi, id est, agro Faleriæ circumjecto. Faleria, sive Falaria, urbs est Piceni agri. *Crev.*

C. Judacilius, T. Afranius, P. Ventidius conjunctis copiis adorti, fuderunt.

20. Firmum colonia receptui fugientibus fuit: cujus mœnibus cum se Pompeius clausisset, Judacilius et Ventidius, relicto ad obsidionem Afranio, in diversa loca digressi sunt. Namque Pompeius, quanquam abductæ potiores hostium copiæ erant, satis habebat, si quos superstites sibi cædes fugaque fecerat armare iterum, et, donec terror abscessisset, defendere munimento[4] oppidi posset: a pugnando quidem modis omnibus abstinebat.

Liv. Epit. Appian. 21. In Samnio Vettius Cato L. Julium consulem, cæsis duobus millibus militum, Æserniam cedere compulit. L. Scipio et L. Acilius servorum habitu elapsi sunt: colonia arctius circumsessa. Tum et Venafrum in dextra (Plin. xv. 2.) Vulturni ripa Campanum oppidum, sed vicinum Samnitibus, olei proventu ac bonitate clarum, Marius Egnatius (Appian.) proditione intercepit, duabus ibi Romanis cohortibus interfectis. Et M. Licinium Crassum M. Lamponius castra prope virgulta sylvasque habentem, incensis quæ contigua vallo erant, Grumentum concedere coëgit: majore tamen metu quam detrimento, cum exercitus omnis periclitatus fuisset, octingentis omnino militibus amissis. (Front. Strat. II. 4. 16. et IV. 7. 41. Appian.)

Liv. XXIII. 37. 22. Oppidum Lucaniæ Grumentum est, quod si non eodem anno, eodem utique bello et amissum a Romanis et recuperatum est. Nec excidere memoriæ debet insigne duorum servorum ad servandam heram commentum. Hi cum urbs obsideretur, ad Romanos transfugerant, operæque pretium fecerant. Iidem urbe capta, discurrentibus ad prædam militibus, ad herilem domum notis viarum diverticulis præcurrerunt, extractamque dominam cum præ se agerent voce vultuque minaces, quoties quænam esset interrogarentur, 'dominam, et quidem crudelissimam, ad meritum supplicium a se duci' retulerunt. (Quadrig. ap. Sen. de Benef. III. 23. et Macrob. I. 11.)

23. Sic eductam extra muros summa cura occultaverunt, donec residente ira victoris periculum omne decederet. Tum vero aperuerunt animos; 'dominæ servandæ ergo,' quemadmodum res ipsa satis loquebatur, 'omnia

4 *Munimenta* edd. ante Crev.

fecisse, neque jus ejus imminutum cupere,' professi. Illa, ne beneficio a servis vinceretur, quod unum maximum in potestate ejus erat, utrumque e vestigio manumisit.

24. Inter hæc et C. Perperna cladem ignominiamque non vulgarem passus est. Cum Præsenteio signis collatis dimicaverat hoc eventu, ut quatuor millibus amissis superstites plerique armis abjectis vix fuga servarentur. Ob hoc ademtum ei a P. Rutilio consule imperium est. Reliquiæ exercitus iis copiis quas C. Marius ducebat adjunctæ. Appian.

25. Sed et Nola nobilissima Campaniæ colonia, quæ vim Hannibalis, et illam Punici belli tempestatem spreverat, in Samnitium manus incidit, quibus C. Papius præerat. Is cum suarum partium hominibus re communicata, facile irrupit proditam urbem. Duo millia Romanorum in præsidio cum L. Postumio prætore erant: etiam ad resistendum Nolanis impar manus, nedum ut supervenientem externum sustinere hostem posset. Idcirco haud gravatim acceperunt conditionem, ut postea sub Papio militarent. Hæc venia militibus data: duces comprehensi, et, ne belli quidem more servato, inedia necati sunt. Liv. Epit. Appian.

26. Ob has res continuo complures populi ad hostes defecerunt: Nolaque recepta multas circa urbes C. Papius Italicorum auspicia sequi coëgit. Nam et Stabias in sinu maris inter Surrentum et Neapolim lactis salubritate celebres, occupavit, et cognomini fluvio impositum Liternum: coloniam quoque Romanam in Picentinis Salernum cepit. Erat hoc Italicis ducibus institutum, ut augendis copiis intenti, ex captivis bello idoneos sacramento adigerent, etiam valentissimis servorum in militiam ascitis. Galen. Methud. v. 12. Appian.

27. Hac ratione Papius numerosum jam exercitum trahens, præter Capuam et urbi circumjectum agrum, unde eo bello maximi Romanorum exercitus alebantur, totam Campaniam vicinasque regiones impune pererrabat: alios promissis, alios metu ad voluntariam deditionem solicitando. Sed in Nucerinorum vastando agro (Alfaternos cognomento vocant; nam alia Umbriæ Nuceria fuit) Cic. de Leg. Agr. II. 29. Appian. Cluv. Ital. Ant. IV. 5. Appian.

quod omnia inferiora fide habebant, nihil injuriæ aut crudelitatis prætermissum est.

28. Ea res nutantes finitimorum animos impulit, ut amicitiam cum Papio jungerent, decemque peditum millia, mille equites sub eo stipendia facturos darent. Qui ubi venerunt, Acerras ad Clanium amnem, postquam ad societatem belli pellici nequiverant, circumsedit. C. Judacilio quoque non deterior successus per Apuliam fuit, Canusio Venusiaque insignibus oppidis, magnoque numero aliorum, in deditionem armis aut voluntate incolentium acceptis.

29. Eadem æstate, qua hæc diversis Italiæ locis gerebantur, P. Rutilius consul, copiis cum C. Mario divisis, Telonii fluminis utramque ripam duobus castris totidemque pontibus obtinebat. Telonius per Marsos fluens, apud Reatinos Velino fluvio conjungitur. Iisdem in locis tum C. Vettius Cato sociorum prætor exercitum habebat: propius Marianum vallum castra metatus. Is cum Rutilium A. D. pridie Idus Junias, quo die Matri Matutæ sacra fiebant, traductarum esse copias ab exploratoribus didicisset, per tenebras proximæ noctis in valle quadam opportuna haud procul ponte Rutiliano partem copiarum in insidiis constituerat. Deinde Rutilium transire amnem passus, invadit necopinantem magnaque clade profligat.

Oros. v. 18. Appian. Cellar. Geogr. Ant. II. 9. Appian. Ovid. Fast. VI. 565. Appian.

30. Multi ex pugna clari nobilesque viri cum octo millibus militum ceciderunt: ex his magna pars, cum perditis rebus effugium aliud non pateret, in ipsis aquis oppressa est. Consul ipse telo in caput ictus, paulo post ex vulnere decessit. Hanc Rutilii fortunam superstitio veterum ad spretas religiones retulit, 'quod inter sacrificandum capite jecinoris non reperto, tamen movere ausus esset.' Vana omnino persuasione, nisi quod apparet facile contemturum salutaria hominum monita fuisse, qui Deorum, ut ipse putabat, ostenta pro nihilo duceret.

Liv. Epit. Jul. Obs.

31. At C. Marius, qui fluminis inferiorem partem tenebat, cum amnis cruento alveo corpora et arma Romana volvens acta prodidisset, confestim traductis in hostilem ripam copiis ad expugnanda Vettii castra successit: eaque,

Oros. Appian.

propugnatoribus subito metu oppressis, nec viribus modo, sed etiam numero inferioribus, quia flos exercitus una cum ipso duce aberat, haud magno labore cepit; cladem consulis, sicut consilio, sic etiam eventu meliore, ultus. Cato, castris amissis, in loco ubi pugnaverat pernoctavit. Postridie, quod exigua commeatus ei copia supererat, albescente cœlo profectus est.

32. At Romam fama primum adversæ pugnæ vehementer perterruit. Major deinde dolor exarsit, cum cruentus in urbem consul referretur, et tot egregiorum virorum funera sepulcris majorum reddenda portarentur. Eo viso ita mœsta et attonita luctu civitas fuit, ut idoneam senatus causam putarit, cur defunctorum in bello corpora, quibus locis occubuissent humari, neque in urbem referri juberet; ne metum pigritiamque vulgo incuterent funesta spectacula. Providenter id factum etiam hostes probaverunt, simili decreto apud suos imitati. Flor. III. 18. Appian.

33. Rutilio consule defuncto, quanquam magna pars anni supererat, suffectus tamen nemo est: neque enim L. Julio comitiorum causa ad urbem revertendi otium erat. Prosperiores subinde nuntii nonnihil recrearunt animos. Nam et Ser. Sulpicius Pelignos acie fuderat: et Q. Cæpio, qui legatus fuerat Rutilii, cum magna cæde obsidentium, prosperam eruptionem fecerat. Quæ res ei statim honori, mox exitio fuit. Liv. Epit.

34. Quippe ob hunc successum senatus censuerat, ut C. Marius, Q. Cæpio Rutilianum exercitum æquato imperio dividerent. Inflatus his patrum judiciis Cæpio, quod unico hactenus credito duci comparatum se putabat, temerarius factus, præclara initia fœdo exitu corrupit. Namque Pompædius Silo ferociam juvenis in occasionem suam versurus accessit ad eum, pœnitentia actorum simulata; quoque magis incautum falleret, duos pueros prætextatos adduxit, cum magno, ut videbatur, auri argentique pondere. Nam plumbeas ille massas bracteolis melioris metalli obduxerat: pueri quoque servilis generis erant: ipse filios suos ferebat. Appian. Liv. Epit. Appian.

35. 'Hæc,' inquit, 'adduxi, Q. Cæpio, fidei meæ pignora; simul, ut adversus iram popularium, spem generis, et partem fortunarum in tuto haberem. Simul enim

palam fiet me fugisse, satis scio non temperaturos veteres socios, quin, si possint, in me meorumque corpora exquisitissimo cruciatu desæviant. Quanto enim plus in meo ductu spei habuerunt, tanto acriori dolore exardescent: ereptumque a me interpretabuntur, quicquid per me speraverant adipisci posse.

36. 'Sed nimirum decepimus invicem, deceptique sumus. Illi, quo bellum vobis facerem, imperium accepisse putarunt; ego, ne ab aliquo violentiore ingenio invaderetur, occupandum censui, gravior sic futurus auctor pacis, quam si de inferiore loco conarer. Ceterum neque illorum ardor adducere me potuit, ut vobiscum decertandum arbitrarer; neque illis ad quietis studium inclinandis mea monita suffecerunt.

37. 'Idcirco, quia jam ultro pacis laudatorem homines efferati suspectabant et oderant; abjecta spe plura perficiendi, ut me saltem meosque servarem, cum parte clientium et amicorum huc veni: alios reliqui in castris, quia nequedum illis excedere maturum erat, et mihi opportunum habere qui quid ibi rerum agatur nuntient, et, ubi tempus aderit, consilium, quod in redintegrata amicitia pro munere vobis offero, juvent.

38. 'Maximi opprimendi exercitus occasio adest, Q. Cæpio; sed cito disparitura, nisi confestim injeceris manum. Si me sequeris itineris optimum ducem, Vestinorum Marsorumque in propinquo copiæ, dum sine imperatore, sine certo imperio trepidant, deleri nullo negotio possunt. Neque dolum timueris. Nemo seque et liberos tradit in eorum, quos læsurus venerit, manus. Id minime negaverim, fuisse tempus quo fuerim vobis iratior; sed ita ut in civilibus dissensionibus solet. Vim certe et arma quam non probaverim, et mei familiares intime sciunt, et ipso rerum testimonio satis ostendi potest.

Oros. Appian.

39. 'Cum a M. Druso ad leges perferendas in urbem essemus vocati, civesque mei spe atque animis mirifice incaluissent; non subduxi me quærentibus ducem, hoc animo, ut, quantum fieri sine certamine posset, per me potissimum gereretur; si bonis artibus profectum nihil esset, impedirem meos ne nimia cupiditate atque indignatione ad scelesta consilia prolaberentur.

40. 'Nihil enim sane mediocre decretum in concilio fuerat; lectumque agmen virorum pugiones sub tunicis detulerat, ut, quod aliter nequiret obtineri, vi consequerentur. Sed ego tantum ab hoc proposito abhorrui, ut cum bona quadam fortuna Cn. Domitius nobis occurrisset, levem occasionem nactus mitigaverim popularium animos; et, unde cum atrocissimis minis exierant, eo[5] placatos jam quietosque reducerem.

41. 'Semper enim in causa præsenti hic mihi animus fuit, ut nec indignos eo quod ostendebatur beneficio nos crederem; nec defugerem quicquam laboris aut sumtus, dum eo, volente populo Romano, potiremur: cum invito luctari, neque fœderibus convenire, quæ vobiscum icimus, neque virium nostrarum esse arbitrarer.

42. 'Sed hæc ita esse aliquando per otium cognosces. In præsentia non postulo ut verbis meis, sed, in quo plus est fidei, ut factis credas. Utra cum parte sentiam, faveant modo cœptis Dii, claro documento futura lux aperiet. Nec aliud a te aut senatu præmium paciscor, quam quod post navatam operam studium meum mereri videbitur. Id modo dicam: quoties memoria repeto, quam fueritis semper in munerando largi, constans animum subit cogitatio, fore, ut jus Romanæ civitatis, et quicquid nostri armati postulant, certius meo, quam illorum consilio, et in his, quam in prioribus castris consequi detur.'

43. Ad hæc Cæpio, tum desiderio rei gerendæ accensus, tum fidem hominis, tantis ut putabat pignoribus obstrictam, nihil suspectans, 'Non errasti,' inquit, 'Q. Pompædi, si certius assequendis quæ cupias in benevolentia populi Romani, quam in armis tuorum esse præsidium reris. Multa ille sæpe, non Italicis modo sociis, sed et barbararum gentium, rogatus dedit; coactus, nihil cuiquam. Tu modo ut promissa præstes dispicito: de ceteris meam esse præcipuam curam volo: nec meritis tuis inferior aut apud me, aut apud senatum populumque Romanum erit gratia.'

44. Multa deinde sciscitantem, an citra periculum sus-

5 *Et* pro *eo* legebatur ante Crev.

cipi talis expeditio posset, sine cura esse Pompædius jubet. 'Duo in hac deliberatione spectanda Cæpioni, et quantum fidei talia indicantis, et quantum peritiæ credere debeat. Fidei se existimare dedisse maxima omnium quæ dari possint pignora: neque recusare, si fallat, quin acerbissimis exemplis ipse liberique plectantur. Quantum ad alterum pertineat, eum se locum semper et inter suos, et apud Romanos imperatores tenuisse, ut de eo dubitaturum putet neminem. Se cum paucis consciis exisset e vallo, dedisse operam ut tarde cognosceret exercitus profectum imperatorem esse: nedum ut quorsum, aut cujus negotii gratia exiret, quisquam nosset, nisi quem hæc scire interesset.'

45. Hæc non modo credebat incautus juvenis, sed etiam, postquam vocari consilium e vestigio jussisset, contra dubitantes, tuebatur. Nec enim deerant, qui cavendam hominis astutiam, nec nisi explorato quoquam proficiscendum dicerent. Ceterum, quia major potestas penes Cæpionem erat; simul metuentibus qui resistebant, ne favere sociis viderentur; signis temere motis, qua Pompædius ad suorum castra præibat, exercitus rapitur. Ne id quidem curatum, ut asservaretur ille, aut taciti saltem custodes adderentur.

46. Ut ventum ad locum insidiarum fuit, Q. Pompædius in tumulum quendam præcurrit, quasi dubitans an inde conspici hostes possent. Ibi sublato quod convenerat signo, coortæ insidiæ Romanos, priusquam expedire arma possent, turbant, trucidant: cadit ipse Cæpio, præterea militum ingens numerus. Quod ex clade superfuit, alio senatus decreto parere C. Mario jussum est.

Liv. Epit. Eutrop. Appian.

47. Cum ita post Drusum fax altera belli socialis extincta in Cæpione esset, non ideo excitatum ab his incendium conquievit. Adeo facilis est humanis ingeniis miscere composita, quam turbatis mederi.

Dio ap. Vales.

48. Quanquam variis Italiæ regionibus certabatur, acerrimus tamen circa Campaniam Mars erat, ubi Samnites C. Papio Mutilo duce Acerras gravi obsidione premebant. Eo cum L. Julius Cæsar consul cum suis legionibus, auxiliariumque Gallorum millibus decem, et Nu-

Appian.

medico Mauroque equitatu occurrisset; Papius Oxyntam Jugurthæ filium, qui habitus Venusiæ in custodia fuerat, in castra arcessit, cultuque regio exornatum popularibus ostentat. Ex eo crebra earum gentium, tanquam ad suum regem, transfugia fiebant: donec fatigatus quotidianæ perfidiæ exemplis consul, ceteros omnes in Africam remisit. At Papio tantum animorum supererat, ut contemtim ad castra hostium ductis copiis, cum nemo contra egrederetur, cohortatus suos, vallum inciperet vellere.

49. Romanus consilio, non metu quieverat: et intentus in occasionem, ubi quo voluerat progressum hostem videt, præparatis omnibus, aversa castrorum porta circummittit equitatum: ipse cum cohortibus eruptionem validam facit, et Samnitem, nihil a tergo hostile metuentem, cum in se totum convertisset, cædendum equitibus suis præbet. Tanta trepidatio et cædes fuit, ut, quanquam propinquo in castra receptu, sex tamen hostium millia caderent.

50. Inde consul, credo, quia neque ad castra Samnitium oppugnanda satis virium erat, et Acerras adversus longiorem obsidionem firmaverat, ne annonam oppidanorum consumeret, exercitum abduxit. Hujus victoriæ tanta fuit lætitia, ut consul ab exercitu imperator appellaretur; Romæ quoque positis sagis, senatus ad vestitum rediret. Oros. Liv. Epit.

51. Ne tamen eo mirus varia belli fortuna esset, Æsernia colonia cum M. Marcello in potestatem Samnitium venit. Sic quidem Livianæ reliquiæ. Sed Orosius aliter tradit: 'Syllam cum viginti quatuor cohortibus Æserniam missum, maximo bello et plurima cæde hostium, urbem sociosque servavisse.' Sane si, quid scriptum a Livio fuerit, liqueret, ab auctoritate tanti viri difficulter recederem. Nunc quando non eadem negligentibus excerptis fides est, rem cogimur in medio relinquere.

52. Neque enim aptissimum esset putare, Syllanam expeditionem, non justam salutem Æserniæ, sed aliquod ad tempus levamentum attulisse. Quis enim servatos esse dicat credatve, quorum ad aliquot forte dies, certe non ultra unum aut alterum mensem, dilata deditio esset? Sed apud hoc genus scriptores, tam crebra est hujusmodi

hallucinatio, ut cautissimi quique lectores vix effugiant, quin subinde offendere et adhærescere cogantur: neque se possint, nisi aliunde forte sublevati, de confusa et temeraria rerum, interdum et pugnante secum, congerie, extricare.

Sisen. ap. Non. voce 'Adesum.'

53. Istis quidem temporibus Æserninos duplici fossa valloque circumdatos, frumento adeso, quod ex agris in oppidum comportatum fuerat, ad extremum periculi venisse certum est. Unde mihi probabilis conjectura oritur, propter inopiam commeatuum, paulo post cum M. Marcello deditam, atque inde cognomen Æsernini huic inditum esse: cum jam non ex bonis tantum rebus, sed etiam ex adversis inciperent imponi; quemadmodum aliquanto postea M. Antonius oræ maritimæ dissolutissimus curator cognomentum Cretici tulit.

Ascon. in I. in Verr.

54. Hanc deinde receptam a consule Sylla urbem existimo. Sane in potestate Italorum fuisse indubitabili argumento est, quod eo bello sic est afflicta, ut jam ætate Strabonis inter urbes numerari desierit. Neque vero L. Syllam multa bello Marsico, priusquam consul fieret, fortiter feliciterque gessisse ignoramus. Sed hoc quidem universe traditur: quid autem sigillatim unoquoque loco ac tempore fecerit, nec referunt qui supersunt, nec supersunt qui retulerunt.

Strab. v. p. 238. Diod. ap. Val. Plut. in Syll. Eutr. Liv. Epit. LXXV.

55. Ab eadem causa cetera quoque ejus belli latent, aut ex tortuosis obscurisque involucris vix eruuntur. Et hæc quidem difficultas quanto plus infructuosi laboris mihi peperit; tanto magis, ut speramus, apud æquum lectorem proficiet ad veniam, si forte expectatio ejus, magnarum quandoque rerum initiis excitata, deficiente materia subito destituitur. Nam in opere veritatem professo cum fingere alienum et putidum[6] sit; nisi quod antiquitus traditum reperiam, quod afferam non habeo: neque raro contingit, ut aliquam historiæ partem luculenter alicubi descriptam nactus, velut in copioso et navigabili amne, plenis velis invehar; atque idem mox velut in sicco destituar, cum illud flumen, more multorum, quæ postquam aliquamdiu

6 *Puditum* edd. ante Crev.

lætis alveis incesserunt, subito sub terram absconditi disparent, evanuit.

56. Illud tamen vere gloriari possum præstitisse, ne quid intentatum relinquerem, quo accuratior hæc historia fieret: eamque adhibuisse diligentiam, ut neque ab ullo ingenio novum aliquid ex iis saltem qui extent auctoribus erui posse putem; et cum celeberrimos doctissimosque viros rogaverim multos, a nemine mihi ullius gesti ne minima quidem circumstantia, quam prior non adverterim, potuerit indicari.

57. Ceterum, ut ad socialis belli exponendos casus revertar, L. Cæsarem consulem cum triginta peditum, Appian. quinque equitum millibus reperio, locis iniquis exercitu ducto, in Marii Egnatii Samnitis insidias præcipitasse; fugientemque lectica, quod equi succussionem propter morbum ferre non posset, apud fluvium quendam (neque nomen traditur) cui pons tantum unicus fuerit, majorem copiarum partem amisisse. Teani deinde (Sidicinum fuisse conjecturis assequor) in oppido munito et copioso, Strab. vi. p. 258. concurrentibus ad eum strenue novis militibus, exercitum et arma, nam et hæc inter fugiendum projecta fuerant, reparasse. Appian.

58. Obsidebat adhuc Acerras in Campania C. Papius, ad quas liberandas omnis illa videtur a consule suscepta fuisse expeditio. Igitur, quamprimum utcumque instauratæ vires placuerunt, et ipse movit Acerras, castrisque positis consedit. Socios prior clades, consulem recens, ut solito cautiores essent, admonuerat. Sic utrisque casum pugnæ studiose vitantibus, aliquamdiu sine memorabili ullo eventu collata castris castra habuerunt.

59. Interea C. Marius, ad quem Rutiliani imperii, post extinctum consulem, summa redierat, male spretum ab illo consilium secutus, suos intra munimenta exercuerat; donec hostes in eam securitatem adduxit, ut nunquam se visuros æquo loco Marium existimarent. Igitur cum sæpe copiis ante castra instructis potestatem pugnæ frustra fecissent Marsi, adhibitam initio curam paulatim remiserunt.

60. Sed ubi satis et apud suos animi, et apud hostes

Liv. Epit. Appian. negligentiæ animadvertit, lacessentem aliquando ferociter hostem subito egressus prælio fudit, et fugientem ad proxima vineta insecutus est. Ibi ne transcendendis sepibus, quod ab hostibus factum ægre fuerat, ordines divellerentur, insidiisque forte latentibus aperiretur occasio, continuit suos.

61. Nec ideo minor aut clades hostium, aut populi Romani victoria extitit. Jam enim, cessante Mario, alias copias, a quibus fusi exciperentur, fortuna providerat. Casu quodam Sylla ex adversa parte vinearum, castris modo positis, commissam esse pugnam, nescio quo indicio, senserat. Quapropter quadrato agmine profectus, cum in palantes fuga hostes incidisset, majorem prope, quam facta inter pugnandum fuerat, stragem edidit: plane quasi fatale foret, ut cœpta a Mario hic perficeret opera, majoremque gloriæ partem in se traheret.

Plut. Mar. c. 54. Liv. Epit. 62. Supra sex millia Marsorum eo prælio desiderata. Prætor quoque Marrucinorum Herius Asinius occisus est. Armorum aliquanto plus quam pro cæsorum numero captum: quæ adeo passim fugientes projecerant, ut col- Appian. Oros. lectis deinde in unum reliquiis ad septem millia inermium reperirentur.

Appian. 63. Neque ideo demittebat animos bellicosa natio. Quin ultro contractis undique copiis, Marium provocarunt ad pugnam, castrisque se tenentem circumvallare instituerunt. Sed ille placito semel consilio, quod mutari nihildum attinebat, constanter inhærens, ad eam ignomi- Plut. Mar. et Apoph. Mar. niæ speciem, et suorum querelis, et hostium insultatione parum movebatur. Ferunt eo tempore Q. Silonem, cui maxima inter Italicos ex opinione virtutis auctoritas erat, adequitantem castris, Marium his fere verbis inclamasse: ‘Quin tu prodis ad pugnam, si magnus es imperator, Mari?’ vicissim Marium: ‘Quin tu, si magnus es imperator, nolentem pugnare cogis?’

64. Dum inter populum Romanum Italicosque socios ista geruntur, fama exitiabilis belli per orbem terrarum sparsa, quicquid usquam latebat irarum, in apertum protulit. Igitur et reges Bithyniæ Pontique, et vicinis Inf. LXXIV. 10. et seqq. Paphlagonum Cappadocumque vexandis finibus, et inter

sese rixando, verecundiam imperii Romani paulatim exuerunt: et apud ipsos Italiæ limites siti populi, antiquis odiis, occasione nova, moti sunt.

65. Ex quibus præcipue transalpinæ Galliæ tum aliæ nationes, tum a multis antea ducibus victi triumphatique Salluvii fuere. Credo, super alia his addiderat animum, quod Narbonensis provinciæ prætor M. Cato, ejus M. Catonis filius, qui consul in Africa mortem obierat, nuper erat ibi vita functus. Sed a C. Cæcilio compressi sunt. Nec ultra de belli ejus initio aut fine comperi. Neque vero quis Cæcilius ille fuerit, satis scio; nisi quod C. Metello Caprario [7] genitum suspiceris, et ad hunc pertinere veterem inscriptionem putes, quam C. Cæcilio C. F. Metello imperatori Italici qui Argis negotiabantur posuerunt. Opportuna tamen, non ad præsens modo gaudium, sed in summam rei victoria fuit: quæ nisi nutantes ubique civitates in fide retinuisset, haud multo levius exarsurum in Gallia bellum fuerat, quam paulo ante conflatum in Italia sævis utrimque cladibus agebatur.

A. Gell. XIII. 18.

Liv. Epit.

Glandorp. Onomast.

7 *Cuprario* edd. ante Crev.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXXIV.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

---

1. INCIPIEBAT tamen emergere populi Romani fortuna, et pristinam imperii assertam armis majestatem rebellium sancire suppliciis. Picentes in Firmana colonia Cn. Pompeium Afranio duce obsidebant. Commodum acciderat, ut Ser. Sulpicio fusis Pelignis otium esset, ubi majus operæ pretium facere posset, arma vertendi. Hunc ubi ad se venturum esse Pompeius intellexit, per internuntios ita cum eo constituit, ut dicto tempore, dum Pompeius eruptione facta detinet hostem, eundem a tergo Sulpicius aggrediatur.

Appian.
Liv. Epit. LXXIII.
Appian.

2. Non prudentius consilio, quam felicius eventu cœptum fuit. Cum enim Picentes novos in hoste animos mirati, ad repellendos intra mœnia Romanos contemtim properarent; ingenti coorto certamine, castra cum nullo aut invalido præsidio relicta Sulpicius expugnavit incenditque. Simul clamor aures omnium, simul conspectus ardentium castrorum oculos perculerat: cumque tam vicino hostium alio exercitu, non tralatitii discriminis res esset, et omnia adhuc majora vero repens terror faceret; nullum ultra prælium, sed fuga tantum et cædes fuit, utique postquam Afranius, sistere suos frustra conatus, pugnando occubuerat.

3. Cn. Pompeius insigni victoria potitus, ne hostibus respirandi spatium relinqueret, Asculum refugientes quam potuit celerrime persecutus, obsidione oppidum clausit. Hæc demum victoria Romanis ex diuturno timore fiduciam bene finiendi belli reddidit: ut, quemadmodum ob prosperam L. Cæsaris pugnam togas resumserant, ita nunc latum clavum, aliaque magistratuum ornamenta et insignia reciperent. Oros. v. 18. Liv. Epit.

4. Sub idem ferme tempus prælium C. Marii cum Marsis dubio eventu diremtum est. Quanquam enim ducere bellum Marius statuisset, ad extremum, sive tædio victus, sive spe illectus et occasione oblata, contulit cum hoste pedem, prælioque decernendi potestatem fecit. Neutram eo die aciem satis constanter pugnavisse proditum est. Nam et retulerunt Romani pedem, et hostes consummare victoriam non ausi, sua et ipsi in castra reverterunt. Unde increpantem suos Marium inter alia dixisse ferunt; 'Utrumne vestram majorem fuisse putem, an vero hostium ignaviam, hæreo. Neque vos ora illorum, neque illi terga vestra intueri sustinuerunt.' Plut. Mar. c. 64.

5. Non diu post hoc prælium C. Marius famam suam senescere videns, per causam valetudinis imperio se abdicavit; cum se fesso corpore et nervorum vitiis debili, expeditionem supra vires pudore suscepisse diceret. Sane gravibus ante bellis eam gloriam eosque honores consecutus fuerat, ut jam sexto et sexagesimo ætatis anno bona cum venia gratiaque omnium posset quiescere; si eundem sibi rerum modum facere cupiditas sciret, quem natura demonstrat, et ratio suadet.

6. Inter hæc novæ defectiones sociorum causam præbuerunt senatui, de inusitato hactenus genere militum cogitandi. Nunquam enim antea libertinorum delectus erat habitus, nisi perraro, cum maximi bellorum terrores urbem circumsisterent. Tum vero cohortes duodecim scriptæ, et per præsidia maritimæ oræ Cumas usque distributæ, fortem fidelemque operam imperatoribus et reipublicæ præstiterunt. Appian. Liv. Epit. Liv. x. 21. xxii. 11. Macrob. Sat. i. 11. Appian.

7. A. Plotio legato negotium datum, ut Umbros tumultuantes coërceret. Etrusci (nam hi populi recens Liv. Epit. Oros. Flor. iii. 18.

rebellare cœperant) L. Porcio prætori provincia data. Cum utroque populo signis collatis dimicatum: victoriæ, non incruenta tamen, penes Romanos fuit. At senatus, cum novi subinde hostes de veteribus sociis prodirent, ne, qui adhuc in fide perstiterant, iisdem causis ad res novandas incitarentur; salubri consilio auctor L. Julio consuli ferendæ legis fuit, 'ut qui ad eam diem populi per Italiam jura fœderis Romani sancta atque inviolata habuissent, cives Romani fierent.' Eam legem L. Julius consul ex senatusconsulto et populi jussu tulit: eaque lege universo Latio, et quibusdam Etruscorum, civitas data est.

Appian. Vell. II. 16. Cic. pro Balb. c. 8. Sisen. ap. Non. voce 'Jusso.' A. Gell. IV. 4. Appian.

8. Id non ab iis modo quibus concessum erat gratanter exceptum beneficium est; sed late per omnem Italiam ad similem spem erexit animos, populoque Romano mirifice conciliavit. Igitur eadem opera, et ii quibus fidelibus hactenus sociis usa respublica fuerat, firmissimo astricti vinculo; et qui fluctuabant retenti, bellumque meditantibus tantum non excussa de manibus arma sunt.

9. Sed neque postea finiri bellum alia ratione potuit, quam ut subinde iis quorum minor in resistendo pervicacia fuerat; tum promiscue sociis omnibus Italicis, Lucano tantum et Samnite exceptis, et ad extremum his quoque civitas, pro cujus impetrando jure tantum sanguinis erat fusum, daretur.

Vell. 16. et 17. Strabo v. p. 210. Appian.

10. Dum Italiam intestina bella varie premunt vastantque, non multo quietioribus Asia usa rebus est, crebris regnorum mutationibus, et incerto maxime Bithynorum Cappadocumque statu. Bithyniam, nuper mortuo Nicomede Prusiæ filio, alius Nicomedes, superioris ex Nysa uxore filius, auctoritate senatus Romani possederat. Sed uti nunquam certamina desunt inter regios juvenes, controversiam ei de regno frater Socrates cognomento Chrestos faciebat. Hic cum viribus minus posset, et Romanis opibus sustentari fratrem videret, ad Mithridatem se contulit, neque Romanis concessurum, et Bithyniæ semper inhiantem. Igitur Mithridates Nicomedem saltatricis filium, et regia fortuna indignum increpans; Socratem, licet minorem natu, tanquam materna origine potiorem, exercitu dato deduxit in regnum.

Appian. Mith. Memn. ap. Phot. Appian. Justin. XXXVIII. 5. Appian.

11. Duo hinc eodem tempore reges exules, Ariobarzanes Cappadociæ, Nicomedes Bithyniæ, cum odio Mithridatis favorabiles Romæ essent, quanquam dura imperii tempora erant, impetrarunt tamen, ut, quando exercitus non posset, saltem legati mitterentur. Hæc anno superiore acta fuerant, legatique erant profecti M'. Aquillius vir consularis, et ex prætoriis Manilius Mancinus.[a] Scriptum quoque fuerat L. Cassio Asiam cum paucis cohortibus obtinenti, 'ut restituendis regibus legatos adjuvaret.' Justin. xxxviii. 3. Appian.

12. Idem et a Mithridate postulatum erat. Sed ille neque defendere ausus quem constituerat regem, nec adjutum volens quem expulerat, quievit: legatisque Romanis quædam incusantibus objecit invicem quas ipse passus injurias esset, quantamque vim auri, ut Romanos publice privatimve demereretur, erogasset. Dio apud Fulv. Ursin.

13. Ita legati et Cassius delectibus per Gallogræciam ac Phrygiam habitis, et adjuncto, qui penes Cassium ante fuerat, exercitu, Nicomedem in Bithyniæ, Ariobarzanem in Cappadociæ regna reduxerunt. Socrates ad Mithridatem confugit, et ab eo, ne receptator videretur ejus qui hostis ab senatu judicatus esset, interfectus est. Nondum enim nudare animum constituerat, ne forte Romanos ad sociorum repetendam amicitiam adigeret; quo diutius intestinis discordiis relinquerentur, plus virium amissuros. 'Interea seque et Tigranem otiose instrui ad tantum bellum, et præparari posse.' Quippe duobus offensis potentissimis regibus (nam Tigranes Cappadociam tenuerat) de bello Romanis inferendo facile convenit. Appian. Liv. Epit. Justin. xxxviii. 5. Justin. xxxviii. 3.

14. Cum enim hinc inde legationes commearent, eadem omnibus et acceptæ injuriæ indignatio, et vindicandi cupiditas, et spes in armis erat. 'Hoc esse tempus illud, quo tandem deprimi et coërceri superbia Romanorum posset. Homines assuetos impotenti imperio, cum domi satis tuti

[a] *Manilius Mancinus*] Nomen hujus legati aliter legitur in Justino, nempe *Manlius Maltinus*. Sed cum Maltinus nomen omnino inauditum sit apud Romanos, illud varii varie mutarunt. Grævius in not. ad Justinum monet Thomam Reinesium pro *Manlius Maltinus* legere *M. Acilius*. Crev.

esse nequeant, arbitria regnorum agere: nullo respectu quomodo meriti, aut quomodo laturi injuriam lædantur. Tantas esse duorum regum opes, ut vel alterius arma florentem populum Romanum lacessere possint: nedum ille debilis et afflictus conjunctos sustineat.'

15. Fit inter illos pactum, 'ut contra communem hostem societas armorum bellique esset: quod urbium agrorumve captum foret, Mithridati; homines, et quicquid agi ferrique posset, Tigrani cederent.' Quippe Tigranes vasta terrarum spatia, et continuis bellis exinanita obtinebat: tum quoque Tigranocerta condens, amplissimam urbem, hominibus maxime habebat opus. Mithridati populosæ regiones suberant, et accolas habebat Scythicas nationes, quæ cum agros nullos aut steriles haberent, multitudine tamen hominum majorem in modum abundabant. Igitur et ad istos, et in vicinam deinde Sarmatiam mitti legatos placuit, larga stipendia, honoratam militiam, luculentas possessiones, ostentaturos, operæ contra Romanos navandæ certa et magna præmia. Parthi quoque Medique et Iberi, cum Gallogræcis Bastarnisque in fœdus asciscuntur.

Appian. Mith. pp. 216. et 230.

Justin.

Memnon. Justin.

16. Hæc ferme rerum Romanarum facies erat, cum Cn. Pompeius Sex. F. Cn. N. Strabo, L. Porcius M. F. M. N. Cato consules, magistratum inierunt.* In Campania L. Cæsar contra C. Papium Mutilum castra ad Acerras cum proconsulari imperio habebat. Neque certamen aliquod majoris aleæ movebatur: tantummodo frumentatione et commeatu invicem prohibebant.

Appian. Civ.

17. Quibus rebus superior Cæsar, cujus castris fertilissimus ager suberat, eo tandem necessitatis adegit hostem, ut prior motis castris profectionem adornaret. Non poterat in tanta vicinitate castrorum latere quid ageretur. Ergo præparatis omnibus tam opportune proconsul signa in abeuntem hostem intulit, ut acie tota turbata, ad octo hominum millia prosterneret, armorum etiam vi magna potiretur. Nam super ea quæ cæsis exciderant, a fugientibus passim fuerant abjecta.

* A. U. C. 663. A. C. 89.

18. Neque deterius ab aliis quoque Romanis ducibus copiisque res sub eosdem dies gestæ. Cn. Pompeius consul Asculanos strenua obsidione urgebat: neque Picentibus ad resistendum vires erant, multis adversis præliis vehementer accisæ. Igitur ut socios opem orantes obsidioni eximeret, ingens Marsorum exercitus venit. Neque territus consul signis collatis magna et felici pugna cum his dimicavit. Duodeviginti hostium millia cum imperatore Franco (nisi forte Afranius fuerit)[b] cæsa sunt. Liv. Epit. Oros.

19. Quatuor Italicorum millia, cum densatis ordinibus e media cæde in jugum editi montis evasissent, nivibus et vi frigoris oppressi, in miserabile spectaculum humanæ fragilitatis ita diriguerunt, ut procul visentibus species in acie stantium objiceretur. Sed et propius suggressi, patentibus omnes oculis, aperto ore esse videbant, partim stirpibus aut saxis, partim armis innixos; ut mortuos non aliud prius indicium, quam nullo motu mutatus corporum habitus, argueret. Hæc apud Orosium ita sunt tradita, scriptorem haud accuratissimum, et in eadem hac historia secum sæpe pugnantem.

20. Aliorum probabilior est narratio, Marsos et alios Superi maris accolas, Umbriam Etruriamque adhuc in partibus esse ratos, quindecim hominum millia, per longinquos et difficiles calles, velut auxilio Tuscis misisse. Eos mutata omnia, et cum Cn. Pompeio consule Romanum exercitum iis locis offendisse: amissisque mala pugna quinque millibus, reliquos per hyemis et locorum asperitatem ad sua redire nisos, cum ad reliqua mala fames accederet, glandibus inopiam sustentasse: donec dimidia ferme pars evaderet, ceteris diversa peste, sed maxime frigoris violentia extinctis. Appian.

21. Hæc a Pompeio primis consulatus sui mensibus gesta videri, præter Epitomes Livianæ seriem, quæ mihi

[b] *Cum imperatore Franco (nisi forte Afranius fuerit)*] Si *Francus* ille corruptum nomen est pro *Afranio*, necesse est ut aut hæc pugna eadem sit cum ea quæ cap. 1. et 2. hujus libri narratur, cum in priore illa narratione Afranius periisse dicatur, aut duo sociorum duces fuerint Afranii. Sed tanta est in horum temporum rebus gestis obscuritas, tanta scriptorum indiligentia, ut vix quicquam certi statui possit. *Crev.*

in illis temporum labyrinthis plerumque pro filo Ariadneo est, argumenta rerum ipsarum cogunt. Nam et hyemali tempore gesta convenit: et ne ad postremos consulatus ejusdem menses referamus, Marsorum expeditio vetat, quam ad Tuscos veluti socios susceperunt, quorum mutata esse consilia post tempus adeo longum nescire non potuissent. Igitur ab hac demum pugna consulem Pompeium ad obsidionem Asculanorum revertisse verius arbitror, præsertim quia jam de valetudine L. Cæsaris audire potuerat, quem, interea dum ad consulatum petendum abit, deinde in gerendo abest Pompeius, castris ad Asculum præfuisse cognovimus.[c] Is enim, postquam Papio victo Acerras obsidione liberasset, bellum Asculanum, quod omitti non placebat, haud dubie senatus voluntate administravit: quousque languido corpore, cum deficere se animadverteret, C. Bæbium præesse copiis jussit, si quid sibi accidisset, donec senatus aliter statueret.

Oros. Appian. 22. Eadem igitur hyeme, cum ad Asculum Pompeius accessisset, patriæ timens Judacilius, Italicorum prætor, (erat enim inde oriundus,) cum octo cohortibus auxilio obsessis properabat. Nuntiis quoque secretis monuerat, ut, quamprimum tumultus ad præsidia Romana exauditus esset, ipsi quoque validam eruptionem ex urbe facerent, ut hostes ancipiti periculo terrerentur. At illi per ignaviam quieverunt. Nec eo secius Judacilius per medios hostes in oppidum cum parte suorum penetravit.

23. Ibi furens ira et dolore acriter corripuit Asculanos, vocatosque in concionem severissima oratione terruit. 'Paulo ante summa mihi votorum erat,' inquit, 'ut penetratis hostium castris, vitato periculo sospes vos intuerer, vos ex hoc loco alloquerer. Nunc omnia repente mutata sunt. Mallem intra vallum Romanum occubuisse, quam ut hanc tantam ignominiam viderem, vos intueri,

[c] *L. Cæsaris ... quem, interea dum ad consulatum petendum abit ... Pompeius, castris ad Asculum præfuisse cognovimus*] Id nullo modo probabile est. Cum enim L. Cæsar consul solus esset, Rutilio collega in pugna occiso, necesse est ut Romam ad creandos consules redierit: nisi forte per interregem aut dictatorem habita sunt comitia; cujus rei nulla extat memoria. *Crev.*

vos compellare cogerer, quibus pro summa vestra[1] infamia, vel quid nominis sit imponendum, nescio.

24. 'Militesne appellem, qui prætoris imperium sprevitis; aut cives, qui vestrorum periculo nihil movemini? Asculani sane vocemini, dum licet; mox enim, si quid prospicio, nullum in Piceno, præterquam in ruinis, Asculum erit. Nec vero expeditius mihi sit facinori vestro, quam vobis, conveniens nomen reddere. Errorem excusare non potestis admoniti. Dementiæ levius merito vocabulum est. Ne metum quidem, aut proditionem simpliciter appelles. In unum confluxit multorum atque diversorum scelerum summa turpitudo.

25. 'Cum sciretis quo tempore Romana munimenta perrupturus accederem; cum sentiretis tumultum, audiretis clamorem, hostium trepidationem cerneretis; exire non potuistis, ut saltem conspectu ipso terrorem Romanorum augeretis, et, quia vestræ obtorpuerunt manus, vel ostensis eminus armis, civium vestrorum faveretis victoriæ? Quod enim tantum periculum fuit, aut quæ adeo periculi species, ut tamen sub aliquo colore vestra latere possit ignavia? Paucæ cohortes ab hostium tanto exercitu infestatæ, a suis relictæ, perfringere ista castra potuerunt, quorum vos conspectum horretis. Quicquamne potest esse certius, quam qui tam exilem manum prohibere transitu non potuerunt, ne munimenta quidem sua fuisse defensuros, si vos viri fuissetis?

26. 'Tantumne his muris, et qui circa sunt montibus confiditis, ut tutos fore putetis loco, etiamsi audacia et armis non defendamini? Nihil tam munitum est, quod contra mulieres expugnari non possit a viris. Sed quid ego verbis vos ulciscor, quos paulo post Romanorum crudelitas acerbius, quam imprecari quisquam inimicus posset, est vindicatura? Hodie demum aut heri Romanum audivistis imperium? an tot jam ætatibus cum majoribus vestris universa Italia persensit?

Strabo v. p. 241.

27. 'An exciderunt animis Romanæ sævitiæ tam expressa monumenta, et quibus illi criminibus acerrime irascantur? Aliudne majori apud illos pœna vindicari

1 *Sua* edd. ante Crev.

solet, quam ubi gentes Italicæ latentem sub blanda sociorum appellatione servitutem aspernantur? Patrum memoria nescio quid moverunt Fregellæ: paucos intra dies dirutæ ad solum deletæque sunt. Olim Samnites Bruttiique et Lucani cum Pyrrho senserunt. Quantis igitur cladibus, qua vastatione sunt a L. Papirio, Sp. Carvilio castigati? Ad Hannibalem Capua defecit. Ergo tantis odiis a Romano oppugnata est, ut potius amissurus Capitolium et Urbem, quam non expetiturus pœnas a Campano populo videretur. Et illi tamen levius peccaverant.

28. 'Quæ vobis usquam reposita spes est, cum iratis dominis vestra vos ignavia tradiderit, Asculani? Parcent[2] scilicet, a quibus interfectos proconsules, interfectos legatos suos; fidem pacis, majestatem imperii, fœderum, hospitii, cognationis jura omnia violata esse meminerunt? Nisi forte blandiuntur sibi quidam, qui jam olim Romanis approbare fidem innocentiamque suam student. A quorum nominibus si interim abstineo, non est ut se sperent fallere.

Appian. 29. 'Non esse mihi ignotos, quorum invidia metuve spretum imperium, deserti cives et propugnatores vestri, prodita postremo patria est, matura noxiorum pœna satis ostendet. Quando[3] enim aliorum scelere, aliorum amentia eo deducta res est, ut imminens excidium patriæ indubitanter prospiciam, neque ego superstes ei ero, nec illos patiar, penes quos malorum istorum culpa residet.'

30. Cum deinde satis diu atrocibus verbis concionem, præcipue veteres æmulos, qui ob pristinam simultatem tum quoque negligendi imperii auctores populo fuerant, vehementem in timorem adduxisset, (nam armatos et qui una venerant, et qui in præsidio erant urbis, dicto audientes habebat) ad postremum corripi quosdam Asculanorum principum jussit. Quibus ultimo supplicio consumtis, ipse cum ceteris et honoratissimo quoque[4] amicorum magnifice epulatus, vinum affatim hausit. Deinde cum desti- Oros.

2 *Parcet* legebatur ante Crev.
3 *Quanto* edd. ante Crev.
4 *Quoque* legitur in edd. ante Crev.

natum morti tempus advenisset, postrema oratione affatus Appian. præsentes, in hujusmodi verba prorupit.

31. 'Alterum eorum quæ in concione promiseram exsolvi, ne quem proditorum prodita perditaque patria lætari, aut saltem superesse pereunti paterer: nunc alterius etiam præstanda fides est, ne et ipse supersim. Quid contrahitis frontes, amici? Quid abominantibus similem vultum fingitis? Nihil triste locuti sumus. Non temere mihi captus est moriendi impetus: neque pœnitet incepti pigetve. Idem animus ad efficiendum quod proposui sufficiet, qui ad concipiendum suffecit; et quod consilium dictavit ratio, virtus exequetur.

32. 'Sane nihil miror vos moveri cogitatione earum rerum, quas vulgaris error omnium esse acerbissimas finxit. Nam et nos in eadem opinione fuimus: et nimium diu bonorum omnium summum atque maximum vitam esse sumus arbitrati. Sed quo nimirum propius ad confinia vitæ et mortis accedo, dilucidius quid inter utramque sit perspicio. Idcirco idem ille, qui sæpe Deorum velut invidiam accusavi, quod mortale hominum genus fecerunt; nunc misericordiam laudo, per quam effectum est, ne ad perpetuam vitam pejus quam ad metalla damnati, sine remedio, sine spe aut finis aut modi, gravissima quæque et acerbissima tormenta pateremur. O nos ingratos, qui optatissimum Deorum beneficium hactenus, tanquam insignem injuriam, criminati sumus!

33. 'Neque hic numinum benevolentia stetit. Miserta stultitiæ humanæ, miserta fortunæ, ne quis volens nolensque in iisdem ærumnis perpetuo ageret; mire dispensavit utramque sortem, ut moriendum vel invitis esset, vivere nemo cogeretur. Nam in manu nostra posuit, ut, quem aliquando finem allatura natura esset, eum voluntas quandocumque optavisset repræsentaret. Idcirco nemo me putet infelicem, si hoc tempore vita abeo, quod omnium esse opportunissimum judicavi. Ad annos forte triginta aut quadraginta in pari mecum conditione omnes æquales mei erunt. Sed illorum multi pleraque interea temporis patientur, quæ morte tristiora esse ipsi fateantur. Ego lætus lubensque, non sine solatio cæsorum sæpe

hostium, punitorum æmulorum, servatæ quantum in me fuit patriæ, liber et meæ spontis moriar. Neque lamenta matrum atque puerorum, aut interitum patriæ, aut exultantem hostem videbo, neque dominum Romanum patiar, quod nuper unum omnium malorum calamitosissimum simul atque turpissimum esse Italia tota judicavit.

34. 'Ego neminem facere eadem aut jubeo, aut veto: nec quam mihi sumo libertatem, aliis adimam. Ceterum non sit alienum a rationibus vestris, Asculani, si, quem ad depellendam calamitatem sequi ducem voluistis, saltem ad effugiendam sequamini.' Hæc locutus venenum poposcit, epotoque, conscendit rogum, quem in templo quodam exstruendum curaverat. Factum ejus imitatorem neminem invenit, cum laudatores plerosque habuisset.

Oros.

35. Nec, credo, deerant, qui constantiam mortis probarent, consilium reprehenderent, ut injustum et intempestivum. Nam et alii sapientiæ magistri, qui tum quoque præ aliis hominibus ratione rectissime uti credebantur, temeritatem consciscendæ necis damnaverunt: et, ne mollitiem fuisse putes, fortissima omnium secta, quæ dolorem ac molestias ne quidem numerandas in malis putat, in eadem sententia fuit. Sane qui leges universi norunt, et quomodo ab uno et unius sint omnia, dubitare nequeunt, quin ab illius voluntate deflectendum sit nusquam, neque fas sit cuiquam, ex ea quam assignavit ille statione, illius injussu decedere. Idcirco quemadmodum juris civilis auctores sanxerunt, fugitivum sui ipsius furtum committere, ita perspicuum est, longe gravius crimen incurrere, qui vita sibi adimenda, quam a se non habent, semetipsos, non sponte domini, usibus ejus suffurantur.

36. Sed neque, si res ipsa vacaret crimine, delegisse tempus idoneum moriendi C. Judacilius videbatur. 'Nam si de se tantum esset solicitus, in eo neque laudem magnam esse, et ita comparatum a natura, ut ubique præsto sit mori volentibus occasio. Nuper Alpinas gentes, deinde Teutonicas, multorum millium interitu declarasse, ad mortem properantibus undelibet patere viam. Sed illum patriæ ingentem prætulisse caritatem: cui si prodesse volu-

isset, non fuisse subtrahendum unicum libertatis defensorem, ducem summum, impigrum militem.

37. 'Non ita desperatam fuisse rem Asculanam, quin sperare meliora fata licuisset. Ita præcipitato exitu prætoris et præsidium detractum saluti publicæ fuisse,[5] et ad metum extremæ sortis omen additum. Perrupisse eum per medios hostes, et ex tanto periculo multos secum incolumes in oppidum induxisse. Reperta et in illo multa armatorum millia, neutiquam pœnitendæ virtutis et animorum. Adhæc urbem ita sitam, ut difficulter oppugnari posset; ita rebus omnibus instructam, uti necessum et facile fuerit tantum bellum diu ante meditantibus.

38. 'Ab hoste potius petendum felicissimi eventus exemplum fuisse. Nullam jam olim futuram fuisse Romam, si principes ejus, ad quemvis duriorem casum, spem omnem præcidere festinata morte voluissent. Non sic fecisse ne senes quidem Romanos, qui Gallis urbem occupantibus, ad utramque fortunam parati, nec fugere vitam, nec retinere curaverint. Juventutem certe, quanquam numero invalidam, copiis omnibus destitutam, tamen insigne mortalibus ostendisse documentum, non esse desperandum in malis, sed relinquendum casibus spatium reponendi quod abstulissent. Multos adhuc per Italiam duces sociorum, magnas passim copias esse: neque mirandum, si, post multa prospera, uno aut altero loco mutabilitas humanarum rerum apparet.'

39. Hæc ob alia incommoda dicebantur, et quia res in Campano agro secundiores Romanis erant, ubi L. Sylla Stabias oppidum expugnatum direptumque A. D. pridie Kalendas[6] Maias delevit. Plin. III. 6.

40. Dum ad eum modum Italicæ regiones pervastantur, ipsa quoque caput gentium Roma multis e bello difficultatibus perurgebatur. Inter quæ fœdam in urbe seditionem excivit fœnebre malum, quod afflicta temporum acerbitate patrimonia pleramque civitatis partem ære alieno obruerant. Olim lata lege pecuniam in fœnore ponere Liv. Epit. Appian. p. 382.

5 *Fuisset* edd. ante Crev.
6 *Pridie X. Kal.* edd. ante Crev.

vetitum fuerat: pœna quoque addita, si quis ausus esset fœnerari. Legem necessitas hominum, et inolita consuetudo, longo situ obtexerat. Igitur morosi debitores, cum fœneratoribus, ex pacto sortem et usuras reposcentibus, belli mala, et ex iis inopiam suam partim vere, alii falso, utrique frustra obtenderent; legem pridem extinctam velut ab orco revocabant.

41. Inde cum ingens certamen exarsisset, ferverentque litibus omnia, prætor A. Sempronius Asellio, cui jurisdictio urbana evenerat, rem ex æquo bonoque componere conatus, frustra fuit. Nam, ut fieri amat, apud paucos justi honestique valebat respectus: cetera turba, aliis indebitum improbe exigentibus, aliis perfide retinentibus debitum, magis magisque contentionibus et simultate implicabatur. Ibi prætor judices dare cœpit, qui singulorum cognoscerent causas, et inter legem atque usum varie oppressam æquitatem indagarent.

Liv. Epit. Appian.

42. Ea res tantam commovit apud creditores consternationem, ut omnia prius audenda putarent, quam id jus referri paterentur, per quod non modo carendum fœnore, sed ultro pendenda mulcta foret. Igitur L. Cassio tribuno plebis concitante, secunda diei hora, palam in foro, magistratum populi Romani, tum maxime sacra Diis facientem, fœdo exemplo peremerunt. Pro æde Concordiæ Gemellis faciebat, circumstante velut ad sacrificium turba. Ibi ab uno quodam lapide petitus prætor, abjecta patera, contento cursu per forum ad Vestæ fugiebat. Sed exclusus ab aliis qui præcurrerant, et cum in tabernulam quandam se abdidisset, in ipsis magistratus et sacrificii ornamentis discerptus est. Ferunt tam vecordem fuisse hominum violentiam, ut quidam apud Vestales latitare Asellionem rati, eo irruperint, unde viriles oculos religio majorum, et multarum ætatum perpetua veneratio summovebat.

Val. Max. IX. 7. et Appian.

43. Neque admirabilior in patranda cæde audacia fœneratorum, quam in celandis ejus auctoribus industria fuit. Senatus, 'si quis quid ejus rei indicasset,[7] libero pecuni-

7 Deerat ante Crev. *τὸ quis*, et *judicasset* pro *indicasset* legebatur.

am, servo libertatem[d] præmio fore' edici jusserat. Sed ea cura et potentia creditorum fuit, ut in tam atroci cæde palam luce in celeberrima parte civitatis patrata, index nemo existeret.

44. Hoc puto maximum incitamentum fuisse jubendæ legis, quam M. Plautius Silvanus tribunus plebis de vi publica tulit. Tulit et de judiciis idem Plautius, adversus equitum improbitatem, adjuvantibus nobilibus, 'ut singulæ tribus quotannis viros quinos denos ex suo numero suffragiis crearent, eo anno judicaturos;' non excepto, quibus ex ordinibus legerentur. Eo factum est, ut senatores etiam in eo numero, itemque de plebe nonnulli essent. Cic. ad Fam. VIII. ep. 8. Ascon. in Corn.

45. Rogationem Plautiam multi suaserunt diserti et nobiles viri, et inter alios C. Julius L. F. Cæsar. Neque intercedere honeste quisquam poterat, quominus de vi publica judicium lege constitueretur. Plus fuit cum equitibus negotii; et res ipsa tum difficilior, tum etiam majus, utra pars obtinuisset, victoriæ præmium. A. Gell. XIII. 3.

46. Idcirco multis hinc inde agentibus, qui nolebant Plautiam legem, 'olim iisdem de rebus sapientissime constitutum' asseverabant. 'Neque aliud ad consensum ordinum remedium esse. Cum senatus judicaret, nimiam plebi patrum esse potentiam visam, etiam quoties non inique judicaretur. Accessisse deinde quorundam improbitatem, aliorum avaritiam, qui amicos aut stipendiarios suos quomodocumque eripere periculis, et eorum causa corrumpere judicia sueverint. Alios cupiditate magistratuum, aliorumque beneficiorum populi, non leges, sed voluntatem vulgi, aut eorum qui gratiosi apud vulgum essent, spectavisse. Rursus in plebe, ne judicia illi relinquerentur, velocitatem et vehementiam affectuum, negligentiam in inquirendo, temeritatem in judicando, et apud obnoxios et egenos paratum gratiæ aut præmiis locum, displicuisse.

47. 'Nihil igitur neque tum fuisse melius, quam ut ad medium velut ordinem iretur, nec in posterum fore. Sic

[d] *Servo libertatem*] Addit Appianus, *conscio impunitatem*. Crev.

esse constitutum in omnibus ferme civitatibus, ut principes procliviores ad injuriam sint; imperita et venalis multitudo: medii inter utrosque neque gravitatis et prudentiæ egeant, neque nimiis opibus ad impotentiam solicitentur; æqualiter ab alterorum sordibus, et ab alterorum ambitione remoti.

48. 'Neque causam esse cur equitibus hæc inferatur injuria, ut quasi male exercita judicandi potestate priventur. Sane invidiosum id senatusconsultum fuisse, quo legis Variæ dilata judicia sint: sed nemini dubium esse, quin alia re nulla offensi patres fuerint, quam incorrupta, et gratiæ minisque juxta impenetrabili judicum severitate. Crimini sane datum quod damnati sint aliqui, quos innocentes fuisse amici eorum ac propinqui dictitarent: sed nullam adeo perditam in judicium afferri causam posse, ut non aliquibus, et maxime iis quorum salvos esse reos interest, valde probabilis videatur.

49. 'Quod si forte aliquando sit erratum, nec equites omnis erroris expertes esse, nec ceterorum quenquam id sibi vere polliceri posse. Communem mortalitatis infirmitatem non ita certis hominibus exprobrandam, quasi ceteri alieni ab ea esse videantur. Olim et in celeberrimis Græciæ civitatibus viros præstantissimos, et Romæ Coriolanos, Camillos, Scipiones damnatos esse, cum nondum equites Romani judicarent. Hoc nimirum jam diu quorundam artibus volvi agique, ut, quatenus abrogari judicia nequirent, saltem ii judices legerentur, apud quos ad nobilitatem gratiamque et potentiam reorum respectus, et ex cognatione sanguinis, similitudine fortunæ, fortassis et culpæ, parata absolutio foret.'

50. Dicebatur contra, 'falso vocari in suspicionem patres, quasi judicia legesque ob conscientiam formidarent. Neminem ejus esse ordinis, quin se suosque primum omni culpa vacare optet: deinde, si postuletur reus, apud æquos judices defendi recuset. Neque ideo ab senatu interpositam auctoritatem esse, ut subterfugere judicium rei quirent; sed ut latrocinio verius quam judicio equitum, si finis non posset, saltem modus imponeretur. Nihil aliud a Diis immortalibus precari patres, quam ut legum sarta

tectaque semper sit in civitate majestas. Neque segniter aut gravate jussuros, ut et Variæ legis et ceterarum judicia reddantur, quamprimum illorum fuerit emendata ratio.

51. 'Neque enim consilium esse, iniquis et furentibus hominibus hanc ultra potestatem dari, ut legem veluti sicam destringant in colla innocentium, et quicquid in civitate sit virtute aut gloria eximium, tanquam sublimia papaverum capita, decutiant. Id enim instituisse eos agere, qui hactenus plurimum in judiciis polluerint: horumque amentiæ paucos dissimiles vellent nollent accedere coactos. Neque mansurum aliquid dignitatis fuisse, ni tardo quidem, sed tanto magis necessario decreto senatus auctoritatem suam interposuisset.

52. 'Eundem, ut omnibus civibus innocentiam suam approbet, hoc inprimis agere, ut legis Variæ judicia exerceantur: quo omnes intelligant, hactenus multos insontes a nocentibus damnatos esse; et illo crimine neminem magis quam judicum quosdam, et ante omnes auctorem legis Q. Varium teneri. Neque recusandum equitibus rogationis Plautiæ modum esse, quo delectus judicum ad tribus referatur. Satis in his pollere equites: neque populo Romano tam hebetes oculos esse, ut non viderit, qua quisque religione judicem hactenus egerit. Nec ergo dubitandum, quin sit optimum quemque ad eandem curam studiose revocaturus.' Post multam disceptationem hæc postremo sententia tenuit.

53. Eodem anno, postquam actum de civitate danda parti sociorum erat, lex Plautia Papiria lata est, a M. Plautio, C. Carbone tribunis, ad regendum jus civitatis pertinens. Continebatur, 'ut qui fœderatis civitatibus ascripti fuissent, si tum cum lex ferebatur in Italia domicilium habuissent, et si sexaginta diebus apud prætorem essent professi, cives Romani haberentur.' Q. Metellus, Ap. Claudius, P. Gabinius prætores, professos apud sese in tabulas retulerunt. Cic. pro Arch. c. 4. c. 5.

54. Auctus in immensum Romanorum civium numerus, cum inter tumultum belli, seditionesque domesticas, perplexa variaque difficultate civitatem implicaret, movit Appian.

senatum, ut de remedio quæreretur. Quippe novi cives si, quod postulabant, pari omnino jure cum veteribus essent, parum aberat, quin capta ab Italis Roma videretur. Numero enim longe superiores erant; et ne omnia ad se traherent, more ingenii humani, quod nulla prosperitate satiatur, haud immerito timebatur.

55. Per censores optima et tutissima definiendi juris eorum via erat: sed tempus, quo ex veteri more fieri oportebat, nondum propinquabat. Tandem, ut verum est, utilitati publicæ pristini moris observatio cessit, quod creari censores e republica esse nullo modo dubitabatur.

FastiCapit. Appian. 56. P. Licinius M. F. P. N. Crassus, L. Julius L. F. Sex. N. Cæsar creati, novos cives tribubus antiquis quinque et triginta non immiscuerunt, sed seorsim recensitis novas constituerunt tribus, quæ post antiquas vocarentur. Vell. II. 20. Appian. Sic fiebat, ut qui numero superaturi priores cives fuerant, si suffragia iisdem in tribubus ferre sinerentur, ii rejecti ad extrema, plerumque supervacui fierent: nec ullum in publicis consultationibus momentum facerent. Cum enim omne populi scitum majori tribuum parte jubente perinde haberetur, quam si jussum ab omnibus fuisset; simul atque tribus quæ prius vocatæ fuerant, numerum illum implessent suffragiis, decretum erat, nec ultra reliquæ rogabantur. Et tum quidem, non animadvertentibus sociis, aut quolibet pacto civitatem adipisci properis, non inutile id consilium fuit. Procedente tamen tempore novas ea res excitavit discordias.

Cic. pro Arch. c. 5. Fest. in 'Referri.' 57. Ab iisdem censoribus, quanquam pars populi nulla censa esset, lustrum tamen septimum atque sexagesimum conditum est.[e] Id quoniam sine decreto augurum fuerit, infelix populo Romano fuisse, Veranius in auspiciorum libro prodidit.

58. Opera censoria nulla locata reperiuntur. Cum vitiis et luxu certamen fuit: quæ pestis nimiis opibus orta, etiam in paupertate et ære alieno remanebat. Ac iidem

[e] *Lustrum tamen . . . conditum est*] Hoc et parum probabile est, censu non acto lustrum conditum esse; nec Veranius memoravit, licet infra ejus auctoritas, sed parum ex vero, allegetur. Ille enim ait tantummodo *lustrum parum felix*, id est, eo quinquennio rempublicam parum prospere gestam esse. *Crev.*

qui justissima debita expungere non poterant, per summam turpitudinem, pecunia creditorum quamlibet egentium ad suam luxuriam abuti postulabant. 'Unguenta' igitur 'exotica,' hoc enim vocabulum in edicto fuit, 'vendi; vinum item Græcum Amineumque' (in ea regione ubi postea Falernum fuit, Aminei fuerunt) 'octonis æris singula quadrantalia[f] venire' vetuerunt. Per eadem tempora, cum divisas imperii vires accolarum ferocia sperneret, occasione invitante, multa passim latrocinia facta: et frequentibus Thracum incursionibus vexata Macedonia est. Laborante enim reipublicæ summa, provincias præsidiis nudari necessum erat: et quamvis egregii prætores, quod copias idoneas non haberent, irrumpentibus barbarorum agminibus male resistebant.

Plin. XIII. 3. Solin. c. 48. Plin. XIV. 14. Macrob. Sat. II. 16. Liv. Epit.

[f] *Octonis æris singula quadrantalia*] *Octoni æris* æstimantur a nobis 36. granis argenti nostratibus. *Quadrantal* idem est cum amphora. Prodigiosa vilitas. *Crev.*

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXXV.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

---

1. IISDEM ferme diebus, quibus prætoris urbani fusus in foro suo sanguis est, etiam in castris, ne quid usquam castum sanctumve foret, prætorium virum, A. Postumium Albinum, cum legatus classi præesset, exercitus quem ducebat, interfecit. Intolerabili superbia militum in se odia suscitavisse traditur. Sed quo speciosior furentibus prætextus esset, crimine proditionis insimulatum saxis atque fustibus oppresserunt. Plut. Syll. Liv. Epit. Oros. v. 18. Liv. Epit.

2. Copias ejus cum L. Sylla, ipse quoque legatus L. Porcii consulis, accepisset, suppliciumque de nocentibus sumturus putaretur, impunitum esse flagitium passus est. Id eo pertinuisse judicant, ut tanto beneficio obligatos promtiores haberet ad exequenda quæ animo destinasset. Jam enim eo processerat cum Mario simultas, ut aut perdendum illum, aut sibi pereundum esse intelligeret: et, quia senescente jam sociali bello Mithridaticum adesse sentiebat, ad spem consulatus et provinciæ obtinendæ, favorem exercitus aucupabatur. Id licet multi palam incusarent, et in tam atroci delicto impunitam esse facinorosorum audaciam quererentur; contemsit sermones hominum Sylla, ultro prædicans consilii sui utilitatem, 'quod hoc pacto melioribus usurus esset militibus, dum fortibus factis eluere turpitudinem admissi niterentur.' Diod. Eclog. XXXVII. Plut. Polyæn. Strat. l. VIII. Oros.

3. Neque vanum id ei augurium fuit. Gerebat tum in Campania bellum, Stabiisque receptis, Pompeios, haud amplius sex millibus passuum distantes, oppugnabat. Ad auxilium obsessorum L. Cluentius accurrerat, fiduciæ spirituumque plenus adeo, ut intra passus omnino quadringentos castra sua Syllanis opponeret. Sylla, quanquam magnam suorum partem pabulatum emiserat, contumelia stimulatus, protinus ad hostes movit signa: sed numero victus, tum quidem in sua castra se recepit. Ceterum ubi pabulatores reverterunt, assumtis illis Cluentium denuo adortus, magna cum cæde profligavit.

Vell. II. 18. App. Civ. l. I.

4. Cluentius, motis in mediterranea castris, cum ingentia ad eum Gallorum auxilia venissent, animo recepto ad Pompeios iterum duxit, si pugnandi copia fieret, haud detrectaturus certamen. Ibi Sylla, quo paratiores ad prælium milites haberet, in concionem vocare jussis, ita cœpit: 'Non ut, tanquam adversus novum hostem, quæ fieri velim admoneam, neque ut virtutem vestram verbis exstimulem, vobiscum agere constitui, milites. Pariter enim et obsequium vestrum mihi, et animum præteritis præliis approbastis. Sed quia toties pulsus hostis denuo hæc signa et hos vultus intueri sustinet, hoc tantum a nobis dedecus amoliri conantem ut adjuvetis cohortandos existimavi.

5. 'Cur enim victoriam nostram in ullo pretio ponimus, si cladem suam non sensit hostis? Aut quorsum tollimus animos, si ille nondum demisit? Prorsus extorquenda confessio est, ut victos se fateantur, quos repulimus. Ea nimirum res non ad novam tantum acquirendam laudem, sed etiam ad retinendam quam paravimus, vehementer pertinet. Quamdiu in vicino castra Cluentius habebit, quis credet nos vicisse? Quo auctore aut mihi speratos honores, aut vobis digna labore vestro præmia senatus decernet? Fortuna partium utrarumque comparabitur, et tantumdem hostis, quantum Romanus, adversi prosperique rumoris auferet. Simili timoris ac audaciæ vicissitudine uterque exercitus, et fugisse hostem, et repetisse dicetur.

6. 'Hoc igitur de nobis senatus populusque Romanus nuntium, inter aliorum exercituum victorias et gratula-

tiones, accipiet, ut ubivis locorum res Romana haud dubie superior,[1] hic tantum ancipiti Marte dicatur dimicare? Qua enim re inferiores aliis sumus, ut patienter feramus post omnes collocari? Numerus, arma, copiæ, lacerti, non aliis in castris meliora. Nam ut de nobis ducibus nihil dicam, nisi post viginti ferme annos omnibus, Africanis, deinde Gallicis atque Cimbricis bellis, postremo in Cilicia et Cappadocia, sic esse cognitos, ut nunquam operæ nostræ consiliique aut rempublicam, aut exercitum pœnituerit: eosdem sane homines, eadem arma intueor, quibus persæpe hoc ipso bello hostium maximæ copiæ, et munitissima præsidia cesserunt. Non enim quasi nihil sit a nobis gestum queror; aut aliud incuso, quam quod nondum ad id fastigium gloriæ pervenimus, quod virtuti vestræ et felicitati nostræ debetur.

7. 'Tantum enim, nec diffiteor, Fortunæ favorem omnia vatum haruspicumque responsa, et cujusque generis divinationes constanti prædictione spondent; ut, quæ sunt hactenus a vobis gesta, minime quidem pœnitenda illa aut contemnenda, magnitudine eorum quæ speramus, non vinci modo, sed etiam obscurari et obrui fatum sit. Idcirco quoties imperia nostra accipitis, non hominis, sed Deæ ductum vos sequi cogitate; ejusque Deæ cujus in arbitrio res humanas omnes esse sitas, prudentes simul fatuique uno ore pronuntiant.

8. 'Nec igitur me piget ad hujus beneficium maxime referre quicquid a me fuerit præclare optabiliterque gestum, ne ingratus adversus ita meritam sim, aut benevolentiam ejus in iracundiam mutem. Est enim et huic numini suarum injuriarum sensus, et facile fastidit eos a quibus fastiditur.

9. 'M. Reguli casum quis ignorat, florentissimi priusquam fortunam contemneret, postea longe miserrimi ducis? Athenienses Timotheum Cononis filium habuerunt, qui laude bellicarum rerum[2] non inferior quam pater, ingenii præterea et doctrinæ magna ornamenta adjecerat. Sed ista omnia, postquam fortunam offendit semel, minime

Cic. de Off. I. 32.

1 *Superiori* edd. ante Crev.
2 Post *rerum* additur *gloria* in edd. ante Crev.

Ælian. xiii. 43. Plut. Syll. c. 9. profuerunt. Cum successissent ei omnia mirabiliter, æmuli pinxerunt in tabernaculo sedentem, pendente supra caput Fortuna, quæ civitates in rete dormientis compelleret. Id homo vanus cum tolerare nequivisset, et aliqua forte re gesta publice negasset ex ista laude fortunam posse quicquam decerpere, ab eo die fuit infelicissimus.

10. 'Mihi vero hoc temperamentum placet, ut vigilantiam, consilium, audaciam præstanda homini censeam, eventum lubentius referam ad Deos. Ita demum necessum erit prospere evenire omnia, si neque nostro officio desumus, neque cum injuria potentioris indebitam gloriam affectamus. Sed hæc quidem aliquanto verbosius executus sum, milites, quod non in præsentia tantum intelligere vos cupiebam, quid mihi propositi esset, sed in posterum quoque scire,[3] qualem ducem, et quibus præsidiis fultum sequeremini.

11. 'Cetera jam vobis nota sunt, rebusque ipsis perspecta; neque mihi severitatem in noxios, nec erga fortiter facta liberalitatem defuisse. Quanquam et hoc ascribo fortunæ, quod mihi sic animatos milites dedit, ut præmia creberrime, supplicia non sæpe repræsentarem. Quanquam sane incusor a multis, quod æquo mollior, etiam fœdissimorum facinorum pœnas a sontibus non exigam. Verum enimvero, milites, ita mecum inii rationem, dandum esse hominibus spatium, ut contractam nescio quo furore noxam pœnitentia magis quam pœna eluant: et ubi forti adversus hostem opera tantum profuerint reipublicæ, Oros. v. 18. quantum crimine et exemplo nocuerunt, ipsi veniam, respublica tot cives incolumes habeat: sin vero sceleri addiderint ignaviam, ne ipsi quidem recusent, quin servili cum cruciatu necentur.

Liv. iv. 50. et 51. 12. 'Hæc vobis me dicere, quibus nuper A. Postumius Albinus præfuit, non ignoratis. Apud majores nostros, cum simili facinore sublatus ab exercitu M. Postumius Regillensis esset, jussu populi acriter exercita quæstio est. Nunc aliena judicia ne timueritis: vestra in manu est, qualis manere vos exitus debeat. Ferro, non suffragiis, hæc causa decidetur. Victores virtus absolvet: ig-

3 *Sciretis* legebatur ante Crev.

navos, ut hostile ferrum pepercerit, legum vindicta consumet.' Cum ejusmodi oratione L. Sylla milites cohortatus esset, eamque conditionem maxime qui pœnas interfecti ducis timebant cupide accepissent, promtos paratosque, et ad omnia prolixe operam pollicentes, in aciem eduxit.

13. Eo tempore, ut maximi quique mortalium conatus levi subinde casu eluduntur, res per se haudquaquam magni momenti, præcipua tamen Syllanæ victoriæ causa fuit, Romanorum insigni fiducia inflammatis animis, et hostium alacritate extincta. Gallus quidam insigni proceritate, qui inter auxilia Cluentii merebat, cum ex diversa acie fortissimum quemque ad singulare certamen provocasset, ab exiguæ staturæ Mauro confectus, tantum pavoris popularibus suis injecit, ut vix primum telorum conjectum sustinerent. Appian.

14. Gallorum fuga sociorum quoque commovit ordines, perterritosque et turbatos, tanquam imbelle pecudum agmen, trucidandos hosti præbuit. Neque pugnantium fugientiumque minus triginta millia periisse referuntur. Ceteri cum duce Cluentio, nihil tutum arbitrantes, priusquam ad Nolam cursu pervenissent, castra ante ipsam urbem posuerunt. Sylla non amplius moratus, quam donec hostium castra expugnasset, sive deditis Pompeiis, sive post tantam suorum cladem mature venturis in deditionem, protinus victorem exercitum ad persequendas rebellium reliquias in agrum Nolanum ducit. Liv. Epit. Oros.

15. Eo loci cum castra communivisset, accidit ut ante prætorium forte immolanti subito ex infima ara anguis erumperet. Felicissimum id prodigium esse C. Postumius haruspex interpretatus, hominem fortunæ nihil non credere solitum facile impulit, ut nulla interposita mora, exercitum adversus hostem educeret. Atque sic evenit, quemadmodum in commentariis suis sibi sæpe accidisse ipse prodidit, ut temere festinata expeditio prosperius caderet, quam si matura deliberatione cautoque consilio suscepta fuisset. Cic. de Div. I. 33. Val. Max. I. 6. Plut. Syll. c. 10.

16. Nam in tantam consternationem conjecit Italicos, ut post pugnam parum constanter initam refugientes ad urbem circum ipsos muros cæderet: quia Nolani, ne simul Appian.

Oros. Appian. irrumperet hostis, non amplius una porta ad recipiendos suos aperire audebant. Inter occisos ipse quoque dux Cluentius pugnando cecidit: et cum eo viginti militum millia desiderata sunt. Hic quoque florentissima Samnitium castra in potestatem victoris venerunt. Et, quod miraculo proximum est, in tam magnifica victoria, ne unum quidem de suis militibus amisisse Syllam memoriæ proditur: ut jam non sine causa, cum omnium cognominum haberet potestatem, Felicis appellationem ceteris prætulisse dicas.

Cic. Liv. Epit.

Eutr.

17. Non igitur minor quam pro re lætitia et exultatio in castris Romanis fuit. Postumiani milites hostili sanguine civilem satis expiasse crediti, venia, ceteri laudibus, omnes præmiis amplissimis donati, vicissim et ipsi ducem raro, nec nisi paucis omnino concesso honore affecerunt. Certe se ab exercitu ad Nolam obsidionali corona donatum, cum Italico bello legatus esset, et scripsit ipse in Commentariis Sylla, et in villa Tusculana, quæ postea fuit Ciceronis, pinxit. Eam solebat e gramine viridi servatus exercitus dare, ubi virtute insigni ducis liberata ab instanti excidio castra essent. Igitur seriem rerum atque temporum examinanti ad Nolam accepta videtur, ad Pompeios merita.

Plin. XXII. 6.

Id. ib. c. 4.

18. Interea temporis Cn. Pompeius consul, relictis ad obsidionem Asculanam idoneis copiis, in Vestinos, vicinam Picentibus gentem, expeditionem fecit: eosque multo certamine ita domuit, ut palam inter se de deditione agitarent. Cui ferme tempori colloquium cum P. Vettio Catone, quod se tirone præsente habitum Cicero scribit, assignari potest: ad quod cum frater consulis Sextus evocatus Roma venisset, eumque Cato salutasset, 'quem te appellem?' inquit. At ille, 'voluntate hospitem, necessitate hostem.'

Appian. Liv. Epit.

Cic. Phil. XII. 11.

19. Dum prospere Pompeio locis plerisque expeditiones cedunt, alterius quoque consulis haud pœnitenda gesta fuerant: neque postremus eo bello imperatorum, Marsos aliquoties fuderat, multisque locis acrem strenuumque ducem gesserat. Sed in ipso cursu prosperitatis, spes amplas gloriamque illustrem cum ipsa vita posuit.

Liv. Epit.

Dum enim ad Fucinum lacum castra Marsorum oppugnat, Oros.
et propemodum exploratam in manibus victoriam habet; Appian. Vell. II. 16.
accepto vulnere mortuus prosternitur. Eutr. Oros.

20. Cum incertus cædis auctor esset, circa C. Marium C. F. suspicio hæsit, quasi patris sui contumeliam vindicare proditorio facto studuisset. Lucium enim Porcium ferunt, cum easdem haberet legiones, quæ superiore anno sub C. Mario militaverant, successu lætum, per jactantiam dixisse, 'C. Marium non majora fecisse.' Hanc ipsi vocem letalem fuisse putant, nihil nec a perfidia nec a crudelitate Mariana abhorrente sententia. Ceterum mors consulis adeo exterruit Romanos, ut non modo vic- Liv. Epit.
tos fere hostes omitterent, sed ipsi quoque vincerentur.

21. Felicius in Iapygia a C. Cosconio prætore gesta Diod. Ecl.
res est, qui adjutore Q. Luceio (cujus filius Italici belli XXXVII. Liv. Epit.
historiam, non meliori quam ceteri fato, scripsit) Samnites Cic. ad
acie vicit: Marium Egnatium, nobilissimum hostium du- Fam. v. ep. 12.
cem, occidit: Salapiam, Cannas, alia oppida complura Liv. Epit.
in deditionem accepit. Appian.

22. Circa Canusium, quod obsidere aggressus fuerat, acriter cum Samnitibus dimicatum est, magnâ utrimque cæde, donec prior Romanus exercitum Cannas reduxit. At Trebatius Samnitium ductor insecutus, cum inter duo castra medium Aufidi flumen esset, optionem detulit Cosconio, ut vel in suam ripam pugnandi causa descenderet, cujus rei potestatem se ei, abducto quantum satis esset exercitu, facturum; vel eadem conditione transitum sibi concederet.

23. Cosconius altera conditione accepta, ut suam intra ripam admitteret hostem; simul ille trajecerat, signa intulit. Neque tantum pepulit Samnitem, sed trans flumen fuga evadere conatum ita cecidit, ut ad millia hominum quindecim occumberent: a ceteris et duce Trebatio perniciem, non ipsorum virtus, sed Canusina mœnia depulerunt. Cosconius, vastato Larinati et Venusino agro, et qui Piceno cognominis in Apulia est, Asculano, in Pœdiculorum fines tanto terrore incubuit, ut universam gentem biduo proximo in fidem acciperet.

24. Eadem æstate L. Sylla, captis ad Nolam Samni-

Sisen. ap. Non. voce 'Protinus.' Appian.

tium castris, per Campaniæ montes in Hirpinos movit, eumque populum Æculani urbis calamitate perdomitum recepit. Æculanenses, cum in eandem diem, qua Romanus ibi castra ponebat, Lucanorum auxilia expectarent, tempus ad deliberandum poposcerant. Sylla intellecta fraude, legatis longam orationem orsis, nihil opus esse otioso sermone apud occupatos præfatus, 'unius horæ spatium se dare' dixit.

25. Interea suis dat negotium, ut magnam vim sarmentorum colligant, fascibusque effectis admoveant ad murum: quod is multa materia exstructus fuerat. Cum inter hæc hora præteriisset, ignem supposuit fascibus, territosque obsessos ad deditionem adegit. Nec eo minus diripi oppidum jussit, sive quia dilata in extremam necessitatem deditio fuerat; sive captum potius quam deditum videri maluit, ut milites præda delinitos, benevolos sibi addictosque efficeret.

Auct. de Vir. Ill. in Syll. Liv. Epit. Appian.

26. Quod si forte ideo fuit in hos severior, ut ceteros metu parium malorum ad alia consilia cogeret, non fuit opinione falsus. Nam Æculanensium calamitas ceteris Hirpini nominis urbibus documento fuit, ut celeriter missis legatis imperata facturas nuntiarent. Sed metus erat, ne duriores a victore conditiones dicerentur. Idcirco ad mitigandam ejus iram qui missi fuerant, ita fere verba fecerunt.

27. 'Oratores pro gente nostra venimus, L. Corneli, ut, quando eam stultitiæ suæ pœnitet, quomodo tibi populoque Romano satisfieri posset, disceremus. Est quidem nonnulla nobis solicitudo, ne fortasse recentium irarum memor, vindictam exercere in obnoxios, quam clementiam malis: sed plus tua nos moderatio consolatur: quam quia semper amavisti, quoniam erat tibi ingenita, nunc profecto non abjicies, postquam haud inferiorem inde, quam ex tot victoriis extitisse tibi gloriam comperisti. Nemo eorum quos mala mens aut aliorum persuasio eo adegit temeritatis, ut hostes esse vestri, quam socii præoptarent, vim tuam sensit, nisi quamdiu rectis monitis se præbuit intractabilem.

28. 'Nec adversus hos tantummodo tua mansuetudo

enituit: sed et Romanos milites, cum multorum opinione facinus inexpiabile fecissent, pro summa tua humanitate et prudentia ita conservasti, ut tibi nunc gratias agat respublica, seque melius hostium sanguine, quam suppliciis civium vindicatam esse fateatur.

29. 'Quidni ad nostram quoque spem trahamus tam nobile exemplum? Neque plus quam illi peccavimus; neque minor postea, ad ea quæ volueris, nostri usus erit. Illi nominare neminem possunt, in quem initium aut partem culpæ transferant: sponte exarserunt. Nos contra sententiam seniorum, consensus tot gentium, et potentiora nostris vicinorum arma, et juventutis atque vulgi nusquam satis coërcita temeritas, bello Romano implicuit. Nec tamen hæc ideo dicimus, quasi causam nostram defendere conaremur: (satis indignationem vestram Hirpini meruimus:) sed ut appareret ratio, cur in minore delicto non impudenter a clementissimo imperatore parem speremus veniam, quam in graviore concessam aliis vidimus.

30. 'Sed senatus populique Romani non abhorrentem a tua lenitate sententiam nuper perspeximus, cum nonnullis qui arma contra tulerant, non veniam modo, sed etiam civitatem dedit. Atque hoc jam antiquitus alterum post victricia arma firmamentum urbis Romanæ fuit, quod Italas gentes maxima semper et obvia non dicam mansuetudine, sed prorsus pietate excepit, communis omnium parens. Ne ad aliena exempla abeamus, domesticis instructi, majores nostri non minus clementiam, quam virtutem Romanam experti sunt: semel cum inter Samnites adhuc censeremur, quo tempore P. Cornelius Rufinus, Sup. XI. 20.
avi tui proavus, pristinum illis fœdus reddidit; iterum Punico bello secundo, quando societatem Hannibalis secutos Q. Fulvius consul recepit, verbis tantummodo castigans, quanquam satis diu et præfracte fuissent in partibus, nec, nisi ad Bruttios et extremum Italiæ angulum Hannibale compulso, pœnitentiam approbassent. Liv. XXVII. 15.

31. 'Placuit Diis ista lenitas, dederuntque ut complures alii populi ad societatem populi Romani reverterentur, per longa deinceps annorum spatia durantibus

usque ad infelix hoc bellum obsequiis. Eundem exitum, ut speramus, nunc quoque dabunt, eoque optabiliorem, quod et redibunt in fidem vestram qui defecerunt; et perpetuam vobiscum amicitiam colent, suo malo iterum edocti, non aliter Italiæ salutem atque dignitatem salvam esse posse, nisi Romam imperare patiatur, secundo post principem terrarum urbem loco contenta.

32. 'Satis constat nonnullos populos de pace petendà deliberare, nec alia re magis retineri, quam timore ne duriora imperentur quam ferre queant. De his profecto dubium esse non potest, quin simul nobis veniam datam cognoverint, protinus in partes vestras sint transituri. Hos, ut fit, alii aliique sequentur, et quam Italiam majores vestri per multas ætates perdomare vix potuerunt, eam universam paucis mensibus recipietis.

33. 'Ceterum quia neque tibi consilio nostro opus est, et nos deprecatum magis commissa quam purgatum venimus; omissis quæ in illam partem dicerentur, supplices pronique te rogamus, et per communes Deos, perque hanc parentem utrorumque terram obtestamur, ut unius anni crimen tot aliorum perpetuis meritis, et paucorum defectionem tot millium constanti fidei obsequioque dones. Rari apud nos sponte, reliqua multitudo coacta deceptave ferrum adversus vos strinxerunt: et pro his ausis vastatus ager, cæsæ cohortes nostræ, maxima urbium capta direptaque, satiare victoris iram potuerunt, ut occisis captisve auctoribus et concitoribus belli, reliquorum necessitati aut errori placatus ac lubens ignosceres. Hoc et nostris precibus te concessurum esse sperabant, qui propterea nos legarunt, quia propter constantiam in Romanis partibus ab adversa factione multa perpessos, apud vos gratiosos fore arbitrabantur: et si nostri non habeatur ratio, ad alios neque paucos neque contemnendos deprecatores respice.

Vell. II.16. 34. 'Respice Minatium hunc Magium, qui avitam in populum Romanum fidem, dubiis temporibus, singulari studio ac virtute retulit. Satis sit illi cæsas civium strues, et fumantia patriæ tecta vidisse: ne universum suæ gentis

excidium usurpare oculis, festinare manu cogatur. Idem orare puta tot Hirpinorum[4] militum in Romanis castris millia, quorum fortem fidelemque operam tuo quoque testimonio haud semel ornavisti.

35. 'Hos profecto, cum alienissimi semper ab omni crimine fuerint, aliena culpa perire durum esset. Perisse autem putabunt, ubi civitatem suam omnibus belli cladibus pervastari, et, quod necessum est tali tempore, eodem exitio nocentes innocentes, ut quisque occurrerit, involvi videbunt. Neque enim quisquam est vere Italus tam ab omni pietate remotus, ut inter hanc patriæ calamitatem, salutem suam magni æstimet. Sed et liberos parvos, matronasque et virgines occurrere fac animo tuo: quorum omnium haudquaquam ambigua est innocentia. Cum vero cogitabis viduarum atque pupillorum lacrymas, quæ[5] viros suos, qui parentes sanguinem vitamque pro imperio populi Romani allegabunt profudisse, jam ipse profecto pro humanitate tua judicabis, potius in gratiam tot insontium noxios dimitti, quam horum crimine affligi meliori fato dignos oportere.'

36. Erat tum adhuc alienus ab omni crudelitate Sylla, aut saltem ut esse videretur studebat. Idcirco non modo benigne respondit legatis; sed etiam paulo post excessit Appian. Hirpinorum finibus, in Samnium tendens, ut ipsam belli socialis arcem exscinderet. Sed Papius Mutilus, Samnitium ductor, in ipsis finibus cum valida manu excubans, aditus obsidebat.

37. Igitur Sylla, cum se in eas angustias demisisset, Front. I. 5. ut circumveniri facile posset; colloquio petito, de conditionibus pacis agitare cum hoste cœpit, varie rem trahens, donec occasionem evadendi nancisceretur. Ubi satis remissam Samnitium attentionem vidit, et propter inducias omnia negligentius administrari; silentio noctis profectus est, relicto in castris buccinatore, ut tanquam mutandis vigiliis classicum per solita intervalla caneret. Ea res fidem manentis eodem loco exercitus incauto hosti fecit. Quarta vigilia commissa, buccinator agminis suorum se-

4 Ita ex Vell. correxit Crev. pro *Hernicorum* in edd. priorr.
5 *Qui* pro *quæ* exhibetur in edd. ante Crev.

cutus vestigia, vacua hostibus castra reliquit: militesque ad unum omnes incolumes, cum impedimentis tormentisque in tuta pervenerunt. Inde L. Sylla longo circumitu usus, qua minime venturus putabatur, irrupit: Samnitesque improviso discrimine ita terruit, ut occisis plurimis, ceteros in fugam conjiceret. Dux hostium Papius, prosequentibus suorum paucis, Æserniam saucius pervenit. Sylla, captis Samnitium castris, ad Bovianum perrexit.

Appian.
Liv. Epit.
Appian.

38. Præcipuæ claritudinis illa tempestate Bovianum erat, tribusque arcibus et communi gentis concilio superbiebat. Sylla divisis copiis cum ipse ad urbem signa admovens Bovianenses in se convertisset; alios longo flexu circummissos, quam primum possent arcium expugnare jubet: futurum ratus, quod accidit, ut, eam in partem unde initio se ostendisset concurrentibus oppidanis, segnior de remotioribus cura esset. Ubi captam arcem ex fumo, sic enim convenerat, cognovit, ipse quoque tota mole oppugnare urbem cœpit. Tribus omnino horis fortiter ab obsessis repugnatum est. Inde cum et a capta parte urbis decurrente Romano anceps metus circumsisteret, profligatis defensoribus, Sylla Boviano per vim potitus est.

39. Deinde late circumlato belli terrore, cum aliquot populos recepisset, appetente hyeme ad petitionem consulatus Romam profectus est: certa quidem spe consequendi honoris, cum tot tantasque res, quantas raro quisquam alius ante consulatum, confecisset; eamque sibi fortitudinis prudentiæque conciliasset existimationem, ut apud cives magnus dux, maximus apud socios,[a] apud hostes etiam fortunatissimus haberetur. Igitur cum togam candidam sumsisset, comitiis consularibus, pæne omnium civium suffragiis, anno ætatis suæ undequinquagesimo designatus est.

Liv. Epit.
Diod. ap. Val.
Plut. Syll. c. 9.
Vell. II. 17.

40. Ea comitia certamen haud tralatitium habuerunt, C. Julio Cæsare consulatum contra leges petente. Sed quoniam ad ea tempora accessum est, quibus frequens

Cic. de Har. Resp. c. 20.

[a] *Maximus apud socios*] Immo *apud amicos*. Hoc et sonat vox Græca φίλοις, qua usus est Plutarchus, et sensus ratio postulat. Interpres Plutarchi male vertit *socios*, et Freinshemium quoque in fraudem induxit. *Crev.*

mentio facienda Cæsarum, et alias, et propter eum Cæsarem qui postea dictator fuit, errorem parere legentibus posset; simul ut illius ævi domesticæ discordiæ penitius intelligantur, non abhorrere a præsenti instituto judicavi, si de hac familia, et præcipue iis hominibus qui tum maxime floruerunt, pauca, nec injucunda scitu proderem.

41. Igitur Julii, cujus gentis familia Cæsarum fuit, antiquissimæ originis fuerunt: cum genus ad Iulum referrent, Æneæ filium, quem Æneam Anchise et Venere genitum vetus fabula prædicabat. (Sueton. Cæs. c. 6.) Qui primus Juliorum hoc cognomine discriminavit gentem, cum cæso matris utero prodisset in lucem,[b] ex eo casu appellationem traxisse non absurde creditur. (Plin. VII. 9.) Eum ante tempora Hannibalici belli vixisse oportuit. Ex eo enim Cæsarum in historiis mentio frequentatur. Sed primus omnium Sex. Julius Sex. F. Sex. N. Cæsar consul fuit, L. Oreste collega, ad annum urbis conditæ quingentesimum nonagesimum sextum.[c] Nepos hujus esse potuit Sex. Cæsar C. F. qui cum L. Philippo gessit consulatum, cum bellum sociale inciperet: potuit et L. Julius Cæsar L. F. Sex. nepos, qui sequenti anno consul res eodem illo bello gessit, et mox censuram adeptus est. Sed ut illa certo affirmari non possunt, ita hoc minime controvertitur, L. Cæsaris fratrem hunc de quo dicere cœpimus C. Cæsarem fuisse. (Cic. de Or. III. 3.)

42. Igitur Caius ille Cæsar claritudine generis et fratrum, (nam matre Popillia natus erat, quæ antea Q. Lutatium Catulum pepererat, Cimbrica victoria celebrem,) (Cic. de Or. II. 11. 3. 7.) præterea ingenii felicitate elatus, ad summos honores magnis animis contendebat. Nam inter primos sui temporis oratores numerabatur, et nativo quodam facetiarum lepore omnes superabat. (23. et 54.) Is ante biennium Sex. Julio, L. Philippo consulibus, in curuli ædilitate quotidianis fere concionibus de republica accurate habitis, magnam et gratiam (Cic. Tusc. Quæst. V. 19. Cic. Brut. c. 89.)

[b] *Cum cæso matris utero prodisset in lucem*] Falsam esse hanc nominis originem pronuntiat Salmasius ad Sueton. Cæs. initio. Non, inquit, *Cæsar* a cæso utero dictus; id de Cæsone potius verum esset: sed *Cæsar* antiqua vox Latina, quæ *τὸν κουριῶντα* significat: unde *cæsaries* vel *cæsaria*, *ἡ κομηκουριῶσα*. *Crev.*

[c] *Ad annum U. C. quingentesimum nonagesimum sextum*] Hic annus nobis numeratur quingentesimus nonagesimus quintus. *Crev.*

vulgo, et auctoritatem quæsiverat. His ille fretus, cum ædilitius esset, omissa prætura consulatum ambire cœperat.

Asc. in Scaur.

Cic. Brut. c. 63. et de Har. Resp. c. 20. Diod. Ecl. xxxvii. Ascon.

43. Sed tribuni plebis, P. Sulpicius, quanquam familiaris Cæsaris, et P. Antistius, extraordinariam petitionem refutabant. Iisdem C. Marius se aggregavaret: nam ex disciplina illorum temporum, contentiones in republica vi ferme et armis dirimebantur. Idcirco divisis vulgi studiis magnæ ex hac causa seditiones extiterunt. 'Jus populi' Cæsar extollebat, et 'pro eo senatum judicasse, cum T. Quintium Flamininum M. Fulvius, M'. Curius tribuni plebis, similiter consulatum transcensis mediis honoribus petere non paterentur. Neque pœnituisse aut judicii sui patres, aut suffragiorum populum, cum paucis annis opulentissimum Macedoniæ regem, fortis si quis unquam et felix imperator, maximo Romani juris incremento, superasset. Neque tamen aut ætate parem sibi Quintium, aut causa fuisse: se ædilitate functum olim, illum ex quæstura petisse consulatum.

Plut. Flam. c. 2. Liv. xxxii. 7.

44. 'Quin et nonnullos, priusquam magistratum ullum curulem gessissent, consules factos. Ita P. Sulpicium Galbam, cum in Italia Hannibal esset, ita M. Valerium Corvum, cum Gallicis tumultibus arderent omnia, summis honoribus admotos; hunc quidem admodum adolescentem: adeo nihil in candidatis præter virtutem spectari, populo Romano semper placuisse. Idcirco postea quoque duos Scipiones, alterum magnis quidem rebus, sed sine magistratu gestis; alterum non ædilitium, sed candidatum ædilitatis, ad idem fastigium evectos.

Liv. xxv. 41. vii. 26.

Liv. xxviii. 38. Sup. l. 36.

45. 'Magna se quidem afferre exempla, sed eorum qui tum demum explicare virtutem animi potuerint, postquam campum ipsis gloriæ consulare nomen imperiumque aperuisset. Sibi quoque licere de suis rebus sperare ampliter: laudique potius quam vitio vertendum, si maximorum virorum imitator esse cupiat. Esse sibi nobilitatem nulli gentium quas nominasset imparem: neque recusare quin cum quolibet istorum, sed nondum consule, conferatur. Acres populo Romano esse oculos, acutas aures: quomodo domi se quisque, quomodo militiæ gesserit, diligentiam

ejus non fallere. Se quæsturam et ædilitatem sic gessisse, ut satis magna speret dedisse documenta industriæ, vigilantiæ, humanitatis. Nec in bello segnem aut ingloriam operam navasse imperatoribus, et sæpenumero donatum ab his laudatumque virtutis causa esse. Hoc sibi non pudendum ad summos honores iter videri, etiamsi præturam declinet: quam minime quidem a se sperni: sed neque præturæ deesse candidatos idoneos; et in præsentia hunc esse rerum statum, ut se consulem quam prætorem multis modis utiliorem reipublicæ futurum confidat. Fortasse Deos immortales hoc fratribus Juliis servavisse decus, ut alterius victoria sagum toga mutaretur, per alterum plane extingueretur sociale bellum.

Cic. Tusc. Quæst. v. 19.

46. 'Suos adversarios nihil afferre, quominus jure petat consulatum, jure obtineat. Tantummodo mores atque usum civitatis ingerere: tanquam sit in eo genere perpetuum quicquam, aut esse possit. Ab isto more sæpe recessum, multis exemplis doceri posse, si actum placeret agi: neque causam esse, cur non hodie populo Romano liceat, quod unquam licuisset. Nuper in uno homine continuatos per quinquennium consulatus satis ostendisse, nihil in his rebus tam fixum immotumque haberi, ut mutari ex causa nequeat.

47. 'Concessum cuilibet esse, ut de se quantumvis magnifice sentiat: concessum et adversariis, ut si velint secus opinentur. Sed in beneficio populi summum arbitrium relinquendum eidem populo esse. Hunc optime judicaturum, quo loco C. Cæsarem esse oporteat.'

48. Contra hæc tribuni 'legum omnibus argumentis validiorem auctoritatem' allegabant. 'Populi certe haudquaquam ambiguum jus esse, nec illud patrono C. Cæsare indigere, aut quoquam alio, tribunis salvis. Sed nullis aliis in causis æque manifestam esse populi sententiam, quam in legibus ferendis, quoties consensu jubeantur: tum enim ad maturitatem judicii accedere concordiam voluntatis. Quibus igitur vere sit propositum auctoritatem populi tueri, iis ante omnia laborandum, ut legum sarta tectaque sit veneratio. Esse autem leges, quæ magistratus ordine capi gerique jubeant, neque liberum cuique

sinant protinus ab infimis ad summos transilire. Has aut servandas omnibus, aut abrogandas in universum esse; aut profecto solvendum legibus, qui contra has magistratum concupiscat. Extra hæc nihil esse, quod fieri citra juris et legum omnium abolitionem queat.

49. 'Sane pauca exempla adduci posse, in quibus aut ob causam exceperit aliquos populus, aut per imprudentiam affectumve lapsus conniverit. Sed infinito esse plura servatarum legum; et, quoties tale aliquid tentatum fuerit, minime quieta comitia fuisse. Nunquam igitur defuisse, præsertim ex collegio tribunitio, qui immoderata cupientibus resisterent. Quod si quatuor aut quinque consulatus extra ordinem datos suum in favorem trahere Cæsar velit; quanto pluris æstimandum, quod in centenis aliquot tribuendis populus ne latum quidem unguem a more et lege recesserit?

50. 'Non se contemnere Cæsarem, honoribusque omnibus, quos ei capere per leges liceat, dignum arbitrari: sed non existimare, tantam in eo virtutis excellentiam conspici, ut propter eum spernendæ leges sint, et quod negatum sit omnibus, uni tribuendum. Satis mature consulem eum futurum, ubi hunc honorem habuerit populo, ut contra ejus voluntatem legibus declaratam petitioni injustæ desinat insistere. Si semel hoc iter aperiatur hominibus, omnes protinus ad summos honores provolaturos, priusquam populo Romano specimen ullum animi sui consiliique gerundis inferioribus præbuissent. Consulibus summam rerum permitti: id adeo factum iri temere, si summus populi Romani magistratus, non amplius culmen honorum, et perspectæ virtutis præmium sit, sed gerendæ reipublicæ tirocinium fiat.

51. 'Sane Cæsari adesse nobilitatem, facundiam, industriam. Sed multos esse in urbe futurosque pares: plures etiam, quibus si non meritum idem, tamen eadem cupiditas insit. Qui et ipsi tanquam debitum exacturi sint, quod cuiquam fuerit tributum, a quo se non existiment notabiliter superari. Quem vero C. Cæsari concessurum hanc virtutis dignitatisque palmam, cum eam C. Cæsar Valeriis, et Scipionibus, et sexies consuli C. Ma-

rio ambiguam facere contendat? Nunquam defutura certamina, si cujuslibet cupiditati aperiatur septus legibus locus. Et has non aliam ob causam latas, quam ut contentiones amputentur: ipsumque populum, licet plane liberrimum sui juris arbitrum, tamen sibi legum hos cancellos circumdedisse, ut in magnis negotiis, et quæ valde ad rempublicam pertinent, non quidem ademtam, sed tamen a semetipso constrictam voluntatem esse, neque temere solvendam, quæ alligata consulto sit, intelligat.'

52. Diu hæc utrimque multis concionibus agitata cum essent, bonisque omnibus causa C. Cæsaris displiceret, simul adversarii ejus vim intentarent, victus aut territus Cæsar petitione abstinuit. L. Cornelius Sylla, ut supra indicavimus, et cum eo Q. Pompeius Q. F. A. N. Rufus designati sunt. Nec tamen ideo extinctum illud contentionis civilis incendium est, quin postea in bellum apertum erumperet. Quanquam enim belli civilis faces Marius et Sylla indubitanter fuerunt: tamen ab illa quoque contentione profecti fomites magis excitarunt alueruntque conceptas aliunde flammas, magna P. Sulpicii culpa, qui a bonis initiis et optima causa, nimia contentione, et popularis favoris aura, ad ferrum et arma provectus est.

Ascon. in Scaur.

Cic. de Har. Resp. c. 20.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXXVI.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

Liv. Epit. 1. In Lucanis interea clades accepta est, legato amisso
Flor. III. 18. A. Gabinio, qui multa iisdem in regionibus, multa in
Liv. Epit. Marsis strenue feliciterque gesserat, et plurima oppida pugnando ceperat. Sed ille dum fusis aliquando Lucanis
Oros. v. 18. victoriam urget, in oppugnatione castrorum hostilium in-
Liv. Epit. terfectus est. Ex diverso legatus Cn. Pompeii consulis Ser. Sulpicius Marrucinos cecidit, totamque eam civita-
App. Civ. l. I. tem recepit. Vestini quoque Pelignique missis ad consulem oratoribus in fidem accepti sunt. Sub id tempus cum
Macrob. Sat. I. 11. C. Vettius Pelignus a cohortibus suis ad Cn. Pompeium
Sen. de Benef. III. 23. duceretur, servus ejus gladio militis a quo trahebatur educto, dominum interemit; statimque, postquam hero consuluisset, 'tempus esse' prolocutus 'sibi prospiciendi,' in sua viscera retorsit ensem.

Liv. Epit. 2. Marsi quoque, a L. Murena et Cæcilio Pinna legatis aliquot præliis fracti, pacem petierunt. Quis ille Cæcilius fuerit, et unde habuerit non alibi lectum cognomentum Pinnæ, in tantis ejus ævi tenebris frustra requisivi. Nec absurdam conjecturam esse arbitror statuentium, non
Vell. II. 15. Pinnam istarum rerum auctorem, sed Pium, Q. Metelli Macedonici filium fuisse, quem inter præcipuos ejus belli duces nominari constat.

Diod. Ecl. XXXVII. 3. Cum hic status rerum per Italiam esset, tantis cala-

mitatibus, et defectione sociorum anxii, quotquot arma retinebant, communi decreto Corfinium deserunt; Æserniam in Samnitibus publici consilii sedem statuunt, creatisque prætoribus quinque, quos inter Pompædius Silo fuit, huic propter summam opinionem virtutis imperium in omnes tradunt. Atque is collegarum sedula opera usus, magnas brevi copias paravit, ut adjunctæ veteribus ad millia virorum triginta pervenirent. Præterea servis manumissis, et, prout tempus ferebat, armatis, libertinum exercitum, haud multo pauciores millibus viginti coëgit. Equites præterea mille sunt effecti. Cum his copiis Mamerco Æmilio se opposuit, qui tum legatus exercitui Syllano præerat. Liv. Epit.

4. Inter hos apparatus Asculana obsidio ad finem venit. Ab hac urbe primus belli turbo eruperat, et licet eodem tempore per plerasque Italiæ regiones adversarum partium exercitus colluctarentur, hic tamen plurimum laboris sanguinisque exhaustum est, unaque die circa hanc urbem quinque et septuaginta civium Romanorum, amplius sexaginta millia Italicorum, signa contulerunt. Tandem Pompeius Asculum ingressus, selectis quos in triumpho ducturus erat, principes omnes præfectosque et centuriones virgis[1] cæsos securi percussit: servos prædamque sub hasta vendidit: libera corpora dimisit innoxia, sed rebus ademtis omnibus: urbem ipsam dirutam incensamque evertit. Sup. LXXII. 1. et 2. Vell. II. 21. Oros. Flor.

5. Mox Romam profectus ob res isto bello fortiter prospereque gestas de Asculanis reliquisque Picentium, paucis prius diebus quam consulatu abiret, A. D. VI. Kalendas Januarias triumphavit. Ductum in triumpho P. Ventidium multi scriptores haud futilem ob causam annotant, quod hic post annos ferme quinquaginta idem Capitolium quod tum triumphatus vidit, triumphans invectus est. Adeo inexpectatis interdum eventibus admonemur, donec vita maneat, nulla fortuna neque confidere nimium, neque perterreri. Fasti Capit. Ascon. in Pis. Val. Max. VI. 9. A. Gell. XV. 4. Plin. VII. 43. Vell. II. 65. Dio fin. XLIII.

6. Cum deinde L. Cornelius Sylla, Q. Pompeius Ru-

1 Crevierii emend. ex Orosio. Antea legebatur in Cler. *sejuges*; in reliq. edd. *sejugis*.

Liv. Epit. fus magistratum inivissent,* Mamercus Æmilius cum Q. Pompædio Silone collatis signis dimicavit. Ejus prælii Diod. victoria penes Romanos fuit, quorum haud ita multi occubuere: de Italicis ad millia sex sunt desiderata. Sub idem tempus Q. Metellus Pius, qui C. Cosconio successerat, Venusiam Apuliæ nobilem urbem, firmo præsidio Vell. II. 17. instructam expugnavit. Adhuc tamen conatu magis quam Jul. Obs. viribus Italici resistebant, et ne desponderent animos, modicis interdum successibus recreabantur. Silo Pompædius Bovianum oppidum receperat. Ejus victoriæ tam immoderata lætitia fuit, ut vel in honorem ducis, vel ad referendam Romanis vicem, Pompædio triumphus decerneretur: isque Bovianum triumphans invectus est. Quod in omen acceptum: nam in urbem victam laurea deportata, hostibus tradidisse victoriam visus est: utique post-Oros. v. 18. quam proximo deinde prælio, cum Ser. Sulpicio apud Jul. Obs. Teanum congressus, amisso exercitu, una cum Obsidio, Liv. Epit. alio Italicorum duce, oppressus est.

7. Pompædio præcipua tanti incendii face extincto, Auct. de Vir. Illustr. in Met. Pio. sive Sulpicius illum, sive, ut alibi relatum est, Q. Metellus Pius occidit, cum neque consilium Italicis, neque copiæ tanto bello pares superessent; odii adversum Romanos Diod. Ecl. XXXVII. tantum fuit, ut in alium pæne orbem legatos ad Mithridatem mitterent, quem studere rebus novandis acceperant.

8. Cum præbita his audientia esset, princeps legationis, 'Samnites,' ait, 'atque Lucani, et qui alii per Italiam populi eodem fœdere continentur, tertium jam annum atrocia bella cum Romano gerunt; cujus equidem neque causa tibi ignota esse, neque casus atque vicissitudines possunt. Idcirco licet multos illorum duces exercitusque fuderimus, partim etiam deleverimus, castris urbibusque maximis atque munitissimis expugnatis atque captis; tamen et nos cum validissimo potentissimoque hoste colluctantes, crebris atque vehementibus detrimentis quassari contigit. Plus tamen aliquanto fraude quam armis Romani profecerunt: passim per civitates serendo fovendoque principum discordias, quod ipsis per suæ factionis

* A. U. C. 664. A. C. 88.

homines plerumque non fuit difficile, multis adhuc servitutem et otium laboriosæ libertati præferentibus.

9. 'Hoc tamen fuit in aliquorum defectione boni, quod secreto quicquid in consiliis aut castris ægrum fuerat, arctius coiit fortissimorum populorum fide animisque indissolubilis et invicta societas. Nullæ amplius voces belli mala deplorantium audiuntur: nulla pacis, nisi quæ libertatem firmet, usquam habetur mentio. Hoc omnes proposito sumus, ut præ dominatione Romana leve nobis videatur, quicquid ingerere calamitosis hominibus iniqua fortuna potest.

10. 'Ceterum ab ista sorte procul adhuc virtute nostra et munere Deorum absumus: neque deteriorem armis nostris eventum fore, quam fuit causa, speramus. Sed præ ceteris duo sunt maxime, quæ fiduciam nostram augeant. Nam etiam post accepta bello hoc incommoda virium nostrarum haud sane pœnitet: et multos ubique reges atque populos non aliis oculis intueri Romanam magnitudinem scimus, quam a nobis aspiciatur: nisi quod nos quanto propiores huic pesti fuimus, tanto priores et penitius perspeximus insatiabilis populi improbitatem.

11. 'Jam enim a primis initiis imperandi licet non æque manifestam, æque tamen magnam cupiditatem habuit: cui ut resisterent majores nostri, nihil inexpertum, suas opponendo opes, solicitando alienas, reliquerunt. Sic et Pyrrhus a nobis, et postmodum Pœnus Hannibal adjuti sunt: neque defuissent Antiocho aut Philippo regibus auxilia nostra, si inferre bellum Romanis in Italia, quam accipere domi maluissent. Sed illos quidem suus error aut invidia numinum in diversa consilia transtulit, ut tuum decus esset, Italiam,—quid autem Italiam?—immo gementem sub Romano jugo terrarum orbem liberasse.

12. 'Licet enim, præter paucos servituti natos homines, nemo usquam tam insolentium dominorum imperia patienter ferat, tacent tamen aut mussant plerique, animis aut viribus imbecilliores. Sed et quibus adhuc astu majore quam modestia parcitur, dum securos et incautos aliquando quævis occasio subjuget, aliena mala, tanquam ad se minime perventura, otiosi quietique intuentur.

13. 'Idcirco te esse unum omnium cognovimus, a quo et

sperandum auxilium tantis necessitatibus et petendum esset. Animi tui magnitudinem, quam et corporis dignitas manifesta fide oculis monstrat, ignorari, gesta tua plurima atque amplissima nequaquam patiuntur. Ex iisdem potentia tua et aucta est et inclaruit: quibus utrisque rebus neminem tibi putamus præsentium regum comparari posse. Ferocissimas enim Scytharum gentes, quibus neque Persarum magni reges, neque victor horum Alexander, imponere jugum potuerunt, pæne puer ita domuisti, ut alii tibi non obscure serviant, alii nomine sociorum eadem ferme faciant, quæ victis imperantur. Nam vicinos quidem reges, nisi quibus pacem et amicitiam præstas, sic assuefactos habes, ut placato te regnare illis liceat; cum iratus fueris, sibi sentiant exulandum esse. Atque idem amico atque affini Tigrane uteris, quo nemo regum tibi est magnitudine rerum gestarum et imperii similior.

14. 'Sed hæc tamen omnia nequicquam adessent, nisi tua singularis et pæne divina prudentia tibi dictaret et tempus utendi et modum. Jam olim, nec enim abstrusa aut ambigua loquimur, olim, inquam, te ambitionis et avaritiæ Romanæ piget. Idcirco et legatis eorum sæpe viriliter respondisti, et cum eadem tecum superbia vellent agere, qua ceteros terrere consueverunt, effecisti ut intelligerent, sibi cum libero rege plenoque animorum, et ad omnia parato, negotium fore. Quin et illorum iniqua decreta haud semel ferro rescidisti: ut scirent vicini reges, minus illis in amicitia Romana præsidii, quam in tua offensa periculi esse.

15. 'Pro quibus ausis quæ tibi sint apud populum Romanum reposita præmia, simul ille vacuus a propioribus bellis fuerit, ignarus esse non potes. Sic quoque legati illius atque proconsules minantur, fremunt, plane præ se ferunt bellum, suas copiolas parant, sociales excitant, ita agunt omnia, ut, quamvis derideas conatum, animus tamen appareat.

16. 'Non dubito quin inter ista memineris, quam arro-
Sup. LXX 43. ganter olim Marius, deinde Sylla tecum egerint; [a] quam

[a] *Quam arroganter olim Marius, deinde Sylla tecum egerint*]

non tecte denuntiaverint tibi periculum, indixerint servitutem, nisi dederis operam, ut æque armis ac jure sis potior. Atque hæc jam noverant populi principesque nostri; nos plura et certiora usurpavimus oculis: ut jam prorsus certi simus, non inutilem legationem nostram, neque metuendam desideriis nostris a te repulsam esse. Quos enim eædem causæ ad arma coëgerunt, iidem animi, vota paria conjungunt, de iis dubitari non potest, quin ad communem utilitatem fido fœdere sint sociaturi consilia et vires.

17. 'Quod igitur tibi nobisque faustum atque salutare Dii faxint, arma, viros, naves, commeatus pollicemur in Italia bellaturo: ad transitum, ad receptum, omnesque opportunitates belli, urbes nostræ patebunt: duces itinerum, participes consiliorum, socii laboris periculique erimus.

18. 'Id modo fixum tibi sit animo, non alibi rectius cum Romanis, quam in Italia bellari. Absit a te læva mens, quæ Syriacos olim reges, quæ Macedonicos decepit, cum eadem illis dicerentur. Nullum tuis regnis a Romano aut aliis tantum periculum est, quod non a quolibet præfectorum tuorum propulsari queat. Neque spes et occasio te teneant domi, vicina subacturum. Etsi facilis ista esse possit, non erit tamen diuturna possessio. Nemo unquam eripere populo Romano occupato quicquam potuit, quod ille cum multiplici usura vacuus non reciperet.

19. 'Jugulum petamus, et tanquam pestiferi draconis obteramus caput; donec illud salvum fuerit, inani labore ceterum corpus vexaturi. Quemadmodum flumina longo cursu aucta, ne exundent, molibus ac crepidinibus ægre coërcentur; ad ipsos fontes averti carpique nullo negotio possunt: ita, nisi Romanæ potentiæ scaturiginem et fontem in potestate habeas, impetum nequicquam moraberis, quin violentia sua quicquid oppositum fuerit evertat, et ocyus, serius, omnia ubique regna, nationes omnes

Marii dictum ad Mithridatem vid. eo loco quem margo indicat. De Sylla nihil tale comperimus; utique ante hoc tempus, in quo nunc enarrando versatur Freinshemius. *Crev.*

Diod. obruat.' Mithridates, re cum suis deliberata, nescio quomodo minoris quam pro Italorum expectatione negotium illud faciens, 'venturum se in Italiam' respondit, 'simul atque Asiam subegisset.'

20. Credo longinquam a domo militiam laboriosam simul atque sumtuosam fore ratum, adhuc vicinorum sociatas Romanis vires perhorruisse, ne, dum appetit aliena, suo regno spoliaretur. Neque Tigrani satis poterat fidere, ut suspectos maxime pares habent quicunque cupiunt opibus excellere: verebaturque, ne ille perdomitis aliis, neque Pontum, si daretur occasio, sperneret. Terrebatur et Pyrrhi Hannibalisque exitu, quorum, licet a plerisque Italiæ gentibus adjuvarentur, in alieno solo bellantium cito consenuerit exercitus, difficilibus, licet haud a maximo intervallo, supplementis.

21. Hæc omnia vitari posse maximo cum emolumento sperabat, si vicinam sibi Asiam occuparet. Eam rem quoque facturam animos Italicis sociis: atque ita diuturno bello atteri posse Italiæ vires, ut neque, si rursus conjungantur, valde sint sibi futuræ formidabiles. Sane consilio huic institit, quanquam omnia legati pollicerentur, et 'e Ponto facilem in Thraciam trajectum' ostenderent: 'Thraces porro et ipsos bellum Romanis facere. Horum ope per Macedoniam et vicinas regiones paucis diebus ad Ionium mare penetrari posse.' Neque diu contatus exercitum conducit, Ariobarzanem ac Nicomedem reges, alterum Cappadocia, alterum Bithynia exacturus. Sed antequam hoc bellum exponatur, quo regna ista jure, quibus finibus tum fuerint, quasque nationes urbesque habuerint insigniores, enarrari operæ[2] pretium fuerit Mithridatica bella lecturis, quæ haud postremam historiæ Romanæ partem, illius quidem ævi, constituunt.

Liv. Epit.

22. Quicquid terrarum longo tractu inter Heracleam et Trapezuntem nobiles urbes Euxini fluctibus alluitur, ab eo mari appellationem apud veteres nactum est, ut Pontus vocaretur. Propius Heracleam Bithyniæ con-

2 Τὸ *operæ* desideratur in edd. ante Crev.

junctum Ponto regnum fuit, ad Propontidem deflectens. At orientem versus Cappadocia in mediterranea procurrens, inde Armenia ad meridiem Tauro monte terminatur. Inter Bithynos atque Cappadoces ita sparsa erat Galatia, ut ab septemtrione Pontum et Paphlagoniam, (Ponti enim pars etiam Paphlagonia nec absurde censeri potest,) a meridie Phrygiam Lycaoniamque contingeret.

23. Omnes istæ regiones [b] in ditione Persarum fuerunt: a quibus ea pars, quæ tum communiter Cappadocia dicebatur, in duas divisa præfecturas, postea totidem regna peperit: quorum alterum Cappadocia proprie, aut cum adjectione Cappadocia ad Taurum, interdum et Magna Cappadocia; alterum Pontus, sive Cappadocia Pontica cœpit nominari. Strab. xii. init. Const. Porphyr. de Them. i. 2. Plin. vi. 3. Ptol. v. 6. Solin. c. 47.

24. Priore præfecturæ decem continebantur: quarum sub Tauro erant Melitena, Cataonia, Cilicia, Tyanitis, et Garsauritis. Melitena ceteris Cappadociæ partibus mitior, olei quoque et vini optimi ferax, Armeniæ Majori prætenditur, a Sophenæ præfectura medio Euphrate divisa. Nomen huic Melita dedit, a Semiramide, ut volunt, condita. Trans flumen etiam ad hanc partem Tomisa pertinuerunt, insigne castellum. Cataoniæ inter Amanum et Antitaurum sita planities Comana habuit, Bellonæ templo memorabile nomen, et Apollinis Cataonis fanum: castella in montibus munita, Azamora et Dastarcum.

25. Cilicia, quæ vocabatur Cappadociæ præfectura, sede regum nobilitata fuit Mazacis: quam urbem postea Cæsaream vocarunt Cappadoces, in dictatoris Cæsaris honorem. Altera urbium, nam duæ omnino fuerunt antiquis temporibus in Cappadocia, Tyanitidi præfecturæ nomen dedit, ipsa quoque Semiramidis opus. At in Garsauritide postea Archelais fuit, Claudii Cæsaris colonia. Præter has præfecturas fuerunt et aliæ quinque, Lavina-

[b] *Omnes istæ regiones*] Ad totius hujus descriptionis marginem auctorum testimonia et paucula, nec satis apte disposita invenimus. Ea supplere et in suos quæque locos revocare non visum est operæ pretium esse. Qui enim regiones eas, de quibus hic agit Freinshemius, quantum ex veteribus auctoribus colligi potest, accurate descriptas videre volet, adire facile potest Cellarium Geogr. Antiq. l. iii. *Crev.*

sena ad Euphratem fluvium, Sargarausena, Saravena, Cammanena, et Morimena, superioribus obscuriores. Fluvii celebres, Halys Archelaidem præterfluens; Sarus, qui per media Comana labitur; Pyramus per Cataoniam decurrens, præterea Lycus, et hunc excipiens Iris; et inter Morimenen et Galatiam, terminus gentis, idemque causa nominis, Cappadox.

26. At Mithridatis paternum regnum, præter Pontum, continebat quicquid gentium ab Haly fluvio usque ad Tibarenos et Armeniam coluit. Etiam intra Halyn delibaverat Cappadocum et Paphlagonum agros. Nec longe Bithyni aberant. Quippe ubi per Propontidem in Euxinum intraveris. Quæ regiones [c] Bithyniæ partem, deinde Mariandynos Heracleæ subjectos, mox Paphlagonas, usque ad fluvium Halyn habuerunt. Cetera ad Propontidem usque Chalcedonem fuerunt Bithynorum, Galli fluminis ostiis fines eorum terminantibus.

27. Maxima urbium Nicomedia fuit: deinde Nicæa, Plin. v. 32. item Prusa, quam ab Hannibale conditam de Prusiæ no- Leuncl. mine, reges Othomanici ante occupatam Adrianopolim regni sedem habuerunt. Flumina Bithyniæ Syrium, Lapsias, Pharmacias, Alces, Crynis, Lylæus, Scopius, memorantur, et, qui Bithyniam a Galatia disterminabat, Hieras. Erat et Hylas fluminis et lacus nomen, ab Herculis Solin. c. 44. amasio deductum, si fabulis lubet credere, juxta Prusiadem urbem, diversam ab utraque Prusa. Nam et altera fuit Bithyniæ Prusa, ad Hippium amnem. Ab his regionibus, Cappadociam et Bithyniam dico, quasdam partes Liv. xxxviii. 16. abraserunt Gallogræci, de quibus post prolixam Livii descriptionem taceo.

28. Sed Paphlagoniam Halys fluvius ab ortu terminabat, a meridie Galatia: ad occasum Bithyni et Mariandyni habitabant; versus septemtriones mare Euxinum erat. Amastris horum erat non incelebre oppidum, majorisque adhuc famæ Amisus et Sinope. Neque refert has interdum Ponto vindicari. Nam regionum istarum

[c] *Quippe ubi per Propontidem in Euxinum intraveris. Quæ regiones*] Perspicuum est desiderari aliquod orationis membrum; quod supplere haud magni momenti est. *Crev.*

terminos non minus atque gentium jura Mithridatis ambitio turbavit, redactis in ditionem plerisque populorum quos enarravimus.

29. At antiquitus Ponticæ gentes fuisse videntur Mariandyni, Mosynœci, Caucones, qui jam ætate Strabonis nulli superfuerunt, Chalybes, qui et Chaldæi, Tibareni, Macrones Euboicorum credita colonia. Nam tota illa Ponti ora Græcorum frequentata navigationibus plurimas gentis ejus urbes habuit, quarum celeberrimæ fuere Trapezus et Heraclea. Amnium Ponticorum nobilissimus Phasis, cum urbe cognomine ad ostium. Pyxites Trapezuntem alluit. Flumen Jasonium memoriam retinuit antiquissimæ Græcorum heroum expeditionis. (Schol. Apollon.) Sed et alia multa per eas regiones in Pontum Euxinum permeant flumina, tanta quidem vi aquarum, ut terra, quam continuo inferant amnes, implendum aliquando illud mare Polybius disputaverit. (Polyb. IV. 40.)

30. Hæc igitur regna quanquam suos quæque reges ab antiquissimis temporibus habuissent, tamen propter viciniam locorum, et linguæ morumque commerciis varie mixtos populos, crebræ, ut fieri amat, rixæ, deinde bella oriebantur. Et ut graviora fere humanis remediis mala sunt, connubia regum, mixtusque affinitate sanguis adeo non finiebat veteres controversias, ut non alia fœcundior novis gignendis materies esset.

31. Inde auctis odiis, cum etiam imperii amplificandi insana lubido Mithridatem stimularet, temperare non potuit, quin subinde ex occasione temporum vicinos infestaret. Et antea quidem Nicomedem etiam Ariobarzanemque expulerat: et, quanquam reduci a Romanis tulisset, tanquam imbecillitatem sibi exprobrantes aspiciebat. Illi vicissim, salvo tam potente vicino, nequicquam restituti videbantur. Et accedebant a Romanis ducibus stimuli, (Appian. Mith.) qui prædarum et gloriæ spe, bellum undecumque cupiebant consurgere.

32. Igitur operam dederant, ut cum minacibus ad Mithridatem mandatis senatus nomine legati mitterentur; (Oros. VI. 2.) 'bellum' denuntiantes,[d] 'ni, quos populus Romanus vici-

[d] *Senatus nomine legati .... bellum denuntiantes*] Hæc mina-

na regna obtinere jussisset, quieta in possessione manere pateretur.' Ille ultro multa questus, 'quanta patientia tot contumelias concoxisset,' demonstrat: 'quantasque opes publice privatimque colendo Romanos profudisset. Nunc etiam licet provocatum, neque inermem, quiescere malle, modo finis injuriarum fiat.' Et fides promisso fuit.

Dio ap. Fulv.

33. Sed non eadem Nicomedi modestia mansit, quem Romanorum ducum hortamenta, et inopia pecuniæ invitum ad arma compulerunt. Nam et iis, a quibus reductus in regnum fuerat, multa erat pollicitus; et passim ab incolentibus Asiam Romani nominis hominibus magnam vim nummorum fœnerato abstulerat. Igitur in ditionem Mithridatis irruptione facta, usque ad Amastrim urbem prædabundus processit. Mithridates enim, quanquam paratas habebat copias, occurri vetuerat, quo pluribus paulo post et speciosioribus causis bellum sumeret.

Justin. xxxviii. 5. Appian.

34. Ubi reversus in Bithyniam Nicomedes est, Pelopidam legatum Mithridates ad Romanos duces misit. Is commemorato veteris societatis jure, quod a majoribus acceptum constanter atque fideliter multis neque levibus officiis Mithridates coluisset, 'Nunc autem,' ait, 'injuria pro gratia redditur. Ademta regi Phrygia est, ademta Cappadocia, quarum hanc proavis suis debitam pater Evergetes recepit, illam operæ bello Aristonici navatæ præmium accepit: si tamen præmium vocare possumus, magno auri pondere ab imperatore vestro emtam, et olim a Seleuco Callinico in dotem datam proavo regis. Sed illa sane, quia paulo longinquiora sunt, silentio, et, si vultis, etiam oblivione sepeliamus. Ista vero recentia qui possumus? quod Nicomedem os Ponti intercludere, agros usque ad Amastrin populari sinitis, prædamque avertere, cujus æstimationem novistis ipsi rectius, quam ut a quoquam debeatis edoceri.

Justin. xxxviii. 5. Appian.

35. 'Et ista quidem hoc modo gesta sunt, non invalido

cia legatorum Romanorum mandata nusquam reperimus apud antiquos scriptores. Quæ enim his affinia habentur apud Dionem, Appianum, Orosium, sunt his temporibus posteriora, et rursus memorantur infra, c. 45. et 46. *Crev.*

nec imperato ad prohibendum rege, sed ut vos ipsos spectatores eorum quæ fierent testesque haberet. Quæ quia non auditu, neque incertis aut suspectis auctoribus, sed coram visu accepistis; ergo igitur amicus atque socius rex, hæc enim nomina fœderum tabulis continentur, hoc a vobis sociis amicisque suis petit, ut adversus Nicomedis injurias auxilio sitis, aut injuriarum coërceatis auctorem.'

36. Ad hæc Bithyni, nam et ab Nicomede legati aderant: 'Quam justas contra Mithridatem inimicitias Nicomedes gerat, ignorare nemo potest, qui meminerit paulo ante Socratem Ponticis armis instructum Bithyniam invasisse: quieturum certe, fratrisque ætati concessurum, ni fuisset a Mithridate ad parricidiale bellum instigatus. Et hæc contra illum Nicomedem fiebant, qui a vobis erat Bithyniæ rex constitutus. Unde non nostra magis, quam vestra, Romani, hæc censenda injuria est. Quorum ille nomen amicitiamque quanti faciat, ex aliis quoque gestis ejus promtum est intelligere. Populus Romanus Asiaticos nos reges in Europam transcendere vetuit. Sed hic Chersonnesi * pleramque partem possidet. Atqui Europæ regio Chersonnesus est. Sed omittimus plura hostilis erga vos et contemtoris animi quæ protulit indicia commemorare. Majora enim, et, nisi in tempore obviam itis, acerbiora sunt quæ expectantur.

Memn. ap. Phot. Appian.

Strabo VII. p. 309. Appian.

37. 'Quorsum enim ingentes illi apparatus, tot propriæ copiæ, atque illa cum tot aliis regibus et populis fœdera pertinent? Quæ et tranquille victuro supervacanea sunt, nec profecto contra Nicomedem providentur. Præter domesticas vires, socios Thracum, socios Scytharum populos habet. Habet et Armeniæ regem non amicitia modo, sed etiam affinitate conjunctum. In Syriam, in Ægyptum missitat, ut illorum quoque regum benevolentiam paret. Naves porro tectas cum habeat trecentas, alias insuper exædificare non desinit. Gubernatores atque proretas, magnis propositis præmiis, ex Ægypto et Phœnicia solicitat.

38. 'Scilicet superbum animum Phrygia et Cappadocia amissæ angunt: quod contra vim et astutiam Ponticam

* *Chersonnesi*] Tauricæ. *Crev.*

vestra recepistis, aliena, quibus debebantur, reddidistis. Ille primum dolor animum Mithridatis avertit a vobis, Romani: ille cum invidia metuque magnitudinem vestram intueri cogit inimicum hominem, et sub obtentu nostrarum inimicitiarum occasiones contra vestrum imperium captantem.

39. 'Quare neque dubitare possumus, vos, quemadmodum viros prudentes decet, factorum ipsius quam verborum majorem habituros rationem esse: ne aut ob fictum amicitiæ nomen, vestros optima fide amicos Mithridati prodatis; aut vestrum senatusque de hoc regno judicium a communi hoste sperni violarique feratis.'

40. Post hæc iterum admissus in consilium Pelopidas, 'Si quæ veteres adversus Nicomedem querelæ sunt, earum judicium vobis,' inquit, 'deferimus, Romani. Sed hæc postrema, quæ ipsi aspexistis, ditionem Mithridatis minui, claudi mare, prædas ex agris agi, nulla disceptatione egent. Sed denuo vos rogamus, ut aut prohibeatis ejusmodi facta, aut passo indigna Mithridati opitulemini; aut postremo non intercedatis suas injurias vindicaturo, neutris partibus immixti.' Hæc iterante Pelopida, licet jam ante Nicomedi auxilia polliciti erant, movebantur tamen Romani dictis, et amicitiæ nomine, cujus adhuc inviolata erant fœdera: neque facile quomodo responderent inveniebant. Tandem vafro perplexoque responso, 'neque Mithridatem a Nicomede vexari passuros, neque bello peti a Mithridate Nicomedem' dixerunt. Simul Pelopidas arguere dictorum obscuritatem cupiens, e consilio dimissus est.

41. Hæc ubi Mithridati audita sunt, se vero jam haud Eutr. Oros. obscure læsum a Romanis esse testatus, Ariarathem unum ex filiis in Cappadociam mittit, quam ille antea quoque tenuerat. Atque is victo Romanorum duce Maltino (qui Justin. xxxviii. 4. Appian. et Mancinus[f] alibi scribitur) ejectoque Ariobarzane, cum igni ferroque pleraque vastavisset, haud magna mole regnum occupavit.

42. Tum remissus ad Romanos duces Pelopidas, in

[f] *Duce Maltino, qui et Mancinus*] De hoc nomine vid. not. ad lxxiv. 11. supra. *Crev.*

hunc modum verba fecisse dicitur: 'Quam indigna rex Mithridates passus sit, Phrygia Cappadociaque spoliatus, id equidem, Romani, nuper audivistis. Quas deinde vobis inspectantibus injurias eidem Nicomedes intulit, eas cum vindicare deberetis, negligere maluistis. Denique societatis amicitiæque implorantibus fidem ita respondistis, ut, tanquam læsissemus alios, non ab aliis læsi essemus, non videri e republica vestra diceretis, Nicomedem et Bithynos violari. Idcirco ipsi causam præbuistis recentibus Cappadociæ turbis. Vester ille neglectus, vestræque in responsis ambages, Mithridatem in hæc consilia coëgerunt. Jamque vos ad senatus vestri judicium vocat, Romam legatos missurus de rebus omnibus.

43. 'Vos interea videritis, ne quid inconsultis patribus, temere moliamini. Quantum conflari incendium belli possit, ex potentia Mithridatis æstimatu haud est difficile. Supra vicies centena millia passuum[r] paternæ ditionis tenet: ipse magnam adjecit terrarum partem, Colchorum bellicosos populos, Græcorumque et barbarorum quotquot supra Pontum nationes incolunt.

44. 'Jam Scythis, Tauricisque, et Bastarnis, et Thracibus, et omnibus quæ Tanain Istrumque fluvios et Mæotidem paludem circum gentes habitant, promtissimis ad imperia sua sociis utitur.[3] Porro Tigranes Armenus gener illi, Parthorum rex Arsaces socius et amicus est. Navium quoque magnum possidet numerum: isque augetur quotidie: neque instruendis ornandisque ulla pars apparatuum deest. Sed et Bithyni nuper de Syriacis Ægyptiisque regibus mentiti minime sunt, quos equidem, si bellandum sit, nostros fore non ambigo. Sed et nuper possessam vobis Asiam, Græciamque, et Africam, nobis accessuras reor: ipsiusque Italiæ haud contemnendam partem, quando illa quoque impotentiæ vestræ et injuriarum pertæsa, bellum contra vos inexpiabile gerit.

3 *Promtissimos ... socios habet* edd. ante Crev.

r *Supra vicies centena millia passuum*] Stadiorum viginti millia, ut habet Appianus, quæ continent passus 2,500,000. leucas nostrates plus 830. *Crev.*

45. 'Atque illud bellum cum conficere nondum potueritis, irritatis Mithridatem, nunc Nicomedem ei, nunc Ariobarzanem immittendo: et verbis amicitiam præferentes, hostium opera facitis. Quapropter si quid actorum pœnitet, vel nunc punite vestros in amicos injurium Nicomedem: quod si feceritis, magna vobis auxilia contra Italicos a rege polliceor. Hæc ratio si displicet, aut insidiosam istam amicitiam abrumpite, aut Romam in jus eamus.' Hæc ubi dicta sunt a Pelopida, Romani orationis insolentia commotiores, 'Mithridatem abstinere Nicomede et Cappadocia' jusserunt, 'hanc enim Ariobarzani se redditαuros: Pelopidam continuo abire castris, neque reverti, nisi rex imperata fecisset.' Discedenti custodiam addi placuit, ne quos obiter in via corrumperet.

Eutr. Oros. Dio ap. Fulv. Ursin. 46. Haud absimilis legatorum quos deinde ad senatum Mithridates misit oratio, patrumque ad eam responsum fuit. Petentibus, 'siquidem amicus populi Romani Nicomedes esset, illum auctoritate sua ad satisfaciendum compellerent; sin vero, Mithridatem sibi consulere paterentur;' neutrum concessum est: minæque insuper additæ, 'nisi Cappadociam Ariobarzani redderet, et omitteret Nicomedem.' Eademque die coactos abire legatos 'nuntiare regi suo' jusserunt, 'ne quem deinde mitteret, donec mandatis senatus paruisset.'

Appian. 47. Sic irritatis utrimque animis, qui per Asiam erant Romani duces, non expectato senatusconsulto populive jussu, ex Bithyniæ Cappadociæque et Paphlagoniæ delectibus exercitum coëgerunt, additis etiam Gallogræcorum auxiliis. Simul L. Cassii, qui Asiam obtinebat, convenire jussus est exercitus, copiæque auxiliares omnes eundem in locum conductæ.

48. Deinde partiti inter se vires. Cassius, ubi Bithyniæ Gallogræcia committitur, castris cepit locum. Manius Aquillius, qua irrupturus in Bithyniam Mithridates credebatur, consedit. Cappadociæ finibus Appius Claudius præsidebat. Copiæ his erant equitum peditumque quadragena circiter millia. Naves etiam aderant, quibus præfecti Minucius Rufus, C. Popillius angustias Ponti apud Byzantium observabant. Præter hæc Nicomedes

suum habebat exercitum, quinquaginta peditum millia, sex equitum. Neque minus Mithridati virium erat, centum quinquaginta millia proprii militis, cum equitum millibus quadraginta: naves tectæ trecentæ, centum dicrota. Deinde reliquus apparatus tantæ expeditioni non impar.

49. Prætoribus Neoptolemo maxime et fratre ejus Archelao utebatur, nobilissimis viris, et genus ad regem Argivorum Temenum, cujus inter posteros et Magnus Alexander fuit, referentibus. Sed ipse rex per se administrabat plurima. Auxilia ex Minore Armenia Arcathias Mithridatis ipsius filius adduxerat, decem equitum millia. Dorylaus phalangem regebat. Craterus curribus falcatis præerat, numero centum triginta. Hæ tum ab utraque parte copiæ erant, cum primum Romana arma Mithridaticis collisa sunt. Joseph. de Bell. Jud. I. 17. Appian.

50. Primum inter Nicomedem et duces Mithridatis (ipse enim aberat) prælium fuit apud flumen Amnian, ubi Nicomedes exercitum suum instruxit. At Pontici cum in universum quadraginta peditum, decem equitum millia haberent; quia phalanx sequi non potuerat, præter Arcathiæ equitatum, quosdamque falcatorum curruum, tantummodo levem armaturam adduxerant. Idcirco ne a multitudine Bithynorum circumvenirentur, tumulum quendam saxosum mediocri præsidio occuparunt. Animadversum a Bithynis consilium est: et ad recuperandum collem magnæ copiæ missæ. Strab. XII. p. 562. Memnon. Appian.

51. Igitur Neoptolemus, ubi dejici suos videt, salutem omnium in eo verti ratus ut locus teneretur, celeriter ad opem ferendam advolat, Arcathia quoque in partem periculi accito. Hoc ubi Nicomedes conspexit, universum rapit agmen, et post acre certamen, multo sanguine fuso, Mithridaticos in fugam agit; illustris victoriæ futurus compos, nisi Archelaus cum suis mature persequentem fugientes a latere invasisset.

52. Hujus virtute et prudentia mirifice commutata pugnæ fortuna est. Nam aversum in se Nicomedem, jamque concepta spe vincendi, et impatientia moræ calidius instantem, servatis ordinibus sensim recedendo tantisper tenuit, donec Neoptolemo retinendi suos aciemque redintegrandi

spatium esset. Deinde conversus in hostem quadrigas falcatas immisit, non sine clade Bithynorum. Ceterum major quam pro damno terror erat. Fœditas spectaculi magis, quam vis hostium turbavit ordines: cum calidis adhuc vulneribus semineces viros, divisa corpora, truncos artus in multo sanguine volutari, aliorum membra hastis aut falcibus curruum rotari cernerent. Perterritis Archelaus a fronte, Neoptolemus et Arcathias, recollectis qui fugerant, a tergo incubuere. Diu tamen utrisque restitere Bithyni, donec, plerisque cadentibus, Nicomedes solutis ordinibus abiit. Fugientem in Paphlagoniam secuti sunt, qui potuerunt: ceteros prælium confecit, aut in potestatem victoris tradidit captivitas. Castra quoque cum pecunia Nicomedis capta sunt.

Curt. IV. 15. Appian.

53. Hæc pugna Romanos etiam duces haud mediocriter commovit: quod per expeditos tantum et equites, cum gravis armaturæ robur abesset, rem tantam confectam esse, nulla locorum opportunitate, nullo hostium errore adjuvante Ponticos, ne numero quidem æquo, sed consilio ducum et virtute militum, cernebant. Captivos ad se adductos Mithridates comiter affatus, viatico dato dimisit domum, ut inter initia rerum utilem clementiæ famam acquireret. Circa eadem tempora Thraces, qui non sine dolo Mithridatis Macedoniam populabantur, magnam iis locis ex vastitate famem et frumenti caritatem effecerunt; donec a prætore Macedoniæ C. Sentio superati, cum rege suo Sothimo ad patrias sedes reverterunt.

Diod. ap. Vales. Liv. Epit. Cic. in Verr. III. 93. Plut. Syll. c. 22. Oros. v. 18.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXXVII.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

---

1. L. SYLLA, Q. Pompeio consulibus, provinciarum et ratio cum esset inita, ut Sylla, qui tum adhuc Romæ erat, simul per res Italicas posset, Asiam et Mithridaticum bellum, cum exercitu quem hactenus duxerat, provinciam haberet: P. Sulpicius tribunus plebis, perniciosis legibus ferendis, priusquam vetus illud consopitum incendium esset, etiam fœdius aliud atque horribilius auctore Mario conflavit. Quippe C. Marius (ut est insatiabile honorum et potentiæ humanum ingenium, quoties ratione contemta cupiditatum imperio regitur) post amplissimos triumphos, et consulatum sexies gestum, miserum se putabat, si in tanta populi Romani fortuna quicquam ad laudem eximium cuiquam alteri relinqueretur. Atqui jam et bellis et bellorum præmiis vigorem annosque consumserat; gravis corpore, etiam nuper imperio ob senectutis incommoda abdicato. Vell. II. 18. Appian. Civ. I. I. Joann. Antioch. ap. Vales. Liv. Epit. Plut. Mar. et Syll. Diod. ap. Vales. Plut.

2. Igitur, dum conficiendis socialis belli reliquiis Sylla consul in Campania distinetur, C. Marius Asiaticæ laureæ desiderio P. Sulpicium Rufum impellit, ut ademtam Syllæ provinciam sibi decernat. Erat alioqui in magna invidia consul, quod uxore Cœlia per causam sterilitatis dimissa, Cæciliam duxerat Q. Me- Eutr. Vell. Joann. Antioch. Plut. Syll. c. 13. Oros. v. 19. Appian. Plut.

telli pontificis maximi filiam. Id multi nobilium ægre ferebant, et populus indignabatur. Tanta erat ejus fœminæ æstimatio, ut hujus matrimonio judicarent indignum, quem dignissimum consulatu judicaverant. Hac animorum inclinatione Marius cum Sulpicio uti cupiebant, infaustis ominibus, et ad graviora reipublicæ mala perventuris, quam unquam antea sustinuisset.

3. Idque significatum multis prodigiis putant. Flamma ex hastilibus signorum cum emicuisset, vix restingui potuit. Corvi tres pullos in conspectum hominum allatos devoraverunt, et reliquias reportarunt in nidum. Mures in templo quodam sacrum aurum roserunt: e quibus cum fœminam unam æditui cepissent, in muscipula quinque musculos enixa, tres eorum devoravit.

4. Sed nihil fuit horribilius, quam quod sereno cœlo tubæ vox insonuit, lugubre et valde acutum canens, ut homines ad vehementiam sonori clangoris cohorrescerent.
Suid. in Σύλλας. Plut. Ex his Tusci haruspices 'mutationem rerum instare' prædicabant. Dumque his rebus operam dat senatus in æde Bellonæ, passer in conspectu omnium cicadam ore correptam intulit; ejusque parte abjecta et in fano relicta, cum altera parte avolavit. 'Id portendere secessionem agrestium urbanorumque' responderunt haruspices: 'quorum alteri[a] cicadæ in morem streperent vocibus, alteri similiter atque illi ruri exigerent vitam.'

Joann. Ant. Plut. Syll. c. 15. 5. Nihil horum Sulpicium a cœptis remorabatur, mira pravitate hominem; ut improbitate non modo superaret ceteros, sed secum ipse certare videretur. Crudelitatem enim maximam pari audacia avaritiaque miscuerat: neque tantum erat ullum flagitium, cujus vel turpitudine absisteret a patrando, vel[1] pœnitentia post factum duceretur.

6. Quid multa? Civitatem Romanam propalam ven-

1 *Nec* pro *vel* legebatur ante Crev.

[a] *Id portendere secessionem agrestium urbanorumque . . . quorum alteri*] Hæc parum clara sunt apud ipsum Plutarchum: ac vix est ut non aliquod mendum in verba Græca irrepserit. Vid. not. Hermanni Cruserii ad illum Plutarchi locum.

debat libertinis et inquilinis: et mensa in foro posita pretium numerabat. Tria circa se habebat hominum millia cum ensibus, et ad omnia paratam equestrium juvenum multitudinem. Sexcenti erant delecti, quos Antisenatum vocare consueverat. Saturnini seditiosissimi hominis omnia laudare solitus, contationem in præcipiti homine, et timiditatem in furibundo reprehendebat. Idem cum tulisset legem, 'ne quis senator amplius octo[2] millia nummum[b] æris alieni contraheret,' ipse moriens debuit centies vicies. Plut. Mar. c. 57. Plut. Syll.

7. Talis vir a Mario immissus in rempublicam, vi ferroque destinata perficere conatus est, cum ingenium etiam facundiamque a bonis initiis et rectissima voluntate ad ancipitia et prava transtulisset. Præcipuæ Sulpicii actiones erant, 'ut exules, quibus causam dicere non licuisset, revocarentur; novi cives, libertinique distribuerentur in quinque et triginta veteres tribus; et,' cujus gratia cetera fiebant, 'C. Mario Mithridaticum bellum decerneretur.' Vell. II. 18. Ascon. in Corn. Liv. Epit.

8. Sed exules ne reducerentur, ipse nuper intercesserat: jam immutata voluntate, verba cavillando eandem legem referebat, 'non exules a se reduci, sed vi ejectos' dictitando: quasi non iidem essent, utro nomine appellarentur: aut quasi de vocibus, non de rebus controversia in republica esset. Libertinos autem, et qui modo de sociis facti cives fuerant, ideo distribui in veteres tribus volebat, ut plus in suffragiis illorum roboris esset. Quippe homines callidi, si hos numero veteribus civibus facile superiores, jure æquassent, nihil fore existimabant, quod illorum opera non assequerentur: et, quo minore negotio rem perficerent, de bello Mithridatico interea silentium agebant. Rhet. ad Herenn. II. 28. Appian.

9. Ne sic tamen tenere propositum potuerunt. Cum ei rogationi veteres cives præfractis animis resisterent, resque interdum ad fustes et saxa pervenisset, L. Sylla ad Joann. Ant.

2 *Octo* pro *quinque* (lectio edd. priorr.) correxit Crev. ex Plutarch.

b *Octo millia nummum*] Marcas argenti 31. uncias 2. *Centies vicies.* Marcas 46875. *Crev.*

opem reipublicæ ferendam, ab Italici belli conficiendis
Diod. xxxvii. reliquiis, alieno tempore avulsus est. Vehementer enim
accisæ sociorum vires erant. Lamponius tantum et Clep-
Vell. ii. 17. Diod. tius cum parte Lucanorum erant in armis: Samnitesque
et Sabelli Nolam et vicina Nolæ retinebant. Igitur
Sylla profectus jam ad exercitum, qui Nolam obsidebat,
fuerat; receptisque plerisque circa præsidiis, haud procul
fine belli aberat.

10. Sed urbano tumultu excitatus, accurrit Romam,
ut collegam tribunitiis furoribus repugnantem adjuvaret.
Consilio tamen magis, quam viribus, grassari placuit; ne
patriæ incumbentem pestem, si arma corripuissent, alia
peste viderentur repellere. Igitur justitio in dies aliquam-
Plut. Syll. c. 16. Appian. multos indicto hoc agebant, ut comitia differendo legis
impediendæ idoneam aliquam occasionem tempus sug-
gereret.

11. At Sulpicius justitio valere jusso, suos in forum
educit, admonitos 'ut pugiones sub vestibus secum fer-
rent; iisque adversus quoscumque opus esset, ne consuli-
bus quidem exceptis, uterentur.' Sic instructus ad ædem
Castorum pergit, ubi forte concionem consules habebant.
Ibi ferias ut parum rite edictas arguere orsus, postremo
tolli eas a consulibus jubet, comitiisque legum tempus
atque locum dari. Tum vero consulibus adversantibus
Liv. Epit. in nervum erupit furor; strictisque mucronibus vis inten-
Vell. tatur. Cadit inter alios Pompeius adolescens consulis
Appian. filius, idemque alterius consulis gener. Pater Pompeius
Plut. Mar. c. 57. elam elabitur. Sylla qui in domum Marii confugerat,
sive, ut ipse in Commentariis prodidit, cinctus inimicorum
gladiis consultandi causa secesserat, cum inde rediisset
in forum, justitium ex voluntate Sulpicii solvit. Ideo
Plut. Syll. Sulpicius reliquit magistratum Syllæ, cum eundem Q.
Pompeio abrogaret.

12. Ita dimissus ad exercitum Sylla cum Capuam
venisset, unde rebus omnibus ordinatis ad bellum Asiati-
Appian. cum pergere statuerat, P. Sulpicius legem, cujus ergo
Diod. ap. Val. turbæ istæ excitatæ omnes fuerant, perfert: 'Caiumque
Oros. Val. Marium pro Sylla Mithridatici belli imperatorem esse'
Max. ix. 7. jubet. Mittitur e vestigio Gratidius propinquus et lega-

tus Marii, cum alio tribuno militum, qui Nolanum exercitum ad Marium perducant. At Sylla, cognitis quæ in urbe fierent, jam ad legiones venerat prior, vocatasque in concionem ita erat allocutus. Plut. Mar. c. 58. Appian.

13. 'Quæ per hosce dies in urbe gesta sunt, milites, ea varie ad vos perlata esse existimo, ut ferme solent quæ incertis auctoribus aut vago rumore differuntur. Quo magis ad vos properandum esse censui, ut in communibus injuriis mutui aspectus solatio uteremur; et vos, quid mihi sit in præsentibus consilii, ego, quid vobis voluntatis, cognosceremus. Nam siquidem populi Romani consulem, imperatorem vestrum, una cum concordi collega cogi in ordinem, violari minis, terreri cæde carissimorum oportuit: causam non dico, quin adversarii nostri cupitis fruantur. Sin vero paucorum importunitate victum consulare imperium, cædem clarissimi juvenis, consulis alterius fugam, alterius periculum, dominantes in urbe nostra, quos priore anno[3] in adversa acie stantes ferro ac virtute vicimus, vos juxta mecum intoleranda judicatis;[4] quid fieri in rem nostram publicamque sit, consideremus.

14. 'Sed mature decreto opus est, donec consultare communiter et agere quæ volumus licet. Si enim nescitis, mihi bellum Mithridaticum, vobis ego imperator eripior. C. Mario tradimini, nisi tamen vos ille fastidiat, et alterum exercitum nupero commilitio notiorem malit. Atqui provinciam illam, et has legiones senatus mihi dederat: et ego jam ad trajiciendum omnia paraveram, lætus et festinans, non ut mihi tantum gloriam triumphumque ex veris hostibus quærerem, sed etiam ut vobis aliquando referrem gratiam; vosque, tot exantlatis me duce pro republica laboribus, Asiaticarum opum larga et facili copia ditarem, quo reliquam deinceps ætatem in otio locuplete et honorato degeretis. Sed hæc et alia nobis ereptum eunt injustissimi mortales. Quod si vobis volentibus est, doleo et quiesco: si quod jure datum est, per injuriam auferri

3 Ab edd. ante Crev. abest τὸ *priore*.
4 *Vobis mihique juxta intolerandum est* edd. ante Crev.

non sinitis, non me subtraham vobis ducem. Ad capessenda jussa promti paratique este.'

15. Ad hæc verba, quanquam nihil apertius de proposito suo dicere erat ausus, succlamatum a militibus est, facile quid vellet interpretantibus, 'bono esset animo, et recta duceret ad Urbem.' Nec enim imperatoris tantummodo vicem dolebant, sed de sua quoque erant soliciti, ne forte Marius ad bellum ut rebantur facile et quæstuosum alio potius exercitu uteretur. Igitur tribunos a Mario præmissos lapidibus cooperiunt, signisque correptis properant Romam.

Plut. Syll. et Mar. Val. Max.

16. Ibi quoque populus inquietus et discors agebat; aliis unicum ducem Marium efferentibus in cœlum, aliis ad curandum corpus, senio et morbis confectum, Baias facessere jubentibus. Nam in Misenensi villam C. Marius posuerat, quam postea L. Lucullus centies sestertio emit.[c] Sed Marius ut se vegetum paremque militiæ muniis ostenderet, quotidie in Campo inter juvenes exercebatur: miserantibus multis, qui perspiciebant, quam inane ob præmium, vir ab ima sorte ad summam provectus,[5] post septuagesimum ætatis annum, inhabile propter carnium molem corpus (nam in senecta obesus evaserat) et fracta laboribus membra fatigaret. Sed magis ridicula erat, quam cupiditatibus suis obtendebat, causa: cum 'ideo se concupivisse imperium' diceret, 'ut filium adolescentem artes belli ipse præsens edoceret.'

Joann. Ant. Plut. Mar. Plin. xviii. 6. Plut. Vell. Plut.

17. Inter hæc, cum occisos quos ad exercitum miserat tribunos, Syllamque cum sex legionibus venire ad urbem comperisset, ipse vicissim quosdam amicorum Syllæ occidit, bonaque cæsorum diripuit. Itaque miserabilis Romani populi conditio erat, cujus principes, nusquam certa spe salutis, aut ulla concordiæ fide, alii ex Urbe in castra, alii ex castris in Urbem confugiebant. Nam excepto

Appian. Plut. Syll. Appian.

5 *Profectus* edd. ante Crev.

[c] *Centies sestertio emit*] Sic loquebantur antiqui: sic et ipse Freinshemius infra, LXXIX. 1. Male ergo hic legebatur *sestertium*. *Centies sestertium* marcæ sunt nostrates 89062. unciæ 4. *Crev.*

quæstore uno, ceteri tribuni præfectique signa patriæ inferenda abominati, Romam se receperant. Contra ab iis qui vim Marii Sulpiciique insolentiam metuebant, in castra Syllæ tanquam ad asylum, concurrebatur. Plut.

18. In urbe senatus suæ potestatis non erat, sed ad nutum tyrannorum circumagebatur. His volentibus ex magistratibus ejus anni duos ad L. Syllam misit, Brutum et Servilium prætores. Ii cum ad exercitum venissent, paulo animosius locuti, in exremum discrimen inciderunt: ut confractis fascibus, prætextisque dereptis, vix et ægre corpus incolume referrent in Urbem, ipso aspectu, quorsum jam seditionis furor evasisset, ostensuri. Marius, quantum in tali trepidatione potest, ad defensionem se comparat. Sylla triginta peditum, quinque equitum millia adducens, ad Urbem intendit cursum: præter alia quibus incitabatur, per somnium quoque stimulantibus geniis. Plut. Mar. c. 58. Plut. Syll. c. 17.

19. Nam quæ Cappadocum instituto Romæ colebatur Dea (Lunam, an Minervam, an vero Bellonam interpretarentur, ipsi quoque dubitabant) eam assistere sibi per quietem vidit Sylla, fulmenque porrigere, recitatisque inimicorum ejus nominibus, ad singula præcepisse, feriret; atque illos, tanquam ad ictum concidentes, evanescere. Id visum collegæ narravit, qui cum laude et gratulationibus occurrens, ad omnia operam suam promiserat. Interea secundi, deinde tertii ab urbe legati venerant, quibus causam consilii tam præcipitis requirentibus, idem responsum omnibus datum: 'ad liberandam tyrannide patriam iri.' Postremo tamen adjecit, 'si senatus cum Mario et Sulpicio descendere in campum Martium velit, nihil se nisi de communi sententia acturum esse.' Appian. Plut. Appian.

20. Sed Marius Sulpiciusque, neque fidei se inimici credere ausi, neque satis parati ad resistendum, novam senatus nomine legationem mittunt: cujus hæc mandata fuere: 'Neminem magis quam ipsos consules scire, quantopere semper senatus laborasset, uti amborum, et præcipue L. Syllæ, pro præstantissimis in rempublicam meritis, quam amplissima dignitas foret. Ceterum eam esse conditionem Romæ, ut sæpe contra voluntatem senatus populi jussa valeant: præsertim ubi propter metum ma-

joris mali, prudentissimus quisque concedendum temeritati multitudinis putet. Id adeo nuper etiam accidisse, iis ferendis legibus, a quibus haud minus reliqui patres, quam consules ipsi abhorreant.

21. 'Verum enimvero in libero populo multa ferenda esse potentioribus, donec arte et occasione corrigantur. Ita Gracchorum olim, ita postea Saturnini rogationes, quæ ferventibus populi studiis nulla vi potuissent impediri, tempore captato citra tumultum abolitas esse. Idem nunc quoque fieri posse de iis, quorum iniquitate se læsum consul Sylla conqueratur.

22. 'Nihil antiquius esse senatui, quam ut inter claros et potentes viros quæ inciderint controversiæ, citra publici status periculum ex æquo et bono componantur. Eundem animum et C. Marium, et P. Sulpicium præ se ferre. Nec dubitari, quin par maneat et consulibus in communem patriam pietas. Nihil opus esse armis, ubi civili modestia transigi melius possit: nec adhuc admissum tam inexpiabile quicquam, ut ad extrema desperationis auxilia veniri oporteat. Tempore tantummodo et modica patientia rem indigere. Igitur hoc unum deprecari patres, ne per præcipitem iracundiam omnis concordiæ spes abjiciatur. Omnia conventura, modo hanc dent consules senatui veniam, ut ne propius quinque millia passuum ab urbe castra metentur, donec patres conscripti consultare amplius de præsentibus possint.'

Plut. Syll. c. 18. Cluv. Ital. Ant. III. 4. Appian. Plut.

23. Ad Pictas[d] hæc agebantur; id tabernis nomen erat ad quintum decimum ab urbe lapidem via Lavicana sitis. Ibi responsum a Sylla legati abstulerunt, 'in loco castra positurum:' idque ipsis audientibus, more militiæ statim imperatum est. At hæc simulatio consulum erat. Nam ipsi consilio intellecto inimicorum, dum legati, velut impetrato quod volebant, læti redeunt Romam, L. Basilo, C. Mummio præmissis, citato agmine

[d] *Ad Pictas*] Male hic edebatur *ad Pictos;* male apud Plutarchum περὶ Πικίνας. Hic locus ex Strabone, l. v. p. 237. et Antonini Itinerario, aberat ab urbe quinque et viginti millia passuum, non quindecim tantummodo, ut hic scribit Freinshemius. Passus 25000. efficiunt plus 8. leucas nostrates. *Crev.*

sequuntur. Sylla Esquilinam portam cum vicina parte occupandam cum legione una sumserat: Collinam cum alia legione Pompeius: ad Sublicium pontem tertia; quarta pro muris ad subsidium stare jussa est: duæ hostili fremitu animoque in urbem irruperunt. Liv. Epit.

24. Ibi cum juxta collem Esquilinum Marius Sulpiciusque cum tumultuaria manu occurrissent, miserrimum facinus factum est, ut in ipsa Urbe non per seditionem et correptis temere telis, sed aperto Marte signis canentibus in justæ pugnæ faciem tum primum post Romam conditam inter cives concurreretur. In hoc prælio cum Syllanos non oppositus modo hostis, sed desuper e tectis jaculantes patresfamilias urgerent, consul ipse correpto signo in primam aciem procurrit, fugamque militis religione signorum et præsentia ducis cohibet. Simul ad omnia respiciens, vocari ex subsidiis legionem, et interea delectos ex præsentibus circumire Suburrana via, et a tergo includere hostes jubet. Ipse correpta face, contra eos qui de tectis saxa atque tegulas jaciebant, subdi ædificiis ignem imperat, sagittariosque tela ignita immittere. Ita detrusus ad ædem Telluris Marius, plebem ex domibus, itemque servitia ad pileum vocat. Sed potentior promissis metus fuit. Tres tantummodo repertos aiunt, qui conditionem acciperent. Appian. Joann. Ant. Eutrop. Plut. Appian. Flor. Plut. Val. Max. VIII. 6. Plut. Mar. c. 58.

25. Sylla per Sacram viam in Capitolium pergens, quo se Marius cum suis receperat, cum milites quosdam suos obvia diripere vidisset, eundem delicti suppliciique locum esse voluit, coram statim in conspectu omnium punitis. Ab eadem modestia, dejectis a Capitolio cum cæde multorum inimicis, custodias per omnes regiones Urbis posuit; totaque nocte cum collega pervigil, obivit omnia, ne quid a victoribus per insolentiam in urbanos committeretur. Oros. v. 19. Flor. Appian.

26. Orta demum luce, vocato in concionem populo, 'tempora reipublicæ' deplorant, 'tribunitio vento ad talia præcipitia compulsæ. Hac necessitate coactos ad consilia necessaria magis quam optanda descendisse. Revocandum itaque majorum morem, quo obtinente nihil tale accidisset; neque de re qualibet postea ad populum

ferri oportere, nisi de ea deliberatum ante in senatu foret. Centuriata quoque comitia ex lege Servii regis, non, ut postea assuevissent, tributa haberi, consultius esse. Non aliis rationibus reduci civium concordiam, et publicæ rei tranquillitatem posse, quam si a temeritate populari ad maturitatem patrum consilia, et ab egentissimi cujusque audacia ad circumspectionem locupletium suffragia revocarentur. Tantum ferme cuique fidei amorisque in rempublicam, quantum in privata spei atque opum esse.'

27. Sic tribunorum plebis vehementer accisa potestate, quibus imaginem nomenque tantum sine vi reliquerunt:[e] cum etiam ob paucitatem senatorum contemni amplissimum ordinem animadverterent consules, tributis comitiis (ut aliquid dare populo viderentur) ex equestri ordine honestissimum quemque allegerunt, numero trecentos.

Vell. II. 30. Appian.

28. Viri deinde duodecim a senatu hostes judicati, Sulpicius inprimis et duo Marii. Deinde P. Cethegus, Junius Brutus, Cn. et Q. Granii, P. Albinovanus, M. Lectorius, Q. Rubrius Varro, et præterea duo alii senatores, 'quod seditione concitata consulibus populi Romani arma opposuissent, servosque vocassent ad pileum.' Aqua igitur et igni his interdictum: adjecto a quocumque impune occidi, aut ad consules adduci posse. Bona quoque eorum publicata: et perquisitores missi, qui caperent profugos, aut occiderent. P. Sulpicius, cum in Laurentinis paludibus, villæ cujusdam latebris occultaretur, indicio servi sui retractus et ab equitibus oppressus est. Caput occisi relatum Romam, et pro Rostris propositum. Servus qui secundum edictum consulum libertatem indicii præmium ferre debebat, manumissus, statimque cum insignibus novæ libertatis ob scelus proditi heri de saxo præcipitatus est. In alios quoque viros claros, qui reperiri potuerunt, velut jure sævitum.

Liv. Epit. Vell. II. 19. Flor. Appian. Cic. Brut. c. 45. Appian. Diod. ap. Vales. Appian. Cic. de Or. III. 3. Joann. Ant. Vell. Liv. Epit. Oros. Flor. Val. Max. VI. 5. 7.

29. At Marius post fugam ex urbe desertus a turba,

Plut. Mar. c. 58.

[e] *Tribunorum plebis ... quibus imaginem nomenque tantum sine vi reliquerunt*] Longe gravius afflixit postea Sylla tribunitiam potestatem, ut narrabitur infra l. LXXXIX. c. 11. tuncque demum imago sine re fuit tribunatus. Ad hæc posteriora tempora potius quam ad primum Syllæ consulatum referenda Velleii verba crediderimus. *Crev.*

per tenebras in prædium quoddam, quod habebat in Solonio, qui campus est agri Lanuvini, se conjecit. Unde cum filium ex vicinis agris Q. Mucii auguris, cujus ille filiam duxerat, necessaria petere jussisset; Ostiam descendit, repertoque navigio, quod unus amicorum Numerius paraverat cum privigno Granio, filii reditum non expectans, abnavigavit. Interim adolescens imminens exitium fide et astu villici evasit. Cum enim eum in prædio Muciano deprehendisset dies, ad comprehendendum eum suspicione ducti equites properabant. Ibi enim latere Marios posse propter affinitatem rebantur, et quia Mucius hostem Marium judicare noluerat. Quod ejus nobile factum non est silentio prætereundum. Cic. de Div. I. 36. Plut. Val. Max. III. 8.

30. Cum L. Sylla victor armatis circumdedisset Curiam, eoque C. Marium hostem decerni cupienti nemo auderet negare, solus Q. Mucius sententiam dicere noluit. Atque mitius instante Sylla, 'Non ita,' inquit, 'gladios tuos extimesco, ut propter has senilis sanguinis tenues reliquias, hostem judicare C. Marium sustineam, a quo Italiam et hanc urbem conservatas memini.' Hujus igitur villicus nihil a fide heri animoque dissentiens, Marium adolescentem inter fabas abditum imposuit plaustro, bubusque junctis, per medios inimicos deportavit in Urbem. Sic acceptis ab uxore quorum præcipuus tum usus erat, ante lucem ad mare pergit; et cum forte solventes in Africam nautas invenisset, navem conscendit. Plut. Liv. Epit.

31. Major patri Mario cum ventis et tempestatibus lucta fuit, ingruentibus in eum velut manu facta malis. Ferente vento littus Italiæ legens, Terracinam evitare nautas jussit, Geminium, cujus ibi magnæ opes erant, timens, inimicum hominem, et Syllanis partibus deditum. Ceterum illis enixe parentibus, magna vis ventorum a mari coorta, navigium procellis, et ipsum nausea sic fatigavit, ut vix apud Circeios applicare posset. Ibi ob tempestatis sævitiem, et quia deficiebant commeatus, exscensio facta est: sed anxiis et in momenta temporum extrema quæque expectantibus, incerta omnia intutaque, et, ut fit in magno metu, præsentia quæque molestissima videbantur. Terram hostilem vitarent; inimicum erat Plut.

mare: occursum metuerent hominum ob pericula; non minus metuendæ ob penuriam solitudines erant. Sero in bubulcos paucos inciderunt, qui dare quidem nihil poterant egentes egentibus, sed agnitum Marium celeriter jubebant se subducere: 'paulo enim ante magnam affuisse equitum manum, quæ illum quæreret.'

32. Plurima tum malorum imago circumsistebat hominem. Nudus, desertus, inops, inter mortis et contumeliarum assiduos terrores, Italiam quam honoribus imperiisque suis toties ornaverat, semel iterumque defenderat, ut hostilem terram fugere cogebatur. Jamque etiam comites tædio et inedia fatiscebant: cum omissa militari via, in profundum nemus secessit.

33. Ibi cum ærumnosam sane noctem exegisset, cogente inopia, et corpore, donec aliquid superesset virium, usurus, secundum littus incessit, adhortans comites, 'ne deficerent animis, neve spes suas extremas, et promissa numinum immatura mollitie corrumperent. Sibi enim, cum ruri adolescentulus ageret, id ostentum evenisse, ut septem pulli aquilini cum ipso nido in sinum[6] deciderent: parentibusque suis consultos haruspices respondisse, fore se mortalium omnium clarissimum, summumque imperium uti septies capessat, fatale esse.' Id quidem sæpe jactasse Marium in confesso est: rei vero fidem naturæ avium periti derogant, negantes aquilam plura duobus ova parere. Sed tamen id vere seu falso expositum, Mario tum temporis profuit, ut ad extrema omnia spem animosque comites sui durarent.

Appian. Plut.

34. Sed ubi ad passus bis mille quingentos Minturnis abfuerunt, simul equitum alam ad se tendentem eminus conspexere, simul duas naves onerarias, prope littus per quod incedebant ipsi, vela facientes. Igitur ad has citato cursu delati, projectis in mare corporibus adnatant. Et Granius quidem altera navium exceptus, in Ænariam insulam trajecit. Marius corpore gravior, multo duorum servorum labore vix sublevatus, et in alteram impositus est. Jamque aderant equites, et nautas clamore cientes

6 Inserebatur ante Crev. vox *ejus*.

appellere jubebant, aut saltem præcipitato in aquas Mario, quo instituissent cursum pergere. Sed supplicante cum lacrymis sene, domini navis, postquam diu fluctuassent animis, negarunt se ejicere virum posse.

35. Deinde ubi cum atrocibus minis equites citi recesserunt, iterum immutata mente, ad Liris amnis ostia prope terram jecerunt anchoras; hortatique Marium, ut ad cibum capiendum, corpusque rectius curandum tot afflictum incommodis, in terram exscenderet, donec qui stata hora flare debebat ventus surgeret, sublatis velis in gramine accumbentem reliquerunt. Ita derelictus ab omnibus hominibus, diu in littore sine voce jacuit. Postquam ægre se recollegit, per invia et uliginosa loca, oppletasque cœno et aquis fossas defecta membra trahens, tandem ad tuguriolum venit, in quo senex quidam paludibus purgandis operam dare solitus habitabat. Ad hujus pedes se abjiciens, obtestabatur, 'servator atque adjutor esse vellet hominis, si præsentem tempestatem effugisset, majora opinione præmia redditurі.' Ille sive olim visum recognoscens, sive ex aspectu virum haud vulgarem judicans, placide respondit: 'si quidem quietis egeret, posse tugurio uti; sin vero inimicos aliquos fugeret, monstraturum se aptiorem latebris locum.'

Appian. Plut.

36. Ibi dum juxta profluentem, in cava ripa, multa arundine levibusque sarmentis contectus sedet, subito ad aures accidit clamor, increpantium senem, et ubi Marium abscondisset jubentium ostendere. Nam quosdam eorum qui a Geminio ad retrahendum Marium quoquoversum emissi fuerant, ad illud tuguriolum casus detulerat. Is tumultus hominem proditionis certum subegit, ut exutis vestibus in paludem se immergeret, oculis tantummodo ac naribus extantibus. Sic repertus extractusque, ut erat nudo corpore, limo cœnoque deformis, injecto in collum loro, Minturnas rapitur: et, dum quid facto opus esset magistratus deliberant, custodiendus ad ædes Fanniæ mittitur, quæ ob veterem offensam irata Mario putabatur.

Liv. Epit. Vell. II. 19. Plut. Val. Max. VIII. 2.

37. Nam sexto ejus consulatu repudiata a C. Titinnio Minturnense, causam dixerat. Titinnius ampla dote spo-

liare cupiverat mulierem, impudicitiæ crimine objecto. Sed Marius causa cognita 'Fanniam impudicam videri' pronuntiavit, mulctamque ei dixit sestertium nummum: Titinnio præcepit, 'ut dotem mulieri restitueret, quod quam impudicam esse scisset, eam pecuniæ insidiatus duxerat, diuque matrimonio ejus usus fuerat.' Fannia tamen beneficii magis quam injuriæ memor, quibuscumque potuit officiis adjuvit. Unde Marius hilarior, collaudata mulieris voluntate, fore sibi reddendæ gratiæ potestatem lætus gestiensque prædicat: 'ejus enim rei certum se modo omen accepisse.'

Plut.

38. Pudet referre vanissimæ superstitionis sordes: nisi vel ideo magis sunt referendæ, ut intelligamus quam turpi dementia orbem terrarum Christiana disciplina liberaverit. Post tantam rerum experientiam, vir animo gestisque rebus maximus, quam a ratione impetrare non poterat tranquillitatem, ab asini obtutu ac voce sumsit. Nam cum ad Fanniæ domum adductus erat Marius, relicto pabulo prorumpens e foribus animal, ex adverso Marii constitit; et blande hominem intuitus, luculentumque rudens, ad vicinum fontem procucurrit. Idcirco mari salutem portendi fatus, obserari januam cubiculi, ut se quieti daret, jussit.

Val. Max. I. 5. Plut.

39. Interea magistratus, 'sine mora de medio tollendum esse,' decreto, Cimbrum quendam mittunt de reliquiis Marianæ victoriæ, qui eum conficeret: quod omnes oppidani misericordia clarissimi viri fœdum occidendi ejus ministerium abnuebant. Sed ille cubiculum ingressus, ubi Marium esse cognovit, abjecto gladio profugit, 'Marium se non posse occidere' clamitans. Quidam aiunt ingenti flamma ex oculis Marii promicante territum hominem: auctum deinde terrorem, postquam assurgens e lecto senex, terribili voce, 'Tune homo C. Marium audes occidere?' inclamasset. Minturnenses profecto homini divinitus injectum timorem, salutemque Marii cordi esse Diis interpretati, mutata sententia, quem paulo ante necari jusserant, repente incolumem volunt. Nec ipse sibi deest, ad quosvis, etiam infimum et vilissimum quemque, tendit manus; preces, spem, fata, fabulam suam de aquilis, de

Val. Max. II. 10. Liv. Epit. Appian. Oros. Vell. Plut.

Appian. Plut.

Cic. pro Sext. c. 22.

asino, varie miscet. Tandem consensu omnium cum viatico et veste collata ad naviculam publice instructam deducitur. Vell. Liv. Epit.

40. Sed properantibus obstabat religio, quod per lucum Maricæ, quam et Circen frequentius vocant, ad mare iter erat, quem præcipuæ sanctitatis Minturnenses habebant, neque fas putabant efferri quicquam earum rerum quæ semel eo illatæ forent. Sed ceterorum dubitationem unius senis alacritas solvit; qui 'nihil irreverens, aut ingratum Diis esse' clamitans, 'quod ad C. Marii salutem pertineret,' cum parte rerum quæ ad mare portabantur, per lucum primus evasit. Pingenda deinde curavit ista Marius, tabulamque votivam in fano Maricæ suspendit. Sic in perparvum impositus navigium, lacrymis, votis, ominibusque prosequente Minturnense populo, evitatis quantum poterat terris portubusque omnibus, vela in altum fecit. Lactant. I. 21. Hor. Carm. III. 17. et ibi interp. Strab. V. p. 233. Plut. Cic. pro Sext. Cic. pro Planc. c. 10. Cic. pro Sext. Appian.

41. Forte ad insulam Ænariam delatus, cum ibi Granium et nonnullos amicorum reperisset, una in Africam cursum intenderunt. Sed quia penuria aquæ laborabant, in agro Erycino Siciliæ fecerunt exscensionem. Ibi quæstoris Romani cura dispositi equites propemodum egredientem navi Marium excepere. Aquatores ferme sexdecim interfecti sunt. Marius propere soluto navigio Meningem tenuit Africæ insulam, quæ hodie Gerbarum vocabulo est notior. Plut. Cellar. Geogr. Ant. l. IV.

42. Hic de filio suo cognoscit, 'illum cum P. Cethego salvum, ire ad Hiempsalem,' sive Mandrestal is fuit: cui patrive ejus Numidiæ partem, capto Jugurtha, Marii maxime opera senatus dederat. Hinc recepto nonnihil animo, statuit in Carthaginiensem agrum transmittere. Ibi cum in locis solitariis vastisque sederet, venit ad eum lictor Sextilii, qui tum Africam proprætore obtinebat. De hoc Marius neutram in partem meritus, humanitatis tamen aliquod officium expectabat. At lictor 'decedere eum provincia' jussit, 'ni malit in se ut hostem ab senatu judicatum decerni:' torveque intuentem et vocem nullam emittentem Marium rogavit tandem, 'ecquid renuntiari prætori vellet?' Ibi Marius, 'Nuntia,' inquit, 'vidisse Plut. Appian. Cic. post Red. ad Quir. c. 8. Plut. Appian. Plut.

te C. Marium exulem[7] in Carthaginis Magnæ ruinis sedentem:' duobus clarissimis exemplis inconstantiam rerum humanarum prætoris animo figurare non inepte conatus.

Appian. Plut. 43. Hic ad eum cum Cethego filius venit, Albinovanusque, et ceteri exules. Ii Numidarum dolos, non sine digno qui notetur casu, evaserant. Marium adolescentem miris in speciem officiis colebat regulus. Sed quia discedere cupientem morabatur crebrius et apertius, quam ut per benevolentiam facere credi posset, suspicionem illi, et ex hac ardentius abeundi desiderium injecit. Igitur ob formam a pellice regia dilectus, cum ejus amorem aversatus eousque fuisset, tum amplexus occasionem est, eaque juvante cum amicis fuga capta ad patrem penetravit.

44. Magna erat gratulatio, quod post ancipites tot casus, qui de se suisque sæpius utrimque desperassent, salvi sospitesque se vicissim intuerentur. Inter hanc dum in littore obambulant, forte scorpiones inter se pugnantes Marius pater videt. Erat ille vir huic stultitiæ generi deditus, et, ut facile est delirantibus artem ex errore facere, Val. Max. I. 5. Plut. valere se talia interpretandi calliditate putabat. Igitur aversatus hostilitatis omen, non distulit conscendere piscatorium navigiolum, et cursum in Cercinam dirigere. Et opinionem prudentiæ ejus sors velut dedita opera confirmavit. Vix in altum evecti erant, cum missos a Numida vident equites eo ipso in loco vagantes, unde navem Appian. conscenderant. Sic inter Africi maris insulas, quia plus insidiarum in continente timebat, quod reliquum erat hyemis C. Marius exegit.

45. Dum ad hunc modum inimicus L. Syllæ terra mari Liv. Epit. rique jactatur; ipse rerum omnium potens, statum civitatis ordinabat, non victoris insolentia, sed propemodum ad justum legitimumque modum. Igitur et æris alieni perplexam atrocemque controversiam, quæ nuper ad prætoris Romani necem pervenerat, ex æquo bonoque lata lege Fest. voce 'Unciaria.' Unciaria decidit. Ejus legis cum argumentum lateat,

7 *Exulem* ex Plut. add. Crev.

nomen esse videtur indicio, duodecimam debiti partem remissam debitoribus fuisse.

46. Comitia deinde, priusquam proficisceretur in provinciam, habuit: in quo negotio mansuetum se præbuit, et omnimodis popularem. Nam et Nonium sororis filium, Plut. Syll. c. 19. et Ser. Sulpicium, quanquam subnixi sua commendatione essent, ignominiose repulsos civiliter tulit: 'jucundum sibi esse' dictitans 'videre populum libertate recepta vel contra auctores beneficii utentem.'

47. Consulem quoque L. Cinnam designari passus est, licet iniquum sibi, et partibus adversum sciret. Jurejurando tamen adegit nihil novaturum: isque in Capitolio Dio ap. Vales. Plut. multis præsentibus silice lapide comprehenso, 'si falleret' precatus Deos fuerat, 'ita se quoque projectum vellent;' cum dicto lapidem emittens manu. Sed et collegam ei Cn. Octavium addidit, compertæ modestiæ virum, cujus maturitate Cinnam, si ruere cœpisset, sperabat retineri posse. His ita curatis, consulari potestate contentus, Appian. præmisso ad Capuam exercitu, coloniis per Italiam de- Liv. Epit. ducendis operam dedit.

48. Sed adversa factio, ubi cessare metum armorum Appian. videt, ad pristinum consilium revoluta, locupletes præsertim et fœminæ quædam prædivites, nihil non ut exules restituerent moliebantur. Etiam consulum vitæ dicebantur insidiæ fieri, quod iis se salvis tenere posse propositum inimici non putabant. Sed Sylla belli Mithridatici decreto imperio tutior ab ejusmodi periculo videbatur: Q. Pompeii miseratio subibat animis, quod is nihil ad prævalidas reprimendas inimicitias virium habebat. Ideo provincia ei Italia cum exercitu qui tum sub Cn. Pompeio proconsule merebat, populi jussu datur.

49. Offendit ea res Cnæum, et ut novo nec antea audito sceleri præberet exemplum incitavit. Hoc enim primum Vell. II. 20. anno consulis Romani sanguine polluta castra imbutæque militum manus sunt. Quippe consul Pompeius ad acci- Liv. Epit. piendum exercitum profectus, et intra vallum acceptus, Appian. cum postridie concionem haberet, cedente in speciem proconsule, satis læta habere initia imperii visus est. Sed mox majore turba quasi audire concionantem cupientium

Val. Max. IX. 7. concurrente, ab iis quos ad cædem proconsul subornaverat, cum sacrificare jam inciperet, interfectus est.

Appian. 50. Proconsul, diffugiente consulis comitatu, tanquam nescius omnium tulit se obviam, et, re scilicet cognita, graviter increpuit[8] tanti sceleris auctores. Sed statim rediit cum iis in gratiam, receptoque imperio non est passus dubitari, cujus ope consilioque interceptus consul foret. Neque senatus vindicavit: majore talibus temporibus castrorum, quam Curiæ, potentia. Hac re comperta, consul Sylla intentiorem corporis sui custodem egit, nunquam non fido septus amicorum, etiam per noctem, præsidio. Neque diu moratus, Capuam ad exercitum profectus, militibus commeatuque et ceteris bello necessariis in classem impositis, ad Mithridaticum bellum navigavit.

51. Neque res Asiaticæ adventum ejus parum desiderabant: ita tempore et occasione Mithridates utebatur. Huic regi tum in se magnifica erant omnia, tum quæ sibi Flor. III. 5. Polyb. V. 43. Auct. de Vir. Illustr. Sall. ap. L. Ampel. dare nemo potest, fortuna providerat. Opes atque potentiam illustrabat genus a septem Persis illustri serie deductum, et Artabanes[f] regni conditor. Sed præcipue auctoritatem ei pararant prospera et magna belli primordia, quod tanta in eo vis esse videretur, ut, cum primum inciperet moveri, tota regna, nullo magnopere adhibito conatu, raperet. Neque majus aliud ad movendam quolibet inclinationem animorum instrumentum est, quam commodo conatorum eventu parta felicitatis fama.

Memn. ap. Phot. 52. Igitur fortunæ instandum ratus, post victum a suis Nicomedem, ex Amaseno campo, ubi auxilia variarum gentium recensuerat, per Paphlagoniam incessit, centum Oros. VI. 2. Eutrop. Appian. Mithrid. quinquaginta millium exercitum ducens. Inde expulso obiter Pylæmene rege, ad Scoroba montem, ubi Bithyniæ Pontique confinia sunt, deflexit.

53. Non longe abhinc M'. Aquillius castra posuerat, et post infelix prælium cum reliquiis suorum Nicomedes. Tac. Hist. I. 79. Ibi ex præcursoribus centum omnino Sarmatæ, quæ acer-

8 *Increpavit* edd. ante Crev.

[f] *Artabanes*] Sic habetur hoc nomen apud L. Ampelium; apud Florum *Artabazes*. Crev.

rima equestribus prœliis gens est, octingentos Nicomedis equites nacti, profligant Bithynos, quosdamque eorum captos adducunt ad regem. Ille ex priore instituto hos quoque viatico dato dimittit in patriam. Ita vim aliis Pontici regis, militumque virtutem, aliis clementiam prædicantibus, cum ab utraque causa popularium animis Nicomedes diffideret, non expectato Mithridatis adventu, versus L. Cassium retrocessit. Appian.

54. Manius fuga Bithynorum nudatus, cum solus resistere tantis copiis non posset, in tutiora loca cogitabat recedere. Sed eum Neoptolemus Mithridatis purpuratus cum Armenio Menophane, sub horam diei septimam assecuti pugnare coëgerunt. Habebat sub signis equitum quatuor millia, peditum decuplum, sed victus ab hostibus, ferme decem millia militum in prælio amisit: ceteræ copiæ dissipatæ in diversa abierunt. Aquillius ad Sangarium fluvium fuga delatus, licet jam nox tegeret terras, transmisso statim flumine, postea Pergamum venit. Castra quoque ejus capta sunt. Sed Mithridates captivos, sicut antea facere consueverat, cum Asiatici essent, comiter allocutus, cum vestibus et viatico ad suos quemque redire passus, tantum excivit benevolentiæ, ut certatim ad eum omnia deficerent; legatique magno numero accederent decreta civitatum afferentes, quibus regem ad se vocabant, Deum atque Servatorem appellantes: et quocumque venisset, obviam effusis cum splendida veste omnibus ordinibus, summa lætitia excipiebatur. Memnon. Appian. Diod. ap. Val. Justin. XXXVIII. 3. Cic. pro Flac. c. 25.

55. Neque Cassius, et Nicomedes, et qui alii legatorum Romanorum iis locis erant, inhibere impetum properantis, aut opponere se ruenti Asiæ audebant: frustraque tentatis Phrygum auxiliis, cum homines ad militiam ineptos exercere irrito labore instituissent, dimiserunt omnes, et a castello Phrygiæ, quod Leonum appellant caput (eo enim propter munitionem loci convenerant) diversi abierunt. Cassius Apameam reduxit suos: Nicomedes Pergamum, Mancinus Rhodum ire constituit. A Pergamo Nicomedes, ut conspectu suo plus moveret senatum, in Italiam navigavit. Hoc ubi auditum est iis qui occludendis Pontici maris faucibus ad Byzantium excubabant, Appian. Plut. Themist. c. 52. Appian. Strab. XII. p. 562. Appian.

partim diffugerunt, alii majore flagitio naves quoque Nicomedis tradiderunt Mithridati.

56. Bithynia omni paucos intra dies recepta, rex Mithridates civitates obiens, pecunias apparatumque belli ubique ab hostibus relicta colligebat. Ceterum, quo clementius imperium speraretur, debita publica simul ac privata remittebantur. His ita ex præsenti usu ordinatis vocatos in concionem milites accurata oratione ad virtutem cohortatus, intentos in signum profectionis esse jussit: omnibusque uti voluerat paratis, Phrygiam Romani populi provinciam cum ingenti exercitu irrupit, ominisque causa, ubi quondam Magnus Alexander stativa habuisse dicebatur, castra posuit.

Justin. XXXVIII. 3.

Liv. Epit.

Appian.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXXVIII.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

---

1. Mithridates, simul tantum aggredi bellum, vimque Romanam lacessere cœpit, eo prosperitatis cursu est usus, ut proniora ei omnia quam votis optare ausus esset viderentur. Phrygiam et Mysos et Minorem Asiam nemine obsistente percurrens, maximas urbes, opulentos populos, citra sudorem atque sanguinem recipiebat. Lyciam quoque ac Pamphyliam, et cetera ad Ioniam usque dimissis passim ducibus occupavit. Appian. Mithrid. Liv. Epit. Flor. III. 5. Appian.

2. Laodiceam Lyco flumini impositam, Q. Oppio proconsule cum equitibus et mercede conductis tenente, præcone tantum ad mœnia misso, in deditionem accepit. Laodicenses enim offerri sibi veniam audientes, si Romanum ducem tradidissent; nihil contati, dimissis mercenariis, Q. Oppium comprehensum ad Mithridatem adduxerunt: ludibrio addito, ut lictores eum cum fascibus præcederent. Et hunc quidem rex cetera illæsum, vinculorumque immunem, quocumque pergeret, circumducebat, proconsulem Romanum a se captum civitatibus gentibusque obiter ostentans. Plin. v. 29. Appian. Liv. Epit. Appian.

3. Sed in M'. Aquillium, postquam et ille in manus ejus incidit, multa asperitate usus est: quod is et legationis Asiaticæ, et belli contra Ponticos sumendi præcipuus Liv. Epit. Appian.

auctor extitisset. Hunc Mitylenis ex ægritudine decumbentem Lesbii maximam a Mithridate inituri gratiam si vivum traderent, robustissimos juvenum miserunt, a quibus comprehensus atque vinctus est. Alii quoque Romanorum eadem perfidia correpti: nisi quod unus adolescens hostilem sævitiam voluntaria morte antevertit. Quo magis crimini Manio datum, quod vir triumphalis et senex, vitæ desiderio victus, extremæ servitutis mala perferret. Rex enim vinculis et verberibus atque omni supplicio excruciatum asino miserum imposuit, secumque ducens in agmine, subinde 'Manium se esse' proclamare coëgit: donec in Pergamenam urbem ventum est. Ibi ut ipsi non modo, sed etiam universo nomini Romano exprobraret avaritiam, aurum liquefactum in os ejus infudit.

Diod. ap. Val. Vell. II. 18. Diod. Val. Max. IX. 13. Cic. pro Scaur. Cic. pro Leg. Manil. c. 5. Appian. Plin. XXXIII. 3.

4. Inde præfectis ubique impositis, Mitylenen adiit. Mox in Ioniam usque processit, ac Magnesiæ, deinde Ephesi gratanter exceptus est. Ephesii cum aliis rebus omnibus eximia in regem studia declararunt, tum etiam Romanorum quas in urbe sua collocaverant statuas everterunt: quo nomine non ita multo post acerbe mulctati sunt. Ex Ionia revertenti Stratonicea portas clausit, non ignobilis Cariæ civitas. Igitur post deditionem pecuniam exegit ab oppidanis, præsidiumque imposuit.

Appian. Eutrop. Appian. Strab. XIV. p. 660. Appian.

5. Dum in his curandis occupatur, forte puellam egregiæ formæ conspicatus, Monimæ nomen erat, Philopœmenis Milesii filiæ, aureos ei quindecim millia[a] dono misit, concubitum virginis expetens. Sed illa pudicitiam divitiis anteponente, cum nec expugnare blanditiis animum ejus posset, neque vim adhibere vellet, eo postremum adductus est, ut justas cum ea nuptias contraheret, missoque diademate reginam appellaret.

Plut. Lucull. c. 36. Appian. Plut.

6. Hæc per otium agendi tempus regi Romanæ urbis discordiæ dabant: quibus prohibitus Sylla maturare expeditionem nequiverat. Sed et nummariæ rei difficultas non parvum festinanti impedimentum se objecerat: tantum inopiæ uno intestini belli biennio effectum erat. Neque deerant omnino pecuniæ, sed paucos intra sinus con-

Appian. Oros. v. 18.

[a] *Aureos ... quindecim millia*] Si aurei illi Attici fuere, exsurgunt marcæ nostrates 468. unciæ 6. *Crev.*

debantur. Quos inter Cn. Pompeius Strabo, qui Asculum omni refertum opulentia ceperat, de tantis manubiis in ærarium intulerat nihil: bellator fortissimus, sed avaritia [Plut. Pomp. c. 1. Oros. Appian.] inexplebilis. Igitur loca quæ in circumitu Capitolii sacerdotibus et sacris jam a Numæ temporibus erant dicata, subjecta hastæ et publice divendita sunt. Auri inde redacta [1] millia librarum novem: [b] ea sola tantum ad bellum proficiscenti de publico data pecunia est.

7. Interea Mithridates pluribus exædificandis navibus operam dabat, quo Rhodios, quæ, ceteris deficientibus, [Liv. Epit. LXXVIII. et LXXXI.] aut vi abstractis, sola civitas Asiatica, præter Magnetas Sipyli accolas, in fide Romana mansit, ad obsequium cogeret.

8. Cognito deinde cives Romanos, quorum ingens erat [Appian. Memn. ap. Phot. Val. Max. IX. 2. Flor. III. 5. Liv. Epit. Cic. pro Leg. Manil. c. 3. et 5. Oros. VI. 2. Vell. II. 18. Eutrop. Auct. de Vir. Ill. in Mithr.] per Asiam negotiandi gratia dispersus numerus, passim apud urbes destinatis suis impedimento esse conari; consilium cepit crudelissimæ calliditatis, clam misso ad magistratus locorum edicto, 'uti ad diem trigesimum postquam datæ eæ literæ essent, quotquot in suis quique urbibus haberent Romani generis homines, cum liberis et uxoribus, atque etiam libertis qui Italici sanguinis essent, occiderent.' Cæsos autem inhumatos projici jubebat: bona cum interfectoribus partiebatur. Sed et minæ adjectæ erant, si quis aliquem ex eo numero aut celare vivum, aut sepelire mortuum ausus esset. [Appian.] Contra, servis heros interfecturis libertatem, debitoribus dimidium æris alieni, præmii loco promittebat.

9. Dubites scelestius hæc a rege excogitata, an ab Asiaticis facta sint. Postquam constituta dies affuit, miserrima per omnes Asiæ urbes spectacula edebantur. [Dio ap. Vales.] Notabilis inter hæc Trallianorum amentia fuit, qui quos in urbe sua habebant Romanos, ne videlicet hospitali sanguine polluerent manus, Theophilo Paphlagoni jugulandos locaverunt, tanquam interesset. [Appian.] Atque illud singulari sævitia monstrum compulsos intra ædem Concordiæ

1 *Redactum* edd. ante Crev.

---

[b] *Auri inde redacta millia librarum novem*] Marcæ auri 14062. unciæ 4. *Crev.*

Athen. v. 14. contrucidavit; etiam manibus quorundam abscissis, quibus Deorum complexi simulacra fuerant. Neque magna illa Diana contra furorem Ephesiorum tueri supplices suos potuit: neque Pergamenorum Æsculapius, quominus ad ipsa pulvinaria gladiis aut sagittis interficerentur.

Acta Apost. c. 19. Appian.

10. Adramytteni nando salutem quærere visos inter ipsas undas consecuti trucidarunt; infantibus fugientium liberis pelago mersis. Caunii quoque, qui devicto Antiocho Rhodiis attributi,[c] deinde ab horum dominatu Romanorum beneficio liberati fuerant, Italos ad sacratam urbis curiam concurrentes ab ipsis aris diripuerunt, raptosque ab ulnis matrum infantes ante ora ipsarum, ipsas deinde, et postremo viros eorum interfecerunt. Soli omnium qui Mithridatem reverebantur Coi, Romanos in Æsculapii templum introductos vetusto asyli jure tutos præstiterunt. Hac tam improvisa clade intra eandem diem diversissimis locis extincta hominum circiter octoginta millia esse, satis inter auctores constat.

Polyb. Leg. 99. Appian.

Tac. iv. Ann. 14.

Memnon. Val. Max. ix. 2.

Plut.Pomp. 11. Neque silentio præterierim atrocem Theophanis Lesbii calumniam, qua viri innocentissimi P. Rutilii famam lacerare est conatus: 'Rutilii scilicet hortatu Mithridatem tantæ sævitiæ consilium cepisse.' Ceterum Theophanes illis quoque temporibus, quibus recens harum rerum erat memoria, se potius turpissime mendacem, quam Rutilium improbum ostendit: liberalibus literis perquam illiberaliter usus, qui in historia scribere de Rutilio falsa crimina non erubuit, non ob aliud quam quia Rutilius de patre Cn. Pompeii vera scripserat. Colorem fingenti nonnullum præbuit Rutilii, qui tum Mitylenis agebat, cum Romani occiderentur, incolumitas. Sed ille comperto togatos ad necem quæri, præsens periculum vestitus mutatione vitaverat. Quæ cautio aliis etiam passim per Asiam saluti fuit.

Cic. pro Rab. Post. c. 10. Athen. v. 14.

12. Sed hæc atque talia revolventi animo illa subinde cogitatio occursat, eos qui rerum gestarum monumenta

[c] *Caunii ... devicto Antiocho Rhodiis attributi*] Nimis secure exscribit Appianum Freinshemius. Polybius, haud paulo gravior auctor, Rhodios a Ptolemæo Caunum ducentis talentis emisse testis est. *Crev.*

conscribunt, nihil magnopere aliud, quam errorum atque suppliciorum humanorum commentarios texere. Atque utinam hujus tantæ calamitatis causam ut investigare non difficile, ita tollere promtum esset! Sed nos bellum cum natura suscepimus, ejusque certum et immutabilem ordinem, cujus auctor statorque Deus est, neque scire curamus, neque respicere: deinde optime consulta male cecidisse questi, nos absolvimus, fatum et nescio quam Fortunam incusamus.

13. Atqui nobis hoc jam a primo rerum conditore inditum insertumque fuerat, ut, qui hæc omnia regit, neque bonis adversum, neque contumaciter pravis placabilem intelligere possemus. Eundem tanta esse sapientia, tantisque viribus novimus, ut neque cujusquam astu circumveniri, neque cogi ingratiis queat. Omnem igitur prudentiæ summam eo recidere, ut, siquidem bene nobis esse velimus, hunc ante omnia faventem propitiumque habere debeamus.

14. Hæc vera atque indelebilia decreta rationi omnium insevit Deus. At homines his contemtis ad quælibet alia, quæ deceptor atque deceptus animus suggerit, lubentius exerrant: et cum de cetero absonum atque indignum putent, pueros sapientia non vincere, in rebus longe maximis id modo pueriliter anteponunt quod in præsentia jucundissimum videatur. Ergo et inter magnorum bellorum initia deprehensi, eo plerumque inclinant, unde præsens aliqua lucri spes affulget: et dum hujus potiantur, fas fidemque, et si quæ alia præferenda omnibus erant, pro nihilo ducunt.

15. Neque mihi aliquis Saguntum, et præterea paucos objecerit, qui pro fide extrema quæque perferendo perierunt. Longe major eorum est numerus, quos perdidit perfidia. Et tamen, si par omnium eventus fuisset, ingens inter utrosque discrimen communis inveniret sensus, quod alteri perierunt et laudantur; alteri nec laudantur, et perierunt. Sed bene, quod meliora plerumque exempla felici exitu donavit Deus: ut quibus hæc offeruntur, si sua sponte honestum amare nolint, saltem utilitatis causa turpitudinem vitiorum sequi dediscant.

16. Mithridatici etiam belli casibus hæc approbata sen-

tentia est: quo ceteræ civitates Asiæ, postquam Pontici regis causa multa nefanda fecerunt, ab illo primum miserrime vexatæ, deinde a victoribus graviter mulctatæ sunt; Rhodios atque Magnetas, et ab hoste tutos virtus, et apud populum Romanum fides caros honoratosque præstitit. Nam Rhodii mœnibus portubusque communitis, machinas locis opportunis frequentes opposuerunt, a Telmissensibus quibusdam et Lyciis adjuti. Romanorum etiam omnium, qui vitare crudelitatem Asiaticorum potuerunt, interque eos L. Cassii, qui proconsul erat Asiæ, receptus fuit.

Appian.

17. At Mithridates instituta in Coum navigatione, promte susceptus ab oppidanis, Alexandri qui nuper in Ægypto regnaverat filium abduxit, regioque secum cultu habuit. Sed ex thesauris, quos ibidem avia pueri Cleopatra posuerat, magnas opes, mundumque muliebrem, et alia lapillis aut arte pretiosa, signatæque pecuniæ vim minime spernendam in Pontum mittere non est oblitus. Reperit etiam ibidem pretium talentorum octingentorum in auro,[d] quod Asiatici Judæi, ut Hierosolymam exportaretur, collegerant; deinde, quia Mithridatem metuebant, apud Coos, tanquam tutissimo loco, deposuerant.

Strab. ap. Joseph. xiv. 12. Cic. pro Flac. c. 28. Joseph.

18. Omni continente Asiæ, insulisque in potestatem redactis, cum sola Rhodus resisteret, totis viribus in oppugnationem ejus urbis rex incubuit. Jam ante plures in hunc usum naves fabricandas curaverat. His perfectis, cum ingenti classe ad insulam est advectus. Rhodii dirutis, ne qua hostibus adjumento forent, suburbiis, suas quoque naves instruxerunt, ita formata acie, ut aliæ recta in hostem ferrentur, aliæ a lateribus facerent impetum.

Liv. Epit. Appian.

19. Sed Mithridates cum quinqueremi sua circumvectus, præcipiebat suis, ut in altum recedentes producerent cornu, celerique deinde remigio pauciores Rhodiorum naves circumventas includerent. Id priusquam fieret suspicata classis Rhodiorum, sensim e prælio se recepit: mox expansis velis refugit in portum. Ponticos celeriter insequentes opposita claustra prohibuerunt ingressu: simul

[d] *Talentorum octingentorum in auro*] Apud Josephum auri non fit mentio. Itaque talenta illa, more solito, argenti esse existimamus. Talenta octingenta marcas efficiunt 75000. *Crev.*

a mœnibus ballistarum scorpionumque telis petiti, recesserunt. Ab hoc tempore Mithridates, donec pedestres copiæ advenissent, oppugnatione abstinuit: levia tantum certamina ad muros fiebant. Quibus plerumque superiores Rhodii, magis magisque confirmabantur animis, paratasque ad audendum, si qua occasio se dedisset, naves habebant.

20. Forte in onerariam ex regiis præter portum vela facientem, Rhodia dicrotos invecta fuerat. Ab hoc initio, cum utrimque ad suorum auxilium multæ naves adremigassent, in acre certamen contentio evaluit. Diu atque vehementer est pugnatum, cum dissimillimis causis par utrorumque robur esset. Rhodiis ars gubernatorum, ordo navium, peritia remigum aderat: præfectorum quoque dexteritate, et navalium sociorum virtute præstabant. Pontici maritimarum rerum rudes, non minus inter sese, quam ab hostibus turbabantur: ita quidem flagitiose, ut Chia navis quæ Mithridati militabat, in prætoriam qua rex ipse vehebatur illisa, magno illam impetu concussam tantum non deprimeret. Diod. ap. Val. Appian.

21. Animis tamen æquabant hostem, quod sub oculis Mithridatis pugnabatur, cui fidem suam virtutemque approbare cupiebant. Ad hoc multitudine navium superiores, circumdare hostes, et in medium acceptos undique urgere nitebantur. Sed id periculum Rhodii eadem qua prius arte vitarunt: trirememque unam cum ipsis viris captam remulco trahentes, multis armamentis atque spoliis onusti in portum redierunt. At postquam recensitis navibus abesse quinqueremem videre, ignari ab hostibus captam, quæsitum eam velociores ceteris naves sex de omni numero longarum emittunt: in his Damagoras erat, classis Rhodiæ præfectus. Vicissim a rege naves quinque et viginti occurrere jubentur: quas Damagoras cum ad solis occasum usque cedendo elusisset, recedentibus invectus duas depressit; totidem ad importuosa Lyciæ littora compulit: et inter hæc nocte consumta, postridie Rhodum reversus est. Diod. Appian.

22. Mithridates cum tanto paucioribus par esse non potuisset, in Chios effudit iram, totique civitati minatus, Val. Max. v. 2. 2. ext.

gubernatorem navis quæ in suam accurrerat, cum proreta supplicio affecit. Sub eosdem dies, cum pedestris exercitus regis oncrariis et triremibus adveheretur, repentinus turbo partem earum navium in Rhodium littus impegit. Rhodii impigre evecti in afflictam tempestate sparsamque classem, naves quasdam cum viris quadringentis abripuerunt, alias perforatas merserunt alto, aut injecto igne exusserunt.

23. Nescio hac, an superiore aliqua navali pugna captus Leonicus fuerit: qui se acerrimum salutis regiæ defensorem aliquando ostenderat. Hunc igitur ut recupe-
Appian. raret, quotquot habebat Rhodiorum captivos, pro uno corpore reddidit. Deinde obfirmato ad expugnationem animo, simul ad navale aliud prælium, simul ad tentanda mœnia cogitationes intendit.

24. Forte proditores quidam clivum ei monstraverant, juxta Jovis Atabyrii delubrum, qua parte qui primi exstruxerant mœnia, quod altitudini situs confiderent, breviore contenti muro fuerant. Sed clivum ascensu non difficilem esse transfugæ confirmabant. Igitur noctu copiis in naves impositis, silentio admovere naves jussit, donec in Atabyrio[2] monte fax tolleretur; deinde quanto possint cum clamore ac impetu, ad locum cuique assignatum decurrere. Nam ita partitus erat operas, ut, donec pars exercitus cum scalis ad mœnia vim tentat, alii ad portum terrorem facerent.

25. Sed id quidem consilium, ut multa alia ejusdem, casus elusit. Excubiæ Rhodiorum, cum forte surdum strepitum audivissent, ignem extulerunt. Id prope Atabyri factum[e] Mithridatici putantes, signumque suum arbitrati, ex altissimo silentio simul repente omnes horribilem clamorem ediderunt. Rhodii contra, alacriter clamore reddito, cum ad mœnia confertim currerent, regios,

2 *Atabyro* edd. ante Crev.

[e] *Id prope Atabyri factum*] Hic discrepant omnes editiones. Prima habet, *Atabyrii*: Clericus, *Atabyrum*: Doujatius, *Atabyri*. Nulla harum lectionum satis placet. Quicquid scripserit Freinshemius, sensus Appiani clarus est, ἡ στρατία τοῦ Μιθριδάτου νομίσασα τοῦτο εἶναι τὸν ἐκ ταβυρίου, sive potius, ἐξ Ἀταβυρίου πυρσόν: milites Mithridatis rati hunc illum esse ignem ex Atabyrio. *Crev.*

ne per noctem aliquid auderent, absterruerunt. Luce dein orta, ut homines non ad prælium, sed ad furtum noctis egressos, haud magna mole summoverunt.

26. Ad Isidis tamen fanum haud mediocris illatus terror est, ubi sambucam duobus navigiis junctis impositam Mithridates applicuerat, et ab ingenti machina plurima simul tela hastasque late spargebat, et arietem inde ad pulsanda mœnia admovebat. Juxta frequens manus cum multis scaphis aderat, scalas ferens, et oppugnationi parata. Resistebant tamen egregie Rhodii, neque laboribus aut periculo fatigabantur: donec Mithridatem major vis amovit. Nam et sambuca præ pondere subsedit, et Isidis apparuit species, copiosum ignem, fulminis Jul. Obs. in modum, eidem machinæ immittens.

27. Postremus hic adversum Rhodios conatus regis Appian. fuit. Frustra videbat operam copiasque et tempus perdi ad firmissimam urbem, quæ portuum murorumque muni- Strab. xiv. mentis, omnique apparatu parem eo tempore non habe- p. 652. bat; et a peritissimis rei nauticæ hominibus, atque inter sese legibus optimis egregie conjunctis[3] defendebatur.

28. Ad Patara hinc ductus est exercitus, ubi iterum Appian. iniquos expertus est quos vocabant Deos. Cum enim, quia machinis exædificandis materia deerat, lucum Latonæ dicatum succidere cœpisset, minaci somnio territus destitit. Sunt qui lucum Furiarum succidi cœptum scri- Jul. Obs. bant, sed ingenti risu, cujus auctor non apparebat, deterritos qui in opere erant. Inde cum haruspicis jussu Furiis virginem Mithridates immolaret, e jugulo puellæ risum ortum. Igitur Pelopida Lycium bellum administrare Appian. jusso, principem amicorum Archelaum cum magnis copiis in Græciam misit. Ipse Pergamum secedens, delectibus agendis, parandisque armis, et interim Monimæ amoribus Plut. Syll. operam dabat: simul cognoscebat causas Asiaticorum c. 21. principum, quorum petitus insidiis dicebatur, quive res Appian. novare, aut omnino Romanis studere arguebantur.

29. Inter hæc, Sylla adhuc in Italia faciente appara- Plut. tus, variisque impedimentis retento, Cn. Octavius, L. Cor- Dio ap. Vales.

3 *Conjunctos* legitur in edd. ante Crev.

nelius Cinna consulatum inierunt.* Cinna, licet ultimis execrationibus, nihil contra Syllæ rationes, et ordinatam ab eo rempublicam facturum, se astrinxerat; fidem adeo non præstitit, ut nihil magis haberet cordi, quam quemadmodum Syllam citissime ex Italia summoveret, ne consiliis suis impedimento esset. Deinde ad diversa consilia detrusus, contanti, et reliqua prius ex usu suo componere volenti, accusationem struxit; diemque dicendam curavit per M. Verginium[f] tribunum plebis.

Plut.

Cic. Brut. c. 48.

30. Ea fuerant erantque tempora, ut deesse criminandi materia non posset. 'Hominem superbum et ambitiosum' dicebant 'olim prædicare solitum, sibi summam in omnes et omnia potentiam deberi. Ab hac cupiditate, non ab aliqua injuria sua, exstimulatum fuisse, ut nefarium patriæ bellum inferret, dominamque gentium, et hostilibus armis intactam urbem, civis, et, si Diis placeret, consul expugnatam captamque cruentus ingrederetur.

31. 'Scilicet egregium impio facinori colorem induci, quod decretam ab senatu provinciam inimici eripuissent: eam injuriam hominem generosum pati nequivisse. Sane datum Mario jussu populi Mithridaticum bellum: neque referre, si prius L. Syllæ senatus idem decrevisset. Non minoris æstimandum fuisse Marium toties consulem, quam fuerit in primo consulatu: neque cum Q. Metello Numidico Syllam comparari posse: neque minus modo fuisse juris populo Romano, quam ante annos viginti fuisset. Sed tum quoque Numidiam provinciam, quanquam ab senatu Metello decretam, populum Romanum C. Mario dedisse: neque ideo Metellum Urbi bellum indixisse.

32. 'Syllam vero, ne quidem sanguine aut exilio tot illustrium civium satiari potuisse, aut vindicta, licet nimia sane fuerit, placari, ne ultro rempublicam everteret, statumque immutaret civitatis. Scilicet non dolore, nec cupiditate ultionis, sed spe et desiderio regnandi, impetum in leges, in mores, in populi Romani jus auctoritatemque fecisse. Quorsum enim alias tribunitiam coërcere potes-

* A. U. C. 665. A. C. 87.

[f] *M. Verginium*] Hujus tribuni nomen sic effert Plutarchus. Legitur apud Ciceronem *M. Virgilius.* Crev.

tatem vellet, nisi ut ipsam invaderet arcem libertatis? Ferme quadringentorum annorum experimentis esse cognitum, tribunatum plebis quasi Palladium populi esse, quo sublato, interire ipsum, aut certe servire necessum sit.'

33. Ex diverso non amici modo Syllæ, sed qui omnino quietem ac pacem amabant, 'Tribunatum, omnium in urbe seditionum unicam originem, recte atque ordine justos intra fines cohibitum' asseverabant. 'Neque Syllam aut sine causa, aut ultra modum, aut postremo solum fecisse quæ fecerit. Hominem sociali bello de republica optime meritum, consulem populi Romani, vigentem ætate et armorum gloria, nihil fecisse novum aut mirum, si eripi datam ab senatu provinciam ægre sit passus. Sed neque e republica fuisse, ut ad tantum bellum imperator[4] exacti jam ævi, exhaustarum virium, et cui modo difficilis in Italia militia fuisset, trans mare mitteretur.

34. 'Sed nec ibi substitisse adversariorum insolentiam, verum etiam ad sanguinem ac cædes erupisse. Filium consulis, eundemque consulis alterius generum occisum: patrem ejus fuga, socerum dissimulatione et temporibus obsequendo, vix retinuisse vitam. Syllæ vero sicuti dolorem non injustum, ita modestiam in victoria singularem fuisse. De sententia senatus et optimi cujusque constitutam rempublicam; liberrima magistratuum comitia fuisse. Atque hæc omnia socio et adjutore Q. Pompeio gesta, ut duorum consulum voluntate ac consensu fierent: neque aliud oppressos tyrannide factionum Patres optavisse.

35. 'Quid vero stultius, siquidem violentia arguatur Syllæ, quam irritare impetum, quo violata omnia modo ac eversa queraris? Scilicet L. Cinnam novum consulem, Cic. Brut. c. 48. et Verginium hac balbutie tribunum, laturos tempestatem, cui summa gloria belli, summaque facundia viri, C. Marius, P. Sulpicius succubuissent! Et iis cum incipientibus adhuc Syllæ opibus negotium fuisse; nunc pugnandum fore cum confirmatis. Eosdem illos milites, qui nullo dum exemplo portas urbis hostiliter essent ausi recludere, nunc feliciter tentatam vim, quocumque[5] juberet imperator, incontanter adhibituros.

4 Deerat vox *imperator* in edd. ante Crev.
5 *Quocunque* edd. ante Crev.

36. 'Præterea quod neque fieri oporteat, neque possit, ut Sylla legibus reus peragatur, id hoc tempore neque optandum postulandumve fuisse. Universam Asiam erumpentes ab Euxino Ponto barbaros velut diluvio inundasse: trucidata tot civium Romanorum fœdo exemplo esse millia: regem nomini Romano inimicissimum instare, urgere. Ab eodem fidelissimos socios, unicam hostilium successuum moram, Rhodios oppugnari. His temporibus detineri paratum ad hæc corrigenda imperatorem, eorum potius esse, qui perditam, quam qui salvam rempublicam cupiant.' Sane etiam iis qui abessent reipublicæ causa negotium creari lex Memmia vetabat. Igitur ejus beneficio L. Sylla, tribuno et judicibus valere jussis, in Asiam est profectus.

Val. Max. III. 7.

Plut. Syll.

37. Iisdem diebus, quibus[6] Syllana classis ab Italia solvit, multa Mithridati terribilia ostenta objecta esse memorant: et inter alia Victoriam adulatione Pergamenorum tali artificio fabricatam, ut quasi de cœlo descendens coronam Mithridati imponeret, cum ferme caput ejus attigisset, subito et occulto machinæ vitio hæsisse: dimissamque e manibus ejus coronam de theatro ita procidisse humi, ut confringeretur, non sine ingenti horrore populi, ut regis ipsius consternatione.

Appian. Flor. III. 5. Plut. Memnon. Pausan. Lacon.

38. Inter hæc profectus in Græciam cum magna classe Archelaus, Cycladas in potestatem regis redegit, aliasque item insulas ad Maleam usque: Eretria quoque et Chalcide, totaque simul Eubœa potitus. Eo tempore, Delus a Metrophane præfecto regio direpta est: cum sine muris et præsidio, sacrorum veneratione ad id tempus defendi soleret. In eo tumultu convulsum a barbaro quodam Apollinis Delii simulacrum, et in mare per contumeliam missum, ferentibus undis ad Laconiæ oppidum Bœas appulisse autumant, ubi deinde fanum Apollinis Epidelii cognomento Bœatæ dedicarunt. Alia quoque diversis insulis castella a regiis expugnata sunt: occisis ubique circiter viginti hominum millibus, maximam partem Italicis. Ea loca Atheniensibus Archelaus attribuit, a quibus defecisse dicebantur.

Appian.

6 *Diebus, quo* legebatur ante Crev.

39. Athenas enim regiis partibus Aristion quidam adjunxerat; adeo nullis vel ad cogendum vel ad suadendum præsidiis instructus, ut nihil relinquatur hæc legentibus, quam Græcam levitatem admirari. Eum Aristionem ex Aristotelis, vel ut alii malunt, ex Epicuri schola sophistam, Athenienses ad Mithridatem legatum miserant: et rex benigne acceptum, quoniam magni æstimabat Athenienses habere socios, in amicorum cohortem receperat: ejusque opera in legationibus ad Græcas urbes utebatur. Posid. ap. Athen. v. 13. Appian. Posid. Pausan. I.

40. Atque ille sæpe domum missitando literas, gratiam suam, regisque magnitudinem extollebat. 'Hujus amicitiam si amplecterentur, et mulctas a Romanis dictas facturos lucri; et restituto populi imperio, maxima publice privatimque a rege munera impetraturos esse.' Ita levissimæ parti populi facile persuasum est: et cum appareret quid esset futurum, optimates qui Romanarum partium erant, mature excesserunt; cum quibus et princeps Academiæ Philo Romam profectus est. Posid. Pausan. Cic. Brut. c. 89.

41. Interim Aristio cum sacra quæ in Delo fuerat pecunia, et duorum millium militum præsidio quod Archelaus adjunxerat, Athenas rediens, tempestate abreptus apud Carystios appulit. Hoc ubi populo Atheniensi compertum, longæ naves ad deducendum eum mittuntur, cum sella argenteis pedibus fulta. Appian. Posid.

42. Advenientem effusa civitas excepit, plerique cæca in Mithridatem benevolentia, quidam ut spectarent inopinatum fortunæ ludum, quod obscurus ancillæ filius, ascriptitius Athenarum civis, majore fastu, quam Romanorum magistratuum spectatus quisquam fuerat, adventabat. Occurrerant inter ceteros et Bacchici artifices, 'Liberique junioris (ita Mithridates vocari cœperat) nuntium, ad communem focum, epulasque et sacrificia' invitabant. Nam propter felicem ejus reditum sacra faciebant, et præcone publice proclamante libabant. Plut. Symp. I. quæst. 6. Posid.

43. Ille in domum splendidissime instructam degressus, postridie cum insigni vestitu, et annulo cui Mithridatis insculpta effigies erat, cum magna antecedentium prosequentiumque turba, in publicum processit. Jam artatæ plateæ erant exitum ejus præstolantium turba, maximus-

que peregrinorum oppidanorumque numerus spontanea concione Ceramicum impleverat. Circa ipsum præcipue premebat inter se populus, satellitum vicem comitantibus hastatis, qui ut populo placerent, hoc munus rapuerant. Alii pro magno ducebant, si vel vestimenta hominis possent contingere.

44. Ante porticum Attali exstructum tribunal erat, unde concionari proconsules Romani consueverant. Hoc conscenso Aristion, circumspectans in orbem, deinde sublatis in cœlum oculis, ' Res ipsa me cogit, Athenienses, patriæque caritas,' inquit, ' ut quæ mihi comperta sunt non reticeam: vicissim eorum quæ dicenda sunt gravitas, et incredibilis rerum conversio vocem intercludit.'

45. Adhortantibus deinde cunctis ut proloqueretur, ' Ergo igitur dicenda sunt,' inquit, ' qualia ne per somnium quidem expectare quisquam potuisset. Rex Mithridates Bithyniam obtinet, atque Cappadociam, Asiam præterea omnem ad Pamphylios usque et Cilicas. Reges Armeniorum Persarumque in satellitio habet, Mæoticosque regulos, et qui Ponti universum illum ambitum per triginta stadiorum millia [s] possident. Romani vero duces, Q. Oppius Pamphyliæ proconsul in vinculis sequitur; Manius Aquillius consulatu functus, et Siculo triumpho insignis, Bastarnam quendam quinque cubitorum hominem, catena eadem vinctus, sed equitem pedes sequitur. Cetera togatorum turba vel ad ipsa numinum simulacra effudit spiritum, vel abjecto patrio cultu palliorum beneficio servat.

46. ' Civitates autem omnes augustioribus quam hominem fas est honoribus exceptum, Deum fatentur et nuncupant. Oracula quoque passim hunc designatum a Diis dominum et rectorem Orbis canunt. Sed et adsunt ab ipsa Italia legati; adsunt et ab ipsa Carthagine; et ad evertendas Romæ opes, amicitiam regis et societatem expetunt.'

47. Hæc ubi dixisset, silentio interposito, cum capita inter se conferre homines, et de rebus tam inopinatis dis-

s *Triginta stadiorum millia*] Leucas nostrates 1250. *Crev.*

serere videret; perfricuit frontem, et resumto sermone, 'Quid igitur vobis consulam?' inquit. 'Quid enim aliud, quam ut rempublicam sine certo imperio diutius esse ne sinatis? Senatus Romanus urbis nostræ ad se revocavit arbitrium: vetuitque magistratus officio fungi, priusquam ipse quid fieri vellet constituisset. Ergone clausas aspiciemus Deorum ædes, squalentia gymnasia, theatri hanc solitudinem, et hoc silentium fori? Sacram Iacchi vocem non audiemus amplius? Quid autem Deorum responsis consecrata Pnyx?[h] quid vetustissimis religionibus venerabile Castorum templum? Ipsæ denique philosophorum scholæ, perpetuane oblivione damnabuntur, et velut in capta dirutaque urbe conticescent?'

48. His atque talibus animatum vulgus, et inter se tumultuarie collocutum, in theatrum se proripit, et, 'quod bene vertat, imperium atque præturam Aristioni' decernunt. Ille cum in orchestram ascendisset, gratiis populo actis, postremo hæc adjecit: 'Quandoquidem ergo reipublicæ summa ad vos rediit, vestris autem sententiis ego lectus sum princeps, æquum est, ut non minus ego possim, quam universi potestis atque polletis.' Statimque juris usurpandi causa, nomina quorundam, quos collegas esset habiturus, edidit.

49. Neque multos post dies, præsidio militum Archelai fretus, aperte arripuit tyrannidem, grassarique in optimum quemque aut locupletissimum mira ferocia et crudelitate cœpit. Unde cum ex urbe multi profugerent, custodias in portis posuit: at illi noctu e muris demittebantur. Igitur emissis qui fugientes persequerentur equitibus, multi ab his occisi sunt, alii in vinculis retracti. Sæpe inter hæc prodibat in concionem cum armato satellitio, multosque studere Romanis insimulans, resque novas moliri, ac clam ad profugos missitare, complures hoc crimine sustulit: aliis ademit bona, tantumque his rapinis congessit nummorum, ut etiam puteos aliquot compleret pecunia. Nec enim civium tantum, sed etiam peregrinorum facultates diripuit: sed nec a Delii Apollinis pecunia sacrilegas abstinuit manus. Appian. Posid.

[h] *Pnyx*] Locus Athenis, in quo comitia habebantur. *Crev.*

50. Quoties alicui dixisset perduellionis diem, inter judices ipse quoque suffragium ferebat. Sic qui semel factus esset reus, elabebatur nemo: eratque tantundem, postulatum aliquem hoc judicio, quam convictum atque condemnatum esse. Unde ceteri exterriti, simul deferri nomen suum intellexerant, in exilium proficiscebantur. Sed Aristion fuga illorum minime contentus, sanguinemque sitiens, terdenis appositis militibus, ne quis egredi se invito ingredive posset, portas custodiebat: et quotquot ab insidiatoribus passim per agros dispositis excipi potuerant, eos indicta causa excruciatos supplicio capitis afficiebat. Sed et inter ipsa tormenta multi emoriebantur. Cum sic quoque præsentium malorum sensu minas impendentium vincente, multi profugerent; edixit per præconem, 'ut sub occasum diei domi suæ quisque esset; nec inde postea, vel cum laterna aut funali egrederetur.'

Plut. Syll. 51. Ceterum Athenis hunc in modum ad Mithridaticas partes adductis, Archelaus tanquam arce belli usus, alias quoque Græciæ civitates a Romanis abalienavit. Inter hos Achæi fuerunt et Lacedæmonii, cum universa Bœotia, nisi quod una Thespiensium urbs obsidionem pati maluerat. Nam Thebani, sive propter amicitiam Atheniensium, sive levitate quadam animorum, ultro partibus accesserunt.

Appian. et Memn.

Pausan. IX.

Pausan. III. 52. Inter hæc Metrophanes qui Delum spoliaverat, cum regia classe vagatus, agros circa Demetriadem, itemque Magnetas, et si qui alii dominationem regis abnuebant, populabatur. Sed hunc Bruttius Sura, C. Sentii Macedoniam obtinentis legatus, cum paucis suis navibus aggressus, navem unam cum hemiolia depressit, et omnes qui his vehebantur, inspectante Metrophane, concidit. Quem contentis velis fugientem negotiatores, qui crudelitatem regiorum Deli effugerant, ex insidiis adorti, nova clade affecerunt. Bruttius ad Sciathum insulam appulsis navibus, ubi prædarum receptaculum barbaris erat, oppidum expugnavit, servos in crucem egit, liberorum amputavit manus.

Appian.

Plut. App.

Pausan. III.

Appian.

53. Inde profectus in Bœotiam, cum mille præterea hominum equites peditesque ex Macedonia ad eum pervenissent; ruenti torrentis instar Archelao, parvis copiis,

Plut.

sed excellenti animo prudentiaque fretus, se opposuit. Apud Chæroneam cum Archelao et Aristione triduo continuo est dimicatum: et contra horum vim atque potentiam Bruttii virtus invicta stetit. Cum æquo Marte certatum esset, Archelaus eo ipso se inferiorem judicans, quod superior esse non potuisset, omissa Bœotia ad mare cessit: donec Lacedæmoniorum Achæorumque auxiliis auctum Romanus amplius lacessere non ausus, Piræei munitionibus se continuit, ad id usque tempus, quo præmissus a Sylla L. Lucullus quæstor, abstinere Bruttium aliena provincia jussit. Tum enim vir laude dignissimus, quamvis omnia supra votum processerant, et integritate ejus allecta Græcia Romanam amicitiam respiciebat, ne quid præter leges faceret, in Macedoniam reversus est. Archelaus discessu Bruttii cognito Piræeum admota classe statim recepit.

Appian. Plut. Appian. Plut. Appian.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXXIX.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

Liv. Epit. 1. L. SYLLA ex Italia profecto, L. Cornelius Cinna con-
sul, homo fœdus et seditiosus, occasionem novandi res
App. Civ. I. adesse ratus, corruptus insuper, ut suspicio fuit, septua-
gies sestertio,[a] perniciosas ferre leges cœpit; ab iisdem
illis orsus, quas nuper auctore Mario P. Sulpicius in tri-
bunatu promulgaverat: 'ut novi cives in omnibus tribu-
Vell. II. 20. bus suffragia ferrent.' Ad quam legem sciscendam ex
universa Italia civium novorum multitudo ingens concu-
Appian. currit. E diverso veteres, et quicumque quieta republica
Flor. III. 21. gaudebant, refragabantur. Apparebat enim rem ad re-
Auct. de Vir. Ill. in vocandos exules spectare, renovandamque malorum isto-
Cinna. rum acerbitatem, unde paulo ante vix eluctata civitas
fuerat.

Flor. Appian. 2. Idcirco postquam Cinnani cum sicis veste tectis in
forum convolaverant, antiquas in tribus recipi postulantes;
melior pars civitatis ad consulis Octavii domum, ne ipsa
quidem inermis, confluxit. Is quorsum evasura res esset

[a] *Septuagies sestertio*] Marcis argenti nostratibus 27343. unciis 6. Ceterum, quam hic Romano more summam exprimit Freinshemius, ea haud paulo minor est, quam quæ ab Appiano memorata est, trecenta nempe talenta, quæ sunt marcæ argenti nostrates 28125. *Crev.*

animo circumspectans, ubi majorem tribunorum partem intercedere legi audivit, sed eosdem a novis civibus stricto ferro de rostris deturbari, ad auxilium ferendum per Sacram Viam cum magno civium agmine decurrit in forum, disjectisque adversariis Cinnam reverentia paris potestatis, et solita ingenii lenitate declinans, in ædem Castorum deflexit. Vell. II. 22.

3. At comites ejus non expectato consulis jussu impetum in novos cives fecerunt; cæsisque non multo minus decem millibus, reliquos ad ipsas usque portas urbis insecuti sunt. Cinna cum præter expectationem suam, fusos fugatosque a paucioribus multos videret, per urbem discurrebat, servitia ad pileum vocans. Sed accedente nemine pulsus ab optimatibus in Campaniam contendit, omnes quas in itinere adierat urbes cohortatus, 'ut jus civitatis nuper acceptum totis animis tuerentur, pecuniasque conferrent.' Hoc apud Tiburtes, et Prænestinos, et alios qui ad Nolam usque colunt, egit. Appian. Plut. Sert. c. 6. Appian. Auct. de Vir. Illustr. Liv. Epit. Vell. II. 20. Appian.

4. Neque senatorii ordinis viri adjuvandis Cinnæ cœptis deerant, C. Milonius ante alios, Caius Marius, magno illi Mario cognominis, et ob tribunatus repulsam infensus Syllæ Q. Sertorius. Nam post Atiniam legem, senatores tribunatum plebis petebant:[b] cum antiquitus contra fuisset, quia tum tribunis plebis intrare Curiam non licebat,[c] sed subselliis ante valvas positis consulta senatus examinabant. Igitur Sertorius Sylla consule tribunatum petens, illo adversante cupitis exciderat. Neque enim conducere suis rebus Sylla arbitrabatur, ut, quam depri- Plut. A. Gell. XIV. 8. Val. Max. II. 2. Plut.

[b] *Post Atiniam legem senatores tribunatum plebis petebant*] Manutius, lib. de Leg. Romanis, censet hanc fuisse vim Atinii plebisciti, non ut senatoribus liceret tribunatum plebis petere, (liberum enim semper fuisse populo Romano, tribunatum plebis mandare cui vellet, modo ne patricio,) sed ut qui tribunus plebis creatus esset, is hoc ipso in posterum senator esset. Et sane cum Atinius suam legem tulerit, indignatus quod cum esset tribunus plebis a Metello censore præteritus esset, procul dubio sancire debuit, ut tribunatum plebis senatoria dignitas necessario sequeretur. Vid. supra LIX. 54.

[c] *Cum antiquitus contra fuisset, quia tum tribunis plebis intrare Curiam non licebat*] Constat profecto antiquissimis temporibus, cum nemo senator esset nisi patricius, tribunos plebis non fuisse lectos ex senatorum ordine. Sed id servatum fuisse ad Atiniæ legis tempora, non est verisimile. *Crev.*

mere potestatem cupiebat, eam viro acri atque diserto committi pateretur. Quippe Sertorius ita versatus in foro fuerat, ut adhuc adolescentulus nonnullam in urbe potentiam causis agendis comparatam obtineret; et postea senator, si claros oratores paucos excipias, ea existimatione ageret, ut non alius ejus ordinis solutius acutiusque dicere putaretur.

Plut. Sert. c. 3.
Cic. Brut. c. 48.

5. Ceterum cum ex urbe Cinna profugisset, senatus ei, quod rempublicam consul deseruisset, et ad libertatem vocasset servitia, magistratum abrogavit; in locum ejus L. Cornelio Merula, qui flamen Dialis erat, suffecto. His Cinna compertis cum Capuam venisset, ubi Ap. Claudii exercitus erat, conciliatis sibi tribunis, et quotquot forte ab urbe senatores aderant, consulari habitu in publicum progressus, mox profusis abunde lacrymis discedere cum fascibus lictores jussit.

Appian.
Liv. Epit.
Auct. de Vir. Illustr.
Plut. Mar. c. 69.
Appian.
Liv. Epit.
Appian.

6. 'Et hos quidem,' inquit, 'vestro hactenus beneficio habui, cives, populi suffragiis creatus consul. Sed inconsulta plebe honorem mihi senatus abstulit. Acerba omnino ignominia, sed in qua plus vestram irascor vicem, quam meam doleo. Nam mihi quidem unius anni magistratus, vobis in omne tempus jus vestrum, et, si animadvertitis, libertas periit. Quid enim postea demereri plebem studeant candidati? Aut quorsum vos comitiorum potentes, vestraque in manu consulatus atque imperia esse creditis? Si tam infirma atque instabilia beneficia vestra sunt, et quæ bene de vobis meritis dedistis, ea per male meritos tam facile auferuntur.'

7. Simul multa de republica, multa de suis injuriis questus, veste lacerata de tribunali desiliit, et in mediam concionem misso corpore diu jacuit humi: donec permoti misericordia qui aderant, erexerunt hominem, et in suggesto reposuerunt, redditisque lictoribus bono animo esse jusserunt: 'se ubicumque opus esset, auspicia ejus secuturos.' Hac inclinatione vulgi usa pars tribunorum antea corrupta, conscendit tribunal, sacramentoque dicto, suos quisque in verba L. Cinnæ consulis adegit.

Vell. II. 20.
Appian.

8. Quibus rebus perfectis, circum urbes sociorum discurrit, qui nuper erant in civitatem lege Julia recepti,

quocumque advenisset, tali ferme oratione usus: ‘ Consulem populi Romani, an vero exulem ad vos venisse putetis, interest, cives. Illum mihi honorem libera civium suffragia dederunt: hanc fortunam captus adversariorum potentia senatus imposuit. Cum utra parte vos sentiatis, tametsi dubitare non debeam, malo tamen ex vobis coram cognoscere. Mihi sane curæ cordique fuit, ut quæ vobis concessa dataque dicitur civitas, ejus jure commodisque vere frueremini. Neque veteribus civibus meis fieri injuriam rebar, si per me effectum esset, ut vobiscum, hoc est, cum amicis cognatisque suis, stabili pace atque concordia coalescerent.

9. ‘ Sed videte quanta sit hominum iniquitas, et quanta invidia. Nullam potius civitatem suam, quam vobiscum esse communem volunt. Idem ille senatus, cujus nunc nomen scelestissimis consiliis præscribitur, paulo ante senserat, non alia ratione retineri imperium, pacari Italiam, servari Urbem posse, quam si fidelissimi sociorum, data civitate, in eandem causam pertraherentur. Atqui hoc consilium, cum non prudens modo et humanum, sed etiam felix fuisset, eoque pacto sociale bellum ad tenues redactum reliquias esset; extitere tamen, qui per summam improbitatem turbare composita mallent, quam turbis desideratum diu finem imponere.

10. ‘ Igitur qui paulo ante quibusdam Italicis gentibus male resistebant, quanquam adjuti a ceteris, non quidem penitus quietam domi rempublicam, sed tamen tolerabiliter agitatam haberent, iidem nondum plane extincto veteri bello, novum et civile parant: super priores hostes, partem antiquorum civium, et omnes eos populos quorum auxilio prius usi sunt, adversarios habituri.

11. ‘ Nam profecto aut graviter fallor, aut ii non estis, qui deludi vos feratis, sub tam iniquis et impudentibus dominis pristinam servitutem novo nomine toleraturi. Etiam mancipia, quæ ære nostro paravimus, cum emittuntur manu, in quam conditionem venerint, intelligunt; neque minui sibi datam libertatem patiuntur; et de injuria patronorum querentibus jus redditur. Homines, ab ultima origine liberi, quondam æmuli, mox socii et auxilia-

tores urbis Romanæ, verba sibi dari patienter scilicet ferent! Immo vero jus suum, si modeste agendo nequiverint obtinere, iisdem illis armis, quibus meruere, vindicabunt. Omnium enim, quibus nuper decreta est civitas, eadem nunc causa est, etiamsi fortasse dispari via hanc ad causam pervenerint. Aliis enim, quia pro nobis pugnarunt, aliis, quia contra nos pugnarunt minus atrociter et diu, civitatem dari placuit, obventuram neutris, nisi alteri amare virtutem suam populum Romanum; alteri timere; utrique æstimare docuissent.

12. 'Atque utinam iisdem animis, quibus promittendam sibi civitatem senatus censuit, præstare voluisset! Nihil nunc his esset contentionibus opus: et in alta pace ac florente republica, veteres simul novique cives mutuæ benevolentiæ concordiæque fructus lætissimos caperent. Sed sive Deorum hæc ira est, nullam diuturnam felicitatem humanis rebus relinquentium; sive hominum tanta importunitas, ut concessam a Diis quietem possit evertere: omnia nunc in contrarium versa sunt, et ultimæ propemodum desperationis indicio, ipsa in morbum remedia verterunt.

13. 'Proh Deum hominumque fidem! ideo nimirum datam sociis civitatem esse, ut cum iisdem deinceps civili bello collideremur! At vero aut nunquam datam iis civitatem oportuit, aut bona datam fide. O distorta hominum ingenia! o corruptas mentes! Amicissimos modo populos subito tumultu dissiluisse, repletam armis Italiam, ferro atque igne vastatam, extrema et fecisse socios et passos esse, quisquam sanæ mentis crediderit, pro nomine tantum, non pro jure civitatis? An vero existimare potuerunt, vos, qui in media republica Romana nati plerique et educati estis, decipi tam turpiter posse, ut appellatione civium Romanorum contenti, quo jure quaque conditione Romani cives agerent, non requireretis?

14. 'Nimirum improba cupiditas dominandi, et suum ad lucrum trahendi rempublicam, ita excæcavit animos, ut homines cetera non cupidissimi tantam hanc tamque singularem amentiam videre atque deprehendere nequeant. Igitur festivo sane consilio, cum aliquanto pluribus darent

civitatem, quam essent ipsi, a quibus dabatur, quinque et triginta tribus veteri populo relictæ sunt; majori longe numero hominum octo videlicet attributæ.

15. ‘At vero quis nescit, ita comparatum esse Romæ, ut maxima quæque negotia tributis comitiis peragantur? His magistratus creantur,[c] qui civibus omnibus præsint: his sciscuntur leges, ipsis quoque magistratibus imperaturæ: nec aliud nisi per has, ad pleraque sacerdotiorum iter est. Postremo quibus de criminibus ad populi judicium itur, suffragiis tribuum decidenda res est. Vos autem, hoc est, universa hæc Italorum multitudo, paucas et extremas in tribus conjecti, tota vita vestra, ne semel quidem ad suffragia vocabimini. Quorum igitur hominum, in his causis quibus tota ferme respublica continetur, nullæ aut exiguæ partes sunt, eos vocabulo civium appellari quid refert, si ab omnibus negotiis publicis, haud secus atque peregrini, abarcentur?

16. ‘Hæc ludibria vos pati non posse, quis miretur, cum ex veteribus Romanis, quotquot æqui justique amantes, et pacis tranquillitatisque studiosi fuerunt, ferre nequiverint? Nec enim ego solus hujus causæ sum amplexus æquitatem: multis et mecum, et ante me idem judicium studiumque fuit.

17. ‘Sed ista repetentem animum acerbus dolor occupat. Nec enim C. Marii, P. Sulpicii miserabilem casum queam sine lacrymis ac luctu recordari: quorum hic a nefariis latronibus crudeliter interfectus est; illum, post tot consulatus summa gloria gestos, in gravi et solicito exilio sterilium insularum tristes latebræ tegunt. Et quis postea patronorum vestrorum incolumitatem speret, ubi P. Sulpicium summa nobilitas,[d] et ingenium, et tribunitia potes-

[c] *His magistratus creantur*] Minores tantum magistratus tributis comitiis creabantur, tribuni et ædiles plebis, quæstores, &c. Sed et quod dicitur infra, leges his comitiis juberi, id de plebiscitis intelligendum est. Leges enim proprie dictæ centuriatis comitiis jubebantur. Postremo de crimine perduellionis, centuriatis quoque comitiis, non tributis, judicabatur. Id tamen observari opus est, in centuriatis quoque comitiis rationem tribuum haberi solitam esse. *Crev.*

[d] *P. Sulpicium summa nobilitas*] Unde illam hujus Sulpicii nobilitatem eruat Freinshemius, incompertum nobis est. Neque enim ad patriciam Sulpiciorum

tas; C. Marium multiplicati honores, amplissimæ res gestæ, triumphatus Jugurtha, urbs et Italia haud dubie conservata, non defenderunt?

18. 'Est tamen quorundam animis hæc innata generositas, ut officium anteponant securitati; et vivere cum dedecore, quam perire per virtutem, acerbius putent. An inter hos ego locum ac nomen merear, ii viderint, quorum causam tam invisam domi, summorumque hominum morte aut exilio terribilem, nequaquam timide aut contanter suscepimus. Sed neque armis adversariorum petiti, nisi tentata ultima spe, reliquimus urbem; et postea minime despondimus animum, in negotio semel probato susceptoque vel ad extremum spiritum perseveraturi.

19. 'Et dederunt Dii, ut præmium huic esset constantiæ, cœptumque probatum numinibus secunda statim fortuna sequeretur. Nam, qui apud Capuam erat, fortissimus exercitus, tribunis præfectisque et optimo quoque manipularium ad bonam causam ultro accedentibus, sacramento mihi rogatus est; et Prænestini, Tiburtes, ceteri plerique populi, qui inter Capuam et Urbem interjecti sunt, omnia polliciti, haud aspernandam pecuniæ summam contulerunt. Aliis etiam passim inclinantibus ad communem causam, eas propediem copias habebo, adversus quas inimici nequeant consistere.

20. 'Nam ut impetu magis, quam consilio, ferri improbitas solet, omnia in eo esse rati, si res urbanas per vim ad sua commoda componerent, adversus ea quæ possent aliunde accidere, nihil providerunt. Caput factionis, homo insigni audacia L. Sylla, quasi nihil referret, esse in civitate, qui armatum et furentem legibus agere reum sustineret, cum quinque legionibus, quod firmamentum partium istarum fuit, in longinquam militiam profectus est. Cn. Pompeius, qui alterum exercitum obtinet, nec amicus esse patribus, nec sperare amicos potest, occiso consule, qui missus ab senatu ad accipiendas copias ejus venerat. In ipsa urbe multa sunt hominum millia nostras sequentium partes. In Italia Samnites et Lucani, quanquam accisis opibus, bellum sustinent: ut quantum deces-

gentem pertinuisse potuit, qui tribunus plebis fuit; nisi forte ad plebem per adoptionem transierat. *Crev.*

sit viribus, tantum accessisse animis videatur. Quæ postquam omnia recogitaveritis cum animo vestro, non ad bellum magis invitari vos, quam ad victoriam reperietis.'

21. Non erat difficile concitare propensos ad arma, nec aliud magnopere ad rebellandum, præterquam ducem, requirentes. Qui Latini nominis erant, 'nihil se ornatiores auctioresque' fremebant 'hac nova lege civitatis. Honestius majores suos in una tamen veterum tribuum * suffragia tulisse, quamcumque sors quoquo tempore dedisset. Jam separari tribus antiquas, tanquam consortio Latinorum polluerentur: novas et plane supernumerarias fieri, quibus ascripti haberentur ludibrio, nominis Romani participes, juris exsortes. Certe sapienter olim a Servio rege constitutas centurias, ut egens et infima fæx populi speciem haberet æqui juris, vis omnis penes honestiores esset. Verum in præsentia nec causam huic astutiæ, nec locum esse: multas habere Latium familias, Romanis nec genere, nec censu impares: neque sibi posse fucum tantum fieri, ut nomen pro re, et umbram pro corpore accipiant. Igitur aut vere futuros cives Romæ; aut si hoc potiri non detur, vanum vocabulum abjecturos. Aliud majores suos olim, seque ipsos modo meruisse, et quotidie mereri, quam ut pro continuis laboribus ac periculis suis, ludibrio haberi ab Romanis debeant, nullam habituris civitatem, si Latio conspirandi cum cetera Italia voluntas venisset.'

22. Hæc Latinis, et si qui alii pro Romanis adversus socios steterant, dicebantur. At apud alios populos, qui positis armis recepti in civitatem fuerant, plus adhuc irarum erat. Acceptis nuper cladibus nondum ad cicatricem pervenerat vulnus, et novæ injuriæ sensu violentius recrudescebat. Præcipue quorum postremo tumultu interfecti fratres liberive ab Octavianis fuerant, vindictæ cupiditate flagrabant. Sed et exules, quorum plerosque non aliam

* *Honestius majores suos in una ... veterum tribuum*] Utrum Latini tulerint suffragium in Romanorum comitiis, antequam cives fierent, valde incertum est. Vid. not. ad Liv. xxv. 3. Ceterum hæc et quæ sequuntur omnia ad c. 23. usque Freinshemius e suo protulit. *Crev.*

ob causam urbe pulsos credebant, quam quod favere illis putarentur, quamprimum reduci, valde existimabant ad rationes suas pertinere.

23. Cum hic omnium sensus esset, haud difficulter obtinere Cinna potuit, ut dicta sua faventes exciperent: Plut. Mar. brevique tempore formidabilem civitati potentiam compa- Appian. ravit. Nam neque Itali segniter pecuniam virosque præbebant, et affluebant ab Urbe quotidie, quibus præsens respublica displicebat. Idcirco ex delectibus novorum Vell. II. 20. civium triginta legionibus effectis, ut auctoritatem atque gratiam viribus adderet, C. Marium ceterosque exules Liv. Epit. ad communionem consiliorum et spei evocavit.

Appian. 24. Interea Cn. Octavius, L. Merula consules adversus provisam tempestatem fossis mœnibusque reparandis muniebant Urbem: machinas locis idoneis disponebant: et Sall. ap. Serv. Æn. x. et Incert. 14. Appian. quia non abundabant copiis, Metelloque procul agente longa spes auxiliorum erat, circum urbes imperio parentes, et in Cisalpinam Galliam missitando, exercitum contrahebant.

25. Ad Cn. quoque Pompeium proconsulem legati ive- Diod. Ecl. XXXVII. rant, qui ad Adriaticum mare, ubi reliquiæ adhuc Italicorum M. Lamponio, Ti. Cleptio ducibus agebant, exer- Vell. II. 21. citui Romano præerat. Sed ille, quia frustratus spe continuandi consulatus erat, nihil ad rempublicam, sed ad suam utilitatem omnia consilia referens, ita se dubium et Oros. v. 19. inter utrosque ancipitem gessit, ut Cinnanæ factioni, quam Liv. Epit. ab initio facillime evertere potuisset, vires daret, nec nisi profligatæ jam optimatium causæ succurreret.

Appian. 26. Adunato igitur exercitu, cum ante portam Collinam castra posuisset; eodem et Cinna cum Sertorio supervenit, neque multo abinde intervallo castra metatus est. Vell. Oros. Pugna deinde inter Sertorium et Pompeium commissa, cum ad sexcentos cecidissent, interventu noctis diremta est. Eo tempore accidit res sæva et horribilis, ut Pom- Sisen. ap. Tac. Hist. III. 51. Oros. Liv. Epit. peianus miles fratrem ex adversa acie ignorans ignorantem interficeret. Eum deinde, cum mortui corpus spoliando fratrem agnovisset, ingenti lamentatione edita, rogum exstruxisse memorant; et conscenso rogo, cum eodem se gladio transfixisset quo fratrem occiderat, commune cum

illo bustum habuisse. Miserabile hoc facinus et erat, et videbatur; sed tot hominum utrimque millia, cum ista detestarentur, haud leviora committebant. Oros.

27. In hoc articulo rerum C. Marius ceterique ex Africa ad Telamonem Etruriæ portum appulerunt. Erant cum his equites Mauri, et quidam Italorum quos in Africam æstus bellorum aut aliæ causæ expulerant; in universum haud amplius mille. Sed ad nomen Marii concurrentibus multis, cum et ergastula armaret, et ex liberis hominibus agricolarum pastorumque robustissimos centuriaret, brevi ad sex hominum millia coacta sunt: quibus in naves quadraginta impositis, cum Cn. Octavium virum optimum esse nosset, Cinnæ se statuit adjungere; præmissis qui venire Marium, consulique dicto audientem fore nuntiarent. Plut. Mar. Flor. III. 21. Plut. Appian. Plut.

28. Ea de re cum ad consilium Cinna retulisset, ceteri præter Sertorium omnes cupide recipiendum censebant. 'Summam in viro virtutem cum pari peritia rei militaris, propemodum certam spondere victoriam quibus accessisset. In Urbe, in Italia, in provinciis ubique notum C. Marii nomen, ubique amplum atque honoratum esse. Neminem ferme militem veteranum ullis in castris Romanis inveniri, qui sub hoc imperatore non meruerit. Neque ignotum, quantam vim apud militares animos memoria ducum habeat, quorum auspicio vicerint, quorum beneficio dona, honores, divitias, famam sint consecuti. Sed et in magistratibus, quos togatus in Urbe gesserit, multam materiam opportunitatemque demerendi homines, conciliandique animos, habuisse. Plut. Sert. c. 6.

29. 'Quibus rebus jam olim in tanto optimatium odio invictus contra potentissimam factionem steterit, iisdem inclinatam jam et infractam, si præsentibus viribus conjunctus adjuvet et adjuvetur, facile pessumdaturum. Sane deceptas ab Sylla legiones pellendo ex urbe Mario, contra vim improvisam haud satis parato, commodasse manus: sed non ideo extinctam hominis audaciam existimationemque esse. Quin contra accessisse aliquid ad utramque, prodigiis Deorum et inclinatione hominum brevem status mutationem præsagientibus. Idcirco citius, quam de reditu ejus sciri potuerit, rerum omnium inopem, sola no-

minis Mariani admiratione ac favore, exercitum et classem comparavisse.

30. 'Præterea nihil magis convenire consulis actionibus, qui de restituendis exulibus tantopere depugnarit, quam C. Marium recipi, exulum omnium haud dubie principem: idque nisi fiat, apud multos orituram suspicionem, aliud simulatum illis contentionibus, aliud quæsitum esse. Præterea cavendum, ne, velut hac repulsa irritatus, in contrarias partes transeat homo, contumeliæ omnis impatiens, et ad vindictam præceps. Nunc occupari eum, retinerique benevolentia posse. Ubi hoc tempus prætermissum fuerit, seram neglectæ occasionis pœnitentiam fore.'

Plut. Sert. 31. Adversus hæc atque talia, Q. Sertorius omnia alia censebat, sive, tanto viro præsente, minoris se æstimatum iri putans; sive, probabili causa motus, acerbitatem Marii, et implacabilem in victoria animum procul rebus urbanis habendum existimabat. Is ergo hunc maxime in modum disseruit:

32. 'Quæ de virtute atque gloria C. Marii dicta sunt, neque ab inimicis ejus negantur: et ego neminem eadem ætate imperatorem cum hoc comparari posse arbitror. Ceterum quemadmodum reliqua quæ oriuntur et occidunt, stata crescendi minuendique tempora habent, neque fines a natura præscriptos transilire possunt: ita et humanæ virtuti suus ortus, deinde maturitas, postremo quæ illam extinguat, senectus est. Nec aliter de gloria judicaverim. Multorum hodie vix nomina cognoscuntur, quos scimus vetustis temporibus clarissima fama floruisse. Priorem autem gloria virtutem esse, necessum est, cum hanc illa consequatur. At, quæ posterius orta sunt, diutius manent. Eo fit, ut non idem utriusque sit finis atque terminus, sed ferme tum præcipue vigeat fama, postquam longa ætate, aut morbo corporis, aut alio veluti situ virtus emarcuit. Idcirco, cum nulla fuerit unquam respublica magnorum ducum feracior, ubi commentarios historiæ Romanæ atque annales omnes evolveris, neminem reperies, cui ad hos annos ille vigor animi ac corporis, quem virtutem vocamus, duraverit.

33. 'Unde sapienter a majoribus nostris constitutum

est, ut post quinquagesimum annum militiæ sit vacatio; a quinto et sexagesimo[f] senator venire non cogatur in Curiam; in comitiis de ponte sexagenarii dejiciantur. Quæ profecto illis non placuissent, nisi senectus ita corporis animique vires enervaret, ut iidem homines, postquam ætate mutati sunt, minime iidem esse videantur. Sen. de Brev. Vit. c. 20. Fest. in voce 'Depontani.'

34. 'Hæc mihi visa sunt in præsenti consultatione diligenter attendi debere: ne decepti et opinione falsi, alium quæramus Marium, alium adipiscamur. Nam ille profecto Marius, qui Jugurthæ fregit ferociam, qui Cimbros Teutonosque decantatissimis pugnis contudit, olim est mortuus: nomen tantum et hæc velut umbra Marii superant, quam nuper L. Sylla, postquam semel contemnere ausus est, nullo labore profligavit. Ab illo tempore calamitatibus et miseriis conflictatus, quales etiam juventutis extinguere vigorem potuissent, quod robur ad communem causam, quas ille vires afferet?

35. 'Sed fac, alia sorte C. Marium, quam ceteros mortales, vivere; tempori et annis licere in illum nihil, quod tamen res ipsa refutat: an igitur recipiendus est? Ego vero, admirentur licet qui ad pauca respicientes cetera non animadvertunt, ego, inquam, vel ob hoc ipsum dicerem recipiendum esse minus. L. Cinna consul, ceterique duces omnes, sub unius senis umbra latere videremur; ab hoc defendi; huic debere victoriam.

36. 'At vero quæ nos tanta necessitas subigit, ut alienam gloriam supra modum extollendo, nostram existimationem infra meritum deprimamus? Res nobis est cum optimatibus, Syllæ discessu propemodum exarmatis. Sub segni duce tiro exercitus, tumultuario contractus delectu, et urbis vastæ aliis munitionibus indigens munitio, graviora scilicet, quam sustineri queant a nobis, bella minantur? Strab. v. p. 234. At nobis, præter veteres copias, arma virosque omnis Italia subministrat: passimque concurrentibus ad signa civibus novis, cohortes paulo minus trecentas effecimus. Vell. II. 20. Iine sumus, aut videri volumus, ut tantis instructi exercitibus, non pecuniæ, non commeatus indigi, hoc bellum conficere

[f] *A quinto et sexagesimo*] A sexagesimo, teste Seneca.

desperemus, nisi alterius virtute atque opinione adjuvemur?

37. 'Sic quoque, bello propemodum profligato, paucisque ad summam victoriæ reliquis, horum omnium gloriam arbitriumque Marius rapiet, æmulorum impatiens, (quod vitium, cum alia minuantur annis, in senectute fit validius,) et, ubi de potentia agitur, fidei haud sane tenax. Quantis ille suspicionibus nuper P.[1] Rutilium consulem legatus torserit, omnes scimus: et quamvis, qua est astutia, mire innocentiam simularet, minime persuasit reputantibus qualis in Q. Metellum fuisset. Neque enim est expectandum, ut qui junior senem, prætorius consulem, legatus imperatorem non est reveritus, is cuiquam juveni senex et sexies consul concedat.

38. 'Hoc ingenio virum apud hostes nostros, quam nobiscum, esse longe malim: adeo nihil moveor curis metuentium, ne ad partes optimatium[2] transeat. Transeat vero, et ibi potius consilia turbet; æmulationes exerceat; ceterorum conatus ambitione et discordia moretur. At vero magnum nobis præsidium detrahemus, idemque adjiciemus adversariis. Ego vero non video, quid his rebus afferre momenti queant decrepitus imperator, et piscatoria navigia, et manipulus pastorum cum agrestibus armis. Ille sane classem et exercitum vocet: nos collectam ex agris et ergastulis multitudinem esse comperimus: cujus generis arma consociari nostris, si nos pati possimus, milites non ferent, quotquot sunt Romani nominis et sacramenti memores. Sane extremis temporibus servos armari necessitas defendit: sed, ubi hæc abiit, honestorumque militum est copia, nemo prudens hoc dedecus ultra sustinebit. Hostibus potius hanc optemus infamiam, ut civibus suis ereptum ire suffragia et tribus servili manu dicantur. Nihil æque retinebit in partibus eos qui jam coiverunt ad communem causam; et dubitantes explicabit.

39. 'Ceterum ego plus timeo, ut vel hic accedere nostris adversariis, vel illi hunc recipere velint. Odit, odioque

1 *L.* pro *P.* legebatur ante Crev.
2 *Optimates* edd. ante Crev.

est nobilitati: neque tanto temporis tractu, postquam ille semel accessit ad rempublicam, ulla occasio premendi invicem sugillandique prætermissa est. Ideoque nuper, cum de eo L. Sylla consul ad senatum retulisset, præter unum hominem, adolescentis Marii socerum, nemo patrum fuit, cujus ille sententia hostis non judicaretur. Quis credat, tantillo tempore sensum atque memoriam tantæ injuriæ excidere animis potuisse, ut fida concordia stabilique fœdere conjungantur?

40. 'Marius his corpus suum salutemque credet, a quibus proximo anno hostis judicatus est? An illi causam suam urbemque aut exercitum committent Mario, cujus irritabilem animum non ignorant, recenti offensa, nihil aliud quam ultionem meditari? Scilicet Cn. Octavius ea de re ad senatum referet, tam eminente in Syllanam factionem studio, ut delectus ab Sylla fuerit, quem tecum, L. Cinna, immo contra te consulem faceret? Decernent vero tum alii, tum vero cupidissime Q. Catulus, post interversum Cimbrici belli decus semper obliquus?

41. 'Quintus autem Metellus et Cn. Pompeius, qui soli nunc justos exercitus habent, hunc enixe recipient juvabuntque? Ille paternarum inimicitiarum hæres, hic tam cupidus imperiorum, ut traditum consuli exercitum nece illius repetere non sit veritus, nedum ille recipi exulem sinat: eum præcipue, quem in hanc fortunam ex nimia cupiditate provinciæ et exercitus incidisse norit. Nempe si decretum ab senatu bellum Mithridaticum adimere L. Syllæ Marius voluit, et propemodum potuit: quid Pompeio relinquitur spei, a quo non modo retentus contra voluntatem patrum exercitus, sed etiam missus ab senatu consul occisus est? Enimvero hæc vel præcipua nobis cautio esse debet, ne hominem tot atque tantis inimicitiis obrutum ita complectamur, ut in nos expetere odia ipsi debita possint. Multi haud dubie nostras, aut etiam neutras partes sequentium, ubi hunc[3] nobiscum esse audient, odio metuve illius in adversa castra conjicientur.

42. 'Igitur modis omnibus id aspernari ac rejicere consilium debemus, quo nobis et difficilius bellum fiat, et

3 *Ubi nunc* legitur in edd. ante Crev.

invidiosior victoria. Nam ille, ubi fortuna nos adjuverit, vindicare privatas inimicitias communibus armis volet: et, supra naturam sævam atque sanguinariam, contumelias suas et pericula nuperæ fugæ in consilium adhibebit. Nondum hæc erat passus, cum ob tribunos ab exercitu lapidatos, quanquam ante fores ultor esset, multos insignes viros propter amicitiam Syllæ necavit. Quantas illum strages editurum putemus, ubi vacuus metu, incensus malis, arbitrio suo de inimicis vindictam sumet?

43. 'Sed ea res multa cooperiet infamia victoriam nostram, summoque nos pudore ac tristitia conficiet, qui utique non sanguinem civium, sed concordiam, et reipublicæ salutem, et sua cuique jura integra atque illæsa optamus, et his gladiis non aliam ob causam cingimur. Accedit adolescentis Marii simillima paternæ naturæ perfidia et crudelitas: quem ubi receperis, consul, jam noveris,
Sup. LXXV. 20. qua sit agendum modestia, ne te ille puer, jam insigni specimine indolis edito, L. Porcium esse putet. Erant et alia quæ moneri utiliter potuissent: sed ego aut hæc quæ dixi suffectura vobis credo, aut nihil profecto futurum satis.

44. 'Quid igitur C. Mario suam offerenti operam respondebitur? Dicam equidem quod sentio: quidlibet potius, quam recipi. Sed hoc forte neque indignum nobis, neque rebus præsentibus inutile fuerit, ita responderi: Quod C. Marius, quique cum eo sunt, operam suam L. Cinnæ consuli reique publicæ obtulit, id rite ab eo factum, omnique favore dignum videri. Ceterum L. Cinnæ consulis opes in præsentia tantas esse, ut propediem ad Urbem, certa spe boni successus, admovere signa decreverit. Inimicorum coërcita pravitate curæ consuli fore, ut et ceteri, qui essent per vim ejecti, et præsertim C. Marius, quantocyus restituantur. Interea posse illum se tenere tutis locis: omnes hostium copias ab illo in se avocaturum esse consulem: et si præter spem urgeatur, ad primum nuntium, quod satis sit ad præsidium ejus copiarum affore. Ita nec invidia aliena onerabimur: et si quid utiliter in rem nostram conari Marius poterit, id nihilo segnius, et citra fraudem nostram fiet.'

Plut. Sert. 45. Hæc ubi sunt a Sertorio dicta, L. Cinna, recte

quidem atque salubriter admoneri' fatebatur: 'ceterum pudore se contineri, ne Marium excludat, quem in societatem belli ultro advocasset.' Ibi Sertorius excipiens, 'Atqui ego,' inquit, 'quod sua sponte Marium in Italiam venisse arbitrabar, eam sententiam dixi. Quod si accitu tuo adest, transacta res erat, neque revocari in deliberationem debebat.' Ita receptum Cinna appellavit proconsulem, fascesque ad eum et alia magistratus insignia misit. Sed ille, convenire hæc exulis fortunæ negando, sordidatus atque squalidus lento passu incedebat, misericordiam concire studens. Sed prominebat atrox animus, efferatumque potius calamitate, quam domitum, torvitas vultus indicabat. Plut. Mar. Liv. Epit. Diod. ap. Val. Plut.

46. Salutato consule, et ad milites oratione habita, de bello deliberatum inter duces est. Oppugnandam esse Urbem conveniebat, invitante præter alia consulis Cn. Octavii segnitie, non tam imperitia, quam intempestiva legum cura, occasiones corrumpentis. Inter quæ, jubentibus multis ad defensionem Urbis libertate proposita, servorum auxilio uti, negavit, 'servis se contra leges daturum eam civitatem, unde C. Marium legibus parens arceret.' At longe alia Cinnanis ratio erat, qui, quatuor factis exercitibus, pro numero ducum, (nam præter Cinnam et Marium, seorsim Q. Sertorius, Cn. Papirius Carbo ducebant,) Tiberim amnem clauserant. Ex adverso Urbis Cinna et Carbo habebant castra: supra Urbem Sertorius, infra C. Marius consederant: et, pontibus ubique impositis, dimissisque ad diripiendos negotiatores lembis, ne quid importari in Urbem posset, prohibebant. Flor. III. 21. Appian. Plut.

47. Ostiam quoque coloniam proditione quorundam expugnavit Marius, multisque in ea peremtis civibus, oppidum nefanda strage diripuit: omnibus avaritiæ, libidinis, sævitiæque exemplis ibi editis. Ab alia parte Ariminum, missis eo copiis, Cinna redegit in potestatem: quo facto, quæ in Togata Gallia collectæ copiæ erant, excludebantur. Unde arctæ in Urbe res esse incipiebant: tantam multitudinem cito premente commeatuum inopia; variisque interim obortis difficultatibus, cum longe omnia auxilia essent; populus animis, senatus consilio, Liv. Epit. Plut. Flor. Oros. Appian.

magistratus auctoritate, concordia omnes deficerentur:[4] multoque plus virium divisa in partes Roma haberet, quo se opprimeret, quam quo defenderetur.

48. Hæc nimirum illa est Romana respublica, cujus magnitudinem omnes mirantur; et solertissimus quisque rebus suis optime consultum existimaret, si ad eadem pervenire sineretur. Enimvero nusquam illustriora documenta extiterunt, quam nihil sit in opibus atque potentia, bellique virtute, boni, si scientia desit utendi. Quemadmodum enim Herculi furenti longe fuisset satius armis membrisque uti non potuisse, quam librasse gravem clavam, et volucres emisisse sagittas, quibus semetipsum carissimis pignoribus spoliaret; ita civitati præstat exiguas habere vires, quam prægrandes, quibus in suum exitium abutatur. Ego certe, si detur optio, ejus civitatis civis esse minime vellem, quæ gentibus omnibus imperare diceretur; ceterum per intestinos tumultus nemini suorum salutem atque dignitatem tutam præstare vel in horam posset. Igitur concordiæ studendum fuerat, quæ non nisi justitia et bonis moribus continetur.

Arist. Eth. IX. 6.

49. At pro his quidem ubique nunc perfidia, perjuria, sordes, ambitio, luxus invaluit: quibus rebus homines nihil aliud quam lædere et lædi docentur. Ergo his proximis annis, nullum ferme toto orbe terrarum imperium fuit, quod non sævissimis motibus concuteretur. Et sicuti singulis hominibus facilis in morbos ex bono corporis habitu transitio est, ex mala valetudine in commodiorem ægre eluctamur: ita, quid de moribus hujus ævi sperandum videatur, nolo ominari. Certe parum abest, quin optimi quique sapientissimique desperaverint; quando jam soli deponunt imperia,[g] qui soli fortasse, si hæc emendabilia rerumpublicarum vitia forent, emendare potuissent.

4 *Dejicerentur* edd. ante Crev.

g *Quando jam soli deponunt imperia*] Intuetur hic Freinshemius, et non incallide laudat Christinæ Suedorum reginæ abdicationem. *Crev.*

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXXX.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

1. In his angustiis cum deprehensa respublica esset, omnia circumspiciens senatus, nulla satis aut matura, aut firma præsidia reperiebat. L. Sylla, in quo spes esse maxima potuisset, procul in Græcia gerebat cum Mithridaticis copiis bellum: servitia si armarentur, plus dedecoris allatura, quam auxilii putabant. Unicum erat haud pœnitendum, ut in tali tempore, consilium, 'ut Italicis omnibus, modo arma posuissent, civitatem darent. Ita et illos, et, qui adhuc eo bello implicitus erat, Q. Metelli exercitum, velut communi patriæ succursuros.' Appian. Civ. I. Liv. Epit.

2. Sed Italicorum nemo ferme præter Lucanos et Samnites supererat. Lucani Cleptio et Lamponio ducibus Asiam oppidum[a] munitum in Bruttiis longo tempore inani conatu obsederant: Rhegium etiam oppugnare conati erant, si potiti ea urbe fuissent, Siciliam petituri. Sed prætor insulæ C. Norbanus, magnitudine apparatus territis Italis, periculo Rheginos eripuit. Ergo Lucani, beneficio senatus usi, Syllanis partibus se adjunxerunt. Cete- Diod. XXXVII.

[a] *Asiam oppidum*] Interpres Diodori corruptum esse hoc nomen judicavit, et ejus in locum substituit *Isias*. Crev.

rum id quidem in præsentia modicum gaudium fuit, quod infirmior ea pars sociorum, et in ultimum Italiæ angulum summota erat.

Liv. Epit. 3. Samnites, qui jam soli arma retinebant, Campaniam-
Appian. que et superiores regiones vexabant, conciliare, majus operæ pretium fuerat: sed dum honestas conditiones senatus expectat, a Mario nihil non tribuente præventus est. Q. Metello Pio consules eo de negotio scripserant, castra contra Samnites habenti, ut, quibus posset conditionibus, cum iis transigeret. Sed illi civitatem non sibi modo, sed etiam iis, qui ad se transfugissent, paciscebantur: præterea prædam undecumque ablatam retinebant: postremo captivos atque transfugas omnes sibi restitui
Liv. Epit. postulabant. Quæ tam inhonesta cum neque Metellus, neque patres concederent; Cinna quid ageretur sentiens, auctore Mario, quæcumque petissent pollicitus, Samnites partibus suis adjunxit. Ab his deinde, cum Romam arcessitus Q. Metellus esset, A. Plautius cum exercitu oppressus est.

Appian. 4. Inter hæc Appius Claudius tribunus militum, qui
Plut. Mar. c. 70. Janiculo præerat, ut Mario beneficii, nescio cujus, gra-
Appian. tiam referret, circa diluculum semiaperta porta eum intro-
Liv. Epit. misit. Cinna quoque cum parte exercitus eadem ingres-
Appian. sus est, statimque ad captæ Urbis rumorem Sertorius et Carbo accurrerunt. Sed, Octavio consule et Cn. Pompeio celeriter arma opponentibus, locum tenere non potuerunt.

Plut. 5. Circum hæc tempora Cinnæ insidiis petitus Cn. Pom-
Pomp. c. 5. Vell. II. 29. peius, consilio adolescentis filii, quem postea Magnum
Cic. pro terrarum orbis agnovit, est conservatus. Is a virili toga
Leg. Manil. c. 10. commilitio patris assuetus, contubernalem L. Terentium
Plut. habebat, quo plurimum et familiarissime utebatur. Sed corruptus a Cinna Terentius ita partes cum sociis diviserat, ut illi tabernaculum ducis incenderent, hic per insidias tolleret Pompeium. Tam atrocis propositi indicium cœnanti Pompeio delatum est. Quo dissimulato, adolescens hilarius etiam solito bibit, et cum Terentio, qua solebat comitate, agere perseveravit. Deinde cubiculum ingressus, ubi proditoribus satis persuasum esse,

quod volebat, censet, clam subducit se a tabernaculo, firmaque patri circumposita custodia, eventum quietus expectat. Interea Terentius, Pompeium in eodem contubernio dormire putans, clam e cubili surgit, correptoque gladio lectum Pompeii repetitis ictibus confodit.

6. Hinc orto tumultu, magna consternatio incessit[1] copias, odio ducis, et ad defectionem pronis animis, ad quamlibet occasionem mobiles. Jamque diripi tentoria, sumi arma cœperant: neque proconsul obviam ibat, offerre se tumultuantibus non ausus. Adolescens Pompeius, mediis agminibus immixtus, prehendebat milites, lacrymabatur, supplicabat: postremo abjecto in porta castrorum corpore, illac jubebat transire fidem mutaturos. Donec multo fletu et deformitate spectaculi retento militi rediit pudor, et præter octingentos qui jam ad Cinnam transierant, reliquus exercitus pacatus, imperioque proconsulis restitutus est.

7. Minime tamen diuturnus receptæ potestatis usus Pompeio fuit. Paulo enim post utrumque exercitum pestilentia invasit: et de Pompeii copiis hominum millia undecim, de Octavianis sex desiderata sunt. Deinde ingens apud Romam tempestas orta est, et castra, præcipue Pompeii, tam crebris percussa fulminibus, ut ruere cœlum videretur. Arma signaque passim tacta: milites, et quidam ex illustribus, exanimati sunt: ipse quoque proconsul fulmine afflatus interiit. Tam improvisum viri exitum singularis etiam exequiarum ignominia comitata est. Quod enim, imperio et maximis exercitibus instructus, periclitanti patriæ tempestive subvenire neglexerat; in tantum populi Romani odium venit, ut lectum ejus, cum ad rogum efferretur, diriperet, corpusque omni contumelia affectum unco traheret.

Vell. II. 21. Oros. v. 19. Appian. Jul. Obseq.

Plut. Pomp. c. 1. Jul. Obseq. Vell. Plut. de his qui sero a num. puniuntur, c. 15. Appian.

8. Dum ista fiunt, Marius relictis supra infraque Urbem ad arcendos commeatus præsidiis, ut etiam ex agris subvectionem omnem amputaret, vicina oppida, in quibus populi Romani horrea erant, subito aggressus, Antium, et Ariciam, et Lanuvium, et praeterea nonnullas alias colo-

Liv. Epit. Oros.

1 *Incedit* edd. ante Crev.

Appian. nias, vi aut proditione potitus, deletis propemodum habitatoribus, devastavit. Inde, priusquam aliis ex locis importari aliquid rerum necessariarum posset, Appia Via Urbem petens, assumtis ceteris ducibus, intra tertium decimum lapidem castra posuit.

9. Contra ab Urbe consul Octavius, cum P. Crasso et Plut. Mar. c. 71. Q. Metello, venientibus occurrit: virtute numeroque militum non inferior; neque impar negotiis, nisi quod rebus turbatis eadem omnia custodienda credebat, quæ composita republica erant constituta. Dio ap. Vales. Plut. Inde lenta et impedita consilia quasi vinctum constrictumque hostium audaciæ præbuerunt: qui omnia ausi, duces, milites, ad extremum servos, quibus quemque poterant artibus promissisque excitabant. Exercitus Pompeii post interitum proconsulis Q. Metellum ducem optaverat.[b] 'Sub impigri viri ductu, neque virtutem sibi, neque fortunam defuturam esse.' Q. Metellus, quod ea res contra leges fieri videretur, legatos cum minis et conviciis adire consulem jussit, et illi audientes dicto esse. At vero milites consulem, ut segnem et rerum imperitum aspernati, signa ad hostes transtulerunt. Appian. Crebra inter hæc et ex Urbe transfugia fiebant, servitiorum maxime, cui generi circummissis ad Urbem præconibus libertatem Cinna promiserat.

Liv. Epit. 10. Eo jam perventum erat, ut spes resistendi nulla superesset. Ducum alias segnities, alias perfidia rem corrumpebat. Appian. Militum quoque corruptum vulgus aut pugnare nolebat, aut palam transibat ad hostes. Urbanæ plebis, si annonæ inopia diutius premeretur, desperatio haud minus formidini optimatibus, quam superiora, erat.

11. In tantis angustiis convocato senatu, plerique mutato consilio 'mittendos ad Cinnam legatos' censebant, 'de conditionibus pacis acturos. Nihil civili bello funestius, omnesque præ illo tolerabiles calamitates esse. Optandum sane fuisse, postquam eo Deorum ira perventum esset, ut pars modestior vinceret: sed adversus vim majo-

[b] *Exercitus Pompeii... Q. Metellum ducem optaverat*] Hoc narrat Plutarchus de ipsis Octavii militibus. Sed non absurde videtur, etsi nullo auctore quem quidem sciamus, narrationem Plutarchi correxisse Freinshemius. *Crev.*

rem resisti non posse. Omnia expertos, ut sibi atque Urbi consulerent, nihil proficere: quin ipsis remediis morbum invalescere. Transitione militum et plebis auctas Cinnæ Mariique in immensum copias: et plures propemodum inde militare, quos ipsi, quam quos hostes, sacramento rogassent. Reliquorum etiam magnam partem, corpore apud ipsos, animo votoque cum adversariis agere. Non igitur dubitandum, quin mittendis legatis tentanda sit compositio. C. Marium, L. Cinnam, illum senectam suam et tot magnifica non ita clausurum, hunc primo consulatu et maturitatem votorum et summi loci dignitatem non ita inchoaturum, ut ille gestis honoribus, hic speratis, indignus videri debeat.

12. 'Quod si quis diffidere malit, et præsago animo futurorum malorum acerbitatem enarrare, ei hoc fore cogitandum, neque illa evitari, hac quidem ratione, et provocari præterea plura posse. Non ita cum rebus humanis agi, ut quolibet tempore teneri queat tuta et periculorum expers via. Plerumque de eo tantummodo deliberari, utro modo miseriarum sit futurum minus: Sane non esse inanem metum eorum qui vehementiam Cinnæ, qui asperitatem Marii timeant. Sed, ut omnia quam possint procedant pessime, in paucos forte expetituram calamitatem: populum certe Romanum Urbemque in tuto fore.

13. 'Neque scire ipsos, qui hanc sententiam dicant, utrumne illorum sanguine satiare cupiditatem ultionis inimici velint: sed ita existimare, sibi subeunda potius extrema omnia esse, ut Urbem servent, quam committendum, ut suæ incolumitatis gratia, rempublicam inexplicabilibus malis involvisse dicantur. Mortem cuivis tolerandam esse: felices qui ob patriam oppetierint; feliciores etiam, si antevertant avertantque populi cladem: cui, si trahatur obsidio, fame pereundum sit; si pugnando vincat hostis, ferro. Quod si forte Cinnæ aut Marii suspecta quibusdam sit fides, pactis obligari et jurejurando posse: et ut sic quoque non omnia respondeant votis, mitiorem tamen sperari victorem posse, cui conditiones et preces, quam cui arma opposueris.'

14. His atque talibus pauci, et præcipue Q. Metellus,[c] obsistebant. 'Vellem equidem,' inquit, 'aut civibus nostris modestia, aut senatui animus constitisset: nulla extitissent civilia bella, aut compressa in ipso exortu fuissent: neque nos novæ deliberationis egeremus. Sed quia pessimi quique omnia audent, boni omnia formidant, in hunc nimirum statum res pervenit, ut leges ab his cogamur accipere, quibus, si leges valerent, nullus esset consistendi tota Italia locus. Mihi sane etiam servari rempublicam, consuli civibus, parci vitæ tot millium, parci incolumitati placet. Sed sera hæc est, postquam nulla nobis restat qua servari respublica possit, deliberatio: et reliquiis ejus quemadmodum rectissime consulatur, ambiguum faciunt, qui placitam nuper sententiam ob duriores quosdam eventus mutaverunt.

15. 'Dudum enim concors senatus censuit, contra vim fugitivorum et exulum, armis defendi rempublicam oportere. Nunc eandem illam sententiam damnant plerique qui tulerunt, dum legatos mitti jubent, et velut cum justis hostibus de pace agi. Sed id quidem sine maximo tum pudore, tum etiam incommodo fieri a nobis nequit. Sic enim omnia tot mensium decreta una opera rescindimus; et paucorum exulum potentiæ cedere senatus majestatem patimur; eoque et malorum confirmamus audaciam, et bonos exarmamus, pauloque minus quam vinctos tradimus inimicis. Qui enim hactenus omnia pro communi salute promte enixeque fecerunt, quique facturi fuerunt postea, ii, patrum timore perspecto semel, concident animis; et fortasse non expectato donec in commune transigatur, sibi quisque propitios celeri obsequio efficere volet, quos paulo post habendos sibi dominos intellexerit.

16. 'Atque ipsa illa transfugia, quibus concussi quorundam animi contremiscunt, ab hac dubitatione magis, quam ab ulla alia causa profecta sunt: mansuris in fide plerisque, si quanto conatu oppugnari rempublicam vident, tanto consensu defenderetur. Contra famem multa remedia excogitavit necessitas. Conferendo in publicum

[c] *Q. Metellus*] Vid. not. ad LXXXV. 1. infra. *Crev.*

quod privatim quisque continet, dimetiendo frumentum, emittenda inutili turba, sæpe quæsita repertaque est avertendi extremum exitium opportunitas. Denique hoc ipsum Capitolium teneri contra Gallos nequivisset, si tam mollis adversus famem illa ætate fuisset Romana juventus.

17. 'Sed nunc, aiunt, non est res cum Gallis: Marius et Cinna ante portas sunt, et ceteri, qui videlicet Romano sanguine orti, pietatem patriæ præstabunt, civibus veniam, pactis fidem. Hei mihi quam celeriter pœnitebit vos hujus opinionis, simulatque horum in potestate corpora vestra, conjugumque, et liberorum, erunt! Neque mihi hæc ignorare aut contemnêre videmini, sed tædio præsentium quidlibet malle. Sed hoc parvi infirmique animi argumentum est, neque ferre valentis quæ adsunt, neque duraturi in iis quæ elegerit.

18. 'Quibus autem forte decretum est omnia pro patria pati, pro hac[2] opes fortunasque suas, pro hac spiritum atque vitam profundere, rectius cum ad utilitatem præsentium, tum ad famam posteritatis facient, si potius in tuenda civitate dignam viris mortem obeant, quam si deserta traditaque, tyrannorum arbitrio aut cum cruciatu intereant, aut cum ignominia vivant. Magna vis est ad audenda quælibet, etiam singulis et contemtis hominibus, si semel cupiditatem abjecerint vitæ: multos atque egregios viros quibus ea ratio placuerit, ne destinata exequantur vix ulla potentia satis arceat.

19. 'Omitto Scævolas, et Coclites, et Curtios, et tot decora nomina, quæ liberis vestris inculcare soletis, ut horum exemplo amare patriam discant. Meminerimus eorum quæ vidimus ipsi: multas sæpe urbes, cum ad extremum necessitatis venissent, constantia defensorum servatas; alias cum servari potuissent, mollitie civium deditas, tristissima quæque passas esse. Sunt nobis adhuc militum fortissimorum fidelissimorumque haud spernendæ copiæ: est melior hæc et amantior patriæ pars populi: arma machinæque supersunt: urbs diligentia consulum, quoad fieri potuit, munita est.

2 *Pro hac* ante *opes*, et paulo inf. ante *spiritum*, legebatur in edd. usque ad Crev.

20. 'His rebus non desperem tamdiu resisti hostibus posse, donec Fortuna aperiat meliori spei locum. Multa, cum desperata pro insanabilibus essent, subito aliquo casu commodiorem in statum reducta sunt. Aliqua inter duces factionis oborta suspicio, res apud pravos et æmulos vulgata, mutabit omnia: ipsum Urbis periculum invitabit multos, ut misereri et succurrere velint: et sunt egregia cum alii populi, tum qui Cisalpinam Galliam colunt, in rem Romanam fide; summusque noster pudor foret, si diutius illos Ariminum, qnam Cinnam et Marium, defendentibus nobis, Roma moretur. Si nulla spes sit alia, Syllam revocemus: aut si hæc quoque intolerabilis mora videatur, ipsi potius concedamus novis civibus quod petunt. Ubi senatum populumque habebunt hujus beneficii auctores, Cinnam et ceteros ejusdem sortis non ultra morabuntur.'

21. Frustra hæc in tanto plurium metu dicebantur. Idcirco cum legatio decerneretur, Q. Metellus, urbis salute desperata, ut melioribus se temporibus servaret, in Ligures primum, deinde ex Liguribus in Africam est profectus.

Plut. Mar. Appian. p. 398. Liv. Epit. LXXXIV.

22. Legatos, priusquam inciperent fari, L. Cinna interrogavit, 'ad consulemne, an vero ad privatum venirent?' Hærentibus illis, deinde ad consulendum senatum in Urbem reversis, magna étiam ingenuorum civium multitudo ad Cinnam se contulit: multi famem veriti; pars major jam ante illis partibus addicta, et ad nudandos animos opportuna tempora captans. Inde mirifice confirmatus animo Cinna, sub ipsis mœnibus Romæ extra jactum teli consedit. Nec enim Octavius objicere sese audebat, transfugiis et legationibus omne homini consilium omnemque propemodum mentem eripientibus.

Appian. p. 392.

23. Senatui non plus animorum, quam Octavio supererat. Cinnam pro consule habere, id vero erat exauctorare Merulam, quem sanctissimo sacerdotio præditum, sine ulla sua culpa, juste partis honoribus exui triste; contra, Cinnæ non obsequi exitiosum habebatur. Ut rebus trepidis solet, utilibus honesta cesserunt: et L. Merula consul, egregii civis officio functus, verbis in senatu, deinde ad populum factis, 'Ego vero,' inquit, 'si præter hos

Diod. ap. Val.

fasces nihil impedimento paci est, paratus vobis dux et auctor ad concordiam ero. Quod igitur senatui populoque Romano bene vertat, consulatum quem invitus accepi, lubens ecce depono.'

24. Post abdicatum a Merula magistratum, legati ad Cinnam tanquam consulem remissi sunt: neque multa iis mandata dari tempestivum fuit. Id unum Cinna, ut cædibus temperaturum juraret, rogabatur. Ille jurare per superbiam abnuit. Se tamen volentem negavit cuiquam mortis causam fore. Octavium etiam, qui circumita Urbe per aliam portam erat ingressus, moneri jussit, abstineret publico, ne quid ei se invito accideret. Hæc de loco superiore, tanquam consul, legatis respondit. Ad curulem ejus Marius astabat tacitus, sed eo vultu, ut nihil aliud quam vindictam et cædes meditari appareret. Neque multum intercessit moræ, quin senatus verbis Cinnæ atque Marius in urbem venire rogarentur. Marium enim diserte addiderant, non ignari Cinnæ quidem nomen his factis obtendi; ceterum potissimum eorum auctorem Marium esse. Vell. II. 22. Appian. Plut. App.

25. Cum ad Urbem ventum, et Cinna cum satellitibus ingressus esset, Marius substitit ad portam, et acerbum subridens 'exulibus patere aditum' negavit. Idcirco Cinna operam dante, lex de restituendis exulibus statim ferri[3] cœpit: neque ultra expectatum, quam ut tres aut quatuor tribus suffragia ferrent. Tum irrupit in Urbem velut captam, fugitivorumque delectum agmen trahens, quos Marianos appellabat,[d] cædibus atque rapinis omnia vastavit. Aliis quoque portis exercitus inundabant Urbem: iisque mox occlusis, adversariorum, et sub hoc nomine quorumcumque volebant, domos diripiebant. Plut. Vell. II. 21. Appian. Dio ap. Vales. Plut. Dio.

26. Jam antequam in Urbem Marius irrumperet, Cn. Octavius sublatus e medio fuerat. Amicis fugam suaden- Appian.

3 *Referri* edd. ante Crev.

d *Quos Marianos appellabat*] Bis hoc nomen aliter legitur in Plutarcho, Βαρδιαῖοι. Sed Freinshemius mendosum hoc esse judicavit, reponendumque esse Μαριαῖοι. Vid. not. ejus ad Flor. III. 21. *Crev.*

tibus, sive Marii Cinnæque juratis promissis fidens, sive potius haruspicum ludibriis retentus, quam in vanitatem proclivi credulitate agebat, in Janiculum cum aliquot illustribus viris et parte copiarum concessit. 'Indignum enim atque turpe facinus' aiebat 'se commissurum esse, si patriam consulari imperio præditus desereret.' Igitur illum[4] sella curuli, magistratus insignia retinentem, astantibus juxta lictoribus, Cinnæ jussu præmissus cum equitibus Censorinus invasit. Ibi quoque hortati ad fugam amici equum obtulerant: ille ne surgere quidem dignatus, necem in ipsa curuli expectavit.

Plut. Appian. Vell. II. 22. Appian.

27. In sinu interemti tabellas repertas esse cum signis Chaldæorum ferunt, illustri ad coarguenda artis inania documento. Caput cervicibus abscissum Censorinus ad Cinnam attulit, a quo missum in rostra est, ut quo loco caput spectatum P. Sulpicii foret, proponeretur. Tum demum revelli terra caput potuisse, quod nulla apparente causa ex simulacro Apollinis abruptum diu ante fuerat, ferunt: expleto scilicet eventu prodigii, quod ad suum exitium pertinere Octavius ipse prædixerat.

Plut. Appian. Aug. de Civ. Dei, III. 27. Flor. III. 21. Val. Max. I. 6.

28. Consultatio deinde ducum tenuit, quemadmodum victoria uterentur, pacemque firmarent. Pro suo quisque ingenio censebat: sed nemo vel lenitate Q. Sertorium, vel sævitia C. Marium adæquabat. Sed ille nec auctoritate par erat Mario, et quicquid dicere poterat, jam a Mario cum assensu ceterorum videbat occupatum. Nam rogatus sententiam Marius, ut erat inter iram toleratæ fortunæ, et lætitiam emendatæ, parum animi compos, ita cœpit:

Diod. Ecl. XXXVIII. Plut. Sert. Diod.

29. 'Si quidem ea de re deliberatis, L. Cinna consul, ceterique senatores, legatique, et præfecti, quemadmodum in præsentia quod vultis obtineatis, mea sententia res non indiget. Nam acerbissimi paulo ante inimici vestri, ultro vobis reditum in patriam, reditum ad honores, ad facultates, principem in civitate locum, legum de quibus decertatum est lationem et alia hoc genus liberaliter offerunt. Sin vero, non quid illi vobis offerant intuemini, sed hoc

4 *Illa* legitur in edd. ante Crev.

potius, quemadmodum ad ea, quæ cupiatis obtinere, nihil sit illorum consensu aut beneficio opus; magnopere interesse arbitror ut quæ me, hujus reipublicæ non rudem, sed ætate ac usu inter primos, res ipsæ docuerunt, hoc tempore non dissimulem.

30. 'Jam olim in civitate nostra duæ velut partes fuerunt: altera patrum, qui nescio cur optimates vocentur; altera libertatis, quæ quia multitudini præcipue grata esse debuit, non abs re popularis est nominata. Neque nos hujus discordiæ auctores sumus, sed simulatque regum ex Urbe summota potestas est, senatus jura regia sibi vindicare voluit: plebs, quam in regibus non tulisset dominationem, eam ab aliis civibus pati indignum intolerandumque judicavit. Ab eo tempore, quicquid per leges aut armatas quandoque discordias actum est, id omne eo pertinuit, ut vel in multitudinem dominari pauci cuperent; vel adversus cupiditatem paucorum jus suum populus assereret. Varro de Vita Pop. Rom. IV.

31. 'Inter hæc quandoque præstantes virtute ac meritis viri extiterunt, qui ex æquo invidiam nobilitatis, et levitatem populi odissent. Ii tanquam soliciti cautique gubernatores, inter pugnantes ventos ita direxerunt vela, ut quam minima jactatione et offensa, ac fieri per tempora reipublicæ posset, tranquillitatis atque securitatis portum obtinerent. Sed et ipsi illi, quoties destinatis qua institerant via potiri posse desperarunt, indignatione et odio efferati, quod effici persuasione ac moribus nequibat, vi et armis assequi tentaverunt.

32. 'Ab his velut fontibus, tanta jam ætate, prorupit immensa vis undarum atque fluctuum, quæ rempublicam toties crudelissimis tempestatibus vexatam in eum statum redegerunt, quem inviti gementesque videmus. Sed nimirum quemadmodum in humanis corporibus, quoties tentata morbo sunt, optare quidlibet licet, fieri nisi quod natura patiatur non potest: ita in hac gravissima civitatis ægritudine, non qualibus quis malit, sed quæ sunt ad præsentem usum accommodatissima remedia, iis utendum est.

33. 'Etiam medici devenire ad ferrum et ignem solent, ubi leniora remedia pertinax morbus respuit: neque sævi-

tia ad urendum secandumque, sed misericordia hominis, et servandi eum proposito votoque adducuntur. Idem ego hoc tempore sequendum nobis exemplum autumo, quibus in periculosissimo civitatis morbo de idonea medicatione deliberandum est. Sane si esset aliqua medendi suavior ratio, illam potius adhibendam esse dicerem. Sed quia mihi compertum est, hoc genus morbos non emendari timida curatione, sed augeri solere; nemo mirabitur, si quod in corpore meo salubriter expertus sum, idem in republica tentandum arbitror.

34. 'Cum molesti mihi varices essent, exsecandos præbui. Non aberat acutissimi doloris sensus, sed tanti esse valetudinem arbitrabar. Sunt etiam, credite mihi, sunt in præsentia quidam velut reipublicæ varices, quos etiam cum dolore quodam corporis exscidi, ad sanitatem profuerit. Neque hic mihi clementiam aliquis, aut misericordiam nominet. Sæpe is animus ægris est, ut interire morbo, quam liberari cum aliqua molestia malint: his qui parcendo nocet, quam qui offendendo consulit, crudelior est.

Cic. Tusc. Quæst. II. 22.

35. 'Præterea summæ dementiæ res esset, eos incolumes pati, quibus mox, si forte iterum convalescant, dandum jugulum fuerit. Parcamus sane Syllanis hominibus, si illi Gratidio, si Sulpicio, si nostrorum cuiquam pepercerunt. Nam illi quidem atque alii multi crudeliter interfecti sunt: nos beneficio fugæ prius, nunc virtute nostra et armorum tutela vivimus, carituri vita, simul his carere cœpissemus. Quemadmodum igitur amentem potius quam misericordem vocaremus, qui feram bestiam cum occupare telo posset, abstineret ictu, mox ab ea devorandus: ita nulla posset existere satis acerba nostræ stultitiæ accusatio, si vivere sineremus eos a quibus toties petiti ad necem sumus: ut sint videlicet qui nos nostrosque et has omnino partes funditus tollant.

36. 'Ut enim semel explicate dicam quod res est, decutienda sunt Syllanarum partium capita. Non nisi his remotis, stabiles nostræ in rempublicam opes erunt. Quin et illud addidero: tametsi nostram causam, quod abominor, oderint Dii, atque omnia nobis acerba atque funesta efficiant, tamen, si mature de inimicis nostris ultionem

sumserimus, hanc nobis voluptatem,[5] hanc felicitatem non poterunt eripere. Mihi sane, ut me vobis indicem, morti similis vita videbitur, si eadem luce fruentem aspiciam Catulum, beneficii quo servatus est perpetuum obtrectatorem; si Cæsarum, si Crassorum odiis vicem nequeam reponere; si Metellos tolerare diutius et Antonios cogar.

37. 'Sed neque vos, opinor, licet mitiorem aliquis animum simulet, inimicos vestros vivere, atque adeo valere, patienter feretis. Nisi forte collegam tuum lubenter amplecteris, Cinna[e] consul, a quo multa tuorum occisa millia, te expulsum Urbe, omni deinceps contumelia vexatum meministi. Quid si L. Merula tibi occurret, tertius hujus anni consul, cujus nomen non alia, quam per summam injuriam tuam, irrepere in fastos potuisset? Ceteri vero perquam tibi jucundi sunt futuri, quorum hæc omnia decreta sententiis, peracta voluntate, opibus animisque defensa novimus. Quod si quis forte ab hac ratione dissentiat, eum primum adhortor, ut priusquam obloquatur, maturius secum dicta mea perpendat: deinde siquidem perstare in sententia velit, commonefacio, ita temperet, ut tamen amicior nobis, quam hostibus esse videatur.'

38. Cum ita Marius dixisset, et plerisque eadem crudelitas esset, alios auctoritas illius et horum inclinatio deterreret, huc concursum: pactorumque et jurisjurandi neglecta fide, multi insignes viri necati, et capita, velut jam recepto more, posita in rostris sunt. In his C. Atilius Serranus vir consularis, et P. Lentulus fuerunt. C. Cæsar Strabo hospitis Etrusci scelere proditus, in penatibus suis trucidatus est. M. Bæbius sine ferro, manibus, ferarum more, discerptus; deinde cum C. Numitorio per medium forum uncis carnificum raptatus est. Diod. Appian. Cic. de Or. III. 3. Val. Max. v. 3. Flor. Lucan. II. 119. Flor. Appian.

39. M. Antonium consularem villicus in prædio suo celabat. Sed simplicitate servi, et scelere cauponis res est prodita, cum a tenuis fortunæ homine, generosius vi- Aug. de Civ. Dei, III. 27. Vell. II. 22. Cicero. Plut. Mar. Appian.

5 *Voluntatem* edd. ante Crev.

[e] *Nisi forte collegam tuum lubenter amplecteris, Cinna*] Oblitus est Freinshemius, Octavium jam de medio sublatum modo a se memoratum esse. *Crev.*

num, et solito carius,[6] emeretur. Marium epulis accumbentem detecti Antonii indicio sic exultasse ferunt, ut clamore edito, manibusque complosis, ipse profecturus ad necandum fuerit, nisi foret ab amicis cohibitus.

40. Missi cum P. Annio tribuno milites, cum ad Antonium venissent, sic hominis eloquentia veluti constricti stetisse dicuntur, ut post longam expectationem ascendens ad visendum tribunus, intactum adhuc repererit, coactusque fuerit ipse commodare Marianæ sævitiæ manum.
Flor. Caput Antonii relatum ad Marium, et in ipsis mensis ap-
Val. Max. ix. 2. positum est: nec ipse abstinuit, quin suis manibus avide tractaret, Anniumque recenti sanguine madentem in sinum suum reciperet.

Liv. Epit. 41. Ejusdem imperio L. Cæsar, qui consulatum et
Val. Max. censuram gesserat, apud seditiosissimi et vilissimi hominis
Auct. de Vir. Illustr. in Fimbr. Q. Varii bustum, a C. Fimbria, crudelissimo Cinnæ satellite, tanquam piacularis hostia, immolatus est. Duo
Val. Max. Appian. Crassi, cum in fuga essent, ab equitibus Fimbriæ sunt
Liv. Epit. occupati. Filium in conspectu patris equites interemerunt:
Plut. Crass. August. pater, ne quid indignum sua virtute pateretur, sua se manu interfecit. Capita omnium pro rostris sunt
Cic. pro Sext. c. 21. et pro Scaur. proposita, ut haud minus acerbitatis ostentatio cædium haberet, quam patratio habuisset: cum in foro Romano
Appian. locus tota Urbe celeberrimus, quem hostilium navium
Dio ap. Vales. spoliis majores adornaverant, clarissimorum virorum capitibus, tanquam ornamenti causa dispositis, oppletus videretur.

Plut. 42. Marius præcipue furebat, et, Cinna jam ferme sa-
Dio. tiato, etiam quos ipse noverat inimicos interfectis, necdum
Plut. Dio. Flor. poterat quiescere: jubebatque promiscue omnes ad se adeuntes occidi, quibus ipse manum non porrexisset. Inter
Plut. Flor. quos et Q. Ancharius vir prætorius, cum sacrificantem in
Appian. Capitolio Marium adivisset, ut religionis veneratione propitium haberet, ante oculos tyranni in ipsa æde confossus
Dio. est. Quinque dies continuos totidemque noctes ista scelerum omnium duravit licentia. Neque cadavera sepeliri
Appian. permissum erat, et in liberos conjugesque interfectorum

6 Ita ex Plut. emend. Crev. pro *crebrius* in edd. priorr.

indigna, maxime a servis, perpetrabantur. Neque ipsi inter se cædibus atque rapinis seditiosi abstinebant. Plut. Mar. et Sertor. Appian.

43. Inter hæc publicationes bonorum assiduæ erant, et magistratuum coacta abdicatio, Syllanarumque eversio legum, et amicorum ejus, quotquot corripi potuerant, internecio. Metella quoque uxor cum liberis Syllæ vix effugerunt periculum, cum domus ejus atque villæ incendio delerentur. Hoc tempore mirifica sane populi Romani abstinentia fuit. Cum enim occisorum domos prædæ multitudinis exposuissent victores, negant inveniri quenquam paulo honestiorum civium potuisse, qui ullam ex his rem cuperet attingere. Plut. Syll. c. 64. App. p. 204. Val. Max. iv. 3. Ammian. xxx. 28.

44. Post tot mala, tanquam eo rerum statu legibus in civitate esset locus, L. Merula et Q. Catulus subornatis accusatoribus rei fiunt. Merulam propter ablatum, licet nullo ambitu, honorem Cinna oderat: Q. Catulo iratus erat Marius, quasi Cimbrico bello servatus, malam pro beneficio gratiam retulisset, exilii sui acerrimus auctor. Sed ludibrium istud judiciorum ambo dedignati, spontanea morte functi sunt. Merula deposito apice, (quod apicatum Flaminem mori triste et inauspicatum Urbi habebatur,) idque se fecisse scripto testatus, in ipso Jovis sacrario incidit venas, porrectoque super altaria sanguine Cinnanas partes consecravit. Quo in homine propemodum ipsa sacerdotii religio extincta est, cum in locum ejus nemo factus Flamen septem et septuaginta annis reperiatur. Nam C. Cæsar annum agens septimumdecimum a Mario Cinnaque destinatus, victoria Syllæ sacerdotium amisit. App. p. 395. Val. Max. ix. 12. Flor. Vell. Dio, liv. extremo. Tac. Ann. iii. 58. Ruald. Animadv. 18. in Plut.

45. Pro Catulo deprecati Marium necessarii, ne incolumitatem quidem, sed exilium orantes, nullam ab sævissimo mortalium exprimere vocem potuerunt, præter hanc sæpe repetitam, 'moriatur.' Igitur inclusus loco, qui nuper calce fuerat oblitus, multum inferri ignem jussit, atque ita suffocato spiritu extinctus est. Inter hæc misertus patriæ et civium Q. Sertorius, qui solus inter ceterorum furorem omni maleficio abstinuisse fertur, damnata Marii sævitia, privatim appellavit Cinnam, et miseriarum Urbis postulavit modum: servosque Marianos, cum a Cinna sæpius cohibiti nihil de sceleribus remitterent, acceptis ab eo Gal- Sueton. Cæs. c. 1. Vell. ii. 43. Cic. Tusc. Quæst. v. 19. et de Or. iii. 3. Plut. Mar. Vell. ii. 22. Diod. Ecl. xxxviii. Appian. Flor. Plut. Sert. c. 7.

Appian. Plut. Mar. Oros. v. 19. Liv. Epit. lorum auxiliis, eodem loco castra habentes noctu circumdedit, et ad unum omnes, hominum non minus octo millia, delevit.

46. Sic anno magistratus exacto, Cinna consules in annum sequentem, se iterum, C. Marium septimum, citra
Appian. ulla comitia renuntiavit:* spei de septem consulatibus eventu meliore, quam sperandi causa fuerat. Hujus anni triste et minax exordium cetera paulo quietiora tempora exceperunt. Sed eodem die quo novi consules inierunt,
Dio ap. Vales. cum maxime sacra in auspicio anni et magistratuum patrio more fierent; C. Marius filius tribunorum plebis quendam sua manu occidit, caputque consulibus misit. Duobus
Liv. Epit. Plut. prætoribus igni et aqua interdictum est: Sex. Licinius senator de saxo Tarpeio consulis Marii jussu præcipitatus.

Liv. Epit. Flor. Plut. 47. Sed efferam hominis immanitatem Idus Januariæ finierunt. Laboribus et senio exhaustum, præsertim fama de Sylla exterruisse dicitur, quem finito bello Mithri-
Diod. ap. Vales. Auct. de Vir. Illustr. Plut. datico adesse victorem, et admissorum vindicem, audiverat.[f] Adeoque hoc est creditum, ut a quibusdam voluntaria morte sublatus existimetur. Certe cum amicis de adventu Syllæ deque fortunæ vicissitudine multa disseruisse dicitur: et negasse 'sapientis videri, toties expertæ illius inconstantiæ se committere.'

Vell. Plut. 48. Hinc in morbum cum incidisset, et ex morbo in delirium, summa hominum lætitia ad inferos, quo infinitam
Liv. Epit. ante se mortalium vim præmiserat, descendit. Vir, cujus si examinentur cum virtutibus vitia, haud facile dixeris, utrum bello melior, an pace perniciosior fuerit. Quanquam et bello pestilens, quam rempublicam armis et consiliis servaverat, eandem in pace aliis consiliis, et mox inter bella civilia iisdem armis hostiliter oppressit. Ceterum ut sanguinarii hominis ne funus quidem sine dolore civitatis atque luctu principum esset, C. Fimbria homo

* A. U. C. 666. A. C. 86.

[f] *Quem finito bello Mithridatico adesse victorem . . . audiverat*] Plutarchum exscribit Freinshemius. Neque tamen hæc satis accurata videntur. Tum maxime hærebat Sylla circa obsidionem Athenarum, quas Kalendis demum Martiis ejus anni quo Marius cum Cinna consul fuit, expugnavit, diebus plus quadraginta post Marii mortem. Vid. infra LXXXI. 44. *Crev.*

perdite audax Q. Scævolam mandavit occidi: compertoque deinde sic esse vulneratum, ut vivere possit, diem ei dixit: ac interrogatus, 'ecquid integerrimo sanctissimoque viro esset objecturus?' 'Hoc ipsum,' inquit, 'quod ferrum maligne recepit.' Cic. pro Sext. Rosc. c. 12. Val. Max. IX. 11.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXXXI.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

---

1. Expositis Romanæ urbis calamitatibus, ad Mithridaticum bellum, et res interim a L. Sylla gestas, revertendum est.* Sylla quinque legiones cum auxiliariis aliquot cohortibus et equitum alis in Græciam transvexerat. Deinde collectis ex Ætolia Thessaliaque commeatibus et auxiliis, postquam satis instructus esse visus est, in Atticam adversus Archelaum ducere instituerat. Per Bœotiam erat iter, cujus pleramque partem per legatos recepit; eadem levitate animorum deficientibus a Mithridate civitatibus, quam paulo ante ad Mithridatem a Romanis desciverant.

Appian. Mithrid. Plut. Syll. c. 23. Appian.

Pausan. IX.

2. Quo in genere Thebani, sicut Urbis magnitudine et gloria caput Bœotiæ habebantur, ita præcipuæ ad mutandos socios inconstantiæ documenta dederunt. Sed metum et imbecillitatem suam allegabant, 'quod, omnibus circa ad regias partes transeuntibus, resistere tantæ potentiæ nequivissent, quam neque reges maximis exercitibus instructi, neque Asiæ Græciæque auxiliis subnixi Romanorum duces sustinuissent. Modicas civitati suæ vires fuisse, etiam prosperrimis temporibus. Tum vero, præter antiquiora, bello Achaico sic esse debilitatam, ut vix recupe-

* A. U. C. 665. A. C. 87.

rare sexaginta illis annis tenuem pristinæ dignitatis speciem potuerit.

3. 'Proinde magnopere a L. Sylla contendere, ut non tam defectionem suam, quam deficiendi causas respiciat: et siquidem studio sit a se ac voluntate peccatum, puniat noxios; sin vero invitos cognoverit a societate Romana discessisse, det necessitati veniam, cui ignoscere omnes soleant. Plane eum his temporibus fuisse Italiæ et Urbis statum, ut inde neque imperator tantus, neque exercitus sperari potuerit.

4. 'Majorum suorum in populum Romanum frequentiora delictis extare merita. Se quoque semper ejus populi majestatem fide optima coluisse, porroque daturos operam, ut enixe faciant omnia, quæ possint a se in tam exigua fortuna proficisci. Neque sibi lætiorem diem ullum fuisse, quam quo data Romani imperatoris sit copia. Subesse quidem metum, ne forte sua rejiciatur purgatio: sed spem tamen majorem fore, ut pro nominis Romani et sua clementia, placatum se propitiumque deprecantibus Sylla exhibeat.' At ille, cum pro tempore pauca respondisset, in Atticam contendit.

5. Ibi pugna cum hostibus commissa, postquam Aris- Pausan. I. tionem in Urbem, Archelaum intra Piræei munimenta compulit, parte copiarum ad obsidendam cum Aristione Appian. urbem missa, ipse Piræeum sibi oppugnandum sumsit, Plut. ubi regii cum prætore suo mœnibus a Pericle olim structis se incluserant. Bello enim Peloponnesiaco, Pericles Appian. in munitionibus Piræei spe victoriæ collocata, murum ex quadrato lapide ingentis magnitudinis, ad altitudinem cubitorum quadraginta circumduxerat. Nec dubitaba- Plut. tur, superiorem utique urbem vel sedendo expugnari posse, quod magna rerum necessariarum penuria inerat. Sed frequentes Roma de novis rebus nuntii, festinare potius cum periculo, quam cum multa temporis jactura tuto vincere, cogebant.

6. Igitur scalis ad Piræeum admotis, magna vi conatus Appian. est perrumpere: donec omnia nequicquam expertus (nec enim segnius se regii defendebant) ad compingendas omne genus machinas Eleusinem et Megara concessit. Operi- Plut. bus enim oppugnare Piræeum cogitabat. Eum in usum Appian.

artifices ferrumque et catapultæ aliusque apparatus, decem millibus mulorum jugis, ex urbe Thebana advehebantur: donec inopia materiæ (multa enim opera corrupta et incensa ab hostibus, aut suo pondere procumbentia peribant) sacris quoque lucis injecit manum, et Academiam, nobilissimum orbis terrarum gymnasium, quo non erat alius in suburbanis nemorosior locus, proximumque fama et amœnitate Lycæum arboribus nudavit.

Plut. Dio ap. Vales. Appian. Sulpic. ap. Cic. ad Fam. IV. ep. 12. Plut. Appian.

7. Longi etiam muri, qui ad urbem Atheniensium a portu pertinebant, subruti, saxa trabesque struendis aggeribus præbuerunt. Forte miles cespitem ferens, fulmine exanimatus prociderat. Ob eam rem consultus haruspex, 'quod percussus in opere miles, caputque jacentis in oppidum versum esset, introitum et victoriam respondit Romanis, sed nonnisi post diuturnum laborem, significari.'

Jul. Obseq.

8. Has inter moras et sumtus obsidionis, cum rei nummariæ difficultas incessisset, L. Sylla sacros Græciæ thesauros in promiscuum pecuniæ usum vertit, Olympia et Epidauro jussis advehi pulcherrimis pretiosissimisque donariis. Delphos quoque Caphis nomine missus est, natione Phocensis, ut ab Amphyctionibus ornamenta templi acciperet. Nam 'aut tutius apud se fore illa' scripserat, 'aut, si absumta essent, non deteriora redditurum.' Caphis cum venisset Delphos, 'auditum ex adytis citharæ sonum' scripsit Syllæ: acceptique responsum, 'gaudentis, non indignantis esse cantum. Ageret igitur, et numine propitio sacrum aurum argentumque ad se deportare ne dubitaret.' Postea quoque per jocum dictitasse ferunt, 'dubitare se non posse de victoria, qui Deorum stipendio militaret.'

Plut. Pausan. IX. Diod. ap. Vales. Dio ib. Plut. Diod.

9. Erat inter regum donaria dolium argenteum ea mole ac pondere, ut extrahi jumentis nequiret. Id concidere coacti Amphyctiones, 'statum Græciæ, et mutatos in deterius dominos' miserabantur. 'Olim T. Quintium et L. Æmilium Romanos duces, itemque M'. Glabrionem, illos Macedonum regibus, hunc Antiocho devictis, ultro honorem opesque delubrorum auxisse. Nunc, lapsis in pejus moribus, postquam inimicos quacumque re superare principes Romani studeant, largitionibus ad perfidiam luxumque corrumpi milites: hisque obnoxium imperato-

Plut. Dio.

rem, vilissimo teterrimoque hominum generi servire, quo optimis quibusque nobilissimisque dominetur.'

10. Ceterum Sylla, neglectis Græculorum querelis, ad quæstorem L. Lucullum sacros thesauros misit, cui cudendæ in Peloponneso monetæ negotium imposuerat: ipse redigendis in potestatem Athenis omnem animi cogitationem intendebat. Gloriosam victoriam vetus urbis factura fama erat; utilem, locorum ad omnia opportunitas. Super hæc Aristionis vecordia stimulabatur, importunissimi et improbissimi scurræ, qui continentibus dictis in ipsum, aut Metellam, quæ impudicitiæ arguebatur, iracundum animum mira vindictæ cupiditate inflammabat. Plut. Lucull. Plut. Syll. Hier. in Jovin. I. 56.

11. Ceterum urbem fame urgere satis visum. Piræeum spes nulla capiendi, nisi per arma, supererat. Sed hæc tamen proditione juvabantur. Duo servi Attici, quicquid in oppido fiebat, glandibus plumbeis inscribebant. Eas deinde glandes fundis ejaculabantur ad Romanos. Id ubi sæpius fieri ad Syllam relatum, ille re considerata, cum semper eventum respondere nuntiatis comperisset, diligenter colligi glandes emissas et ad se referri jussit. Unde cum aliquando decretam in certum tempus eruptionem didicisset, insidias erupturis struxit; multisque interfectis, aliis in mare compulsis, magnum obsessis detrimentum, et plus aliquanto terroris intulit. Flor. Appian. Mithrid.

12. Crescebat interea indefesso labore militum agger, cum Archelaus ex diverso turres opposuit, unde cujusquemodi missilia late spargerentur. Accitis deinde, quæ Chalcide et per reliquas insulas agebant, copiis, cum etiam remiges armasset, numero quidem militum longe superavit Syllam, cum etiam a principio majores aliquanto copias habuisset. Idcirco, minime ratus contandum, proxima post acceptum supplementum nocte, validam eruptionem in opera Romanorum fecit. Circa tertiam vigiliam, cum facibus improvisa turba exsiliens, alteram testudinum et quicquid in ea machinarum stabat, incendit: neque potuit defendi. Sed intra proximum decendium aliud excitatum eodem loco opus stetit.

13. Sylla ignaviæ suorum iratus, cohortem et centurio- Front. Strat. IV. 1.

nes quorum stationem hostis perruperat, illam ignominiæ causa extra vallum tendere, hos galeatos et discinctos[a] perstare in principiis jussit. Deinde ligneam turrim, quam contra suum aggerem Archelaus erexerat, modis omnibus incendere studens, (plurimum enim impedimenti obsessoribus afferebat,) summotis valida impressione propugnatoribus, ligna circumponi, faces subjici jussit. Ceterum conatus iste irritus fuit, non concipiente ignem materia, quod eam multo alumine Archelaus obleverat.

Appian. Quadr. ap. A. Gell. xv. 1.

Appian. 14. Dum hæc aguntur, missu Mithridatis Dromichætes cum novis Thracum auxiliis affuit. Archelaus igitur pugnandi facturus copiam, aciem ita applicuit oppido, ut a mœnibus quoque adjici ad Romanos tela possent: alios deinde facibus armatos intra portas signum erumpendi expectare jussit. Prælio commisso fugientes suos impigre obsistens Archelaus redire coëgit in hostem: unde vicissim Romana acies pedem referre cœpit. Sed a Muræna cohibiti restiterunt: simul, qui lignatum exiverant, reversi; itemque alii, qui ignominiæ causa seorsim tendebant, accurrerunt: horumque strenua opera factum est, ut regii, duobus militum millibus amissis, intra muros compellerentur. Archelaus, dum ad retinendos suos tota mente conversus, salutem suam negligit, occlusis jam oppidi portis, fune in mœnia subductus est.

15. Sylla ob egregiam operam laudatis militibus, demtaque iis qui notati fuerant ignominia, cum appetere hyemem videret; relictis ad opera præsidiis, castra ad Eleusinem movit. Equitabilis eo loco planities erat: et eo genere copiarum hostes abundabant. Igitur Sylla ne eorum pateret incursionibus, fossam profundam a montibus ad mare ducere cœpit. Hoc opus prohibituri hostes, quotidiana, modo ad fossam, modo pro mœnibus Piræei, certamina moverunt. Abundabant enim multitudine, marique libero utentibus, et exponere suos ubi volebant, et recipere, et, quocumque opportunum videretur, trajicere, in promtu erat: rerum quoque necessariarum co-

[a] *Galeatos et discinctos*] Cur *galeatos?* aut quodnam est illud ignominiæ genus? Quidam apud Frontinum legunt *exgaleatos* vel *discalceatos*. Crev.

piam suis efficere, penuriam hostibus, ex facili poterant.

16. Igitur Sylla, missis ad Rhodienses certis hominibus, classem arcessit. Quod ubi, regiis mare obtinentibus, parum procedebat, L. Lucullum in Ægyptum et Africam proficisci ad corroganda a regibus et maritimis civitatibus navium auxilia jussit, quibus instructus Rhodiorum classem securius deduceret. Lucullus, neque maris incerta, neque vim hostium veritus, hyeme media cum paronibus Græcis tribus, totidemque Rhodiorum dicrotis solvit: Cretaque partibus adjuncta, Cyrenas transmisit. Plut. Luc c. 2.

17. Erat tum pessimus Cyrenaicæ rei status; quæ, post testamentum Apionis, magis sine rege, quam in libertate relicta, neque defensa ab Romanis domi satis negotiorum habentibus, in seditiones et tyrannidem inciderat. Cujus quam intolerabilis sævitia fuerit, ab uno documento intelligi potest: quod Nicocrates ad portas urbis custodes apposuit, qui mortuos, cum efferebantur igne ac ferro admoto tentarent, ne quis simulatione mortis effugere tyrannidem posset. Ceterum illum ingens animi mulier Aretaphila, concitato in eum fratre tyranni Leandro, sustulerat; deinde ipsum etiam Leandrum, postquam similem se gerebat ei quem interemerat. Accesserant et finitimorum bella. Igitur, licet excisa tyrannide ad optimates respublica redisset, tamen nec auctoritas illis, nec concordia aderat: cum a recenti dominatione timidis necessario suspectus fieret, quisquis supra ceteros ingenium animumque habere credebatur. Plut. de Virt. Mulier. c. 34. Polyæn. Strat. VIII.

18. Cum his temporibus L. Lucullus supervenisset, velut divinitus missum pacis libertatisque instauratorem amplexi, ut leges sibi ferret, oraverunt, quibus deinceps civitas regeretur. Ille, recensitis veteribus legibus, maxime quas olim Ecdemus et Demophanes Megalopolitani rogatu Cyrenæorum tulerant, additisque ex præsenti usu aliis, rempublicam eorum belle composuit. Id ubi perfectum est negotium, eadem hyeme in Ægyptum inde navigavit. In eo cursu plerisque navibus piratarum audacia depressis aut captis, ipse incolumis et sospes Alexandriam pervenit, eximioque honore et magnificis a rege Plut. Luc. Plut. Philop. c. 1. Plut. Luc.

honoribus cultus est. Nam et quadruplum ejus, quod aliis hospitibus assignari consueverat, ei decretum est: et munera e talentis octoginta[b] missa, quæ tamen ille non accepit.

Euseb. et ap. eund. Porph. 19. Ptolemæus tum iterum regnabat, Lathuri cognomento a ceteris distingui solitus: quem post fratris Alexandri necem, Alexandrini ad vetus regnum e Cypro revocaverant. Nam matrem Cleopatram Alexander, Alexandrum Ægyptii bello persecuti occiderant. Neque adhuc plane motus omnes extincti erant, quanquam Thebas, quæ defecerant, triennii bello recepisset Ptolemæus, adeoque redegisset humiles, ut vix memoria pristinarum opum, quibus nulla civitas copiosior fuit, relinqueretur. (Pausan. I.)

Appian. 20. Igitur dum his in locis varia per impedimenta Lucullus detinetur,* L. Sylla manum militum frumenta ex Piræeo Athenas portantium cum ipsis sarcinis intercepit. Prodita enim ea res glandium inscriptione fuerat. Eadem die ad Chalcidem cum Archelai fratre Neoptolemo feliciter dimicatum est. Legatus L. Syllæ Munatius, mille quingentis militibus interfectis, aliquanto pluribus captis, duce quoque hostium sauciato, pretium operæ fecit.

21. Parvo post tempore, cum sopitis custodibus mœnia Piræei negligerentur, Romani milites, scalas machinis imponentes, in murum evaserunt, et, quos primum objecerat casus, obtruncarunt. Excitato inter hæc tumultu, vigiles partim in oppidum quasi jam captis mœnibus desilierunt: alii magnis animis certamine inito, hostes, occiso qui eos ducebat, præcipites abegerunt. Hoc invitati successu regii, non contenti periculum repulisse, eruptionem fecerunt, quo loco altera Romanorum turris exædificata fuerat: incendissentque, nisi continuato per noctem diemque labore, Sylla, qui ex castris auxilio accurrerat, restitisset. Cum deinde aliam ex adverso turrim Archelaus struxisset, diu ex vicinis paribusque munitionibus omni genere telorum certatum est: donec Sylla viginti simul plumbeos graves globos catapultis excuti jussit. Horum impetu multi hostium occisi, et, quod præcipue desidera-

[b] *Talentis octoginta*] Marcis argenti nostratibus 7500. *Crev.*
* A. U. C. 666. A. C. 86.

tum fuerat, labefactata turris Archelai, cum ruinam minitaretur, intra mœnia reducta est.

22. Interea magis magisque gliscebat in urbe Athenarum fames. Nam frumenti quidem parum inerat; et tyrannus chœnices hordei in quatriduum,[c] gallinarum verius, quam hominum, dimensum, dividebat. Sed, hac necessitate Atheniensium cognita, licet contanter, de integro tamen Archelaus delectos cum cibariis misit. Et, quia prodi consilia sua animadverterat, eodem tempore circum portas validam opperiri manum jussit, ut Sylla in frumentatoribus capiundis occupato, cum facibus ad incendenda Romanorum opera prosilirent. Utrisque pro spe expeditio fuit: Sylla commeatum portantes excepit; Archelaus aliquot machinas corrupit incendio.

Posid. ap. Athen. v. 14.

Appian.

23. Circa eadem tempora filius Mithridatis Arcathias cum alio exercitu in Macedoniam irrumpens, Romanorum modicas copias haud ægre expulit, omnemque Macedoniam in præfecturas divisam, idoneis hominibus distribuit. Deinde magno cum apparatu contra Syllam profectus, haudquaquam parem spei eventum habuit, circa Tidæum morbo extinctus.

24. Tanto minore molestia Romanus imperator cœpta perurgens, Athenas, ut omnem non modo commeatum, sed etiam fugam interciperet, castellis circumdedit: quo plures in exhausta urbe clauderentur, eo celeriorem ex fame deditionem sperans. Ad Piræeum vim adhibere consultius visum, eductisque in justam altitudinem aggeribus machinæ impositæ. At Archelaus terra clam egesta exinanibat opus; donec, subsidente mole, prodita res est, deductisque machinis Romani aggerem repleverunt. Deinde, contra cuniculos Archelai aliis effossis cuniculis, et sub ipsa mœnia productis, sæpe sub terra inter fossores, ut forte sibi occurrerant, hastis gladiisque pugnatum est.

25. Hæc dum ita fiunt, Romanus multis ab aggere machinis admotis muros ariete quatiebat. Neque ante desitum quam parte muri dejecta, proxima turris contento mi-

[c] *Chœnices hordei in quatriduum*] Chœnix quater cotylam, sive heminam, continet; et aliquanto major est decima parte modii nostratis. *Crev.*

litum labore incenderetur, inque ipso quem ceperant muro præsidium statueretur. Simul cunicularii, suspensa trabibus mœnia, pice, stuppa, atque sulfure multo affusis, et igne subjecto, concremarunt.

26. Ibi cum alia post aliam pars murorum arderet, et superstantes gravi ruina opprimerentur, etiam qui longius a periculo aberant, commilitonum interitu territi, despondere animos cœperunt. Summa enim contentione a Romanis pugnabatur: cum Sylla fessis integros summittens, hunc unum restare laborem clamitaret; neque reliquum quicquam faceret, quominus promissis, imperio, minis, modo hos, modo illos ad spernenda pericula, murosque vi transcendendos incitaret. Neque minus animorum aut industriæ Archelao supererat, perculsis atque sauciis, corpore atque animo recentes subinde jubenti accedere: donec fatigatos iniquo prælio milites Sylla miseratus receptui cecinit, cum ejus diei fortuna pari inter se robore præliatos, etiam detrimento amissorum utrimque militum æquavisset.

27. Archelaus ne noctem quidem suis quietam abire passus, reparandis mœnium ruinis operam dedit: intra murum multas exstruxit munitiones, in lunæ speciem sinuata fronte, quo pluribus ex partibus in hostem missilia jacerentur. Eas, dum adhuc recens labor facilius machinis cederet, magna vi oppugnare Sylla cœpit. Sed undique telis expositus, cum multos occidi vulnerarique cerneret; abjecta spe capiendi per vim oppidi, ut commeatuum inopia cogeret ad deditionem obsessos, de reliquo abstinuit oppugnatione: claudi tantum aditus, ne qui exire, neve ingredi impune possent, jussit. Ipse, parte copiarum assumta, Athenas perrexit: ubi graviorem in dies annonam factam, et jam ad extrema necessitatis perventum intellexerat.

28. Jumentis enim omnibus absumtis, etiam oleribus et herbis vescuis, vulgo jam a tegulis parietinisque Parthenion (urceolarem herbam Latini vocant) in victum vellebatur. Alii calceamentorum ampullarumque coriis morabantur deficientem spiritum: etiam humana corpora cœperant in cibum verti. Nam frumenti quidem medim-

Plut. Syll. Plin. xxii. 18. Plut. Dio ap. Vales. Appian. Flor. iii. 5.

nus mille denariis æstimabatur.[d] Neque hoc tristissimum pereuntibus erat, sed quod tyrannus Aristion in ea publica penuria quotidie cum suis compotoribus hilariter epulabatur: nec modo fatiscentes inedia cives, sed etiam extinctum olei inopia Minervæ sacrum ignem in levi ponebat. Hierophantidi, summæ ea religionis in urbe sacerdos erat, heminam[e] tritici petenti, heminam piperis misit. Urbem ita affectam Sylla nactus protinus circumvallare instituit, ne quisquam inde evadere posset. Plut. Dio.

29. Interea sæpe rogatus ab Atheniensibus Aristio, cum diu negavisset, semel etiam supplicantes ei cum senatoribus sacerdotes sagittis abegisset, tandem familiarium aliquot ad Syllam oratores de pace misit. At illi sceleribus et crapula vecordes, stolida et minime accommodata temporibus oratione, nihil quod præsens usus postularet, sed vetera urbis decora, Theseosque Eumolposque, et Medica tropæa prædicabant. Plut.

30. 'Neque tibi decorum fuerit,' aiebant, 'imperator, neque tutum, eam excidisse urbem, in quam singularis Deorum favor semper extitit: adeo quidem, ut et hanc præcipua benevolentia semper complecterentur; et inde potissimum in ceteras gentes emanare beneficia sua vellent. Jam a principio cum urbi nomen esset imponendum, duos de Consentibus de hoc honore certavisse satis constat: et cum oleam Minerva, Neptunus equum produxisset, pacis omen præferentibus Diis, quorum arbitrio commissa lis fuerat, vicisse Palladem, quam Athenam vocamus, deque hujus vocabulo appellari Athenas cœpisse. Plat. Men. Var. ap. Aug. de Civ. Dei. Ovid. Metam. vi. 75.

31. 'Ita propter nos, et equum, tam accommodatum usibus humanis animal, et oleam, cui præferri arborum nulla jure potest, vita accepit. Duratque illa etiam nunc certo divinitatis argumento, et, quos præferimus, ramos inde decerpsimus. Sed et Cereris munus, Triptolemique currum, et hinc ad alias terras exportata frugum semina Cic. de Leg. i. 1. Ovid. Metam. v. 645.

[d] *Frumenti... medimnus mille denariis æstimabatur*] Medimnus par erat modiis nostratibus amplius 4. Mille denarii æquant pondere 15. marcas argenti Parisienses, uncias 5. *Crev.*

[e] *Heminam*] Vid. not. ad c. 22. supra. *Crev.*

Diod. v. 60. Just. II. 6. Ælian. Hist. Var. III. 5. Plin. VII. 56. referre possemus, cum adhuc glandibus miseri mortales vescerentur. Quin et præter oleam suavissimæ pomorum fici hæc terra est genitrix: et hic primum, expressis Eumolpi ingenio uvis, vina fluxerunt.

Justin. Plin. Ælian. Steph. Plin. Pausan. I. 32. 'Quæ jam alia in universum genus humanum extent urbis hujus merita, si recensere vellemus, dies potius et vox, quam argumentum nos deficeret. Ut pauca obiter indicemus, lanificii usum nudis aut male vestitis monstravimus: et cum in specubus antiqui habitarent, Euryalus et Hyperbius cives nostri, lateritias exædificare domos docuerunt. Judiciorum etiam ordinem hominum primi tradidimus, ab ipsis Diis acceptum, quo tempore nomen Areopago Mars dedit, qui primus ibi capitis dixit causam, ob Halirrothii cædem.

Plin. Ælian. Varro. Virg. Georg. III. 113. Plin. Ælian. Pollux. Plin. Justin. Cic. pro Flac. c. 26. 33. 'Sed et civitatem ante alios optime constituimus populari statu, cum ejus nullum adhuc exemplum extaret. Sed et certamina, quibus corpora exerceantur, commenti sumus, gymnicosque instituimus agonas, ungendique tradidimus morem: et, quo magnificentius Panathenaica celebrarentur, primus hominum quadrigas rex noster Erichthonius junxit: idem, inquam, Erichthonius, qui et signandæ pecuniæ fuit auctor. Nec jam enarrare volumus, quid pictura Polygnoto, quid Pericli res nautica debeat. Literas certe et facundiam, quibus ornamentis te quoque scimus excellere, omnemque humanitatem, jura, leges, a nobis habere fatentur, quotquot habent.

Liv. III. 31. Liv. III. 34. Cic. de Or. I. 43. Cic. de Leg. II. 4. 34. 'Sed et majores vestros, qui tantæ magnitudinis fundamenta jecerunt, non puduit, missis huc legatis, Solonis inclytas leges describere: unde mox duodecim illæ tabulæ prodierunt, quas apud vos, tanquam omnis publici privatique juris fontem atque normam, ingenui pueri inter præcipua disciplinarum edocentur. Tam antiqua sunt nostræ urbis in Romanam officia: quæ deinde multis temporum opportunitatibus toties reculta auctaque sunt, ut nulla Græciæ civitas pluribus imperatorum vestrorum senatusque honorificis decretis gloriari possit. Nullum enim ferme in Macedonia, aut Asia, aut Græcia gestum bellum est, in quo non insignis erga populum Romanum extiterit Atheniensium fides. Cujus rei quem ampliorem

ipso populo Romano testem producemus, et quidem universo? Semper enim, et in omni re, quod optima fide gestum est, id Attica gestum Romani soletis dicere. Vell. II. 23.

35. 'Quæ vero contra barbaros majores nostri toties gessere, quanquam forte invidiosa esse ob magnitudinem gloriæ videantur, tamen, quia pro misera posteritate majorum allegare virtutem prodest, commemoranda sunt. Sed unde potius quam ab iis temporibus gentibusque ordiemur, in quibus cum vester aliquis dolor fuerit, erit aliqua etiam ex relata hostium ultione voluptas. Galli Pausan. I. init. cum Italiæ magnam partem, mox etiam Macedoniam Græciamque, innumeris copiis oppressissent, ad Thermopylas majores nostri occurrerunt: terraque et mari fortissime decertando, magnam Græcorum multitudinem servarunt.

36. 'Quid antiquioribus adhuc temporibus, o Dii, et custos urbis Minerva! quæ tum urbs aut regio aut insula prope longeve fuit, quæ non aliquo præclaro Atheniensium facinore nobilitaretur? Marathon, victoriæ Medicæ æternum monumentum, ex oculis hominum et agro Strab. IX. p. 396. Stob. nostro deleri poterit: e memoria quidem rerum gestarum et admiratione posteritatis nunquam delebitur. Quid deinde Themistocles, et frater ejus Agesilaus? Quorum Plut. Parall. c. 2. hic, interfecto principe purpuratorum Mardonio, quem Xerxem esse putaverat, quasi regem hac audacia non satis terruisset, injecit foculo manum, tales affirmans omnes Athenienses esse: non absimilis illi Mucio, unde adhuc Scævolarum familia Romæ perdurat.

37. 'Themistoclis autem tam nota sunt facinora, ut omnis historiæ oporteat esse rudem, qui ista non teneat. Superbissimum enim regem, et tantis instructum copiis, Corn. Nep. Themist. c. 2. quantas aut antea aut postea habuit nemo, nobili ad Salamina prælio fregit: deinde rem multis millibus improbam unus consilio perfecit, ut universa Europa maximis adhuc viribus subnixum expelleret. Theseo vero duce Amazonicas pugnas, et quicquid ab eo heroe factum est, Pausan. I. non modo vetus memoria loquitur, sed passim nobilium artificum opera demonstrant: ne jam Thrasybulos vobis, et Cononas adducamus, et Cinægiros, et omnem illam

clarissimorum imperatorum, fortissimorum virorum manum.

38. 'Periclem tamen indictum abire non sinimus, ut simul virtutem ejus, simul studium Urbis nostræ in virtute honoranda prodamus. Tantus enim ille vir fuit, ut novus ei honor decretus fuerit, duobus connexis oleæ ramulis capite cincto. Probaruntque et rem et auctores universi populi: atque inde claros viros coronandi consuetudo orta, statimque vulgata est. Neque transeundus Phocion est, licet ætas ejus in Philippi et Alexandri tempora incidit, quorum potentia et fortuna summorum virorum obscurare famam potuisset. Nec tamen illi sic officere nomini Phocionis potuerunt, quin strenuum virum, optimumque civem fuisse sciamus: qui cum quadragies quinquies exercitum duxerit, semper absens electus prætor, tamen integritate vitæ civilibusque artibus hodie est notior.

Val. Max. II. 6. 5. — Plut. Phocion. — Corn. Nep. Phocion.

39. 'Atque ea hominis mentio publicæ laudis admonet; cum eadem et civitatis nostræ fuerit in utroque genere præstantia, ut ingeniosissimi homines disputent, Belline an vero sapientiæ studiis Athenæ fuerint clariores? An enim ulla pars disciplinæ est, in qua laudabiliter versari humanum ingenium possit, quam non aut invenerint nostrates, aut præ ceteris excoluerint?

Plut. libello sic inscripto. — Cic. de Or. I. 4.

40. 'Ut enim a poëtis ordiamur, quod genus e doctis antiquissimum est, comœdiæ tragœdiæque plurimos atque nobilissimos auctores Athenæ retulerunt. Quanquam profecto comœdiam scribere vetitum Areopagitis est, ne severitatem judicum populari hilaritate corrumpant; tamen et in vestris theatris fabulæ nostræ spectantur, et ingeniosior quisque poëtarum habetur, quo propius abest a nostris. Tragœdiæ vero, quæ maximas in vita habet utilitates ad omnem bene ferendam fortunam, et primum inventorem, et scriptores adeo excellentes hæc civitas peperit, ut tanto jam tempore nemo sit repertus, qui sapientiam Euripidis, facundiam Sophoclis, grandiloquentiam Æschyli possit imitari.

Cic. Tusc. Quæst. I. 1. — Plut. ibid. c. 9. — Timoc. ap. Athen. VI. 1. — Clemens, I. Stromat. — Plut.

41. 'Oratores autem præstantes civitas nostra plures eadem ætate habuit, quam propemodum omnes omnibus

annis. E quibus equidem Lysias, et Æschines, et Demosthenes, non tanquam oratorum, sed tanquam eloquentiæ nomina, audiuntur. Et ut pictores, statuarios, aliosque artifices, quorum tamen insignis etiam est gloria, et quicquid ingeniorum diversis studiis occupatum fuit, silentio transeamus, quis ignorat nullibi terrarum meliores extitisse doctores ejus quæ vitam regit sapientiæ? Solon, et Socrates, et cum Platone Xenophon, et tot profectæ a Socrate familiæ, quarum etiamnum successio durat, notiora sunt miracula, quam ut dici debeant; majora, quam ut possint.

42. 'Ob tot urbis decora mirum non est, si maximi præstantissimique reges, uti vincere Athenas magnificum, ita perdere inhumanum judicarunt. Possemus hic Philippum nominare Macedonum regem, possemus Alexandrum. Sed ne tibi talia commemorando, fastidio simus, imperator, præsertim, quia pro humanitate atque eruditione tua nihil horum nescis, has tantum adjiciemus preces, ut clarissimorum regum tueri judicium velis, atque clementiam imitari, quemadmodum imitaris et virtutem. Ne lubeat tibi vastare ædificia hujus urbis, a qua primum tradita mortalibus est ædificandi scientia: noli fame premere frugum parentem: noli bello vastare tot heroum patriam, artium omnium domicilium, religionum atque sapientiæ templum, et, Pythii testimonio ac voce, Græciæ Prytaneum.' Flor. III. 5. Just. II. 6. Athen. v. 16.

43. Sed huic orationi non aliter atque hac vecordia dignum erat, Sylla respondit. 'Abite,' inquit, 'beati: et hæc tam pulchra declamaturis adolescentibus præcipite. Ego enim senatus populique Romani missu, non discendi gratia, sed ad puniendos rebelles adsum.' Plut. Syll. c. 28.

44. Dum hæc aguntur, forte senum in tonstrina sermonem habitum exploratores ad Syllam retulerunt. Tyranno maledixerant, 'quod negligenter servaret urbem, facilesque ad Heptachalcum aditus incustoditos sineret.' Imperator haudquaquam spernendum indicium ratus, media nocte cum expeditis ad locum venit; et quia non difficilis superatu videbatur, admoveri statim scalas, et evadi in murum jubet. Primus omnium M. Teius in summum Plut. de Garrul. c. 8. Plut. Syll.

enisus, cum occurrentem sibi hostem feriret, objectu galeæ fregit ensem: nec cessit tamen loco, sed, donec alii
Vell. II. 23. commilitones supervenirent, restitit. Sic expugnatæ sunt
Plut. a Sylla Athenæ, Kalendis Martiis.

45. Romani diruto quicquid inter duas portas Piraicam
Appian. Mithrid. et Sacram murorum fuerat, magno cum terrore ingressi,
Plut. de strictis ensibus ad cædem rapinasque discurrerunt: non
Garrul. defectionem tantum Atheniensium, sed suas contumelias, et jacta obsidionis tempore convicia, immitis ingenii viro acriter vindicante. Erat omnino fœda tum eorum quæ
Appian. fierent species, tum factorum memoria et notæ. Multis in domibus condita in usum ciborum humana membra reper-
Plut. Syll. ta; tantumque cruoris ea nocte fusum ferunt, ut præter alias urbis partes cædibus et cadaveribus oppletas, totus Ceramicus ad Dipylon usque sanguine fluxerit, ejusque rivos etiam in suburbium manasse quidam retulerint. Non enim a Romanis tantum obvii sternebantur, sed ingens oppidanorum numerus, acerbiora morte metuens, desperatione sibi necem consciscebat. Aristion cum paucis in
Appian. arcem confugit, incenso prius Odeo,[f] ne materia illius ad oppugnandam arcem hostibus usui esset.

Memnon. 46. Syllam, ne Urbem dirueret, non quidem mandata senatus absterruerunt, quibus tum quidem parum fuisset
Plut. commotus: sed Romanis senatoribus qui cum Sylla erant adjuvantibus, exules Atheniensium Midias et Calliphon extremis precibus evicerunt, 'ut miserrimæ civitatis ali-
Appian. quas esse reliquias pateretur.' Igitur postridie, jam sa-
Plut. tiata nonnihil vindictæ cupiditate, veterum Atheniensium
Flor. laudibus commemoratis, 'ingratissimos hominum,' ut ipse dicebat, 'in honorem sacrorum suorum atque antiquorum
Plut. heroum' conservavit: 'multos se paucis, et vivos mortuis
Appian. donare' dictitans. 'Servilia' deinde 'corpora venditurum' edixit: 'ceteris concedere libertatem; suffragia legum et magistratuum non concedere, quod hostili in se atque populum Romanum animo fuissent. Posteris tamen illorum ea quoque reddere.'

[f] *Odeo*] Odeum locus fuit a Pericle exstructus, musicis certaminibus destinatus: unde et illi ædificio nomen. Vid. Plut in Pericl. *Crev.*

47. Sic antiquissima et nobilissima Græciæ civitas, Plut. cum plurimorum bellorum pericula, seditionumque et tyrannidis violentissima mala superasset, quo tempore vix timeri tale quidpiam potuisset, Aristionis opera in eam calamitatem adducta est, ut extremum exitium vix evaderet. Syllam quoque postea gavisum esse ferunt, quod iræ, cujus potens non erat, hactenus indulsisset, ut tamen urbem non exscinderet; Plut. Apoph. Rom. in Syll. idque inter præcipua fortunæ suæ beneficia numeravisse. Nunquam tamen pristinam deinde recuperare speciem Athenæ potuerunt: Pausan. I. et mœnia tum a Romanis diruta, circiter annos trecentos quinquaginta jacuere: donec imperante Valeriano, contra Scytharum incursiones reficerentur. Zonar. in Valer.

48. Per eadem tempora aliis quoque locis inter Romanos Mithridaticosque duces varia fortuna certatum est. Asia ferme tota regis erat: nisi quod ab obsidione Rhodi Liv. Epit. repulso etiam Magnetes fortissime resistebant. Tac. III. Ann. 62. Hi et alias plurimum damni regiis attulerant: et Archelaum, Pausan. I. paulo ante quam in Græciam iret, fines suos effusa populatione devastantem, multis barbarorum necatis, sauciaverant. Inde, cum maximo exercitu circumsessa oppugnataque urbs eorum a Mithridaticis prætoribus esset, Liv. Epit. summa virtute defensa est.

49. In Thracia atque Macedonia prosperiora omnia regiis erant. Thraces Mithridatis partes secuti, Memnon. duce filio regis Arcathia, deinde Dromichæte regii sanguinis Thrace, capta Amphipoli, numerosis agminibus Macedoniam et propinquas illi regiones invaserant. Horum incursionibus Dio ap. Vales. Epirus et reliqua Dodonam usque afflicta sunt: ipsum Jovis Dodonæi templum sacrilegas eorum manus non effugit. Delphicum quoque delubrum, postquam antiquioribus Euseb. num. 1834. temporibus bis incensum fuisset, tum tertium a Thracibus inflammatum est. Euseb. Προπαρασκ. 81.

50. Iis post Arcathiæ mortem Taxiles cum imperio præerat, Plut. Syll. Pausan. qui Atheniensium obsidione audita, cum Elateam Phocidis urbem circumsideret, copias in Atticam transducere instituit. Habebat autem sub signis centum peditum, Plut. decem equitum millia, cum nonaginta curribus falcatis; per se validas ad quodlibet bellum vires, nedum si Archelao jungeretur.

51. Quo minus committendum Sylla ratus, ut post captam urbem, ad reliquas munitiones tempus tereret, obsidioni arcis Curionem præfecit: Piræeum summis viribus
Appian. oppugnavit. Neque prius destitit, quam, repulsis continuo[1] telorum imbre propugnatoribus, muri recentis lunatam partem convelleret. Sed cum optato laboris eventu, non statim præmium etiam speratum affuit. Quippe interiorem murum Archelaus struxerat: et, quasi nihildum actum foret, subeunda erat integra oppugnationis alea. Neque hoc semel atque iterum factum esse dicitur, sed ea
Flor. III. 5. fuisse utrisque defendendi expugnandique contumacia, ut
Oros. VI. 2. sex et amplius muri perrumpendi Romanis ante plenam victoriam fuerint.

Appian. 52. Tandem urgente Sylla, ipsisque militibus per iram, et quia, expugnato Piræeo, cetera belli faciliora fore credebant, supra fidem humanarum virium connisis, Archelaus in opposita quæque ruentium insana pervicacia victus, cessit loco; seque in Munychiam et circumfluam undis
Plut. Piræei regionem recepit. Victores, ædificiis plerisque
Appian. Plut. incendio ac ruina deletis, in quibus et navalia fuerunt, et
Appian. celebratum Philonis armamentarium, tanta arte distribu-
Plin. VII. 37. tis spatiis, ut mille navium instrumentum caperet, ultra
Appian. non potuerunt progredi, quod neque classem haberent,
Plut. neque sine navibus sequi Archelaum possent. Igitur omisso illo, relictisque idoneis præsidiis, L. Sylla cum majore parte exercitus, et Græcorum populorum auxiliis, ut venienti novo hostium exercitui occurreret, in Bœotiam contendit.

1 *Continua* edd. ante Crev.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXXXII.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

1. EXPEDITIO L. Syllæ, quemadmodum nihil tam obnoxium hominum judiciis est quam imperatorum consilia, a plerisque reprehendebatur, quod, relicto Attico agro, ubi propter asperitatem locorum pauci pluribus resistere possent, Bœotiæ campos et apertam planitiem, numero præsertim equitum tanto inferior, optavisset. Ceterum Sylla, præter insitam audaciam motus causis minime inanibus videbatur, quod, retenta Munychia, Archelaum hoc intelligebat agere, ut ducendo bello, Romanos in regione sterili commeatuum inopia premeret. Ager enim Atticus ne per pacem quidem tantam alere multitudinem poterat: subvectionem annonæ ipse mari, Taxiles terra haud magno negotio erant prohibituri. Plut. Syll.

2. Adversum hæc ea ratio Syllæ erat, ut cum hoste potius solo, quam simul adversus hostem famemque dimicaret. Ad hoc periculo L. Hortensii movebatur; quem, acrem virum et propositi tenacem, cum copiis non pœnitendis ad se ex Thessalia pergere, hostes autem in Thessaliam irrupisse noverat: et nisi subveniretur, ne ubicumque deprehensus pugnam vel cum exitio sumeret, metuebat. Sed Hortensium quidem Caphis Bœotius per aliam quam qua venturum barbari opperiebantur, viam circumduxit, Memnon. Dio ap. Vales. Plut. Liv. Epit. Plut.

donec, superato Parnassi dorso, tenuit Tithoream. Munitissimus natura locus est, alto circum et præcipiti rupium velut vallo claudente: cui quondam Phocensium pars, inundante Græciam Xerxis exercitu, salutem atque libertatem debuisse dicitur. Huc ubi longiore via secuti hostes penetrarunt, Hortensius toto die impetum eorum haud difficulter repulit: noctu deinde tacito agmine profectus per loca confragosa pervenit Patronidem, ibique ab occurrente Sylla receptus est.

Herod. VIII. Pausan. X. Plut.

3. Hoc adjuncto milite, non ultra mille quingentos equites, peditum millia quindecim Romanæ copiæ efficiebant. Accensa deinde Græcorum qui nuper ab Archelao defecerant auxilia, ita augebant numerum, ut tamen ne trientem quidem hostilis multitudinis æquaret. Igitur Archelaum (nam et hic accitus a Taxile in Thessaliam accurrerat) ceteri duces ad prælii tentandam fortunam indesinenter hortabantur: donec consensu omnium victus (nam trahere bellum haud absurdo consilio statuerat) in aciem suos eduxit.

Appian. Mithrid. Plut.

4. Præter veterum copiarum reliquias, et quæ postea Dromichætis ductu venerant; etiam Arcathiæ nullo adhuc incommodo imminuta agmina, et quæ subinde Mithridates summittebat, Taxiles e Macedonia adduxerat. In universum hominum millia centum viginti numerabantur, mixta e variis gentibus acies; Thraces plerique et Pontici, Scytharumque et Gallogræcorum auxilia, tum ex Phrygiæ, Bithyniæ, ceterarumque provinciarum quæ jugum regis acceperant, delectibus coacta juventus. Suos cuique gentium ductores, summæ Archelaum rex præfecerat.

Appian. Oros. VI. 2. Appian.

5. Sylla castris locum in Elateæ finibus ceperat. Sed quia neque collis quem obtinebat arduus, et lata circum planities erat, cum neque loco fideret, et terreri hostium multitudine animadverteret suos, intra vallum se continuit. Id cum continuis aliquot diebus factitatum esset, contemnere hostem regii cœperunt, et, quo ferebat animus, injussu ducum pabulatum excurrere. Panopeum Bœotiæ urbem sine certo imperio tum deletam ferunt: Lebadeam cum celebri Trophonii oraculo direptam.

Plut. Appian. Plut.

Dolebat in oculis suis fortunas sociorum diripi Sylla, sed militem formidine nondum liberatum certamini non audebat objicere. Laboribus ergo atque operum tædio putabat adduci posse, ut potius pugnam poscerent. Ipse, missis ad Archelaum legatis, pacis mentionem interposuit, inducias quoque pactus: quo securiorem efficeret hostem, et castra sua in tutiorem locum transferret. Front. I. 11. Plut. Front. I. 5.

6. Utrique consilio sicuti ratio affuerat, fortuna et successus affuerunt. Tertio die, postquam derivando Cephisi flumine, fossisque ducendis fatigari cœperant, prætereuntem forte Syllam magno cum clamore prælium poposcerunt. Ille non pugnam cupientium, sed laboris pertæsorum hunc clamorem videri increpans, 'Tamen, si viri estis,' inquit, 'en vobis locum, quem extemplo capiatis.' Simul ostendit arduum præruptumque collem, ubi quondam ad confluentes Assi Cephisique arx Parapotamiorum steterat. Ad hunc occupandum eodem tempore missi ab Archelao chalcaspides ibant: sed eximia Romanorum alacritate prævenit eos Sylla, locumque communivit. Plut.

7. Ut jam redire militibus virtus et armorum fiducia cœpit, Syllæque exploratores retulerunt, 'castra hostium non magno plerumque præsidio custodiri; ceteros ad prædam, frumentive aut pabuli convehendi gratia passim evagari; redeuntes, ubi per noctem ignibus, interdiu fumo, adventum suum significassent, portis patentibus intromitti; eaque secure et negligenter omnia agi; quantoque plus ducum ipsis, tanto minus obsequii esse:' occasione usus magnum barbaris detrimentum, et, quia necopinantibus acciderat, majorem ex securitate metum attulit. Memnon. Plut. Memnon.

8. Frumentatorum aliquo numero excepto, cum robustissimum quemque interfecisset, reliquos, a quorum imbecillitate nihil metuebat, resumtis armis suis pergere secum jussit. Cum in vicinum castris locum obscura jam nocte ventum esset, 'Ne vos fugiat,' inquit, 'quam salutis concessæ mercedem postulem, excitatis ignibus signum quod inter vos convenit, vestris date. Ubi redditum ab illis signum fuerit, ad castra succedamus, apertas haud

dubie portas reperturi, ubi vestræ e propinquo voces agnoscentur. In hoc non magis victoriam meam, quam vestram incolumitatem sitam esse scitote. Quod si quis forte fugam, aut proditionem tentare voluerit, a me providebitur, ut nullo neque nostro damno, neque suorum commodo, extremos sibi cruciatus arcessivisse intelligat.' Omnia, sicut Sylla optaverat, obedienter facta. Eventus etiam affuit. Recepti pro amicis late per tota castra terrorem cædemque ediderunt.

9. His incommodis, et quia barbari temere vastando culta, penuriam sibi commeatuum ex magna copia fecerant, Archelaus ad Chalcidem retrocedere statuit, ubi e maritimis subvectionibus abundaturus commeatu erat: dum Romani fame ac inopia rerum omnium in vastatis agris attererentur. Non fallebat Syllam, quid hostis moliretur. Igitur discedentem provide secutus, neque se dabat in discrimen, et illum qualia voluisset itinera facere prohibebat. Ita ventum ad Chæroneam est, Plutarchi nobilis philosophi natalibus illustrem, qui rerum istarum historiam composuit.

Appian.

Plut.

10. Erat inter auxilia Romana Chæronensium cohors: quæ patriæ periculo mota, oravit Syllam, ne hostibus esse prædæ pateretur. Sylla et illos ad præsidium patriæ occurrere jussit, et cum una legione Gabinium tribunum militum eo misit. Tantaque Romanorum diligentia fuit, ut, in servando oppido, Chæronensium ipsorum, licet inflammata studia præveniret. Barbari, spe potiundi oppidi amissa, in Thurio (confragosum admodum et præruptum supra Chæroneam cacumen est) valido collocato præsidio, haud procul inde castra posuerunt.

Appian.

11. At Sylla, æstimato loci ingenio, cum barbaros suam ipsos multitudinem inutilem effecisse; sibi vel ad inferendum gradum, vel ad referendum abunde spatii; illis angusta omnia et impedita, cerneret; quod hactenus detrectaverat, prælium appetere cœpit, hostemque lacessere. Quapropter, bifariam divisis copiis, sinistro cornu L. Murænam præfecit, in dextro curaturus: novissimam aciem cum subsidiariis cohortibus Sulpicius et Hortensius legati obtinebant, ita dispositi, ut circumventuris aciem Ro-

Plut.

manam hostibus se objicerent. Id enim ob numerum barbarorum, et quia equitum levisque armaturæ copiosam manum ostentabant, futurum rebatur.

12. Ericius cum Homoloicho et Anaxidamo Chæronensibus, ut occulto calle in Thurium evaderent, missus, ducibus illis ex improviso regios perculit. Totum enim Romanorum exercitum adesse rati per invia præcipiti timore ferebantur, suisque ipsi armis se induebant. Ad tria millia hominum ibi cecidisse creduntur. Reliqua multitudo partim in Muræenam, instructa jam acie stantem, incidit; partim ad Archelai castra delata, turbavit instruentium ordines sedulitatem, atque omnia terrore et tumultu permiscuit.

13. Sero tum Archelaus, quam iniquum in locum se conjecisset, intellexit. Equitibus igitur celeriter immissis, inferentem jam signa Syllam summovere conatus est. Sed pulsi in abrupta equites parum aut hostibus moræ, aut Appian.
suis præsidii attulerunt. Iterum ad perrumpendam Romanorum aciem sexaginta currus falcati processerunt. Sed quoniam justo spatio, quod maxime concitandis cum Plut.
impetu quadrigis necessarium est, destituebantur; lente invectos Romani, diductis ordinibus cum plausu, et tanquam in Circensi ludicro alios postulantes, sine noxa transmiserunt: ubi dum hærent haud molli ad convertendum flexu, equi et aurigæ a subsidiis Romanorum impune sunt telis obruti. Sic quoque integrum Archelao Appian.
erat, castrorum munitionibus se tueri, et subeuntem ad impedita Syllam pari locorum fraude involvere. Sed ille, quacumque tandem causa (nam et tum et postea varie dubitatum est [a]) educere suos maluit, et, quoniam in propinquo jam Muræna erat, constipatam in angustiis multitudinem confertis ordinibus opponere.

14. Quindecim servorum millia, qui ad promissam li- Plut.
bertatem regiis partibus se adjunxerant, in fronte porrectis hastis stabant. Romani Saturnalia hæc esse concla-

[a] *Nam et tum et postea varie dubitatum est*] Vide infra LXXXIII. 17. et fusius apud Usserium ad annum mundi 3919. p. 374. editionis Genevensis, quicquid antiqui scriptores habent, quod Archelai proditionem suspectam efficere possit. *Crev.*

mantes, gladios, abjectis extemplo pilis, ad cædenda hastilia strinxerunt. Sed quia ob densos hostium ordines tarde res procedebat, subducta gravi armatura, velites immissi sunt, totamque illam aciem glandium telorumque grandine proturbarunt. Interim dextrum suorum cornu ita Archelaus produxerat, ut inclusurus Romanum agmen videretur. Ibi Galba et Hortensius[b] raptim ductis cohortibus in latera hostium facturi impetum accurrerunt. Sed prævenit eos equestris hostium procella, sensimque recedentes ad montana exclusit a cetero exercitu, summotosque circumvenit. Maximum ea parte periculum erat, quod in conspectu Archelai, nam et ipse aderat, alacrius a barbaris pugnabatur.

Appian. Plut. Appian.

15. Idcirco Sylla, qui nondum ad conjectum teli venerat, propere cum valido equitum globo laborantibus succurrit. Ea res, et quod ex pulvere conjectabat imperatorem advenire, terruit Archelaum, ut, omissa pugna, ad dextrum Romanorum cornu properaret, id, dum sine duce esset, sperans facilius in fugam verti posse. Sub idem tempus Taxiles contra Murænam chalcaspidas instituit ducere: diversisque e partibus ortus clamor, montiumque repercussu multiplicatus, distinuit Syllam, quo potius et prius ad ferendam opem advolaret. Deinde celeriter capto consilio, Hortensium cum quatuor cohortibus Murænæ subsidio misit, ipse cum quinta et, quos habebat, equitibus ad suum cornu rediit.

Plut.

16. Commissum jam ea parte prælium erat, et paribus utrimque animis viribusque pugnabatur. Ergo ubi imperator, et cum eo peditum equitumque novum robur affuit, haud ultra dubitatum est, quin hostes terga verterent. Imperator de Muræna solicitus, protinus in illam partem victricia agi signa jubet. At jam sibi quoque oppositos Muræna, concitatis hortatu et exemplo suo militibus, egregie fuderat. Reliquus igitur labor insequendi hostem,

Appian. Plut.

[b] *Ibi Galba et Hortensius*] Galba, qui hic ab Appiano nominatur, intelligendus est Sulpicius ille, qui supra quoque c. 11. cum Hortensio conjungitur. At priore illo loco Plutarchus *Gallum* eum vocat. Uter verum huic Syllæ legato cognomen dederit Plutarchusne an Appianus, non liquet, nec magnopere interest. *Crev.*

cædendique fugientes fuit. Magnus ibi numerus, et multo quam in prælio major, occisus. Nam, ut sagaciter Sylla conjecerat, angustiæ locorum non minus fugam hostium quam pugnam impediebant.

17. Castra tamen et magna pars exercitus servari potuissent, nisi exclusi fuissent ab Archelao, qui eo confugerant. Sed ille redire in prælium jubebat. Nec animus plerisque deerat: sed sine ducibus, sine signis, ne loco quidem ad pugnandum apto, confusis ordinibus et sua multitudine impediti, neque referire hostem poterant, et multi a suis obterebantur. Tandem, magna parte trucidata, ultimis reliquorum obtestationibus expugnatus Archelaus aperuit portas. Sed sera et perniciosa hæc misericordia fuit. Simul cum fugientibus Romanus miles irrupit, captisque castris victoriam consummavit. Hostium ea die centum millia cæsa perhibentur: non supra decem millia cum Archelao Chalcidem perfugerunt. Neque tanta de asperrimis gentibus victoria plus duodecim Romanis abstulit, si quidem commentariis Syllæ credimus. Quatuordecim desideratos fuisse scribit; sed ex eo numero duos sub vesperam revertisse.

Appian. Liv. Epit. Eutrop. Appian. Oros. Plut.

18. Ob hujus victoriæ lætitiam ludos Thebis apud Œdipodeum fontem edenti, missi a Curione, captam Athenarum arcem, tyrannumque in Minervæ templum confugisse nuntiant: cum eodem die, ut postea compertum est, victoria Syllæ Athenis Curioni nuntiaretur. Multiplicatum deinde spe alterius victoriæ gaudium est; cujus certa se promissa ab Trophonio afferre, Q. Titius, negotiari in Græcia solitus, affirmabat. Etiam Salvienus legionarius miles astitisse sibi speciem Jovis, ea majestate qua Olympiæ viseretur, asseruit; finem civilium bellorum, qualis mox consecutus est, prædicentem.

Pausan. I. Plut.

19. Lætus his imperator, ut præsentia constitueret, judicibus ex aliis Græciæ civitatibus excitatis,[c] Elatiensi- Pausan. X.

[c] *Judicibus ex aliis Græciæ civitatibus excitatis*] Quis credat Romanum et Syllam Græcorum judicum arbitrio permisisse pœnas et præmia eorum qui bene aut secus de Romanis meruerant? Nec vero ea mens est Plutarchi, qui tantummodo judices ludicri certaminis quod Thebis edebat Sylla, Græcos fuisse scribit. *Crev.*

bus, quod Taxili Mithridatis præfecto portas clauserant, libertatem, quam Macedonico Philippi bello amiserant, reddidit. Thebanos dimidio agri mulctavit, et, quod inde provenisset in posterum, pro donariis, quæ Olympiæ et Delphis et Epidauri abstulerat, Jovi et Apollini et Æsculapio consecravit. Armorum deinde hostilium acervum Gabino cinctu, patrio more, Diis belli præsidibus cremavit: monumentumque felicis prælii Marti Victoriæque et Veneri dedicandum curavit.

Plut. Pausan. IX. Appian. Plut.

20. Cum inter hæc ex continuis laboribus modica quiete satis refectos cum corporibus militum animos putaret, Chalcidem cum exercitu profectus est. Sed quia navibus carenti facile præcludi aditus poterat, præsidiis, ubi profuturum judicabat, dispositis, Athenas perrexit, ut pœnas de nocentibus sumeret. Fœdum omnino pestiferumque tyrannum Aristion egerat, et ad luendum supplicium divinitus in potestatem Romanorum traditus videbatur. Cum enim obsessi munimento loci se diu defendissent, tandemque penuria aquæ deditionem coacti essent facere, ea ipsa die horaque, cum arx Curioni est tradita, sereno cœlo repente nubes conglomeratas esse, copiosumque imbrem cecidisse memoriæ proditur.

Appian. Pausan. I. Plut.

21. Sylla Aristionem templo extractum venenum coëgit bibere: ceteros ejus satellites, quive magistratum sub ipso gesserant, quive quovis modo sibi aut populo Romano fuerant adversati, in Ceramicum conclusos, sorte decimum quemque ad capitale supplicium eduxit. Pecuniæ ex arce non spernenda vis egesta. Quadraginta maxime pondo auri,[d] sexcenta argenti reperta fuisse memorantur. Ceterum in his dum occupatur Sylla, L. Valerii Flacci adventu audito, ut Græciam petenti occurreret, in Thessaliam movit. Ejus L. Flacci mentio cogit, ut ad urbana negotia exponenda prævertam.

Appian. Pausan. Appian. Plut.

22. Consul Cinna, C. Mario collega mortuo, in locum ejus Flaccum asciverat. Domi forisque nihil inconcussum, aut etiam mediocriter turbatum erat. Arma jam in

Cic. Brut. c. 90.

[d] *Quadraginta ... pondo auri*] *Sexcenta argenti.* Marcæ 937. Marcæ nostrates 62. unciæ 4. unciæ 4. *Crev.*

Urbe cessabant: sed mœsta omnia suspectaque, tantis undique irarum odiorumque causis, et animis et oculis hominum occurrebant. Inter alia non leviter civitatis concordiam magnitudo æris alieni, et labefacta fides concusserat. Ei malo ut remedium afferret, turpissimam legem L. Flaccus consul tulit, quadrante creditoribus solvi jusso: ut jam injuriæ perfidiæque publicus auctor, non immeritas pœnas violatis societatis humanæ vinculis dedisse videatur, altero statim anno a C. Fimbria, legato suo, contra jus fasque interemtus. Vell. II. 23. Sall. Cat. c. 33. Vell.

23. Inter mala civitatis etiam monetæ fraudes patrimonia privatorum afflixerant. Iis ut obviam iretur, de probandis denariis (octoginta quatuor e libra signari justum erat[e]) tribuni plebis legem promulgaturi, ut res nummaria de communi sententia constitueretur, collegium prætorum adhibuerunt. Sed edictum communiter conscriptum Marius Gratidianus prætor, ut omnem populi favorem in se averteret, ceteris ex composito pomeridianum tempus expectantibus, statim a subselliis ad rostra contendens, suo unius nomine proposuit. Tantaque legis ejus gratia fuit, ut per omnes vicos ei statuæ, et ad eas thus et cerei ponerentur. Plin. XXXIII. 9. Cic. de Off. III. 20. Senec. de Ira, III. 18. Cic. Plin.

24. Cnæi quoque Pompeii, qui postea Magnus est appellatus, judicium idem annus habuit. Peculatus erat ob furta Strabonis postulatus, et quod in Asculana victoria libros et plagas venatorias munere patris acceperat. Dixerunt pro Pompeio Q. Hortensius, et L. Philippus jam senex, 'se non immerito, cum sit Philippus, Alexandri studiosum esse' dictitans: quod jam id nomen a multis Pompeio imponi cœperat. Egit et pro se Pompeius ita constanter et præter ætatem diserte, ut commotus ea re prætor Antistius, qui judicium exercebat, filiam ei nuptum Plut. Pomp. c. 6. Cic. Brut. c. 64. Plut.

[e] *Octoginta quatuor e libra signari justum erat*] Sic quidem apud Plinium legitur eo loco quem margo indicat. Sed ibi aliquod esse vitium videtur, cum ipse multis aliis in locis longe aliter numeret. Hæc quidem verba non deterruere Gronovium a sua opinione sexcentis auctorum veterum testimoniis confirmata, ex qua denarii sex et nonaginta in libram, si ad subtiles et accuratas rationes rem revocemus; centum autem in usu populari numerantur. Eum vide l. II. de Pecunia Vet. c. 6. *Crev.*

offerret. Accepta conditione Pompeius, cum paucos post dies absolveretur, a populo Thalassionis inclamatum nomen est, quod tum inter festivitatem nuptiarum solebat celebrari. Plurimum tamen ei Cn. Carbo patronus profuit, magna tum potentia: cujus acerrimo studio atque enixa opera defensus est.

Val. Max. v. 3. 5. et vi. 2. 8.

25. Asiæ deinde et Græciæ bella respicientibus non magis hostis Mithridates, quam imperator Sylla terrori erat. Igitur fit senatusconsultum, quo L. Flacco consuli bellum Mithridaticum et legiones duæ decernuntur. Adjectum, ut, 'siquidem in potestate senatus Sylla esset, adjutore illo; sin vero, tanquam hoste uteretur.' Hæc audita moverunt Syllam, ut in Thessaliam duceret.

Appian. Civ. i. et Mithrid. Memnon. Plut.

26. Inter hæc Archelaus, acceptam terra cladem utcumque maritimis expeditionibus sarciens, archipiratæ magis, quam magni ducis, more circum insulas vagabatur. Sed, ad Zacynthum exscensione facta, cum obsidere oppidum instituisset, ab oppidanis, ductu quorundam Romanorum, qui forte ibi negotiabantur, nocturna eruptione territus, e vestigio conscendit naves, Chalcidemque inglorius rediit. Eodem et Dorylaus, Philetæri F. cum novo exercitu venit. Idcirco ad Syllam, cum vix Melittæensium fines (Thessaliæ oppidum Melittæa fuit, quod et Melitea vocabatur) attigisset, frequentes undique nuntii accurrerunt, omnia quæ recepisset a tergo, non minoribus, quam antea, copiis per Mithridatis præfectos opprimi.

Appian. Strab. x. p. 478. Plut. Steph. Plut.

27. Rex enim, comperta exercitus sui strage, uti par erat, territus, animum tamen minime desponderat, quin ex novis delectibus, et quos antea collegerat, octoginta hominum millia classi imposita cum Dorylao duce mitteret. Atque is, cum Chalcidem appulisset, celeriter recepta Bœotia ferox et exultabundus, Syllæ congressum optabat, Archelaumque deterrere orsum negligebat: fama quoque dispersa, 'non sine proditione ducis tot bellatorum millia tam facile deleri a Romanis potuisse.' Enimvero circa Tilphossum, reverso Sylla, levibus præliis Romanæ virtutis experimentum cepit: adeo mutata sententia, ut postmodo princeps, ducendum esse bellum, sumtibusque et tempore atterendum Syllæ impetum, censeret.

Appian. Oros. Appian. Plut.

28. Sed ubi, castris ad Orchomenum positis, loci fiducia spem Archelao dabat, quod equitibus, qua parte virium regii præstabant, opportuna planities se pandebat; parare se cœpit, tanquam casum prælii primo quoque tempore subiturus. Copias ita digesserat, ut in fronte quadrigæ falcatæ essent: post has locata phalanx erat, Macedonici instituti acies. Tertii auxiliares stabant, cum Romanis armis, mixtis Italicæ gentis fugitivis. Post omnes levis armatura constiterat. Equitatus utrumque latus claudebat, commisso prælio ad circumveniendum hostem evolaturus. Frontin. Strat. II. 3.

29. Adversum hæc omnia Romanus, loci numerique incommoda labore emendanda ratus, fossas in utroque latere complures instituit ducere, decem in latitudine pedibus patentes, et in capitibus earum castella communivit. Triplicem deinde peditum aciem fecit, intervallis relictis, per quæ equitem, quem novissimo loco tenebat, ubi visum esset, emitteret. Deinde antesignanis secundæ aciei imperavit, ut robustos densosque palos firmiter in terram defigerent. Quod ubi factum est, et ab regiorum acie concitati currus provolarunt, intra palorum septa recepit suos, statimque, sublato clamore, velites et levem armaturam ingerere tela jussit. Erant ad terrorem comparata omnia, nihil usitatum notumve: sed in mediis campis velut subito enatum vallum, conversa in aliam formam acies, insolita et inopinata monstra occurrebant. Pars quadrigarum implicita palis hæsit: aliæ, conversis habenis in suos recurrentes, phalangem dissiparunt. Plut. Appian. Frontin.

30. Interea cum, equitibus Archelai incumbentibus, qui ad opera erant, milites turbarentur, metusque ad aciem etiam Syllæ pervenisset; ille ex equo desilit, correptoque signo in primos ordines procurrens, 'Cum deinde,' inquit, 'interrogabimini, ubi imperatorem vestrum deserueritis, mementote dicere, pugnantem ad Orchomenum.' Hæc illo clamante tribuni centurionesque accurrerunt, milites quoque multi secuti sunt, et a dextro cornu integræ cohortes duæ affuerunt. Ita repulsis hostibus, collaudatos milites reduxit; cibumque capere, et, refectis prandio viribus, ad opus reverti jussit. Appian. Plut. Front. II. 8. Appian. Plut.

31. Tum vero iterum invecti sunt hostium equites, non incomposito, ut antea, impetu, sed servatis ordinibus. His Romanum equitatum Sylla opposuit, ipse præsens Front. II. 8. hortator, et tota acie, ubi maxime opus erat, se offerens: Appian. Oros. donec, egregia iterum victoria potitus, ad quindecim hostium millia, majorem partem equites, et in his Diogenem Plut. Archelai privignum cecidit. Pedites cum diu restitissent, tanta sagittariorum pervicacia, ut, quoniam prementibus Romanis spatium utendi arcubus non habebant, densis sagittis, tanquam gladiis, cominus ferirent hostem, intra vallum compulsi sunt.

Appian. 32. At L. Sylla, ne iterum Chalcidem elaberetur Archelaus, quo prosequi eum inopia navium nequiret, toto campo stationes nocturnas disposuit. Deinde, luce reddita, vix ad centum a castris hostium passus fossam fodit: Plut. et magnam manum, quæ ad prohibendum opus procurrerat, ita rejecit, ut reliquis nulla deinceps ad erumpendum audacia superesset.

Appian. 33. Cohortatus igitur exercitum Sylla, 'ut adversum trepidos et imbelles armis potius quam operibus pugnarent, et convulsis in quas se condidissent latebris, belli reliquias uno impetu profligarent;' protinus ad oppugnandum Archelai vallum duxit. Neque regii præfecti stimulare suos omittebant: modo dedecoris magnitudinem, si plures a paucioribus ne in munimentis quidem se defenderent; modo nullam nisi in armis spem salutis ostendentes. Magno igitur clamore et impetu res utrimque gerebatur: et licet Romani, testudine facta, partem valli subruerant, densa tamen barbarorum acies strictis gladiis deterrebat irrupturos. Donec Basilus tribunus legionis primus omnium transcendit, et, hoste cæso, exemplum reliquis viamque ad irrumpendum dedit.

34. Sic expugnata sunt Archelai ad Orchomenum castra: Plut. tanta iterum cæde, ut sanguine paludes infectæ, Oros. stagnumque in proximo cadaveribus oppletum, referantur. Appian. Viginti millia hominum, in paludes compulsa, cum preces victoribus non intellectas funderent, inexorabilis Syllæ crudelitas delevit. Totidem alia in flumine periisse di- Oros. cuntur; præter eos, qui in castris et circa passim sunt

trucidati. Archelaus tamen evasit discrimen, paludum latebris, per biduum occultatus: tertio demum die naviculam nactus, qua Chalcidem trajiceret. Ibi, quicquid usquam regiarum copiarum propinquis regionibus agebat, summo studio contrahere conatus est; ut saltem Eubœam teneret, donec meliorem aliquam spem repetendæ Græciæ casus aliquis attulisset. Eutrop. Plut. Appian.

35. Sylla postero die quam prælio victor extiterat, tribunum vallari corona, multos deinde alios militaribus donis cohonestavit; virtutis causa, et alioquin retinendæ exercitus voluntati pecuniæ profusus. Direptis deinde Bœotiæ oppidis, quotquot iterum ad regios defecerant, et Anthedone, Larymna, Alæisque eversis, in Thessaliam hyematum transiit: simul intentus in Flacci consilia, simul quæstorem expectans, quem ad classem adducendam emiserat. Interim ipse fabricare ex præsenti copia naves instituit: quando neque Lucullus, neque certus aut constans de eo rumor adventabat. Plut. Appian.

36. Sed ille, postquam ad belli societatem adduci Ptolemæus nequibat, navibus, quibus Cyprum deduceretur, acceptis, ex maritimarum civitatum, quas præter vela faciebat, auxiliis modicam classem collegerat: et, vitatis piratarum insidiis, Rhodum appulsus, assumtis Rhodiorum navibus, Coos etiam et Cnidios, ut, ejectis barbarorum præsidiis, arma secum in Samios ferrent, impulerat. Plut. Lucull. c. 5.

37. Eadem æstate, qua bellatum in Bœotia erat, Mithridates post primam Archelai cladem, sævitia ingenita, et levitatem Asiaticorum, ne cum fortuna mutarent animum, veritus; occupare perfidiam alia perfidia, et priusquam occasionem nocendi adipiscerentur, auferre potestatem statuit, suspectosque passim ut in manu haberet, operam dedit. Ante omnia Gallogræcos, quotquot Tetrarchici generis erant, amicitiæ specie Pergamum evocatos sustulit: cum ipsorum insidias vix evitasset. Appian.

38. Ad sexaginta numero convenerant, et cum serviliter se haberi cernerent, conspiraverant in necem regis. Præcipuo robore Toredorix quidam erat, Tosioporum tetrarcha. Is Mithridatem in gymnasio jus dicentem cum ipso tribunali in præceps daturus, cum forte eo die Mi- Plut. de Virtut. Mulier. c. 44.

thridates in gymnasium non ascendisset, in suam domum convocatos, bono animo esse jussit, et, quamprimum data occasio foret, undique strictis mucronibus impetum in regem facere. Sed, re detecta, Mithridates omnes cum

Appian. uxoribus et liberis interfecit, sepultura quoque negata. Tres tantummodo fuga servati. Pecuniam omnem Mithridates diripuit: missoque, qui genti præesset, Eumacho, Gallogræciam in provinciæ formam redegit. Sed, qui

Oros. VI. 2. effugerant, reguli, quorum clarissimus Deiotarus diu post

Appian. hæc tempora vitam regnumque produxit, collecta popularium manu, Mithridatis præsidia cum ipso præfecto expulerunt.

39. Chios adhuc gravior calamitas oppressit. Publicatis omnium bonis, qui profecti ad Syllam fuerant; deinde missis, qui in factionem Romanam inquirerent, postremo cum militari manu Zenobius affuit, dissimulato consilio, tanquam in Græciam trajecturus. Is nocturno tempore muros urbis, et si quæ alia apta defensioni loca erant, occupavit, et, præsidio ad portas collocato, per præconem hospites quiescere, oppidanos in concionem procedere jussit, mandata regis accepturos.

40. Ubi convenerunt, 'Nihil eos mirari debere,' ait, 'si graviter iratum sibi regem audiant. Quanto quisque sit majoris animi locique, tanto ægrius tolerare injurias, et concoquere iram posse. Mithridatem hac potentia, et his gestis rebus, iniquissimo animo laturum, si a parva civitate contemni putet, quem maximæ nationes potentissimique reges colant. Plane constare, multos eorum cives Romanæ factionis esse: utrum autem invita, an vero volente civitate sint, non constare. At vero ea facta neque merito regis, neque ipsorum promissis respondere. Negari non posse ipsius beneficio, quemadmodum et ceteram Asiam, gravissimo Romanæ dominationis jugo liberatam Chion esse. Atque hoc ipsos agnovisse a principio, regemque suis decretis liberatorem atque Deum appellavisse. Atque illum vicissim tribuisse multa; debitorum partem remisisse magnam; ex bonis damnatorum addidisse plurimum.

41. 'Pro his meritis audire, Chios Romanorum esse

studiosiores. Id quamvis verum esse de universa civitate non putet, multos tamen eo crimine teneri, haudquaquam ambiguum esse. Veniam tamen daturum arma et liberos principum obsides tradituris. Id adeo regis multo minus quam Chiorum interesse: neque illi, quam civitati, tanto odio esse debere, qui res novas moliantur. Quippe illius res defectione Chiorum non multo deteriores fore: at, qui Chiis regem inconcilient, certum patriæ suæ excidium meditari. Nam et insulam tantæ regis potentiæ resistere non posse: et, quanquam in Bœotia victor Sylla extiterit, non modo cum aliis exercitibus Mithridatis, quibus rex abundet, sed etiam cum civibus suis dimicaturum. Jam in Græciam transcendisse L. Valerium consulem, Marianarum partium virum. Neque dubitari[1] posse, quin ibi locorum eadem sint exercituri odia, quæ domi et in Italia ostendissent.'

42. Chii, postquam hæc audiverunt, hinc necessitate, inde spe impulsi, fecerunt imperata. Idcirco Zenobius, Erythras misso quod erat traditum, expectare Chios literas regias jussit: eæque paulo post affuerunt, in hanc sententiam scriptæ.

43. 'Nunc quoque Romanorum fautores esse pergitis, quorum adhuc non pauci in vestra urbe degunt: prædia quoque eorum exercetis, neque vectigal nobis eorum nomine penditis. Et, navem quidem meam impulsu triremis vestræ propemodum demersam, culpæ gubernatoris ascribi facile paterer, nisi vestros animos clam missi ad Syllam optimates arguerent: quod si publico consilio non esset gestum, nuntiare vos, et delatis reorum nominibus, suspicione liberare civitatem oportuit. Vos igitur, non imperio tantum meo, sed etiam saluti, insidiatos, quanquam de sententia amicorum supplicio afficere debueram, duobus talentorum millibus[f] mulctare malo.'

44. Trepidis ad hæc, et, ut ad regem legatos mittere liceat orantibus, cum negatum a Zenobio esset; arma tra-

1 *Dubitare* edd. ante Crev.

[f] *Duobus talentorum millibus*] Marcis argenti 187,500. *Crev.*

dita, obsides datos, muros a barbaris insessos reputantes, eo descenderunt, ut imperatam pecuniam penderent. Sed, ubi, detractis fanorum [2] ornamentis, mulierumque collato mundo, ægre hanc summam confecerunt, Zenobius aliquid deesse ponderi cavillatus, adesse iterum in theatro universos jussit. Inde, cum theatrum viasque ad mare ducentes armatis sepsisset, nominatim evocatos præcipuum quemque, deinde ceteros ipsorum servis vinctos tradidit, ut in Colchos deportarentur. Seorsim deinde a viris, ne quid acerbitatis atque ludibrii deesset, infirmiorem sexum ætatemque barbaris custodibus avehendos commisit. Urbs Chiorum Ponticis colonis est tradita, agerque a Zenobio distributus.

Memnon. Nicol. Damasc. et Posid. ap. Athen. VI. 18. Appian. Memnon.

45. Ceterum partem navium, cum præterveheretur Heracliensem oram, exceperunt Heracleotæ, quibus amicitia cum Chiis intercedebat: Chiosque, in urbem suam receptos, donec confectus iis in patriam reditus fuit, hospitaliter secum habuerunt. Id primum in tanta clade solatium miseris fuit: proximum, quod Zenobium haud multo post pœnam luisse scelerum compererunt.

Appian.

46. Ephesum ille cum militibus appulerat, eadem omnia, quæ Chii, exempla editurus. Illi, nisi positis armis et parvo comitatu, recipere hominem recusarunt. Qui ubi accepit conditionem, et apud Philopœmenem, cui rex gener urbis præfecturam commiserat, divertens, per præconem edixit, ut ad concionem populus conveniret, Ephesii, nihil non ingratum opperientes, rem in sequentem diem rejecerunt. Sed nocte quæ intercessit capto inter se consilio, arma corripuerunt; trusoque in carcerem Zenobio et statim interfecto, centuriare multitudinem, et, ex agris in urbem comportatis, quæ poterant, omnibus, adversus vim parare se instituerunt. Hæc audita Trallianos, Hypæpenos, Mesopolitasque impulerunt, ut eadem omnia facerent. Smyrnæi quoque, Sardianique, et Colophonii cum aliis quibusdam exemplum Ephesiorum secuti sunt.

Oros. VI. 2.

Appian. Liv. Epit.

47. At Mithridates, misso contra defectores exercitu, quotquot redigere in potestatem potuit, crudeliter afflictis;

2 Ita ex Appiano correxit Crev. Edd. præcc. habent *funerum*.

ut ceteros benevolentia retineret, 'Græcis per Asiam urbibus libertatem,' edixit, 'se concedere: porro, ne quod genus hominum regiæ munificentiæ expers foret, debitores æris alieni obligatione solvi; inquilinos cujusque urbis civium numero ac jure agere; manumitti servos jubere.' Hæc eo pertinebant, ut, contra veterum civium dubios animos, hæc esset semper ad arbitrium regis parata factio, non ob acceptum modo beneficium, sed quia, auctore sublato, ne illud quidem sibi mansurum esse intelligebant. Appian.

48. Plures deinde contra Mithridatem initæ detectæque conjurationes fuerunt. Familiares regis Minionem et Philotimum Smyrnæos, et Lesbium Clisthenem, Asclepiodotus, et ipse Lesbo oriundus, cum particeps ejus consilii fuisset, prodidit: adducto velut in secretum Minione, ut ipse rex post lectum abditus de conjuratione agentem audiret. His ita deprehensis, quamvis omnia crudelitatis ingenia admovisset, ipse tamen sæpius animo discruciabatur, nihil jam ne inter domesticos quidem tutum fidumque inveniendo.

49. Postquam autem etiam Pergami circiter octoginta viros idem propositum habuisse cognovit; in ceteris civitatibus non defore qui similia molirentur existimans, passim exerceri quæstionem proditionis jussit. At, quibus id negotium commissum fuerat, paucos ex merito, ceterum suos quisque inimicos sub ejus criminis invidia damnaverunt. Ad mille sexcentos suarum quemque [3] urbium principes ea pestis absumsit: quorum accusatores paulo post partim a Sylla comprehensi pœnas luerunt: alii sua manu prævenerunt supplicii fœditatem: reliqui omnibus exosi, cum domi sperarent nihil tolerabile, Mithridatem in Pontum refugientem secuti sunt. Oros. Appian.

50. His tumultibus et gemina suorum clade territus Mithridates, scripsit Archelao, 'ut, quibus posset conditionibus, bellum desineret.' Ille, misso ad Syllam Deliaco negotiatore, cui et ipsi nomen Archelao erat, colloquium iis de rebus postulavit. Egit fortunæ suæ gratias Sylla, quæ ancipitem animi magno iterum æstu liberaret. Oros. Appian. Sall. Incert. Plut. Syll.

3 *Suorum quique* edd. ante Crev.

Nam, urbana modo negotia, modo Mithridaticum bellum respiciens, neque par ambobus erat, et utrum persequeretur aut omitteret, paribus hinc inde momentis ambigebat. Navibus quoque et pecunia destituebatur: quæ neque domo mittebantur, et ex fanorum spoliis aut aliunde paratas jam absumserat. Cum igitur uterque paratos ad paciscendum afferret animos, haud ægre pepigerunt, 'ut in mari circa Delium congrederentur.'

Appian. Plut.

51. Ibi prior Archelaus ita infit: 'Quæ rex meus, aliorum ducum injuriis avaritiaque compulsus, arma cepit, ea, virtutem tuam admiratus, cupit ponere, modo tolerabiles[4] ei conditiones ferantur. Tibi certe, cujus præsentiam urbanæ res tantopere desiderant, in promtu est, accepta a rege pecunia, et navibus, et copiis, quanta postulaveris, ad ulciscendos inimicos uti.'

Appian. Plut.

52. Tum Sylla: 'Siquidem injusta se passum Mithridates crediderit, legatos missos et de injuriis questum oportuit: non vero aliena regna invadere, totque millibus occisis hominum, et quæ illi habuerunt, et excepta insuper mortalium casibus, Deorumque sacris dedicata, diripere. Neque vero amicis mitius, quam hostium acerbissimis usus, et aliorum interfecit plurimos, et quos mensæ suæ adhibere consueverat, tetrarchas, cum liberis et uxoribus, licet hostile nihil ausos, trucidavit. Sed, ut aliena mittam, qualem in nos animum fuisse dicam, qui nullum in belli usum, sed altissimo tantum odio, quicquid Italici generis hominum in Asia fuit, cum tota familia, ne libertinis quidem exceptis, omni cruciatu ignominiaque delevit? Atque is idem repente noster amicus extitit, non alio scilicet beneficio motus, quam quod plusquam centum sexaginta suorum millia nostris concisa manibus intellexit.

Appian.

53. 'Pro quibus in nos meritis, haud erat iniquum inexpiabilia posthac adversus eum bella geri. Sed tamen tibi pro eo deprecanti hoc dabimus, ut veniam ei a senatu populoque Romano impetremus, si bona fide resipiscat. Quod si, ut solet, utque ego magis opinor facturum, hæc

4 *Tolerabilius* legitur in edd. ante Crev.

ideo tantum agit, ut, dilato interim periculo, consilium ex eventu capiat: jam ego te, Archelaë, hortor atque moneo, ut Fortunæ invitanti ad excelsa omnia ne desis. Quemadmodum ille suos amicos remuneret, multorum jam malis discere potuisti: quæ nostra sit in socios fides, quæque liberalitas, ut alios taceam, Eumenes atque Masinissa satis et recentia, et nota omnibus documenta sunt.' Ad extremum eo prolapsus est, ut loco Mithridatis Archelaum regnare posse diceret, siquidem tradita sibi classe dedisset operam, ut benevolis Romanis uteretur. Plut.

54. Sed ille, adhuc loquentis abrupta oratione, 'Proditorem,' inquit, 'Sylla, Archelaum non habebis: amicum habebis, si æquis legibus pacem cum Mithridate feceris.' Ad hæc Sylla paulo commotior: 'Tu vero,' inquit, 'Archelaë, cum sis Cappadox, barbarique regis aut servus, aut, si malis, amicus, (nec enim ego quicquam interesse putem,) tantis propositis præmiis a turpitudine proditionis abhorres: me, et Romanum, et Syllam, ad turpia fœdera solicitas! Quasi vero non ille sis Archelaus, quem de centum viginti millibus hominum, cum paucis fugientem Chæronea vidit; quem Orchomenus, stratam corporibus Bœotiam relinquentem, in paludum suarum latebris biduo texit.' Appian. Plut.

55. Territo ad hæc Archelao, et deprecante; ille modico interposito silentio, 'Siquidem,' inquit, 'omnem, quam habes, classem, duces, legatos, captivos, transfugas, fugitivos Mithridates tradiderit; Chios, et si quorum aliorum par causa est, civitatibus suis reddiderit; præsidia, nisi quibus locis ante bellum habuit, deduxerit; sumtus belli, cujus ipse concitor fuit, præstiterit; et patrio regno contentus, cetera quibus oportebit restituerit: spero me ei delictorum veniam a populo Romano impetraturum esse.' Appian.

56. Ad extremum ita convenit: 'Mithridatem Asia et Paphlagonia abstinere: Bithyniam Nicomedi, Cappadociam Ariobarzani reddere: Romanis duo millia talenta,[g] cum septuaginta rostratis et omni armamento, Dio ap. Fulv. Ursin. Plut.

[g] *Duo millia talenta*] Marcas argenti 187,500.

dare. E diverso Syllam et reliquum ei regnum confirmare, et auctorem fieri, ut socius amicusque populi Romani appelletur.' His ita pactis, Archelaus, præsidia quibus ipse præesset continuo deducturum, de ceteris scripturum regi, recepit; atque interim seque et classem Syllæ tradere.

Appian. Liv. Epit.

Memnon. Appian. 57. Dum hæc ultro citroque geruntur, L. Valerius Flaccus consul, ut Syllæ succederet missus, Brundisio solvit: statimque a principio, cum vix portu exisset, infelicis expeditionis quasi prænuntia tempestas plerasque naves solvit; aliasque præmissas præfecti Mithridatis incenderunt. Reliquos cum invasisset fames, vix et ægre Byzantium, deinde, fortuna jam prosperiore usi, in Bithyniam ad oppidum Nicæam pervenerunt. Eodem cum iis, quos ipse ducebat, C. Fimbria legatus accessit. Erat hic extremæ audaciæ homo, consuli ignavo et rei militaris imperito adjutor datus. Sed ea res utriusque vitiis cito in commune exitium vertit. Pravum ingenium consuli erat, avarum, et ad supplicia præceps: quibus rebus benevolentia militum haud sane retinetur. Ergo præmissa pars eorum in Thessaliam, in Syllæ castra transiit: ceteri ne deficerent, ægre a C. Fimbria retenti sunt. Hunc enim ob simulationem virtutis et æquitatis exercitus diligebat: quod is contemtum pecuniæ præferebat; cum Flaccus inexplebili cupiditate, non contentus cetera in sinum suum condere, etiam annonam militum, prædæque illis debitam partem, in lucrum converteret.

Memnon. Liv. Epit. Appian. Dio ap. Vales. Liv. Epit. Dio.

Memnon. 58. Ab his initiis aversus a Fimbria consul, cum neque dictis neque factis contumeliosis in eum abstineret, irritabile hominis ingenium, et ad audaciam semper projectissimum, vecordiæ contumaciæque implevit. Ea contentio jam ex quo Byzantii convenerant se exseruit: Flaccumque in urbem ingressum criminatus Fimbria est, 'milites hyemante cœlo extra mœnia viles contemtosque tendere: Flaccum pecunias per injuriam exercitus partas, luxu et deliciis intra tecta consumere.' Tantumque seditionis commotum est, ut milites in urbem vi irrumperent, et, obviis quibusdam obtruncatis, suo arbitrio per domos distribuerentur. Sed, his utcumque compositis, in alterum annum dilata est seditio, quæ delatum auctoritate senatus

Dio.

imperium Flacco ademit; senatu inconsulto Fimbriæ dedit.

59. Inter hæc censores in Urbe L. Marcius Q. F. Q. N. Philippus, M. Perperna, lustrum septimum atque sexagesimum condiderunt: opera publica locaverunt: senatum recensuerunt. Quo tempore Ap. Claudius a censore Marcio est præteritus (quanquam ei propinqua cognatione junctus esset) quod in partibus optimatium ille fuerat. Idem censor aquæ Marciæ ductum bello sociali disturbatum refecit. Civium Romanorum censa tum capita sunt CCCCLXIII. millia: princeps senatus L. Valerius Flaccus, gentilis consulis Flacci, lectus est. FastiCapit. Cic. in Verr. 1. 55. Cic. pro Dom. c. 32. Pigh. Ann. Euseb. Chron. Liv. Epit. LXXXIII.

60. Sub hoc tempus cum omnia in Urbe incerta, et neque legi quicquam, neque mori relictum esset; qui dominationem obtinebant, eo cogitationes omnes converterant, ut L. Syllæ, quem suæ publicæque rei vindicem metuebant, resisterent. Igitur L. Cinna se tertium cum Cn. Papirio Carbone consules ipse fecit.* Horum impotens tyrannis adeo multos principum virorum ad Syllam se recipere coëgit, ut amplius in castris ejus, quam in ipsa Urbe, senatus instar esset. Appian. Civ. I. Auct. de Vir. Illustr. in Cinna. Liv. Epit. LXXXIII. Dio ap. Vales. Plut. Syll. c. 44.

61. Hæc dum alibi fiunt, proconsulem Asiæ Flaccum Fimbriana tandem audacia imperio vitaque exuit. Forte de hospitio quæstori consulis cum legato C. Fimbria lis inciderat. Flaccus multa cum legati contumelia secundum quæstorem dedit: deinde Fimbriæ discessum minitanti, 'discessurum esse, vel invitum,' respondit: mox contra convicianti, ademta legatione successorem dedit. Ille, tempore observato, quo Chalcedonem proficiscendum fuerat, quasi salutaturus in discessu commilitones Byzantium divertit. Multa ibi oblique in avaritiam et crudelitatem Flacci jactasse constat, militibus, ut sibi prospicerent, per speciem benevolentiæ monitis. Deinde postquam hæc ad intimos animos dimissa, seque in ea apud omnes opinione esse sensit, ut pleramque opem salutis in ejus præsentia reponerent; conscenso suggestu aperte incusare Flaccum proditionis cœpit: 'neque aliud immani avaritia Appian. Mithrid. Dio. Auct. de Vir. Illustr. in Fimbr. Appian. Dio.

* A. U. C. 667. A. C. 85.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXXXIII.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

---

1. C. FLAVIUS FIMBRIA imperium copiarum, quo diximus modo, nactus, non sicut ambitiose erga milites, injuste adversus socios, sic etiam timide atque negligenter contra hostem administravit. Filium suum Mithridates patri cognominem cum ingenti exercitu Bithyniam tueri jusserat, Taxile, et Diophanto, et Menandro, claris bello ducibus, adjunctis. Ab his primum repressus, nec sine detrimento, Fimbria, mox aliquot præliis superior, res regis prope desperationem ultimam adduxit, non animo tantum adversus fortuita casuum, sed etiam consilio bonus.

Appian. Mithrid. Memnon. Liv. Epit.

2. Quod enim numero militum longe erat inferior, astu rem inclinatam restituit: ductisque ad latera castrorum brachiis, fossa in fronte facta, quietum in vallo militem tenuit: donec regium equitatum temere in angustias munimentorum ingressum improvisa eruptione sic excepit, ut sex hostium millia desiderarentur. Iterum ad Miletopolim, juxta quam Rhyndacus fluvius oritur, tali loco castra metatus, ut inter ipsum et regios flumen interesset; cum forte circa solis ortum ingens pluvia securiores hostes fecisset, raptim transducto exercitu, sopitos plerosque et inermes adortus, ingentem stragem edidit, plena et illustri

Memnon. Front. Strat. III. 17. Oros. VI. 2. Plin. V. 32. Memnon.

victoria potitus. Mithridates cum præcipuis ducum, et mediocri equitum manu, citra non ausus consistere, contenta fuga Pergamum ad patrem pervenit.

3. Post hoc prælium passim deficientibus a rege populis, occasionem adeptus est Fimbria, ut crudelitatem suam avaritiamque satiaret. Tantus enim humani sanguinis appetitus inerat, ut passim multos non ex merito, neque in aliquam populi Romani utilitatem, sed animi causa occideret. Semel complures erigi palos jusserat, ubi alligati verberarentur, quos damnaverat. Sed cum adducti illi essent, minorque aliquanto numerus, quam crucium esset, apparuisset; ne frustra fixæ viderentur, e media turba corripi ad numerum, et ad vacuos palos religari præcepit. Cyzicum cum pro amico intrasset, opulentissimos oppidanorum proditionis crimine insimulatos in maximum terrorem conjecit. Deinde ad hunc augendum, ex omni numero duos damnavit, virgisque cæsos securi percussit. Hoc metu facile adegit ceteros, ut vel universorum bonorum jactura salutem ab avarissimo sævissimoque latrone redimerent.

Dio ap. Vales.

Diod. ap. Vales.

4. Ad hanc formam constitutis ubique provinciarum rebus, adversus ipsum regem Pergami sedentem ducere statuit: occurrentemque fudit fugavitque, et in oppidum se recipere coëgit. Deinde ne Pergami quidem resistere ausum, capto oppido, Pitanen, quo ille profugerat, insecutus, circumvallare obsessos orsus, parum ab ipso rege capiendo abfuit; nisi, quod fortuna videbatur obtulisse adjumentum, L. Luculli aversus animus invidisset.

Plut. Syll. c. 47. Appian. Vell. II. 24. Auct. de Vir. Illustr. in Fimbr. Liv. Epit. Oros. Plut. Luc. c. 6.

5. Is, jam dimissa Rhodiorum classe, tantum paraverat propriarum virium, ut Chio regios ejiceret; Colophonios, comprehenso tyranno eorum Epigono, assereret in libertatem. Hæc gerentem legati a Fimbria adeunt, omni obtestatione instantes, 'ne a se obsessum regem clarissimum, eundemque infestissimum Romano nomini, elabi pateretur. Esse ipsi classem ad prohibendum mari exitum: a terra jam ita provisum, ut non possit evadere. Facilis erat labor obsidere portum: periculum nullum, gloria amplissima offerebatur. Tamen Lucullus, sive amicitiam Syllæ omnibus anteponendo, sive interfectorem

Oros. Plut.

amici et imperatoris sui detestatus, postulata Fimbriæ
Appian. neglexit. Mithridates conscensis navibus Mitylenen avectus est.

6. Fimbria jam confessione hostis victor, obibat Asiam, acerbe in vitas, in fortunas hominum consulens, quos Mithridati studuisse cognoverat, aut videri volebat. Si quæ recipere eum civitates nollent, earum agros inultus popu-
Liv. Epit. labatur. Sic ventum ad Ilium est: quod cum obsessum
Appian. a Fimbria confugisset ad Syllæ fidem, venturumque se
Strab. XIII. p. 594. Sylla promisisset, idque significandum Fimbriæ curasset;
Dio. tanto infestior ille machinis admotis, undecima die oppi-
Appian. dum expugnavit. Sunt qui dolo illectos Ilienses aperuisse portas referant, laudanti consilium eorum, nihilque referre dicenti, postquam in Romani populi fide essent, utri se imperatori traderent: etiam cognationis necessitudine commemorata, indignum dicebat, se Romanum hominem ducemque antiquæ patriæ mœnibus arceri.

7. Quoquo modo ingressus fuerit, sævissimum truculen-
Dio. tissimumque hostem in ea urbe gessisse constat. Nam et
Liv. Epit. omnes qui occurrerant, promiscua cæde stravit, et oppi-
Oros. Appian. dum incendio delevit funditus: eos autem qui legati ad Syllam fuerant, exquisitis cruciatibus consumsit: adeo ne sacris quidem parcens, ut multos qui confugerant in Minervæ, cum ipso templo concremaret. Muris quoque dirutis,[1] postridie visum ivisse dicitur, ne qua forte pars urbis integra intactave remansisset. Quo minus fidei habendum
Auct. de Vir. Illustr. putem miracula narrantibus, inviolatum Minervæ templum stetisse, neque dubitatum, quin divina majestate
Appian. Obseq. defensum esset. Sane sedem ejus, (Palladium vocari usus obtinuit,[a]) amotis quibus obrutum fuerit ruderibus, integram inviolatamque stetisse fuerunt qui dicerent:
Appian. multum irridentibus qui arcanum idem ab Ulysse et Dio-
Strab. VI. p. 264. mede ablatum credi; et præterea Romæ, et Lavinii, et

1 Ex Appiano emend. Crev. edd. prææc. exhibent *demtis*.

[a] *Sedem ejus (Palladium vocari usus obtinuit)*] Male interpretatur Freinshemius verbum Appiani Græcum *ἕδος*, quo non *sedes* Deæ, sed *simulacrum* significatur. Præiverat ipsi Appiani interpres, qui *delubrum* vertit. *Crev.*

Luceriæ, et Siritide, et Argis ostendi noverant. Hoc infortunium Ilienses subierunt, cum inter duos imperatores ad potiorem magis, quam ad propiorem respexissent. Pausan. II.

8. Sylla enim bellum eo tempore cum Thracibus gerebat, continuo Macedoniam incursantibus: quo simul immanium gentium coërceret injurias; simul, dum a Mithridate nuntios expectat, et exerceret militem, et ditaret. Igitur cum multis præliis Henetos,[b] Dardanos, Sintos, Scordiscos, finitimosque populos concidisset; agros populatus, prædaque militibus concessa, in Macedoniam est egressus. Liv. Epit. Appian. Auct. de Vir. Illustr. in Syll. Eutrop. Plut. Syll.

9. Sub hæc tempora Cinnæ Carbonisque consulum sæva dominatio, plures subinde claros viros ad Syllam confugere compulit, reipublicæ periculum, et miserandum urbis statum nuntiantes: simul haud levi spe injecta,[2] fore ut consiliis adversariorum senatus resisteret, siquidem auctoritate Syllæ juvaretur. Quippe L. Cinna sine ullis comitiis tertium consul, Cn. Papirium Carbonem, ducem ejusdem factionis, collegam asciverat. Tac. Ann. I. 1. Vell. II. 23. Appian. Civ. I. 1. Liv. Epit.

10. Igitur dedit ad senatum literas, quibus, enumerato quantum in Numidia quæstor pro republica, quantum legatus bello Cimbrico, et deinde prætor in Cilicia, belloque sociali consul,[c] laboris exhausisset; res adversus Mithridatem gestas, domitarumque gentium numerum et ferociam extollebat: postremo multis et accuratis verbis Auct. de Vir. Illustr. in Cinn. Appian.

2 *Interjecta* edd. ante Crev.

[b] *Henetos*] Tollius in not. ad Appian. hoc nomen mendosum esse putat: neque enim ullos esse Henetos Macedoniæ vicinos. Itaque cum Plutarchus narret Mædicam a Sylla vastatam esse, existimat apud Appianum reponendum esse *Μηδοὺς* pro *Ἐνετούς*. Tamen Auctor de Viris Illustribus *Henetos* quoque nominat, de hac eadem Syllæ expeditione agens. Et Strabo l. XII. p. 543. auctor est antiquos illos ex Paphlagonia Henetos, post Trojæ excidium, in Thraciam transisse. Illorum posteri esse potuere hi qui a Sylla victi memorantur. *Crev.*

[c] *Belloque sociali consul*] Plura et majora gesserat adversus socios Italicos Sylla ante consulatum, quam consul. Sed hic in unum orationis membrum cogit Freinshemius ea quæ Appianus distinxit, cujus hæc verba sunt, *ἢ ἐν τοῖς συμμαχικοῖς, ἢ ὑπατεύων·* id est, *vel bello sociali, vel consul.* Interpres Appiani in fraudem induxit Freinshemium. *Crev.*

imputabat, 'se tot clarissimis viris inimicorum factione domo pulsis perfugium solatiumque extitisse. At sibi non aliam pro ejusmodi meritis gratiam, quam proscriptionem capitis, eversionem domus, cædes amicorum, fugam uxoris liberorumque, referri; qui vix et ægre incolumes ad se pervenire potuissent. Venturum igitur sese propediem ultorem maleficiorum, et qui ea perpetrassent. Ceterorum vero civium, veteres novive forent, incusaturum neminem.'

Liv. Epit. 11. Ad has literas, cum nova solicitudo perturbaret omnium animos, L. Valerius Flaccus senatus princeps luculentam de præsentibus orationem in curia habuit: et assentientibus quibus concordiæ studium erat, auctor mittendi ad Syllam legatos fuit. His mandatum, 'ut conciliare eum inimicis studerent: peterentque, ut, si quid caveri sibi fide publica vellet, quamprimum ea de re literas ad senatum mitteret.' (Appian.)

12. Cum consulibus idem senatus egit, 'ut, interea dum de voluntate Syllæ rescitum esset, a delectibus abstinerent, neve spem pacis cum civibus corrumperent.' Nam illi dimissis per universam Italiam perquisitoribus, pecuniam et copias et annonam undique contrahebant, opulentissimum quemque solicitantes, eorum maxime populorum qui nuper adepti jus civitatis Romanæ fuerant: quod illorum causa omnia et facere et pati dicerent. Classem etiam instruebant, accitis insuper e Sicilia navibus, oramque omnem maritimam custodiebant: metu et cupiditate, duobus validissimis stimulis, nihil ad exactissimam diligentiam reliqui facere cogentibus.

13. Igitur quantumvis in arbitrio senatus se fore Cinna promiserat; id modo expectans temporis, dum legati proficiscerentur, ad ingenium rediit: et, quia non unius anni laborem se suscipere intelligebat, seque et Carbonem consules in biennium creavit,[d] ne comitiorum causa reverti in urbem necessum haberent. Quicquid deinde cogere militum undelibet poterant, in Liburnos præmittebant:

[d] *Seque et Carbonem consules in biennium creavit*] Livii Epitome, *L. Cinna et Cn. Carbo, a seipsis consules per biennium creati.* Quorum verborum hic sensus esse videtur, ut duobus deinceps annis ambo illi tyranni sese ipsi consules creaverint, non ut sibi imperium una designatione in biennium dederint. *Crev.*

quod inde maxime advenienti Syllæ constituerant occurrere. Et primum quidem præmissorum agmen prospero cursu trajectum est: sequens tempestate ad littora rejectum: militesque exscensione facta bellum civile detestati suas quisque domos repetiverunt. Hujus rei fama cum late sparsa esset, jam nemo erat qui conscendere navem vellet.

14. Idcirco Cinna, jam quartum consul,* Anconam, ubi magnæ congregatæ copiæ erant, accurrit, ut minaci oratione territos, vel invitos in naves imponeret. Nesciebat ille, sua suique similium opera tantam esse factam morum depravationem, ut occidi a militibus imperatorem, quia novum non erat, ne magnum quidem crimen haberetur. Erant præter alias causas exacerbati militum animi, quod Pompeius adolescens, cum in castra Cinnæ fuisset profectus, calumniam, et ex calumnia periculum fugiens, ignoratus se subduxerat: militesque clam sublatum suspicabantur. Auct. de Vir. Illustr. Appian. Liv. Epit. Appian. Plut. Pomp.

15. Sic exacerbatæ multitudini cum se Cinna objecisset, forte accidit, ut lictor, dum in concionem eunte consule turbam summovet, militem contemtim resistentem pulsaret, vicissimque ab alio milite percuteretur. Ibi, cum accensus ira consul percussorem corripi juberet, hoc initium tumultus fuit: sublatoque clamore omnium, lapides conjici cœperunt. Tum vero fugientem Cinnam quidam centurio assecutus, ad genua sibi accidentem, annulumque magni pretii offerentem, stricto gladio confodit: 'non ad signandam sponsionem, sed fœdissimi tyranni puniendi causa se adesse' præfatus. Appian. Plut.

16. Occiso Cinna, Cn. Carbo, præsentibus haud sane lætus, revocatis e Dalmatia militibus, dominationem retinere nihilo modestior Cinna conabatur: neque tribunis plebis, ad comitia habenda redire jubentibus, obtemperabat, donec se magistratum ei abrogaturos sunt minati. Sed comitia, licet repetita, sine successu fuerunt: semel, avibus non addicentibus, in aliam diem; iterum, quia Lunæ Cererisque tacta de cœlo fana erant, ex haruspicum responso, post solstitium dilata. Ne tum quidem suffec- Appian.

* A. U. C. 668. A. C. 84.

Vell. II. 24. Liv. Epit. tus quisquam est, totoque anno consulatum Carbo solus gessit.

Plut. Syll. c. 46. Dio ap. Fulv. Ursin. 17. Interea Sylla ordinandis Græciæ rebus per Thessaliam incedens, propter Archelai morbum, Larissæ per aliquot dies substitit: ejusque non secus egit curam, ac si legatus aut collega foret. Unde rumores orti, non optima fide pugnatum in Bœotia esse; præmiumque proditionis hoc Archelao dari: quemadmodum non alia de causa necatus unus omnium Mithridatis amicorum Aristio foret, (ceteros enim accepta classe Sylla dimiserat,) Archelao discors. Appian. Plut. Etiam appellatus ab Sylla socius et amicus populi Romani Cappadox, acceptis insuper decem millibus jugerum agri Euboici, in eandem suspicionem trahebatur. Quæ Sylla ipse in commentariis suis relata diluit.

18. Per Thessaliam deinde et Macedoniam ad Hellespontum ducenti occurrerunt legati Mithridatis, 'ceteras conditiones probare regem' nuntiantes, 'sed Paphlagoniam excipere: de navibus etiam promissum nihil arbitrari.' Appian. Addiderunt deinde, 'æquiores se conditiones impetrare ab altero imperatore C. Fimbria potuisse.' Hoc præcipue dicto exacerbatus Sylla, 'et Fimbriam pœnas daturum' respondit: 'et simul in Asiam trajecisset, appariturum, bello an pace Mithridates opus habeat. Plut. Cui ego,' inquit, 'si dextram reliquissem, qua tot civium Romanorum interfecit millia, procubiturum ad genua mea arbitrabar; nedum ut de Paphlagonia, de navibus neget.' Legatis ad hæc obmutescentibus, deprecari Syllam Archelaus cœpit, dextramque amplexus petere, 'ut se ad regem proficisci sineret. Quibus dedisset legibus relaturum pacem; aut si hoc impetrare nequivisset, sua semetipsum manu interemturum.'

19. Ita dimisso Archelao, expeditionem in Mædicam (Thraciæ regio est) Sylla fecit: eaque late vastata, in Macedoniam est regressus. Apud Philippos agentem Archelaus convenit: 'omnia ex animi sententia esse' dictitans: 'ceterum colloquium ejus enixe expetere Mithridatem.' Nam ille Fimbriam bello ferocem, pactis infidum metuens, Syllæ amicitiam optabat.

Appian. 20. Igitur Sylla, per Thraciam ad Cypsela terrestri

itinere pergens, L. Lucullum cum navibus præstolari ad Abydum jussit. Quippe Lucullus, circa Lecton Troadis regiis classibus subito occursu profligatis, deinde Neoptolemo ad Tenedum fugato, feliciter ad Syllam penetraverat. Postquam in Chersonnesum exercitus pervenit, Lucullo tutum transitum et naves præstante, ad Dardanum Troadis Romanus processit. Eodem et Mithridates cum navibus ducentis advenit, et gravis armaturæ viginti millibus, sex millibus equitum, magnoque curruum falcatorum numero. Sylla legiones quatuor, equites ducentos adduxerat. Plut. Luc. et Syll.

21. Paucis utrimque comitibus, in conspectu tamen exercituum, in campum colloquio destinatum prodierunt. Prior Mithridates, cum venienti Syllæ occurrens dextram porrigeret, interrogatus ab illo est, 'positurusne arma esset, quibus conditionibus Archelaus pepigisset?' deinde, silente rege, 'Atqui deprecantium est,' inquit, 'priore loco dicere: victoribus vel tacere satis est.' Ibi Mithridates, repetita patris suaque cum Romanis amicitia, quam Deorum quædam invidia sibi propriam perpetuamque esse noluisset; ad accusationem legatorum ducumque vertit, 'qui multa cum injuria sua Cappadociam Ariobarzani reddidissent; sibi ademissent Phrygiam; Nicomedis iniquis conatibus favissent.' Appian. Plut. Appian. Plut. Appian.

22. 'Quæ omnia,' inquit, 'sola pecuniæ cupiditate sunt ab ipsis facta, quam semper aut a me, aut ab inimicis meis accipiebant. Quæ equidem res, si qua alia, jure meritoque in vobis arguitur, Romani, quod tales plerumque imperatores emittitis, qui nihil melius aut antiquius esse lucro putent. Ab his coactus arma indui: quæ si qua parte vobis infestiora quam voluissetis fuerunt, id omne non animo meo, qui dum licuit Romani nominis amans reverensque fui,[3] sed necessitati imputari æquum est.'

23. Ad hæc Sylla: 'Quod ab aliis accepi, te esse disertissimum, id nunc coram experior, cum in factis atrocissimis speciosa tibi non deest oratio. Sed quanquam non in hoc convenimus, ut disceptaremus controversias, verum ut leges petitæ pacis impleres, non gravabor paucis respondere. De Cappadocia non erat, ut absentibus inclemen- Plut. Appian.

3 *Fuit* pro *fui* exhibetur in edd. ante Crev.

ter diceres: nam Ariobarzanem, si nescis, et ego reduxi. Tum igitur causari quælibet oportuit, si jussui senatus populique Romani obtemperare nolles; non tanto post tempore, cum decretis acquiesses, convellere quæ semel approbaras.

24. 'Phrygiam Manius Aquillius donis emtus patri tuo concesserat: quod commune vobis delictum frustra in illum transferre nisus es. Sed et ista, et quæ præterea pecunia corruptus multa Manius egerat, senatus irrita esse jussit omnia. Neque tamen, injusto possessore depulso, nobis recepimus Phrygiam, ne, quod in aliis damnamus, ipsi facere videremur; sed immunem liberamque pronuntiavimus. Quæ igitur nos, licet justo pioque bello quæsita, relinquimus, ea tibi quo tandem jure vindicabis? De Nicomedis injuria quereris. Sed ille percussorem sibi Alexandrum, deinde æmulum regni Chrestum immissos esse, atque his causis ascribendum, quod in fines tuos irruperit, testatur. Quanquam etiam missis Romam legatis expectare senatus responsum poteras, siquidem a Nicomede læsum te esse putavisses. Sed de Nicomede esto: vim inferentem vi repuleris. Quæ fuit Ariobarzanis injuria, quem haud minus, atque Nicomedem, sui regni finibus exegisti?

25. 'Atque hoc cum faceres, non te latebat fore, ut, qui in Asia tum legati ducesque Romani erant, pulsum reducerent. Sed hoc agebas ut bellum oriretur, quod spe obtinendi terrarum orbis imperium, siquidem Romanos superasses, jam olim eras meditatus. Nisi forte tam parum videre ceteros arbitraris, ut, cum nullo adhuc cœpto bello, Scythas, Thraces, Sarmatas societate jungeres, circum regna finitima legatos mitteres, naves ædificares, proretas gubernatoresque ex longe dissitis gentibus arcesseres, nemo intellexerit quorsum ista pertinerent? Quasi vero consilium tuum ipse temporum status non prodiderit, quod, nobis defectione sociorum occupatis, ab ultimo Ponti sinu, tanquam captatis ad hoc latebris, astutus insidiator erupisti. Neque Cappadoces tantum et Bithynos, sed Galatiam, sed Paphlagoniam, Asiam denique, non ignarus nostræ ditionis esse, invasisti.

26. 'Quibus in terris quid tandem a te sceleris aut cru-

delitatis prætermissum est? Taceo civitates mancipiis aut obæratis traditas, ut, quibus obnoxii esse debebant, his imperarent. De Græcis Asiaticis nihil dico, quorum principes mille sexcentos uno proditionis obtentu trucidasti. Gallogræcorum sepulta sit memoria: quanquam corpora sepultura prohibuisti, cum socios tuos et hospites, communi mensæ adhibitos, miserabiliter occidisses. Cujus animi fuit, quod Italos omnes cum liberis et uxoribus una die ferro aut aqua sustulisti? Quo quidem tempore ne sacra quidem et veneranda loca præsidio pereuntibus esse potuerunt: tantum te populi Romani tenebat odium, ut, dum nobis noceres, nec humani nec divini juris ullius meminisses.

Plut. de Virt. Mul. c. 44. Appian.

27. 'Et horum quidem etiam bonis raptis, contra edictum nostrum, quod Asiaticos reges Europa prohibet, trajecisti: Macedoniam incursasti: Græcis abstulisti libertatem: neque ante ad mentem reversus es, quam, Macedonia Græciaque receptis, centum sexaginta tuorum millia occidi, castra omni apparatu belli instructissima semel iterumque cepi.

28. 'Quæ omnia cum animo meo obversantur, rationem consilii tui non expedio, quod eorum nunc purgationem instituisti, quorum antea per Archelaum veniam petiveras. An igitur, quem procul agentem timebas, eum huc venisse reris, ut tecum judicio contenderet? Sed ejus rei quidem tempus olim præteriit, ex quo tibi bellum inferenti restitimus, et donec opus erit resistemus. Idcirco, his omissis, quod unum scire interest, responde. Pacem cum Archelao factam accipis, an recusas?' Mithridates iracunda Syllæ oratione territus, 'accipere se' respondit. Tum demum salutavit eum Sylla, amplexusque et osculatus est.

Plut. Syll. Appian. Plut.

29. Ariobarzanem deinde et Nicomedem accitos Mithridati conciliavit, reditumque iis in sua regna confecit. 'Asiam Romanorum esse, ita ne cui civitati descivisse ad regem fraudi esset,' convenerat. Id non integre servatum, multasque postea urbes tributarias esse factas Memnon ex Heraclea Pontica scriptor tradidit, in partes regias ob communem patriam proclivior. Idem

Liv. Epit. Flor. III. 5. Memnon.

tria talentorum millia[e] Syllam a Mithridate accepisse memorat, ut domum reverteretur. Naves regem septuaginta cum quingentis sagittariis, itemque captivos tradidisse (in quibus et Q. Oppius et L. Cassius, nescio quo casu redactus in potestatem hostis, fuerunt[f]) et si quae alia ex fœdere debebantur, fecisse, satis constat: deinde in paternum regnum, cujus ipsi confirmatum eadem pace jus erat, rediisse.

Plut. Vell. II.23. Appian.

Plut. 30. At Romanus exercitus indignabatur, 'quod dimissus e manibus rex omnium sævissimus, nominique Romano infestissimus, coactam ex opulentissimis Asiæ regionibus toto quadriennio prædam, in patrium regnum sospes incolumisque reportaret.' Donec advocata concione reddidit consilii rationem Sylla, docuitque, 'si Mithridatem, pace denegata, ad Fimbriæ petendam amicitiam compulisset, veritum fuisse, ut ambobus satis posset resistere. Nunc, amoto hoste externo, pœnæ de seditioso cive tuto sumendæ otium esse.'

Appian. 31. Movit deinde versus Thyatira, ubi, castris positis, Fimbria consederat: et cum ad passus[4] ducentos quinquaginta castra castris contulisset, jussit 'eum imperio cedere, quod contra leges obtineret.' Ille vicissim irridens, 'Syllam potius cedere' jussit, 'qui hostis esset patriæ judicatus.' Sed ubi Sylla circumvallare castra Fimbriana cœpit, crebri ad eum milites transierunt, Syllanosque in opere faciundo adjuverunt. Igitur Fimbria in concione militum sortem suam prolixe miseratus, orat, 'ne deserant, neve quem ipsi imperatorem fecissent, optime de se meritum hominem, rebus præclare gestis, milite ditato, injuria affici paterentur.'

Plut. Appian.

4 Ita pro *pedes*, quod in edd. priorr. legitur, emend. Crev. ex Appiano.

[e] *Tria talentorum millia*] Marcas argenti nostrates 281,250. *Crev.*

[f] *In quibus et Q. Oppius et L. Cassius ... fuerunt*] Q. Oppium captum a Mithridate memoravit supra ex Livii Epitome et Appiano Freinshemius, LXXVIII. 2. L. Cassium se recepisse Rhodum, in communi illa civium Romanorum per Asiam strage, ejusdem libri c. 16. auctore itidem Appiano narratum est. At eos quis scriptor a Sylla receptos esse ex Mithridatis potestate testetur, reperire non quivimus. *Crev.*

32. Nullum infirmius ad fidem vinculum est, quam quod societate scelerum astringitur; nec aliud citius, aut pœnitentia tolerabilium, aut levitate perditorum, mutabile. Et non deerant, qui spe præmiorum a Sylla corrupti, ceteros etiam ab obsequio Fimbriæ avellerent. Igitur passim tota concione clamores audiuntur, contra cives arma sumere negantium. Tum ille de tribunali desiliens, scissa tunica singulorum pedibus advolvitur. Id quoque frustra factum: tantoque plures palam transfugerunt. Ergo Fimbria, tribunorum præfectorumque circumitis tentoriis, multaque pecunia distributa, cum iterum vocari concionem jussisset, jusjurandum a militibus exigere cœpit. Occlamatum a quibusdam est, 'nominatim singulos ad jurandum citari oportere.' Tum ille Nonium citari primum omnium jussit, in quem plurima beneficia contulerat, omnium consiliorum facinorumque participem. Sed iste quoque jurare abnuebat: et cum Fimbria, stricto gladio, necem intentaret homini, fremitu concionis est deterritus.

Auct. de Vir. Illustr. in Fimbr. Appian. Plut. Liv. Epit. Appian.

33. Igitur in tantis rerum angustiis, cum incolumi Sylla se incolumem esse animadverteret non posse; servorum aliquem nummis datis promissaque libertate induxit, ut ad Syllam interficiendum specie perfugæ proficisceretur. Sed insidiæ cum minimum a patratione abfuissent, trepidatione primum insidiatoris, deinde correpti ob hanc tormentis, patefactæ sunt. Tum vero accensus ira Syllanus exercitus circumstetit Fimbriæ vallum, 'Athenionem' appellando, quo nomine nuper in Sicilia fugitivus quidam paucorum dierum regnum obtinuerat.

34. Idcirco Fimbria, spe abjecta resistendi, progressus in vallum, colloquium Syllæ cœpit exposcere. Sed Rutilius affuit, sævum Fimbriæ omen, qui nihil jam ex eo læti augurabatur, quod ne in colloquium quidem Syllæ admitteretur, rem nec hostibus denegari solitam. Orsus tamen excusationem et preces, 'si quid peccavisset, id adolescentiæ suæ condonari,' petiit. Responsum est, 'Asiæ proconsulem Syllam esse: si vellet aliena provincia decedere, tutam ei profectionem ad mare beneficio Syllæ fore.' Ille 'viam sibi meliorem patere' interfa-

Vell. II. 24. Appian.

Auct. de Vir. Illustr. Appian. Plut. Oros. Vell. Liv. Epit. tus, abrupto colloquio, Pergamum ivit, ingressusque templum Æsculapii gladio se transfixit. Deinde, quia vulnus letale non erat, a servo petiit, ut occideret. Servus et dominum, et super domini corpus semetipsum interemit.

Appian. 35. Sylla, cognito Fimbriæ exitu, petentibus libertis cadaver ad sepulturam reddidit; 'nolle se Cinnam atque Marium æmulari' dictitans, 'qui plerosque Romæ interfectos humari vetuissent.' Comiter deinde receptis Fimbrianis copiis, quæ consensu ad eum transibant, suoque exercitui junctis, Curionem misit, qui Nicomedem atque Ariobarzanem reges in regna reduceret. Deinde senatui de rebus omnibus scripsit, hostem se judicatum esse dissimulans.

Oros. Strabo l. XIII. p.594. Appian. 36. His ita ex animi sui sententia compositis, veluti per otium ordinavit Asiam: et Iliensium urbem instauratam multis beneficiis consolatus, libertati et suis legibus reddidit; populique Romani socios et amicos appellavit. Pari liberalitate Chios, Rhodios, Lycios, Magnetas, et si qui alii contra regem auxilia tulerant, aut ob studium Romanarum partium acerbe fuerant ab eo tractati, recreavit.

Plut. 37. Reliquas urbes omnes, distributo ubique exercitu oneravit præsidiis, non ad veterem disciplinam, sed omnis generis licentia militi permissa. Præterea edixit, 'ut unicuique gregario quotidie denarios sedecim[g] hospes penderet: cœnamque daret et ipsi et sodalibus, quotquot vocare militi placuisset. Centurionibus quinquagenas in diem drachmas[h] præberi' jussit, 'vestemque duplicem, ut haberet qua domi, quaque in publico uteretur.' Ab his initiis urbium vitia in exercitum et horridos antea milites fluxerunt. (Sall. Cat. c. 11.) Ibi, per amœna loca in otio habiti, amare, potare, signa tabulasque pictas et vasa cælata mirari didicerunt; eaque mox publice privatimque rapere; spoliare delubra; sacra ac profana omnia polluere. Multum deinde sanguinis passim in Asia fusum: (Appian.) urbiumque nonnullarum mœnia diruta, ager subhastatus est, quia contra edictum Syllæ præstitam a Mithridate libertatem servis defende-

[g] *Denarios sedecim*] Uncias nostrates argenti duas. *Crev.*

[h] *Quinquagenas ... drachmas*] Uncias argenti nostrates amplius 6. *Crev.*

rant. Quotquot autem privatorum civitatumve, regiarum partium paulo cupidiores fuisse dicebantur, præ ceteris graves mulctas pendebant: Ephesii ante omnes, quorum præcipua vesania eo proruperat, ut etiam donaria Romanorum cum ludibrio templis detraherent.

38. Postremo, missis circum populos Asiæ præconibus, Ephesum convenire jussi sunt principes. Ad quos e tribunali Sylla talem orationem habuit: 'Prima Romani signa in Asiam ea tempestate intulimus, qua vos Antiochus Syriæ rex acerbus hostis, aut gravis dominus urgebat. Hoc ultra Halyn et Taurum exacto, non ut bello quæsitos imperio nostro subjecimus, sed libertatem dedimus omnibus: nisi quos Eumeni Rhodiisque, belli ac victoriæ sociis, clientes magis quam tributarios concessimus: quod quidem manifesto statim apparuit, cum Lycios, præter nostra decreta premi questos, imperio Rhodiensium exemimus.

39. 'Tali erga vos animo fuimus Romani: cui quam gratiam retuleritis quærerem a vobis, nisi jam ante nota hæc omnibus essent. Cum enim Attalus testamento nos hæredes reliquisset, Aristonico vindicanti regnum per quadriennium adhæsistis: donec et ille caperetur, et vos ad extremum discrimen atque metum adduceremini. Nostra tamen indulgentia recuperata pace, opibusque multorum annorum tranquilla possessione auctis, denuo sustulistis animos, et, observato iniquissimo nostro tempore, inter Italicos tumultus, alii quidem vocastis Mithridatem, alii accessistis venienti.

40. 'Quod autem omne immanitatis exemplum supergreditur, Italos omnes, non sexus, non ætatis miseriti, una die trucidare sustinuistis: ne vestrorum quidem numinum reverentia deterriti, quin ipsis in templorum adytis supplices eorum occideretis. Et hæc fecistis in gratiam ejus Mithridatis, qui vos deinde continuo cædibus et rapinis exhausit; agros vestros divisit; debitoribus vestris æs alienum remisit; servitia liberavit; multis tyrannos imposuit; omnes objecit prædonum atque piratarum incursionibus: ut jam inde discere possetis, quales amici qualibus essent vestro judicio antepositi.

41. 'Licet autem horum malorum auctores etiam nobis quodammodo dederunt pœnas, non ideo vos impunitos abire fas est, qui scelesta consulentibus tam promte estis obsecuti. Et oportuerat quidem æqualem meritis pœnam statui. Ceterum quia promiscuæ cædes, et servitiorum concitationes, et hoc genus exempla barbari moris, a mansuetudine Romana prorsus aliena sunt; absit ut tale aliquid in mentem nobis veniat. Habeatur Græci nominis, et celebritatis Asiæ, et cognationis nostræ ratio: mulctæque modum potius misericordia, quam ira finiat. Quod faustum felixque sit,[i] quinquennii tributum repræsentari jubeo: et præterea sumtus, quique impensi sunt in hoc bellum, quique porro ad constituendam provinciam erunt necessarii. Eam collationem ego per civitates dividam, tempusque conferendi præfiniam: et, qui non obtemperaverint, eos habebo pro hostibus.'

Cassiod. Chron. Plut. Plut. Luc. c. 8.

42. Ex quatuor et quadraginta regionibus Asiæ, tot enim ex distributione Syllæ esse cœperant, viginti millia talentorum[k] his nominibus exacta sunt: Lucullusque recipiendis quæ afferebantur, et signandæ pecuniæ præpositus, licet homo mitis ingenii nonnihil civitates mansuetudine sua refocillaret, efficere non potuit, ne maximam in calamitatem inciderent. Nam et pecuniæ conficiendæ causa, quia milites ferociter et contumeliose exigebant, passim fœneratoribus theatra, aut mœnia, aut portus, aliave publica ædificia pignori opposita sunt: et eodem tempore magna a piratis incommoda inferebantur. Illi, Mithridatis concessione, Asiam tanquam mox amittendam negligentis, mare infestum habere cœperant: et jam, successu numeroque aucti, tantum non justis classibus, tum navigantibus, tum etiam portubus, castellis, urbibusque metuendi, vagabantur. Jassus certe, Samusque, et Clazomenæ, et Samothrace, dum adhuc in Asia Sylla erat, captæ sunt; Samothraciæque celebre

Appian.

[i] *Quod faustum felixque sit*] Parum convenit hæc formula gravissimam mulctam imponenti. Verba Appiani Græca hic corrupta sunt. Ex iis aliquem utcunque sensum eruere conatus est interpres, quem sequitur nimium secure Freinshemius.

[k] *Viginti millia talentorum*] Marcæ argenti 1,875,000. *Crev.*

fama delubrum spoliatum, et, ut creditum fuit, mille talentorum[1] egesta ornamenta sunt.

43. Id Sylla nec prohibere, nec ulcisci curavit: sive meritos hæc pati putabat, sive urbanis motibus intentas cogitationes habentem, aliis negotiis pigebat tempus atque curam impendere. Igitur L. Murena cum duabus legionibus quæ sub Fimbria fuerant in Asia relicto, cum ceteris copiis conscendit naves, tertioque die quam ab Epheso solverat, Piræeum applicavit. Mysteriis deinde Atheniensium initiatus, Apellicontis Teii bibliothecam requiri jussit, Romam deportaturus. Is inter familiares Aristionis fuerat, missuque tyranni Delum spoliandi fani causa navigarat. Ob hæc et talia, bonis ejus publicatis, Sylla, ut erat doctissimus et studiorum amans, libros excepit, quos Apellicon magno pretio passim coëmerat, illustrium auctorum opera, quædam etiam ipsorum scripta manu. Plut. Syll. Posid. ap. Athen. v. 14. Plut. Posid.

44. Inter hos et Aristotelici libri fuerunt, quorum fata, ob celebritatem nominis, et quia res ad cautionem studiosorum pertinet, non tædebit exponere. Aristoteles primus inter Græcos, quantum scimus, bibliothecarum colligendarum auctor, Theophrasto scholam simul suam librosque decedens transdidit. Theophrasto Neleus Scepsius fuit hæres: a quo Scepsin translati postea ad homines indoctos studiorumque rudes pervenerunt. Apud hos tam indignos hospites diu sub clavibus satis incuriose asservati; deinde, cum Attalicorum regum studiis opera celebrium scriptorum undique conquirerentur, ab ineptis possessoribus in fossam quandam subterraneam sunt abditi: donec eos longis post temporibus illorum successores Apelliconti Teio magna pecunia vendiderunt. Strabo l. XIII. p. 609.

45. Erat librorum magis quam eruditionis studiosus Apellicon: tamen, quod solenne est talibus ingeniis, doctrinæ opinionem affectabat. Igitur scripta Aristotelis edidit, tam ambiguo beneficio, ut vix dijudicari possit, satiusne fuerit omnino perisse acutissimi viri labores, an interpolatos talis hominis audacia sub præscriptione tanti nominis legi. Nam ille situ corrupta, aut a tineis erosa

[1] *Mille talentorum*] Marcarum argenti 93,750. *Crev.*

temerarius emendator quoquomodo suppleverat: deinde in alios codices tam sua quam Aristotelis verba inexplicabili errore transcribenda curaverat. Plus etiam postea vitiati Plut. ab exscriptoribus libri sunt, cum Romam delatos Tyran- Strabo. nio suis commentis replevit. Hanc deinde editionem nacti, qui libris vendendis quæstum faciebant, dum in conducendis librariis, comparandisque cum exemplari voluminibus, ad lucrum magis, quam ad fidem respiciunt, ita repleverunt mendis, ut jam ante mille sexcentos annos, quid plerisque locis ab Aristotele esset scriptum, disceptari consueverit.

Plut. 46. Sed L. Sylla cum Athenis dolore pedum tentari Stephan. cœpisset, Ædepsum profectus est, Eubœæ oppidum, ubi Strab. IX. p. 425. calidarum aquarum scaturigo erat, quod Herculis lava- Plut. crum appellabant; valetudinique et oblectationi suæ ope- Plut. Luc. c. 8. ram dedit, Bacchicis artificibus addictus. Interea Lucullus post profectionem Syllæ ex Asia, pro sua mansuetudine, tum alias, quantum poterat, civitates allevabat, tum præcipue Mitylenæis auctor erat, 'ut agnita culpa mediocrem quæ imposita erat mulctam persolverent.' Hi ab initio palam ad Mithridatem desciverant, Manio Aquillio turpiter prodito, diutissimeque manserant in partibus. Ne digresso quidem rege resipiscebant, quin se Romanis armis opponerent: tantus stolidissimorum hominum animos furor occupaverat.

47. Igitur Lucullus, classe admota, cum prohibentes exscensionem oppidanos intra mœnia compulisset, castra ante urbem posuit. Deinde quodam die, quasi desperata expugnatione, propalam de die conscensis navibus Elæam trajecit: sed mox sub noctem reflexit cursum, et in insidiis haud procul urbe consedit. Mitylenæorum vulgus vix a prudentioribus cohibitum, ne statim in castra prorumperet; postquam iterum lux affuit, neque hostium conspectus quisquam est, retineri amplius non potuerunt, quin promiscua turba liberorum servorumque excurreret. Ibi coortæ ex insidiis Romanorum copiæ adversus homines nec instructos militariter, nec ordinatos, (non enim ad prælium, sed tanquam direpturi castra exiverant,) non dubio Marte pugnarunt. Comprehensus fugientium ingens

numerus; ad quingentos, qui repugnare ausi fuerant, occisi: servitiorum quoque sex millia, præter multiplicem aliam prædam, capta sunt.

48. Lucullus, sive hoc detrimento castigatis spatium daturus ad pœnitentiam; sive ut ad magis necessaria præverteret, cum captivis et præda discessit: ne munitissimæ urbis, et omnibus copiis abundantis, obsidione implicitus, maritimam Asiæ oram insulasque a piratis impune vastari pateretur, qui, prospere decedentibus rebus, majora in dies virium et audaciæ incrementa sumebant.

SUPPLEMENTUM
LIBRI LXXXIV.
HISTORIARUM
T. LIVII PATAVINI.

Appian. Civ. 1. 1. INTER hæc legati, quos ad Syllam ab senatu missos fuisse diximus, cum aliis, quos adjunxerat Sylla, in Italiam appulerunt. Sed Syllani quamprimum Brundusii de morte Cinnæ, novisque reipublicæ turbis cognoverunt, omisso negotio ad Syllam sunt revecti, et mandata Syllæ ceteris perferenda reliquerunt. Negaverat autem 'cum tantorum scelerum auctoribus unquam sibi privatim amicitiam fore: sed pacis publicæ causa, voluntati senatus populique Romani, siquidem salvos cupiat, non intercedere. Sibi tamen curæ fore, ut et ceteri boni, et qui ad se confugissent, perpetuo tuto degant: idque se sperare adepturum, quod haberet studia exercitus.

Liv. Epit. Appian. 2. 'De cetero futurum in potestate senatus, si cives qui a Cinna pulsi ad se fugissent restituerentur; sibique pristina dignitas, facultatesque, et sacerdotium, et quicquid ante Cinnæ primum consulatum habuisset, redderetur. Non ita se de republica meritum, ut ad arbitrium inimicorum domo, fortunis, honoribusque carere debeat. Eadem omnia pari vi atque ablata ab adversariis essent, retineri, aut recuperari a se potuisse. Verum enimvero nolle imitari exempla, quorum non approbationem modo, sed omnino memoriam, deleri ex animis homi-

num malit. Idcirco nihil his rebus avocatum aut deterritum, non aliter hostes populi Romani gravi continuoque bello persecutum esse, quam si omnia domi tranquilla, sibique prospera et faventia fuissent. Non supplementum sibi, non commeatum, non pecuniam aut arma summissa: nec eo secius pro eadem illa Italia atque illa Urbe suum corpus infensissimis hostibus objecisse, quam plenam quidem etiam bonorum honestorumque virorum, sed tamen a diversa factione oppressam atque coactam sibi adversari sciret.'

3. Non injusta senatui conditio videbatur: sed per Liv. Epit. Carbonem ejusque satellites, quibus bellum cordi erat, effectum est ne conveniret. Quin et violentius in Syllanas partes ira malorum civium recruduit, tribunusque plebis P. Popillius Lænas Sex. Lucilium, qui superiore Vell. II. 24. anno tribunatum gesserat, quod Carbonis actionibus restitisset, de saxo Tarpeio dejecit: et cum collegæ Lucilii, quibus diem P. Lænas dixerat, metu ad Syllam profugissent, aqua ignique iis interdixit. Nam ab illo collegio Appian. coactus Carbo,[a] contra animi sui sententiam comitia consularia habere coactus fuerat, quibus L. Scipio, C. Norbanus designati sunt.

4. Igitur tantis animis resurgente factione Carbonis, senatus etiam sententiam eorum sequi adactus est, qui 'bello contendendum cum Sylla' censuerant. 'Neque enim dimissurum eum milites, sed horum opera abusurum ad dominationem. Non obscure ab eo jactatum esse favorem exercitus, haud dubium animi ejus argumentum. Jam a tot annis nihil illum aliud, quam civile bellum meditari. Nec iniquissimæ cum Mario æmulationi tam propositum ejus, quam opportunitatem et tempus defuisse: Cimbricis primum, deinde socialibus intervenientibus bellis. Postmodum, cum esset auctus consulari dignitate, pauloque factus robustior, non distulisse, quin suum olim imperatorem insidiis armisque peteret. Mox etiam rei-

[a] *Nam ab illo collegio coactus Carbo*] Videtur Freinshemius hoc suspicari ex eo quod Appianus memoravit, (vid. supra LXXXIII. 16.) illud collegium tribunorum dedisse operam, ut Carbo, post occisum Cinnam, collegam sibi sufficere cogeretur. *Crev.*

publicæ palam intulisse bellum, et Urbem, quod ante eum fecisset nemo, vi ac armis occupasse.

5. 'Ne in Græcia quidem et Asia, quanquam fervente Mithridatico bello, temperare potuisse, quominus L. Valerium ab senatu in Asiam missum, et, postquam ille sit interfectus, C. Fimbriam armis peteret; legionesque Valerianas, citra senatus aut populi auctoritatem, suum sub imperium acciperet. Et illam inauditam Romanis moribus licentiam, qua [1] sibi legiones fidas exitio Asiæ facere studeat, non alterius profecto, quam civilis belli sacramentum esse. Præterea inflatum victoria Mithridatica, et adjutum copiis paulo ante hostilibus, aurum Ponticum, navesque, et auxilia barbarorum in patriæ perniciem adducere.'

6. Igitur neque sibi committendum rati, ut impares deprehenderentur; non solita tantum præsidia, sed quædam Liv. Epit. etiam inusitata ac nova sunt moliti. Carbo consul ab omnibus oppidis Italiæ coloniisque obsides exigebat, ut fidem illorum contra Syllam obligaret: donec perniciosi moris exemplum consensu senatus adversantis cohibitum est.

Val. Max. VI. 2. 10. 7. Nec omittenda M. Castricii Placentini constantia, qui forte magistratum in patria gerebat, cum eo consul obsides accepturus ipse venit. Sed petenti decretum ea de re fieri, Castricius neque nomen consulis, neque mores Carbonis, ne legiones quidem quas adduxerat, veritus, pernegavit: cumque iratus Carbo dixisset, 'multos ego gladios habeo,' nihil contatus subjecit, 'Et ego annos.' Sic et inceptum Carbonis irritum fuit: et ira, magni doloris tenuem e senili sanguine vindictam aspernata, detumuit. Depulsus hac spe consul, ne nihil obtinuisse videLiv. Epit. retur, ad novos cives libertinosque recenti beneficio arctius adjungendos convertit animum; effecitque ut illis suffragium, qua de re certatum toties fuerat, senatusconsulto daretur.

8. Sub id tempus Africam quoque inquietam civilis belli quædam initia habuerunt. Q. Metellus Pius, qui

1 Quæ legitur in edd. ante Crev.

partes optimatium secutus erat, haud contemnendas ibi copias habebat; a suis et patris Numidici clientibus haud segniter adjutus. Accesserat M. Crassus adolescens, qui inter Cinnanam Marianamque rabiem, qua pater ejus fraterque sunt absumti, in Hispaniam elapsus, multis mensibus in spelunca quadam latuerat. Is, cognito Cinnæ interitu, progressus in lucem, concurrentibus ad eum multis, hominum duo millia quingentos armaverat; et civitates obiens, quod cum patre prætore multos ante annos in Hispania fuerat, hospitum amicorumque voluntates experiebatur. Inter hæc cum de Metello audisset, naves adeptus, ad eum in Africam trajecit. Sed illæ bellorum minæ, tanquam nubeculæ sine tempestate transierunt. Nec diuturna inter Metellum Crassumque concordia fuit: relictoque illo, ad Syllam adolescens profectus est; Metellum C. Fabius prætor expulit Africa, rursumque ad pristinas in Liguribus latebras reverti, adventumque Syllæ opperiri coëgit. Plut. Crass. c. 9. Liv. Epit. Appian.

9. At in urbe L. Cornelio Scipione, C. Nörbano consulibus,* Carbonis factio Marianæque partes senatusconsultum fecerunt, 'ut omnes ubique exercitus dimitterentur.' Quod si esset factum, dubitari non poterat, quin quorum in manu ad id temporis respublica fuisset, penes eosdem in posterum quoque permansura summa rerum esset. Præterea libertinis, qui tum eadem annitente factione in quinque et triginta tribus distributi erant, novisque civibus omnibus ad quælibet usuri videbantur. Liv. Epit.

10. Nec tamen eo secius, quia non erat ambiguum, ne sexcentis quidem senatusconsultis compelli Syllam ad dimittendas copias posse, ad imminens bellum summa contentione omnia parabantur. Tantæ profecto rerum omnium et præcipue militum contractæ copiæ sunt, ut in commentariis suis Sylla scripserit, 'se adversus quindecim partium adversarum duces, quadringentis et quadraginta cohortibus instructos, in Italiam transmisisse.' Alii 'cohortes ipsis quingenarias fuisse ducentas statim ab initio' tradunt: 'posteaque auctum eum numerum esse, quod Appian. Plut. Syll. Appian.

* A. U. C. 669. A. C. 83.

Sylla ab externis oris veniens hostis Italiæ videbatur; consules et Carbo privatis studiis reipublicæ amabile nomen obtenderant.'

11. Vulgus igitur certatim sacramento dicebat, tot illustrium virorum auctoritate commotum, qui partibus se duces offerebant. Nam præter eos qui modo sunt memorati, Ap. Claudius, Q. Sertorius, C. Marius adolescens, M. Marius, clara nomina aderant: præterea Marcii, Bruti, Albini, quibus insuper Albinovanus, Flavius Fimbria Caii frater, Damasippus, et ab Italia M. Lamponius, Pontius Telesinus, Gutta Capuanus accesserunt.

Plut. 12. Interim Sylla certus in Italiam transire, per Thessalos et Macedoniam Dyrrhachium profectus est, ubi classem ad copias transponendas occurrere jusserat. Hic loci satyrum, quales a pictoribus et poëtis finguntur, adductum ad Syllam ferunt, in Nymphæo captum, cum forte somno operam daret. Juxta Apolloniam vicinam Dyrrhachio Nymphæum est, sacer tum locus; ubi in virenti et læta valle campisque florentibus, subterranei ignis venæ perpetuis velut fluctibus evolvuntur. Eum igitur satyrum, multis adhibitis variarum gentium interpretibus, unde aut quisnam esset interrogatum, cum humanam vocem nullam, sed velut ex balatu[b] hinnituque confusum sonum edidisset, Sylla pro monstro aversatus esse traditur. Nec ultra reperio dimitti jusserit, an vero occidi, aut quod omnino sit eo factum.

L. Ampel. Plut.

13. Sed postquam in satyrorum mentionem incidimus, neminem reprehensurum puto, si quæ de his mihi lecta aut credita sunt, paucis aperuero. Jam primum, ut alia passim occurrunt in natura parum convenientia legibus quas humanæ opiniones imaginantur, ita mixtas hominum ac belluarum formas existere posse, rationi minime repugnat. Sed ex eadem ratione manifestum est, non ideo statim existere quicquid potest; et de omni re extraordinaria, nisi bonis testibus, inepte credi; nec illis tamen ultra credendum, quam quoad idonei testes esse possunt.

14. Igitur in præsenti negotio, conspectas ejusmodi

[b] *Ex balatu*] Debuerat addere Freinshemius *hirci*, quod Plutarchus expressit. *Crev.*

formas semicaprorum, cum lascivis fœdisque gestibus, non negaverim: id enim a multis est proditum: animaliumne fuerint ea corpora, an vero dæmonum fraudes, id illi quidem distinguere haudquaquam potuerunt. Montem Atlantem, qua spectet Africam, lætum amœnumque spontaneis fructibus, interdiu vacuum cerni; eundem noctibus micare crebris ignibus, Ægypanum satyrorumque lascivia impleri, tibiarum ac fistulæ cantu tympanorumque et cymbalorum sonitu plusquam humano strepere, celebrati auctores prodiderunt. Etiam in Æthiopia juxta sylvas ebeni, montemque æternis ignibus flagrantem, modicos colles amœnæ opacitatis cum Ægypanibus et satyris quidam posuerunt.

Plin. v. 1. Solin. c. 27. Mela, III. 10. Plin. VI. 30.

15. De his ita sentio, cum Africa monstris abundet, solitudinibus horreat, fieri potuisse, ut eminus conspecta animalia fidem præternavigantibus fecerint superstitione jam occupatis: deinde solita longis peregrinationibus vanitas accesserit, nova et mira narrandi. Certe simiorum gregibus, mira varietate generum, Africam refertam esse non ambigitur: e quibus etiam fuerunt, quos antiqui satyros appellarent. Et nota est animalis lascivia, cavenda mulieribus, quarum concubitum appetunt, velut a natura decepti, quæ similia ipsorum fœminis membra dedit. Sed ista quemadmodum fabulis veterum satis conveniunt, ita quod de cantu tibiisque et cymbalis additur, longissime abhorret. Nullum enim animal, præter hominem, musicæ numerorumque scientiam habere potest. Igitur, si quid tale revera auditum est, quod mihi valde fit probabile, ob causas quæ subjungentur, id omnino aut hominibus ascribendum, aut geniis putem.

Tac. Ann. II. 24. Plin. VIII. 54. Arist. Hist. Animal. II. 8.

16. Sane Paracelsus, et qui ejus deliramenta sequuntur, de Faunis, Nymphisque, et Pygmæis nefaria multa tradiderunt; quomodo non solum conversari cum hominibus, sed etiam misceri connubiis, atque hinc adipisci animam humanam possint: quæ nec vera sunt; et, si essent, nulla cognosci aut ratione humana aut experientia queant. Sunt hæ deceptorum spirituum strophæ, modis omnibus curiosam et incautam hominum naturam in præcipitium illicere satagentium: cujus etiam farinæ fuisse

censeo pleraque omnia quæ de Faunis atque Ægipanibus exempla referuntur.

Hieron. in Vit. Paul. p. 71.

17. Ne hoc quidem exceperim, quod Antonio solitariæ vitæ principem Paullum quærenti, homunculum aduncis naribus, fronte cornibus asperata, cum caprinis pedibus occurrisse narrant; interrogatumque (nam verba ipsa ponam) respondisse: 'Mortalis ego sum, et unus ex accolis eremi, quos vano delusa errore gentilitas Faunos, satyrosque, et incubos vocans colit. Legatione fungor gregis mei: precamur, ut pro nobis communem Deum depreceris, quem pro salute mundi venisse cognovimus, et in universam terram exiit sonus ejus.' Hæc dicentem volucri celeritate aufugisse.

18. Quis hæc ludibria sive astuti dæmonis, sive nugatorum hominum non deprehendat? Illum, scilicet, mortalem, quisquis tandem aut cujatis[c] fuerit, præscisse qua transiturus esset Antonius; cognosse non antea visum; eo sermone quo intelligi posset, allocutum esse? Deinde negotium ipsum quam ineptum! legatio unius pro omnibus, qui fortasse, ne simul, aut plures venirent, cura domesticarum rerum attinebantur! Deinde petitio, nescio stultior an scelestior, Christum pro se deprecandi: quasi aut hic satyrorum causa naturam humanam assumsisset; aut illis, si ad se pertinere hoc beneficium credidissent, Antonius fuisset expectandus, nec intra trecentos annos Deum aut per se potuissent, aut per alios exorare! Sed, ne cetera examinemus, ipse quoque tam velox discessus, non expectato responso, arguit, aut senatui populoque satyrorum rem istam haud sane cordi fuisse; aut stultissimum unum omnium oratorem delectum, qui tantam rem tam negligenter egerit.

Ælian. Hist. Var. III. 18.

19. Ejusdem generis ille Silenus fuit (si Theopompo Chio egregio fabulatori non omnino deneganda fides est) qui Midæ regi multa exposuit, falsa quidem omnia, sed mirabilem habentia similitudinem veri: non eam dico, quæ veritatem doceat, sed quæ aliunde cognitam possit ad fabulæ opinionem adducere.

[c] *Cujatis*] Usitatius esset *cujas*. Sed archaismos sectari amat Freinshemius. *Crev.*

20. Nam duæ certe civitates sunt in mundo, de quibus multa docte pieque Augustinus scripsit; quarum altera non immerito pugnax, altera pia nominetur. Et quod ille 'de fructibus tristitiæ lætitiæque' Midæ tradidit, videntur duarum paradisi arborum, prohibitæ nimirum et vitalis, historiam malitiosis fabularum involucris operire. Ut mihi non fiat incredibile, homini curioso et mago, qualem fuisse Midam annulus, quem ei tribuit Plinius, et alia quædam arguunt, sub illa figura dæmonem talia respondisse. Nam et ipse fingebat 'mediæ se naturæ inter divinam humanamque compotem;' quod genus antiquis dæmonum appellatione veniebat, quanquam conditionem eorum ignorantibus. Illud vero responsum, quod Midæ dedit, 'non nasci homini longe optimum esse; proximum autem, quamprimum mori;' quam est plenum diabolici mendacii, et ad desperationem adigendi efficax?

Plin. xxxiii. 1. Ælian. Aug. de Civ. Dei viii. 14. Aristot. ap. Plut. de Consol. ad Apoll. Cic. Tusc. i. 48.

21. Sed et ipsa Sileni captura, quam narrant, magicis cærimoniis, et sacrificiorum imitationi proxima est. Fontem enim medio loco situm inter Pæonas atque Medos vino diluisse tradunt: ut sic aquis eis uti solitus Silenus non animadversa vini fraude caperetur. Nam et hæc inter artes est inimici spiritus, ut iis rebus teneri se posse fingat, quarum nulli hæc a Deo per naturam insita facultas est: quo magis temerarii homines erroribus et superstitione irretiti capiantur. Neque hæc aliena erant Midæ institutis, cum esset Orphei præstigiatoris discipulus, divitiarum et regni nihil ad se pertinentis cupitor. Igitur nec illos sequendos arbitror, qui Silenum, ut illis temporibus, naturæ et omnis antiquitatis intelligentissimum hominem fuisse interpretantur. Nam hanc quidem expositionem omnia dicta dicendaque refutant.

Maxim. Tyr. Dissert. 30. Conon. ap. Phot. Voss. Idolol. i. 21.

22. Quod si forte verum est (nam penes auctorem sit fides) quod, regnante Constantino, visum Alexandriæ satyrum Hieronymus scripsit, cujus etiam defuncti pellem Antiochiæ spectarit imperator; eum quidem monstrosum fuisse partum arbitror, qui potuit ex tabella picti satyri non aliter movisse imaginatricem facultatem gravidæ, quam fuit in illis mulieribus factum, quæ secundum tabulas pictas, quæ in cubili erant locatæ, fœtus aut venustate præcipuos, aut deformitate insignes ediderunt.

Hier. in Vit. Paul. p. 71.

23. Sed ille nimirum satyrus, neque lingua humana usus, neque tale quicquam quod suis antiqui tribuerunt, fecisse traditur. Quemadmodum intra hos ducentos annos superiore sæculo vir ferus in sylva S. Germani prope Villingam oppidum fuisse memoratur, consortium hominum fugiens, nudoque corpore per æstatem ac hyemem, radicibus herbisque victitans, et aquam bibens ex fœtidis paludibus. Ideoque fraudes malignorum spirituum et incredibile in nostrum genus odium reputanti, vix aliud persuaderi queat, quam antiquorum illas de satyris opiniones non temere natas, sed ex diaboli præstigiis initium habuisse.

Camer. Oper. sub.

24. Vox ipsa atque nomen ab Hebræis desumtum, si Faunum aut Panem voces, nihil aliud quam faciem, aut apparitionem spectri; sin satyrum, occultum et in abdito latentem signat. Nam Panem Græci, Latini Faunum, Germanicæ gentes Fanum, solenni literarum istarum commutatione dixerunt: Deum esse putantes, quem sic nominarent. Unde Germanis signa militaria sunt hoc nomine appellata, quod hodie quoque manet; quia, sicut aliæ gentes Herculem, aliosve Deos, ita horum majores Fanum pro vexillo prætulerunt copiis suis, quod ita facile superiores se hostibus fore ratiocinabantur, si tanquam duces belli Deos sequerentur. Eundem et Tanfanam vocaverunt, quasi sylvestrem Fanum dicerent.

Curt. VIII. 14. Tac. Germ. c. 7. Tac. Ann. I. 51.

25. Hic igitur Fanus sæpe in sylvis apparebat ea forma qua pingitur, humanam speciem imitans, sed corruptam; (quemadmodum corrumpi et naturam cupit) hircinam assumens, propter petulantiam animalis, quo [2] nullum in Venerem noscitur esse proclivius: quod et matrem, cujus adhuc uberibus alitur, stupro supervenit; et tum alias, tum præcipue tempore coitus omnium est fœtidissimum. Quapropter immundissimo spiritui non aliud in natura animalium visum est genus, exprimendæ suæ similitudini accommodatius.

Heresbac. de Re Rust. l. III. Taubmann. in Plaut. Men. Act. V. Sc. 2. v. 85.

26. Ergo et Ægyptiis in forma semicapri apparuit Mendes ab ipsis dictus, quo nomine et animal ipsum appellabant: idemque ab his pariter atque Pan a Græ-

Herod. II. 46.

2 Qua edd. ante Crev.

pictus est. Et Herodotus quidem monstrosæ formæ causas exponere verecundatur: quod nempe arguit, parum honestas aut Deo dignas audivisse. Faciem autem rubram propter ætheris similitudinem ei tribui quidam existimarunt: ego factum reor ideo quod tali figura, et ignito vultu fuit conspectus. Et ad hunc ferme modum apparere in nocturnis sagarum orgiis dæmonem, concordi propemodum confessione omnium firmatur. Serv. ad Virg. Ecl. II. 31.

27. Nec mirandum fuerit, si quæ memorantur ab antiquis de satyrorum nocturnis lusibus, tripudiis, cantibus, ad simile quoddam diabolici ludi commentum referamus. Nam talia multis locis audiri feruntur, et in Lopensi eremo, quæ in ditione erat Tartarorum, cum iis locis Marcus Paullus Venetus degeret.

28. In summa, si quod ea figura repertum sit animal, monstrosum fuisse, idemque rationis ac sermonis humani expers crediderim; ubi vero loquelæ intervenerit usus, spectra larvasque mali dæmonis. Ut ista sint ex eodem genere prodigiorum, quo apud Sambulon Parthicæ ditionis montem Herculem[3] venari; Achillem, Helenæ matrimonio junctum, Leucen incolere, Tauricæ Chersonnesi insulam; eundemque oppugnatas ab Alaricho Athenas defendisse creditum est. Quos vero ludos spectrum edidit, quod sub forma magni Alexandri cum bacchabundo agmine per Asiam incessit, longoque post tempore disparuit, Heliogabalo imperante? Nec ab his abludunt, quæ de Græcis heroibus Philostratus, de Arturo Britanni, de Valdemaro Dani, multique alii de suis quisque populi jactant. Sed, omissis hoc genus præstigiis, ad Syllam, unde discessimus, revertamur. Tac. Ann. XII. 13. Paus. III. Plin. IV. 12. Zosim. l. v. Xiphilin. Heliog. Sigibert.

29. Is ergo, contra suos adversarios transmissurus, ceteris ferme satis fidebat; hoc uno angebatur, quod trajectos in Italiam milites, ubi patrium solum aspexissent, ne desertis signis dilaberentur[4] metuebat; aut, quod solenne civilibus bellis est, hostiliter vexarent Italiam. Ceterum hic etiam ferente fortuna usus, ultro offerentes jurejurando astrinxit, 'mansuros apud signa, neque molestos cuiquam Plut. Syll. c. 51.

3 *Hercules* legitur in edd. ante Crev.
4 *Delaberentur* edd. ante Crev.

sponte sua fore.' Quin et pecunia eum indigere rati, pro sua quisque copia conferebant. Ille mirifice delectatus tanta militum benevolentia, vocatos in concionem sic affatus est.

30. 'Si mihi prima hæc dies experiundi animos vestros esset, milites, mihi quidem plurimum gratularer, qui tales haberem copias; sed subtimerem tamen, ne forte subitus ardor benevolentiæ, postquam aliq
offendissetis, extingueretur aut tep
post tot omnium temporum docum
res annos, et ego vobis, et vos mihi
atque radicatus est mutuus amor,
tandum reliqueritis, quam quemac
mi omnium estis, ita beatissimos o

31. 'Erant mea, nec enim v
erant, inquam, erga vos multa et
vicissim ea virtus vestra est, eac
caritas, ut militibus meis ultro g
Quod enim certius offerre Dii im
rei pignus potuerunt, quam tantan
nostrasque animorum dissimilitudi
viciis, cædibus, hic officiis et amo
toremque certetur?

32. 'Enimvero virtute vestra
dives. Liberalitate vestra non uta
boque, quos donec mihi præstite
semper, nihil mihi defuturum est.
ut non modo hæc quæ adsunt labo
sed etiam longe pluribus majoribu
hanc deinde sententiam multa a
commodam tenens, animosque
permulsit. Ita fidos duci ad reli
Appian. Civ. l. 1. næque fidentes, ad quadraginta
legiones erant, et Achaiæ Ma
cujusque generis equitum sex mill

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXXXV.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

LLANA classis apud Brundisiumne an Tarentum exposuerit, ambiguum diversi auctores faciunt. tamen potest neutros falsa dicere, quod tanta navi- ltitudine (mille ducentas alii fuisse, alii quadrin- auctiorem numerum produnt) uterque portus re-)tuerit. Brundisinis certe, quod promte excepe- ientes, concessam ab Sylla immunitatem ad sua durasse Appianus testis est. Vicissim Plutar- ·llæ Tarentum appulso, statimque sacrificanti je- ıruisse dicit coronæ figura,[a] lemniscorumque inde ntium. Cum deinde per Calabriam Apuliamque ıgulari modestia exercitus, ut non hominibus tan-)idisque, sed etiam agris et frugibus parceretur, in niam contenderet; Q. Metellus cum suis copiis in ad eum venit: duoque hi imperatores proconsuli- nore potius quam potestate pari res administrare ıt.[b] Vell. II. 24. Appian. Civ. I. Plut. Syll. c. 52. Appian. Vell. Appian.

[a] ... *coronæ figura*] Hoc ·urate dictum est. Plu- ıntummodo memorat ·essam gestasse coro- ı, et lemniscorum hinc inde dependentium. *Crev.*

[b] *Q. Metellus ... ad eum venit: duoque hi imperatores proconsulibus ... res administrare cœperunt*] Observat hoc loco Appianus

Liv. Epit. 2. Legatis deinde mittendis iterum tentata spes pacis, Vell. justæque conditiones propositæ. Sed, violatis a consule Liv. Epit. Plut. Norbano legatis, tantus ardor Syllanorum fuit, ut priusquam ordinari acies posset, lymphatis similes in hostem impetu incurrerent. C. Norbanus consul cum C. Mario adolescente magnas copias inter Capuam et Casilinum, Jul. Obseq. Vulturno assitam coloniam, habebat: quo loco paulo antequam in Italiam Sylla transcenderet, duæ acies, cum horrendo fragore armorum, signorumque strepitu, per plures dies visæ concurrere, sensim e conspectu hominum in aërem elatæ evanuerant, relictis equorum hominumque vestigiis, herbisque ac virgultis velut recens protritis.

Plut. 3. Prælio commisso neque pugna anceps, neque cæsorum utrimque numerus alius fuit, quam si hinc mulieres, Oros. v.20. Eutrop. inde viri constitissent. Septem millia de Norbani exercitu ceciderunt; sex millia capta sunt: Sylla milites haud amplius centum viginti quatuor amisit. Victis Capua Appian. Plut. receptus fuit. Victores hoc velut omine belli læti, quanquam multis partibus ampliorem esse hostium numerum sciebant, se tamen superiores futuros rebantur: idque causæ fuisse Sylla tradidit, cur non in oppida dispergerentur, quod ille facturos timuerat. Ergo faciles duci, Appian. quo imperatoribus videretur, Teanum Sidicinum processerunt.

Plut. 4. Inter eundum Pontii [1] cujusdam servus fanaticus adiit Syllam, victoriamque se ei nuntiare dixit Bellonæ Euseb. Chron. et IV. Præpar. 81. jussu: ceterum ni maturaret, Capitolium arsurum: idque factum est A. D. pridie Nonas Quintiles, quem ille diem

1 Ita correxit Crev. ex Plut. pro *Ponti* quod in edd. priorr. legebatur.

Metellum Pium bello sociali ductavisse exercitus, atque inde ei proconsulis honorem remansisse, quem semel assumtum retinere soliti erant, donec in urbem introissent. Hinc sequitur primo, frustra Freinshemium l. LXXX. c. 14. fecisse Metellum disserentem in senatu adversus eos qui legatos ad Marium et Cinnam mittendos esse censebant. Tunc enim Metellus Romæ non fuit. Secundo, quod a Plutarcho memoratum apud Freinshemium eodem libro, c. 9. legitur, Metellum unum ex iis ducibus fuisse qui urbem cum Octavio adversus Cinnam defenderint, id ita intelligendum esse, ut tamen urbem Metellus non ingressus sit. Et quidem Appianus scribit illum ad Albanum montem consedisse. *Crev.*

prædixerat. Ea res prodigii loco habita, quod summæ religionis templum, supra annos quadringentos accuratissima custodia servari solitum, ne origine quidem incendii cognita, unam intra noctem deflagrasset. Libros quoque Sibyllinos, quos in ea æde Tarquinius locaverat, ille ignis hausit. Æditui negligentiam alii, quidam insidias fuisse: id quoque varie, Carbonem aliis aut consules, aliis Syllam incusantibus; magna pars flammam divinitus immissam, uti cuique mens dictaverat, cogitata pro compertis afferebant. Plut. Appian. Tac. Hist. III. 72. Cic. in Verr. IV. 31. Dionys. IV. 70. Jul. Obs. Cassiod. Chron. Tac. Cic.

5. Vestæ templum sub idem tempus ignibus correptum minime certis incendii auctoribus traditur, et motu terræ multa in urbe templa corruisse inter istius belli prodigia relatum est. Additur et mulæ partus: et mulieris nixu serpens in Etruria apud Clusinos editus; qui jussu haruspicum in profluentem dejectus, adversa aqua nataverit. Sed omnia hæc pro Sylla faciebant: dum, adversariis aspera et fœda quælibet timentibus, hujus partes utiliore stultitia suæ victoriæ causa Deos ista omnia moliri interpretantur. Euseb. Præpar. IV. 81. Appian. Jul. Obs.

6. Ergo, multis bonisque ad eandem spem confluentibus, quotidie egregia incrementa sumebant. Metellus præcipuo suscitamento erat, quem, sanctæ integræque constantiæ virum, nunquam adhæsurum illi causæ putabant, nisi justiorem esse patriæque utiliorem cognovisset. Etiam contrariæ factionis multi ad Syllam accedebant, quorum vel præcipuus P. Cethegus, qui cum Mario pulsus in exilium fuerat, eodem se contulit, ad omnia quæ animo Syllæ collibuissent, ministerium suum offerens. Mox etiam, deserto Carbone, quæstor ejus Verres, interversa pecunia publica, mutavit fidem. Lucii quoque Scipionis consulis quæstor M. Piso, cum sequius de partibus illis[2] judicaret, neque pecuniam attigit, nec ad exercitum profectus est. Vell. Dio ap. Vales. Appian. Cic. in Verr. I. 13. 14.

7. Caium deinde Carbonem, Cnæi fratrem, milites, paulo severius exigentem priorum temporum disciplinam, facta seditione trucidarunt. Ita et adversariorum defi- Val. Max. IX. 7. Vell.

2 *Ille* edd. ante Crev.

ciebant vires, et Syllanæ copiæ in dies augebantur: dimissique passim duces haud pœnitendo successu agebant.
Plut. Crasso, c. 9. Nobiles enim juvenes, qui frequentes ad Syllam concurrerant, ubi cujusque utilissima videbatur futura opera, ad eam destinabantur.[3] Horum M. Crassus in Marsos ire jussus, cum ob hostes propinquos præsidium postularet; vehementi oratione Sylla, 'Do tibi patrem tuum,' inquit, 'fratremque et amicos, quorum indigne interemtorum persequor a sceleratis pœnas.' Sic incitatus adolescens impigre perrupit, magnisque celeriter conscriptis copiis, utilem eo bello operam præstitit.

Appian. Plut. Syll. c. 54. 8. At ipse imperator, qui L. Scipionem cum magno exercitu in propinquo, multos alios duces validis copiis subnixos passim tendere sciret, imparem se viribus ratus, Appian. Plut. denuo ad pacis negotium adjecit animum. Quidam dolo id factum arbitrantur, non improbabili conjectura, quod sociali Mithridaticoque bello iisdem artibus hostes cir- Liv. Epit. Vell. II. 25. cumvenerat. Sed Romani scriptores, quibus plus ceteris tribuas in patriis rebus, bona fide certoque proposito quæsitam ab eo concordiam testantur.

Plut. Appian. 9. Neque recusavit Scipio, quin acceptis obsidibus, extra castra in colloquium prodiret. Terni tantum collocuti sunt: quo magis quid utrimque dictum fuerit latet, nec in Cic. Phil. XII. 11. vulgus emanavit. De auctoritate tamen senatus, de suffragiis populi, et de jure civitatis collatas esse conditiones, ipso rerum indicante statu, credebatur. Hoc unum Appian. constat, pactis induciis, Q. Sertorium ad Norbanum consulem missum esse, quod Scipio, collega ignorante, de tantis rebus quicquam pacisci gravabatur. Sed Sertorius in eo itinere Suessam, quæ Syllæ partibus se applicaverat, occupavit. Ea de re cum Sylla quereretur, consul, incertum conscientiane violatarum induciarum, an ut in re subita consilii inops, obsides reddidit.

10. His rebus cum abrupta spes pacis esset, exercitus Cic. Phil. XIII. 1. Plut. consulis vehementer offensus, quia, si convenisset, tolerabilis status civitatis sperabatur, aures corruptoribus præbuit, cum permisso colloquio, dux callidus milites ad eam-

3 *Destinabatur* legitur in edd. ante Crev.

dem fraudem compositos subinde ad castra Scipionis mitteret. Ii percontando 'quam grati ducibus suis, quantis familiaribus copiis augerentur,' postquam volentia acceperunt; 'Syllæ benignum imperium, infinitam liberalitatem, nec imperatorem sibi, sed patrem divina quadam sorte obtigisse,' prædicabant. Rebus utrimque constitutis, ut propius suggredienti Syllæ se conjungerent, Sylla per speciem hostilia castra oppugnandi cohortes viginti admovit: sed, præparatis omnium animis, castra sine vulnere introitum. Tum vero universus Scipionis exercitus, quadraginta cohortes signa ad eum transtulerunt. Solus cum filio Lucio consul in tabernaculo deprehensus est: non utique magno boni imperatoris argumento, quem vulgata totis castris militum inclinatio fefellisset: cum præsertim esset a Q. Sertorio præmonitus.

Sall. ap. Donat. et Incert. 6. Plut.

Sall. Incert. 14. Appian. Liv. Epit. Plut. Vell. Appian. Plut. Sert. c. 8.

11. Sylla Scipiones dimisit inviolatos, additis equitibus, qui eum quocumque vellet tuto deducerent. Atque ille ubi primum urbem amicam attigit, resumtis magistratus insignibus, iterum copias haud contemnendas comparavit. Idem Sylla beneficium multis aliis, et nominatim Q. Sertorio præstitit; qui, desperatis rebus, in Hispaniam, jam olim provinciam eam sortitus, se contulit, maximum paulo post incendium belli excitaturus. Fertur his auditis Carbo dixisse præsentibus, 'bellum sibi cum vulpe et leone animum Syllæ inhabitantibus esse, sed cum vulpe periculosius.' At Sylla post victoriam, aquas ad montem Tifata, ubi cum Norbano pugnaverat, salubritate nobiles, agrumque circa Dianæ dedicavit, cujus numini sacrata illa regio erat.

Diod. ap. Vales.

Vell.

Appian. Plut. Sert.

Plut. Syll.

Vell.

12. Inter hæc novum se in Italia sidus ostendere cœpit, Cn. Pompeius Cnæi filius, ejus qui Asculum ceperat, trium et viginti annorum adolescens; sed mox clarissima fama cuilibet senum imperatorum conferendus. Hic in Piceno forte agebat, cum ad Syllam undique concurrere probatissimum quemque cognovit. Hoc stimulo adjecit et ipse has ad partes animum, non tamen ut contemtus et tanquam opis egens, sed firmamentum quibus accederet partium, et cum beneficio veniret. Igitur, solicitatis paterni exercitus reliquiis, cum Vindius quidam Pompeium

Dio ap. Vales. Liv. Epit. Val. Max. v. 2. 9. Plut. Pomp. c. 9. Hirt. de Bell. Afric. c. 22. Vell. II. 29. Zonar. Plut.

ex ludo subito concionatorem factum exclamasset; tantus adolescentis favor fuit, ut, a multis simul impetu facto, Vindius e vestigio opprimeretur. In foro igitur Auximatium erecto tribunali, ducem partium professus, Ventidiis[4] fratribus, qui principes civitatis, et Carbonianæ factionis erant, excedere jussis, delectum habuit.

13. Ab hoc initio cum vicina quæque sibi adjungeret, Carbonianos ubique proturbaret, brevi in tantum auctus est, ut tres integras legiones sub signis duceret. Neque huic exercitui commeatuum, ceterarumque rerum idoneus apparatus deerat. Ipsius permagnus apud militem amor, magna apud omnes admiratio erat, qui in illa ætate nihil remissum aut juvenile, sed omnia magnis ducibus solita agitabat. Nullus illi labor tædio, nulla defatigatio molestiæ erat. Cibi vinique temperans, somni parcus, curæ corporis negligens, majorem dierum noctiumque partem bellicis aut operibus, aut certe cogitationibus conterebat. Frequenter inter milites exercens corpus, cum alacribus saltu, cum velocibus cursu, cum validis vecte certabat.[c] Belli quoque incerta ante experimentum ingenio et meditatione præcipiens, tantus statim dux extitit, ut quanto tempore vix paratum exercitum alius accepisset, ipse privato consilio delectum confecerit, militesque armatos eduxerit ad pugnam. Neque latebras aut avia, quibus ignoratus tutusque ad Syllam perveniret, sectabatur. Palam incedens, quascumque inter eundum regiones attingebat, ad communem causam adducere nitebatur.

Liv. Epit. Appian. Plut. Diod. ap. Vales.

Sall. ap. Veget. de Re Milit. I. 9. Diod. Vell. II. 29.

Plut.

Diod.

14. Hæc ubi Romam perlata sunt, quia supra fidem erant ætatem potius Pompeii, quam indolem, æstimantium, tanquam ineptis nuntiis in majus aucta spernebantur. Sed, posteaquam certiore fama innotuerunt, senatus Junium Brutum proficisci adversus illum jussit. Jam

4 Ita ex Plut. emend. Crev. *Vinditiis* legebatur in edd. præc.

c *Cum validis vecte certabat*] Omnes Freinshemii editiones hic Sallustii verba corruperant: prima et Doujatiana, *recte certabat:* Clerici, *lucta*. In voce quidem *vecte*, quam ex Sallustio huc revocavimus, aliqua est difficultas. Fortasse designabat illa quoddam militaris exercitationis genus. *Crev.*

et Carrinas, et Cœlius cum suis quisque copiis eidem se diversis ex partibus objecerant. Igitur tribus hostilibus exercitibus cinctus, in Brutum summa vi convertit. Primi utrimque equites concurrerunt: nam Gallicum equitatum Brutus adduxerat. Ibi, provectus ante signa adolescens, insigni robore Gallum, qui et ipse ex diversa acie procurrerat, lancea dejectum interfecit: unde timor incessit hostibus, et mox fuga; suorumque in aciem impacti, peditem quoque turbatum averterunt. Sic fuso Bruti exercitu, cum inter reliquos duces orta discordia esset, alius alio castra moverunt. Pompeius oppida discessu eorum præsidiis nudata, voluntate incolarum recepit. Plut. Zonar. Plut. Diod. Plut.

15. Mox Scipio consul cum exercitu occurrit, non meliore quam antea contra Syllam eventu. Nam milites ejus simulatque Pompeianos conspicati sunt, salutatione facta ad illos transierunt. Postrema cum Carbone lucta fuit, ad Æsin flumen multas equitum alas objiciente. Sed ille in loca iniqua detrusos, cum evadendi via non esset, cum armis equisque in deditionem accepit. Zonar. Plut. Cluv. Ital. Ant. II. 5. Oros. v. 20. Plut.

16. Ignarus horum Sylla, qui nihildum aliud nisi de primis Pompeii conatibus audierat, et de adolescente solicitus, ne per tot hostium exercitus perrumpere non [5] posset, in occursum ejus expeditam manum duxit. Hoc ubi Pompeio compertum, neque longe abesse Syllam, ornari signa, armari ordinarique exercitum jussit, ut imperatoris oculis quam pulcherrimam speciem objicerent. Magnos enim ab eo honores, nec immerito sperabat: spe tamen majores assecutus est.

17. Nam, ut eum accedere ad se Sylla, simulque tres aquilas, et egregiam sub signis juventutem, rerumque gestarum conscientia alacrem aspexit, desiliit ex equo, appellatusque, ut par erat, a Pompeio 'imperator,' vicissim 'imperatorem' illum salutavit: multum mirantibus, qui nominis hujus honorem adolescenti tributum iri minime expectassent ab eo Sylla, qui de isto cum Scipionibus et Mariis dimicaret. Cetera quoque ad eandem formam comitatis fuere. Pompeio venienti assurgere de sella, caput Zonar. Plut. Sall. Hist. v. 2.

5 Aberat *τὸ non* ab edd. ante Crev.

Appian. Plut. Val. Max. v. 2. 9. aperire: quæ postmodum etiam dictator privato servavit, unum omnium Pompeium hoc honore dignatus.

18. Sed et consilia cum eo communicabat omnia, et plurimum in ejus virtute reponebat spei. Aliquando etiam egit cum eo, ut in Cisalpinam Galliam cum imperio proficisceretur. Plut. 'Est enim ibi,' ait, 'Q. Metellus, vir optimus, et bello non spernendus. Sed nescio quomodo segnius ibi res gerit, quam hæc tempora desiderent. Nobis maxima in celeritate spes est: nisi quamprimum vincimus, vincimur. Et hic quidem omnia prosperrime decesserunt: pacati, quotquot a tergo reliquimus, populi; tua virtute alii adjuncti: duo hostium exercitus fusi fugatique, totidem ad nos sponte concedentes, et initium victoriæ magnificum, et partem haud exiguam fecerunt.

19. 'Est tamen adhuc adversariis permultum virium: neque temere debilitentur, quamdiu Cisalpinam tenere Galliam possunt, unde illis novæ semper copiæ summittantur, etiam trans Alpes colentium affluentibus haud paucis. Et hunc in usum digressus a me Metellus erat. Sed video senescentem ejus virtutem juvenili fervore excitandam esse. Tibi viget ætas, viget gerendarum rerum cupido: nec ideo cautionis eges. Animum prudentiamque tuam paucis mensibus majore documento approbasti, quam edere multi veteres imperatores potuerunt. Abi ergo bonis avibus, et illas nobis provincias recipe. Non magis illic pares tibi hostium duces erunt, quam fuerunt quibuscum hactenus es congressus. Ego hic facile sustinuero bellum. Si et ab illa parte superiores simus, haud dubitanter e tyrannorum manibus recuperabimus rempublicam.'

20. Hæc ubi Sylla dixerat, Pompeius, quamvis in illa ætate et fortuna, modestiæ satis tenax, negavit rectum sibi videri, si natu et dignitate majori provinciam extorqueret. 'Neque vero, te mandante, quicquam negotii defugiam. Non cepissem hæc arma, certe non ita cepissem, si laboribus et periculis potuissem absterreri. Sed Q. Metellus is sane vir est, quem a me affectum injuria videri nolim. Fortassis etiam per se res ita geret, ut fortunæ tuæ desiderioque respondeat. Quod si forte in tantum

impar hosti futurus est, ut sustinere eum posse diffidat, haud dubie mittet ad te literas, et consilium rebus suis auxiliumque postulabit. Ipso porro arcessente, promtus et lubens ibo.

21. 'Et hanc sententiam tibi quoque probari non dubito, imperator, cui et ipsi fuisse viderer justo cupidior, si provinciam oblatam statim acciperem. Sed et nobis, qui pro legibus et republica gerimus bellum, honestius fuerit nihil commisisse, quod illis parum congruere videatur. Neque fortassis utile sit, Q. Metellum, tanta nobilitate et gratia virum, offendi. Nam propter illum, et si qui præterea sunt ejus similes, optimatium partes vocamur: et, quemadmodum illius favor multorum tibi adjunxit animos, ita multi se læsos in uno putabunt. Præterea mortalium omnium fata dispensat Deus: qui si forte de me aliquid in illa provincia secius decerneret, jam omnium conviciis non mea solum temeritas, sed tuum quoque consilium vapularet.' Ita res dilata est, donec eam in sententiam paulo post ab ipso Metello literæ venerunt.

22. Inter hæc propemodum tota nobilitas, Urbe relicta, Plut. Syll. in castra Syllana venerat, robur simul partibus, simul c. 53. Liv. Epit. speciem ac decus afferens. Neque tamen ex diverso leve momentum in consensu consulum erat; et ad summi im- Appian. perii nomen ex omni Italia, et circumpadana Gallia ingentes copiæ confluebant. Quibus ferme apparatibus utrimque quod reliquum æstatis erat, consumtum est: Liv. Epit. ita tamen ut nec ab expeditionibus cessaretur, partium ducibus hinc inde, ut cuique occasio adesse videbatur, omnia tentantibus.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXXXVI.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

FastiCapit. Liv. Epit. 1. ANNO sequente C. Marius C. F. C. N. ante ætatem per vim creatus consul, collega Cn. Carbone honorem iniit:* quem ut immaturum periculoque plenum Marii mater acerbe flevisse dicitur. Is adolescens C. Marii fratre genitus, a patruo adoptatus,[a] quo ætatis anno consulatum ceperit, scriptores dissentiunt. Quinque, aut sex, aut septem annis vicesimum egressus apud diversos reperitur: sed ut Livianis reliquiis adhæream, quæ minorem annis viginti faciunt, ea quoque ratione adducor, quod nihil ab eo ante hæc tempora gestum traditur,[b] cum ejus

Auct. de Vir. Illustr. in Mar. F. Appian.

Auct. de Vir. Illustr. Vell. II. 26. Appian.

* A. U. C. 670. A. C. 82.

[a] *Is adolescens C. Marii fratre genitus, a patruo adoptatus*] Freinshemius ex Appiano accepit consulem hujus anni fratre C. Marii genitum fuisse; ex conjectura addit illum a patruo esse adoptatum. At omnes præter Appianum auctores uno ore affirmant consulem hujus anni fuisse C. Marii septies consulis filium; et quidem naturalem, non adoptivum, ut clare docet Plutarchus in Cæsare. Hæc fusius tractata vid. in Animadv. Histor. Jac. Perizonii, c. 3.

[b] *Quod nihil ab eo ante hæc tempora gestum traditur*] At Freinshemius ipse octavo ante hunc anno l. LXXV. c. 20. ex Orosio memoravit juvenem illum in suspicionem venisse interfecti proditorie Porcii consulis. Quod atrocissimum factum certe non puerilis est imbecillitatis. Itaque fieri vix potuisse videtur, ut non vicesimum ætatis annum aliquot annis egressus esset, cum consul factus est. *Crev.*

rei, si affuisset ætas, occasiones multas fuisset habiturus: quodque C. Marius senex ideo se bellum Mithridaticum appetere, quo se potissimum magistro filius militiæ rudimenta poneret, jactaverat. Supra, LXXVII. 16.

2. Acris eo anno hyems cum impedimento rebus gerendis esset, eo intentius cogendis ad bellum pecuniis consules incumbebant. Et ne militibus stipendia deessent, festinantibus in summa inopia patribus, senatusconsultum, quale tum potuit, factum est, 'ut aurea atque argentea templorum ornamenta conflarentur.' Principio veris ad Æsin fluvium, Galliæ tum Italiæque terminum, Q. Pius cum legato Carbonis Carinate signis collatis dimicavit. Ab orta luce ad meridiem summa utrimque contentione pugnatum cum esset, Carboniana acies loco cessit, multis ex suo numero desideratis. Idcirco vicinis ad Metellum deficientibus, consul Carbo ingentibus copiis affuit, tam prope collatis castris, ut viribus superior obsessum tenere hostem videretur. Appian. Val. Max. VII. 6. 4. Sall. ap. Donat. et Incert. 2. Val. Max. Strabo v. p. 227. Oros. v. 20. Appian.

3. In Africa deinde res turbatæ, prætorque C. Fabius Hadrianus propter avaritiam ac crudelitatem in cives Romanos, qui Uticæ commorabantur, in prætorio suo vivus exustus est. Quippe homo nequissimus regnum Africæ affectare, coactaque servorum manu de principum nece conspirasse dicebatur. Nulla postmodum de hac re quæstio fuit, non solum ob tempora reipublicæ, sed quia justam fuisse ultionem consensu senatus et omnium credebatur. Liv. Epit. Cic. in Verr. v. 36. et I. 27. Val. Max. IX. 10. Oros. Pedian. in Cic. Verr. I. Cic. in Verr. I. Val. Max.

4. In Sardinia quoque civilia arma se commoverant, vincentibus et ibi Syllanis: et a legato Syllæ L. Philippo provincia, Q. Antonio prætore pulso et occiso, occupata est. His partium successibus cum nihil magis obsistere quam metus Italicorum populorum videretur, ne Sylla rerum potito jus civitatis et suffragiorum recens acceptum amitterent; Sylla, missis quos apud unamquamque civitatem valere gratia et auctoritate noverat, fœdus cum iis percussit: tanta jam fortunæ suæ fiducia, ut a quibus aditus fuerat litigatores Romam differre vadimonium juberet, quanquam urbs adhuc adversæ factionis armis tenebatur. Liv. Epit.

Appian. Plut. Mar. c. 80. Liv. Epit. Flor. III. 21. Oros. Appian. Val. Max. IX. 2. Vell. II. 26. Cic. ad Fam. IX. 21. Plut. Pomp. Appian.

5. Quibus rebus cum exulceratus C. Marii consulis animus esset, adolescens paternæ sævitiæ, scripsit ad L. Brutum Damasippum, 'ut Syllanæ factionis principes trucidaret:' velut imminente jam fato in antecessum ultionem rapiens. Ille convocatos in senatum quasi de republica consulturus (præturam enim urbanam gerebat) C. Carbonem, cognomento Arvinam, virum prætorium, consulis fratrem patruelem,[c] et P. Antistium socerum Cn. Pompeii in Curia Hostilia trucidavit. L. Domitius fugiens circa fores interemtus est.

Liv. Epit. Flor. Cic. de Or. III. 2. Aug. de Civ. Dei, III. 28. Diod. ap. Vales. Lucan. II. 126. Val. Max. Oros. Appian. Vell. Plut.

6. Q. Mucius Scævola pontifex maximus, vir laudatissimæ vitæ, ad vestibulum Vestæ confugerat: sed, ad aras occisus, sanguine suo simulacrum respersit: ut inane numen, et in tanta infamia pudoris expers, cruore saltem indefensi clientis erubesceret. A suis quidem cultoribus ita contemtum est, ut per eos minime steterit, quo minus in ipsis penetralibus mactatus, sempiternam illum horrendæ religionis ignem sanguine suo restingueret. Neque satiatus cædibus prætor, ni ludibrium etiam crudelitati adjecisset, truncum Carbonis corpus patibulo affixum circumgestari jussit: ceterorum quoque corpora per carnificem unco tracta, atque in amnem abjecta sunt. Uxor Antistii Calpurnia Bestiæ filia, cum de casu mariti cognovisset, gladio semetipsam interemit.

Liv. Epit. Appian. Mithrid.

7. Dum ad hunc modum Italia ceteraque Europæ bellorum violentia inhorrescunt, Asiam denuo Mithridate irritato L. Murena concussit. Is, relictus a Sylla cum Fimbrianis legionibus, ut Asiam ordinaret, triumphi cupiditate, belli novandi causas circumspiciebat. Mithridates in patrium regnum reversus, bellum Colchis atque Bosporanis faciebat, qui Romani belli tempore ab imperio ejus defecerant. Colchi Mithridatem filium regis, eum cujus adversus Fimbriam præclara tametsi infelix

[c] *C. Carbonem ... consulis fratrem patruelem*] Hunc consulis fratrem fuisse apud Velleium legimus: *patruelem* addit ex conjectura Freinshemius. Sed Manutius in nota ad Cic. Epist. ad Fam. IX. 21. probare nititur ex Cicerone et Valerio Max. eum Carbonis ter consulis nec germanum, nec patruelem fratrem fuisse; Velleiumque aut errasse ipsum, aut corruptum esse ab librariis. *Crev.*

opera fuerat, regem deposcebant: votique compotes facti statim arma deposuerant. Ergo Mithridates ingenio et peritia rerum suspicax, filii profecto astutia rebellionem eam cœptam arbitratus, quo sibi regnum Colchorum extorqueret, ad se comiter vocatum compedibus aureis vinxit, et paulo post interfecit: minime recenti humanarum mentium fluctuatione, ut nunc liberorum causa quærant regna, nunc regnorum causa occidant liberos.

8. In Bosporanos deinde adeo magnam copiarum naviumque collegit multitudinem, ut plerique contra Romanos magis hæc omnia parata interpretarentur, quam quos ille volebat invasurus videri. Suspiciones horum haud parum movere credebatur, quod Mithridates Ariobarzani Cappadociam ita restituerat, ut tamen loca aliquot opportuna tum quoque retineret.

9. In hac ægritudine animorum, cum ad Murenam Archelaus cum uxore et liberis perfugisset; adeo magnum ad omnia momentum attulit, ut jam nemo quin suscipiendum esset bellum dubitaret. In magna illum invidia jam a tempore Chæronensis pugnæ fuisse, supra ostendimus: neque eximi regi poterat, æquioribus conditionibus transigi potuisse, si magis ad suam gratiam quam ad Romanam Archelaus respexisset. Igitur ille non ignarus suspicacem regis animum ne liberis quidem parcere, fuga salutem adeptus, etiam vindicari volebat. Quoque magis moveret Murenam, sponte sua satis in hanc sententiam proclivem nactus, Oros. VI. 2. Dio l. XXXIX. Appian.

10. 'Hæc,' inquit, 'regum fides est, Murena! quanto quisque pluribus modis gratiam eorum meruit, tanto plerumque est suspectior. Amicos uti non caritate, sed ex usibus suis, deligunt, ita simul eorum ruinam rebus suis utilem esse crediderunt, (vere an falso in eam inciderint opinionem, nil refert) quominus crudelissimis exemplis eos pessumdent, nullo affectu retinentur. Sed præ ceteris eorum anceps et lubrica est statio, qui magnis exercitibus præficiuntur. Quippe sive feliciter ipsis res decedit, invidia; sive improspere, suspicionibus onerantur: neque dicere queas, utrum sit apud hæc ingenia periculosius, quæ vincere duces suos volunt, vicisse indignantur. Ego fortu-

nam utramque, ductor copiarum Mithridatis, expertus, non aliud pro meis meorumque factis, vulneribus, quorundam et mortibus, præmium expectare debui, quam ut imperio tyranni occiderer, pro magno habiturus beneficio, si solus hoc paterer, neque liberi mei uxorque una morerentur.

11. 'Hæc et alia, quæ non ignoras, vel me tacente satis indicant, quo animo et erga illum esse debeam, cujus haud sane meritam crudelitatem fugio; et adversus vos, qui paulo ante hostem, nunc supplicem vestrum, benignissime suscepistis. Ut igitur utrisque gratiam quam debeo referam, confirmo tibi, haudquaquam vanus auctor, Mithridatem certo certius rebellaturum. Sed ut potius vestro, quam illius tempore incipiatur bellum, interest. Nondum ita paratus est, quin occupari possit. In eo maximum ad victoriam momentum esse nosti. Neque ego tam parum amicitiis ac clientelis valeo, ut non insignem tum in consiliis hostium indagandis, tum in recipiendis populis, operam navare possim.'

12. Hæc non postrema festinandi belli ratio cum ad priorem cupiditatem accessisset, haud difficulter motus est Murena, ut exercitu contracto Cappadociam ingrederetur. Ante omnia, reddita sunt Ariobarzani, quæ ad
Strab. XII. p. 535. Appian. regnum ejus pertinentia Mithridates retinebat. Comana deinde irrupit, maximam iis regionibus Pontici juris urbem, ubi magnæ religionis opulentiæque templum visebatur. In ejus urbis præsidio rex Mithridates aliquot equitum alas collocaverat: quas ubi concisas a Romanis esse cognovit, legatis ad Murenam missis, pacta cum L.
Memnon. Sylla inita servari postulabat. Forte Græcos quosdam sapientiæ studium professos magis quam præstantes Mithridates legaverat. Hi sive gentis odio, sive mores regis perosi, contra mandatum et utilitatem ejus a quo veniebant, bellum potius Murenæ, quam pacem suadebant.
Appian. Igitur, quia Sylla contentus fidem factis repræsentare tabulas fœderis conscribere neglexerat, negabat pacta se videre, ad quæ Mithridates provocaret. Hoc responso legatis reddito, statim prædatum dimisit suos, neque profanis, neque sacris abstinens manus: deinde, quia jam

tempus anni rebus gerendis ineptum erat, hybernandi causa in Cappadocia substitit.

13. De his Mithridates, tum ad Syllam missis, tum ad senatum legatis, querebatur: ‘ Omnia se fecisse, dedisse, quæ ex formula fœderis et fide bona fieri dari oportuisset. Romanis Asiam, regibus Cappadociam, Bithyniam, Paphlagoniam restituisse: recessisse intra patrii regni limites, longissimeque remotum a consilio simul et occasione Romani belli diversissimis locis adversus Colchos atque Bosporanos dimicasse. Cum nulla provocatus injuria L. Murena, quem L. Sylla cum imperio in Asia reliquisset, irruptionem in fines suos fecerit, urbes expugnarit, præsidia regia ejecerit aut occiderit, et, quamlibet occurrente nemine, divina simul ac humana latrocinio ac rapinis vexaverit. Nec hunc injuriarum finem facere constituisse, in Cappadociæ hybernis exercitum tenentem, ut, quamprimum tempus anni pateretur, redintegrare bellum posset.

14. ‘ Magnopere igitur postulare, senatus datam sibi pacem præstet, Murenam revocet, res reddere, bellum omittere, injuriis abstinere jubeat. Se nec antea lubenter arma contra Romanos induisse, et nunc passurum omnia potius, quam ut hos iterum hostes habeat. Providendum tamen patribus, ne talibus factis ea invalescat apud reges et nationes opinio, parum interesse, socii an vero hostes populi Romani habeantur. Nam cupiditate ducum, licentia militum, sublato quod interesse debuisset discrimine, pari violentia et acerbitate omnes tractari.’ Similia quoque mandata ad Syllam dederat; adjunctis quæ singulariter illum attingebant, qui pacis ejus auctor, magna a rege ad bellum accepisset auxilia, majora expectare posset. Hæc erant superiore anno facta.

15. Caio vero Mario, Cn. Carbone consulibus, cum nondum reversi Roma legati essent, Murena, transito Haly fluvio, qui et alias copiosus aquis, tum continuis imbribus supra solitum intumuerat, fines Mithridatis libera populatione persultavit; rege nusquam occurrente, ne bello causam dedisse argueretur. Sic Romanus in Phrygiam Gallogræciamque onustus præda recessit.

16. Ibi convenit eum missus ab senatu Callidius, qui

literas quidem nullas afferebat, palam autem Murenæ nuntiavit senatus verbis, regem socium amicumque ne lacesseret. Deinde, quia cum solo colloqui conspectus erat, neque Murena ideo minus hostilia faciebat; dolum Romanorum incusans Mithridates Gordium occurrere, et prædatores coërcere jussit.

17. Ille cum et milites multos et jumenta comprehendisset, abductis illis, castra castris Murenæ sic opposuit, ut interfluente amne dirimerentur. Neuter tamen pugnæ tentare fortunam voluit: donec ipse Mithridates cum majoribus copiis supervenit. Tum cœpto circum amnem prælio, cum rebus omnibus impar Murena esset, transcenderunt amnem regii, Romanosque, multis cæsis, in collem quendam munitum se recipere coëgerunt. Mox rege ad oppugnandum collem profecto, cum locus ad resistendum parum aptus videretur, desertus a Murena est: magnoque labore, regiis subinde carpentibus agmen, per montes aviis itineribus in Phrygiam penetratum. Celeriter vulgata tam insperatæ victoriæ fama multos adjunxit Mithridati: brevique omnia quæ per Cappadociam dux Romanus disposuerat præsidia dejecta sunt.

18. Mithridates ut bonis suis rebus honorem Diis haberet, in alto monte sacrificium Jovi bellorum præsidi patrio more fecit. Ejus hæc fuisse ratio traditur. Primus ipse rex in summo montis cacumine, more Persico, ligna suis manibus allata deponit: tum certatim ab aliis aggesta, postquam in quam maximum fastigium excreverunt, alia circum humiliori strue firmantur. In summo rogo cum melle et lacte vinum oleumque et generis omnis odores largiter affunduntur. Altera pyra, quam humiliorem strui diximus, cœnam præsentibus paratam sustinet: qua peracta, ignis subditur. Inde propter copiam materiæ, locique altitudinem tantum flammarum emicat, ut ad centum et triginta millia passuum [d] incendium conspiciatur: neque propter ardoris violentiam quisquam eo accedere per dies aliquot proximos possit.

Strab. xv. p. 732. Herod. I. 31. Appian.

[d] *Centum et triginta millia passuum*] Appianus habet *mille stadia*, quæ centum et viginti quinque millibus passuum respondent, leucis nostratibus plus 40. *Crev.*

19. Id sacrum Persarum olim reges faciebant Pasargadis. Inde transiit ad Ponticos velut hæreditario jure, quod ii genere Persarum regum erant editi. Nec alienum est, quo Mithridatis nobilitas et pars majorum cognoscatur, brevem gentis ejus recensionem subnectere.

20. Mithridatis, qui tam diu bellavit cum Romanis, eodem nomine pater fuit, Evergetes cognomento: de quo suis locis quædam memoravimus. Ante hunc regnavit Pharnaces, Sinopensium domitor, quos contra patrem ejus Mithridatem Rhodii defenderant. At Ariobarzanes Amastrin adjunxit regno, nobilem urbem; patris Mithridatis opibus validus, qui Cappadociam et Paphlagoniam annis sex et triginta obtinuerat, valde auctis paterni regni viribus. Pater enim ejus Mithridates angustius imperavit, prævalente Macedonum potentia. Nam Antigonum sectari necessum habuit, ex Alexandri Magni duce potentissimum Asiæ regem: a quo etiam fuisset occisus, nisi fuga servasset salutem.

Strab. x. p. 477. Strab. xii. p. 545. Polyb. iv. 56. Memn. ap. Phot. c. 17. Diod. xx. fin.

21. Somniaverat Antigonus (res enim est non indigna relatu) se agrum auro conserere; Mithridatem vero demessum aurum asportare in Pontum. Laborat hoc etiam insaniæ genere humanum ingenium, ut et prædictionum harum ratam esse fidem putet, et nihilo secius pugnare cum fato conetur. Igitur Antigonus tollendum de medio Mithridatem ratus, rem totam Demetrio aperuit, filio suo. Atque ille misertus sodalis et amici, non equidem voce monuit, ne jusjurandum patri datum falleret, sed, illo inspiciente, in arena depinxit hastili duo verba, fugere jubens Mithridatem. Atque ille cum sex equitibus profugit, occupatoque castello, cui nomen erat Ciniata, fundamentum jecit ejus regni, quod in octava demum successione Romanis armis subjugatum est.

Appian. Mithrid. et Plut. Demetr. c. 5. Strab. xii. p. 562. Plut. Appian.

22. Igitur et conditoris cognomento celebratur, quod ipse primum sui juris regnum iis locis orsus est, quibus ante Ariobarzanes Phrygiæ satrapa, et Rhodobatæ filius Mithridates, qui Platonis imaginem dedicavit Musis, precario pro regum Persicorum purpuratis præfectisque præfuerant. Nam a septem Persis oriundi, datam a Dario rege majoribus suis ad Euxinum Pontum satrapiam, per-

Lucian. in Macrob. Diod. xv. c. 90. Diog. Laërt. in Plat. Flor. iii. 5.

petua successione tradiderant posteris. Quorum omnium potentissimus Mithridates, cum et majorum antiquissimam gloriam, et tum amissas nuper, tum superstites adhuc opes animo reputaret; non satis fractus uno bello, Romani populi vastum imperium iterato sumtis armis oppugnare audebat.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXXXVII.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

1. Sub idem tempus L. Sylla, ducto in Volscos exercitu, Setiam oppidum cepit, non procul inde castra habente C. Mario: qui audita deditione oppidi, cum prope Signiam ad Sacriportum (id loco nomen) cum quinque et octoginta cohortibus venisset, insecutum Syllam ad pugnam provocavit. Proxima nocte visus Syllæ per quietem C. Marius senior fuerat, præcipiens filio, monensque vitaret illum diem, minacem et consiliis suis adversum. Id somnium valde confirmavit Syllam, ut eo potissimum die dimicare optaret. Idcirco missis qui Dolabellam arcesserent (is cum parte copiarum procul castra erat metatus) quadrata acie iter versus hostem facere instituit.

Appian. Civ. l. 1. Plut. Syll. c. 55. Liv. Epit. Plut.

2. Nec omittebant Mariani locis opportunis offerre sese, et alibi saxa aut cespitem obmoliendo vias claudere, nonnunquam variis locis ex occasione conserere manus: donec ita defatigati pugnando simul eundoque Syllani sunt, præsertim quia molestus imber accesserat, ut præ lassitudine vix consistere possent. Id imperatori nuntiatum a tribunis est, simulque milites ostensi, scutis humi defixis sese sustinentes.[a] Fremens ille frendensque, tempus quod sibi

[a] *Scutis humi defixis sese sustinentes*] Plutarchi verborum hæc mens videtur esse, ut milites scutis incubantes humi jacuisse intelligi debeant. *Crev.*

felicissimum ad pugnam futurum existimaverat ita perire, signum consistendi castrisque ponendis dedit.

3. Ceterum quemadmodum paulo ante certam ejus spem lassitudo militum destituerat, ita tum depositam hostium ferocia reddidit. Marius cum equitibus ferociter invectus, (fessos enim atque operi intentos fundi posse speraverat,) hac ignominiæ specie sic accendit veteranum exercitum vincique insolentem, ut, omisso opere, pilisque in margine fossæ defixis, gladios stringerent. Hoc ini-

Oros. v. 20. tium acerrimi prælii fuit: collatisque signis aliquamdiu

Appian. pari contentione animorum dimicatum: donec inclinante sinistro Marii cornu, priusquam aperta fuga fieret, quinque cohortes cum duabus alis signa projecerunt, et simul transierunt ad hostem. Ea res ceteros in confessam fugam egit, et insequentibus alacriter, qui paulo recentiores erant,

Lucan. II. 134. Syllanis, magna fugientium strages est edita. Fenestella

Plut. cum quibusdam aliis scriptoribus interfuisse prælio C. Ma-

Auct. de Vir. Illustr. in Mario Fil. rium negant; sed vigiliis laboribusque confectum, signo pugnæ dato, sub dio quievisse, et fugiente jam exercitu, vix potuisse excitari.

Vell. II. 26. 4. Fuga reliquias exercitus Præneste abstulit, quod natura munitum oppidum Marius etiam præsidiis firma-

Appian. Plut. verat. Sed tanta fuit trepidatio, ut, intromissis qui primi accurrerant, deinde, metu ne una hostes irrumperent, Prænestini clauderent portas: factumque est, ut Marius tum demum superveniens fune demisso in murum subduceretur. Ceteri plerique omnes in conspectu suorum cæsi captive sunt. Sylla, viginti millia hostium eo prælio cecidisse, capta fuisse octo scripsit: suorum tres tantum et

Appian. viginti desideratos. Samnites quotquot in manus venerant occidi omnes, tanquam perpetuos hostes nominis Romani, Sylla imperavit.

5. Hujus pugnæ fama Carbonem, a quo Metellus graviter premebatur, sic exterruit, ut protinus ex locis quæ ceperat præsidia deduceret, et cum exercitu Ariminum properaret. Sed forte fortuna accidit, ut per idem tempus Metello opem ferens Pompeius adventaret, qui, dis-

Oros. cessu hostis cognito, castra ejus occupavit; tergisque abeuntium inhærens, multis occisis, multis ad deditionem

pellectis, magna illum exercitus parte spoliavit. Et Metellus alium Carbonis exercitum signis collatis cecidit, facili victoria, quia tum quoque inter pugnandum quinque cohortes hostium ad illum defecerant. Neque multo post Pompeius circa Senas devicit Marcium, et ut præmium laboris strenue navati haberent, urbem captam a militibus diripi passus est. Appian.

6. Sed non sicut indulgens in benemeritos, sic etiam insolentibus lenis aut propitius fuit. Mediolani trucidatus injussu suo senatus fuerat: eaque culpa ad multos pertinebat. Pompeius igitur, ne tumultum moverent, si soli evocarentur, veritus, universum exercitum adesse in concionem jussit. Sic nocentes, quia cum omnibus acciti erant, aliud quid velle imperatorem rati, affuerunt: et cetera pars exercitus, quæ pura ab illo crimine erat, postquam intellecta res est, tanto diligentiorem in custodiendis reis præstiterunt operam, ne illorum fuga sibi tanquam consciis ejusdem noxæ imputaretur. Front. I. 9.

7. Interim L. Sylla compulsum intra Prænestinorum mœnia Marium circumvallare cœperat, quia propter loci naturam expugnari armis nequibat. Nam supra urbem mons excelsus[b] in altitudinem amplius passuum ducentorum quinquaginta consurgebat: hæc arx erat civitatis, et ab diversa parte continentibus jugis angusta cervice jungebatur. Igitur fossam vallumque e longinquo duci jussit: operique Lucretium Ofellam præfecit, equitem Romanum,[c] qui nuper e Carbonianis partibus ad se transfugerat. Appian. Liv. Epit. Strab. v. p. 238. Appian. Plut. Liv. Epit. LXXXVIII. Vell. II. 27.

8. Id consilium à quibusdam reprehensum est, non improbabiliter quærentibus, 'cur e tot egregiis quos circa se habebat viris, neminem, sed obscurum et ignobilem homi- Dio ap. Vales.

[b] *Nam supra urbem mons excelsus*] Strabonis sensus non satis accurate hic repræsentatur, qui talis est: Arcis loco supra urbem adjacet mons excelsus, idemque a tergo, id est, eo loco quo ab urbe maxime recedit, a continentibus jugis per angustas fauces dividitur, supra quas in altitudinem ducentorum quinquaginta passuum recto ascensu consurgit. *Crev.*

[c] *Lucretium Ofellam ... equitem Romanum*] Sic memorat Appianus eo loco ubi de hujus Lucretii morte agit. Firmat Dio, qui homini obscuro et ignobili mandatam a Sylla Prænestinam obsidionem narrat. Velleius tamen eum prætorem ad Syllam transfugisse memorat. *Crev.*

nem ad tantæ rei ministerium delegisset? Certe fœdissimi propositi conscium humiles potius et servituti paratos extollere voluisse, a bonis viris haud æque promtum ad turpia obsequium expectantem.' Illa quoque causa subesse putabatur, ne præstantes virtute ac nobilitate homines consiliorum gestorumque laudem ad se retraherent; republicaque restituta pari cum illo jure censeri æquum putarent. Viles ergo malebat, qui modicis præmiis contenti, famam potentiamque solidam ad imperatorem transmitterent.

9. Sed paulo ante, cum adversariorum apparatibus omnis Italia streperet, et ingentes passim exercitus contra se ducibus minime contemnendis concitarentur; optimum quemque honestissimumque maximo studio ambiverat, eorumque opera gratanter erat usus. O gravem vitæ pestiferamque luem, quæ vinculum humanæ societatis solvit, maximumque rerum gerendarum instrumentum obtundit ac hebetat! Quem enim omnium fidum nobis, nostræque utilitatis causa omnia facturum sperare possumus; si hæc pessima consuetudo inolevit, ut, quos ob spem præstandæ operæ caros habuimus, post præstitam spernamus?

Appian. 10. Ceterum Sylla, rebus ad Præneste constitutis, Romam petens, omnibus viis globos militum præmittebat, præcipiens, ut exclusi mœnibus Ostiam concederent; recepti, ad portas præsidii causa remanerent. Sed illis non quæ in via modo erant urbes, sed ipsa Roma statim patuit: fame urgente populum, et jam inter tot civilium bellorum vicissitudinem assuetis hominibus potentiori accedere. Sylla, cum ex sententia rem procedere comperisset, nihil contatus ad Urbem venit, et copiis in Campo jussis tendere, ingressus, bona inimicorum, qui sub adventum ejus omnes profugerant, sub hasta vendidit.

Liv. Epit. Appian.

11. Advocato deinde in concionem populo, 'necessitatem præsentem' miseratus, 'quod iterum armatus adire Urbem cogeretur, quam contra omnem vim atque omne periculum armis suis semper studuisset defendere; improbitatem atque pervicaciam adversariorum' incusavit, 'qui neque secunda fortuna quiescere, neque adversa pœnitere didicissent.

12. 'Sibi semper certum fixumque fuisse, in honorem communis patriæ acerbissimis adversariis parcere. Hujus animi se non suos tantum duces legatosque, sed ipsum populum Romanum habere testem, cui lenitatem suam semper approbarit, quamdiu suo se ingenio uti perversitas inimicorum sivisset. Sed ubi viderit eosdem illos quorum injurias patriæ condonasset, suam mansuetudinem pro ignavia accipere, atque velut impune quidlibet ausuros, ipsi patriæque eandem perniciem meditari; vim atque temeritatem improborum virtute ac constantia repulsurum, scelestis atque nefariis armis justa ac pia opposuisse. Affuisse etiam causæ meliori Deos, affuturosque.

13. 'Confiderent igitur Quirites, et, quemadmodum temperando a bonis innocentium, quæ diripienda ipsis pravi homines objecissent, insigne edidissent benevolentiæ suæ in has partes documentum, ita nihil a se aliud, quam quæ ipsis essent optatissima, expectarent, paulo post sublatis discordiis, pacem et qualem desiderarent reipublicæ statum visuri.'

14. Hæc ita, uti dicta erant, a plerisque accipiebantur. At quibus reputatio temporum, et quæ paulo ante viderant, acrius exercebant ingenia, rem esse periculi plenissimam autumabant. 'Etiam melioribus seculis, cum nondum quotidianis rebus accenseri bella civilia, et in urbe, in foro, in curia pugnæ cædesque, possent; sæpe discordiam partium ad sanguinem necemque imbecilliorum pervenisse. Syllam, tametsi mirifice adhuc lenitatem præferat, ita tamen irritatum ab adversariis esse, ut ab ipsa Modestia vix possit postulari, in tanta vindictæ et causa et occasione, incruenta reipublicæ conversio. Neque illum ingenio abhorrere a sævitia, sed tempori dedisse, ne præmature effervesceret. Ne sic quidem temperare potuisse quin evidentia nonnulla crudelis animi argumenta erumperent.

15. 'Priore sane bello, cum servatus a Mario ad legiones jam alii decretas redisset, vi ac armis omnium rerum arbitrium arripuisse; urbem occupasse; multisque, ipso connivente, interim et jubente, occisis, coëgisse senatum, ut complures egregios viros facultatibus suis exutos, patriæ aspectu privatos, hostes judicaret. Sed nec ambitionem

ejus minus quam iracundiam metuendam esse. Cupiditate honorum et dominationis multos ingenio mites eo se præcipitare, unde sine suo aut aliorum exitio eniti nequeant. Jam vero ita comparatum in rebus humanis, ut sine ulla contatione alios quisque pro se, quam se pro aliis perire malit.

16. 'Non posse existere clementem animum in civili victoria: iras, odia, offensas, quanquam mitissimos mores exacerbare. Accedere licentiam summæ potentiæ: et interdum vel a nolentibus aliquid durius fieri, ut admoneantur homines, quantum victoribus liceat, si velint. Multa quoque contra voluntatem facere cogi, ut satisfaciant adjutoribus victoriæ. Horum inexplebilem avaritiam nullis unquam opibus exsatiari posse. Sed ad has parandas opus esse crudelitate. Nam et adimi bona innocentibus invidiosissimum esse; et injustissimos etiam cum facere scelesta nihil pensi habeant, probos tamen videri malle. Nihil ergo reliquum, quam ut, quibus eripere facultates constituerint, eis prius adimant vitam, quo tanquam sontes punivisse credantur.'

Appian. 17. Ceterum Sylla, non diutius Romæ moratus, quam ut, curatis instantibus, amicorum quosdam urbanis rebus præficeret, inde contento cursu Etruriam petiit: quod apud Clusium Carbo consul florentes copias, ipsum partium robur, contraxerat. Accesserant Celtiberorum alæ, quas nuper Hispaniarum prætores consulibus auxilio miserant. Cum his præcursores Syllæ contracto ad Clanim fluvium equestri prælio, circiter quinquaginta occiderunt: ducentos septuaginta, non captos, sed sponte transgressos, deduxerunt ad imperatorem. Carbo, re cognita, infensus Celtiberis, et parem reliquorum perfidiam metuens, circumdatos valida manu omnes trucidavit. Eodem tempore Liv. xxxix. 55. Appian. Sylla cum alia parte copiarum in agro Caletrano circa Saturniam coloniam oppositos sibi hostes vicit: et Metellus, Ravennam navigans, Uritanum agrum planum et frumenti feracem in potestatem redegit. Aliæ quoque Syllanæ copiæ in Neapolitanorum oppidum noctu proditorum opera recepti, promiscua cæde compleverunt omnia, Liv. Epit. Appian. triremesque civitatis abduxerunt. Etiam, ut ubique eadem partium fortuna esset, in Spoletinis campis Pompeius

Crassusque Carbonianorum tria millia conciderunt, Carrinatisque castra circumsederunt.

18. Inter hæc Sylla Carboque, capita factionum, apud Clusium ab oriente die ad occidentem commisso prælio, neutro inclinante victoria, tenebrarum superventu diremti sunt. Carbo deinde copias magnas ad eximendum obsidione Carrinatem misit; quibus insidiæ a Sylla positæ, et ad duo millia interemti sunt. Carrinas, fœdam tenebris et pluvia noctem nactus, ex locis iniquis exercitum ad tutiora deduxit: magis dissimulantibus quam ignaris hostibus, quod inter cæca tenebrarum et tempestatis ad prælii laborem aleamque prodire pigebat.

19. Post hæc Carbo ad liberandum Præneste, ubi collegam fame premi compererat, Marcium cum octo legionibus misit. Eas angustis locis insidiæ Pompeii cum excepissent, fuga stragesque facta est, et in tumulum quendam quod evaserat rejectum. Marcius, non extinctis ignibus, ne consilium proderetur, ad Carbonem, ut re desperata, refugiebat: sed prodita re, seditiosis militum vocibus agitatus, auctorque insidiarum quas essent passi appellatus est. Eoque tandem irarum ventum, ut, convulsis signis, pars Ariminum peteret, alii passim domos dilaberentur: neque ad summam plus septem cohortibus apud ducem permanerent.

20. Irrita Marcii expeditio M. Lamponium, Pontium Telesinum, Guttam Capuanum, Italicos duces accendit, Plut. ut eo promtius ad auxilium Marii concurrerent. Neque Appian. spernendæ his vires, septuaginta millia armatorum, erant. Sed ubi hos adventare Sylla cognovit, quibus locis maxime arcta sunt itinera, et necessario transeundum hostibus erat, castra metatus, frustra quærentes aditum exclusit. Proinde Marius, nullam nisi in se ipso spem reliquam videns, inter oppidum et opera Syllæ (spatium enim satis magnum intererat) castellum exstruxit, machinisque et copiis ibi collocatis, eruptionem tentavit. Sed cum per complures dies nequicquam se fatigasset, accurrente Sylla,[d] intra Præneste repulsus est. Liv. Epit. Appian.

[d] *Accurrente Sylla*] Sylla quidem in Epitome Marium erumpentem repulisse memoratur. Sed utrum ipse, an per legatos id gesserit, videtur nobis dubitari posse. *Crev.*

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXXXVIII.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

Vell. II. 28. 1. Paulo antequam Sylla ad Sacriportum dimicaret, a ducibus ejus, duobus Serviliis ad Clusium, Metello Pio ad Faventiam, M. Lucullo circa Fidentiam, Carbonianos magnificis præliis victos esse, Velleius Paterculus retulit. Sed ego Livianam historiam vestigiis persecutus, seriem rerum, Appiani quoque testimonio fultus, aliter contexui.
Liv. Epit. Appian. Igitur quibus temporibus repulsus intra Prænestina mœnia Marius fuit, iisdem ad Faventiam Carbo Norbanusque per absentiam Syllæ Metello imminentes, conjunctis exercitibus prope castra ejus, vix una hora diei reliqua venerunt. Et, quanquam statim affutura nox erat, præterea locum pugnandi densa circum vineta arctabant, ira magis quam consilio impetum fecerunt, tanquam inopinata audacia plus formidinis illaturi. Sed iniquo loco, cum
Oros. v. 20. Appian. impediti vitibus milites prociderent, neque armis uti possent, magna cæde victi sunt; exercitusque omnis ita dissipatus, ut morte decem millium, sex millium transfugio, ceterorum quo cuique visum fuerat abeuntium desertione, non ultra mille hominum servatis ordinibus Arretium sit reductum.

2. Alia quoque legio Lucanorum, quam P. Albinovanus, qui cum Mario sene hostis judicatus fuerat, ducebat, frustra indignante Albinovano, signa ad Metellum trans-

tulit. Ille, cum, omnibus tentatis, retinere deficientes nequivisset, ad Norbanum se recepit. Deinde fata partium, et quam frustra obniteretur, reputans, animo commutato, neque simplici scelere proditionis contentus, Norbanum et, qui una erant, duces invitavit. Norbanus ipse non accessit: Flavius Fimbria ceterique cum venissent, omnes inter ipsas epulas trucidati sunt. Albinovanus ad Syllam profugit. Harum cladium fama cum Ariminum, Albinovani proditione oppressum direptumque, deinde alia multa iis locis præsidia alienasset; Norbanus nemini suorum rebus suis adversis fidem mansuram ratus, privato navigio Rhodum avectus est. Cic. in Verr. I. 14. et ib. Pedian. Appian.

3. Carbo nihil non in eo situm videns, si Prænestina solvi obsidio posset, L. Damasippum cum duabus legionibus eo proficisci jubet: sed nec ab hoc quidem, occupatis per Syllam angustiis, penetrari quitum. Metellus interea, quicquid a Ravenna ad Alpes Gallicorum populorum colit, adjunxit partibus: et ad Fidentiam in agro Placentino M. Lucullus cum a Quintio obsideretur, cum sexdecim cohortibus adversus quinquaginta eruptione pugnavit, cæsisque millibus octodecim, castra quoque vi cepit. Alacritatem militum ante id prælium ea re mirifice auctam ferunt, quod, contante Lucullo, clemens ventus, e vicino prato florum magnam copiam in vallum ejus compulit, qui scutis galeisque hærentes, coronati ab hoste exercitus speciem referre visi, velut certo victoriæ omine ad conandum omnes impulerunt. Inter hæc etiam a M. Crasso res in Umbria gestæ, et insigne iis locis municipium Tuder receptum est. Liv. Epit. Oros. Appian. Plut. Syll. c. 53. Plut. Crass. c. 10.

4. Hæ aliæ super alias clades ita perculerunt Carbonis animum, ut de retinenda Italia desperaret. Igitur quamvis ad Clusium adhuc triginta militum millia haberet, præterea duas sub Damasippo legiones, alias itidem sub Carrinate et Marcio, Samnitum quoque ingentes copiæ partibusque fidæ superessent; turpi formidine Italiam atque exercitum consul deseruit, cum amicis in Africam profectus.[1] Appian. Plin. VIII. 57. Appian. Sall. ap. Serv. et Incert. 9. Liv. Epit. Plut. Syll.

1 *Provectus* edd. ante Crev.

Appian. 5. Relictus ad Clusium exercitus, cum Syllanis acie commissa, post viginti ferme millium interitum, dissolutus est; reliquis in suam quoque patriam sparsis. Decus hujus victoriæ a quibusdam duobus Serviliis, ab aliis
Vell. II. 28. Appian. Cn. Pompeio vindicatur. Quid veri sit, haud facile queas discernere: omnes istos duces simul affuisse prælio
Plut. non sit absurdum existimare. Servilii certe magnam eo bello et præclaram operam fuisse boni auctores prodi-
Appian. derunt. Sed Carrinas et reliqui Carboniani duces junctis copiis ad augustias accesserunt, extremo conatu, simul
Flor. III. 21. cum Samnitibus perrupturi: quippe Samnites inde repulsi Campaniam Etruriamque vastabant, sub invidia partium se vindicantes. Id quoque frustra fuit.

6. Ergo cum neque tenere propositum possent, et in-
Plut. stante hinc Sylla, inde Pompeio, neque progredi facile,
Appian. neque regredi tutum videretur; nocturno itinere Romam petierunt, virorum et commeatuum inopia haud difficilem captu arbitrati: et ad duodecimum neque amplius ab Urbe lapidem castra in Albano monte posuerunt. Ibi
Plut. nocte exacta haud exigua cum spe, quod tantis totque ducibus imposuissent; simul cum luce profectos ex Urbe nobiles juvenes una cum Ap. Claudio insigni viro ceci-
Oros. v. 20. Vell. II. 27. Liv. Epit. Plut. derunt. Octoginta millia bellatorum erant: dimidium ejus numeri Samnites implebant, quos solos omnium Italicorum arma retinentes Pontius Telesinus civis eorum ducebat, vir domi bellique fortissimus, et magnis certaminibus inveteratus.

7. Igitur cum res ad summum timorem spectaret, Urbsque tota tumultu et clamoribus sequioris præcipue sexus
App. Plut. personaret; primus ab imperatore Sylla cum septingentis equitibus citato cursu Balbus affuit: qui tantum moratus, donec sudor equorum consisteret, statim iterum frænari eos jussit, et ad distinendum hostem procucurrit. Interim
Appian. Plut. Sylla raptim exercitu ducto ad portam Collinam circa meridiem pervenit, castrisque ad Veneris fanum positis, ut quique primum advenerant, prandere milites, deinde in aciem assistere jussit. Jam enim et hostes ad Urbem castra metabantur.

8. Ibi Dolabella et Torquatus magnopere Syllam ob-

testati sunt, 'ne lassatis itinere militibus patriæ salutem in unius pugnæ discrimen committeret. Non Marium ex adverso et Carbonem, inimicissimos homines, Romanos tamen; sed Lamponium cum Lucanis, sed cum Samnitibus Telesinum consistere, infestissimos Romano nomini bellicosissimosque et populos et duces. Atque illos multarum horarum quietem curandis corporibus consumsisse: sibi suisque simul faciunda omnia, eundum, prandendum, pugnandum esse. Non equis, non viris, solidum adesse robur, ut cibo ac quiete refectis hostibus objici debeant.

9. 'Esse quidem sibi militum fidem eximiam, esse virtutem, hactenus etiam fortunæ singulare obsequium affuisse: sed neque ab illis plusquam possint, neque ab hac plusquam soleat, expectari oportere. Nunquam non timendam casuum humanorum vicissitudinem: et quamlibet fortes viros a deterioribus opprimi posse, si cum validis et refectis ipsi labore ac inopia debiles committantur. Non esse causam festinandi, ubi meliorem tuam quam hostium conditionem factura mora videatur. Si paululum quiescat, non modo redituras militi vires; sed hostium ex desperatione natam audaciam, tempore et spatio rectius omnia æstimandi defecturam. Nunc adhuc dum animi caleant, acre prælium facturos: ubi refrixerit impetus, et modo validissimum juxta se exercitum, nec procul inde caput rerum Romam recogitaverint, modo suarum adversarumque partium reputaverint fortunam, aut posituros arma, aut minus constanter oppposituros.'

10. Nihil motus horum precibus ac monitis Sylla, 'Jam in eo res est,' inquit, 'ut quod restat negotii, celeritate confici debeat. Mori præstat, quam hanc ferre ignominiam, ut, me incolumi et inspectante, Samnites Lucanique obsedisse Romam glorientur. Tecta urbis, et Capitolinam arcem, et quicquid ibi Deorum hominumque est, quoties respicerem, exprobrare mihi vel timiditatem vel negligentiam crederem, si unum diem amicos nostros in metu, adversarios, si qui etiamnum Romæ sunt, in spe versari passus essem. Neque militum lassitudinem, nec fortunæ inconstantiam objeceritis. Viverent adhuc immensa hostium agmina, neque Prænestinis mœnibus Marium

inclusisset necessitas, si ad Sacriportum his argumentis a pugna fuissem absterritus.

11. 'Milites mei etiam fessi bene pugnare possunt: et de fortuna quantum mihi pollicear, quibusque inductus rationibus, haud semel audivistis. Illa, illa, sicuti perpetuo consuevit, nunc quoque reperiet aut faciet nostræ victoriæ viam. Nec adeo temere captum mihi consilium existimaveritis. Animos exercitus magis, quam corpora respicio: quamdiu illi vigent, non deerunt etiam fessis lacertis vires: et tamen spatium erit cibo ac modica quiete reficiendi membra. Vos ergo alacres bonaque spe pleni, ad curandum vestras partes discedite: militemque, ut solitam nobis virtutem præstet, excitate. Nam ego, quod mihi, reipublicæ, et exercitui bene vertat, signum pugnæ confestim dabo.'

Vell. Oros. Plut. 12. Ita Kalendis Novembribus post nonam diei horam summis viribus concursum: neque unquam propior victo Sylla, aut in majore periculo Roma fuit. Dextrum Syllæ cornu, cui M. Crassus præerat, egregie vicit: persecutusque fugientes Crassus certos homines misit, qui rem bene gestam nuntiarent Syllæ, et cibaria militi poscerent. Nam delatus Antemnam usque, castra ibi posuerat. Sed nocte jam adulta, qui fuerant missi, ad Syllam pervenerunt, defunctum discrimine, cui tum gravissimo ac formidolosissimo subiverat.

(Margin: Appian. Plut. Crasso et Syll.)

13. Nam interim, dum oppositos sibi hostes Crassus fundit fugatque, lævum Syllæ cornu valde laborarat, quanquam eo ad sistendam suorum fugam Sylla ipse se contulisset. Ferunt, albo et pernici equo insidentem, et a duobus hostium equitibus inde agnitum, hastis emissis petitum fuisse; nec animadverso periculo, sed agasone equum impellente, hactenus esse prætervectum, ut pone caudam equi hastæ in terra defigerentur. Erat hoc morum Syllæ, ut modicum sigillum Apollinis, quod ex templo Delphico sustulerat, in conspectu exercitus adoraret, promissamque victoriam maturari peteret. Id tum etiam eduxit sinu, exosculatusque, fusis quas præsens trepidatio suggesserat precibus, cedentibus cœpit obsistere; quosdam minis, alios precibus, nonnullos injecta quoque manu re-

(Margin: Front. Strat. I. 11. Plut. Syll.)

tinens. Neque tamen efficere potuit, ne multis amicorum familiariumque [2] cadentibus, permixtus agmini fugientium in castra sua repelleretur.

14. Et instabat fortunæ Telesinus, totaque volitans acie, Vell.
'adesse Romanis ultimum diem, eruendam delendamque
Urbem; nunquam defuturos raptores Italicæ libertatis
lupos, ni sylva in quam refugere solerent, esset excisa,' et
alia incendendo militi acclamabat. Igitur multis qui Plut.
spectatum prodierant, ad Urbem refugientibus, senes ad Appian.
custodiam portarum relicti,[a] claustra demiserunt: quibus
et alii mortales, et quidam senatorum elisi sunt. Tanta-
que formido fuit, ut propemodum solutus obsidione Ma- Plut.
rius fuerit, quia multi fuga ad Lucretium delati, perditas
res, oppressum Syllam, occupatam Urbem nuntiabant.

15. Ceterum, annitente imperatore, et quia clausis Appian.
portis aliud præsidium nullum supererat, restituta acies
est: demumque post primam noctis horam superior esse
res Romana cœpit. Reliquum noctis cædibus datum, Vell.
castraque hostium capta sunt. Magna ibi strages fuit, Appian.
quod imperator edixerat, 'ne quis Samnis vivus capere- Strab. v.
tur.' Ad quinquaginta hominum millia utrimque deside- p. 249. Appian.
rata dicuntur. In his et Albinus interiit. Postridie Te- Vell.
lesinus semianimis repertus est, victoris magis quam mori-
entis vultu. Caput abscissum cum Damasippi,[b] Marcii, Dio ap.
Carrinatisque capitibus, qui capti in fuga fuerant, ad Vales. Appian.
Lucretium missa sunt, ut obsessis Præneste ostenderentur.

16. Hactenus omnia Syllæ præclara, aut saltem excu-
sanda videbantur. Recuperata respublica, parta pulcher- Liv. Epit.
rima victoria, patriæ impendens periculum summa vi
depulsum, immortalia ad gloriam facinora erant: Dama- Sall. Cat.
sippum etiam, et alios ejusmodi miseria publica saginatos, c. 51.

2 *Familiarumque* legebatur ante Crev.

[a] *Senes ad custodiam portarum relicti*] Valde nobis suspecti sunt illi *senes*, eo quidem magis, quod hoc loco Appiani textus manifeste vitiatus est, nec aliud quicquam exhibet, nisi *οἱ δὲ γέροντες ὄντες*. *Crev.*

[b] *Damasippi*] Hunc quidem nominat interfectum hoc tempore Dio. Sed ex Appiano colligi potest illum tunc effugisse. Et ad eum referimus ea quæ habet Epitome libri seq. de L. Bruti nece. *Crev.*

jugulari jussos, homines lætabantur. Sed statim hæc decora omnia crudelitate, quanta in nullo alio unquam fuit, fœdata sunt: eaque facta edita et tam a superioribus viri institutis discrepantia, ut vix ab eodem homine profecta viderentur. Modestissimus ante victoriam, simul placere sibi victis Samnitibus cœpit, (nec enim reliquias belli ullo in numero ducebat,) Cinnas et Marios, quorum antea solitus erat incusare sævitiam, longo post se intervallo reliquit: sive recens talem animum indiderat fortuna, sive dissimulatum ad id temporis detexerat.

Liv. Epit. Dio. Vell. II. 25. Joann. Antioch. ap. Vales. Dio. Plut.

17. Postero quam pugnatum est die cum Antemnam venisset, tria hominum millia, qui se ab hostium acie abruperant, veniam petitum misere: et ille annuit, siquidem aliqua prioribus sociis illata clade pœnitentiam partium approbassent. Illi cum aliis conserta manu, amissis occisisque multis, quot supererant (cognita enim causa cædium, ceteri quoque eadem auspicia secuturos dixerant) ad octo millia Syllæ se dediderunt. Eos, in villam publicam ingredi jussos, quasi inter suos milites descripturus, eodem tempore quo senatum in ædem Bellonæ convocari jusserat, crudelissime trucidavit: multique simul pagani, qui forte eodem venerant, etiam Syllanarum partium homines, perierunt. Corpora in Tiberim projecta sunt.

Liv. Epit. Appian. Dionys. l. v. fin. Flor. III. 21. Strab. Dio. Oros. v. 21. Plut. Sen. de Benef. v. 16.

18. Dum tanta multitudo cæditur, ipse verba in senatu faciebat: patribusque ad horribilem tumultum ac clamorem, tot quem millia indigne moritura edebant, exterritis; eodem quo dicere cœperat vultu vocisque tenore, 'Hoc agite,' inquit, 'patres conscripti. Pauci seditiosi jussu meo puniuntur.' Qua tantæ acerbitatis voce vix quicquam ab ullo homine dictum puto truculentius.

Dio. Oros. Val. Max. IX. 2. Dio. Lucan. II. v. 196. Plut. Senec. de Clement. I. 12.

19. Proximis deinde multis diebus passim per urbem cædes factæ, tanta gladiorum licentia, ut quem quis vellet occideret. Inimicos suos maxime tollebant; deinde quorum aut dignitas invidiam, aut res familiaris prædam luculentam ostentabat. Eadem ista, velut signo ab urbe dato, per omnem Italiam fiebant; et ubique per colonias ac municipia, quos adversatos Syllæ aut satellitum ejus alicui constabat, trucidabantur. Plurimi sanguinis, alii spoliorum cupiditate, cædes perpetrabant: erant et qui

Oros. Flor. Plut. Aug. de Civ. Dei, III. 28. Dio.

periculum sibi metuebant, ni aliorum exitio studium partium significassent.

20. Tandem C. Metellus juvenis ausus est in senatu interrogare Syllam, 'ecquem ergo suppliciorum finem statuisset. Non enim,' inquit, 'hoc deprecamur, ut quos decrevisti tollere, vivant; sed ne quos conservatos cupis, moriantur.' Aiunt et Q. Catulum palam dixisse, 'Cum quibus tandem victuri sumus, si in bello armatos, in pace inermes occidimus?' Tum negante Sylla, 'constitutum adhuc sibi esse, quibus velit parcere;' subjecit Furfidius primipilaris, Syllæ turpissimus assentator, qui mox in petitione magistratuum egregiis hominibus prælatus est: 'Quin igitur edis, quos tibi punire certum est?' Plut. Oros. Flor. Plut. Oros. Sall. Hist. I. in Orat. Lep. Plut.

21. Id se facturum recepit: neque multo post, re neque cum senatu, neque ullo magistratuum communicata, proscriptionis proposuit tabulam, qua nomina octoginta continebantur: inter quæ consularia quatuor, Carbo, Marius, Norbanus, et Scipio; deinde Sertorius et alii quos Sylla præ ceteris oderat. Omnium ad inauditæ antea sævitiæ tyrannicique imperii exemplum indignatione commota; tantum uno die interposito, ducentos viginti, dein postridie iterum haud pauciores ascripsit. Adjecit pro concione, 'eos quorum meminisset proscripsisse: de ceteris decreturum, ubi in mentem venisset.' Dio. Liv. Epit. August. Oros. Plut.

22. Receptatoribus etiam proscriptorum pœna mortis est proposita, non excepto, sanguine junctos an externos servare voluissent. Et, sicut humanitati supplicium, ita crudelitati et perfidiæ merces dicta est, in singula capita talenta duo.[c] Hæc servo, si dominum occidisset, hæc, si parentem, filio repræsentabantur. Proditoribus etiam latentium præmia constituta sunt. Denique quatuor millia septingenti, quos ea pestis sustulit, jubente Sylla, tanquam ad præclari facinoris servandam memoriam, in tabulas publicas relati sunt. In his senatorum equitumque Romanorum duo millia fuisse traditum. Appian. Plut. Vell. II. 28. Plut. Val. Max. IX. 2. Flor.

23. Neque Romæ tantum, sed per universam Italiam furialis illa tempestas desæviit. Severæ passim quæstio- Aug. de Civ. Dei, III. 28.

[c] *Talenta duo*] Marcæ argenti 187. unciæ 4. *Crev.*

Liv. Epit. Appian. nes habebantur, si quis sub Mario aut Carbone legatisve eorum stipendia civili bello meruisset; si partes ope, consilio juvisset; si omnino studiosus illarum fuisset. Quibusdam etiam crimini datum referunt, quod cum aliquo eorum commune iter inivissent. Ibi omnia divina humanaque violata et polluta sunt. Plut. Mariti in gremiis uxorum, in sinu matrum liberi confossi. Sacra hospitalia, cærimoniæ et religiones Deorum, ipsaque eorum penetralia, nemini securum adversus percussores perfugium dabant.

24. Eratque numerus exiguus per iram aut odium victoris pereuntium, præ multitudine eorum qui facultatum causa necabantur: Val. Max. quorum etiam per nomenclatorem conquisita nomina tabulæ proscriptionis tyrannus adjecit. Plut. Q. Aurelius, vir quieti animi, et conscientia securus, cum tantum aliorum sibi dolendam vicem putaret, lectis proscriptorum nominibus, cum se quoque videret ascriptum; 'Væ misero mihi,' inquit: 'fundus Albanus me persequitur.' Neque longe progressus, a quodam, qui eum agnoverat, percussus est. Oros. Idemque sive Lollii, sive cujusdam alterius fatum, sed ex merito fuit.

Diod. ap. Val. 25. Is singulari pravitate ingenii inter turbam in forum ad legendam tabulam gestiens procurrerat, et quorum proposita nomina cognosset, in eos multa contumeliose dicebat, calamitate miserorum gaudens. Igitur hunc statim divina corripuit ultio. Namque dum legendo carpendoque singulos pergit, suum in ima tabula ascriptum nomen videt. Quare metu obmutescens, cum se capite adoperto subduceret, agnitus, et e vestigio, lætantibus qui astiterant omnibus, confossus est.

Dio. 26. Inde latior in omnes pavor, nec quid aut facerent, aut omitterent, quo tuti forent, satis sciebant. Accederes ad tabulam, pro curioso periclitareris: non accederes, pro indignante: quæreres, quid scriptum esset; pro te aut tuis conscientia solicitus videreris: astares tacitus; odiis latronum objicerere, tanquam tristi silentio præsentia damnans. Nam et multi, quod vel subriserant ad talia, vel frontem contraxerant, cædebantur: neque aut amici casu ingemiscere, aut adversarii exitio lætari impune erat. Præterea multis perniciosus cognominum error erat, quæ

percussores, ubi proscriptos non nossent, aliis affingebant: oriebaturque sæpe imponentium cognomina et rejicientium vehemens contentio. Ne mulieres quidem exemtæ penitus periculo erant, quin etiam illarum nonnullæ gladiis homicidarum objicerentur. Val. Max. IX. 2.

27. Inter has miserias minus videbantur miserabiles, quos ignaros sortis suæ, aut dum illam discunt, percussor occupabat. Eorum qui, præviso periculo, se abscondiderant, solicita et morte tristior vita erat, quia neque profugere, ne deprehenderentur, audebant; neque in tanto omnium metu, cum multi ab amicissimis proderentur, confidere latebris poterant. Dio.

28. Neque securiores erant, quorum nominibus crudelis stylus pepercerat. Nec enim modo proscriptos jugulari, sed etiam jugulatos proscribi obtinuerat. L. Catilina, magnam postea famam sceleribus nactus, cum fratrem nondum proscriptum sustulissset, oravit Syllam, ut tanquam superstitis nomen in tabulam referretur, et impetravit. Oros. Plut. Syll.

29. Ergo ut pro tam pulchro merito dignam referret gratiam, excarnificando M. Mario prætorio, fratre consulis, operam præbuit: cujus cruciatibus nihil vidit illa ætas crudelius. Hunc enim de caprili casa extractum, prius occidi Sylla vetuit, quam exquisitissimis tormentis, ad Lutatiorum sepulcrum, ubi conditus Q. Catulus pater erat, laceraretur; quia L. Cæsar ad Varii bustum occisus a Marianis fuerat. Raptus ergo per ora vulgi Marius trans Tiberim, et virgis inter eundum cæsus, oculis erutis, perfractis cruribus, amputatis manibus, exsecta lingua, membris omnibus contusis, infelicem spiritum per summos cruciatus reddidit. Ad hoc tam immane spectaculum cum forte astans M. Plætorius senator, linquente animo, concidisset, illico mactatus est. Ibidem etiam Venuleius triumvir periit. Caput sua manu desectum, Catilina per Urbem eadem manu retulit ad Syllam.[d] Erat enim spectaculis ejusmodi nihil Syllæ suavius: et omnium Sen. de Ira III. 18. Flor. Oros. Val. Max. Q. Cic. de Pet. Cons. 3. Liv. Epit. Sall. apud Jul. Rufin. et Incert. 29. Lucan. II. 173. Pedian. in Tog. Cand. Val. Max. Oros. Plut. Dio.

[d] *Caput sua manu desectum Catilina... retulit ad Syllam*] Addit Plutarchus, unde non minus in Deos impius Catilina, quam in homines crudelis appareat, eum tunc manus abluisse lustrali aqua, quæ in propinqua Apollinis æde servabatur. *Crev.*

qui ubique erant occisi capita ad illum relata, pro rostris proponebantur; eademque omnia pericula creabant intuentibus, quæ de proscriptionis tabula memorata sunt.

Q. Cic. de Pet. Cons. 2. Pedian. 30. Sed Catilinam, tam gnavum suæ crudelitatis[3] et industrium satellitem, Gallis quorum potissimum ministerio in occidendis hominibus utebatur, præfecit. A quibus M. Volumnius, L. Tantasius, aliique illustres equites Romani sunt trucidati: (Q. Cic.) inter quos Q. Cæcilium sororis suæ virum, qui ætate et ingenio quietus neutrarum partium fuerat, Catilina suis manibus occidit.

Oros. Frontin. Strat. II. 9. Appian. 31. Interim M. Marii caput Præneste missum Caium consulem ad ultimam desperationem adegit. Nam qui cum eo obsidebantur, postquam aliorum ducum audivissent interitum, aliorum ipsi vidissent præfixa hastis capita; perisse Carbonis copias, fugisse Norbanum, Urbem in potestate Syllæ esse cognossent, oppidum Lucretio dediderunt. (Liv. Epit. Strabo v. p. 239. Vell. II. 27. Auct. de Vir. Ill. in Mar. F. Val. Max. VI. 8. Oros. Diod. XXXVII. Plut. Vell. Appian.) Marius per cuniculum, quales Præneste fuisse aliquot antiquitus ex Strabone discimus, conatus evadere, postquam septum hostili exercitu exitum intellexit, cum minore Telesino, ejus qui ad portam Collinam occubuit fratre, belli fugæque socio, strictis pugionibus concurrit; eoque interfecto, ipse leviter vulneratus, servo suo cervicem præbuit. Sunt qui sua manu, sunt qui a Syllanis militibus, in id ipsum dispositis, interemtum putent. Caput ad Syllam relatum, et ab eo pro rostris positum est, cum cavillo in ætatem consulis, quem 'antea remum, quam gubernaculum tractare debuisse' dicebat.

Plut. Mar. c. 80. Vell. 32. Neque tamen ille indignus tanto nomine credebatur; animoque parenti non dissimilis, fortunam iniquiorem habuisse. Neque dubitari posse, quid de eo Sylla judicaverit; qui tum demum postquam sublatus ille fuerat, (Val. Max. IX. 2. Plin. VII. 43. Appian. Plut. Syll. c. 67.) cognomentum Felicis homo omnium miserrimus assumsit: statuamque equestrem auratam cum hoc cognomine poni sibi pro rostris passus est; et cum Metella geminos eodem partu edidisset, puerum Faustum, puellam Faustam appellari voluit.

3 In ed. Cler. est *severitatis;* in aliis ante Crev. *seritatis.*

33. Lucretius, Præneste recepto, senatores Romanos quos ibi repererat, partim interfecit, alios conjecit in vincula, donec Sylla advenisset. Ille non diu contatus, et illos, et quotquot legati, quæstores, præfecti, tribunique partium illarum fuerant, occidit. Ceteros, spe salutis per P. Cethegum data, in campos progredi jussit. Progressis exemit admodum paucos, quorum aliquando usus opera fuerat. Reliquam multitudinem tribus agminibus discerni imperavit; ut seorsim Romani, seorsim Samnites, atque Prænestini consisterent. Tum denuntiavit per præconem Romanis, 'et ipsos mortem esse commeritos, ceterum suo beneficio fore salvos.' Samnites et alias ubique omnes interficere solitus, quod compertum habere dictitabat, 'neminem Romanum, incolumi Samnio, tutum aut quietum fore,' non dubitavit ad unum omnes cædere.

Appian. Oros. Val. Max. IX. 2. Appian. Strabo v. p. 249.

34. Prænestinorum primo singulos, causa cognita, duci imperaverat: deinde cognitioni se vacare posse negans, universos, quanquam plerique insontes erant, armato milite cinctos, sagittis jaculisque configi, aut concidi gladiis præcepit. Ad duodecim hominum millia sic interierunt: quorum quinque millia Prænestinos fuisse reperio: (cetera multitudo Samnitium, opinor, fuit) uni tantum, quocum illi jus hospitii fuerat, incolumitate concessa. Quam ille fortiter aspernatus, 'neque se salutem patriæ suæ publico carnifici debiturum' dicens, immiscuit se civibus suis, et inter eos occisus est. Mulieribus tantum et impuberi ætati pepercit Sylla, crudeli misericordia, cum quibus concesserat vitam, vitæ usus ademisset. Nam oppidum longe ditissimum ea tempestate diripuit: agrum publicavit.

Plut. Appian. Lucan. II. 193. Liv. Epit. Val. Max. Plut. Val. Max. Plut. Syll. et Præcept. Reip. Ger. c. 51. Appian. Strabo v. p. 239.

35. Jam enim desitis fere singulorum hominum pœnis, municipia coloniasque et civitates integras mulctabat, aliarum arcibus mœnibusve dirutis, aliis gravi exactione oppressis: quædam etiam sub hasta venierunt, Florentia, Spoletium, Interamna, et, de quo multa jam diximus, Præneste. Sulmo quoque, Latii vetus et clarum oppidum, priusquam expugnatum esset, damnatum diruique jussum, cum aliis ejusdem regionis oppidis, ab illis temporibus esse desiit.

Flor. Dionys. l. v. fin. Appian. Flor. Plin. III. 5. Flor.

36. Hæc omnia Romani sociique, nec immerito, patie-

bantur, pristinæ virtutis simplicitatisque desertores; quos, etiamsi indigna paterentur, meritos diceres vel ideo quia pati potuerunt. Neque enim usquam ea tempestate generosus ille populi Romani spiritus, et rebus omnibus antiquior libertatis amor, præterquam in puerili Catonis animo resedit. Is annum agens quartum decimum, a pædagogo frequenter salutandi Syllæ causa domum ejus deducebatur: quem ille honorem admissionis exhibere paucis consueverat. Ibi cum subinde recens resecta capita videret, quæ viris illustribus demta dicebantur, magistrum interrogavit Cato, 'Quid ita nemo talem tyrannum occideret?' atque illo respondente, 'Metus enim odio potentior affectus est;' sibi pugionem dari postulavit. Exterritus inde Sarpedo (id nomen erat præceptori) nunquam postea nisi excussum ausus est ad Syllam ducere. Tanta constantia puero tantumque animi robur inerat, ut solus et securus tyrannidem ferre nequiret, quam tot insignes viri, gentes denique ac nationes, et caput scilicet orbis terrarum Roma, pecudum ritu taciti inultique patiebantur.

Plut. Cat. Min. 2. 5. et Val. Max. III. 1.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXXXIX.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

1. INTER hæc circum Italiæ regiones missi post victoriam ab Sylla duces, obibant municipia, suspectis præsidia imponebant: alia quæ postulabat usus, aut parendi necessitas, exequebantur. Sed Cn. Pompeio, quem dimissa Antistia, privignam suam Æmiliam, M. Scauro genitam, viro suo M. Glabrioni ademtam, ducere compulerat, negotium Carbonis persequendi imposuit; eadem opera Siciliam purgaturo, in quam Carbonis amici quidam, et præcipuus Perperna, qui prius in Liguria bellum cum Syllanis gesserat, vir prætorius, confugerant, cum Carbo et Cn. Domitius in Africam navigassent. Adventu Pompeii Perperna statim Sicilia cessit, civitatesque auctoritate adolescentis, et partim consilio receptæ sunt. Inter quas Catana, cum suspecta Pompeio esset, et præsidium recusatura videretur, a fortissimis omnium militibus occupata est, quos Pompeius, impetrato ut ægri sui reciperentur, sub eo habitu in oppidum miserat. Appian. Plut. Syll. c. 66. et Pomp. c. 14. Zonar. Appian. Oros. v. 24. Vell. II. 20. Plut. Pomp. Frontin. Strat. II. 11.

2. Dum hæc geruntur, ex Africa cum multis nobilibus viris redierat Carbo, et in Cossura insula rumores de rebus Italicis captabat, in Ægyptum fugam meditans, et interim L. Bruto[1] in nave piscatoria Lilybæum misso, ut Appian. Oros. v. 21. Liv. Epit.

1 *M. Bruto* legebatur olim hoc loco, ut in Epitom. hujus libri.

exploraret, an in Sicilia Pompeius esset. Sed ille circumventus a Pompeianis, cum se capi animadverteret, in se mucrone verso, ad transtrum navis, obnixus corporis pondere, occubuit.

Appian. Plut. Pomp. 3. Pompeius cognito Cossuræ Carbonem esse, ad comprehendendum eum misit. Cum ita retractus in Siciliam esset, ceteros qui judicati hostes erant, non admissos in conspectum Pompeius duci jussit: in Carbone visus est se Flor. III. 21. gessisse insolentius, cum ad pedes suos sisti vinctum jube- Val. Max. v. 3. 5. et vi. 2. 8. ret ter consulem; et ipse pro tribunali acerbe in eum invectus (multum indignante corona, quæ hunc acerrimum pueritiæ Pompeii, ne paternis bonis spoliaretur, defensorem fuisse meminerat) post tam grave ludibrium abduci ad supplicium imperaret.

4. Hic exitus Carbonis fuit, qui tot in urbe et per Italiam fœda cruentaque facinora fecerat; non merita magis quam formidata morte deformis. Ubi enim distringi gla- Sall. Inc. 1. Plut. Liv. Epit. Val. Max. ix. 13. dium vidit, simulans sibi alvum purgari, locum et spatium demissa et flebili voce muliebriter petiit, miserrimæque vitæ brevem usuram rapuit, donec caput in sordido loco sedentis impatiens moræ miles demeteret. Id Pom- Appian. Flor. Plut. peius misit Romam, ut oculos Syllæ hoc spectaculo pasceret. Per eosdem dies Q. Valerii Sorani fata reprehensionem Pompeii, et indignationem hominum habuerunt. Quem adductum, quia peritissimum humanitatis et priscarum literarum noverat, comiter una deambulans de mul- Plin. III. 5. Solin. c. 1. Macrob. Saturn. III. 9. Plut. Quæst. Rom. c. 60. tis rebus interrogavit: mox ubi quæ voluerat, etiam arcanum Romæ nomen accepit, abripi e conspectu virum trucidarique jussit. Ceterum hoc postremum de Pompeio Q. Oppius tradidit, C. Cæsaris amicus, ut aliquid odio dedisse videatur.

Plut. Pomp. 5. Nam Pompeius, uti præcipuos inimicorum Syllæ, et palam oblatos castigare necessum habuit; ita nec cupide requisivit latentes, et quibusdam effugiendi fecit po- Diod. ap. Val. Zonar. Diod. testatem. Deinde quia bellum jam nullum in Sicilia supererat, versus ad res insulæ componendas, jusque dicendum, valde recreavit provinciam, solers idem et incorruptus publicorum privatorumque negotiorum cognitor. Quæ res eo gratior Siculis fuit, quod multis jam annis

jus dictum in ea insula non meminerant. Mamertinis tamen tribunal ejus præscriptione juris vetusti declinantibus, paulo acerbiorem se exhibuit, gravi etiam voce edita; 'Quousque leges accincto recitabitis?' Plut.

6. Longe moderatior fuit in Thermitanorum causa, qui Himeram colebant. Hos ob studium adversarum partium cum punire decrevisset, Sthenius civitatis princeps, 'inique facturum' exclamavit, 'si ob culpam unius condemnaret omnes.' Et quærente Pompeio, 'ecquem igitur unum illum esse diceret?' 'Se ipsum esse' respondit, 'qui propter C. Marii familiaritatem et hospitium, cives suos, amicis persuadendo, cogendo inimicos, ad eandem causam adduxisset.' Delectatus animi generosi adolescens tam forti et pia confessione, primo illum, deinde civitatem absolvit; et in eo ipso judicio dignissimum statuit, quocum hospitii contraheret necessitudinem. Cum deinde militaris insolentia multas passim injurias Siculis inferre diceretur, excogitavit ut, quoties aliquo mittendi milites essent, gladii, ne possent educi, obsignarentur; animadverteretur que in eos quorum a gladiis revulsa cera esset. Cic. in Verr. II.46. Plut. Pomp. et in Præcept. Reip. Ger. c. 50. Cic. Plut. Pomp. Zonar.

7. Hoc rerum ubique statu, cum pacata omnia præter Hispaniam viderentur, ubi Q. Sertorius bellum conflabat, Pio Metello illa expeditione commissa,[a] ad rempublicam ordinandam Sylla se transtulit, potestate plane tyrannica, sed honestius aliquod nomen circumspiciens. Igitur licet acta ejus omnia senatus populusque Romanus rata habuisset, habiturusque etiam agenda videretur; paulisper ex urbe secedens, monuit senatum, 'ut, quoniam sine consulibus esset respublica, comitiis habendis interrex proderetur.' Proditus est L. Valerius Flaccus senatus princeps. Appian. Oros. v. 21. Appian.

8. Ad hunc scripsit Sylla, 'referret ad populum, videri sibi dictatorem creandum esse, nec ad certum tempus, sed donec constituta respublica foret.' Et in infima epistola subjecit, 'si populus Romanus sibi id onus imponere

[a] *Pio Metello illa expeditione commissa*] Haud verisimile videtur hoc tempore Metellum in Hispaniam missum esse, qui anno post consulatum cum Sylla gessit. Itaque credimus Appianum ordinem temporum anticipasse. *Crev.*

velit, se populi Romani causa non recusaturum.' Libertas comitiorum sperari nulla poterat. Igitur, quod proximum erat, libertatis umbram amplexi, Syllam dictatorem perpetuum creant: cum jam propter potestatis ejus magnitudinem per annos centum viginti dictator nemo factus esset. Lex etiam ab interrege lata est, qua 'rerum omnium plena et libera potestas Syllæ' dabatur, 'ut deducere colonias; urbes condere, aut evertere; regna eripere, aut dare; etiam, quem vellet civium, indicta causa impune posset occidere.' Dictator accepto imperio L. Valerium L. F. L. N. Flaccum, quo rogante, lex lata fuerat, magistrum equitum dixit.

Vell. II. 21. Plut. Syll. Cic. cont. Rull. III. 2. Plut. Cic. de Leg. I. 15. FastiCapit.

9. Formidabilis inde et nova species procedentis in publicum fuit, cum, ut solitum dictatoribus, quatuor et viginti fasces præcederent; quod nemo præsentium unquam viderat. Mox consulta et acta longe terribiliora prodibant, cum leges alias antiquaret, alias novas ferret.[b] 'Ne quis præturam ante quæsturam peteret; neve consulatum ante præturam: qui ædilis fuisset continuo prætorem fieri, et ex prætura consulem, licere. Prætores octo quotannis creari.'

Liv. Epit. Appian. Plut. Fab. c. 5. Polyb. III. 87. Pigh. Ann.

10. Consulem eundem iterum, nisi decennio interposito, creari, superiores quoque leges vetuerant. Id sequentibus temporibus abolitum, Sylla dictator ex antiquo retulit. Itemque 'de majestate: ne cui eorum qui cum imperio essent, exire de provincia sua, exercitum educere, bellum injussu populi gerere, aut in regnum externum ingredi liceret.' Eadem lege quæstiones haberi de quolibet, nullo discrimine fortunæ, jubebat. Nominantur et 'de Falso' hodieque leges Corneliæ, et 'de Sicariis Veneficisque,' item 'de Injuriis.' Quæ omnes cum pluribus aliis, quas memorare nihil attinet, in dictatura latæ sunt.

Ammian. Marcell. XIX. 18. Pigh.

11. Sed ante omnia tribunorum plebis potestatem ita minuit, ut tantum non abolevisse videretur. Nam et omne jus legum ferendarum ademit, tantum auxilii ferendi qua-

Sall. Hist. I. in Orat. M. Lepidi. Liv. Epit. Cic. de Leg. III. 9.

[b] *Cum leges alias antiquaret, alias novas ferret*] De legibus his Corneliis solum Pighium testem in margine allegat Freinshemius, quia apud eum et res fusius explicatæ, et auctorum testimonia reperiuntur. *Crev.*

dam imagine relicta: et ne quis nisi senator tribunus fieret, et ne quis tribunitius alium magistratum peteret, tulit. Quorum altero provisum erat, ne plebis quam patrum majorem rationem tribuni ducerent: altero, ne quis insigni genere aut favore populi, aut qui rerum magnarum esset appetens, tribunatum affectaret. Pontificum augurumque collegium ampliavit, ut essent quindecim. Senatum per seditionum bellorumque clades infrequentem tributis comitiis ex equestri ordine supplevit: allectis circiter trecentis. Quæstores etiam quotannis viginti creari jussit ad supplementum senatus, cui judicia tradiderat. Appian. Ascon. in Div. et I. Act. in Verr. Appian. Liv. Epit. Appian. Tac. XI. Ann. 22. Ascon. in Div.

12. Proscriptorum liberis jus petendorum honorum eripuit: ut, quod indignissimum profecto erat, senatorum filii et onera ordinis sustinerent, et jura perderent: præsertim cum etiam bona eorum venderet, aut dilargiretur. Quod quidem in tanta calamitate multo acerbissimum videbatur: cum ipse in tribunali sedens, mulieribus formæ quam famæ melioris, histrionibusque et scurris, quibus impense delectabatur, et libertinorum pessimis, agros populis suffecturos et vectigalia civitatum concederet. Chrysogonum certe bona Sex. Roscii, quæ erant sexagies,[c] duobus millibus nummum emisse, Ciceronis oratio testatur, quam proximis deinde consulibus sex et viginti annorum adolescens habuit. A. D. Kalendas Junias hæc auctio cœpit.[d] Cum plurima ex his antea rapuisset Sylla, ceterorum pleraque donasset, aut vilissimo pretio addixisset, redactum est ter millies quingenties. Sall. Cat. c. 37. et Hist. I. in Orat. M. Lep. Plut. Syll. c. 63. et Cic. c. 15. Vell. II. 28. Dionys. VIII. 92. Plut. Syll. Nic. Damasc. ap. Athen. VI. 17. Cic. pro Sext. Rosc. c. 8. Gell. XV. 28. Cic. pro S. Rosc. c. 44. Liv. Epit.

13. His ita pro arbitrio decretis factisque, ut tamen aliqua pristinæ reipublicæ species esset, consules creare populo permisit. Inter candidatos Q. Lucretius Ofella erat, qui Præneste ceperat, meritis suis et Syllæ gratia confisus. At hunc, quia contra legem recens latam petebat, nondum inferiores magistratus adeptus,[e] primo mo- Appian.

[c] *Sexagies*] Marcarum argenti nostratium 23,437. unciarum 4. *Duobus millibus nummum.* Septem marcis, unciis 6. semuncia 1. *Crev.*

[d] *A. D. Kalendas Junias hæc auctio cœpit*] Immo finita est. Hic non assecutus est Freinshemius mentem Ciceronis, qui ait ad eam usque diem proscriptiones venditionesque factas, non ex ea cœptas esse. *Crev.*

[e] *Nondum inferiores magistratus adeptus*] Ita quidem Appianus. Sed Velleius eum prætu-ram gessisse scribit, l. II. c. 27. ut

Liv. Epit. Plut. Ascon. in Tog. Candid. Plut. nuit Sylla, desisteret: deinde, postquam spreta dictatoris voluntate, magno faventium agmine comitatus in forum venit, a L. Bellieno in medio foro est interfectus.

14. Indigne rem ferente populo, comprehensus percussor ad Syllæ tribunal adducitur, qui sedens pro Castoris Appian. ex edito loco cædem spectaverat. Ille vocata ad concionem multitudine, 'Ne nesciatis,' inquit, 'Quirites, ego jussi: dimittite hominem dictatoris imperio obsecutum.' Addidit deinde atrocissimæ interpretationis fabulam: 'Rusticum a pediculis morsum, cum semel iterumque interulam purgasset, tandem, ne sæpius intermittere opus cogeretur, exutam cum ipsis vermiculis injecisse in ignem. Et ego,' inquit, 'monitos volo victos, ne tertium insanientes opus incendio habeant.' Ita depulso quem certissimum consulem fore omnes crediderant, M. Tullius M. F. A. N. Decula, Cn. Cornelius Dolabella creati, nomen verius, quam dignitatem consulatus acceperunt.* Nam eos dictator, viginti quatuor lictoribus, et magna satellitum turba stipatus, potestate plane regia præminebat.

15. Initio ejus anni L. Cornelius Sylla dictator de Plut. Mithridate rege triumphum duxit. In quo illud lauda- Val. Max. II. 8. biliter ab eo factum, quod neque triumphare de civibus voluit, quanquam ingentibus eorum copiis prostratis; et, cum Asiæ Græciæque multas urbes transveheret, nullum civium Romanorum oppidum in ea pompa spectari passus Plut. est. Ceterum magnificus apparatu ferculisque triumphus fuit, cum inter opulentissimi regis spolia res pretiosæ visuque raræ longo ordine portarentur. Sed nullo majore ornamento illustrata pompa est, quam quod tantus nobilissimorum virorum numerus, quos a Mariana factione pulsos reduxerat, in equis currum ejus sequebantur, 'servatorem et patrem' appellantes: cui acceptum referebant, 'quod aspectu patriæ, quod complexu carissimorum pignorum, Fasti Capit. quod denique communi illa luce fruerentur.' Biduo tri- Plin. XXXIII. 1. umphavit, A. D. IV. et III. Kalendas Februarias. Prima die transtulit auri pondo quindecim millia,[f] et argenti

jam observavimus ad LXXXVII. 7. *Crev.*

* A. U. C. 671. A. C. 81.

[f] *Auri pondo quindecim millia*] Marcas 23437. uncias 4. *Argenti pondo centum et quindecim millia.*

pondo centum et quindecim millia: postridie tredecim millia pondo auri, quæ junior Marius ex Capitolinæ ædis incendio, ceterisque delubris omnibus Præneste detulerat, quæ et sub eo titulo translata sunt, et argenti septem millia pondo. Exacto triumpho, de rebus suis pro concione disseruit, non minus diligenter enarrans, quæ feliciter, quam quæ fortiter fecisset: 'eaque de causa æquum videri' dixit, 'ut, quod cognomentum recens asciverat, ab omnibus Felix vocaretur.' Sed ad Græcos scribens Epaphroditum se appellabat: positæque sunt illi cum hac inscriptione statuæ. Plut. Auct. de Vir. Ill. in Syll. Appian. Plut.

16. Eodem anno et L. Murena de Mithridate rege triumphavit, de cujus rebus gestis pauca, neque magnopere laudanda, solus, quod sciam, Appianus refert: quæ suis temporibus reddidimus. Post ista, missu Syllæ, A. Gabinius ad Murenam venit, denuntiatum, 'non placere senatui bellum eum cum rege socio et amico gerere.' Eidem Gabinio mandatum, 'ut Mithridatem Ariobarzanemque reges reconciliaret.' Mithridates filium quadrimulum amicitiæ et pacis obsidem Ariobarzani cum dedisset; sub ejus pignoris fiducia non modo quæ habebat per Cappadociam præsidia retinuit, sed insuper aliorum locorum concessione auctus est. Epulum deinde celebratæ luxuriæ omnibus dedit. Nam et præmia proposuit, certum auri pondus, ei qui plurimum bibisset edissetve, quive dicacissimus fuisset judicatus, aut cantus aliorumve ludicrorum peritia ceteros excelluisset. Eorum præmiorum omnium solum expertem fuisse Gabinium scribunt. Fasti Capit. Cic. pro Leg. Manil. c. 8. et pro Mur. Appian. Mithrid.

17. Hæc omnia nihil habent triumpho dignum. Cum tamen honorem illum Sylla haud temere nisi merito tribuisse videatur; et 'Murenam fortissimum virum, summumque imperatorem' audiente populo Romano M. Tullius prædicaverit, non dubito, multa eum præclara in Cappadocia Pontoque gessisse, donec a L. Sylla revocatus, tradita M. Minucio provincia, Romam ad triumphum decederet. Sane quæ supersunt Pontici Memnonis reliquiæ, Cic. pro Leg. Manil. Cic. Acad. iv. 1. Suet. Cæs. c. 2. Memn. ap. Phot.

Marcas 179,562. uncias 4. *Tredecim millia pondo auri.* Marcas 20312. uncias 4. *Argenti septem millia pondo.* Marcas 10937. uncias 4. *Crev.*

confirmato illum Ariobarzanis regno, urbem adversus irruptionem Mithridatis condidisse, tradunt: deinde, multis suadentibus, Sinopen versus movisse, capite regni occupato, ceteram in promtu victoriam fore ratum. Sed Mithridatem firmo imposito præsidio, ipsum cum exercitu occurrisse Murenæ: principia prosperiora regi fuisse; deinde æquo Marte gestum bellum, detrito utrarumque partium ardore, consenuisse. Mithridatem ad Phasin fluvium, Murenam in Asiam revertisse.

18. Dum inter has triumphorum pompas, toties capta suorum armis Roma gentibus externis exprobrat victoriam, in Africa ductu imperioque Cn. Pompeii præclarissime gesta respublica est; quo ille, Syllæ literis et senatusconsulto acceptis, ex Sicilia transmiserat. Cnæus enim Domitius Ahenobarbus proscriptus (erat enim Cinnæ gener) magna ibi manu coacta, priusquàm magis confirmaretur, debellandus erat, ne pacem Italiæ turbaret, quod ex eadem regione C. Marius non ita pridem longe minoribus copiis instructus fecerat. Pompeius, relicto qui Siciliæ præesset Memmio, sororis suæ viro, cum navibus longis centum viginti trajecit copias, sequentibus onerariis octingentis, quibus commeatus, arma, pecuniæque, et machinæ portabantur. Parte classis Uticæ portum tenente, parte Carthaginem appulsa, simul adesse Pompeium percrebuit, septem ad eum millia ab hostibus desciverunt. Ipse sub signis sex legiones plenas habebat.

Liv. Epit. Plut. Pomp. c. 17. Oros. v. 24. Plut.

19. Sed inutilis ei per aliquot dies exercitus a ridicula causa fuit. Forte militum quidam defossam olim in agro pecuniam repererant. Ea fama per tota castra pervagante, omnem eam regionem plenam esse thesauris, cum Punica res floreret absconditis, dictum simul vulgo creditumque est. Inde nihil videres aliud nisi sparsa per campos agmina effodientium eruentiumque humum: neque abduci ab hac insania ulla vi aut arte poterant. Complures ita dies absumti, circumeunte Pompeio, nec tenente risum, quod tot millia hominum invertendis agris, tanquam rei seriæ incumbere, cernebat. Tandem inani labore defatigati, dixerunt Pompeio, 'uti se quo vellet duceret: satis magnas se stultitiæ suæ pœnas dedisse.'

20. Circa Uticam uterque exercitus in acie astitit, valle tantum interposita aspera et ad transeundum difficili. Ob eam rem, et quia ventus imbrem ferens a primo mane ortus ne provecto quidem die cessabat, Domitius tum temporis minime pugnatum iri ratus, signum receptui dedit. Hanc suam occasionem Pompeius prudenti consilio ratus, continuo transduxit suos, hostibusque incompositis et disjectis incubuit. At illi vento quoque turbabantur, qui, compulsa in ora oculosque pluvia, conspectum auditumque adimebat. Nec expers hujus incommodi Pompeianus exercitus erat: adeoque dux ipse parum abfuit, quin occideretur a milite, cui tesseram poscenti tardius reddiderat. Victi tamen magna pugna Domitiani sunt, ut de viginti millibus hominum tria tantum superessent. Pompeius cum ob hanc victoriam imperator ab exercitu appellaretur, negavit 'hoc se nomen agnoscere, donec hostium castra starent.' Ad hunc quoque laborem promtis militum manibus usus est: et, ne iterum in simile periculum incideret, deposita galea nudo capite pugnavit. Castra capta sunt: Domitius, dum inter primos repugnat, occubuit. Civitates quæ secutæ Carbonianas partes fuerant, sponte ad obsequium victoris occurrerunt: nonnullæ vi receptæ sunt.

Oros. v. 21. Plut. Liv. Epit. Oros. Plut. Val. Max. vi. 2. Plut.

21. Ut deinde Hiempsalem in Numidiæ regnum restitueret, Hiertam[s] bello persecutus, quia Domitio auxilium tulerat, in fugam præcipitem egit: deinde immisso Bogude Bocchi Maurorum regis filio, copiis omnibus spoliavit: postremo Bullæ obsessum, dedito sibi oppido, interfecit. Ita regnum Numidiæ ab Hierta ad Hiempsalem Pompeii beneficio rediit: quam universam finitimasque aliquot regiones cum victore exercitu mira celeritate peragravit, quadraginta non amplius diebus Africa recepta, regnorumque statu composito, annorum admodum quatuor et viginti adolescens.

Sall. Hist. I. 4. Eutrop. v. Auct. de Vir. Ill. in Pomp. Oros. Hirt. de B. Afric. c. 22. Plut. Liv. Epit.

22. Postquam e Numidia reversus Uticam est, redditæ sunt ei dictatoris literæ dimittere jubentis exercitum, et cum una legione expectare successorem. Id cum ip-

Plut.

[s] *Hiertam*] Sive *Hiarbam*. Alibi enim aliter scriptum hoc nomen reperitur. *Crev.*

sum occulte morderet, exercitus palam indignantissime tulit: et petente Pompeio ut proficiscerentur, multis in dictatorem conviciis, 'tyrannum et Cinnam' appellantes, negarunt 'se passuros ut sine legionibus se credat homini crudeli et perfido.' Adversus hæc Pompeius orando monendoque mitigare iratos conabatur: sed illis in sententia persistentibus, in tabernaculum, relicto tribunali, lacrymabundus se recepit. Tum illi reprehensum iterum collocarunt in suggestu: magnaque diei pars hac contentione exemta est, donec, instantibus illis et clamorem tollentibus, juravit sibi manus allaturum esse, ni quiescant. Ægre destiterunt.

Sall. Incert. 10. Plut.

23. Inter hæc Ægyptii legati venerunt Romam, Cleopatræ, quæ post mortem viri Alexandri ac patris Lathuri, duorum Ptolemæorum, regnum obtinebat, maritum ex regia stirpe petituri. Nam Alexandri filius ex alia uxore, cognominis patri, cum a Cois apud quos educabatur Mithridati deditus, ab hoc ad Syllam profugisset, inter familiares ejus Romæ agebat. Idcirco Sylla tum alias honestum sibi fore ratus, Ægypto regem imposuisse, tum ex opulentissimo regno prædam forte sperans, Alexandrum ad Cleopatram mittit.

Appian. Civ. I. Porph. ap. Euseb. Gr. p. 225. Appian.

24. Sed illi nuptiis novercæ potito haud satis fuit consortem regni factum esse, quin, Syllæ fiducia, quidlibet pro sua unius libidine faceret: eo progressus vesaniæ, ut undevicesimo imperii die, Cleopatram audaciæ suæ succensentem de medio tolleret. Sed mors mulieris ipsius quoque vitæ properum attulit finem:[h] Alexandrinique, correptis armis, e regia protractum in Gymnasio interemerunt. Regnum ad Ptolemæum cognomento 'juvenem Bacchum,' qui Ptolemæo editus, mox cognomen Auletæ ex tibiarum studio nactus est, tanquam proximum Cleopatræ sororis hæredem, pervenit.

Porphyr. Appian. Porphyr. Prolog. Trog. 39. Strab. XVII. p. 796.

[h] *Sed mors mulieris ipsius quoque vitæ properum attulit finem*] Alexandrum hunc quindecim annis in Ægypto regnasse Usserius contendit, magnis testibus nixus, Cicerone et Suetonio. Vid. ejus annales ad annum mundi 3924. p. 382. et ad ann. M. 3939. p. 417. Idem sentit quoque doctissimus Pridellus in sua Judæorum Historia, XIV. Vid. tamen notam ad illum Pridelli locum appositam in editione Amstelodamensi anni 1728. ubi

25. Anno sequente, L. Sylla, quanquam dictaturam gereret, iterum creari consul voluit, assumto in societatem honoris Q. Cæcilio Q. F. L. N. Metello Pio.* Quod deinde Cæsaribus exemplum placuit, ut cum summa et regia potestate consulatus titulum conjungere, pulchrum et civile arbitrarentur. Hic annus jucundum, nec ante visum Urbi spectaculum attulit, cum eques Romanus, idque nondum expleto quinto et vicesimo ætatis anno, triumpharet. Pompeius is fuit, non minoris paulo ante terroris hominibus, quam nunc lætitiæ causa, quia dedignantem jussa Syllæ cum infesto exercitu venturum in Italiam putaverant. Unde Syllam quoque dixisse rumor erat, 'fatale sibi esse cum pueris in senectute colluctari,' quod et C. Marius adolescens negotium ei exhibuerat. Igitur quemadmodum præsentibus uteretur incertus, et ferebat de reditu ejus legem, et ex composito per C. Herennium tribunum plebis se sinebat prohiberi. Nam alio ferme omni jure tribunis erepto, intercessionem liberam reliquerat.

Appian. Plin. VII. 26. Liv. Epit. Plut. Sall. Hist. II. 1. Cæs. Civ. I. 7.

26. Ceterum fama Pompeii Romam pacato agmine contendentis metu ac solicitudine civitatem absolvit. Incredibilis hominum multitudo, cum summa propensissimæ voluntatis demonstratione, obviam fuere. Sylla quoque quasi cum studiis civium certaturus occurrit ei, pronoque favore acceptum, elata voce Magnum consalutavit, astantesque monuit, ut hoc eum deinceps nomine compellarent.

Plut.

27. Triumphum tamen petenti restitit: nec quasi invideret. 'Nec enim ignoras,' inquit, 'Cn. Pompei, quanti te faciam, quantisque dignum honoribus judicem. Quid enim est, quod non virtus illa tua, reique publicæ et mihi præstita fidelissima atque fortissima opera mereatur? Et ego, si verum amas, non parcior in honoranda virtute tua fui, quam tu in explicanda extitisti. Sed neque in posterum quicquam tibi negaturus sum, quod fieri possit, et instituta civitatis nostræ patiantur.

gravissimis Græcorum scriptorum auctoritatibus sententia Userii et Pridelli refellitur. *Crev.*

* A. U. C. 672. A. C. 80.

Verum enimvero ita comparatum esse nosti, ut more majorum hic honor concedatur nemini, nisi qui consulari aut prætorio imperio præditus res gesserit. Ita P. Cornelius
Val. Max. II. 8. 5. aliquanto amplioribus in Hispania gestis rebus, ita M. Claudius captis Syracusis,[1] triumpho caruerunt. Non debes indignanter pati, si Scipionibus et Marcellis æqueris adolescens nondum ætate senatoria. Plus est meruisse triumphum, quam duxisse: et si quid in hac pompa felicitatis inesse arbitraris, non ademta tibi, sed ad maturos honores, quorum certiora pignora nemo unquam habuit, seposita est. Quid te delectat occupare cum invidia, quod paulo post ultro venturum est cum gloria?

Plut. 28. 'Quanquam, si te tantummodo sermonibus hominum objectares, fortassis ego paterer; et tibi eadem ætas, quæ ad commovenda judicia facit animum, etiam ad ferenda daret. Sed quia mihi nemo ignoscet, cujus ab annis et potestate publici decoris scientia simul atque custodia postulatur, ut vel mea causa desistas, peto. Quod si tu mei rationem habere renuis, et rem utrique invidiosam poscere perseverans, salva amicitia nostra hoc facere posse existimas, mihi quoque tantundem juris assumam; et, quod ambitione ac cupiditate inductus captas, auctoritate et jure prohibebo.'

29. Vera erant quæ allegabantur. Sed intelligebat adolescens frustra hæc ab eo afferri, qui jura civitatis
Zonar. omnia prior conculcasset. Ideo, ne Lucretii quidem casu
Plut. perterritus, institit tanta fiducia, ut etiam 'plures adorare solem orientem quam occidentem' diceret. Eam vocem cum non satis Sylla percepisset, ex vultu autem gestuque mirantium aliquid inusitati esse conjiceret; 'quid enim dixisset Pompeius?' interrogavit: acceptoque, confidentia adolescentis perculsus, voce velociter repetita, 'triumphet! triumphet!' exclamavit. Erat plane res livori multorum obnoxia. Sed Pompeius ut malignitatem eorum
Plin. VIII. 2. ulcisceretur, augeretque dolorem, quadrigis elephantorum
Plut. invehi constituit: multas enim belluas victo Numidiæ

[1] *Ita M. Claudius captis Syracusis*] Hoc exemplum ad rem præsentem non pertinet. Vid. not. ad LXVI. 12. supra. *Crev.*

rege ceperat. Sed quia porta erat angustior, quam ut juncti intrare elephanti possent, ad pristinum morem reversus est.

30. Dum id agitur, exercitus donativo non contentus tumultuabatur : et pecuniam quæ erat ferenda in triumpho direpturos[2] dicebant. Neque deerant ex illustribus, qui dividendam dicerent, ne seditio oriretur. Sed ille negabat ' se clamoribus militum commoveri. Non ideo cepisse arma, et cum principibus civitatis multa prælia fecisse, ut iis serviret quibus imperare debeat. Mirari se hominum amentiam, si putent constantiam, quam in mediis bellorum tumultibus semper præstiterit, nunc parta pace, victis hostibus, ad Urbem, omissurum. Non ita se per Italiam hoc bello, Siciliamque et Africam esse cognitum, ut illi ipsi quos animi sui testes toto eo tempore habuisset, sperent seditiosis vocibus ab instituto dimoveri posse. Frontin. Strat. IV. 5.

31. ' Facilem se et liberalem exercitibus suis imperatorem exhibuisse, quoad rectum honestumque putaverit: nunc etiam pronuntiasse quod satis esse existimet, præsertim tam brevi expeditione defunctis. Olim milites Romanos parvo contentos maluisse sudoribus et periculis suis ærarium publicum locupletari : nunc sibi studere quemque, ut, defraudata republica, in tot particulas distractæ pecuniæ neque privatorum cupiditatem expleant, et usibus civitatis, nimium quantum his temporibus exhaustæ, subtrahantur.

32. ' Audire se jactari a quibusdam, multum etiam juris penes exercitum esse. Id quidem facilius dici, quam demonstrari posse. Ceterum, ut maxime ita res haberet, missum se prius triumphum facere, quam ut militibus suis aduletur.' Fasces deinde laureatos objecit acriter increpitis, ab illorum direptione jubens incipere. Hac verecundia cum ad modestiam eos redegisset, in majori omnium admiratione, quam ob tot res bello gestas, fuit: Serviliusque, præcipuus antea negandi triumphi auctor, pulcherrimum ei testimonium reddidit; ' nunc vero se Pompeium vere Magnum, triumphoque dignissimum agnoscere.' Plut. Zonar. Front. Plut. Zonar.

2 *Direpturum* edd. ante Crev.

Liv. Epit. Appian. 33. Sub idem tempus C.[3] Norbanus consularis proscriptus, cum Rhodum trajecisset, atque repetitus a Sylla comprehenderetur, Rhodiis adhuc deliberantibus, in medio foro se interemit. Neque enim adhuc proscriptionum acerbitas plane conquieverat: et Mutilus, unus ex proscriptis, clam capite adoperto ad ædes Bastiæ uxoris cum Liv. Epit. accessisset, admissus minime est, quod illum mulier proscriptum diceret: itaque se transfodit, et sanguine suo fores uxoris respersit. Tum etiam Nola, quæ postrema Vell. II. 18. urbium Samnitibus insessarum pertinacissime arma retine- Liv. Epit. Appian. bat, proditione capta est, M. Æmilio Lepido intromisso:[k] reque cognita obsessi, quia Samnitibus nulla spes salutis apud Syllam relicta erat, suis aut suorum gladiis occuparunt necem: quidam laqueis præfocati sunt: alii, foribus occlusis, domos seque concremarunt: eodemque tempore ventus exortus vehemens ita distulit incendium, ut, oppido conflagrante, omnis simul præda amitteretur.

34. At L. Sylla, quo Urbem et Italiam suæ factionis hominibus quasi compedibus vinctas teneret, decem millia servorum, ætate ac viribus florentissimum quemque, manumisit, qui inter cives ascripti, de nomine patroni, uti Cic. pro Dom. c. 30. mos erat, Cornelii sunt appellati. Lege deinde comitiis Cic. pro Cæcin. c. 33. centuriatis lata, municipiis plerisque civitatem et agros ademit. Ascripsit tamen in eandem legem: 'si quid jus non esset rogari, ejus ea lege nihilum rogatum.' Ita caput Cic. pro Dom. de civitatis jure ademto, ne vivo quidem Sylla valuit: de Liv. Epit. Appian. agris ratum fuit; et coloniæ militares legiones tres[4] et viginti deductæ, iisque divisi agri sunt. Namque non modo qui arma contra tulerant, sed quorum neutro inclinata studia, aut etiam pro Sylla fuerant, res suas fortunasque omnes perdiderunt. Nec enim tam in pœnam inimicorum, quam ut firmamenta dominationi quærerentur, talia fiebant.

35. Ex eadem disciplina, externæ nationes regesque,

3 *Cn.* legebatur ante Crev.
4 Ita ex Appian. reposuit Crev. pro *quatuor* in edd. præcc.

[k] *Nola ... capta est, M. Æmilio Lepido intromisso*] Apud Appianum legitur *Norba*. Corrigit Freinshemius, probabili admodum conjectura. *Crev.*

non stipendiarii solum, sed et æquo fœdere juncti, nonnulli etiam ob virtutem et merita immunitatem adepti, exactionibus et tributis atterebantur: ut etiam agri quibusdam et portus, qui ex formula fœderis debebantur, adimerentur. His maxime rebus et ille annus præteriit, et proximus, quo P. Servilius C. F. M. N. Vatia, qui postmodum Isauricus appellatus est, et Ap. Claudius consules fuerunt.* Nam oblatum sibi adulatione populi consulatum Sylla recusaverat. Memnon. Appian.

36. Inter hæc Volaterræ, quod oppidum adhuc in armis erat, publica interposita fide, sunt deditæ. In Etruria Volaterræ sunt juxta littus maris, eximio ad tutelam loci situ. Nam e profunda valle tumulus undique præceps in altitudinem prope duorum millium passuum erectus urbem sustinebat, uti ascensu aspero et difficili, ita plano commodoque vertice. Huc se proscriptorum quidam contulerant, coactaque Etruscorum manu, cum legiones quatuor effecissent, per biennium restiterunt: quanquam nonnunquam ipse dictator in castris obsidentium fuisset. Sic extinctis per Italiam bellorum reliquiis, etiam in Asia, quæ sola urbs post victum Mithridatem in rebellione perstiterat, Mitylenæ a M. Thermo expugnatæ dirutæque sunt. Eo bello C. Julius Cæsar admodum adolescens in contubernio prætoris egit, et ab eo, captis Mitylenis, corona civica donatus est. Liv. Epit. Cic. pro Dom. Strabo v. p. 223. Cic. pro Sex. Rosc. c. 37. Liv. Epit. Sueton. Cæs. c. 2.

37. Idem annus L. Syllam ex perpetuo dictatore privatum vidit: rem inopinatam, et non una de causa prorsus admirabilem. Qui enim, tanquam rabie quadam actus, nihil usquam sibique et aliis quietum, nulla jura inviolata, nihil ad summam contentionem laborum, periculorum, denique scelerum et immanitatis reliquum fecerat, ut unus omnia posset; is ut, interpellante nemine, summi imperii pacatam et patientia civium propemodum justam possessionem sponte deponeret, expectari profecto non debuit: præsertim cum neque ætate etiamnum, neque corporis viribus destitueretur. An ipsum jam pigebat raptæ potestatis? Et cum recordatio delictorum Oros. v. 22. Plut. Syll. Appian.

* A. U. C. 673. A. C. 79.

seræ pœnitentiæ morsibus conscium mentem cruentaret, quantas miserias quam vile ob præmium perferret, experientia monstrante, persenserat? Nam, priusquam cupitis potiretur, in his omnem inesse et solidam animi felicitatem crediderat. Adeptus deinde, cum se pejus etiam excruciari deprehenderet, odisse atque fastidire cœpit, quod antea per tot bella civilia flagrantissime appetiverat.

38. Hæc exempla docere mortalitatem poterant, ut, priusquam sese præcipitent, unde regredi non liceat, consilio regant affectus, iisque rebus quærendis adhibeant, quas ubi consecuti fuerint, nullo deinceps pudore pœnitentiave torqueantur. Nam, Sylla quidem quam acerbis suppliciis domitus pristini judicii errorem emendaverit, in propatulo est, cum rem antea prælatam omnibus ita festinaret abjicere, ut ne mortis quidem metu, tot millium in se irritatis animis, retentus, hoc diserte dicere videretur, perire se malle, quam diutius dictatorem agere. Non dubito, quin plerique pravo consilio usum fuisse Syllam judicaturi sint, quemadmodum et statim C. Cæsar in depositam ab eo dictaturam ludens, 'Syllam nescisse literas' dixit. Sed eventus utriusque satis ostendit, doctiorem in his negotiis Cæsare Syllam fuisse.

Suet. Cæs. c. 77.

39. Proximum deinde miraculum fuit, quod privato non solum salus, sed etiam dignitas constitit: cum plusquam centum millia civium Romanorum, et inter hos senatores nonaginta, consulares quindecim, equitum circiter duo millia sexcentos (computatis una exulibus) occidisset; bona eorum vendidisset; multos projecisset inhumatos; civitates quoque plurimas arcibus, muris, agris, pecunia varie spoliasset. Ceterum illum, ne hominum manibus cita et communi plurimis morte defungeretur, ad memorabile exemplum ultio divina servaverat.

Appian. Oros. Appian.

40. Ideo cum pro concione dixisset, 'rationem se actorum omnium, si quis reposcat, redditurum esse,' dimissis lictoribus atque custodia, cum amicis diu in publico deambulavit, attonito populo, et hæc miracula non sine horrore quodam aspiciente. Unus tantum adolescens fuit, qui auderet queri, et, quia nemo prohibebat, animo sumto,

Plut. Appian.

recedentem usque ad fores domus conviciis incesseret. Atque ille cujus iram potentissimi viri maximæque civitates, nec effugere, nec placare potuerant, unius adolescentuli contumelias patienti animo tulit; id tantum in limine jam domus effatus, 'Hic adolescens efficiet, ne quis posthac tale imperium deponat.' Quam præsagi animi vocem non longo post tempore dictator Cæsar explevit.

41. Sylla, profectus in Cumanum, rusticari, piscandoque et venando tempus ducere cœpit: cum prius, Herculi consecratis decimis, epulum populo sumtuosissimum præbuisset, ea affluentia, ut quotidie (per multos enim dies ducebatur) ingens vis ciborum in amnem projiceretur. Vinum quoque dedit annis quadraginta vetustius, quod a nomine consulis sub quo natum fuit, Opimianum vocabatur. Nam contra suas ipse leges, leniendæ ægritudinis causa, luxum intenderat, iisdem diebus uxore amissa Metella. Ei, cum jam desperatæ salutis esset, de sententia sacerdotum libellum repudii Sylla misit, spirantemque adhuc transferri in alias ædes jussit, quod scilicet religiosissimus pontifex, qui tot hominum agmina contrucidaverat, salvis religionibus aspicere morientem, aut funere pollui domum suam ferre non posset.

Plut. Plin. xiv. 14. Plut. Sen. Consol. ad Marc. c. 15 Plut.

42. Non tamen sic abstinuit a republica, ut nullo eorum, quæ fierent, sensu afficeretur. Igitur comitiis consularibus, cum, præter suam sententiam, designato M. Æmilio Lepido, Pompeius, cujus studiis perfecta res fuerat, lætus abiret, vocavit eum ad se Sylla, dixitque, 'Te vero providum consilii, adolescens, et sapientem! qui pessimum omnium Lepidum optimo omnium Catulo priorem renuntiandum curaveris. At tu fac, vigiles, qui adversarium effecisti valentiorem.' Neque fefellit eum præsagus futuri animus, et, spirante adhuc Sylla, seditiosam ad Quirites orationem Lepidus consul habuit, quæ adhuc inter reliquias Historiæ Sallustianæ servatur.

Zonar. Appian. Plut. Syll. et Pomp. Sall. Hist. i.

43. Paulo ante hoc tempus, cum [5] a Mithridate ad scribendum fœdus legati venissent, infecta re dimissi sunt:

Appian. Mithrid.

5 *Quam* edd. ante Crev.

quod Ariobarzanes, sponte sua an aliorum instinctu incertum, non esse sibi cum fide restitutam Cappadociam detulerat. Eam Sylla tum adhuc dictator jussit restitui. Et Mithridates paruit,[1] quanquam ad Phasin et Caucasum rebus interea præclare gestis, imperii fines protulerat, Bosporanis subactis, quibus filiorum unum Macharem regem dedit. Sed idem cum in Achæos fecisset expeditionem, insidiis et vi frigoris exercitum carpentibus, vix tertiam copiarum partem reduxerat.

Memnon. Appian.

[1] *Et Mithridates paruit*] E regione horum verborum legitur in margine editionis Doujatianæ, 'B. Hic referri de Syllæ altero matrimon. ex Plut. Sylla cap. 70. et Suid. in *εἶναλας*.' Hæc fœdissime vitiata documento esse possunt, quam negligenter tractatus sit a Doujatio Freinshemius. Ceterum hac notula sese noster admonebat inseri oportere hoc loco narrationem de Syllæ cum Valeria matrimonio. Plutarchi proba allegatio est. Suidam vid. in *Σύλλας*. *Crev.*

SUPPLEMENTUM

LIBRI XC.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

1. RES populi Romani M. Lepido, Q. Catulo consulibus,* ac deinde, militiæ et domi gestas, amisso Livio, satis ex Sallustianis historiis licebat cognoscere, nisi et illas idem omnino fatum abstulisset. Idcirco, fontibus obturatis, ex rivulis aut etiam lacunis ista nobis haurienda sunt: sic interim sordida cœnoque permixta, ut vix magno studio et attentione percolata liquescant. Sed nos, qua poterimus industria, cœpto insistentes, a morte L. Syllæ velut novum initium ordiemur. Nam ibi iterum conversio quædam reipublicæ facta est, et auctoris voluntate deposita brevis ævi dominatio morte ipsius plane extincta.

Sall. Hist. I. 1. Liv. Epit. Appian. Civil. I. Tac. Ann. I. 1.

2. Morbus igitur, quo Sylla periit, minime communis fati, sed singularis cujusdam fœditatis atque supplicii fuit, exuberantibus pediculis; ut qui tot millia civium cognatique sanguinis hominum inauditis cruciatibus peremisset, ejusdem artus, velut intestino bello, ab illo, quem genuerant, animalculorum exercitu diriperentur. Est enim profecto Deus, qui nunquam impune spernitur; et, licet acerbiores pœnas in aliud ævum justissimus judex seposuerit, quod includi præsentis angustiis nequeant, sæpe ta-

Plut. Syll. c. 71. Q. Seren. c. 6. Plin. VII. 43.

* A. U. C. 674. A. C. 78.

men viventibus proponit spectanda noxiorum tanta supplicia, ut, si nihil deinceps timendum foret, vel his deberent a peccando deterreri.

3. Dissimulavit tamen utcumque mali sensum jam non felix Sylla, et, quo avocaret a tam tristi cogitatione animum, in quaslibet occupationes incubuit. Quippe decimo ante excessum die, Puteolanorum dissensionibus compositis, leges scripsit, quibus deinceps uterentur. Rerum suarum componendis Commentariis biduo, priusquam decederet, operam postremo dedit, alteri et vicesimo libro immortuus. In eo Chaldæos sibi prædixisse narrabat, ubi gloria invidiam vicisset, in summo flore felicitatis esse obiturum. Itemque somnium præterita nocte sibi oblatum, per quod filiolum suum, ante Metellam mortuum, videre visus esset, appellantem se, jubentemque, curis omissis, ire secum ad matrem, ubi cum ea in quiete et otio degeret.

Plut. Plin. Plut.

4. Postridie, cum id somnium amicis enarrasset, testamenti tabulas confecit obsignavitque. Mox sub vesperam nuntiato, Granium quendam, Puteolanæ reipublicæ debitorem, mortem ejus expectare, ne solveret; accito homini in cubiculum a famulis intorqueri fauces, non sine vehementi clamore et corporis jactatione jussit. Ab hac contentione rupta vomica magnam vim effudit sanguinis: ne qui tam sanguinarius in vita fuisset, incruenta ad inferos morte descenderet. Ita viribus defectis noctem eam inter summos cruciatus cum exegisset, infelicem spiritum reddidit.

Appian. Plut.

5. Mors Syllæ confestim consulum, jam ante non satis concordium, contentiones excitavit. Senatus, referente

Appian.

Catulo, honorem ei haberi volebat, ut in campo Martio sepeliretur: Lepidus multique cum eo alii præfracte repugnabant. Ibi generose animo suo Pompeius imperavit, et, quanquam Syllæ testamento, cum ille legata relinqueret, liberisque tutores daret, esset præteritus, partim gratia, partim precibus, interim et minis summovit obstantes, funusque Romam prosecutus exequiis securitatem decusque præstitit. Liv. Epit. Appian. Plut. Pomp. c. 25. Plut. Luc. c. 6. Plut. Syll. et Pomp.

6. Ordo pompæ hic fuit. Aureo lecto corpus defuncti per Italiam in urbem regio prorsus fastu ferebatur. Tibicinum caterva, equitesque, et gravis armatura frequentibus ordinibus sequebatur: pariterque in itinere, qui legati ejus ad exercitum fuerant, cum armis accurrentes, ut quisque advenerat, locum suum capiebat. Alia quoque multitudo, quanta vix unquam ulla de causa, undique confluebat. Insignia magistratus et secures, ut nuper dictatori, præferebantur. Hoc ordine in Urbem perlatum cadaver est. Sed cum ad rogum efferretur, longe major longeque splendidior apparatus fuit: coronæque aureæ, dona civitatum, legionumve, aut amicorum, plusquam duo millia spectabantur. Corpus, quo sacrorum honor concurrentium militum licentiam frænaret, omnia sacerdotum collegia Vestalesque comitatæ sunt: tum senatus universus, et cum insignibus suis magistratus. Mox equitum Romanorum agmen, et omnis qui sub eo meruerat exercitus (singuli enim ut præsto forent properaverant) cum auratis signis, et armis argentatis, quo ornatu esse deinceps etiam in pompis consueverunt.[a] Inter hos variis locis magnus tibicinum insertus numerus lugubre quiddam concinebat. Voces deinde honorificæ per ordines acclamatæ sunt. Incipientem senatum eques, equitem plebs excipiebat. Appian.

7. Sed non idem omnibus in pari testificatione voluntatis animus erat. Pars vere deflebat amissum: ceteri Syllanorum præsentes copias, et ipsum adhuc, quanquam vita orbum, metuebant. Pro rostris cadavere posito,

[a] *Quo ornatu esse deinceps etiam in pompis consueverunt*] Hæc parum clara sunt, nec satis accurate ex Appiano versa, qui observat eodem hoc ornatu etiam suo ævo in pompis milites uti solitos esse. *Crev.*

laudatus est ab aliquo disertorum, quia Faustus filius nondum maturæ ætatis erat. L. Philippum huic officio delectum crediderim, qui tum ætate et facundia ceteros anteibat. Deinde sublatus senatorum humeris lectus in campum Martium deportatus est, ubi tantummodo regum erant monumenta.

Sall. Hist. I. 11. Appian.

8. Sub nonam diei horam in Campum est ventum: quia nebula matutina, ne celerius exirent, pluviæ metu curatores funeris tardaverat. Tum impositus rogo est, cum ingenti vi odorum, quos adeo liberali manu matronæ contulerant, ut præter ducenta decem fercula, Syllæ ipsius simulacrum justa magnitudine, simulque lictoris imago fictæ fuerint ex optimo thure et cinnamomo. Hæc omnia flammis consumta. Nam cremari primus e patriciis Corneliis voluerat, cum ejus gentis mortui semper intactis igne corporibus terra tegerentur. Id eo factum putant, quia C. Marii reliquias ad Anienem sitas, mortuo quoque implacabilis hostis, spargi in flumen jusserat; et ne sibi accideret, quod in alterum statuisset, metuebat.

Plut. Cic. de Leg. II. 22. Plin. VII. 54. Cic.

9. Mortuus jam Marius, mortuus Sylla, civilium bellorum sævissimi duces erant: sed vivebant adhuc in animis superstitum discordiæ, et velut ab ipso hujus rogo accensæ, inter redeuntes ab exequiis consules statim acerbis sermonibus exarserunt. Seditiosum Lepidi ingenium metus judiciorum stimulabat, ut res turbari valde sua interesse judicaret. Nam ob exspoliatam Siciliam, a duobus Metellis, Celere et Nepote, legibus interrogatus, quamvis illi, ob gratiam ejus apud populum victi, destiterant, absolutus tamen non erat, et ne aliquando revocaretur in judicium metuebat. Itaque turbidis concionibus, veluti classico, concitata inopi plebe, Italicos etiam populos spe restituendorum agrorum conciliabat. Sanior pars populi facile providebat, si acta Syllæ rescinderentur, rempublicam utcumque compositam, novis tumultibus bellisque arsuram. Movebantur et prodigiorum obscœnitate: quæ inter, novum illud et inauditum antea, in Ariminensi agro in villa Gallerii locutum gallum gallinaceum esse.

Flor. III. 23. Appian. L. Ampel. Pedian. in Div. et in Verr. 11. Flor. Liv. Epit. Appian. Flor. Plin. X. 21.

Appian. 10. Idcirco senatus utrumque consulem jurejurando

adegit, 'se hujus controversiæ causa arma non sumturos.' Lepido, ne quid in Urbe turbarum daret, exercitus et provincia Gallia trans Alpes decreta. Ille tempus in Etruria ducendo, nolebat ad comitia reverti, ne bellum quod in animo habebat impediretur. Putabat enim, jurisjurandi non ultra consulatus tempora valitura fide, postmodum nulla religione obstrictum ad servandam pacem fore. Sall. Hist. I. in Orat. Philip. Flor. Appian.

11. Non erat obscurum senatui, quid animi consiliique Lepido esset: præsertim cum Etruriam conjurare, proscriptos acciri, largitionem tentari pernotuisset. Igitur occurrere eum ad tempus comitiorum jubet. Et affuit ille ex Etruria, sed cum universo exercitu, quem ad Urbem adducere secum constituerat. Sed jam Milvium pontem, collemque Janiculum Q. Catulus consul cum Cn. Pompeio præceperant. Relata enim lex Plautia, capitibus aliquot adjectis, contra vim malorum: et adjungens se optimatibus Pompeius, Catulo pacis quam belli artibus præstantiori datus adjutor fuerat. Sallust. Appian. Flor. Liv. Epit. Cic. pro Cœl. c. 29. Plut. Pomp. c. 25.

12. Igitur Lepidus arma suos capere imperat. Fit idem et a senatus partibus, præliumque non procul Campo Martio conseritur. Primo statim impetu pulsus Lepidus in Etruriam perfugit: Pompeius adversum Brutum est profectus, qui legatus Lepidi Galliam Cisalpinam non invalida manu obtinebat. Satis diu bellum id tractum ad Mutinam est: cum castra castris opposita essent, nec ad summam rei profectura certamina consererentur. Ea res Lepido, qui, circumacto interim anno, pro consule se gerebat, otium præbuit, ut, collectis ex qualibet hominum fæce copiis magnis, ad Urbem tenderet, assidensque consulatum alterum postularet. Appian. Flor. Plut. Pomp.

13. Ad famam venientis haud parva in Urbe trepidatio fuit: et in senatu Q. Philippus in hæc verba censuit: 'Quoniam Lepidus exercitum privato consilio paratum, cum pessimis et hostibus reipublicæ contra hujus ordinis auctoritatem ad Urbem ducit, uti Ap. Claudius interrex cum Q. Catulo proconsule, et ceteris quibus imperium est, Urbi præsidio sint, operamque dent ne quid respublica detrimenti capiat.' Sall. Hist. I. in Orat. Phil.

14. Sed metum cito ademerunt allatæ a Pompeio lite- Plut.

ræ, quibus confectum bellum, traditus cum exercitu Brutus, nuntiabantur. Eum Pompeius cum, datis qui prosequerentur equitibus, Rhegium deduci jussisset, statim insequenti die pœnitentia ductus, Geminium misit, a quo non sine infamia perfidiæ crudelitatisque Pompeianæ est interfectus. Alba quoque, quam deinde Pompeii nomen tulisse arbitror, quod ab eo tum conservata esset, postquam obsidionem famemque ferre amplius non potuit, dedita est: ibique Scipio cum Lepidi filio captus et occisus.

Oros. v. 22. Plut. Liv. Epit. Val. Max. vi. 2. Zonar. Plut. Brut. c. 6. Cellar. Geogr. Ant. ii. 9. Oros.

15. Inter hæc comitiis per interregem habitis, consulatum D. Junius D. F. M. N. Brutus, Mamercus Æmilius Mam. F. M. N. Lepidus Livianus inierunt.* Mamerco homini ditissimo, ne suo anno consul fieret, prætermissio ædilitatis nocuit, quod sumtuosum muneribus magistratum amore pecuniæ vitatum ab eo populus crediderat. Tum quoque tulisset repulsam, ni C. Curio, ut adolescentior, et populi suffragiis integer, ætati Mamerci concessisset.

Fasti Capit. Cic. de Off. ii. 17. Sall. Hist. i. 11.

16. His auditis Lepidus, cum hostis ab senatu judicatus, iterumque victus esset, recessit Cosas Etruriæ maritimum oppidum, ubi, insequente Catulo, nova commissa pugna est. Cui superveniens ex Gallia Pompeius magnam edidit cædem, et reliquos fugere in Sardiniam coëgit. M. Lepido cum omnibus copiis Italia pulso, segnior, ut amoto nonnihil periculo, ceterum haud minus gravis et multiplex cura patres exercebat; quia præter externa bella, quæ sub idem tempus pluribus locis eruperant, duce partium vivo, dilatum potius, quam extinctum civile incendium habebatur: metusque erat, ne impedienda annonæ transvectione Urbem inopia urgeret.

Flor. Euseb. Oros. Rutil. Itin. i. v. 297. Jul. Exup. c. 6. Flor. Appian. Sall. Hist. i. 18. Oros. v. 23. Jul. Exup.

17. Sed ille bellum, per quod homo delicatus luxu sibi carendum videbat, segniter moliebatur: donec pœnitentia consilii, et a C. Valerio Triario, qui provinciam pro prætore obtinebat, undique depulsus, et oppidorum expugnatione prohibitus, contrarios cogitatis eventus habuit: lentaque tabe correptum cognitum uxoris Apuleiæ adulterium tædio et dolore confecit. Epistolam enim, criminis

Sall. Hist. i. in Or. Phil. Flor. Ascon. in Scaur. Plut. Pomp.

* A. U. C. 675. A. C. 77.

indicem, forte nactus, divortii libellum misit: deinde simul caritate desiderioque repudiatæ, simul injuriæ suæ acerbitate ac dolore extabuit. Extrema quoque hujus memorabili eventu adverterunt curiosos: quia corpus, flammæ vi e rogo ejectum, cum reponi propter ardorem nequiret, juxta sarmentis aliis nudum crematum est. Plin. VII. 36. 53.

18. Sic atrocibus belli minis inter ipsa initia compressis, victores, rara iis temporibus modestia, pace contenti fuerunt. Quam ob moderationem non minus, quam ob bellum feliciter confectum, Q. Catuli magnopere celebratum nomen est. Exercitus Lepidi, carpentibus insulanis, quibus molestus esse cœperat, dissipatus est: quod roboris fuerat, Perperna ad Sertorium adduxit, qui, profectus in Hispaniam, cum se relatum in proscriptos didicisset, bellum ingens excitaverat. Igitur ut vires ei subtraherentur, senatusconsulto, et rogatione Plautia belli Lepidani gratia pœnitentibus facta, reditusque decretus: maxime annitente C. Cæsare, qui concionem super ea re habuit, quod in eadem causa L. Cinna, uxoris suæ frater, esset. Flor. Val. Max. II. 8. Appian. Jul. Exup. Sueton. Cæs. c. 5. Liv. Epit. Sall. Hist. III. 14. Sueton. A. Gell. XIII. 3.

19. Igitur civilium armorum furias, quibus ipse haud leviores excitaturus erat, multum execratus, orare patres cœpit, 'ut aliquando his malis terminus poneretur. Ira Deorum multis ab annis ita conquassatam internis seditionibus rempublicam, ut, siquidem diutius ea durare pestis debeat, necessum sit omnia ruere. Desiderare Urbem ornamenta pacis bellique; desiderare consiliorum auctoritatisque principes Curiam: multa præstantissimorum virorum capita per Damasippum, multo deinde plura per Syllam decisa, quæ velut in opprobrium publicæ servitutis pro rostris spectanda proponerentur. Nunc autem remittente numinum indignatione, sublatis horum scelerum auctoribus, necessum haud esse ut deterrimorum virorum instituta per probos et patriæ amantes exerceantur.

20. 'Donec recens adhuc dominatio, et dictatoris terror primum, deinde memoria valuerit, facta quædam a gementibus esse, quæ recordatione temporum utcumque defendantur. Si quid eorum præterea fieret, jam nullum colorem superesse, quin consulto facta credantur, et multi pro uno Syllæ extitisse. Ita nullum alium civilis belli

finem, nisi eundem et imperii sperari posse. Igitur magnopere se consulere patribus, ut recipiendis in civitatem, abolendaque eorum noxa, qui Lepidum secuti nuper essent, minuerent hostes patriæ, darentque exemplum omnibus, nemini errorem suum fraudi, sed tantum pervicaciam fore; neque senatum alios habiturum pro hostibus, quam qui conciliari patriæ nolint. Nullum validius ad stabiliendam pacem adjumentum fore. Nam eadem opera Sertorio, et qui alii arma retineant, magnam virium partem decessuram; et eandem ad rempublicam accessuram esse.'

21. Ceterum postquam ad Sertoriani belli mentionem accessimus, quod illa tempestate longe gravissimum fuit, rem paulo supra repeti, ad multa, quæ scire lecturos refert, profuerit. Postquam primum, Scipionis deficiente exercitu, Sertorius in Hispaniam abiverat, tum admiratione virtutis et industriæ, tum ambitioso ac leni imperio, provincialium simul civiumque Romanorum qui locis illis consederant, ita conciliavit animos, ut paulo post, magno exercitu coacto, C. Annio, missu Syllæ in Hispaniam eunti, sex millia armatorum, duce Livio Salinatore, opponere potuerit, qui occupatis Pyrenæi angustiis, Syllanos aditu arcerent.

Plut. Sert. c. 9. L. Ampel. Plut.

22. Sed obtruncatus a Calpurnio Lanario Salinator, quem fidissimum amicorum crediderat, C. Annium subito immisit necopinantibus: unde Sertorius cum tribus hominum millibus Carthaginem Novam, et inde navibus in Mauritaniæ littus perfugit. Sed, multis militibus inter aquandum subita barbarorum irruptione amissis, retro vela fecit: iterumque repulsus, ascitis piratarum Cilicum paronibus, præsidium Annii in Pityusa insula improvisus oppressit. Sed Annio magnam classem cum una legione adducente, prælio navali parum prospero usus, quod naves illius leves parumque firmas ortus forte ventus disjecerat, post longum et acrem naufragii metum, paulo supra Bætis amnis ostia applicuit.

23. Sub idem tempus nautæ recens ex insulis Atlanticis revecti miracula narrabant: duas ibi insulas propinquas inter se, et decem millibus stadiis[b] procul a Gadi-

[b] *Decem millibus stadiis*] Leucis nostratibus 400. *Crev.*

bus sitas, suopte ingenio alimenta mortalibus gignere. Igitur Fortunatæ vocabantur: et has intellexisse Homerum etiam apud barbaros obtinebat, cum Elysios campos sedesque beatorum describeret. Earum esse quæ hodie 'Canariæ' vocantur, ex modo navigationis, et descriptione locorum, et quæ de his apud Plinium, auctore Juba rege, narrantur, propemodum constat. His igitur intellectis traditur tædio præsentium Sertorius, et ne aut facere aut pati tam tristia necessum esset, fugam in longinqua oceani agitavisse, apud Fortunatas illas insulas, quod reliquum esset ævi, in quiete exacturus.

Hier. adv. Rufin. Sall. Incert. 26. Plut. Cellar. Geogr. Ant. IV. 7. Plin. VI. 32. Plut. Sall. Incert. 20. et 26. Flor. III. 22. Plut.

24. Igitur aliquando, cum famam illam, apud suos late sparsam cum admiratione vidisset excipi, ejusmodi jacere sermones cœpit: 'Fabulam hanc esse credidissem, nisi non spernendi auctores verum subesse persuaderent. Multi sunt, qui se vidisse confirment: et, ne dolum putem, singuli seorsim interrogati de rebus de quibus inter se comparare, si maxime voluissent, nullo pacto potuerunt, eadem omnia miro consensu referunt. Unum subit mirari, quod tantæ felicitatis loca ex cetero orbe non petuntur avidius. Annon enim satius foret, contentum iis quæ in pace et otio viventibus omniparens tellus sponte sua ministraret, dimittere inanes aut atroces curas, et sibi aliisque parcentem, sine metu, sine injuria, munere Deorum oblata accipere cibaria? At nos improvidi et immites, quo scilicet aliquando beatiorem ducamus vitam, tumultu turbisque miscemus omnia; annosque nostros prodigimus, tanquam alio tempore victuri; et, ut paremus supervacua, necessariis invicem spoliamur spoliamusque. Ita multis calamitatibus malisque, cogentes coactique, et interdum scelesti magis, quam miseri, distringimur.

Sall. Incert. 17.

25. 'Sed alii sane insaniant. Quid nos facere decet, commilitones? Quin arripimus vacuam tantorum bonorum possessionem: ut aliquando incipiamus vivere, ceterorum mortalium errores tempestatesque de tutis littoribus despecturi. Si cuiquam nostrum sperare multum ex his rebus licet, quæ vulgo præcipuæ habentur, ego is esse debeo, genere Romanus, ordine senator, dignitate prætorius, qui exercitibus magnis provinciisque præfui, qui res

gessi nemini hujus ævi ducum pœnitendas. Me tamen eo propemodum natura ducit, quam sequi optimam vitæ magistram æquum est, ut spes meas omnes hoc pretio commutare nihil abnuam.'

Plut. 26. Non erat ea mens Cilicibus, ut pacis amore pecuniæ studium abjicerent, cujus causa pacem otiumque reliquissent. Ita, Sertorio relicto, in Africam se contulerunt, ubi de regno Mauritaniæ bellabatur. At Sertorius, ne, quod supererat militum, inopia deficeret, alteri se partium applicuit; rebusque bene gestis, cum ab incolis locorum amaretur, quid postea facto opus esset deliberabat.

27. Ancipitem et impeditam consultationem legati Lusitanorum abruperunt, ad imperium gentis eum vocantes: quæ, contra Romanos terrores ducis egens, laudatum ab omnibus, qui cum illo fuerant, Sertorium, velut divino munere oblatum rebatur. Erat enim ille animo consilioque maximus; virtutis liberalissimus æstimator, in puniendo moderatus; facundus idem et comis: et tam in confirmandis suis, quam terrendis hostibus, singularis artifex. Igitur, accepta conditione, cum duobus millibus sexcentis, quos vocabat Romanos, et septingentis, qui ex (Oros. v. 23. Sall. Hist. I. 21.) omni Africa se ad eum contulerant, levi præsidio relicto in Mauritania, nactus obscuram noctem, æstu secundo, furtivaque celeritate, vitare prælium in transgressu conatus est. (Plut.) Sed, occurrente cum navibus Cotta, juxta Mel- (Sall. ib.) lariam in freto dimicare coactus, vi perrupit, et ad montem Balleram, quem Lusitani præceperant, contendit.

Plut. 28. Horum copiis assumtis, (erant autem cætratorum (Lips. Ep. Quæst. IV. 14. Plut. Sall. ib.) millia quatuor, equites septingenti) Furfidio[c] cum legionibus adventanti se objecit. Is enim Bæticam cum imperio obtinebat. Cum hoc, difficultatibus locorum adjutus, ita certavit, ut ille, duobus millibus Romanorum (Plut.) amissis, cedere cogeretur. His igitur aliisque multis du- (Appian. Civ. I. et Iber.) cibus interfectis pulsisve, Q. Metellus a Sylla missus est, claræ veterisque famæ imperator. Qui postquam in (Plut. Pomp. c. 27.) ulteriorem provinciam venit, artibusque Sertorii fatigatus, neque cogere potuit ad pugnandum, neque insequi fugi-

[c] *Furfidio*] Lipsius hoc nomen apud Sall. esse vitiatum censet, et ex Plut. legit *Aufidium*. Crev.

autem, nisi ut omnia fugientium incommoda ipse pateretur; L. Domitium proconsulem citerioris Hispaniæ cum omnibus copiis quas paraverat, arcessivit. Sall. Hist. I. 19.

29. Sed ille ad Anam fluvium, qui Bæticam a Lusitania separat, ab Hirtuleio quæstore Sertorii cum exercitu oppressus est. Idemque fatum eodem loci legatum Metelli Thorium deprehendit. Deinde, quia tanto hosti resistere res Romana uno imperatore non poterat; L. Manilio Galliam Narbonensem obtinenti præcipitur, ut suppetias Metello in Hispaniam transgrediatur. Hunc quoque, cum tribus [1] legionibus, et mille quingentis equitibus advenientem, idem Hirtuleius sic excepit, ut L. Valerius Præconinus legatus, exercitu pulso, interficeretur; L. Manilius proconsul, impedimentis amissis, in oppidum Ilerdam pæne solus confugeret. Flor. Pompon. Mela. Oros. Eutrop. VI. Liv. Epit. Plut. Sert. Flor. Plut. Oros. Liv. Epit. Cæs. de B.Gall. III. 20. Oros.

30. Unde viribus et fama in dies augescens Sertorius, ut consilium et duces partibus adderet, senatores ex proscriptis eodem nomine locoque apud se habebat: allectisque ex amicorum cohorte primoribus, ut trecentorum numerus fieret, hunc senatum appellabat: ad eum ordinem de rebus omnibus referebat: hinc quæstores legatique quam proxime patrium morem creabantur. Nam Sertorius ea modestia et animi magnitudine agebat, ut, quanquam Hispanorum armis, pecuniisque, et urbibus, ac corporibus uteretur, nulla tamen re lædi obliterarive Romani nominis dignitatem sineret. Plut. Appian. Plut.

31. Cum hæc agebantur, P. Servilius cum Cilicibus prospere ad summum, sed non sine magno labore ac periculo dimicabat. Mithridatici belli occasione piratæ, quod inter Cretam Cyrenasque et Achaiam sinumque Maleum est mare (ipsi a prædarum ubertate aureum vocabant) latrociniis infestum habere cœperant, Isidoro duce. Deinde quia Mithridates Asiam pro aliena negligebat, Syllam urbanæ res revocabant in Italiam; impunitate plures invitante, numero viribusque aucti, magnis jam classibus oberrabant: adeoque placebat ipsis hoc vitæ genus, ut, hoc perpetuo exercere certi, in quandam velut Flor. III. 6. Appian. Mithrid.

1 Ita ex Orosio reposuit Crev. pro *quinque* in edd. præcc. exhibitum.

reipublicæ formam coirent. Igitur, licet passim haberent castella, arces, insulas desertas; sedem tamen fortunarum omnium Ciliciam, quæ vocatur Aspera, consensu legerunt, importuosam, et altissimis rupibus horrentem. Unde communiter ab omnibus Cilices vocari cœperunt: quamvis esset mixta variarum gentium colluvies, Syri, Cyprii, Pamphylii, et quidem ex Ponto, ac propemodum omnibus Orientis regnis. Multi enim bellorum diuturnitate patrimoniis exuti, cum facere indigna et gravia quam pati mallent, naves pro natali solo ad ducendam vitam delegerant.

Strab. xiv. pp. 664. et 665. 32. His omnes fere Ciliciæ Pamphyliæque urbes patebant, dulcedine lucri, forum prædæ vendendæ, navibusque eorum stationem præbentes. Sidetæ quidem naves etiam iis fabricabant, et captos ab illis palam vendebant, quamvis liberos esse scirent et faterentur. Diversum Lyciorum institutum, eoque dispar etiam fortuna fuit: qui, neque terrore, neque lucro victi, omnem cum Cilicibus societatem constanter recusarunt: quorum deinde excidium salvi sospitesque viderunt, nisi quod e finitimis bellis, velut ex vicino incendio, partem aliquam vapor afflavit.

Cic. in Verr. i. 35. 33. Ceterum piratas L. Murena nuper, imperato civitatibus Asiæ, ut ex pecunia vectigali populi Romani naves facerent, paulisper represserat: sed quia neque receptacula illorum expugnata erant, neque prohiberi poterat, quominus plures quotidie ad illorum institutum affluerent, postquam Murena decessit ex Asia, plus terroris ac damni quam unquam antea passim dederunt. Appian. Jam enim et Siciliam infestabant, ut circa eam insulam nemini tuta navigatio esset: occurrentemque sibi prætorem navali prælio vicerant. Nec meliore eventu ab aliis in eos pugnatum.

Sex. Ruf. c. 11. Oros. v. 23. Flor. 34. Igitur missus in eos P. Servilius proconsul, primum in ipso mari congressus, quanquam adversus leves et fugaces myoparonas justæ magnitudinis naves opposuerat, non incruentam victoriam retulit. Sed nec mari summovisse contentus, ad urbes illorum et prædarum receptacula eruenda convertit. Non minimi laboris id bellum fuit.

Fere triennio pugnatum: multæque per Ciliciam Pamphyliamque et Lyciam urbes eversæ. Oros. Eutrop.

35. Phaselis, in Lyciæ Pamphyliæque confinio sita, juxta quam Alexander olim per angustias fluctibus coopertas transduxit exercitum, crebro commeantibus eo piratis, quod [2] projecta in altum horum accessibus erat opportuna, primo commerciis, deinde et societate se conjunxerat. Sed non ante destitit Servilius, quam expugnatam dirueret. Eadem sors Olympi fuit, urbis antiquæ et opulentæ, quæ inter sex Lycias maximas numerari solet. Hujus, cum vi capta esset, magna præda fuit: multaque inde signa et ornamenta ab imperatore belli jure sublata sunt. Corycum [d] quoque urbem inclytam nemore in quo crocum gignitur, eorundem armorum tempestas evertit. Cic. in Verr. IV. 10. Strabo l. XIV. p. 666. Cic. Oros. Eutrop. Cic. in Verr. I. 21. Strab. XIV. p. 665. Cic. Sall. Hist. I. 22. Eutrop. Oros.

2 Edd. ante Crev. insertum habent *ita*.

[d] *Corycum*]. Duplex Corycus in regionibus non multum a sese invicem dissitis, Lycia et Cilicia, a geographis memoratur. Corycum Ciliciæ hic intelligit Freinshemius, ut apparet ex illius antri celeberrimi mentione, in quo crocum gignitur: et habet auctores Eutropium, quem ora libri allegat, et Asc. Pedianum in tertiam contra Verrem orationem. Et favet Sallustius, qui loquitur de adventu Servilii ad Corycum inclytam nemore in quo crocum gignitur. Tamen Cellarius Geogr. Ant. l. III. c. 3. et post eum doctissimus Bruzen la Martinière in Dictionario suo Geographico, Corycum Lyciæ a Servilio captam volunt, eo maxime argumento nixi quod Olympus et Phaselis, quæ oppida junguntur Coryco, a scriptoribus qui Servilii victorias commemoravere, ad Lyciam pertineant. Nos rem in medio relinquimus. Sufficiat de dissensu doctorum admonuisse lectorem. *Crev.*

SUPPLEMENTUM

LIBRI XCI.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

Appian. Civ. l. i. Appian. Iber. Plut. Pomp.

1. TRANSGRESSUS in Hispaniam Perperna, quemadmodum superiore libro ostendimus, curam senatus duplicaverat, nihil æque metuentis, quam ne auctus novo exercitu Sertorius in Italiam reverteretur. Metellus enim, fessa jam ætate, et statariis pugnis assuefactus, velocissimæ virtutis hosti parum resistebat. Idcirco Cn. Pompeius, qui nuper recepta Gallia Cisalpina, quanquam jubente Catulo, copias non dimiserat, cupidus Hispaniensis belli, ut ad opem ferendam Metello mitteretur, ad urbem hærebat, semper aliqua reperta causa, cur exercitum sub signis retineret. Neque aliud in promtu præsidium erat, neque ducum quisquam, qui Sertoriano vigori rectius opponeretur. Ergo ex sententia L. Philippi decreta illi provincia est, ut pari cum Q. Metello imperio esset. Quo tempore aiunt mirantibus quærentibusque, 'anne igitur equitem Romanum pro consule mittendum censeret?' respondisse Philippum: 'non se illum sua sententia pro consule, sed pro consulibus mittere.' Tanta erat de virtute Pompeii opinio, ut cum duo consules clarissimi fortissimique essent,[a] duorum consulum munus unius adolescentis virtuti committeretur.

Val. Max. viii. 15. Plut. Pomp. Cic. pro Leg. Manil. c. 21. Oros. v. 23. Cic.

[a] *Ut cum duo consules clarissimi fortissimique essent*] Sic quidem

2. Igitur Pompeius, accepto imperio, diebus quadraginta suppleto exercitu, paratisque necessariis, ad Alpes movit, quarum aditus Sertoriana præsidia obtinebant. Igitur Pompeius aliud, quam Hannibal patefecerat, sibi opportunius iter juxta Rhodani Padique fontes[b] aperuit: hostibusque in Hispaniam summotis, Galliam, adjuvante non segniter qui provinciæ præerat M. Fonteio, recepit. Deinde perrexit ad Pyrenæum, ut ad auxilium Metello ferendum quam maturrime occurreret. Nam is in dies molestioribus rebus utebatur; cum super alia mala, fatiscens laboribus miles, segnior, et adversus imperatorem contumacior fieret: eousque, ut Sertorio Metellum ad singulare certamen provocante, impudens clamor oriretur, 'ire' jubentium, 'ducemque cum duce, Romanum cum Romano congredi,' non sine conviciis, ubi Metellum imperatorii loci memorem, neque hostis insultatione, neque suorum stultitia moveri viderunt.

Sall. Hist. III. in Epist. Cn. Pomp.

Appian. Civ.

Sall.

Cic. pro Font. c. 2. Plut. Sert.

3. Igitur Metellus, ut aliquo negotio militem occuparet, celeriter ad Laccobrigas movit, urbem hosti opportunissimam non magno negotio in potestatem redacturus, quod unus tantum intra mœnia puteus erat, et suburbanis aquis obsessi prohibebantur. Sed hic quoque neque solita cautio Sertorio, neque celeritas efficiendi cogitata defuit. Ex omni Hispanorum Maurorumque numero robustissimum quemque eundemque pernicissimum, pronuntiato in singulos utres præmio excitans, magnam aquarum copiam inferendam in oppidum curat. Per eosdem inutilis turba educitur. Ita in multos dies adversum sitim providetur. Enimvero Metellus, cui omnis spes in eo erat posita, ut imparatos opprimeret, tantum quinque dierum cibaria portare militem jusserat. Idcirco, deficiente commeatu, Aquinum cum sex millibus militum frumentatum misit.

Cicero in oratione ad populum habita, in qua major sæpe ratio temporis locique et hominum, quam veri, habetur. At Plutarchus judicat notatos esse sententia et dicto Philippi consules, tanquam nullo numero habendos. *Crev.*

[b] *Juxta Rhodani Padique fontes*] Magno intervallo dissiti sunt horum amnium fontes, et longe diversis ex Alpium partibus oriuntur. Quod Appianum, hominem Alexandrinum, ignorasse minus mirum est: at Freinshemius certe scire debuit, et Græci scriptoris errorem emendare. *Crev.*

At Sertorius occultatis tribus hominum millibus, cum ceteris quos secum habebat Aquinum ad pugnam cogit. Ea dum conseritur, signo dato procurrunt insidiæ. Sic Aquinus dimidia copiarum parte, et equo armisque amissis, vix a Metello receptus; et obsidio cum magna Romanorum ignominia soluta est.

4. His successibus ab Hispanis Sertorius in cœlum tolli; hoc imperatore sibi decus, divitias, victoriam quisque spondere. Neque ille omittebat omni arte parare novorum amicorum, retinere veterum benevolentiam: comiter appellando singulos, donando ob virtutem armis, auro atque argento ornatis, sagulisque pictis, et Romana disciplina exercitum ad speciem et robur instruendo. Sed et nobilissimos ex amicis populis pueros, ludo Oscæ instituto, Græcis Latinisque literis curabat erudiendos, civitatem Romanam promittens, ubi adolevissent. Et hi quidem Sertorio usum obsidum præbebant: sed quia nominis invidia aberat, securi vacuique suspicione parentes, ultro liberali et honesta suorum educatione lætabantur.

Tac. Germ. c. 14. Nic. Damasc. LXVI. ap. Athen. VI. 13. Sall. Incert. 16. Plut. Sert. Sall. Hist. I. 22.

5. Mos vetus Germanorum Gallorumque per Celtiberos in Hispaniam introductus fuerat, ut principibus virtute præstantes viri comites se adjungerent, indiscreta familiaritate lætorum adversorumque, atque etiam mortis, socii. Nam, ne quis, amisso duce, vivus ex acie reverteretur, devotione terribili astringebant fidem. Horum major, quam cuiquam alias, Sertorio numerus apparebat. Multa enim eum in has leges millia sequebantur: feruntque aliquando, fuga ad urbem quandam facta, portisque turbam morantibus, devotos illos abjecta suæ salutis cura, Sertorium per sua corpora ad medium quasi murum extulisse, ut deinde superastantium manibus in summum attraheretur.

Plut.

6. Nec dissimili fama atque caritate apud Italicos milites celebrabatur. Nam Perpernæ milites, quod ille, nobilitate et opibus potior, cedere Sertorio recusabat, indignabantur: nec ultra passi, quam donec per Pyrenæum saltum Pompeius adventare auditus est, ut ad Sertorium duceret postularunt; 'ni duxisset, sua sponte ituros.' Idcirco Perperna, quod summum tenere locum nequibat,

proximum utique non abjiciendum ratus, cum ingenti pecunia tribusque et quinquaginta cohortibus ad Sertorium venit.

7. Hac tanta accessione ferociores Hispani, quorum undique magna vis ad castra Sertorii concurrerat, insolentioribus quotidie vocibus pugnam flagitabant. At Sertorius, non minus cautus, quam acer, imperator, neutiquam conducere rebus suis existimabat, ut præter rationem belli seque et exercitum non necessariis casibus objiceret. Postremo, quia nulla jam ratione cohiberi hominum impetus poterat, turmæ equitum ut lacesseret hostem permisit: deinde laboranti summisit alias: atque ita citra magnæ noxæ experimentum docuit, quis exitus flagitatam pugnam mansisset.

Suid. in Σερτώριος. Plut.

Suid. Plut.

8. Igitur, ut quoque in posterum obsequentioribus uteretur, jussis in concionem assistere militibus, duos equos produci imperavit, prævalidum alterum, alterum mire exilem. Valido deinde parvum hominem et contemtibilem aspectu, exili magnum robustumque admovit, præcepto, ut robustior ille gracilis equi caudam universam abrumperet, valentis singulos pilos infirmus velleret. Atque, illo inter plurimum omnium risum magna vi nequicquam adhibita defatigato, cum gracilis quod imperatum erat confecisset, versus ad suos Sertorius, 'Jam,' inquit, 'quod mihi sæpe monenti noluistis, oculis, opinor, vestris credetis, milites. Quanto plus perseverantia, quam impetus valeat, sub claro exemplo didicistis. Romani exercitus hac imagine vobis ostensa natura est: quem universum qui aggredietur, nihil aget; per partes carpenti minime erit insuperabilis.'

Frontin. Strat. I. 10. et IV. 7. Val. Max. VII. 3. Plut.

9. Per hæc conversis animis suorum, et ad accipienda quælibet apertis; 'Rem se facere non nisi rarissimam et magna de causa probabilem,' ait, 'qui gerendi belli rationem exercitui reddat imperator. Sed facere semel, ut ostenso cognitoque a quali duce, et qualibus consiliis regantur, post hæc etiam celanti animum suum læti atque securi obediant. Neque enim sibi deesse ferociam, siquidem robore et impetu posse obtineri victoriam putaret: idque tot præliis compertum, quibus miles, tribunus, le-

gatus, imperator, suæ alienæque vitæ juxta pepercisset. Ceterum ita se videre comparata esse præsentia, ut nulla sit, nisi qua instituerit ducere, ad salutem via.

10. ‘ Laudare se quidem animos cuilibet discrimini promtos, et timori impenetrabiles. Sed eo ipso dignos arbitrari, qui nullum aut modicum ad usum temere non prodigantur. Sed neque ignaviæ cuiquam auctorem esse. Quin ultro indicere expeditiones, pugnas, itinerum operumque multiplicatum laborem. His enim rebus se confidere, quibus adhuc contra tot duces et magnos exercitus cum modicis copiis invictus stetisset. Olim se scire, plerosque omnes præ nimio ardore ad summæ rei dimicationem animis votisque properare: sed suis artibus effectum, ut et bellum sustineretur egregie, et Perpernæ daretur spatium tantas adducendi copias: quæ profecto, si ante tempus in unius certaminis aleam descensum foret, non fuissent habituræ quocum se conjungerent.

11. ‘ Nunc vero aucti tanto exercitu, neque ipsi nos trademus inertiæ, neque hosti quicquam temporis tutum aut quietum esse patiemur. Sed nec temere a priori ratione belli gerendi recedemus. Romanam aciem, si viribus ac locis æquis congrediare, sine summo tuo periculo damnoque haud sustinueris. At ego vobis ita constrictam locis, turbatam improviso metu, vigiliis laboribusque enectam dabo, ut citra noxam meorum militum concidatur.

12. ‘ Omnia quæ ad hunc obtinendum finem faciunt, pro nobis sunt. Locorum ingenium, quibus a pueritia assuevistis, et perinde scientia; velocitas ingenita Hispanis; famis, sitis, æstus, laboris patientia. Quibus rebus ita fatigabimus[1] statarias hostium copias, ut quandoque se victas ante sentiant, quam a quibus oppugnentur cognoverint. Scio nobiscum esse, qui Viriathini belli meminerint. Iis consilium meum haud difficulter approbabo. Juniores satis habeant, animos promtos, arma expedita habere, ut feliciter expertum ducem, ad gloriam et opus recto itinere præeuntem sequantur.’ Ita condocefactis

1 *Fatigavimus* edd. ante Crev.

barbaris, cum illorum viribus, ingenio suo uteretur, multa prospere gessit, aliquot urbes expugnavit, plurimasque civitates in potestatem suam redegit. Unde non minori admirationi, quam terrori hostibus erat. Liv. Epit.

13. Sed præcipuam ei calliditatis famam peperit Characitana expeditio, qua gentem feram, non urbes aut vicos, sed magnum et arduum collem plurimis speluncis in aquilonem versis supra Tagum incolentem, subegit. Ibi dum circa inaccessum collem obequitans adversus tutos loco barbaros inanes minas jacit, et pudore recedendi multa volvit animo, Cæciam animadvertit in adversas speluncas flare: edoctusque ab accolis, id eo tempore anni solitum illis regionibus esse, milites excidere glebas ex circumjecto agro, et contra speluncas comportare in aggerem jubet; multum irridentibus montanis insanæ molitionis vanitatem, quod putabant ad oppugnandum altissimum collem id institutum pertinere. Inter hæc Sertorius sub noctem suos reduxit in castra. Plut.

14. Postridie, cum flare ventus cœpisset, et ex congesta humo pulverem in altum efferre, militibus immissis, subruere ex imo cumulum illum jussit, terramque levem admodum et friabilem comminuere. Atque illa labore hominum equorumque ultro citroque super eam discurrentium, ungulis trita, cum a vento rapta in aërem tolleretur; statim densa quædam nebula speluncarum ostia fenestrasque obturavit: neque jam aut lucis usus supererat, aut reciprocandæ animæ purus suppetebat aër: nec enim aliam in partem apertæ illorum habitationes, aut ulla ducendi spiritus copia dabatur. Biduo tamen sustinuerunt hoc malum obsessi: tertio die, quia perseverante vento suffocabantur, sunt dediti.

15. Dum hæc geruntur, in Hispaniam Pompeius venit, arrectique omnium animi erant, ut solet, ad novi imperatoris famam: multique populi, qui minus constanter adhærebant Sertorio, jamjam mutaturi socios videbantur. Sed insperatus ad Lauronem casus et dubios in officio retinuit, et fidos confirmavit. Sertorius eam urbem obsidebat, cum universum exercitum suum, apud Pallantiam convenire jussum, succursurus obsessis Pompeius adduxit. Plut. Pomp. c. 28. Plut. Sert. Oros. v. 23. Plut. Sert.

Tumulus haud procul urbe visebatur, quem qui prior occupasset, magna erat ex loco commoda habiturus. Utroque duce properante, Sertorius cum prævenisset, exclusus ea spe Pompeius haud eo minus læto animo agebat, quod inter suum exercitum et Lauronem interclusas Sertorii copias tenere rebatur. Igitur missis ad Lauronenses nuntiis, bono animo esse jubet, atque considentes in mœnibus obsessi obsessoris spectaculo frui.

16. Sertorius, jactantia Pompeii comperta, ridens ait, 'se discipulum Syllæ' (sic appellabat eum ludibrii causa) 'docturum, debere plus respicere imperatorem quam prospicere.' Simul ostendit obsessis sex millia peditum prioribus in castris relicta, ut Pompeium, si in se movisset signa, a tergo aggrederentur. Ita Pompeii gaudium irritum cito in gravem verecundiam vertit. Nam serius errore cognito, cum neque invadere Sertorium, ne circumveniretur, auderet, neque præ pudore Lauronem sustineret relinquere; pereuntium sociorum spectator otiosus sedebat.

Frontin. Strat. II. 5. 17. Dum ita vicina castris castra duo imperatores habent, Sertorius talem dolum machinatur. Duæ tantummodo regiones erant, ex quibus peti pabulum posset, una in propinquo, altera longius sita. Sertorius ulteriorem ab armatis adiri vetuit: citimam subinde per levem armaturam jussit infestari. Sic ad extremum fides adversis partibus facta, tutiorem esse, quæ erat remotior; magnusque eo Pompeianorum numerus pabulatum profectus est.

Sall. Hist. III. 13 Front. 18. His a Sertorio triplices insidiæ per idoneos saltus ponuntur, missis Octavio Græcino cum decem cohortibus, in morem Romanorum armatis, et totidem levis armaturæ Hispanis, Tarquitioque Prisco cum duobus millibus equitum. Illi strenue imperata faciunt: explorataque locorum natura, in vicina sylva prædictas copias noctu abscondunt, ita ut in prima parte leves Hispanos, gentem ad furta belli peridoneam, ponerent; paulo interius scutatos; in remotissimo equites, ne fremitu equorum destinata proderentur. Quievere omnes silentio servato in horam tertiam diei. Cum deinde Pompeiani securi gra-

vatique pabulo de reditu cogitarent, et hi quoque qui in statione fuerant, quiete invitati ad pabulum colligendum dilaberentur; emissi primum Hispani, velocitate gentili in palantes effunduntur, et convulnerant confunduntque nihil tale expectantes. Prius deinde, quam resisti his inciperet, scutati erumpunt e saltu, et redeuntes in ordinem consternant vertuntque. Fugientibus equites immissi, toto eo spatio, quo redibatur in castra, persecuti cædunt. Curatum quoque, ne quis effugeret. Nam præmissi per compendia itinerum ducenti quinquaginta equites, quos in hunc usum opperiri duces jusserant, antequam ad castra Pompeii perveniretur, conversi, occurrerunt eis qui primi fugerant.

19. Ad cujus rei sensum Pompeio immittente legionem cum Lælio in præsidium suorum; subducti in dextrum latus specie cedentium equites, mox circumitu legionem abs tergo infestarunt, cum jam etiam a fronte Sertoriani, qui pabulatores persecuti erant, incursarent. Sic legio quoque inter duas acies hostium cum legato elisa est. Ad cujus auxilium Pompeio universas educente copias, Sertorius quoque e collibus instructum ostendit exercitum, effecitque ne Pompeius progrederetur. Ita præter duplex damnum, eadem solertia illatum, spectatorem quoque eum cladis suorum constituit. Hoc primum prælium inter Sertorium et Pompeium fuit. Decem millia hominum de Pompeii exercitu, cum jumentis et calonibus amissa sunt. Pompeius vix reliquias incolumes reduxit. Appian. Civ. l. 1. Front. Jul. Obs. Front. Appian.

20. Hic eventus etiam Lauronensium fregit animos, neque diu contati, concesserunt in Sertorii fidem. Is prædam militi concessit, edicto, liberis corporibus uti parceretur. Direptam deinde urbem incendit, non crudelitate, a qua vix ullus unquam dux alienior fuit; sed ut ex tanta existimatione Pompeio contemtus apud barbaros oriretur, quo inspectante, et tantum non flammis incensæ calefacto, urbs socia et amica deflagrasset. Lauronenses qui obsidioni superfuerant, in Lusitaniam Sertorius deduxit. In ea direptione miles quidam, muliere Lauronensi præter naturam abusus, oculis mulctatus est, quos directis in eos digitis mulier effoderat. Re ad im- Plut. Sert. Appian. Oros. Plut. Oros. Appian.

peratorem delata, cum facta et causam didicisset, infensus tanto militiæ dedecori, integram cohortem, hoc genus flagitiis famosam, licet Romana esset, delevit. Pompeius tamen impetum Sertorii victoris, quanquam novis militibus, et multo paucioribus, sustinuit: nam adversus sexaginta millia peditum, novem equitum, non ultra triginta peditum millia, et mille equites adduxerat. Hæc ea æstate in Hispania gesta. Cum deinde tempus anni adversum expeditionibus esse cœpisset, diversi imperatores in hyberna discesserunt. Cn. Pompeius et Q. Metellus circa Pyrenæum inter sævissimos hostes in castris hyemarunt: Sertorius cum Perperna in Lusitaniam profectus est.

Sall. Hist. III. in Epist. Cn. Pomp. Oros. Appian. Cic. pro Font. c. 3. Sall. Appian.

21. Per hæc tempora continuum fere cum Thracibus bellum erat, perpetuo incursantibus Macedoniam. Et quanquam acriter a Dolabella repressi, justissimusque de iis ductus triumphus erat; cum Ap. Claudio successore Dolabellæ multis, sed levibus præliis concurrerunt. Quibus victis, Appius, per Rhodopæas gentes, magno cum labore in Sarmatas usque pervenit. Sed inter asperrimas gentes, ubi cum Mædis varie dimicavit, curis et ægritudine fatigatus in morbum incidit, ex quo est in provincia mortuus.

Oros. Cic. in Pis. c. 19. Liv. Epit. Eutrop. Sext. Ruf. Flor. III. 4. Jul. Obs. Oros. Eutrop.

22. Jam Romæ Cn. Octavius, M. F. Cn. N. C. Scribonius Curio consulatum acceperant.* Tum Reatinorum improvisa clades in prodigium versa. Quippe terræ motu ædes sacræ in oppido agrisque commotæ; saxa quibus forum stratum erat, discussa; pontes interrupti; ripæ labentis fluminis in aquam provolutæ; fremitus inferni exauditi fuerant. Paucis abinde diebus, quæ concussa erant corruerunt. Saxum vivum cum provolveretur, non sine stupore visentium in præcipiti rupe immobile stetit. Aliud deinde nuntiatum prodigium est, quod scintillam e stella cadere, et augeri terræ appropinquantem, ac postquam Lunæ magnitudine facta esset, illuxisse ceu nubilo die;[2] dein cum in cœlum se reciperet, lam-

Jul. Obs. Plin. II. 35.

2 Ex Plin. correxit Crev. Edd. præcc. habent *diei*.

* A. U. C. 676. A. C. 76.

padem factam Junius Silanus proconsul cum comitatu suo viderat. Pigh. Ann. 677.

23. Hoc forte nunquam antea visum annotatumve movit patres, ut de Sibyllinis carminibus colligendis referri juberent, quoniam quod eorum asservatum in Capitolio fuerat, incendio ædis illius consumtum erat. In eam legationem P. Gabinius, M'. Otacilius, L. Valerius lecti. His negotium datum, ut Erythras præcipue adirent, quæ patria Sibyllæ dicebantur, ad describenda quæ ibi pro Sibyllinis celebrarentur. Per hos aliosque (nam et Samo quædam allata sunt, et Ilio, per Africam etiam et Siciliam, et Italicas colonias, etiam a privatis conquisita) magnus librorum numerus in urbem comportatus est: et quia multa vana inerant, sacerdotibus mandatum, ut, quantum humana ope posset, vera a falsis discernerent. Nec in tam cæco negotio, certius aliud, quam per acrostichidum, ut vocant, indicia, repertum discrimen,[c] Terentius Varro doctissimis, sed iisdem ineptissimis, Rerum Divinarum libris prodidit. Fenest. ap. Lact. de Ira Dei c. 22. et Instit. I. 6. Dion. IV. 70. Strab. XIV. p. 645. Tac. VI. Ann. 12. Dionys.

24. Eodem anno, postquam primum ver apparuit, resumtum acriter in Hispania bellum est, multaque et cruenta prælia facta. Tandem apud Italicam Bæticæ urbem Q. Metellus, et Sertorii quæstor L. Hirtuleius, totis viribus congressi sunt. Metellus adversus hostium celeritatem ac ferociam, haud paulo minus viribus quam consilio tribuebat: tam diligens celandi quæ cogitaret, ut interroganti, 'quid postera die facturus esset,' responderit; 'Tunicam meam,[d] si eloqui posset, comburerem.' Appian. Oros. Front. I. 1.

25. Igitur insignem, quam tunc adeptus est victoriam, non tam militum lacertis, quam ingenio suo debuit. Oriente protinus die Hirtuleius instructam aciem vallo ejus admoverat: neque mora esset, si suos audiret, quin statim contra exiretur. Sed prudens imperator, intra castra retento exercitu, geminam utilitatem percepit: spatium Front. II. 1.

[c] *Nec ... certius aliud, quam per acrostichidum ... indicia repertum discrimen*] Nimirum acrostichides indicium sunt falsitatis. Hæc est mens Dionysii, non satis clare a Freinshemio expressa. *Crev.*

[d] *Tunicam meam*] Hoc dictum Metello Macedonico tribuitur ab Auctore de Viris Illustr. et a graviore longe teste Plutarcho in Apophth. Rom. *Crev.*

nactus quo consideraret hostium aciem, eandemque (fervidissimum enim anni tempus erat) caloribus conficiendam
Front. II. 2. relinqueret. Idcirco cum, quod roboris in hostili exercitu erat, in media acie stare comperisset, sic instruxit edocuitque suos, ut cornua longius protenta prius cum oppositis congrederentur, quam mediæ acies confligerent. His ita
Front. II. 1. ordinatis, sub sextam diei horam exercitum eduxit.

26. Recens Metello miles, curatis corporibus, viribus integris pugnam capessebat; Sertoriani stando fessi, ma-
Front. II. 3. gis etiam æstu fatigabantur: et quia Metellus mediam aciem reduxerat, fortissimæ quæque cohortes si starent, otiosæ manebant; sin procurrerent in hostem, hic quoque novus labor prioribus molestiis accedebat. Inter hanc dubitationem pulsis utrimque cornibus ita circumveniuntur, ut neque repugnando servari, neque erumpere ad fugam possent. Ibi vehementissime dimicatum est, ita
Sall. Hist. II. 8. promtis avidisque ducibus, ut Metello in sagum, Hirtuleio in brachium tela venirent. Neque tam virtute, quam,
Oros. quibus diximus rebus, inferiores Sertoriani extiterunt. Ita viginti millibus militum amissis, pauci in Lusitaniam cum duce refugerunt. Neque tamen ille cladi suorum diu su-
Flor. III. 22. Liv. Epit. Front. II. 7. perstes fuit, dum, reparatis viribus, fortunam denuo tentat, cum fratre ad Segoviam interfectus. Quo tempore barbarum, qui forte evaserat, nuntium cladis Sertorius, cum maxime pugnam adversus hostem ciens, e vestigio pugione trajecisse dicitur; veritus ne inter milites vulgata rei fama animos eorum alienissimo tempore infringeret.

27. Magnum enim omnino incommodum acceperat, insigni duce, multisque fortissimorum virorum millibus de-
Plut. Sert. perditis. Sed nemo temere tum ad alios belli casus, tum in reparandis cladibus, Sertorio dux melior erat: cum invictus ipse, legatorum culpa fortunave vulneratam causam mirabili semper celeritate consilioque restitueret. Unde ingens viri nomen, quotidieque majus, ne quidem Europæ finibus continebatur, quin Asiam quoque et Pontum implerent ejus laudibus, qui ex occidente adventabant.
Appian. Mithrid. Quod non ultimum incitamentum Mithridati fuit, cur tertii belli, sibique ad postremum exitiosi aleam subiret; elatum regis animum aliis etiam stimulantibus causis.

28. Quippe, post remissam a Sylla legationem, Cappadociam Ariobarzani, uti jussus erat, restituerat. Cum alios oratores scribendi fœderis causa Romam ablegasset, iterum spe sua frustratus est, quia, mortuo jam Sylla, magistratus civilibus turbis impediti de eo negotio non retulerunt. Igitur Mithridates ultionis cupidus, et sibi adhuc diffisus, Tigranem subornat; facilius conjicientibus rem Romanis, quam ad prohibendum paratis. Ille Cappadociam velut indagine cinctam evacuavit, abactis hominum ferme trecentis millibus, et urbibus Græcanicis duodecim evastatis. Hos in Mesopotamiam, agris juxta Tigranocertam ad incolendum attributis, transtulit, majoremque partem urbis ex eo genere frequentavit. Curæ enim habebat rex longe superbissimus, ut urbs, ubi sibi diadema Armeniæ imposuerat, quamque de suo nomine voluerat appellari, magnificentissimo murorum ambitu, maximaque hominum et ædificiorum multitudine ornaretur. Hæc dissimulare Romanos non externa tantum bella, sed etiam urbani motus, coëgerunt. Strab. XI. p. 532. et XII. p. 539. Appian.

29. De tribunatu, cujus omnem fere potestatem Sylla extinxerat, certabatur. Nam, illo mortuo, plerorumque erecti animi fuerant, restitutum iri jus populi sperantium, nisi Q. Catulus acta Syllæ constanter defendisset. Proximis deinde consulibus, agente L. Sicinio tribuno plebis, tumultuatum: isque statim cum D. Bruto et Æmilio Mamerco impar fuisset, cum acriore viro, Curione, malo suo fato, commissus est. Sall. Hist. III. in Orat. Macri trib. pl. Ascon. in Div. Cic. Brut. c. 60.

30. Vehementer eum accusabat Curio, ut erat ei sermo splendidus et copiosus, quod 'reipublicæ vix e tantis cladibus respiranti, denuo civilium bellorum metum intestinæ seditionis fax et auctor admoveret. Quasi enim parum molesti Perperna ac Sertorius forent; quasi nesciretur quæ Mithridatis, quæ Tigranis essent consilia; quasi Macedoniam et Achaiam a Thracibus lacerari, nihil ad rempublicam pertineret; ita novos subinde in ipsa Urbe exoriri Cinnas atque Marios, qui sævius quam ulli hostes civitatem vexent premantque. Scilicet hunc Sicinium apud levem et seditiosam turbam ipso nomine favorabilem, haud minus turbarum daturum credi, quam antiquis c. 59.

Liv. II. 32. temporibus, educta in Sacrum Montem plebe, nescio quis Sicinius dederit. Nisi tamen hic tanto est deterior, quod non contentus jure tribunitio, quatenus tolerabile civitati et populo salutare est, quale majores vestri unice desiderarunt, licentiam sibi miscendi omnia, et rempublicam arbitratu suo agendi ferendi postulat.

31. 'Annon satis modo pœnarum dedimus, quod hominibus turbulentis, ambitiosis, audacibus, stultis adolescentibus, populum quo vellent agitandi concessa potestas est? Unde enim Gracchanæ Apuleianæque seditiones; unde mox Marianus Cinnanusque furor, nisi ex tribunitiis rogationibus? Hoc igitur audes dicere, Sicini? Talem mihi potestatem deposco, qualem Sempronii Saturninique habuerunt: ego rempublicam constituam scilicet; ego leges, quibus obediatis, feram. Infelix scurra, tu isto tuo impudenti ore flagitium tale proferre ausis? Tua ista insignis et prodigiosa stultitia, tua improbitas, tuæ illæ sordes in hac se republica jactabunt! At nos merito nostro miseros, si nunc Sicinium feremus regem, qui nuper Æmilium non tulimus. Scilicet apparebat, quam efficax ad subruendam rempublicam cuniculus effoderetur, si, quod ille sub honesta specie petebat, leges Syllæ, quibus, tanquam firmissimo vinculo concordia statusque civitatis hujus continetur, abrogarentur.'

Cic. Brut. c. 60. 32. Hæc atque talia dictitantem non tam oratione Sicinius, quam clamoribus et improba dicacitate refellebat. Erat enim homo perquam ridiculus; et scurriliter facetus, omnes civitatis principes ac magistratus exagitare consueverat. Memoraturque a solo M. Crasso petulantiam abs- (Plut. Crass. c. 13.) tinuisse; interrogantibus, cur soli omnium huic parceret; respondere solitus, 'fœnum in cornu habere.' Sed a Curione minime temperabat, quin et de republica cum eo contenderet acriter; et inconcinnum consulis in dicendo (Cic. et Quint. XI. 3. Plin. VII. 12. et Val. Max. IX. 14. et Sall. Hist. II. 6.) motum dictis procacibus irrideret; et corpore ac lingua percitum, et inquietum, nomine histrionis vix sani Burbuleium appellaret. Igitur cum in magistratu esset occisus, penes Curionem invidia necati fuit: tribunatusque desiderium, paulisper repressum eo facinore apud plebem Ro- (Sall. Hist. III. in Orat. Macri.) manam, non multo post vehementiore nisu erupit.

SUPPLEMENTUM

LIBRI XCII.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

1. EADEM æstate, qua victus et occisus a Metello L.
Hirtuleius erat, Sertorius et Pompeius, collatis apud Su- Flor. III. 22.
cronem oppidum signis, ambiguo Marte dimicarunt. Ab Liv. Epit.
ambobus erat properatum, ut adventum Metelli occu-
parent: dum Sertorius auxiliatorem hostis prævenire stu- Plut.
det; Pompeius consortem gloriæ. Animosus enim rebus Sert. c. 30. et Pomp.
prospere gestis, quod Segidam nobilem Celtiberiæ urbem c. 9.
ceperat, et secundo ad flumen Durium[a] prælio ducem hos- Oros. v. 23. Sall. Hist.
tium C. Herennium cum decem amplius hominum milli- III. in Epist. Pomp.
bus, et urbe Valentia, deleverat; solus cum Sertorio de- Plut. Pomp.
certare cupiebat: ne sæva quidem tempestate territus, Appian.
cum sereno repente cœlo crebra cum ingenti fragore ful- Civ. I.
mina micarent. Dilata tamen in vesperam pugna est, Plut. Sert.
Sertorii astu, qui hostibus, locorum ignorantia, noctem[b]

[a] *Ad flumen Durium*] Sic potius flecti amat hujus amnis nomen, licet Strabo eum l. III. p. 152. vocet Δουρίαν. Hic quoque legebatur *Duriam*. Nos communem usum sequi maluimus. *Crev.*

[b] *Qui hostibus, locorum ignorantia, noctem*] Addidimus ultimam vocem, quam omissam librariorum culpa credimus. Atque id postulat Plutarchus, cujus hæc sunt verba: οἰόμενος ξένοις οὖσι καὶ ἀπείροις τῶν χωρίων τοῖς πολεμίοις τὸ σκότος ἔσεσθαι καὶ φεύγουσιν ἐμπόδιον καὶ διώκουσι. Qui existimabat peregrinis hostibus et locorum ignaris tenebras et ad fugiendum impedimento fore, et ad persequendum. *Crev.*

neque ad fugiendum, neque ad persequendum, qualiscumque sors prælii fuisset, utilem fore prævidebat.

2. Forte sic evenerat, ut Sertorius contra Afranium in acie consisteret, Pompeiusque cum Perperna[c] congressus impelleret illum, cæderetque. Quare Sertorius propere, commisso aliis ducibus dextro cornu, succurrit laborantibus, et alios circumspectantes fugam, alios jam palantes colligit, Pompeiique victoriam gnaviter urgentis impetum sistit. Ibi vir vasta corporis magnitudine in Pompeium equitem pedes se intulit: consertisque ensibus dextram alterius alter petiit. Sed æquior Pompeio sors fuit: et accepto vulnere, manum hostis amputavit. At multis in eum se incitantibus, cum etiam hasta in femore graviter læsus, a suis fugientibus desereretur, præter spem evasit. Equus auro phalerisque eximiis adornatus, dum captus ab Afris divitis prædæ objectu altercantes inter se barbaros a persequendo retinet, effugium domino dedit.

Appian. Plut. Sert. Plut. Pomp. Appian. Plut. Sert.

3. Dum hoc cornu, in quo Pompeius curaverat, vincitur, vicissim hi a quibus Sertorius discesserat, ab Afranio vertuntur in fugam; adeo perculsis mentibus,[1] ut ne castra quidem defenderent, quominus ab Afranianis eodem impetu victoriæ perrumpentibus diriperentur: frustra vetante legato, quia Pompeii fortuna qualis fuisset ignorabatur; quia tenebræ jam oborientes obtentui delinquentibus erant. Sed acerbam eis prædam Sertorius effecit, qui reversus a persequendo statim adortus est Afranii turbatas incompositasque cohortes, et magna cum cæde ex castris suis ejecit.

Sall. Plut. Sert.

4. Cum ita discessum esset, ut fusis utrimque singulis cornibus, damno quoque non valde inæquali, (decem millia Pompeius, haud multo pauciores Sertorius, desideraverant) de victoria neutri concederent; postridie simul illuxit, iterum educti sunt exercitus, præliumque sperabatur.

Liv. Epit. Oros. Plut. Pomp. et Sert.

1 *Hostibus* edd. ante Crev.

c *Pompeiusque cum Perperna*] Plutarchus nullam hoc loco Perpernæ mentionem facit. Appianus eum nominat, sed pulsum esse ait a Metello, quem huic pugnæ affuisse Plutarchus et Livii Epitome negant. Hac in re eos sequitur Freinshemius: tantum ex Appiano desumit Perpernam. *Crev.*

Sed propinquante Metello, Sertorius dixisse fertur: 'Nisi anus ista supervenisset, ego hunc puerum verberibus castigatum Romam dimisissem.' Idcirco cum duobus congredi nolens, dimisit suos, admonitos, quem in locum convenire vellet. Eos enim ita dudum assuefecerat, ut ad ducis imperium diffluerent aut colligerentur: et ipse, nunc solus, per loca quæ vagando venandoque de industria pererrare consueverat, palaretur; nunc centum quinquaginta millibus armatorum stipatus incederet. Front. Strat. II. 13. Plut. Pomp.

5. At Pompeius, Metello venienti honoris causa obviam pergens, ubi in conspectu fuit, summitti fasces a lictoribus suis, ut dignitate superiori, jussit. Metellus neque id passus est fieri, neque ulla in re quicquam usurpavit præcipui, nisi quod, quoties una tendebant, universo exercitui signum ab uno Metello dabatur. Consilio tamen senis plerumque Pompeius acquiescebat, digno inter cetera quod narretur documento. Junctis uterque copiis sæpe diuque Sertorium provocaverant, contra duos pugnare recusantem; donec, animadverso milites Sertorianos, incredibili ardore instinctos, humeris exertis, lanceisque vibratis, pugnam deposcere, Metellus recepit exercitum, et Pompeio idem faciundi auctor fuit. Front. II. 1.

6. Sed inter superioris pugnæ trepidationem amissa cerva candida macerabat Sertorium, ita ut compluribus diebus, non sine irrisu hostium, a rebus gerendis abstineret. Nam ad inclinandos quo vellet barbarorum animos, illo animali, quasi machina quadam utebatur. Erat enim insigni forma, colore candido, et sic assueta Sertorio, ut audiret vocantem, euntemque sequeretur. Hanc ille Dianæ donum esse fingebat, et superstitiosæ genti quidlibet persuadebat ab hac per quietem edoceri. Sive hostes aliqua irrupturos compererat, ab hac se dicebat admonitum: sive res a suis bene gestæ erant, occultatis qui retulerant, cervam producebat ob faustum nuntium coronatam, jubebatque honorem habere Diis cito lætum aliquid gratumque audituros. Sertorius igitur non cervam, sed quam illa conciliabat utilitatem perisse moleste ferebat. Plut. Sert. Appian. Front. I. 11. Plut. A. Gell. xv. 22. Plut.

7. Idcirco, cum nocte quidam errantes ex colore agnitam comprehendissent, scirentque magnam se ab impera-

tore gratiam hoc facto inituros, diligenter nuntiarunt. Ille
A. Gell. grandi promissa pecunia, si rem tegerent; et si vulgassent, supplicium interminatus, præcepit ut eam postero die repente in eum locum ubi jus reddere erat solitus immitterent. Ipse vultu hilariore in publicum progressus, principibus Hispanorum qui tum aderant, dixit, 'in quiete sibi visum esse, cervam quæ perierat, ad se reverti; et pristino
Plut. more, quid facto esset opus, prædicere.' Inter hæc dimissa ex composito cerva, ubi Sertorium conspexit, lætis saltibus ad tribunal fertur, et genibus ejus capite imposito, dextram sedentis (nam frequenter ei gratum aliquem
A. Gell. cibum clam obtulerat) ore contingit. Clamor inde factus, et orta admiratio est, tantumque ea persuasio, Diis carum hunc ducem esse, in animis mobilissimorum alias hominum valuit, ut ex iis nationibus neminem unquam ab eo defecisse, cum esset multis præliis superatus, memoriæ proditum sit.

8. Sed tum maximo hominum concursu, lætus successu fabulæ Sertorius, et animos sponte in superstitionem præcipites magis impulsurus, vultu ac voce in speciem religione incensi composita, 'Sunt,' inquit, 'Dii: nec sunt modo, sed etiam nobis favent! Mittat sane Roma Pompeios suos, mittat Metellos. Utinam et regum ille domitor, terror omnium gentium, Romanæ libertatis oppressor Sylla revivisceret, ut majora nomina vinceremus. Nam, ut hæ quidem res eunt, favorem Deorum in tam manifestis indiciis non agnoscere, insanum; non æstimare, impium foret. Quid minus dare quam victoriam possunt, quibus tanta victoriæ non præsagia tantum, sed adjumenta miserunt? Quantum enim in eo esse putemus, quod toties monitu Dianæ clandestina hostium consilia sacrum hoc animal indicavit; loca, tempora, agenda omittendaque docuit; rerum bene gestarum nuntium, bene gerendarum prænuntium fuit? Neque hæc a me fingi, sicut existimari hostes vellent, ipsi præclare intelligitis, bonorum istorum sæpe socii, participes, testes.

9. 'Cur autem, o milites sociique, ad vetera provocamus? En vobis præsens et grande documentum! Quid enim, o quid mihi nuntias, amica?' Simul cum his ver-

bis permulcens cervæ caput,[d] quod iterum dextræ ejus admoverat, nominansque locum, ubi partem hostium castra nuper posuisse per exploratores didicerat, 'Imus,' exclamat, 'imus, quo tua nos monita vocant, nemorum arcusque potens Virgo. Tu nobis tela intorquentibus aderis; tu venationem efficies uberem et secundam. Sed neque parum grati aut memores meritorum erimus. Tibi non jam ursorum cervorumque arma, sed victis hostibus detracta spolia suspendemus. Tibi pro feris sylvestribus cohortes legionesque procumbent.'

10. Hoc velut furoris œstro percussas militum mentes Sertorius videns, optimæque spei plenas, continuo duxit in hostem, levibusque præliis tempore ducto, donec sui convenirent, eum inter Segontiam et Tuttiam urbes, in ultimas angustias redegit. Tandem Romani magnis copiis pabulatum profecti, necessitatem imposuerunt Sertorio, ni reverti illos cum præda vellet, prælio dimicandi. Igitur equo adduci jusso commisit pugnam: certatumque est summis utrimque viribus, a sexta diei hora, donec stellæ cœlo fulserunt. In eo certamine C. Memmius quæstor Pompeii, vir militiæ peritissimus, occubuit; et sex millia Pompeianorum sunt interfecta: de Sertorianis ad millia tria ceciderunt. Interim Metellus de Perpernæ exercitu ad millia quinque concidit.

Appian. Plut. Appian. Oros. Plut. Appian.

11. Igitur, illatis in eam partem signis, Sertorius ad ipsum usque imperatorem pulsis obstantibus penetravit. Ille, quanquam senio gravaretur, fortiter restitit, animosque suorum, prope deploratis rebus, voce, manu, exemplo denique confirmavit. Sed immane quantum animi exarsere, postquam vulneratum ictu tragulæ viderunt: tum enim pudore, ne deseruisse imperatorem dicerentur, et ea ætate virum, periculorum præ ira obliti, repulerunt hostes, et Metellum, scutis objectis protegentes, extulerunt ex acie.

Plut. Sall. Hist. II. 10. et 9. Plut.

12. Sertorius amissam e manibus prope certam victoriam dolens, vespera sequentis diei, cum magna ad eum Appian.

[d] *Simul cum his verbis permulcens cervæ caput*] Quod hic legitur, et totam Sertorii orationem, apud nullum veterem scriptorem reperimus. Videtur Freinshemius in lepido argumento se jactare voluisse. *Crev.*

auxilia Hispanorum venissent, castra Metelli subito oppugnare adortus est. Sed superveniente Pompeio, Calaguri montano et munito oppido, quod paucis inde millibus aberat, se inclusit,[e] ut in se avocatis Romanis ducibus, tutum suis abitum præstaret. Romani cum neque persequi palantes, nec expugnare resistentes possent, gravibus ab eo damnis per continuas eruptiones affecti, jam tempore anni invitante, relictis ad obsidionem Calaguritanam idoneis copiis,[f] in hyberna discesserunt. Hæc ita apud alios auctores reperio. Livius a Metello Sertorium et Perpernam cum duobus exercitibus fusos fugatosque scripserat; Pompeium partem victoriæ ferre cupientem, parum prospere pugnavisse.

Liv. Epit. Plut. Ptolem. Plut. Appian. Liv. Epit.

13. Certe Metellus imperatorem se ob fusum acie Sertorium appellari, adeoque omnibus humanis honoribus coli passus est, ut ne quidem a divinis temperaret. In ulteriorem Hispaniam regressus, magna gloria concurrentium undique virorum fœminarumque, vias ac tecta visendi causa replentium, spectabatur.

Plut. Sall. Hist. II. 7. et 8.

14. Sed præcipuæ infamiæ cœna fuit, qua eum quæstor C. Urbinius, et, postquam hoc ille gratum habebat, alii deinceps exceperunt. Ædes aulæis signisque exornatæ,[2] scenæ ad histrionum ostentationem, sparsa croco humus, et alia in modum celeberrimi templi visebantur. Præterea sedenti transenna demissum Victoriæ simulacrum cum machinato strepitu tonitruorum coronam capiti imponebat. Triumphalis plerumque habitus erat accumbenti: epulæ quæsitissimæ, non per omnem modo provinciam, sed trans maria ex Mauritania petita volucrum

2 Ex Sall. correxit Crev. In edd. præcc. legitur *exornata*.

[e] *Calaguri... se inclusit*] Sequitur Freinshemius veterem Epitomes Livianæ lectionem, quæ deinde mutata a Gronovio est. Hic enim pro *Calagurii* legi jussit *Cluniæ*, ut ibi monuimus. *Crev.*

[f] *Relictis ad obsidionem Calaguritanam idoneis copiis*] Nihil tale habet Appianus. Sed ideo hoc addidit Freinshemius, quod rursus anno sequente ad Calagurim Romani a Sertorio cæduntur, ut narrabitur infra c. 21. Sed si Cluniæ, non Calaguri, se inclusit Sertorius, nullum jam locum habet hoc Freinshemii additamentum. Vid. not. ad c. 20. infra. *Crev.*

et ferarum incognita ante genera, inter puerorum virginumque choros, apponebantur, hymnos accinentium, quibus ejus victoriæ celebrarentur. Nam adeo laudibus suis delectabatur, ut etiam Cordubensibus poëtis, pingue quiddam atque peregrinum sonantibus, aures suas dederet. Plut. Cic. pro Arch. c. 10.

15. Et hæc faciebat, quia Sertorium propemodum voluntate cedentem repulerat: cum eum sermonibus contemneret, 'Syllæ fugitivum, et Carbonianorum exulum reliquias' appellando. Sed idem in caput ejus quater et vicies[g] pronuntiari jusserat, si a cive Romano interficeretur; si ab exule, reditum in patriam. Plut.

16. Inter hæc L. Octavius Cn. F. Cn. N.[3] C. Aurelius Cotta consulatum inierant.[*] Quo anno C. Scribonius Curio Macedoniæ proconsul, qui Appio successerat, omissis, quas ille irritaverat, gentibus, in Dardania asperum bellum felici eventu gessit; et, aliquot subactis populis, mulctaque imperata, quam certo tempore penderent, in hyberna regressus est. Ea tam formidolosa militibus expeditio fuit, ut de quinque legionibus una circa Dyrrhachium obsequium detrectaret, secuturam se temerarium ducem in asperam et insidiosam militiam negans. Sed dux acerrimus, cum reliquas legiones in armis assistere jussisset, seditiosam legionem inermem procedere, et in conspectu armati exercitus discinctam, stramenta secare, postero etiam die similiter fossam discinctos milites facere coëgit. Atque ita domiti cum infimis precibus obtestarentur, ne signa legionis summitteret, nomenque aboleret, nequitum est impetrari: signis ademtis soluta legio, militesque in ceterarum supplementum distributi sunt. Eutrop. vi. Oros. Liv. Epit. Sall. Hist. ii. 2. Front. Strat. iv. 1. 43. Marcellin. xxix. 26. Front.

17. In Hispania Q. Metellus et Cn. Pompeius imperatores iterum a Pyrenæis montibus ad flumen Iberum castra moverunt. Hoc tempore cum multi subinde ad Metellum transfugerent, mutare priorem mansuetudinem Sertorius præcipiti ad pœnas iracundia cœpit, plurimis Appian. Plut.

3 Τὰ *Cn. N.* add. Crev. ex Fastis.

g *Quater et vicies*] Marcas argenti nostrates 9375. Addit ad hanc pecuniam Plutarchus, quod omitti a Freinshemio non debuit, viginti jugerum agri millia. *Crev.*

* A. U. C. 677. A. C. 75.

Liv. Epit. Appian. amicorum et secum proscriptorum crimine proditionis interemtis. Unde paulatim odio esse exercitui, et vicissim illum suspectare: neque animi priores militibus, neque duci consilium esse.

18. Maxime molestum Romanis erat, quod plus barbaris Sertorius crederet; hos haberet custodes corporis, popularium fide damnata: quanquam illius gratia contra patriam arma ferrent, nec transfugarum, si qui essent, crimen in sacramento manentibus aliis recte imputaretur. Sed nihil erat acerbius, quam quod Hispani, favore ducis elati, tanquam in perjuros infidosque petulantia dicta jaciebant. In hac ægritudine animorum, tamen non omnino Sertorium deserebant, necessarium sibi ductum ejus judicantes, etiam cum amare amarique desiissent.

19. Erat enim vir bellicarum artium peritissimus, et ad struendas insidias artifex: eoque ab Hispanis Hannibal vocabatur, quo nullum iis locis versutiorem acrioremque imperatorem fuisse meminerant. Et ipse sic appellari Sall. Incert. 11. gaudebat, cominus faciem ostentans, aliquot adversis cicatricibus, et effosso oculo deformem, quo ille dehonestamento corporis maxime lætabatur, quod is quoque casu Plut. Sert. init. et Pœno duci, et Philippo Antigonoque regibus se assimilaret: quos ille omnes, cum alium aliis virtutibus vinceret, animi magnitudine, prudentiaque et velocitate consiliorum, æquabat.

20. Tum quoque præter alias causas, erat exercitus Jul. Obs. et Front. I. 12. solito segnior, quod scuta equitum parte exteriore, jaculaque et pectora equorum cruenta subito prodigio apparuerant. Sed ille formidinem suorum in audaciam vertit, sibi portendi victoriam interpretatus, quoniam illæ partes solerent hostili sanguine maculari. Confirmatis igitur copiis, continua ei prælia cum successu fuerunt. Inter Appian. quæ Pompeium a Pallantia summovit, adeo rebus obsessorum extremis, ut suffossa mœnia trabibusque suffulta, incensis illis, Pompeiani subruerent. Sertorius instaurato quod ciderat, rebusque necessariis urbe munita, Calagurim profectus, subito in castra obsidentium impetu,[h] ad

[h] *Calagurim profectus, subito in castra obsidentium impetu*] Freinshemius suam de obsidione Calaguritana (de qua vide no-

tria hominum millia delevit. Pompeius ad Metellum se receperat, qui frequentibus incursionibus socias Sertorii civitates vexando, excisis castellis atque oppidis, incolas in Romanæ ditionis loca deportabat.

21. Dum ita inter Romanos duces, illis ad populatio- Flor. III. 22. nem agrorum, his ad urbium excidia conversis, alienæ discordiæ pœnas misera dat Hispania, ne urbanæ quidem res dissensione ac tumultibus caruerunt: annonæ præsertim inopia furorem plebis usque ad summi imperii contemtum, consulisque periculum extimulante. Quod quia non aliunde, quam ex oratione C. Cottæ cognosci potest, operæ pretium putavimus, quibus eam verbis Sallustius tertio Historiarum libro posuerat, huc transcribi.

22. ' Multa mihi pericula domi, militiæ multa adversa Sall. Incert. fuere, Quirites: quorum alia toleravi, partim repuli Deorum auxiliis, et virtute mea: in quis[4] omnibus, neque animus negotio defuit, neque decretis labos. Malæ secundæque res, opes non ingenium mihi mutabant. At contra in his miseriis cuncta me cum fortuna deseruere. Præterea senectus per se gravis, curam duplicat: cui misero, senecta[5] jam ætate, ne mortem quidem honestam sperare licet.

23. ' Nam, si parricida vestri sum, et bis genitus hic,[1] Deos Penates meos, patriamque, et summum imperium vilia habeo; quis mihi vivo cruciatus satis est? aut quæ pœna mortuo? cum omnia memorata apud inferos supplicia scelere meo vici. A prima adolescentia in ore vestro, privatus, et in magistratibus egi: qui lingua, qui consilio meo, qui pecunia voluere usi sunt: neque ego callidam facundiam, neque ingenium ad malefaciendum

4 *Quibus* edd. ante Crev.
5 Ex Sallust. correxit Crev. In edd. præcc. legitur *acta*.

tas ad c. 12. supra) conjecturam secutus, ad eam Appiani verba accommodare voluit, dum voce *obsidentium* hic usus est, pro qua scriptor Græcus habet *στρατοπεδεύουσι περί τι χωρίον* Καλάγυ*ρον, ad oppidum Calagurim castra habentibus*. Crev.

[1] *Bis genitus hic*] Quia ab exilio revocatus. Infra, ' vos, Quirites, rursus mihi patriam . . . dedistis.' Hic est nempe C. ille Cotta, sororis P. Rutilii filius, qui lege Varia accusatus urbe cessisse memoratur supra, lib. LXXI. c. 39. *Crev.*

exercui: avidissimus privatæ gratiæ, maximas inimicitias pro republica suscepi. Queis victus[k] cum illa simul, cum egens alienæ opis plura mala expectarem; vos, Quirites, rursus mihi patriam, Deos Penates, cum ingenti dignitate dedistis. Pro quibus beneficiis, vix satis gratus videar, si singulis animam, quam nequeo, concesserim. Nam vita et mors jura naturæ sunt: uti sine dedecore cum civibus fama et fortunis integer agas, id dono datur atque accipitur.

24. 'Consules nos fecistis, Quirites, domi bellique impeditissima republica. Namque imperatores Hispaniæ stipendium, milites, arma, frumentum poscunt: et id res cogit, quoniam post defectionem sociorum, et Sertorii per montes fugam, neque manu certare possunt, neque utilia parare. Exercitus in Asia Ciliciaque ob nimias opes Mithridatis aluntur: Macedonia plena hostium est: nec minus Italiæ maritima, et provinciarum. Cum interim vectigalia parva, et bellis incerta, vix partem sumtuum sustinent. Ita classe, qua commeatus vehatur,[l] minore quam antea navigamus.

25. 'Hæc si dolo aut socordia nostra contracta sunt, agite, et, uti lubet, ita supplicium sumite: sin communis fortuna asperior est, quare indigna vobis nobisque et republica incipitis? Atque ego, cujus ætati mors propior est, non deprecor, si quid ea vobis incommodi demitur: neque mors ingenuo corpori honestius, quam pro vestra salute, finem vitæ fecerit.

26. 'Adsum en C. Cotta consul, facio quod sæpe majores asperis bellis fecere; voveo dedoque me pro republica: quam deinde cui mandetis circumspicite. Nam talem honorem bonus nemo volet, cum fortunæ, et pacis, et belli ab aliis acti ratio reddenda, aut turpiter moriendum sit. Tantummodo in animis habetote, non me ob scelus aut avaritiam cæsum, sed volentem pro maximis

[k] *Queis victus*] Sallustii editiones habent *qui victus:* quod non sine causa displicuit Freinshemio. *Queis* sive *quis* præferunt scripti, testibus Ciacconio et Carrione. *Crev.*

[l] *Classe, qua commeatus vehatur*] Et hic quoque Freinshemius levi mutatione Sallustium juvit, apud quem legitur *vehebatur*. Crev.

beneficiis animam dono dedisse. Per vos igitur, Quirites, et gloriam majorum,[m] tolerate adversa, et consulite reipublicæ. Multa cura summo imperio inest, multi ingentes labores; quos nequicquam abnuitis, et pacis opulentiam quæritis, cum omnes provinciæ, regna, maria terræque, aspera aut fessa bellis sint.'

27. Hæc tum pro concione dicta memorantur. Quo deinde magis hominum animi lenirentur, ejusdem consulis lege jura quædam tribunis plebis restituta sunt; ita tamen ut non tam potestas eorum, quam dignitas augeretur: legis Corneliæ, ceteris manentibus, abrogato capite, quod tribunitiis aditum ad majores honores præcluserat. Ea quoque res contentione non caruit: sed, repugnante nobilitate, summo populi studio perfecta est. Sall. Hist. III. in Orat. Macri. Cic. pro C. Corn. et ibi Ascon.

28. Igitur et Q. Opimius, qui tum tribunus legem Aureliam suasit, quod contra Q. Catuli[6] voluntatem dixerat, anno sequente ad C. Verrem prætorem in judicium adductus, mulctaque ab eo petita est, 'quod, cum esset tribunus plebis, contra legem Corneliam intercessisset.' Sub hoc obtentu potentes et iniqui homines scelestissimi prætoris abusi ministerio, hominem innocentem bonis atque fortunis omnibus exuerunt. Cic. in Verr. I. 60. et ib. Asc.

6 Ex Asconio emend. Crev. pro Q. *Hortensii*, quod in edd. priorr. exhibetur.

m *Per vos igitur, Quirites, et gloriam majorum*] Suspicamur delendam esse particulam *et*, ut sensus sit, Vos igitur oro per gloriam majorum. *Crev.*

SUPPLEMENTUM

LIBRI XCIII.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

Liv. Epit. 1. IISDEM consulibus P. Servilius proconsul in Cilicia Isauros domuit, et aliquot urbes piratarum expugnavit.[a]
Oros. v. 23. Eutrop. vi. Strab. xii. p. 568. Flor. iii. 6. Val. Max. viii. 5. Per Tauri quoque montis in Ciliciam vergentia latera, quo nullus adhuc Romanus exercitus penetraverat, in Isauros itum, Lycaoniæ partem:[b] et Isaura, unde genti nomen, obsidione circumdata sunt. His expugnatis P. Servilius Isaurici cognomen accepit, non ex nobilitate locorum, sed magnitudine laboris victoriam æstimans.
Strabo. Nam omnia circum piratæ tenebant: durumque armis genus situs asperitate propemodum erat inexpugnabile:
Front. Strat. iii. 7. Oros. donec imperator, averso flumine, ex quo hostes aquabantur, oppidum ad deditionem siti coëgit. Hic ei limes itinerum eo bello et expeditionum fuit.

Flor. Marcel. xiv. 25. 2. P. Servilius, Isaura demolitus, Ciliciæ Isauriæque vectigal imposuit, confectaque provincia, multis ubique

[a] *Aliquot urbes piratarum expugnavit*] Nempe Phaselidem, Olympum, Corycum: de quibus supra actum, xc. 35. *Crev.*

[b] *Per Tauri quoque montis ... latera ... in Isauros itum, Lycaoniæ partem*] Paulo ante memoravit Freinshemius 'Isauros in Cilicia' domitos. Hic *in Isauros Lycaoniæ partem itum quoque esse* dicit. Videtur ergo distinxisse *Isauros Lycaoniæ partem* ab *Isauris in Cilicia*. Sed frustra. Una enim eademque gens est, altera parte Ciliciam, altera Lycaoniam contingens. *Crev.*

piratarum, quas ad mare habuerunt, excisis munitionibus, magna gloria decessit. Præcipuum quacumque incedebat hominibus gaudium fuerunt spectati in vinculis prædonum duces, quorum unus ille plures, quam omnes ante eum Romani ceperant: fruebaturque vulgus tam avide miseria eorum quos timuerat, ut non modo ex his oppidis per quæ ducebantur, sed etiam ex finitimis, visendi causa concurreret. Exercitum tamen in Cilicia retineri placuit, ob suspectam Mithridatis potentiam, et haud dubii jam belli apparatus. Eum P. Servilius L. Octavio proconsuli cum tradidisset, Romam ad triumphum decessit. Isque haud dubitanter decretus, et magno spectantium studio celebratus est; quod eum P. Servilius captorum oppidorum spoliis, et divite piratarum præda satis magnifice instruxerat.

Strab. ubi sup. et XIV. p. 671. Cic. in Verr. v. 14. Sall. Incert. in Orat. Cot. Plut. Luc. c. 11. Eutrop. Val. Max. Claud. in Eutr. I. 217. Sex. Rufus.

3. Inter hæc Bithyniæ rex Nicomedes moriens, quanquam ex Nusa sorore Mithridatis prolem susceperat, sive gratiæ referendæ causa, sive ut graviorem inimico regi adversarium relinqueret, populum Romanum fecit hæredem. Idcirco prætori Asiæ M. Junio Silano (quod is provincias obtinentium Bithyniæ proximus erat) negotium datum, ut regnum Nicomedis in provinciam redigeret.

Cic. in Verr. I. 21. Arrian. Bithyn. ap. Phot. Sall. Hist. IV. in Epist. Mithrid. Appian. Civ. l. I. Plut. Cæs. c. 3. Liv. Epit.

4. Sub idem tempus Libyci quoque regni pars quæ sub Apione[c] Ptolemæo fuerat, ejusdem testamento Romanis

Appian. Eutr. VI. 9.

[c] *Quæ sub Apione*] Sic nomen hoc scribendum videtur, non *Appione*. Origo nimirum ejus ab Api Ægyptiorum Deo. Sic censet Freinshemius supra LXX. 18. Ceterum ad ipsam rem quod attinet, viri eruditissimi, Henr. Valesius et Christoph. Cellarius, parum accuratum esse id existimant, quod Sex. Rufus et Livius.

Marcell. XXII. 43. Sex. Ruf. provinciis accessit. Cyrenaicam alterius Apionis judicium dudum ad Romanum populum transtulerat: tum altera pars Libyæ quam vocabant aridam, Parætonio, Chæreclaque, et Neapoli urbibus Romanam ditionem auxit. Id Ægyptii, quorum ad regnum haud dubie illa pertinebant, dissimulare coacti sunt ob intestinas discordias, metumque ne Syriacis regibus ab senatu Romano Ægyptus adjudicaretur. Erant enim Romæ adolescentuli duo, quos ex Cic. in Verr. IV. 27. Selene Ptolemæi filia Grypus Antiochus sustulerat:[d] qui ad se et matrem suam regnum Ægypti pertinere dicerent. Atque illi quidem, obtentu temporum populi Romani, per senatum agere nihil potuerunt: Libya inter Romanas provincias mansit.

5. Sed Mithridates hoc maxime ad nudanda consilia tempus opportunum judicans, quo transiens ad aliud imperium Bithynia, destituta priore domino, nondum fida Liv. Epit. aut firma novis, nutaret; bellum aperte sumsit. Et quia Appian. Mithrid. Oros. VI. 2. Sertorii celebres fama opes erant, ad societatem cum eo jungendam hortantibus aures præbuit.

Cic. in Verr. I. 34. Sall. Hist. II. 6. Appian. 6. Duo enim Lucii, Magius et Fannius, Fimbrianæ seditionis reliquiæ, qui, sedibus Myndi fixis, apud regem per obsequelam orationis, et maxime odium Syllæ, auctoritate et gratia valebant, Asiam vicinosque populos haud dubium auxilii Sertorio ferendi præmium fore dicentes, Plut. Sert. c. 23. Cic. pro Leg. Manil. c. 4. et pro Mur. c. 15. et in Verr. I. 34. Ascon. in Verr. I. 34. impulerunt ut de fœdere ineundo legatos in Hispaniam mitteret. Eos Fannius et Magius emta dudum a C. Verre navi Milesia per Italiam ad Sertorium deduxerunt. Senatus, re audita, hostes illos judicavit, inquirendosque mandavit. Sed illi jam in Hispaniam pervenerant.

Ammianus narrant de duobus Ptolemæis, cui cognomen utrique Apioni fuerit, quorum alter Cyrenaicam populo Romano, alter Libyam Aridam legaverit. Ex illorum mente, unus fuit Ptolemæus Apio ex Lagidarum stirpe nothus, Cyrenaicæ rex, qui decedens, Cn. Domitio, L. Cassio coss. U. C. 656. populum Romanum fecit hæredem. Ac tum quidem Cyrenaicæ civitates senatus liberas esse jussit. At postea, belli Cretici temporibus, regnum illud in provinciæ formam redegit. Freinshemius hic, et supra LXX. 18. Rufum et Ammianum secutus est. Nobis sufficiat de diversis doctorum hominum opinionibus monuisse. Vid. Cellar. Geograph. Antiq. IV. 2. extremo. *Crev.*

[d] *Quos ex Selene Ptolemæi filia Grypus Antiochus sustulerat*] Userius ad annum mundi 3932. et Grævius in notis ad Cic. in Verr. IV. 27. hos juvenes Antiochi Pii filios fuisse contendunt. Selene erat Ptolemæi Physconis filia. *Crev.*

7. Sertorius, introductis in senatum suum legatis, magnifice de rebus suis locutus, quod jam ab oriente simul et ab occidente facessere negotium adversariis posset, exponere mandata jussit. Illi hanc in sententiam cœperunt: 'Rex Mithridates multas gravesque injurias olim et nuper perpessus a Romanis qui in Urbe sunt, iterum ad arma cogitur. Quæ illum causæ moveant, non modo præclare scitis, nec enim leves aut obscuræ sunt, sed ab iisdem hominibus similia aut atrociora passi, quam nihil ab his æqui, nihil saltem tolerabile possit impetrari, compertum habetis. Appian.

8. 'Sane cum senatu populoque Romano fœdus icit Mithridates: sed multoties id ruptum a Syllanis est, ut et ipsi discedere inde citra perjurii notam liceat. Ceterum inviolabile sicut hactenus, ita porro quoque, et sanctum servare cupit; sed vobiscum, Q. Sertori, vosque patres conscripti, quem ille veriorem digníoremque antiqua populi Romani fama senatum judicat, quam qui Urbi incubat, non externorum modo regum nationumque, sed suæ quoque patriæ tyrannus et hostis.

9. 'Sed non magno negotio commune periculum ab utrorumque cervicibus depelli potest, si hinc Sertorius, inde Mithridates totis viribus insurgant. Rex noster, ex quo contra pacem Syllanam est a L. Murena appetitus, superior armis fuit. Eadem audivit de his Romanis qui Hispanias obtineant: multaque iis locis fama tu Q. Sertori, vosque reliqui duces estis. Igitur mittendam ad vos legationem censuit, ut qui similibus causis concitentur, similique virtute et fortuna agant, communi fœdere communem salutem tueantur. Utrisque proniora erunt omnia, si juncti consiliis armisque, invicem, ubi utilitas desideret, juvamus et juvamur, quam si diversi divisique sua quisque negotia seorsim curent.' Plut. Sert.

10. Postquam e curia dimissi legati sunt, inter præsentes diu de tantis rebus consultatum est. Plerique minime dubitandum censebant, quin oblata, quibus cum maxime esset opus, acciperentur; nihil e contra nisi quod alienum esset traditури. Quippe legati navium et pecuniarum magnam vim polliciti, Asiam et vicina regna Mithridati concedi postulaverant.

11. At Sertorius insigni documento maximi spiritus, 'Siquidem Bithyniam et Cappadociam parere regibus assuetas Mithridates subegisset, facile passurum' dixit: 'sed Asiam justissimo titulo possessam Romanis, postea receptam a C. Fimbria, tum pace Syllana dimissam ab rege, non esse concessurum. Se enim Romanos esse, nec cum patria, sed a quibus oppressa sit tyrannis, bellum gerere. Omnia ergo consilia ad augendam magis ornandamque rempublicam, quam ad vexandam esse referenda. Optandam plane viro forti victoriam, si honestis parari rationibus possit; sed cum turpitudine ne salutem quidem expetendam.

12. 'Præterea ne utilem quidem eam sententiam fore. Infinitos enim per Italiam et in Urbe cives Romanos agere, qui his partibus occulte faveant, ad omnem fortunæ nutum animos et consilia monstraturi. Sed optimum quemque non aliis causis moveri, quam quod bonos egregiosque viros et reipublicæ studiosos, per vim et injuriam ab adversa factione pulsos arbitrentur. Minime igitur dubitandum, quin, si ne odio quidem inimicorum, et tantis commodis suis, ad pactionem populo Romano indignam adduci potuisse intellexerint, major apud omnes existimatio sua sit futura, favorque in partes pronior. Sed nec eo animo aut successu bellum geri, ut desperandum sit, quin, sive victis adversariis, sive ad æquas conditiones adactis, patriam cum pristina dignitate sint recepturi. Æquum igitur esse, ut, quem locum spe et virtute repetant, eo etiam dignos animos et habeant, et habere demonstrent.'

13. Hæc renuntiata Mithridatem miraculo rei perculerunt: aiuntque velut attonitum dixisse ad amicos; 'Quid igitur sedens in Romana curia Sertorius imperaret, qui nunc exul, et ad angulum Europæ summotus, fines regno meo ponit, et Asiam tentantibus arma minatur?' Accepit tamen quod dabatur, et fœdus jurejurando sancitum in has leges: 'Cappadociam et Bithyniam, quibus finibus Ariobarzanes et Nicomedes habuissent, Mithridates rex haberet: Sertorius regi ducem cum certo militum numero; Sertorio talentum tria millia,[e] et naves quadra-

Flor. III. 22. Plut.

Cic. pro Leg. Man. c. 8.

[e] *Talentum tria millia*] Marcas argenti nostrates 281,250. *Crev.*

ginta rex mitteret.' Nam apud Dianium, quæ Massiliensium colonia inter Carthaginem et Sucronem a Dianæ templo nomen traxerat, stationem navium, arcemque maritimarum expeditionum Sertorius habebat: quia locus munitus excelsusque, ad longissima spatia patente prospectu, multo commodissimus ad excursiones et latrociniis similiores conatus erat. Utrimque fides pactorum intemerata stetit; et quæ convenerat, in tempore missa. Plut. Strab. III. p. 159.

14. His ita perfectis, Mithridates Romanarum virium haud rudis, nec ullam postea veniam sperans, quanquam simulatione Bosporani belli maximas classes copiasque dudum confecerat, totus in apparatibus esse: reliquum ejus æstatis et hyemem omnem cædenda materia, fabricandisque navibus et armis, ad Romanum maxime morem, impendere: denique nihil ad instruendum immane bellum consilii, laboris, industriæ prætermittere. Appian. Mithrid. Cic. pro Leg. Manil. c. 4. Memnon. ap. Phot. Appian. Plut. Luc. c. 14.

15. Hac cura bis millena millia medimnorum frumenti[f] per maritima horrea distributa sunt: auxilia, præter veterem exercitum, ex Chalybum, Armeniorum, Scytharum, Taurorumque gentibus, et fortissimis omnium Bastarnis, atque Thracibus, centum quadraginta millia peditum, sedecim equitum, coacta. Hos magnus præterea calonum lixarumque numerus, et ad vias muniendas agrestium, sequebatur. Triremes quadringentæ aderant, præter minora navigia: omnia non ad vanam speciem, ut prius, sed ad firmitudinem usumque fabrefacta. Currus falcati centum et viginti, rerumque ceterarum respondens tantis conatibus apparatio. Appian. Memnon. Plut. Memnon.

16. Hæc quia clam esse non poterant, senatus ambos consules (L. Licinius L. F. L. N. Lucullus, M. Aurelius Cotta jam inierant) ad id bellum mittendos censuit:[*] ita, ut alter Mithridatem persequeretur, alteri classis daretur ad tuendam Bithyniam. Bellum Lucullo evenit, Cottæ Bithynia: quanquam a principio anni aliæ consulibus decretæ provinciæ fuerant. Sed Lucullus haud magnam in Cisalpina Gallia materiam gloriæ sperans, cupiditate Cic. pro Mur. c. 15. Plut. Luc. c. 9.

[f] *Bis millena millia medimnorum frumenti*] Modii nostrates 9,250,000. *Crev.*

[*] A. U. C. 678. A. C. 74.

Mithridatici belli flagrabat. Igitur, audita morte L. Octavii qui Ciliciæ præfuerat, cum P. Cethego, cujus tum ob maximas in senatu opes patrocinium a plerisque expetebatur, ex acerrimis simultatibus subito in gratiam rediit, ut provinciam Ciliciam adipisceretur: quam ubi nactus est, nemo dubitabat, quin illi committendum bellum Mithridaticum foret. Decretæ sunt illi legiones quæ jam erant in Asia quatuor: quintam ut in Italia conscriberet permissum.

Appian.

Cic. in Verr. II. 4. et ibi Asc. Supra, LXVIII. 1. Sall. Incert. 29. Vell. II. 31.

17. Contra piratarum audaciam M. Antonio prætori, M. Cotta consule et patris M. Antonii memoria suffragante, qui bellum in Cilicia feliciter administraverat, P. Cethegi factio totius oræ maritimæ, qua Romani populi jus esset, curationem cum infinito imperio dedit: quale postea piratico bello Cn. Pompeius adeptus est.

Appian. Sidon. Carm. XXII. v. 158. Memnon.

18. Jam Mithridates primo vere Jovi Bellipotenti patrio more fecerat: deinde, quo tempore primum nova classis in mare deducta est, Neptuno quadrigas albas immolaverat, corporibus profundo mersis. His religionibus cœpto bello, Diophantus purpuratus cum exercitu in Cappadociam erat præmissus, præsidiis firmaturus urbes, et obviam iturus Lucullo, si ad Pontum accederet. Ceteras copias, centum et quinquaginta millia peditum, equitum duodecim, rex ipse per Timonitidem (Paphlagoniæ ea regio est) Galatiamque nono die in Bithyniam duxit.

Ptol. v. 1. Plut. Memnon.

19. Sub id tempus Heraclea his de causis Mithridatici juris facta est. Classis regia præternavigans, cum urbe non reciperetur, forum rerum venalium præberi postulavit. Ea re impetrata, cum, ut fit ubi nullus hostilis animi metus est, Heracleotæ multi ad naves venissent, præfectus classis Archelaus Silenum atque Satyrum e primoribus civitatis comprehendit: neque antea dimisit, quam ad redimendos eos naves quinque traderentur. Is eventus cum talis esset, ut potius ex compacto quam casu res gesta videretur, Romani, publicanis Heracleam missis, vectigal, ut ex aliis circa urbibus, exigere cœperunt. Id, vulgus, et si qui alii propensioribus in regem animis erant, principium servitutis interpretati, cum legatos iis de rebus ad senatum mitti præstitisset, audacissimi cujusdam hominis

oratione accensi, publicanos ita privarunt luce, ut ne genus quidem mortis quo perierunt sit cognitum.

20. Sed illud odium Romani nominis, præter licentiam præsidiarii militis, et fœneratorum improbitas, et eorum qui publicum exercebant injuriæ, ita vulgaverant, ut passim venienti Mithridati portæ panderentur. Præsertim quia M. Varius [g] senator ex proscriptis, missus a Q. Sertorio, cum L. Magio et L. Fannio consilii causa additis, ex Hispania ad regem venerat. Vario, quod proconsulari potestate ab Sertoriano senatu erat ornatus, fasces securesque præferebantur: eique primas concedente Mithridate, a quibus recipiebantur urbibus, aliis libertatem, aliis immunitatem Sertorii nomine concedebat. Quo tempore C. Cæsar tanti mox futuri viri specimen memoria dignum edidit: cujus de adolescentia, quando pleramque hujus historiæ partem paulo post facturus est, quædam cognosci pretium operæ fuerit.

Plut. Luc. Appian. Oros. Cic. in Verr. I. 34. Plut. Sert.

21. Igitur C. Julius C. F. C. N. [h] Cæsar, annos fere duodeviginti natus, cum in matrimonio haberet Cinnæ quater consulis filiam, nullo modo compelli a dictatore Sylla potuit, ut eam dimitteret: cum M. Piso consularis Anniam, quod Cinnæ uxor fuerat, in gratiam victoris repudiaret. Igitur et sacerdotio, et uxoris dote, et gentilitiis hæreditatibus mulctatus, ad necem quærebatur: ut, dissimulato habitu nocte elapsus Urbe, profectusque in Sabinos, singulas prope noctes, quanquam morbo quartanæ aggravante, latebras mutare cogeretur. Sic quoque deprehensus a Cornelio Phagita, Syllæ liberto, vix, præmio dato, evasit. Postremo per virgines Vestales, et Mamercum Æmilium, et Aurelium Cottam, propinquos et affines suos, veniam impetravit; diu quidem repugnante Sylla, et, ut erat sagacissimus ingeniorum conjector, 'multos ei puero inesse Marios' testante.

Vell. II. 41. Suet. Cæs. c. 1. Plut. Cæs. Vell. Sueton. Sueton. et Plut. Suet. Cæs. c. 74. Ibid. c. 1. Plut. Suet.

22. Post merita deinde sub Thermo et Isaurico stipendia, cum Romam esset reversus, Cornelium Dolabel-

Cic. in Pis. c. 19. Vell. II. 43.

[g] *M. Varius*] Hic Sertorianus dux dicitur a Plutarcho et Orosio *M. Marius*. Appianum secutus est Freinshemius. *Crev.*

[h] *C. Julius C. F. C. N.*] Prænomina quæ gesserunt pater et avus Cæsaris, ex Fastis Capitolinis cognoscuntur. *Crev.*

Auct. de Caus. Corr. Eloq. c. 34. Pigh. Ann. 676. Cic. Brut. c. 92. Val. Max. VIII. 9. 3. Plut.

lam consularem, qui ex Macedonia paulo ante triumphaverat, summo favore populi, tertio et vicesimo ætatis anno postulavit, magnamque ingenii et facundiæ laudem adeptus est; quanquam Dolabella reus, Q. Hortensio, C. Cotta defendentibus, absolveretur; querente Cæsare, 'extorqueri sibi causam optimam C. Cottæ patrocinio.' Nam hærebat criminibus repetundarum Dolabella, frequentesque civitates Græciæ testimonium in eum dixerant.

Sueton. Plut. Val. Max. VI. 9. Vell. II. 41. Sueton. Vell. Polyæn. Strat. VIII. Plut.

23. Ergo declinandæ invidiæ causa, simul ut clarissimo dicendi magistro daret operam; Rhodum ad Apollonium Molonis[i] profecturus, apud Pharmacusam insulam (hodie Parmosam vocant[k]) a piratis captus est. Inter hos, cum uno medico et cubiculariis duobus, per dies ferme quadraginta (reliquos enim comites servosque ad pecunias quibus redimeretur expediendas dimiserat) heri magis, quam captivi, animo ac dignatione versatur. Ne suspicionem ullam prædonibus daret, si quid ex solito mutasset, calceatus cinctusque noctes ac dies permansit. Viginti talenta[l] piratæ postulaverant. Ille deridens ut ignaros quem tenerent, quinquaginta spopondit daturum.

Vell. et Plut.

24. Quæ summa postquam ex publica civitatum pecunia confecta est, expositus in littore, obsidibus quos civitatibus piratæ dederant redditis, Miletum, quæ proxime aberat, properavit, ibique contracta classe tumultuaria, privatus, post paucas horas quam erat liberatus, stantes adhuc ad eandem insulam prædones noctu adortus, aliquot naves, mersis aliis et fugata reliqua classe, cepit. Deinde festinans ad proconsulem Asiæ Junium, qui tum erat in Bithynia, rem gestam exposuit, utque ille auctor supplicii de captivis sumendi fieret postulavit. Atque, illo venditurum captivos respondente, Pergamum, ubi piratas

[i] *Apollonium Molonis*] Nempe filium. Hic Freinshemius sequitur Quintilianum aliosque multos, quibus sive Apollonius Molo, sive Apollonius Molonis filius, unus idemque rhetor est. At Casaubon. ad Sueton. Cæs. et Usserius in Annal. ad annum mundi 3927. Strabone maxime auctore nixi, Apollonium et Molonem duos diversos rhetores esse existimant, ambos Alabandenses, ambos Rhodi artem rhetoricam professos. *Crev.*

[k] *Hodie Parmosam vocant*] Vel *Fermaco*, ut alii volunt. *Crev.*

[l] *Viginti talenta*] Marcas nostrates 1875. *Quinquaginta.* Marcas 4687. uncias 4. *Crev.*

in custodiam dederat, incredibili celeritate revectus, priusquam ullæ supervenire proconsulis epistolæ possent, affecit eo supplicio, quod sæpe minatus per jocum fuerat. Sed ne a lenitate naturæ suæ desciseeret, et tamen impleret dictorum fidem, jugulari prius, deinde crucibus suffigi jussit. Sueton. Cæs. c. 74.

25. Hic igitur Cæsar, cum, Mithridate provincias Romanas vastante, res ad defectionem spectaret, ab Rhodo, quo pertenderat, in Asiam profectus est: contractisque sociorum auxiliis, et præfecto regis provincia expulso, dubios ac deliberantes civitatum animos in fide continuit. Idem pari studio, auctoritate majore Lucullus consul faciebat, qui, rebus urbanis utcumque compositis, interea in provinciam venerat. Nam ob delectum erat moratus et tribunitia jurgia, cum L. Quintio, quotidie seditiosas conciones habenti, summa vi resisteret: donec insolentia hominis mitibus remediis, docendo mulcendoque, cohibita, cum una legione pervenit in Asiam: adjunctisque legionibus quatuor, peditum Romanorum triginta millia, equites bis mille quingentos ducens, jam in Phrygiam usque processerat: cum, adventu ejus cognito, M. Cotta, ne cum collega debellati regis laudem communicaret, ad Chalcedonem cum Mithridate confligere maturavit. Sueton. Cæs. c. 4. Plut. Luc. c. 13. Sall. Hist. III. in Orat. Macri. Cic. pro Cluent. c. 49. Appian. Mithrid. Plut.

26. Neque tamen ipse, ut erat bellicorum certaminum rudis, prodire ausus, Nudum præfectum classis cum parte exercitus emisit. Qui, licet munitissimam campi partem occupasset, a Mithridate pulsus, per multa transcensu difficilia septa Chalcedonem ægre refugit; multis in ipsa porta, dum conferti perrumpunt, telis barbarorum cadentibus. Metu deinde clausis portis, Nudus et alii ducum funibus subducti sunt: reliquum vulgus, cum hinc ad suos, inde ad hostem supplices manus tenderet, nec apud illos auxilio, nec apud hunc misericordia inventa, trucidatum est. Millia quinque trecentos, et in his L. Manlium senatorem ea clades absumsit. De victoribus, Bastarnarum, quorum singularis eo prælio virtus fuit, triginta; ceterorum ad septingentos ceciderunt. Appian. Memnon. Appian. Memnon.

27. Mithridates utendum fortuna, donec propitia esset, Appian.

ratus, eodem die classem ad portum Chalcedonis adduxit: perruptaque catena ferrea, quam consul prætendi jusserat, prælium navale commisit, eo successu, ut hostium octo fere millibus interemtis, quatuor naves injecto igne consumeret; reliquas sexaginta cum virorum quatuor millibus quingentis captas, remulco traheret ad sua præsidia; neque Nudo ultra, neque Cotta obsistentibus, qui muris oppidi se incluserant. Hæc duplex terra marique victoria vehementer et opes Mithridatis et nomen auxit.

Memnon. Appian. Memnon. Appian. Sall. Hist. IV. in Ep. Mithrid. Cic. pro Mur. c. 15.

28. Eo tempore circa Sangarium amnem castra Lucullus habebat. Is igitur, cognita collegæ calamitate, perculsum exercitum cohortatus, protinus versus Chalcedonem castra movit. Erat apud eum Archelaus, qui nuper ad Murenam a Mithridate transfugerat, monebatque ut omisso rege protinus in Pontum irrumperet: 'ad conspectum ejus omnia defectura.' In hanc sententiam proni milites erant, 'non auctori tantum perniciosam fuisse Cottæ temeritatem' frementes, 'sed sibi quoque detrimento fore, si omissa, quam fortuna patefecisset, tantarum rerum occasione, ad illum obsidione liberandum eatur.' Igitur pro concione præfatus, 'unum se servare civem malle, quam omnibus hostium fortunis potiri;' negavit 'se timidiorem venatoribus esse, ut feris omissis, ad earum vacua lustra pergat.' His dictis, pronuntiari iter in posterum diem jussit.

Plut. Liv. Epit. Memnon. Plut.

29. Hoc rerum ad Orientem statu, Q. Metellus, Cn. Pompeius in Hispania, ubi majoris firmamenti roborisque partes erant, civitates aliquot in potestatem redegerunt. Magna tamen pugna nulla pugnata est, Sertorio vitante, et mora miseriisque omnibus atterente hostem. Nam et commeatum præcidebat ei, littora piraticis navigiis, agros populationibus infestando: et ad omnia quantumlibet distantia promtus ac velox, curis, inopia, periculo adversarios macerabat: donec obsidione Calaguritana depulsos, Metellum ulteriorem Hispaniam, Pompeium Galliam, diversos petere coëgit, ne conjuncti rerum necessariarum penuria premerentur.

Liv. Epit. Cic. pro Leg. Manil. c. 4. Appian. Civ. l. I. Plut. Sert. et Pomp. Liv. Epit. Cic. pro Font. c. 3.

30. Magnum ea res terrorem Romæ concivit: vulgoque jam venturus in Italiam cum exercitu Sertorius puta-

Plut. Pomp. et Sert.

batur, maxime postquam Cn. Pompeii allatæ literæ sunt, in hanc sententiam scriptæ: 'Si adversus vos, patriamque, et Deos Penates, totiens labores et pericula suscepissem, quotiens a prima adolescentia ductu meo scelestissimi hostes fusi, et vobis salus quæsita est; nihil amplius in absentem me statuissetis, quam adhuc agitis, patres conscripti; quem contra ætatem projectum ad bellum sævissimum, cum exercitu optime merito, quantum est in vobis, fame, miserrima omnium morte, confecistis. Hac enim spe populus Romanus liberos suos ad bellum misit? hæc sunt præmia pro vulneribus, et totiens ob rempublicam fuso sanguine? Fessus scribendo, mittendoque legatos, omnes opes et spes privatas meas consumsi; cum interim a vobis per triennium vix annuus sumtus datus est. Per Deos immortales! utrum censetis me vicem ærarii præstare, an exercitum sine frumento et stipendio habere posse?

Sall. Hist. III.

31. 'Equidem fateor me ad hoc bellum majore studio quam consilio profectum: quippe qui nomine modo imperii a vobis accepto, diebus quadraginta exercitum paravi; hostesque in cervicibus jam Italiæ agentes ab Alpibus in Hispaniam summovi: per eas iter aliud, atque Hannibal, nobis opportunius patefeci: recepi Galliam, Pyrenæum, Lacetaniam, Ilergetes: et primum impetum Sertorii victoris, novis quidem militibus, et multo paucioribus, sustinui: hyememque in castris inter sævissimos hostes, non per oppida, neque ex ambitione mea, egi. Quid dein prælia, aut expeditiones hybernas, oppida excisa aut recepta enumerem? quando res plus valent quam verba. Castra hostium apud Sucronem capta, et prælium apud flumen Durium, et dux hostium C. Herennius cum urbe Valentia et exercitu deleti, satis clara vobis sunt. Pro quis, o grati patres, egestatem et famem redditis. Itaque meo et hostium exercitui par conditio est: namque stipendium neutri datur; victor uterque in Italiam venire potest.

32. 'Quod ego vos moneo quæsoque ut animadvertatis, neu cogatis necessitatibus privatim mihi consulere.

Hispaniam citeriorem, quæ non ab hostibus tenetur,[m] nos aut Sertorius ad internecionem vastavimus: præter maritimas civitates, quæ ultro nobis sumtui onerique Gallia superiore anno Metelli exercitum stipendio frumentoque aluit: et nunc malis fructibus ipsa vix agitat. Ego non rem familiarem modo, verum etiam fidem consumsi. Reliqui vos estis: qui nisi subvenitis, invito et prædicente me, exercitus hic, et cum eo omne bellum Hispaniæ in Italiam transgredietur.' Hæc epistola pervenerat Romam, cum adhuc in Urbe Lucullus consul ageret. Idcirco, negotio propere ad senatum relato, cum et res cogeret, et Lucullus, metu ne Pompeius ad Urbem veniens Mithridaticum sibi bellum præriperet, summo studio anniteretur; stipendium ei missum est.

Plut. Luc. et Pomp.

[m] *Hispaniam citeriorem, quæ non ab hostibus tenetur*] Magis placeret, *qua non ab hostibus tenetur*, ut intelligatur Hispaniæ citerioris ea pars quæ non paret hostibus. *Crev.*

SUPPLEMENTUM

LIBRI XCIV.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

1. INTEREA L. Lucullus consul, cum ad hostem pervenisset, eumque succinctum tantis copiis videret; prælio congredi minime tutum ratus, intra munimenta se tenebat. Sed lacessente apud Otryas (Phrygiæ locus est) M. Vario, qui missis ab Sertorio copiis præerat, eduxit suos, aciemque ordinavit. Cum in eo essent ut concurreretur, cœlum absque ullo, qui animadverti potuerit, conatu diruptum, inter duas acies ingentem flammæ molem immisit, colore argenti, forma dolii similem. Sic eo die, territis prodigio utrisque, a pugnando temperatum; Lucullusque ad priora consilia ducendi belli rediit. Plut. Luc.

2. Cum enim tot hominum millia in conspectu hostis alere non in longum facile fore Mithridati crederet; quo certius exploraret, quantum ei copiarum esset, captivos aliquot, seorsim unumquemque, jussit adduci. Ex quibus percontatus, quot quisque contubernales in castris, cum quanto cibariorum modo reliquisset; ita rationem iniit, ut intra triduum aut quatriduum fame laboraturos existimaret. Idcirco abundantem annonæ copiam in sua castra convehens, satis habebat, si hostem annona prohiberet. Per hanc occasionem cum equestria prælia frequentia fierent, iisque superior Romanus esset; milites Liv. Epit.

avidi pugnæ, nihilque suæ virtuti invium jactantes, in hostem uti ducerentur, postulabant. Recusante Lucullo, atque suam occasionem jubente expectari, prope seditionem ventum; vel injussu imperatoris pugnaturos clamantibus: donec accommodata tempori oratione mitigati quieverunt. Neque multo post imperatorii consilii salubritas apparuit, cum penuria commeatuum movere castra Mithridates cogeretur. Nam ille, quo Lucullum falleret, cœnatos milites statim abduxit, noctem obscuram atque nimbosam nactus, et oriente sole in Adrastiæ monte, qui Cyzico urbi est oppositus, consedit.

Plut. Luc. Strab. XII. p. 575.

3. Lucullus, composito agmine ita insecutus, ut ne pugnandi necessitas imponi invito posset; circa Thraciam, quam vocant, Comen, castra communivit. Cognito deinde ex captivis, regi circiter trecenta hominum millia, non ante paratis copiis, sed ex quotidiana subvectione maritima et frumentationibus ali, futura animo prospiciens, non continuit lætitiam, sed opere castrorum perfecto, advocavit concionem, atque apud circumfusos ita orsus est.

Plut. Appian. Mithrid. Plut.

4. 'Omnium gentium atque populorum institutis, qui utique consensus a recta ratione nunquam discedit, ita videmus observari, ut in re bellica multis hominum millibus unus plerumque imperator præsit: multas enim manus, sed unum consilium res militaris desiderat. Quemadmodum et in animantium corporibus compluria membra capitis unius imperio reguntur. Atque hoc non ideo tantum est utile, ne, si plurium sit arbitrium, pestilentissima rebus gerendis dissensio nascatur; sed ut, quod deliberatum est, donec agendi tempus advenerit, occultius sit et tectius. Atque hæc illa res est, quæ plurimam in imperatore patientiam poscit; ut constanter maneat in recte consultis, neque hostium ludibriis, neque suorum sermonibus inde se patiatur dimoveri.

5. 'Nec enim latere me potuit, quæ nuper ex civilibus bellis prava consuetudo plurimorum etiam ex vobis corruperit mentes, ut, cum milites imperatori operam navare debeant, imperatores ipsi esse velint, et, quid de summa rerum judicandum sit, decernere. Sed hos ego partes meas mihi relinquere, suas curare jubeo. Simul

autem omnibus lubens lætusque nuntio, nunc venisse tempus intelligendi, quo consilio pugnare volentium sit a me cohibitus impetus. Meis enim consiliis eo adactus hostis est, ut hunc in locum se dimiserit, ubi necessum sit eum paulo post rerum necessariarum penuria copias omnes amittere.

6. 'Dispicite igitur, quanto plus ego, quam vos omnes, providerim: quantoque melius consuluerim communibus rebus. Vobis congredi cum hoste collatis signis placuit: quod si esset factum, aut fusi essemus; aut magno cum sudore æquis pugnassemus viribus; aut, si faventissimi Dii fuissent, multo emtam sanguine obtinuissemus victoriam. At nunc prorsus incruentam reportabimus: idque fide mea spondeo: vos estote promissi memores.' Appian.

7. Cum deinde, montem magnum supra regis castra opportunum ad omnia conspicatus, occupare locum conaretur; neque, repellente præsidio, quod hortatu Taxilis aliorumque amicorum Mithridates imposuerat, potiri posset; inopinato fortunæ munere, quod viribus obtinere nequiverat, est consecutus. L. Magius, Sertorianis rebus diffisus, maxime quod occisum ab amicis ducem acceperat,[a] clam missis ad Lucullum nuntiis, reditum orabat: 'si ejus rei fides data esset, non sibi defore rationem, qua regi noceret.' Annuente Lucullo, regi persuadet, 'nihil referre, quo loco castra hostis metetur. Fimbrianas legiones, quæ essent apud Lucullum, propediem ad se transituras. Ita sine præliis et sanguine victoriam penes regem fore.' Grata erant quæ dicebantur, nec veri specie carebant: nota Fimbriani militis perfidia, et crebris adversus duces seditionibus. Idcirco negligente custodiam locorum Mithridate, Romani, angustiis sine incommodo superatis, castra in monte posuerunt. Ascon. in Verr. I. 34. Appian. Plut. Luc. c. 13. Appian.

8. Magna ea et multiplex utilitas Lucullo fuit. Ipsi commeatus sine metu subvehebantur; rex toto propemo-

[a] *Maxime quod occisum ab amicis ducem acceperat*] Sic memorat Appianus. Qui si non fallitur, necesse est omnino, ut aut hæc Magii proditio Luculllique victoria in sequentia rejiciatur, aut Sertorii mors, quæ l. XCVI. infra narrabitur, in anteriora retrahatur. De toto hoc negotio vid. Sigon. Commentar. in Fastos ad annum 680. *Crev.*

[Plut. Appian.] dum agro, fluminibusque omnibus, et lacu Dascylite exclusus, perquam angusta frumentatione utebatur. Neque discessuro satis patens exitus erat, fossas multis locis ob- [Oros. vi. 2.] jiciente Lucullo: neque Lucullum ob locorum opportuni- [Appian.] tatem vi poterat depellere:[1] et jam, inclinante tempore anni, reliquam annonæ spem interclusum tempestatibus mare solicitabat. Idcirco duobus imperatoribus varii animorum habitus erant: Lucullus admonebat amicos 'tempus adesse præstandi quæ promiserat;'[b] Mithridates errore, postquam corrigi jam nequibat, intellecto, multa et diversa secum agitabat.

9. Tandem, licet cum tanta militum multitudine vel per medios hostes erumpi posse videretur, oppugnandæ urbis consilium sedit. Fimbrianorum transitionem, cujus facta spes, subito discessu impedire inconsultum putabat. [Plut. Luc. c. 19.] Et; quia Chalcedonensi pugna Cyziceni decem naves cum tribus hominum millibus amiserant, tanto facilior erat futura urbis expugnatio. Pretium autem operæ, si Cyzi- [Cic. pro Mur. c. 15.] cus capta esset, ingens ostendebatur: et hac velut janua Asiæ perfracta, futurum erat, ut victori tota provincia [Plut.] pateret. Accedebat, quod ita omnia ad urbem clausa itinera erant, ut oppidani, licet in conspectu haberentur Luculli castra, tamen ubi esset ignorarent.

[Strabo.] 10. Quippe Cyziceni in cognomine insula ad Propon- [Plut.] tidem colebant; et Mithridates, milite abundans, decem a terra castris oppidum assidebat: et ad fretum, quo a continenti dirimitur, utroque latere naves quadringentas [Strabo.] admoverat: et barbari Romana castra digito monstran- [Plut.] tes, obsessos horribili mendacio terrebant, Armeniorum Medorumque missas a Tigrane copias ibi consedisse dictitantes. Non tamen desponderunt animum, quanquam summa contentione omnibusque viribus oppugnarentur.

1 Βιάζεσθαι legitur apud Appian. Unde *vi* . . . *depellere* correxit Crev. pro *sic* . . . *depellere* in edd. priorr. exhibitum.

---

[b] *Tempus adesse præstandi quæ promiserat*] Ante Clericum legebatur *promiserant*: quod manifeste vitiosum probatur ex c. 6. supra, et ex iis Appiani verbis quæ hoc loco intuetur Freinshemius. Ea sic se habent: ὁ Λεύκουλλος τοὺς φίλους ἀνεμίμνησκε τῆς ὑποσχέσεως, καὶ τὸ ἐπαγγελθὲν ὡς παρὸν ἐδείκνυε. *Crev.*

Etenim Mithridates, capto suburbio, navalia duplici muro obsepserat: et, reliqua urbe circumvallata, magnos excitabat aggeres, aliaque opera multa studiose faciebat; turres et testudines, et insignem ante alias machinam, centum cubitorum helepolin, e qua turris alia tollebatur, catapultis instructa, quæ telorum et lapidum quaquaversum velut imbrem spargerent, Niconidæ Thessali opus. Ad portus porro duæ quinqueremes inter se firmiter devinctæ aliam turrim sustinebant, ita fabricatam, ut, ubi muro admota esset, pons ex ea demitti subito in mœnia posset. Strabo. Appian. Plut. Appian.

11. His omnibus paratis, antequam vim tentaret, captivos Cyzicenorum omnes in conspectum suorum adduxit, sperans illorum caritate lacrymisque moveri ad deditionem oppidanos posse. Sed illos multa nequicquam obtestantes Pisistratus Cyzicenorum prætor 'abstinere nihil profuturis precibus' jussit; 'et postquam semel in potestatem hostium venissent, fortiter ferre calamitatem.' Frontin. Strat. IV. 5. 21. Appian.

12. Sic exploso commento regis, ad seriam dimicationem ventum: quia progressa in navibus turris, ponte mœnibus injecto, quatuor armatos muris imposuerat. Id spectaculum ita perterrefecit obsessos, ut, si continuo secuti plures fuissent, in magno periculo res Cyzicena fuerit. Sed, dum etiam in turri trepidatur, propugnatores, resumtis animis, quatuor illos detrudunt: navesque pice perfusas, et igni appetitas, inhibere retro cogunt, et se discrimini subducere. Sic maritima oppugnatio in irritum cessit. Sed a terra triplex eadem die conatus factus,[c] machinæque admotæ, gnaviter ad defensionem concurrentibus oppidanis, uti quoque loco necessitas postulabat. Arietes aut libramentis saxorum injectis præfringebantur, aut laqueis eorum avertebantur ictus, aut objectis e vimine cratibus lana repletis eludebantur. Contra ignita tela

[c] *A terra triplex eadem die conatus factus*] Non hæc est Appiani mens, sed tertiam hanc esse eadem die tentatam a Mithridate Cyzici oppugnationem; *τρίτα δ' αὐτοῖς ἐπήγετο τῆς αὐτῆς ἡμέρας τὰ ἐν τῇ γῇ μηχανήματα ὁμοῦ πάντα.* Primo nimirum captivorum lacrymis Cyzicenos expugnare conatus fuerat Mithridates; secundo, admotis maritimis viribus; tertio tum, terrestribus. *Crev.*

aceti et aquarum copia præsto erat. Cetera missilia vestibus centonibusque oppansis impetu fracto cadebant irrita. Nihil denique, quod humana suggerere aut exequi industria possit, a Cyzicenis omittebatur. Neque tamen prohiberi potuit, ne pars mœnium succensa sub vesperam concideret. Sed hostis, ne per ruinas irrumperet, ardore incendii vetabatur. Idcirco sequenti nocte obsessi, alio munimento excitato, clauserunt locum.

13. Mithridates, vanæ oppugnationis dolore æger, varie se torquebat, non solum virtute obsessorum, sed etiam casibus territus, quos plerique ad faventia Cyzicenis numina referebant. Aristagoras enim, qui in summo magistratu populi agebat, Proserpinam astitisse sibi in somniis asserebat, dicentem, 'adversus Ponticos tubicines, Africum se tibicinem comparasse.' Mirantibus hanc vocem Cyzicenis, sub primam lucem intumescere mare, ventisque sibilantibus machinæ stridere cœperunt. Mox incredibili vehementia coortus auster turres hostium, inter quas et illam insignem centum cubitorum altitudine, momento disjecit; et machinas reliquas ita laceravit, ut inutiles redderentur. Iliensium quoque multis apparuisse per quietem Minervæ speciem ferunt, multo sudore manantis, ostensaque pepli parte disrupta, dicentis, 'modo se ab ope Cyzicenis ferenda reverti.'

Jul. Obs. Plut. Appian. Plut.

14. Aliud deinde miraculum captas superstitione mentes, pro diversarum partium studiis, spe aut metu replevit. Cyziceni præcipua religione Proserpinam venerabantur; cui et ab Jove dotis nomine datam insulam asserebant. Ei quotannis vacca nigra faciebant: et dies solennis sacrificii aderat, nec destinata Deæ hostia suppetebat; sed cum cetero Cyzicenorum armento trans fretum in pascuis, et in potestate hostium erat.

Appian. Plut.

15. Idcirco ut humanis ingeniis proclive est cultus divini magisterium sibi sumere; Messeniorum atque Lacedæmoniorum exemplo, qui centum tripodas statuere jussi, e ligno aut luto fecerant, pastam e farina formarunt in bovis figuram. Jamque admovebant aris: cum per mediam urbem cursu fertur vera victima, quæ, relicto armento, sola per hostium classem de montibus adnataverat, ne

Pausan. IV. Plut.

claustris quidem, quæ ad angustias portus exstructa erant, morantibus, et sub aquis emenso quod illa obtinebant spatio. Appian.

16. Sacrificio summa Cyzicenorum lætitia, ob præsentem, ut interpretabantur numinis favorem, peracto; regem amici ne eum Diis pugnare pergeret hortabantur. Ille nihil territus, a cervice, qua Dindymo monti urbs connectitur, aggere ducto, turres imposuit, tutiores a venti impetu futuras; cuniculos quoque egit: alacriter occurrentibus ad omnia obsessis, qui vicissim et ipsi suffodientes humum, aliquando ab ipso rege in cuniculis suis opprimendo haud multum abfuerunt. Inter hæc etiam comperta Luculli præsentia magis erecti sunt animi: postquam missus ab Archelao Demonax primus id nuntium in urbem intulit; dubitantibusque puer, qui captivitatem hostium fuga evaserat, interrogatus ubi castra Romana essent, digito commonstravit. Strabo. Appian. Strabo. Plut.

17. Neque prætereunda est via, qua nuntius Luculli obsessam in urbem penetravit. Namque duos maximos utres levi tabulæ subjecerat: utribus insutæ literæ Luculli erant, quo adversus humorem tegerentur. Ab inferiori parte duæ regulæ distantes invicem utres continebant. Huic machinæ impositus, per trajectum, septem millia passuum habentem, pedibus iter aggubernans, inter molem Mithridatis atque insulam, vitabundus hostium classem, ad urbem pervenit: nam procul visentibus non homo, sed marina pistrix esse creditus, nemine curante, evaserat. Tandem et præsidii immittendi Lucullo reperta est ratio. In Dascylite lacu actia satis magna commeabant. Eorum quod erat capacissimum plaustris deduxit ad mare, militibusque replevit. Hi, noctu transmisso freto, incolumes pervenerunt in urbem, quorum auxilio confirmati Cyziceni, crebris eruptionibus fatigarunt hostem, machinasque ejus incenderunt. Sall. Hist. III. 6. Sidon. Carm. XXII. v. 168. Front. III. 13. Oros. VI. 2. Sallust. Frontin. Flor. III. 5. Strabo. Plut. Appian.

18. Tolerabat tamen obfirmatus animo Mithridates, quamdiu, celantibus rem ducibus, famem exercitus ignorabat. Postquam superveniens hyems maritimos commeatus præclusit, et confecti inedia milites ne cadaveribus quidem humanis abstinebant, et e cibis insalubribus Plut. Sall. Hist. IV. in Epist. Mithrid. Appian.

Plut. Sidon. morbos mortesque contagio vulgabat; ut se parte copi-
Carm. II. v. 513. et arum exoneraret, observato tempore, quo profectus ad
XXII. 165. arcis cujusdam oppugnationem Lucullus aberat e castris,
Appian. Strabo. peditatus inutilem turbam, et omnem ferme equitatum,
Memnon. cum grege jumentorum inopia pabuli languido, et detri-
Sall. Incert. 17. tis ungulis claudicante, aversis ab hoste itineribus in Bi-
Oros. Plut. thyniam misit.

Appian. Plut. 19. Ea res cum propere nuntiata Lucullo esset, noctu
rediit ad stativa; et postridie dubia adhuc luce, nec hy-
berna tempestate deterritus,[4] cum decem cohortibus delec-
tis et equitatu insecutus est. Nivosa dies erat, et incom-
moda multa properantibus objiciebantur. Itaque, parte
militum ob frigoris asperitatem deficiente, cum reliquis ad
Rhyndacum adeptus est barbaros, dum in transitu flumi-
Appian. Memnon. nis necessariam moram trahunt. Multa ibi regiorum cæ-
des facta. Vivi quindecim millia capti, cum sex equorum
millibus, et jumentorum propemodum incredibili multitu-
Plut. dine: tantis copiis ita deletis, ut etiam ex Apollonia fœ-
minæ procurrerent in campos, diriperentque sarcinas, et
interfectorum cadavera spoliarent.

20. Adversa Propontidis et Bithyniæ, sub idem tem-
Oros. pus aggravavit aliarum Mithridatis copiarum clades. Fan-
nius enim, et Metrophanes regius prætor, a Mamerco victi,
cum duobus millibus equitum in Mysiam[e] profugerunt:
atque inde in Mæoniam digressi, cum hostem evasisse
putassent, ipsius soli, cui se crediderant, plusquam hos-
tiles insidias sunt experti, feceruntque vulgatæ fabulæ
Strab. XIII. p. 627. fidem, Arimos[2] ibi et fulminati a Jove gigantis cubile

2 Ex Strabone emend. Crev. In edd. præcc. legitur *Animos*.

---

[4] *Postridie dubia adhuc luce, nec hyberna tempestate deterritus*] Hic omnes editiones variant. Prima habet, *postridie dubia adhuc huc, nec hyberna:* Donjatiana, *dubia adhuc, nec hyberna:* Clerici editio, *postridie nec dubia adhuc, nec hyberna.* Duarum antiquiorum lectiones insulsæ sunt: postremæ emendatio ulcus tegit, non curat. Recurrimus ad Plutarchum, qui habet, *πρωῒ δὲ χειμῶνος ὄντος.* Quæ verba, cum prima editione collata, nihil dubium relinquunt, quin Freinshemius voluerit quod edidimus. *Crev.*

[e] *In Mysiam*] *Mœsiam* præferunt priores editiones, atque ipse Orosius. Et sane Mœsia et Mysia unum idemque nomen est. Sed usus invaluit, ut Mœsia in

ponenti. Delati certe in loca cæca subter terram incendio infamia, saxis quoque et humo quasi fuligine quadam occultum ignem prodentibus, magna cum solicitudine oberrarunt; donec, tandem via reperta, in castra regia reversi sunt. Eodem tempore præfectus regis Eumachus, post egregios successus, necatamque cum uxoribus et liberis civium Romanorum magnam multitudinem, Pisidia Isaurisque subactis, Cilicia tentata, cum in Phrygia bellum movisset; Dejotarus Gallogræciæ tetrarcha, vagantem assecutus, magna clade affecit. Oros. Appian. Liv. Epit. Oros.

21. Hoc etiam anno Cn. Pompeius in Hispania prospere bellavit cum Q. Sertorio: qui, jam curis et laboribus fessus, et quia se peti videbat eorum insidiis, qui, se remoto, salvi esse non poterant, ad obeunda ducis munia segnior, in luxum et libidines declinabat. Unde cum frequentius succumberet, quotidie ad iram pronior, multis ob suspicionem doli crudeliter interfectis, ceteros ad maturandam conjurationem acrioribus stimulis incitavit. Liv. Epit. Appian. Civ. I.

22. Erant illi jam antea, simul ex ingenti metu, per virtutem atque felicitatem Sertorii, animos ad spem transtulerant, livore et æmulatione potentiæ infensi: et crebris Perpernæ sermonibus incendebantur, qui sibi deberi summam imperii propter nobilitatem generis existimabat. Idcirco clandestinis opprobriis Sertorium apud credulos onerando, sortem suam ceterorumque invidiose deflebat. 'Quis enim,' inquit, 'malus genius eo calamitatis nos compulit, ut Syllæ terrarum omnium marisque dominium obtinenti parere dedignati, ubi licuisset domi manentibus, salva dignitate, salvis facultatibus in otio degere, Sertorium sequamur; et voluntariam sub inani libertatis specie servitutem amplexi, dicto exulis geramus morem? Egregio scilicet præmio, quod ridicula omnibus appellatione senatus vocamur; sub decoro nomine, non minus laborum contumeliarumque, ac si Celtiberi aut Lusitani essemus, perferentes! Plut. Sert. c. 41.

23. 'At qui Romæ remanserunt, cum amplissimis emo-

Europa regio ad Danubium, Mysia in Asia regio vicina Bithyniæ et Phrygiæ frequentius vocetur. *Crev.*

lumentis sacerdotia et magistratus capiunt; provincias sortiuntur; triumphos ducunt: et uno pridem remoto domino, ipsi rerum omnium moderatores sunt et arbitri. At nos contemtum et vile vulgus obscuri hominis imperio premimur: perpetuumque et ipsi dictatorem, sed deteriore conditione nostra, patimur, quam illi Syllam habuerunt. Sylla enim, armis sane potentior, ab invitis forsitan, sed tamen jus istud habentibus, dictaturæ novi generis imperium obtinuit, sed paulo post sponte sua positurus. Hic neque bello nos vicit, ut vel hoc jure plus pollere debeat; neque nostris suffragiis adeptus potentiam, tenet stringitque, non temporum limites ullos, non rerum aut negotiorum circumdari patiens. Ad hæc Sylla hic crudelior, non inimicos suos tantum, ut ille, proscribit; sed socios omnis fortunæ amicosque trucidat, vitam his eripiens sine quorum ope vivere ipse non potuisset. Neque licet, aut vacat de aliorum interitu queri. Jam ubi hos sermones aliquo indicio resciverit, hæc libertas nobis ultimo cruciatu luetur.'

24. Atqui his querelis occupatæ hominum mentes imperia Sertorii contemnebant: aut si qui suscepissent, contra utilitatem et consilium ejus bene cogitata in exitium, omittendo præcepta, faciendo vetita, convertebant. Destitutusque ministerio Sertorius, cum multa præclare provideret, non alium consiliorum fructum, quam tædium irriti laboris, et duræ indignæque sortis gravem atque inanem conquestionem, capiebat.

Pigh. Ann. 680. Cic. in Verr. III. 70. Flor. III. 6. Cic. pro Leg. Manil. c. 12. Sall. Incert. in Or. Cottæ. Cic. in Verr. III. 7.

25. Anno sequenti M. Terentius M. F. Varro Lucullus, C. Cassius Varus, consules facti, legem Terentiam et Cassiam frumentariam tulerunt, ut annonæ urbis consuleretur.* Piratis enim maria diu infestantibus, sublato generis humani commercio, non modo negotiatores navigare prohibebantur, sed ne classibus quidem Romanis tutus cursus erat. Igitur plebs penuria commeatuum sæpe tumultuabatur; curamque patrum intendebat, ut omnia expediundæ annonæ remedia tentarent. Igitur L. Octavio, C. Cottæ consulibus permisit senatus, ut vini et olei

* A. U. C. 679. A. C. 73.

decumas, et frugum minutarum, quas quæstores in Sicilia vendere consuevissent, Romæ venderent: et mox Q. Hortensius in ædilitate, sesquimodiis in capita divisis, magnam a populo Romano gratiam inivit; quia caritas annonæ faciebat, ut, quod re parvum erat, tempore magnum videretur. Deinde M. Tullius Cicero quæstor frumenti maximum numerum ex Sicilia misit. Cic. in Verr. III. c. 92. Cic. pro Planc. c. 26. Plut. Cic. c. 8.

26. Quæ omnia cum tanta populi multitudo facile absorbuisset, nec ideo difficultas annonæ cessaret,[3] consules ex senatusconsulto tulerunt, ut frumentum a Siciliæ civitatibus emeretur. Ad hanc frumenti emtionem ex inopi atque exhausto ærario per triennium prope centies et vicies[f] erogatum est. At hæc modica in præsens auxilia solabantur potius, quam tollebant penuriam: neque antea reddita Urbi solita copia commeatuum est, quam Cn. Pompeii virtute piratæ toto mari arcerentur. Cic. in Verr. III. 70.

3 *Cessabat* edd. ante Crev.

[f] *Centies et vicies*] Marcæ argenti nostrates 46875. *Crev.*

SUPPLEMENTUM

LIBRI XCV.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

Liv. Epit. Eutrop. VI. Marcellin. XXIX. 26. Sext. Ruf. c. 8. Flor. III. 4.

1. Hoc anno C. Scribonius Curio, Dardanis in Thracia victis, bello finem imposuit, acribus suppliciis domita inquietarum gentium ferocia, cum rebellium primores amputatione manuum, ceterorum plerosque morte mulctavisset. Eadem expeditione Mœsi quoque subacti: et ad Danubii Daciæque terminos ventum. Ne ulterius procederetur, insidiosa loca densique saltus impedimento fuerunt.

Pacat. Panegyr. c. 23. Liv. Epit. Vell. II. 30. Eutrop. VI. Oros. V. 24. Appian. Civ. I. Plut. Crass.

2. Novum inter hæc bellum contemtis initiis (adeo nullius imperii tuta vel domi potentia est) in maximas Italiæ calamitates evaluit. Quatuor et septuaginta gladiatores Capuæ ex ludo Cn. Lentuli profugerunt, Galli plerique, pertæsi pessimæ sortis, ad quam eos non suum aliquod scelus, sed iniquitas domini coëgerat. Hi cum, verubus atque coquinariis cultris e popina correptis, oppido erupissent, in plaustra quædam inciderunt, quibus arma gladiatoria portabantur. Atque illi, velut munere Deum oblatis armis alacres, in munito quodam colle constiterunt, ducibus tribus creatis, inter quos Spartacus eminebat, Thrax gente, et ab ineunte ætate pastor; sed animo et viribus ingens, nonnulla quoque belli peritia, quod inter stipendiarios militaverat, ferociam originis instituti-

Flor. III. 20. Appian. Plut.

que prudentia et moderatione temperabat. Uxor ei oriunda indidem aderat; quæ Bacchici numinis plenam se ferens, quo primum tempore Romam venalis est deductus, conspecto dracone circa dormientis caput instar coronæ convoluto, magnam viro potentiam prædixerat. Cognito hominum consilio, statim ex oppido venerunt armati, qui eos ex fuga reprehenderent. His fusis fugatisque, cum multa arma militaria cepissent, abjectis gladiatoriis, quæ oderant, illa læti gratulabundique sumserunt.

3. Inter hæc Claudius Pulcher legatus, cum tribus millibus armatorum ex Urbe accurrit; et ad Vesuvium montem, quo illi se receperant, castris positis, aditum, qui unicus ea parte, atque is difficile tamen et impeditum iter præbebat, obsedit. Illi nullas circa stationes, qua inaccessus videbatur, conspicati, per abrupta cavasque fauces catenis ex vite sylvestri confectis se demiserunt, uno relicto, qui, dejectis armis, postremo ipse quoque descendit. Spartacus postquam incolumes omnes recepit, solerti cum audacia statim ad castra Romanorum duxit, et improvisi periculi consternatione ita terruit Claudium, ut turpi fuga castris desertis, aliquot cohortes quatuor et septuaginta gladiatoribus cederent. Liv. Epit. Plut. Vell. Flor. Plut. Frontin. I. 5. 21. Flor. Plut. Oros. Frontin.

4. Res prosperæ, ut assolet, statim invenerunt socios, multique pastores, durum et pernix genus, accesserunt ad partes: quorum robustissimum quemque armavit Spartacus, reliquos antecursorum et velitum numero habuit. Servitiis deinde ergastulisque concitatis, cum celeriter ad hominum millia decem coivissent, quod armorum erat inopia, scuta ex vimine dedit. Eratque is facilis labor solitis vasa agrestia ex viminibus nectere: et unoquoque se ad eam artem in formam equestris parmæ armante, celeriter confecta res est. Mox mactatis pecoribus, parmas cooperiebant, cum coria recens detracta quasi glutino adhærescerent. Ferro dein ergastulorum recocto, gladios ac tela fabricabant. Plut. Liv. Epit. Flor. Sall. Hist. IV. Front. I. 7. Flor. Sallust. Flor.

5. His rebus festinare coactus P. Varinius prætor, cui senatus negotium extra ordinem dederat, cum justo exercitu, sed tumultuarie conscripto, advenit. Sed legatum ejus Furium cum duobus millibus militum præmissum a Liv. Epit. Appian. Plut.

prætore acie congressi fugitivi fuderunt. Qua victoria usi sævius etiam infestiusque totam Campaniam pervagati sunt. Nec villarum atque vicorum vastatione contenti, Coram, Nuceriam, et, quæ Romanis exercitibus tot per annos restiterat, Nolam, crudeliter populabantur. Nactique nonnullos quibus maxime infensi erant, eorum morti nefandum in modum illudebant, lacera corpora, sed adhuc spirantia, ne cito dolore defungerentur, omittentes. Alii in tecta jaciebant ignes: multique ex locis quæ occupata erant servi, quos ingenium socios dabat, abdita a[1] dominis, aut ipsos trahebant ex occulto. Neque sanctum aut nefandum quicquam fuit iræ barbarorum, et servili ingenio; nequeunte[2] prohibere Spartaco, quanquam multis precibus oraret.

Flor.

Sall. Fragm. ex Biblioth. Reg.

6. Igitur, ut alio consilio eos ab hac immanitate abduceret, simulque adventus sui celeritate præverteret nuntios; raptim in Lucaniam ductis copiis, Cossinium, qui datus prætori adjutor fuerat, cum magna militum manu apud Salinas agentem ita improviso impetu oppressit, ut nihil propius sit factum, quam ut lavantem comprehenderet. Impedimenta certe ejus omnia diripuit, vestigiisque fugientium hærens multos occidit, et castra eorum cepit, ipso ibi Cossinio interfecto.[a] Hinc Lucaniæ magnam partem, Thurinum maxime Metapontinumque agrum, in potestate fugitivi habuerunt, ipsis quoque urbibus eodem bello potiti.

Plut.

Flor.

7. At Varinius, dum hæc aguntur a fugitivis, ægra parte militum autumni gravitate, neque ex postrema fuga, cum severo edicto juberentur, ullis ad signa redeuntibus, et qui reliqui erant, per summa flagitia detrectantibus militiam; quæstorem suum C. Thoranium, ex quo præsente

Sallust. Fragm.

1 Aberat ab edd. præpos. a priusquam Crev. ex Sallust. præposuit.
2 *Nequiente* edd. ante Crev.

[a] *Ipso ibi Cossinio interfecto*] E regione horum verborum in margine hæc in editione Doujatiana legitur notula: "Ibi in sylva (an *Sila*) fuerunt.' Sallust. Incert. IV. 7.' Nimirum hæc Sallustii verba, quæ inter ejus fragmenta reperiuntur, Incert. 8. 'In sylva Sila fuerunt.' Videtur Freinshemius referre voluisse ad hanc Spartaci victoriam. *Crev.*

vera facillime noscerentur, in Urbem miserat: et tamen interim cum volentibus in expeditionem prodiit. Auxiliis deinde contractis, cum quædam non improspere gessisset, contra morem fiducia augeri Romanis et promi lingua cœpit. Quo Varinius contra spectatam rem incaute motus, novos incognitosque et aliorum casibus perculsos milites ducit tamen ad castra fugitivorum presso gradu; silentes jam, neque tam magnifice sumentes prælium quam postulaverant.

8. At fugitivi certamine consilii inter se juxta seditionem erant, Crixo et gentis ejusdem Gallis atque Germanis obviam ire et ultro offerre pugnam cupientibus. Contra Spartaco dimittere quæ haberent e loco commoda, et, quam integro exercitu sperarent, cum periculo victoriam quærere non placebat. Quo deinde ordine ac loco res unaquæque gesta sit, amissis, quæ de hoc bello erant prodita, non habeo dicere. Illud certum utique habetur, multis præliis victum a Spartaco Varinium esse, et adeo Plut. ægre elapsum, ut equum illius lictoresque cum fascibus Appian. Flor. et insignibus magistratus ad Spartacum fugitivi detulerint, quibus etiam postea usus est.

9. Eodem tempore cum forte præclusus a P. Varinio Frontin. Spartacus fuisset, insigni astu elapsus est. Cum enim Strat. 1. 5. 22. operibus hostium in arctum coacti essent fugitivi, consumtis jam alimentis, nec suppeditantibus ex propinquo, secunda vigilia cuncti egrediuntur, relicto buccinatore in castris, et ad vigiliarum speciem procul visenti cadaveribus, quæ erexerant fulta palis, per modica intervalla ante portam fixis. Ea veste atque armis adornata cum per tenebras, aut dubia adhuc luce satis tegerent fraudem, t per tota castra ignes collucerent, facile deceptus hostis est, ut eodem adhuc loco fugitivos esse crederet. Multa demum lux aperuit[b] quid actum esset, missique sunt equi

[b] *Multa demum lux aperuit*] Hæc et quæ sequuntur usque ad finem capitis, itidemque paucula quædam ex ea narratione quæ præcessit de eluso Spartaci fraude Varinio, undenam sumserit Freinshemius, nulla diligentia reperire potuimus; nec quicquam omnino de hoc Spartaci facto in Sallustianis Fragmentis extat, quæ tamen hic in editione Doujatiana ad marginem allegantur. *Crev.*

tes, qui vestigia Spartaci scrutarentur, et quantum possent damni ac moræ facerent. At ille, visis equitibus, priusquam cum reliquo exercitu adesset Varinius, propere nanctus idoneos ex callibus duces, Picentinis, deinde Eburinis jugis occultus ad Nares Lucanas, atque inde prima luce pervenit ad Popili Forum, ignaris cultoribus.

Sall. Hist. III. 22. 10. Ac statim fugitivi contra præceptum ducis rapere ad stuprum virgines, matres, et aliis sceleribus operam dare; multum obtestante Spartaco, cui præter humilitatem sortis, nihil ad eximii imperatoris tuendum nomen deerat. Plut. Neque sapientiæ egebat, qua futura prospiceret: victoque Varinio, cum majorem esse Romanam potentiam intelligeret, quam ut sperare interitum ejus posset, auctor ad Alpes eundi suis erat, ut iis superatis, diversi Thraces Gallique suam quisque patriam repeterent. Sed illi multitudine confisi, et elati successu, spernebant salubre consilium, et devastanda Italia, suæ libidini avaritiæque indulgebant. Jam enim circa Consentiam et Metapontum Oros. v. 24. delectibus agendis ita creverant, ut tum quidem Spartacus triginta millia, Crixus decem sub signis habuisse tradatur. Nam tertius ducum Œnomaus superiore bello[c] perierat.

11. Interea, dum Romana arma domi a servis contemnuntur, in remotis provinciis contra potentissimum regem, Liv. Epit. imperatore Lucullo, magna cum gloria fulgebant. Omnem jam non commeatum modo Mithridates, sed etiam opes, copias, spem denique expugnandæ Cyzici consumserat. Memnon. Igitur, Hermæo Varioque traditis peditibus, quorum numerus adhuc triginta millia superabat; ipse maritimo itinere in regnum cogitabat reverti.

Plut. Luc. Memnon. 12. Noctu, quo falleret obsessos, conscendi navigia jussit. Sed ea majoris trepidationis causa fuit. Dum, inter tenebras, metu reverentiam imperii vincente, certatim et promiscue ad naves ruitur, quædam[3] cum his qui

[3] Ante *cum* exhibetur in edd. priorr. Crev. vox *ita*.

[c] *Superiore bello*] Id est, superiore prælio. Sic enim loqui solet Orosius, cui hæc debentur. *Crev.*

inscenderant, summersæ sunt; aliæ turbatæ atque circumactæ plus adhuc moræ consternationisque fecerunt. Hoc modo ægre solutis anchoris Parium rex pervenit. Quod ubi postridie a Cyzicenis est cognitum, excurrentes in Pontica castra, reliquam adhuc ægrotam multitudinem conciderunt, ablatis quæ verti in prædam poterant. Appian. Mithrid. Memnon.

13. Sub idem tempus Archelaus classis regiæ præfectus[d] (Aristonicum Plutarchus appellat) in potestatem Luculli pervenit. Miserat eum Mithridates, ut negotium facesseret hosti, ne recedentem a Cyzico sequi posset: dederatque decem millia aureorum,[e] ad Fimbrianas corrumpendas legiones. Sed ille fidem a perfidis inepte sperare ausus, cum tanquam ad accipiendas copias destinato tempore venisset, occisis quos secum adduxerat, comprehenditur. Lucullus, audito pedestres Mithridatis copias Lampsacum petere, continuo insecutus, ad Æsepum amnem deprehendit, qui tum anni tempore pluvioso plurimum creverat. Ibi Granicus et Æsepus amnes cruentarunt undas; regiorumque partim aquis hausta, partim hostilibus concisa armis, ad millia viginti perierunt, magnus præterea captus est numerus: plusquam undecim millia Varianorum militum[f] in prælio ceciderunt. Ceteros, cum se munimentis oppidi clausissent, Lucullus obsedit: donec a Mithridate missa classis, et illis et Lampsacenis omnibus exportatis, vacuam urbem victori reliquit. Plut. Memnon. Appian. Flor. III. 5. Plut. Oros. VI. 2. Appian.

14. Hic eventus obsidionis Cyzicenæ fuit; qua periisse de regiis militum lixarumque ad trecenta millia putantur. Cyziceni, sua et Luculli virtute incolumes, quo grati erga benemeritum essent, ludos victoriæ solennes instituerunt, Lucullea vocantes: ipsumque, cum ingressus urbem esset, exquisitis honoribus acceperunt. Mithridates interea, cum quinquaginta naves, in quibus decem millia delecto- Plut. Oros. Appian.

[d] *Archelaus classis regiæ præfectus*] Vid. supra XCIII. 19. *Crev.*

[e] *Decem millia aureorum*] Marcas auri 312. uncias 4. *Crev.*

[f] *Plusquam undecim millia Varianorum militum*] Duas postremas voces ex Orosio adjecimus, nisi quod ille habet *Marianorum*, quia nempe, quem Freinshemius, Appiano obsecutus, *Varium* appellat, is Orosio *Marius* est. Ceterum intelligendum est undecim hæc millia comprehendi in viginti illis millibus regiorum, quos Plutarchus periisse memorat. *Crev.*

rum virorum imposuerat, L. Vario, et Alexandro Paphlagoni, et Dionysio eunucho tradidisset, cum aliquanto ampliore numero Perinthum navigavit: frustraque tentata oppidi capiundi spe, Nicomediam Bithyniæ petiit, postquam apud Parium ex utraque classe multas naves tempestate perdidisset.

Memnon.

Sall. Hist. IV. in Epist. Mithrid.

15. Neque Lucullo tempus per otium transigebatur, quin, ex omni Asia navibus ad Hellespontum contractis, classem compararet: tanta fiducia, ut senatui tria millia talentorum [g] ad eos usus decernenti rescriberet, 'summam eam ærario se parcere: neque ideo minus auxilio socialium navium Asiam ab incursu regiorum esse liberaturum.' Neque promissa ejus magnificentiora, quam facta, fuerunt. Classem ita distribuit, ut cum parte navium ad recipiendas Phrygiæ urbes Valerium Triarium; cum aliis Voconium Barbam ad distinendum Nicomediæ Mithridatem mitteret: ipse reliquis ad ea quæ occurrerent usurus.

Appian. Plut.

Appian.

16. Ab omnibus feliciter res gesta. Triarius Apameam, quæ Cibotus cognominabatur, maximum post Ephesinam urbem Asiæ emporium, obsedit. Erant magna beneficia regis penes Apamenos, quod terræ motibus quassatam urbem, centum talentis [h] publice dono datis, refecerat. Igitur acris aliquamdiu defensio, et post expugnationem, cædes eorum etiam qui in templa confugerant, fuit. Dum ad hunc modum Apamea vastatur, Prusa quæ sub Asiatico Olympo jacet, per Barbam capta ac direpta est. Triarius etiam Prusiadem maritimam urbem, quæ olim Cius fuerat, volentibus oppidanis recepit, qui præsidium regis expulerant, eo merito libertatem ab Romanis adepti. Ea res etiam Nicæam tradidit Romanis, diffugientibus noctu ad Mithridatem qui tuendæ fuerant impositi, quod animos Nicæensium ad Romanam amicitiam inclinare sensissent.

Strabo XII. p. 577.

Id. ib. p. 579.

Memnon.

Appian.

Oros.

Appian. Memnon.

Strabo XII. p. 564. Appian. Memnon.

17. At vero Lucullus, qui ab Hellesponto Troadem petierat, cum in fano Veneris pernoctasset, vocari se a Dea ad oberrantem in proximo prædam somniavit. Sta-

Plut.

[g] *Tria millia talentorum*] Marcas argenti 281250. *Crev.*

[h] *Centum talentis*] Marcis argenti 9375. *Crev.*

timque jussis convocari amicis, Græcisque comitibus; ' Non potui differre,' inquit, ' quin protinus exponam vobis, quod mihi visum obvenit in templo.' Somnio deinde narrato, ' Talis, inquam, per quietem obversata mihi species est, sed ita expressa, et velut solidæ comprehensionis, ut ista videre ac audire totis sensibus, non autem per inanes somni figuras imaginari crederem.

18. ' Sane jam olim sæpius, sed maxime, cum pro quæstore missus a Sylla ad Ptolemæum Alexandriæ agerem, de omnibus ejusmodi rebus diligenter audivi disserentes doctissimos viros. Erat enim tum etiam hic Antiochus mecum; et antea jam Heraclitus Tyrius agebat Alexandriæ, qui et Clitomacho multis annis, et Philoni operam dederat. Sed ita mihi hæc intricata, et ab hominis certa cognitione remota videbantur, ut inter disputationes eruditorum, id semper probabile videretur, quod a disserente defendebatur. Nam etiam qui decreta sua parum confirmarent plerumque sententiam adversariorum haud inepte refellebant. Igitur eo inclinabam, ut incertam omnium opinionem,[1] neque firmiter comprehendi posse quicquam arbitrarer.

Cic. Acad. Quæst. IV. 2. et 4.

19. ' Sed unum ubique occurrebat irrefragabilis veritatis argumentum, ut, si dubitandum esse de omnibus putarem, id tamen scire viderer, esse utique de rebus dubitationem, et me esse qui dubitarem. Ab hoc minime obscuro aut fallaci gradu statim eo ascendebam, ut sine ulla fluctuatione comprehenderem, esse aliquam humana superiorem naturam, quando nec ipse me fecissem; et, quoniam essem, ab aliquo certe factus essem. Id autem cujus potentia, et ego, et quicquid est, nec ab se ipso est, extitissemus, non aliud intelligere poteram, quam quod video Dei appellatione apud omnes censeri. Nam etiamsi plerasque apud gentes complures Dii coluntur; tamen sa-

[1] *Eo inclinabam, ut incertam omnium opinionem*] Hic facile agnoscitur Cartesiana veritatis per dubitationem investigandæ ratio, ejusdemque mox stabiliendæ per primam cognitionem, quæ plane certa et indubitata ceteris omnibus quasi fundamentum substrui possit. Hæc doctrina quam probabiliter Lucullo hic tribuatur, alii viderint. At Freinshemius Cartesio familiariter usus est. *Crev.*

pientissimus quisque Deorum omnium unum regem patremque credit, a quo descendat quicquid inferioris ordinis est, non potestate cum illo, non natura comparandum.

20. 'Ut igitur haud inepte dubitari queat, quantum quæ in hoc fano colitur, Venus valeat, quantaque sit hujus loci sanctimonia: sic etiam experientia constat, neque rationi refragatur, esse aliquam majorem humana potestatem, quæ de futuris, aut etiam præsentibus ita moveat hominum mentes, ut illo stimulo admonitæ, non inclinent modo ad credendum, sed etiam penitus ita se rem habere pro certo compertoque habeant. Mihi sane ita nunc affectus est animus, ut de veritate rerum, quæ mihi per quietem sunt ostensæ, minus etiam dubitare possim, quantumcumque inhibere assensum coner, quam de his quæ nunc videns vigilansque facio.'

Plut. 21. Hæc agenti cum amicis, dum adhuc loquebatur, supervenerunt ab Ilio nuntii, tredecim conspectas esse regis quinqueremes, Lemnum, ubi præfecti classis ad anchoras stabant, petituras. Igitur propere evectus, inter Tenedum et Achæorum stationem prælio commisso, Isidorum qui navibus illis præerat interfecit, naves omnes cepit. Inde mari Ægeo Lemnum profectus ad ceteram classem expugnandam, in deserta insula, ubi Philoctetæ casum æneus serpens, arcusque, et fasciis illigatus thorax indicabat, præfectos regios deprehendit.

Memnon. Plut. Appian.

Plut. 22. Nec elici ad pugnam poterant: subductasque ad littora naves, tabulatis superstantes acriter defendebant. Multus ibi labor Romanis fuit, multaque vulnera accepta: quia inhærentes littori naves, a fluctuantibus, tanquam firmata in stabili solo castella, levi et irrito conatu petebantur. Postremo circummissi alia parte milites exscensione facta a tergo circumvenerunt hostem: et, occisis nonnullis, alios propellere naves, et in aquas se recipere coëgerunt. Ibi inter duo maxima discrimina deprehensi, et utrum magis vitarent incerti, dum neque altum petere metu hostilium navium audent, et terra ab expositis prohibentur, ad oram oberrantes, utrimque vulnerabantur. Sic velut indagine deprehensi sunt omnes, nisi quos mors obita ferro eripuerat.

Appian.

23. Duces ejecto in terram navigio speluncam ingressos male texerunt latebræ. Postera die cum caperentur, Dionysius, epoto quod secum habebat veneno, statim exanimatus est. Alexandrum Lucullus ad triumphum servari voluit. L. Varius, quia senatorem Romanum in triumpho duci fas non erat, post contumelias et ludibria supplicio affectus est. Quod ne faciliori forte exitu anteverteret, Lucullus suis, ne quem luscum occiderent (captus enim altero oculo erat Varius) præceperat. Multi et alii proscriptorum tunc interemti sunt. Duæ et triginta naves regiæ cum onerariis compluribus eo tempore demersæ aut captæ fuerunt. Oros. vi. 2. Appian. Plut. Plut. Oros.

24. Hæc a Lucullo ad senatum perscripta magnam in Urbe lætitiam excitarunt: maxime postquam est cognitum, classem hostium, quæ duplici prælio deleta aut capta fuerat, sub acerrimis ducibus Italiam petere voluisse. Appian. Cic. pro Arch. c. 9. pro Mur. c. 15. pro L. Manil. c. 8.

25. His confectis, ad expellendum Bithynia regem properabat. Hunc enim credebat a Voconio attineri, legato suo, quem ea gratia imperator præmiserat. Sed ille, Samothracen profectus, dum superstitionibus dat operam, diesque cærimoniis et initiando terit, Mithridati præbuerat effugiendi copiam: qui si in tempore affuisset, clauso maris exitu, capi Mithridates Nicomediæ potuisset, Appian. Plut.

26. Nam a terra binis castris obsidebatur: quia M. Cotta, ut acceptum ad Chalcedonem dedecus aboleret, satis impigre Nicomediam perrexerat, castris ad vicesimum fere lapidem ab oppido communitis, ne pugnare contra commodum cogeretur. Eodem et Triarius non invitatus occurrit. Et quia rex intra mœnia suos reduxerat, ab utroque Romanorum exercitu cœpit obsideri. Quod interim mediocriter ferens, postquam gemina navali pugna classem amissam didicit, Lucullo superventuro se ratus imparem, Pontum petere classibus decrevit. Memnon.

27. In hoc itinere denuo tam fœda tempestate conflictatus est, ut navalis prælii instar esset, duplicique hac clade Mithridates prius ad Parium, et nunc haud procùl Heraclea, ad decem hominum millia, et rostratas sexa- Liv. Epit. Flor. iii. 5. Sall. Hist. iv. in Epist. Mithrid.

Appian. Oros. Sall. Plut. ginta, florem exercitus sui classisque, deperderet. Eam calamitatem ad iram Priapenæ Dianæ superstitiosi homines retulerunt, cujus a regiis spoliatum templum abreptumque simulacrum fuerat. Memnon. Amissa magna parte classis, Ptolem. v. 1. cum plerisque navibus in ostium fluminis Hypii, quod haud procul Heraclea abest, rex se recepit.

Memnon. 28. Is tum status Heracleæ erat, ut magis aliena a Romanis ob sublatos publicanos, quam in potestate regis esset. Igitur dum necessario stationem in flumine, nondum sedato mari, habet, solicite inquisito, Lamachum in summo magistratu agere comperit: quo nuntio erectus, quod veteri amicitia cognitus illi Lamachus erat, missis idoneis hominibus, multa largiendo pollicendoque perfecit, ut operam suam Lamachus addiceret, quo rex in urbem reciperetur.

29. Dicta die solenne sacrificium Lamachus instituit, extra urbem vocato populo, ne portæ consueto tempore Plut. Oros. Appian. clauderentur. Ad regem interea myoparo Seleuci archipiratæ mittitur, quem conscenderet, quia navis oneraria, qua erat vectus, ob violentiam tempestatum utilis esse desierat. Dehortabantur maximopere amici, ne corpus suum hominibus incognitæ fidei crederet. Quorum ille metum tali sermone castigavit:

30. 'Ego vero fidem vestram amoremque multis et magnis documentis experta novi, et æstimo: nihilque dici scio a vobis, quam ab optimo animo verissimoque affectu profectum. Sed interdum hæc ipsa quamlibet omnino sunt præstantissima, bonis consiliis obstrepunt, quoties aliquid in speciem periculosum suscipi res cogit, timor vetat: ideoque in præsentia, cum vestrum animum et probem, et, ut eum semper mihi custodiatis, enixe petam, a sententia tamen vestra dissideo.

31. 'Videtis ea nunc esse tempora mea, ut evadere pericula non aliter nisi periculo possim. Nemo, opinor, in hoc toto negotio mihi temeritatem imputabit. Paratissimus cum essem ad bellum, tamen iterum iterumque consideravi, restiti, distuli, donec apud omnes constaret, bellum opportunius sumi non potuisse. Tamen magnæ me calamitates et discrimina deprehenderunt; iis nempe viis quas cavere aut occludere nemo mortalium queat.

32. 'Ipsos mihi Deos adversatos esse scitis, cum Rhodios Isis, Cyzicenos Proserpina defenderent; cum Neptunus classes meas tempestatibus persequeretur. Sed erit aliquis irarum modus, et, quod a pueritia sæpe mihi contigit, præsens vexatio majore aliquo præmio pensabitur. Nec enim frustranea semper erit hæc diligentia colendi Deos, qua nemini concedere soleo, perpetuo mecum habens sapientiæ sacrorumque magistros. Quod si decretum de me est, hæcque Superis sententia sedit, ut oppressum deletumque velint, at saltem dabitur ut impavidum obruant.

Supra LXXVIII. 26. et XCIV. 14.

Oros. VI. 5.

33. 'Sed absit omen! et bona potius spe votisque me prosequamini. Nam et mihi præsagit animus, hoc mihi non ad securitatem modo iter, sed etiam ad augendas opes aditum fore. Seleuco satis confido; plus etiam Lamacho: neque dispicio, quomodo sperare majora ab Romanis proditi mei, quam a me servati præmia possint. Sed et populus Heracliensis ita est alienatus, ut quidlibet potius, quam Romanum imperium, laturus videatur.'

34. Ita metu suorum castigato, confidenter ingressus piraticam navem, prius Heracleam introivit, quam obruti vino homines adventum ejus persentiscerent. Postero demum die, cum essent ad concionem vocati, regem se habere didicerunt. Qui humaniter eos allocutus, et ad servandam sibi benevolentiam hortatus, quatuor millia militum præsidio cum præfecto Connacorige imposuit, quo ab Romanis, si forte signa eo vertissent, defenderentur. Divisa deinde populo, sed præcipue magistratibus pecunia, Sinopen et inde Amisum navigavit.

Memnon.

Appian.

SUPPLEMENTUM

LIBRI XCVI.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

---

1. HÆC eo anno gesta: et quia funestas per Italiam clades, senescens Sertorius, et Luculli res florentes relevabant, minore externorum cura, animi ad Spartaci opprimenda bella versi: tam validis jam fugitivorum opibus, ut ad septuaginta armatorum millia essent; bini exercitus, totidemque duces Italiam pervagarentur. Igitur quanquam ambobus consulibus decretum id bellum cum duabus[1] legionibus[a] esset, Q. Arrio[2] prætori etiam datæ copiæ sunt, imperiumque is seorsim a consulibus habere jussus. Consules tum erant L. Gellius Poplicola, Cn. Cornelius Lentulus Clodianus.*

Eutrop. vi. Appian. Civ. i. Plut. Crass. Oros. v. 24. Appian. Liv. Epit.

2. Forte Germanicæ cohortes duce Crixo per ferociam

Plut.

1 *Duobus* edd. ante Crev.

2 *C. Ario* legebatur ante Crev. qui ex Epit. et Cic. iv. in Verr. c. 20. correxit.

[a] *Cum duabus legionibus*] Nempe consulibus legiones, non singulis binas, sed ambobus duas attributas vult Appianus. Hanc ejus mentem fuisse ex eo patet, quod paulo infra Crassum 'duas consulares legiones,' τὰ τῶν ὑπάτων δύο τέλη, suis adjunxisse memorat. At id quidem nullo modo verisimile est, cum etiam antequam socii in civitatem reciperentur, singulis consulibus dari solerent duæ legiones cum pari sociorum peditum, duplici equitum numero: ut ex omni historia constat. *Crev.*

* A. U. C. 680. A. C. 72.

a Spartaco se abruperant, et circa Garganum montem cum triginta millibus armatorum prædas Crixus agebat. Idcirco L. Gellius consul cum prætore Arrio repente incautos adorti, viginti hominum millia cum ipso duce, acerrime quidem repugnante illo, prostraverunt. Appian. Plut. Oros. Liv. Epit. Appian.

3. Nec ideo minor adversus Spartacum moles supererat; qui cavendi pugnandique egregius artifex, occasiones et eventus omnes prorsus imperatorio consilio ad suum commodum trahebat. Sed illi per Apenninum ad Alpes tendenti, ut in Galliam evaderet, Lentulus consul se objecit: eundem a tergo L. Gellius conclusit. Ille vicissim cum ambobus conserta manu, utrumque magnis et pudendis cladibus affecit, cum duobus consulibus comparatus unus gladiator. Et priorem quidem Lentulum abegit, eumque castris et impedimentis omnibus exuit in Apennino: deinde versus in Gellium, quanquam cum eo se Q. Arrius conjunxerat, utrumque collatis signis vicit. Oros. Plut. Flor. III. 20. Liv. Epit. Post horum fugam, ut Romanis ostenderet, eidem ludibrio et ipsos obnoxios esse posse, per quod aliorum hominum sanguine tam immaniter abuterentur; per causam placandorum Crixi manium, simul cujusdam matronæ nobilis, quæ a fugitivis per vim stuprata sibi manus intulerat, trecentos aut quadringentos ex captivis delectos circa rogum jussit armis depugnare. Ceteros ad unum omnes interfecit: impedimenta, præter necessaria pauca, subdito igne cremavit, quo esset ad destinata expeditior. Appian. Flor. Oros. Appian. Oros. Appian.

4. Nam ne quid indignitatis abesset, de ipsa Urbe Roma invadenda deliberabat. Neque leve discrimen erat, cum agmen centum viginti millium traheret; quanquam vulgo repudiare fugitivos solitus,[b] quorum ad ipsum, si reciperentur, maximus numerus transibat. Flor. Appian. Idcirco duo consules, junctis copiis, in agro Piceno ei occurrerunt. Sed illa licet eas magna clade profligasset, ad Urbem du- Oros. Appian.

[b] *Vulgo repudiare fugitivos solitus*] Fugitivusne et fugitivorum dux repudiabat fugitivos? Hoc quidem nullo modo verisimile videtur. Sed et paulo infra, ad finem hujusce ipsius capitis, disertis verbis dicitur Spartacus 'corporibus tantum fugitivorum atque convenarum' usus fuisse. Profecto nec Freinshemius, nec Appianus, quem hic Freinshemius auctorem sequitur, satis sese hoc loco præbuere diligentes. *Crev.*

cere non est ausus; quia nondum ei satis suæ vires placebant, nec exercitum adhuc ex sententia sua perarmaverat. Alii quoque apparatus deerant: cum nullius civitatis populive auxilio, sed tantum corporibus fugitivorum atque convenarum uteretur.

5. Ergo ut arma ceteraque bello opportuna compararet, Thurinos montes stativis locum cepit. Oppidum pro horreo rerum omnium habuit: vicina late populando, a mercatoribus injuriam omnem prohibuit, præcipue qui æs et ferrum vendituri venirent. Eas res care mercabatur: aurum argentumque importari, aut importatum emi a suis, severo edicto vetuerat.

6. Dum in Italia hunc ad modum certatur, Hispaniam
Flor.III.22. a Sertorio magis alienum scelus, quam Romanorum vis ac
Oros.V.23. Appian. robur vindicavit. Erat ille jam, ut diximus, infensus invisusque plerisque, quod deprehensas aut creditas in se
Plut. Sert. conspirationes atrociter puniverat. Igitur, alienatis semel animis, omnia ducis recte consulta ministrorum dolo atque contumacia in contrarium vertebant; Hispanique, propter tributa ac supplicia, quæ velut Sertorii jussu acerbe exigebantur, deficiebant a partibus. Ad hos revocandos qui mittebantur, de industria augebant iras, majoremque in modum irritatis barbaris revertebantur. Is dolor a pristinis moribus adeo deduxit Sertorium, ut sæviret in principum liberos, qui Oscæ educabantur, et parte interfecta, ceteros in servitutem venderet.

7. Dum hæc aguntur, Perperna præter ceteros conjuratos in societatem consilii Manlium quendam ex Sertorianis ducibus asciverat. Deperibat adolescentis cujusdam turpi amore Manlius: eumque ut magis sibi adjungeret, missos alios facere amatores hortatus est; unique, mox interfecto Sertorio, ad maximas opes perventuro, se dare. Eum sermonem Aufidio cuidam[2] adolescens exposuit, in quem erat benevolentia propensior. Ille non leviter ictus (nam et ipse erat inter conjuratos, sed et Manlium esse nesciebat) dissimulata tamen conscientia, negat verbis hominis ventosi et levis adhibendam fidem

2 *Quidam* legitur in edd. ante Crev.

esse. At postquam adolescens Perpernam, Græcinum, aliosque participes secreti nominavit; non distulit pergere ad Perpernam, et admonere periculi, nisi mature præverterent. 'Eo rem deductam, ut celari diu nequeat. Occupandum Sertorium, aut pereundum insidiatoribus esse.'

8. Non dubitabat Perperna, quin vera prædicerentur. Et nuper quoque, summissis decem militibus, Sertorium interficere conatus, punitisque partim, partim fuga elapsis insidiatoribus, quanquam nondum erat proditus, ne proderetur metuebat. Idcirco conjurationis duces, convocatis celeriter præcipuis consciorum, nihil contandum rati, componunt e vestigio fraudis ordinem: subornatoque idoneo homine, confictas literas Sertorio tradendas curant, quibus de magna victoria perscriptum erat, quam Sertorii quidam legatus, ingenti hostium numero debellato, reportasset. Appian. Plut.

9. Lætum ob hæc et sacrificantem Sertorium cum amicis (erant autem ex conjuratorum numero) ad convivium invitat Perperna, multisque precibus vincit, ut ad gaudium ejus diei celebrandum condiceret. Igitur discubuere. Sertorius inferior in medio lecto accubuerat; supra eum L. Fabius Hispaniensis senator ex proscriptis: in summo erat Antonius, et infra eum scriba Sertorii Versius: in imo scriba alter Mæcenas, medius inter Tarquitium et dominum convivii Perpernam. Sall. Hist. III. 15.

10. Erat ea cum Sertorii modestia, tum apud suos auctoritas, ut, eo præsente, verecunda et honesta omnia essent; nullæ turpes facetiæ, nulli clamores tumultusque audirentur. Sed eo tempore, ut initium rixarum conjurati facerent, inconditis sermonibus gestibusque, per simulationem ebrietatis, strepebant. Cum ad hæc ille, sive offensus hac licentia, sive mentem eorum divinans, velut animum non adverteret, in lecto jaceret supinus; Perperna merum poposcit, et inter bibendum dimisit e manibus phialam, qui sonus perpetrandæ cædis signum conjuratis erat. Ac statim Antonius, qui in summo lecto accumbebat, destricto pugione Sertorium sauciavit: deinde convertentis se ad ictum, et surgere conantis manum utram- Plut.

Appian. que continuit, dum a reliquis conficeretur. Custodes corporis ejus, quos semper circa se habebat, eodem momento a præparatis ad facinus occupati sunt.[c]

Liv. Epit. Eutrop. Liv. Epit. 11. Ita Sertorius exuit vitam, octavum post annum quam Hispanis se ducem præbere cœperat; magnus dux, et adversus duos imperatores, Pompeium et Metellum, sæpe par, vel frequentius victor: ad ultimum desertus et proditus. Imperium partium ad M. Perpernam translatum est, Plut. quod homo vanus et ineptus olim concupiverat, nihil ei præstiturum, nisi ut, quantum ducem quanto inferior ipse sustulisset, intelligeretur.

12. Nec tamen illud tam infelix præmium sine contentione retulerat. Appian. Exercitus post indignam Sertorii cædem, ira in commiserationem versa, tumultuabatur, virtutem occisi, et sua pericula reputando. 'Mille experimentis constitisse, quantumlibet egregium exercitum, amoto duce, velut pulchrum corpus, ademto spiritu, marcere. Unum his temporibus fuisse Q. Sertorium, qui sine opibus, sine pecunia, sola virtute subnixus, terribilem populi Romani potentiam per tot annos sustinuisset. Pauperem, exulem, desolatum, ex omni tempore, ex omni regione, tanquam miraculo quodam productas de nihilo copias excitare potuisse.

13. 'Huic tot duces Romanos, tot legiones procubuisse: coactumque senatum ut ipsa reipublicæ firmamenta atque columina mitteret. Neque tamen aut veterem militiæ gloriæque Metellum, aut triumphalem Pompeii[3] adolescentiam, quanquam junctis consiliis ac viribus, uni pares esse potuisse. Hoc defendente, absentiam a penatibus suis, a propinquis atque amicis, non exilium, sed militiam putavisse, bona spe fretos, aliquando fore ut patriæ domesticisque cum lætitia gloriaque restituantur.

14. 'Nunc autem adeo spem illam omnem defluxisse, ut vix corpora sua libertatemque satis in tuto esse cre-

3 Desideratur in edd. ante Crev. verbum *Pompeii*.

c *Custodes corporis ejus ... a præparatis ad facinus occupati sunt*] Eos inebriatos fuisse a conjuratis Appianus memorat. Plutarchus de iis silet. *Crev.*

dant. Quem enim alium se habere, cui salutem suam committant? aut cui satis firmos humeros fore, ut post Sertorium tantam rerum molem sustineant ferantque?

15. 'Sane non deesse qui præcipiti ambitione ad capessenda imperia ruant. Sed brevi appariturum, quanto majora viribus onera susceperint. Non enim majorum imaginibus, aut patrimonii magnitudine; sed solido robore animi, sapientibusque consiliis sustineri ac geri bella posse. Igitur, commutatis ducum artibus, fortunæ quoque similem mutationem haud injuria timeri. Egregiam scilicet spem in successore ostendi, si Sertorium Perperna excipiat, summum virum ducemque vulgaris.'

16. Hæc Romanæ copiæ fremebant, majoribus et pluribus apud exteras querelis. Lusitani ante omnes, quod eorum præcipua semper opera Sertorius uti consueverat, 'optimum imperatorem, fortissimum commilitonem, virtutis remuneratorem liberalissimum' requirebant. Ut vero, aperto Sertorii testamento, scriptum ab eo Perpernam hæredem fuisse innotuit, et detestatione tam ingrati facinoris magis exarserunt animi; nihil propius factum, quam ut pœnas ab homicida suis manibus sumerent: nisi discurrens per contubernia cum ducibus Perperna quosdam donis, alios promissis, nonnullos etiam minis pacasset, etiam uno et altero, ad terrorem ceterorum, ferro interemtis. Deinde socios populos obeundo, quo illorum odia mitigaret, orsus ab Osca, ubi patrata cædes fuerat,[d] conciones ubique blandas habuit; apertis carceribus, qui erant ab Sertorio vincti dimisit; obsides civitatibus reddidit. Vell. II. 30. Appian.

17. Sed earum multæ cum execratione nefarii hominis, missis ad Metellum Pompeiumve legatis, in fidem Romanorum venere: præsertim ubi sumto imperio Perperna statim crudelis apparuit, tribus illustribus viris, qui una ex Oros. Plut. Appian.

[d] *Orsus ab Osca, ubi patrata cædes fuerat*] Velleius urbem in qua Sertorius occisus fuit, nominat *Etoscam*. Hanc multi doctissimi viri, quibus hic assentitur Freinshemius, *Oscam* esse crediderunt. At Petrus de Marca, teste Cellario, Geogr. Ant. l. I. c. 2. existimat potius fuisse *Ileoscam*, quæ urbs memoratur Straboni, l. III. p. 161. ut diversa ab Osca. *Crev.*

Urbe profugerant, fratrisque filio, interfectis. Igitur Metellus, adversus talem hostem duobus exercitibus rem non indigere judicans, diversam Hispaniæ partem interim pacaturus, debellandum Pompeio reliquit.

18. Inter hos per aliquot dies levibus certaminibus cum tentatæ utrimque vires animique essent, decima die collatis signis dimicatum. Neutri enim diutius rem differri placebat, quod Perpernam Pompeius sperneret; Perperna, donec in officio milites essent, eorum utendum opera arbitraretur. Sed ea pugna, temere a Perperna commissa, dignum auctoris imprudentia exitum habuit. Namque Pompeius parte copiarum idoneis locis subsidere jussa, cum decem cohortibus processit; eamque velut escam ut objiceret hosti, sparsit per campum suos, et Perpernam spe hujus opprimendæ manus illexit. Ita contracto certamine, quasi resistere non posset, hostem deduxit ad locum insidiarum: ibi ab utroque latere prorumpentibus qui erant occultati, conversus Sertorianos ad internecionem cecidit.

Plut.Pomp. Oros. Plut. Sert. Appian.

19. Perpernam, cum se non minus suorum quam hostium metu in sentibus abdidisset, quidam equites retraxerunt; probra dirasque cumulantibus qui eum videbant Sertorianis, 'quod homo nihili præstantissimum virum dolo, ceteros omnes imperitia et stoliditate perdidisset.' At ille nihil aliud, quam ut salvus ad imperatorem duceretur, postulabat: 'habere enim se principum Romanorum literas, quibus Sertorius in Italiam acciretur.' Ibi prudentissime præsentibus usum esse Pompeium Roma judicavit, quod, priusquam in conspectum veniret Perperna, jussit hominem occidi: epistolas neque legit ipse, neque legendas concessit, sed continuo cremavit omnes; eoque facto novarum rerum oppressis seminibus, terrore atque solicitudine ingenti respublica liberata est. Neque tamen defuerunt qui carperent, 'quod hominem, Sicilia sine certamine tradenda bene meritum, indemnatum occidisset.' Sed adversus hanc criminationem, istud Pompeii factum, et suæ ætatis et sequentium judicia frequentibus suffragiis absolverunt. Sic Perperna pœnas occiso per fraudem Sertorio dedit.

Plut. Pomp. et Sert. Appian. Plut. Plut.Pomp. Supra LXXXIX. 1. Appian. Plut. Sert.

20. Ceteros conjuratorum partim victor interemit, partim fuga tulit in Africam, ubi Maurorum jaculis confixi sunt. Neque præter Aufidium quisquam evasit; si modo evasisse dicendus est, qui contemtus invisusque omnibus in vico quodam barbarico consenuit. Reliquus Pompeio labor recipiendi dedentem se Hispaniam fuit. Osca, Termes, Tutia, Valentia, victoris se permiserunt potestati. Duas, Uxamam et Calagurim, reliquiæ partium validis præsidiis occupatas retinebant: quæ deinde expugnatæ. Oros. Flor.

21. Hic finis ejus in Hispania belli fuit, quod a fuga Sertorii ortum, decimo ferme anno, cum ipso duce defecit:[e] gravius haud dubie diuturniusque futurum, si longior ei viro vita suppeditasset. De his rebus cum senatui Pompeius scripsisset, multosque se virtutis causa civitate Romana donavisse diceret; senatus mandavit consulibus, 'ad populum ferrent, uti cives Romani essent ii quibus[4] Cn. Pompeius imperator de sententia consilii sigillatim civitatem dedisset.' Consules ad populum tulerunt, eaque lex accepta est. Liv. Epit. Appian. Cic. pro Balb. c. 8.

22. Ceterum Hispaniensis victoriæ gaudium, ne nimium fieret, Italica clade temperatum est. C. Cassius proconsul, Cn. Manlius prætor, male adversus Spartacum pugnarunt. Nec ultra de Cn. Manlio comperi. Cassius circumpadanæ Galliæ proconsul, contendenti ad Alpes Spartaco castra apud Mutinam opposuerat, decem millium millia ducens. Horum cum plerique cecidissent in acie, proconsul vix fuga evasisset, castra deleta sunt: et cum ingenti præda fugitivi ad præsidia sua recesserunt. Liv. Epit. Plut. Crass. Flor. III. 20. Oros. v. 24. Plut.

4 *Quos* edd. ante Crev.

[e] *Quod a fuga Sertorii ortum, decimo ferme anno cum ipso duce defecit*] Epitome hujus libri Sertorium interfectum esse narrat *octavo ducatus sui anno*, receptas Hispanias *decimo fere anno quam cœptum erat bellum*. Horum verborum Sigonius Comment. in Fastos, ad annum 680. hunc esse putat sensum: Sertorium Cassio et Terentio Lucullo Coss. esse occisum, qui erat octavus Sertoriani imperii annus, si quis a consulatu Q. Metelli numeret: Gellio et Lentulo, Perpernam necatum: Aufidio et Lentulo, receptas esse Hispanias, decimo anno quam bellum cœptum fuerat. Nec aliter sensisse videtur ipse Freinshemius, qui in annum sequentem Uxamæ et Calaguris expugnationem, ac proinde belli finem contulit. Vid. infra, XCVII. 6. *Crev.*

23. Senatus, ob tot acceptas a contemtissimo hominum genere clades, pudore et metu solicitus, et culpam in consules conferens, vetuit hos quicquam deinceps pro imperio agere. Nam, qui erat inter duos melior Gellius, tamen imperite gerebat rem, et exercitum in luxum ignaviamque labi patiebatur. Quare infensus ei militiæ Cato, cum propter fratrem Cæpionem, qui tribunus militum erat, nomen sponte dedisset, honores et præmia quæ offerebat consul, accipere noluit: nihil iis dignum actum esse dictitans. Idcirco tantus ea tempestate terror Urbem occupavit, non levius jam Spartaci arma, quam olim sub Hannibale Punica timentis, ut prætoriis comitiis candidati deessent. Ibi M. Licinius Crassus, nobilitate ac divitiis inter primos, cum ad præturam petendam prodivisset, summa hominum voluntate factus est.

Plut. Cat. Min. — Oros. — Appian.

24. Sub idem tempus L. Lucullus, post fugam Mithridatis Nicomediam profectus, cum M. Cotta ceterisque ducibus Romanis de ratione belli consilio habito, ita partitus erat vires, ut ipse per Cappadociam et mediterranea provinciarum, cum maxima virium parte, imperii Mithridatici arcem peteret: M. Cotta ad recipiendam Heracleam iret: cum reliqua classe Triarius Mithridaticis navibus ex Hispania et Creta redituris insidiaretur. Neque defuerant qui interquiescendum arbitrarentur, reficiendosque ex nimio et continuo labore milites: sed Lucullus utiliorem regi moram aversatus, per Bithyniam Galatiamque ad præsidia Mithridatis perrexit.

Memnon. — Plut. Luc.

25. Neque regi tempus per ignaviam terebatur, quin ab Amiso legatos ad Scytharum regulos, Parthumque Arsacen, et generum Tigranem mitteret. Omnibus eadem mandata erant: 'Aliis regibus atque nationibus, compluribus de causis, pacem bellumque sæpe mutari: raro ad cujusquam perniciem extendi odia; sed, ubi satisfactum injuriis suis victor censeat, arma poni solere. Populo Romano cum reliquo terrarum orbe unum idemque perpetuum bellum esse, quod nisi dominatione aut interitu illius poni nequeat.

Appian. Mithrid. Memnon.

26. 'Illum olim tantum astutia valuisse, ut, donec multis subjugatis gentibus in formidabilem potentiam exsur-

geret, semper alios ab aliis disjunxerit, ne invicem ope ferenda, imminens omnibus jugum, unius periculo, communi commodo, averterent. Ita desertos destitutosque cepisse singulos, ut horum deinceps armis ac sanguine etiam longius dissitos aggrederetur.[5] Sic Italiam primo redegisse sub suas leges; mox variis coloribus insulas, deinde Africam. Postremo magnis auctibus Macedoniam, Achaiam, Asiam accessisse: remque eo deductam esse, ut multi reges, tanquam pro ingenti beneficio, quod non ante supremam diem exuti fuerint opibus suis, hærede populo Romano decesserint.

27. 'Tanta potentia auctos Romanos, non jam curare prætextum armorum, et decora nomina; sed satis habere, si quamlibet injuste egisse crediti, appetitis potiantur. Quid enim sibi posse imputari? cujus patientia maximas contumelias simul injuriasque pertulerit, quo insignitior hostium iniquitas fieret. Igitur pro se unumquemque, et, quanto quis sit potentior, tanto impensius niti oportere, ut hi communes omnium hostes, orbisque prædones opprimantur. Eoque animo esse debere pro se quemque, ut, quod ad hos retundendos auxiliorum suppeditaverit, non Mithridati magis, quam sibi ipsi primum, deinde publicæ generis humani libertati præstitum putet.'

28. Hæc ad alios precibus exponenda mandata dedit: Appian. at Macharem Bosporo imperantem, jure patris dominique excivit. Ceterum Parthus, procul a se periculum esse reputans, neque sapientis præter necessitatem arcessere Memnon. molestias, auxilia denegavit. Scythica moratus est Dio- Appian. cles, cui ea credita legatio fuerat: namque multo cum auro et præclaris muneribus, quæ ad regulos mittebantur, in castra Luculli transfugit. Tigranem diu tergiversantem filia Mithridatis expugnavit, ut societatem cum eo Memnon. novam pacisceretur.

29. Interea, quo Luculli impetum retardaret, præfectorum quosdam cum equitatu misit, qui negotium ei faces- Plut. serent. Sed nihil æque illum quam fames fatigabat, corruptis late, jussu regis, quæ in ejus manus perventura

5 *Aggrederentur* legitur in edd. ante Crev.

Sall. Hist. II. 5. Plut. fuerant: et multi commeatus insidiis latronum interierant. Igitur triginta millia Gallogræcorum, singulos frumenti modios humeris portantium, sequi exercitum jussit. Donec multis levibus certaminibus regios summovendo in regiones belli cladibus intactas penetravit. Appian. et Plut. Tantaque mox rerum omnium copia affuit, ut bos denario, mancipium denariis quatuor emeretur, ceteræque prædæ ea vilitas esset, ut, quia distrahi nequibat, a militibus corrumperetur.

Appian. 30. Interea Lucullus Amisum et Eupatoriam obsidere cœperat, simul parte exercitus ad oppugnandam Themiscyram missa, quæ ad Thermodoontem fluvium Amazonis, a qua condita esset, habere nomen dicebatur. Hic operibus cuniculisque tentata omnia sunt, qui tam[6] ampli fodiebantur, ut quandoque in eis velut subterraneæ pugnæ fierent. Eos obsessi superne aperiebant, immissisque ursis, et aliis bestiis, interdum et apum examinibus, eos qui in opere erant omni genere calamitatis vexabant.

Plut. 31. Circa Amisum segnior obsidio erat, et Mithridates, Sall. Hist. IV. 1. Appian. Plut. audito eam sine præliis assideri, recepto animo, Cabiris substiterat, alium exercitum colligens. Id Lucullus non ægre patiebatur, reprehendentibusque dicebat consulto se id agere, ne, rebus desperatis, ad Tigranem confugiens hostis, majorem belli molem concitaret. Igitur Mithridates, contractis quadraginta ferme peditum, octo equitum millibus, Diophantum et Taxilem cum novis copiis ad priores præfectos misit; a quibus Amisum destinata subsidia, et frequentia equestria certamina, sed nullo eximio in alterutram partem momento, facta sunt.

32. Dum hæc a Mithridate et Lucullo geruntur, M. Cotta proconsul Prusiada Bithyniæ venit. Inde, Pontici maris oram legens, ad Heracleam accessit. Ibi, quia pacati nihil respondebatur, adducto ad mœnia exercitu, oppugnationem tentare non ausus, per partes Heracleam assultabat, paucos subinde Romanos milites, sed magnum Bithynorum numerum mœnibus admovens. Sed cum inani incepto nihil præter vulnera reportaret, testudine

6 *Tum* pro *tam* legebatur ante Crev.

effecta, adhibuit arietem, et turrim, quæ adversus vim non diu duratura videbatur, pulsare instituit. Sed, ubi semel iterumque percussa turris non modo præter opinionem restitit, sed etiam arietis perfractum caput est; Heracleotæ bono animo, proconsul iniquiore, esse cœperunt.

33. Igitur cum postridie denuo frustra turrim verberasset, machinas cremari, architectorum præcidi capita jussit; præsidiisque juxta muros constitutis, cum majore parte copiarum in campo Lycæo consedit, loco fertili, ad alendum militem copioso. Unde cum Heracleoticum agrum omnem evastasset, obsessi penuria fatigati, denuo ad Chersonesi incolas, et Theodosianos, et qui Bosporum accolebant regulos, societatem et annonam petitum miserunt.

34. Et legatio quidem satis fuit felix. Ceterum oppidanos et hostes foris, et intra viscera crudelius præsidiarii milites angebant: qui, eodem, quo vulgus agebat victu minime contenti, lautiores cibos ab egenis et famelicis hominibus vi ac verberibus extorquebant. Neque Connacorix præfectus ista cohibebat: quin ille deterrimus omnium gaudebat hac violentia, licentiæque suorum impunitatem addiderat. Hæc ferme his consulibus bello gesta sunt.

35. Res urbanas non tam parvitas earum, quam scriptorum penuria tradi vetat. Ceterum inopia Romæ laboratum, piratis maria pejus omni tempestate præcludentibus. Et judicia legesque novæ civitatem inquietam habuerunt. Clodius quidam tribunus plebis sacerdotes virginesque Vestales, tanquam parum caste sacra facerent, ad populum criminabatur, et ad turbas haud exiguas res spectabat. Catilina quoque reus incesti, quod cum Fabia commisisset, accusabatur. Sed Clodium M. Cato, cum ingenium ejus propositumque multis verbis acriter coarguisset, desinere actiones suas coëgit. Catilina favore Catuli, et quia Terentia Ciceronis, soror erat Fabiæ, absolutus est.

Flor. III. 6. Plut. Cat. Min. c. 26. Sall. Cat. c. 15. Oros. VI. 3. Plut. Oros. Asc. in Tog. Candid.

36. At consul Cn. Lentulus, perincertum stolidior an vanior, legem de pecunia, quam Sylla emtoribus remiserat, exigenda promulgavit. Verbum quoque in se-

Sall. Hist. IV. 1.

Cic. in Verr. II. 39. natu Cn. Lentulus, L. Gellius consules fecerunt, placere statui, si patribus conscriptis videretur, ne absentes homines in provinciis rei fierent. Id Sthenii Thermitani Supra, LXXXIX. 6. causa factum, de quo supra meminimus. Sed impediente Cic. Verre patre, negotium omissum est. Eodem anno cum perpetua magnarum urbium pestis, ignota et flagitiosa Id. ib. 41. colluvies Romam inundaret, tribunorum plebis collegium edixit non licere quenquam Romæ esse, qui rei capitalis condemnatus esset.

Asc. in Div. Sall. Incert. 9. Cic. Brut. c. 62. Ascon. 37. De tribunitia quoque restituenda potestate acriter actum: eamque rem M. Lollius Palicanus,[7] humili loco Picens, loquax magis quam facundus, sed imperitorum auribus aptus, magnis clamoribus, et ad extremum felicibus ursit, ut suo loco memorabimus.

38. Sequens annus Cn. Aufidium Orestem, P. Cornelium Lentulum consules vidit.* Lentulo cognomentum Plut. Cic. c. 22. Suræ a causa minime honesta accesserat; quia Syllanis temporibus quæstor magnam pecuniæ publicæ summam prodegerat: postulante deinde rationes Sylla, perfricta fronte dixerat, eas se non posse reddere, sed præbere suram, qua parte corporis pueri, si forte, dum pila se exercent, peccavissent, ex lege ludi verbera perferebant. Liv. Epit. Non igitur quærendum est, cur, hoc consule, prætori M. Crasso servile demandarit bellum senatus: at collegam ejus Cn. Aufidium quæ causa removerit, difficilius sit dicere. Credo prælatum illi Crassum ob peritiam rei militaris fuisse, cujus jam ante haud contemnenda documenta dederat. Et erat iis temporibus permagna Crassi Plut. Crass. auctoritas, proficiscentemque multi nobiles in bellum sponte secuti sunt.

Appian. Civ. I. Oros. V. 24. Plut. 39. Legiones in universum habebat octo:[f] quippe priorum consulum exercitum novi delectus auxerant. Igitur quia venturus in Picenum Spartacus erat, ut eum præver-

7 *Pedicanus* edd. ante Crev.

* A. U. C. 681. A. C. 71.

[f] *Legiones .... habebat octo*] Nempe, auctore Appiano, Crassus cum sex legionibus profectus duas iis consulares legiones adjunxit. Sed vid. not. ad c. 1. hujus libri. *Crev.*

teret, festinanter copiis ductis, legatum suum Mummium cum viginti cohortibus, ad circumveniendum a tergo hostem, diverso itinere misit, cum mandatis, ut, cum perventum esset quo voluisset, Spartacum sequi contentus, a pugnando abstineret.

40. At ille, simul aliqua spes bene gerendæ rei cupienti animo allucere visa, spreto imperio, contulit signa, victusque multos amisit milites: plures, abjectis armis, ad Crassum refugerunt. Ille, Mummio acriter increpito, militibus alia dedit arma, sponsoresque exegit, ea non omissuros. Deinde quingentos, a quibus initium ortum fugæ fuerat, sorte ductos, more majorum fusti percussit.[g] Hoc propius fidem est, quam quod alii, totum exercitum, Polyb. vi. legiones octo decimatas, aiunt, militumque ad millia qua- 35. tuor eo supplicio periisse. Appian.

41. Nec alio tempore clarioribus documentis apparuit, quam salutaris sit severitas, ubi leniora remedia contemnuntur. Nam post hanc animadversionem, ducis majore, quam hostis, metu apud suos excitato, decem millia fugitivorum seorsim stativa habentium aggressus, sex millia Oros. eorum interfecit, cepitque nongentos. Reliqui cum ad Appian. ducem refugissent, Crassus in ipsum quoque intulit signa, prosperumque prælium fecit.

42. Tum Spartacus per Lucaniam ad fretum contendit, Plut. in Siciliam transiturus: quæ insula ex bellorum servilium incendio, quo sæpe et nuper erat agitata, multas adhuc scintillas velut sub cineribus alebat, exituras in flammam, si mediocri motu tanquam flabellis excitarentur. Igitur cum forte prædatoria navigia venissent ad fretum, egit cum Cilicibus, ut certa mercede partem suorum, duo millia erat missurus, in insula exponerent. Sed deceptus a Cilicibus, proposito excidit: quod illi post accepta munera, solutis navigiis, taciti abscesserant. Spartacus, (postquam ad trajiciendum rates ex cratibus fieri jussit, Flor. III. 20.

g *Quingentos... sorte ductos... fusti percussit*] Immo e quingentis decimum quemque necavit. Sic narrat disertis verbis Plutarchus. Fusti percussos esse eos colligitur ex Polybio, qui hanc pœnam in eos qui loco cessissent decerni solitam esse testatur. *Crev.*

et dolia virgultis connecti, sed in rapidissimo freto fragile Plut. machinamentum cito dissolutum est,) relicto littore, reduxit copias, et in Rheginorum peninsula consedit.

43. Neque Crassus constanter insecutus, ubi locorum consideravit ingenium, maximo operi admolitus est manum, fossaque pedes quindecim alta, latitudine pari, a mari ad mare per cervicem ducta, murum insuper excelsum firmissimumque astruxit. Ingentem laborem (quippe circa Bruttium angulum millibus quinque et tri- Sall. Hist. IV. 13. ginta[h] Italia patet) brevi tamen tempore severitas et in- Appian. dustria ducis perfecit. Eos conatus a principio Spartacus Plut. deriserat. Sed ubi consumta proximorum locorum præda, ne aliunde petere commeatum posset interclusum se ob- Flor. Appian. sessumque conspexit, bis conatus erumpere, ut Samnium peteret, magna cum clade est repulsus. Sub primam lucem sex amisit millia, totidem fere noctis initio; cum adeo facilis esset Romanis loco adjutis pugna, ut septem tantum gemino eo prælio vulnerati, tres interemti tradantur. Nam virtute par, aut forte superior Spartaci miles Plut. Pomp. et Crasso. fuerat, adeo nullius, quam pugnæ, memor, ut e duodecim millibus trecentis cæsorum,[i] negent plusquam in duobus aversa reperiri vulnera potuisse.

Appian. 44. Idcirco non ausus ultra vim universam experiri, diversis partibus eruptionem minitando subitis et continuis velitationibus vexabat Romanos, fascibusque in fossam injectis immittebat ignem, quo difficilior munientibus labor fieret. Deinde ut suorum animos metu supplicii ad pervicaciam firmaret, e captivis Romanis unum medio inter duo castra spatio affixit cruci, 'ejusmodi supplicium

[h] *Millibus quinque et triginta*] Duodecim circiter leucis nostratibus. *Crev.*

[i] *Ut e duodecim millibus trecentis cæsorum*] Appianus duodecim tantum millia cæsa esse memorat, ut supra dictum est. Præterea quæ narrat post Plutarchum Freinshemius, ea a scriptore Græco de alia quadam pugna dicta sunt, non de his fugitivorum erumpere tentantium cladibus. Sed nec satis sibi constat ipse Plutarchus: remque ita narrat in Pompeio, ut duodecim hæc millia trecenti in ultimo cum Spartaco ipso congressu periisse videantur; in Crasso, ut in pugna adversus Spartaci legatos commissa. Freinshemius historiam suam ex variis scriptoribus concinnans, in eorum pugna, quod sibi magis verisimile videbatur, secutus est. *Crev.*

neminem vitaturum esse' prædicans, 'nisi qui e præsenti periculo virtute se explicassent.' Tandem omnibus tentatis, noctem nivosam ventisque streperam nactus, partem fossæ cæsis captivorum pecorumque corporibus, materiaque injecta, et terra superaggesta complevit: partemque fere tertiam exercitus statim, deinde hujus præsidio reliquas copias transduxit.

Plut. Cras. Frontin. Strat. I. 5. 20. Plut. Cras. Appian.

SUPPLEMENTUM

LIBRI XCVII.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

Appian. Civ. I. Plut. Cras. 1. ERUPTIONE Spartaci recruduit in urbe consternatio, quam M. Crassi res prosperæ, et præclusi muro fossaque fugitivi, paulisper consopiverant. Et quoniam ipse quoque Crassus, ne Romam properaret hostis, metuebat, et 'ad hoc incendium extinguendum, Cn. Pompeium ex Hispania, M. Lucullum ex Thracia evocari oportere,' senatui scripserat; (Appian. et Cic. pro L. Manil. c. 11.) minime dubitatum est, quin utrumque eum imperatorem publicis literis acciri oporteret. Interim M. Crassus discordia fugitivorum confirmatus, (Plut. Liv. Epit. Oros. v. 24. Plut.) quod Gallicæ Germanicæque copiæ, ne Crixi quidem interitu colere Spartacum doctæ, ab ipso discesserant; subito has adortus fudit fugavitque a lacu quodam, ubi locum castris ceperant. Is lacus, alternante natura, quandoque salsas, aliis temporibus potabiles habere aquas dicitur. Sed superveniens summa contentione Spartacus, turbatum exercitum, ne magna aliqua strage plecteretur, vincenti Crasso eripuit.

2. In summa tamen potior ad pereundum ferocia dissentientium, quam ad servandum diligentia Spartaci fuit. (Liv. Epit. Frontin. II. 4. 7. et 5. 34. Plut.) Ne recenti quidem beneficio moti, castra seorsim habere perseverant, Spartacum contemnunt, Granico et Casto ducibus confidunt. Igitur Crassus, abruptas a duce copias

deleri posse facile ratus, his insidiabatur. Spartacus, quanquam suorum contumacia doleret, tamen ob commune periculum ita agebat, ut quando eodem vallo eos continere non poterat, haud longius inde quam locorum commoditas ferret, castra metaretur. Igitur, illis in agro Crotoniensi castra habentibus, ipse haud magno inde intervallo consedit. Frontin. II. 5. 34.

3. Crassus, divisis et ipse copiis, castris hostium bina castra opposuerat, ita partitus, ut majorem numerum contra Spartacum haberet; contra Castum et Granicum multitudine ac virtute inferiores collocaret. Sed ubi tempus opportunum venisse putavit, quo minores illi duces opprimi possent, noctu commutavit copias, relicto tamen in majoribus castris prætorio, ut ibi esse imperatorem cum validiore parte exercitus Spartacus crederet. C. deinde Pomptinum et C. Marcium Ruffum legatos, cum cohortibus quingenariis duodecim, post montem circummittit. L. Quintium cum parte equitatus ludificare Spartacum jubet; cum alia parte Gallos Germanosque ad pugnam elicere: mox cedendo ad radices montis ducere, ubi ipse cum legionibus instructis erat opperiturus. Plut. Frontin. II. 4. 7. Frontin. II. 5. 34.

4. Rectum ducis consilium industria legatorum et temeritas hostium propositi compos fecit. Refugientes ex composito equites, incomposito agmine sequentem hostem cum ad dictum locum pertraxissent, in latera discesserunt, sublatoque clamore Romana acies excepit barbaros. Neque potuisset opportunius res cadere, magno in periculo futuris qui cum Pomptino Ruffoque erant, si nuntiari adventus eorum nondum occupatis hostibus potuisset. Namque in eo cum summa spei consistere videretur, ut euntes quo mittebantur, deinde prorumpentes fallerent hostem, eaque de causa galeas frondibus contexissent; forte conspecti a duabus Gallicis mulierculis erant, quæ, lumine etiam tum incerto, conventum vitantes ad menstrua pro exercitus salute vota solvenda montem ascenderunt. Sed pugna jam cœpta in tempore decurrentes, tantum fugitivorum exercitui terroris intulerunt, ut cædes inde potius, quam pugna esset. Triginta quinque millia armatorum cum ipsis ducibus eo prælio interfecta; receptæ Plut. Sall. Hist. IV. 11. Frontin. II. 4. 7. Liv. Epit. Oros.

Frontin. II. 5. 34. quinque aquilæ Romanæ, signa sex et viginti, multa præterea spolia, inter quæ quinque fasces cum securibus.

5. Cum per se magna victoria esset, viam patefecit ad majorem, neque diu post cum Spartaco debellatum. Crassus enim pœnitens consilii, quod alios advocari duces jussisset, post tantas hostium copias deletas, plenus alacritatis ac spei, summa vi instabat reliquis, ut, priusquam Pompeius venisset, cetera belli conficerentur.

Liv. Epit. Plut. Plut. Pomp. c. 32.

6. Res enim Hispaniæ interim in eum statum venerant, ut, omnibus ferme compositis, paucissimæ hostium reliquiæ essent. Duæ præsertim urbes, Uxama et Calaguri resistebant. Sed Uxamam Pompeius evertit. Calaguritani diu ab Afranio circumsessi, non ante capi potuerunt, quam ad extremam necessariorum inopiam compellerentur. Nam eo feritatis redegit fames, ut nullo jam alio in urbe animali reliquo, uxorum liberorumque corporibus vescerentur; et, parte consumta, reliqua cadaverum ad diuturnitatem usus sallerent. Hæc scelera nihilominus perituri patrare, quam victoris experiri clementiam maluerunt. Idcirco, tandem expugnata urbe, interfecti omnes, oppidum ipsum incensum atque deletum.

Oros. v. 23. Jul. Exuper. Oros. Flor. III. 22. Val. Max. VII. 6. Sall. Hist. III. 1. et IV. 1. Oros. Jul. Exuperant.

7. Interim, deducto reliquo exercitu, Pompeius, cum ad montes Pyrenæos pervenisset, oppidum de suo nomine condidit (Pompelonem obtinuit vocari,[a] hodie Pamplona est, regni Navarræ caput) et tropæa excitavit, quibus 'oppida octingenta septuaginta sex,[b] ab Alpibus ad fines ulterioris Hispaniæ, in ditionem redegisse' inscripsit: Sertorii nomine dissimulato, quod de Romano tropæum erigi incivile judicabat, quanquam in eo victo plus gloriæ, quam in tot receptis oppidis esset.

Biblioth. Hisp. Andr. Schot. I. 4. Plin. VII. 26.

Plut. Pomp. 8. Transgressus in Italiam Pompeius, summa populi lætitia exceptus est, non ob illustrem modo victoriam,

[a] *Oppidum de suo nomine condidit. Pompelonem obtinuit vocari*] Res non caret controversia. Vide momenta in utramque partem expensa a Cellario, l. II. Geogr. Ant. c. I. Ceterum hic in ora libri citabatur testis Isidor. IX. 2. Sed ejus verba ad Lugdunum Convenatum, non ad Pompelonem pertinent. *Crev.*

[b] *Oppida octingenta septuaginta sex*] Hæc in majus aucta esse nemo sane dubitaverit, et in illis oppidis multos esse viculos, turres, castella. *Crev.*

bellumque civile, quod omnia externa conciebat, penitus sublatum; sed quia tribunitiæ potestatis, quam restitui flagrantissime cupiebant, futurus auctor existimabatur: eaque res jam olim dilata in adventum ejus fuerat. Quo majore studio populus, ut dignitatem ejus augeret, proficisci eum in expeditionem adversus Spartacum jussit. Strepebant quotidianis concionibus tribuni plebis, 'hunc unum optimum imperatorem, quocumque se vertisset, certam victoriam trahere: simulatque conspectus a fugitivis esset, debellatum fore.' Sall. Hist. III. in Orat. Macri. Appian. Civ. I. Plut. Cras. c. 20.

9. Eo diligentior Crassus instare Spartaco, festinare, ne penes alium confecti belli gloria foret. Neque minus apud fugitivos properabatur. Forte Spartacus post sociorum cladem, cum ad Petellinos montes se reciperet, insecutos L. Quintium et Tremellium Scrofam Crassi quæstorem fuderat. Ab hac victoria spiritus adeo creverunt fugitivorum, ut progressum in Calabriam ducem[c] convertere agmen, et incedenti per Lucaniam Crasso occurrere cogerent. Neque prorsus carebat ratione consilium, quia instante jam Pompeio, contantibus nulla spes effugii, pugnæ quoque sors durior ostendebatur. Sed Spartacus, conditionibus tentatis, et aspernante Crasso, Appian. Brundisium petebat: cum suorum clamoribus victus, in Lucaniam referri signa jussit, et ad caput Silari amnis castra metatus est. Nam ad Brundisium contendentem Oros. v. 24. fama appulsi e Thracia Luculli[d] perculerat. Appian.

10. Idcirco Crassus, cognito hostis adventu, nihil moratus, castra castris contulit, et, quo magis ad pugnam Plut. irritaret feroces animos, circumvallare hostem orsus est. Ita prohibentibus opus fugitivis, cum inter paucos orto certamine, vicissitudo victoriæ plures subinde alliceret; Spartacus, universo exercitu educto, et equitatu, qui nu-

[c] *Progressum in Calabriam ducem*] Hoc colligitur ex Appiano, quo teste Spartacum a Brundusio avertit fama Luculli adventantis. *Crev.*

[d] *Appulsi e Thracia Luculli*] Hic corrigit Freinshemius Appianum, qui Lucullum e Mithridatico bello redeuntem Spartaco terrori fuisse scribit: quod omnino absonum est ab veritate atque ab historiæ fide. Atque hoc eo annotamus, ut intelligatur quam non in omnibus facile credendum sit Appiano, scriptori haud sane diligenti. *Crev.*

per ad eum accesserat, in cornibus locato, ipse inter pedites stetit: acieque structa, equum admotum sua manu confodit, 'si quidem victus esset, non amplius usurum eo' dicens; 'victorem multos habiturum et bonos.'

11. Pugna fuit vehementer anceps, donec Spartacus superfuit, qua forte Romanum imperatorem agere conspexerat, viam ferro muniens. Sed postea quam, duobus centurionibus, qui pro Crasso propugnabant, impigre cæsis, penetrare ad illum nequivit, sauciumque femur summisso genu fulciens,
Appian. concursu hostium est interfectus;
Athen. vi. 21. fugitivorum turbatis metu ordinibus, nihil postea nisi
Liv. Epit. cædes fuit. Quadraginta millia eo prælio cæsa sunt.
Oros. Victores circiter mille ceciderunt. Pro his tria civium
Flor. iii. 20. Appian. Romanorum millia, qui in vinculis apud Spartacum fue-
Oros. rant, recepta. Cadaver Spartaci non potuit reperiri.

Appian. 12. At qui supererant prælio fugitivi, diversa, uti solet
Sall. Hist. iii. 1. rebus perditis, capessunt. Namque alii, fiducia gnaritatis locorum, occultam fugam sparsi, alii globis eruptionem
Appian. tentavere. Sic agmina ferme quadraginta facta. Quos
Oros. Crassus[1] aliique duces veluti feras in montibus et sylvis
Sallust. indagando, plerosque omnes aut interemerunt, aut abripuerunt vinctos. Unus in agro Lucano constiterat, gnarus loci, nomine Publipor. Ad hunc magna manus fugi-
Plut. Cras. et Pomp. tivorum se aggregaverat, ut quinque circiter hominum millia essent. Sed hos Pompeius obtrivit, forte cum exercitu superveniens, scripsitque senatui, 'fusos a Crasso fugitivos, a se radices excisas esse belli.' Ita tandem il-
Oros. lud formidabile belli servilis incendium, multo utrimque
Appian. sanguine restinctum est. Sexaginta millia fugitivorum cum Spartaco, et post illum cæsa sunt: capta sex millia, quos victores tota via, quæ Romam a Capua ducit, dispositis crucibus affixerunt.

13. Crassus, sextum intra mensem Italia tantis cladibus metuque liberata, jam se non imparem Pompeii gloriæ ferebat, ex prætura, sicuti per legem Corneliam licebat, consulatum petiturus, competitore Pompeio: quanquam hic nullum ante magistratum gesserat, neque legiti-

1 *Et* ante *Crassus* legebatur priusquam correxit Crev.

mam ætatem habebat; sed magnitudine rerum gestarum,[e] et favore populi, ob hoc quoque flagrantiore, quod haud obscure se auctorem restituendæ tribunitiæ potestatis profitebatur. Nec ille civium expectationi defuit, quin statim eo de negotio verba faceret, cum primam concionem ad urbem consul designatus habuit. Sed huic destinationi complures, interque eos homo sapientissimus atque amplissimus Q. Catulus, adversabantur. Cic. Act. I. in Verr. c. 15. et ibi Ascon.

14. Inter hæc de M. Antonio tristes nuntii venerunt, qui post Siciliam Græcosque Asiaticos, studio donandi rapiendique, in utroque immodicus, despoliatos, Cretensibus bellum intulerat. Favisse Mithridati videbantur, permisso ut bellum Romanis facienti juventus sua militaret. Piratas etiam, Mithridaticarum partium genus, cum persequeretur eos Antonius, aperte defenderant, dimissis cum superbo responso legatis, quos ea de re questum Antonius miserat. Is Antonius, filius M. Antonii oratoris erat, clarissimi viri; sed neutiquam patri similis: cumque fratres etiam duos haudquaquam probatæ vitæ haberet, ipse omnium erat corruptissimus, ut perdendæ pecuniæ genitus videretur. Idem vacuus curis, nisi instantibus, tam contemtim adortus Cretam fuerat, ut plures in navibus catenas, quam arma portaret. Quam vecordiam celerrima pœna consecuta est. Pleræque enim naves a Cretensibus captæ sunt, remulcoque in portus tractæ, cum, velut imitatione quadam triumphi, captiva corpora, velis et funibus suspensa, eminus visentibus spectaculo essent. Liv. Epit. Cic. in Verr. II. 8. et ibi Asc. Sall. Incert. 29. Plut. Anton. c. 1. Flor. III. 7. Appian. ap. Fulv. Ursin. Plut. Sall. Incert. 29. Sall. Hist. III. 15. Flor.

15. Infelix prælium, et pudor mox injussu senatus populique factæ pacis, ægritudine animi ad corporis quoque subruendam valetudinem Antonio causam præbuit: hominemque multa contra sociorum salutem, et contra provinciarum utilitatem, et facientem, et cogitantem, in mediis ejus injuriis et cupiditatibus mors oppressit. Tamen Cretici cognomentum ab hac expeditione retulit, non victoriæ argumentum, sed belli temere suscepti. Diod. ap. Fulv. Ursin. Ascon. in Divin. Cic. in Verr. III. 91. Liv. Epit. Plut. Appian.

16. At a duobus Lucullis honestius laudabiliusque

[e] *Sed magnitudine rerum gestarum*] Hic profecto deest aliquid, quale foret, nitebatur, confidebat, ad amplissima quæque speranda erigebatur. *Crev.*

Cic. in Verr. II. 8. Oros. VI. 8. gesta respublica est; quorum Marcus Macedoniam provinciam, Lucius Mithridaticum bellum, obtinebant. M. Lucullus, qui Curioni successerat, majoribus per Thraciam rebus quam ullus ante eum imperator gesserat, justissimum triumphum meruit. Sall. Incert. 29. Appian. Illyr. Sex. Ruf. c. 9. Eutrop. Marcel. XXVII. 8. Quippe Getis, qui et Mysi vocabantur, superatis, Bessos, nationem ferocissimam, primus Romanorum ducum bello petiit, eosque in Hæmo monte ingenti prælio fregit. Sic, receptis in deditionem Hæmimontanis, Eumolpiadem, quæ postea Philippopolis dicta est;[f] Sex. Ruf. et Marcel. mox Uscudamam, quæ Hadrianopolis est appellata,[g] eodem quo aggressus erat die expugnavit.

Strabo VII. p. 320. 17. Progressus deinde Calyben, quam Philippus Amyntæ filius, pessimis ibi collocatis hominibus, Poneropolin vocaverat, Flor. III. 4. illa quoque capta, usque ad terminum gentium Thracicarum Tanaim, paludemque Mæotin penetravit. Eutrop. et Sex. Ruf. Inde multas supra Pontum positas civitates[1] in jus ditionemque populi Romani redegit. Calatim, Phthinopolim, Parthenopolim, Tomos, Istrum, Buziam omnem[h] cepit: Appian. Civ. I. evertit Apolloniam: arma Romana Scythis monstravit: Eutrop. belloque confecto[i] sub tempus victi a Crasso Spartaci Romam regressus, Euseb. Chron. de Bessis triumphavit, et præter alia ornamenta, colossum Apollinis, Strabo VII. p. 319. quem ex Apolloniatarum insula transvexerat, in Capitolio posuit. Plin. XXXIV. 7.

18. Sed L. Luculli, qui frater hujus fuit, nescio an ma-

1 Ex Sex. Ruf. et Eutrop. correxit Crev. cum in edd. priorr. legeretur *insulas*.

[f] *Eumolpiadem, quæ postea Philippopolis dicta est*] Immo Philippopolim, quæ antea Eumolpias dicebatur. Philippopolis enim ab Philippo Amyntæ filio nomen accepit, atque hoc nomine memoratur a Livio, XXXIX. 53. et a Polybio, Legat. XLVIII. Ceterum circa vetus Philippopoleos nomen variant scriptores. Sequitur hic Sextum Rufum et Ammianum Freinshemius. Vid. Cellar. Geogr. Antiq. l. II. c. 15. *Crev.*

[g] *Uscudamam, quæ Hadrianopolis est appellata*] De hujus quoque urbis priore nomine non consentiunt scriptores. Vid. Cellar. ibidem. *Crev.*

[h] *Buziam omnem*] Pro his duabus vocibus Eutropius, in edit. Oxoniensi anni 1703. habet *Burziaonem*, quæ potest esse Bizone Straboni memorata, l. VII. p. 319. *Crev.*

[i] *Belloque confecto*] Miramur prætermissa esse a Freinshemio ea quæ Florus de hac victoria scribit: non aliter cruentissimos hostium quam suis moribus domitos. Quippe in captivos igne ferroque sævitum esse: abscissas captivis manus esse, ut superstites pœnæ suæ viverent. *Crev.*

jores eodem tempore, clariores certe, scriptorumque beneficio notiores res fuerunt: de quibus deinceps dicemus. Vere ejus anni quo Cn. Orestes, P. Lentulus consules fuerunt, Lucullus, Murena cum duabus legionibus ad obsidionem Amisi relicto, cum tribus aliis per montana versus Cabira movit, ubi Mithridates hyberna habuerat, et tum quoque iisdem in locis erat, eo consilio ut Romanis advenientibus resisteret. Stationes tamen disposuerat in montibus, quæ et opponerent sese transitum molientibus, et, ignibus excitatis, adventum hostium significarent. His Phœnicem quendam regii generis virum præfecerat. Qui signum quidem factis ignibus Mithridati dedit, sed ipse cum iis, quas secum habebat, copiis transfugit ad hostem. Appian. Mithrid. Plut. Luc. c. 28. Phlegon ap. Phot. Plut. Appian.

19. Mithridates impigre motus, amne Lyco superato, in campis patentibus pugnandi copiam fecit. Commisso equestri prælio, superiores regii fuerunt, rejectusque Lucullus retro se ad montes recepit. Præfectus ejus equitum Pomponius, cum ad Mithridatem saucius adduceretur, roganti regi, 'ecquid amicus ipsi futurus esset, si eum conservasset?' 'Amicus,' inquit, 'si quidem amicus populo Romano fueris; sin vero, hostis.' Volentibus eum post hanc vocem interficere barbaris, laudabili voce Mithridates occurrit, 'in virtutem a fortuna destitutam sæviendum' negans. Plut Memnon. Appian. Plut. Appian.

20. Post hæc per continuos aliquot dies instructam aciem Mithridates ostentare; Romanus retinere suos, et equitatu inferior, campis nolle credere: donec ancipiti malo circumventum (quia per patentia non audebat ducere, circumitus per montes longus ac tædii plenus erat) forte reperti venatores recrearunt, calle ostenso, per quem copias suas supra caput regis in locum ita comparatum duxit, ut pugnare volenti spatium non deesset, prælium detrectans cogi nequiret. Plut. Appian. Plut.

21. Cum neuter alterum adoriri decrevisset, casu contractum certamen est, quia persequentibus forte cervum regiis Romani quidam occurrerant; pluribus deinde, ut fit, hinc inde aggregatis, loco pulsi Romani sunt. Hæc ignominia ex superiore loco conspecta iram movit militi-

bus, signumque pugnæ continuo poposcerunt. Lucullus quiescere jussis, ut doceret quantum in præsentia boni imperatoris esset, cum paucis descendit, primisque fugientium ut consisterent occlamavit. Cum illi paruissent, et proximi quique ad idem imperium exemplumque firmarent pedem, globo facto disjecit hostes, victorque ad suos rediit. Deinde pro concione increpitos qui fugerant, in conspectu totius exercitus fossam duodecim pedum discinctos fodere coëgit.

22. Sed longe majus occultiusque periculum, sub eosdem dies, quod virtute amoveri nequibat, casu idem Lucullus effugit. Olthacus quidam, ex Dardariorum Mæotica gente, cum apud Mithridatem de gloria et præmiis virtutis sæpe cum aliis regulis disceptasset, ut se omnibus ostenderet superiorem, Luculli capite regi promisso, specie transfugæ in Romana castra pervenerat. Is deinde, cum frequentibus excursionibus promtam enixamque operam exhibuisset, postremo quoque equestri prælio servasset multos, in propiorem admissionem receptus, mensæ consiliisque admoveri cœperat.

Frontin. II. 5. 30. Appian.

23. Igitur, observato tempore, quo, missis principiis vacuum magis incustoditumque prætorium erat, brevi pugione accinctus ex more ad Lucullum introibat. Sed illum forte fatigatum longis vigiliis corpus meridiari coëgerat: et Menedemus cubicularius, ad ostium stans, negabat intromitti quenquam mortalium posse. Ille 'subitum esse ac necessarium quod afferret' dictitans, nihilominus conabatur irrumpere; cum accensus ira Menedemus, 'nihil salute imperatoris magis esse necessarium' regerens, ambabus manibus repulit hominem.

Frontin. Plut.

24. Quare, ne suspectus haberetur, veritus Scytha, equis, quos ante portam castrorum paratos stare jusserat, ad Mithridatem refugit, aliumque Scytham, nomine Sobadacum, transfugere ad Lucullum conari detulit, qui statim jussu regis comprehensus est.

Frontin. Plut. Appian.

25. Dum his aliisque rebus bellum trahitur, longe lateque omnibus circum evastatis, inopia utrumque exercitum incessit. Idcirco Lucullus, quo re annonaria commodiore uteretur, in planum degressus, quia patentibus locis equi-

Memnon. Sall. Hist. IV. in Epist. Mithrid. Appian.

tatum regis timebat, ita metatus est castra, ut munimenti vicem uliginosum paludibus solum hosti objiceret; et regnum Ariobarzanis, intactum bello, a tergo haberet, unde commeatus subveherentur. Crebra inter hæc equestria prælia fiebant. Semel etiam cum suos fugientes obviam egressus e castris Mithridates acerbe corripuisset, iis animis in pugnam redierunt, ut Romani fusi fugatique, etiam reversis a persequendo hostibus, suum quisque contubernalem pro victore metuentes, vix aliquando facerent fugæ finem: tantus eos pavor occupaverat. Sall. Appian.

26. Hanc victoriam, missis ad vicinos reges nationesque nuntiis, magnificentius quam verius Mithridates extollebat, promtumque Romani exercitus exitium augurabatur. Sed eventus contra dedit. Cum enim haudquaquam reprehendendo consilio hoc ageret, ut Lucullum commeatibus exclusum ad eas redigeret angustias, in quibus ipse ad Cyzicum fuisset; negotium equitibus suis dedit, ut frumentatores e Cappadocia redeuntes (nec enim aliunde Romanus alebatur) exciperent.

27. Neque desidia regiorum res corrumpebat: sed nimius pugnandi ardor non sinebat a suis locis aliena discernere. Igitur primo Sornatius cum una legione ex Cappadocia redux, præfectum regis Menandrum alacritate majori quam consilio congressum, cum magna hostium cæde, in fugam egit. Plut.

28. Fabius deinde Adrianus cum ex eadem Cappadocia magnum annonæ modum adveheret, a Menemacho et Myrone, quos Taxiles et Diophantus, cum quatuor peditum, duobus equitum millibus immiserunt, lacessitus est. Et si, donec in æqua loca descensum esset, expectare regii potuissent, fortassis in periculo et cohortes Romanæ, et quam adducebant annona fuerat. In ipsis adhuc angustiis invadente hoste, et suum sibi equitatum efficiente inutilem, haud ægre restiterunt, donec auxilium Lucullus summitteret. Tum vero effusa fuga Mithridaticorum versus eum locum, ubi Taxiles et Diophantus tendebant, eodem etiam victorem deduxit. Et post acre, sed minime obstinatum certamen, dissipata barbarorum acies diversa fuga disparuit: pauci cum ipsis ducibus ad Mithridatem Phlegon. Memnon. Appian. Memnon. Appian.

pervenerunt. Magna eo die cædes regiorum fuit, et a
Eutrop. quinque Romanorum millibus triginta millia, totius exercitus regii robur, fusa referuntur.

Appian. 29. Mithridates, hac accepta clade, veritus ne destitutum equitatu quamprimum Lucullus circumveniret, statim convocatis amicis aperuit, 'sibi in animo esse discedere,
Plut. priusquam itinera ab hoste clauderentur.' Illi suarum
Appian. rerum anxii, non expectata luce, pecunias suas supellectilemque emittebant e castris: et cum hoc a multis et divitibus fieret, brevi angustiæ circa portam erant, et rixæ agasonum, uno quolibet ante alios exire properante, audiebantur.

30. Exercitus, re cognita, visisque ducum sarcinis, metu et indignatione commotus, prodique se vociferans, vallo proruto, qua cuique proximum erat, sine duce, sine
Plut. imperio evadebat. Inter eum tumultum direptæ multo-
Strabo l. x. p. 477. rum præfectorum sarcinæ sunt, custodibus interemtis:
Plut. Dorylaus quoque magni nominis ductor, nihil præter purpuram qua erat amictus habens, propter illam interfectus
Memnon, c. 42. est. Hermæus haruspex, qui et ipse exercitum duxerat,
Plut. in porta castrorum, pedibus hominum jumentorumque obtritus.

31. Rex ipse extremis proximus, inter turbam pedes profugit: (nec enim quisquam ministrorum apud eum remanserat:) donec impulsu turbæ humi stratum Ptolemæus eunuchus conspexit, equumque, desiliens ipse, præbuit.
Memnon. Plut. Ne sic quidem expedita fuga erat, Gallogræcis equitibus,
Cic. pro Lege Manil. c. 9. qui Lucullo militabant, terga prementibus. Sed forte, an consilio Mithridatis objectus mulus, ex iis qui aurum et
Appian. argentum regium portabant, avaritiam persequentium prædæ dulcedine distinuit, tempusque evadendi dedit. Ceteri plerique cæsi sunt. Nam Lucullus, cognita suorum victoria, e vestigio equitatum ad persequendos hostes miserat, legiones circumdederat castris, ut ibi fugientes, hic resistentes internecione delerentur. Amplius sexa-
Liv. Epit. ginta Ponticorum millia his cladibus extincta creduntur.

Plut. 32. Præter ereptum triumpho Mithridatis corpus confectique belli gloriam extortam, aliud quoque non leve

incommodum Lucullo militum avaritia attulit. Callistratum, qui regi a secretis fuerat, comprehensum in castra ducere jussi, cum aureis quingentis[k] succinctum sensissent, interemerunt. Castra tamen regis diripi, prædamque militis esse passus est, quo insolentiam illorum molliret, nuper etiam in Amisena obsidione invidiose querentium, 'quod nullam civitatem vi caperet, conditionibus omnes acciperet in deditionem, ne militi pro labore tanto periculisque fructus ullus usquam esset.' Sane vix ulli imperatorum justior victoria flagitio militari de manibus excidit: meritumque virtute decus ingratus impiusque exercitus, varie vexato, et ad postremum relicto Lucullo, intercepit. Eutrop. Plut.

33. Dum hæc diversissimis locis aguntur, Romæ haud exiguum metum Pompeius atque Crassus faciebant exercitus retinendo. Nam ille se Metellum expectare dictitabat ad triumphum venientem: Crassus æquum esse dicebat priorem Pompeii exercitum dimitti. Sed Pompeius eam quidem dubitationem sustulit, statim a triumpho missos facturum milites pollicitus. Appian. Civ. l. I. Plut. Pomp.

34. Igitur cum ex Hispania Metellus advenisset, multi sub finem anni hujus triumphi fuerunt. Sub idem enim tempus et ex Macedonia C. Curio, et ex Isauria P. Servilius, et ex Macedonia M. Lucullus triumpharunt:[l] ex Hispania Q. Metellus et Cn. Pompeius, hoc nomine quoque gloriosius, quod iterum eques Romanus triumphabat. Crassus de fugitivis triumphum petere pudore prohibitus, ovans iniit urbem, hoc novo honore magna ambitione impetrato, ut pro myrtea corona, qualem ovantes sumere consueverant, laurea uteretur. Eutrop. VI. 4. Cic. in Pis. capp. 19. et 24. Vell. II. 30. Plut. Crass. 22. Cic. in Pis. c. 24. A. Gell. V. 6. Plin. XV. 29.

35. Consules deinde M. Crassus, Cn. Pompeius Magnus facti.* Eo tempore Pompeius, quod per militiæ tem-

[k] *Aureis quingentis*] Aurei quingenti æquiparantur marcis nostratibus 15. unciis 5. *Crev.*

[l] *Sub idem ... tempus et ex Macedonia C. Curio, et ex Isauria P. Servilius, et ex Macedonia M. Lucullus triumpharunt*] Longe verisimilius videtur Sigonius, C. Curionis triumphum in annum præcedentem; P. Servilii, in quartum ante hunc annum contulisse. Vid. Commentar. ejus in Fastos, ad annos 681. et 679. *Crev.*

* A. U. C. 682. A. C. 70.

A. Gell. xiv. 7. pora senatus habendi consulendique rationem ignorabat, M. Varronem familiarem suum rogavit, uti commentarium faceret Isagogicum, ex quo disceret quid facere dicereque deberet, cum senatum consuleret. Liv. Epit. Plut. Pomp. Vell. ii. 30. Consul enim fiebat ex equite Romano, priusquam quæsturam gessisset. Cic. pro Leg. Manil. c. 21. Tanta hujus adolescentis gratia et virtus erat, ut quibuslibet legibus facile solveretur. Latum ex senatusconsulto ad populum est, 'ut Cn. Pompeium consulem fieri liceret, cum curulem magistratum nullum per leges capere potuisset.'

36. Nec illud tamen plus adjicere magnitudini videbatur, Plut. Pomp. et Crasso. quam quod M. Crassus, contemtor omnium, et divitiis facundiaque inter primores excellens, non erat ausus consulatum petere, priusquam Pompeium rogavisset; et Pompeius olim cupidus demerendi hominem potentissimum, adeo enixe gratiam suam interposuerat, ut non pro Crasso minus quam pro semetipso laborare testaretur. Plut. Cras. Discors tamen magistratus fuit: nec quicquam magnopere ab iis domi forisve memorabile gestum est, nisi quod Crassus Herculi decimas solvens, decem mensarum millibus epulum populo præbuit, ac frumentum gratuitum in trimestre dimensus est.

Plut. Pomp. et Apoph. Rom. c. 25. 37. Pompeium illa dies magno honore illustravit, qua militiæ vacationem a censoribus postulavit; quod, expletis stipendiis, equites Romani facere consueverant. Sedebant pro tribunali L. Gellius, Cn. Lentulus censores. Ad hos Pompeius descendit in forum, equum manu ducens, ceterum insignibus nitens magistratus sui. Ubi stitit equum ad tribunal, major natu censor, 'Quæro ex te,' inquit, 'Pompei Magne, ecquid omnia stipendia expleveris?' Cui Pompeius alta voce, 'Explevi,' inquit, 'et Plut. Pomp. quidem me imperatore.' Tum vero mixtus lætitia et admiratione clamor populi ortus, vix sedari potuit, donec surgentes de tribunali censores, ut populo applaudenti gratulantique gratum facerent, Pompeium consulem domum deduxerunt. Magnus enim ejus apud populum favor erat, Ascon. in Div. Sall. Cat. c. 38. cum plus in senatu Crassus polleret. Et erat in invidia Pompeius, quod plebi potius quam senatui gratificatus, Liv. Epit. Cic. de Leg. iii. 9. tribunitiam potestatem restituerat: assentiente quidem Crasso, quia prohibere nequibat: sed Pompeius solus

pertenderat, nec sibi glorioso, nec in rempublicam utili facinore, quæ iterum ab eo principio tribunitiis seditionibus periculose vexata est, donec hac quoque non ultima impellente causa concideret.

38. Tribunitia potestas restituta traxit et judiciorum ordinem, quod eorum levitas flagitandæ potestatis ejus permagnum desiderium fecerat. Igitur L. Aurelius Cotta prætor, favente et annitente Pompeio, judicia ad equites transtulit, non ut penitus excluderentur senatores, sed ut major esset equitum potentia, communicatis inter tres ordines judiciis, senatum, equites, et tribunos ærarios, qui ferme erant ex equitibus. Iisdem consulibus P. Virgilius Maro natus perhibetur Idibus Octobris; ut publicorum actuum monumentis natalis ejus insereretur, ingenii operumque præstantia meritus.

Cic. Div. c. 8. et in Verr. v. 69. Liv. Epit. Plut. Pomp. Cic. pro Cluent. 47. Ascon. in Div. et in Corn. et in Pis. Ant. Aug. de Leg. Phlegon ap. Phot. Euseb. Chron.

39. Interea Lucullus Cabirorum castellum, cum aliis multis, custodias thesaurorum vinctorumque, in deditionem accepit, passim ad victorem præfectis regiis deficientibus: quorum ex numero, Strabonis, ejus qui geographiæ pulcherrimum opus edidit, avus maternus, quindecim castella, fide accepta, tradiderat. Magnæ in iis opes, tetri quoque carceres reperti, quibus Græci barbarique multi olim, desperata salute, attinebantur. Inter hos et Nysa liberata est, soror regis, eademque ob Nicomedem, cui nupta fuerat, hostis. Hanc igitur nihil nisi extrema expectantem, inopinata salus respexit. At alias mulieres regias, cum procul omni metu abesse viderentur, triste fatum comprehendit. Mithridates enim, desperatione rerum suarum Ponto profugus, cum venisset in Armeniam, nec admitti se in conspectum Tigranis videret; immani tristitia et mœrore percussus, Bacchidem eunuchum misit, ut sorores uxoresque et concubinas regias tolleret, quæ Pharnaciæ servabantur, quod oppidum haud procul Trapezunte aberat.

Plut. Luc. Memnon. Sall. Hist. iv. 1. Appian. Mithrid. Strab. xii. p. 557. Plut. Memnon. Plut. Liv. Epit. Appian. Plut. Steph. Strab. xii. p. 548. Plut.

40. Multæ erant, sed præ ceteris insignes Roxane et Statira, quæ circiter annos quadraginta in virginitate exegerant, conjugesque duæ, Ionici ambæ generis, Berenice Chia, et Monime Milesia, cujus præcipua inter Græcos fama erat. Hanc, ubi Bacchides arbitrium mortis dedis-

set, detractum capiti diadema obvolvisse collo ferunt, ut inde suspenderet corpus; abruptoque, exclamasse, 'O execrabilis fascia, ne ad hoc quidem usui eris!' Consputum deinde abjecisse, jugulumque præbuisse percussori. Berenice, veneno temperato, partem præsenti rogantique matri dederat. Ergo remissior et divisa vis potionis, cum in senili corpore viam leti haud difficulter invenisset, juvenculam diu cum anima luctantem Bacchides strangulavit.

41. Sororum regis longe dispar ut animus, ita sermo extremus fuisse traditur. Roxane, cum venenum miscuisset, 'Hoc igitur,' inquit, 'extremum a fratre munus teneo, invisum certe, nisi esset odiosior, qui misit. Hoc igitur erat, cur me felicem prædicarent homines, tantis majoribus, in hac fortuna genitam, sororem magni Mithridatis! Ergo igitur, si quoslibet de vulgo parentes, quemlibet fratrem sors dedisset, viverem. Quia regibus orta sum, et hunc consanguineum habeo, moriendum est. At illum tanta ut aiebant potentia, tanta virtute præditum, tutelam omnium, etiam minimorum, fore credideram; nedum ut sororum suarum proditor, sororum interfector esset.

42. 'Sane jam tum satis esset miser, si ex tanta fiducia tantum in metum venisset. Sed fac metuere: quam procul adhuc absunt Romani? Cur non servamur in spem melioris fortunæ, nunquam defuturo veneno, si sequius consuli necessum sit? Cur non in Bosporum aut Colchos mittimur, quo populi Romani non modo arma, sed etiam nomen vix penetravit? Cur hostis et carnificis officium ipse occupat? Quid facerent Romani crudelius? Sed aliud nimirum expectare sorores non oportuit, ab isto quidem, qui matrem venenum coëgit bibere? Sed age age, bibamus, soror, si nihil aliud, hoc certe consecuturæ, ut postea nihil in nos tali tyranno liceat. At tu, pessime omnium et perfidiosissime parricida, in hoc per annos quadraginta virgines asservasti, ut, ubi tu summam rerum ad desperationem adduxisses, veneno moreremur! Tibi vero scelerum ultores Dii eandem aliquando necessitatem moriendi imponant, facultatem negent!'

43. Hæc dicentem Statira consolabatur, fratrem simul excusans. 'Summæ fortunæ, sicuti singularem honorem, potentiam, gloriam, ita nec vulgares molestias adjacere. Deorum imperium in reges, quemadmodum in ceteros homines potestatem regum, esse. Nullum tanta sapientia aut prudentia unquam extitisse, ut destinatum sibi a potentiore exitum vitare quiverit.

44. 'Idcirco minime imputandum Mithridati, sive quod vinci debuerit, omnibus frustra tentatis; sive quod victus ultima cura providerit, ut quod suorum servari non posset, honeste saltem et in libertate moreretur. Sibi quoque minime lætam mortem esse. Verumtamen hanc malle, quam quæ timenda essent in potestatem hostium venientibus. In bello nemini parci. Multos adeo intervenire casus, quibus vilissimum quidem calonem coërcere ne suus quidem imperator possit. Sæpe et alias, et hoc bello audivisse, quanta in captis urbibus esse licentia militis, quanta cum crudelitate libido soleat. Sibi quidem vel millies mori satius esse, quam ut hanc, non dicere sortem, sed vel periculum subeat.

45. 'Non igitur maledicendum esse fratri, qui sanguinem suum, per longissimam temporum seriem deductum a regibus, contaminari aut servire nolit. Sed gratias potius agendas curanti, ut, quatenus omnibus molestiis liberari nequirent, maximis certe et gravissimis eriperentur. Magnum in eo fraterni amoris curæque specimen inesse, sed et vere regii animi, quod inter suos casus laboresque, de sororum periculo, deque domus suæ dignitate cogitasset. Neque dubium esse, quin aliud nihil viderit pro his melius. Nam eadem mandata dedisse ad uxores, quas utique non odisset.' Post hæc et talia verba, sumto veneno, exanimatæ sunt.

46. Hæc audita mœrore affecerunt Lucullum, clementem virum, et plurimæ humanitatis; præfectos autem Mithridatis, velut signo dato, ad tradenda quibus præerant præsidia, paucis exceptis, incitaverunt,[3] ultimæ necessitatis id facinus esse reputantes. Lucullus Mithri- Plut. Appian. Strab. xii. p. 557. Plut.

3 *Incitavit* edd. ante Crev.

datem usque ad Talaura (castelli nomen est) insecutus, ubi quatriduo ante illum in regnum Tigranis perfugisse intellexit, Chaldæis, qui et Chalybes vocantur, Tibare-
Eutrop. nisque subactis, receptaque minore Armenia, quæ in
Plut. ditione Mithridatis fuerat, ad obsidionem Amisi reversus est. Amisenis conditiones respuentibus, Callimachus enim præerat, machinarum mirus artifex, consilioque et
Memnon. audacia promtus, ad Eupatoriam se contulit; quam haud
Appian. et Plin. vi. 2. procul Amiso regiam Mithridates struxerat, et ex suo cognomento voluerat appellari.

Memnon. 47. Cum et hic impigre resisteretur, Lucullus per aliquot dies langnidiori oppugnatione usus, propugnatorum negligentiam felici consilio aluit. Cum enim stata quasi diei hora soleret abducere ab oppugnatione suos, ubi opportunum visum est, eodem tempore corripere scalas et in mœnia eniti jussit. Infrequentes defensores aderant, plerisque jam de more per hospitia dilapsis. Statim igitur capta Eupatoria, statimque deleta est. Neque
Plut. multo post Amisus, eodem ferme modo, in potestatem venit, parique fato incensa est, Callimacho injiciente ignem, ut interea facilius abnavigare posset, an quia prædam Romanis invidebat.

48. Nec eripere oppidum, licet summa ope anniteretur, Lucullus poterat; jussique ignem restinguere milites, minaci cum clamore arma quatiebant: donec exercitui se prædam concedere edixit, modo ab incendio ædificia protegerentur. Sed intentus rapinis miles auxit magis, quam extinxit, ignem, cum multi quoslibet angulos cum facibus perscrutando ultro succenderent ædes, ingentemque in urbe paulo ante frequentissima vastitatem facerent. Idcirco postridie ingressus urbem Lucullus non tenuit lacrymas, dixitque amicis, 'sæpe sibi fortunam Syllæ admirabilem visam, eo maxime quod Athenas servare cum vellet potuerit. Se parem gloriam magno studio expetentem, ad L. Mummii sortem detrudi, ut eversor potius magnarum urbium, quam servator prædicetur.' Bona tamen pars urbis erepta flammis est pluviæ miseratione, quæ opportune velut ex machina prorupit. Et Lucullus,
Memnon. priusquam inde discederet, operam dedit, ut pleraque

corrupta restituerentur: edictoque collegit Amisenos, qui e patria profugerant, novisque colonis Græcis, quibus ibi habitare placebat, auctos, agro quindecim millium passuum urbi adjecto locupletavit: Alexandrum imitari studens, qui eandem urbem, cum Persicis regibus parentem invenisset, liberaverat. Plut. Appian.

49. Amisum Athenienses condiderant, quo tempore classibus validi, non proxima tantum, sed et jam longius sita maria pervagabantur. Eoque nuper multi, ut tyrannidem Aristionis fugerent,[4] velut in aliam patriam, concesserant: ignari eodem quoque quam metuebant belli perventuram tempestatem esse. Sed illos Lucullus honeste vestitos, ducenis distributis denariis, in patriam remisit. Meurs. de fort. Athen. c. 6. Plut.

50. Tunc etiam inter captivos Tyrannio fuit, celeberrimi nominis grammaticus. Eum Lucullus gentili suo Murenæ, præcipuo legatorum, rogatus concessit. Ille magnanimi doctissimique et ob hoc doctorum studiosi imperatoris munere perquam illiberaliter usus, manumisit hominem, ut ab eo commoda quæ patronis liberti præstant adipisceretur. Alia quoque similia multa idem Murena designavit, bello non spernendus, vita moribusque multum ab imperatoris sui nobilitate discrepans. Rebus Amisi ex præsenti copia constitutis, Lucullus in Asiam hybernatum abiit, ut civitatibus illis, sub æris alieni pondere gravissime anhelantibus, succurreret. Interea misit ad Tigranem, Mithridatem sibi dedi postulans. Eam legationem App. Claudius obiit, qui uxori imperatoris frater, et liberis ejus avunculus erat. Suid. in Τυραννίων. Strab. XII. p. 548. Plut. Memnon. Plut. Sall. Hist. v. 1. et 1. 20.

4 *Fugerant* legitur in edd. ante Crev.

SUPPLEMENTUM

LIBRI XCVIII.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

---

1. OPPRESSAM ære alieno Asiam, et, quo recreata est, Luculli consilium traditurus, cohibere animum nequeo, quin præsentibus temporibus ingemiscat, Germaniam intuens nullo miserante deterius propemodum ab hac peste, quam sub tricennalis belli nefandis cladibus pereuntem. Cum enim ad omnes prorsus homines quibus aliquantum rei est, aut fuit, malum istud pertineat, a plurimis annis, sine cura, sine lege, ut cuique potentia aut debilitas aderat, extorquebantur a debitoribus nummi, aut negabantur. Ita dum alii partem sortis offerendo, tamdiu usurpatæ pecuniæ alienæ mercedem postulant, alii, quanquam præter suam culpam fortunis eruti, etiam usuras repræsentare coguntur; justitia et concordia, quæ in medio esse debuerant, miserandum in modum lacerabantur: donec prorsus Alexandrino more nodum hunc secari placuit: utinam durabili ad pacem remedio! Sed his quoque calamitatibus nostris finem aliquem viderit Deus!

2. Asiæ acerba ob impotentiam fœneratorum conditio erat: quod imperatam a Sylla pecuniam, viginti millia talentorum,[a] civitates a publicanis maxime sub gravibus Plut. Luc. Appian. Mithrid. Plut.

[a] *Viginti millia talentorum*] Marcas argenti nostrates 1875000. *Crev.*

usuris acceperant. Erat illa potentissima factio, et plerumque magistratus Romanos opibus et gratia sic habebant obnoxios, ut illorum auctoritate ad quodvis desiderium suum abuti possent. Ergo servilem in modum vexati provinciales, quo exedentem omnia voraginem interdum placarent, privatim liberos suos, virgines, puerosque formosos; publice, quicquid ornamentorum in civitatibus erat, vendere cogebantur. Quæ omnia cum insatiabile fœnus hausisset, nec ideo expungi debita possent, ad extremum ipsi creditoribus in servitutem addicebantur.

3. Adversus hæc, Lucullus primo constituit, ne majores centesimis usuræ [b] ducerentur. Deinde usuras quæ sortem excesserant amputavit, non ad invidiosum illud et inverecundum alterius tanti commentum, quo [1] nuper ex Orco revocato, et interpretatione aucto, perfidiosissimi sæculi turpitudo ad extinguendas fidei et justitiæ tenues reliquias erudiri gaudet. Sed quia rem suam creditoribus salvam præstabat, jamque providerat ut expensam pecuniam brevi recuperarent, tam gravibus usuris ulterius aggravari provinciam non patiebatur. Quippe, quod longe utilissimum apparuit, creditorem in bona obærati hactenus misit, ut quartam redituum partem perciperet. Ita neque debitor egebat, et fœnerator haud longo tempore, quod erat ab ipso profectum, cum usuris ad præscriptum a Lucullo modum recuperabat. Quod si quis usuras applicuisset sorti, et sortem et usuras amittebat. Hac æquitate rem paulo ante desperatissimam confecit, ut intra quadriennium omni debito liberaretur Asia, et possessiones obligatione solutæ ad eos, qui antea tenuerant, reverterentur.

4. Hoc pacto duplum ejus, quod dederant, paucis annis assecuti fœneratores, non ideo quiescebant. Nam, ut ipsi subduxerant calculum, non quadraginta ipsis, sed centum viginti talentorum millia [c] debebantur. Ceterum in pro-

1 *Quod* legitur in edd. ante Crev.

[b] *Majores centesimis usuræ*] Usuræ centesimæ sunt eæ quibus ex centum assibus unus singulis mensibus fœnoris nomine penditur, duodecim in annum. *Crev.*

[c] *Quadraginta . . . talentorum millia*] Marcæ argenti 3750000. *Centum viginti talentorum millia.* Marcæ 11250000. *Crev.*

vincia novare nihil poterant. Romam scripserunt ad suos, tribunosque plebis commodum pristinam omnia turbandi licentiam adeptos mercati sunt, ut actis desideriisque Luculli obstreperent. At ille, magna, non [2] apud suam modo provinciam, sed universos gloria, (justos enim magistratus rebus ipsis cogentibus unaquæque civitas laudat,) Ephesi residens, Asiam constituebat legibus, cumulabat fidæ pacis [d] bonis, spectaculis etiam ludisque triumphalibus seque et illam recreabat. Vicissim in honorem ejus Asiatici instituerunt Lucullea, celebraruntque. Appian. Plut.

5. Dedit deinde Ap. Claudio operam de legatione sua referenti. Eum regii viarum duces, longo circumitu et sinuosis itinerum amfractibus detinuerant, donec a servo doctus, quem natione Syrum secum habebat, illis valere jussis, paucis diebus ad Euphratem, et, amne superato, Antiochiam pervenit.

6. Aberat Tigranes, et Ptolemaide capta, cui se regina Syriæ Cleopatra incluserat, reliquas Phœnices urbes obibat. Idcirco Appius, dum illum opperitur, nonnullos regulorum haudquaquam æquo animo Tigranis opes intueri cernens, illorum animos Romanis conciliabat. Quorum et Zarbienus fuit, Gordyenorum rex, quam gentem Gordys condidisse traditur, Triptolemi filius. Civitates etiam multas nuper a Tigrane domitas, cum ad ipsum clam misissent legatos, in præsentia quiescere jussit, ut advenienti Lucullo se reservarent. Græcarum enim urbium spiritus Armenium jugum haudquaquam animo æquo patiebantur. Et super omnia invisa erat intolerabilis superbia Tigranis, qui fortuna inflatus, neque cupiditatis suæ finem, neque magnitudinis modum reperiebat. Joseph. XIII. 24. Plut. Strab. XVI. p. 747. Plut.

7. Nam, a mediocribus initiis profectus, annis viginti quinque multas gentes domuerat. Mesopotamiam, Syriam, Phœnicen occupaverat. Parthos gravius quam quis- Eutrop. Plut.

2 *Solum* add. edd. ante Crev.

d *Cumulabat fidæ pacis*] Id est, veræ solidæque pacis. Nam antea sub obtentu hujus nominis bellum acerrimum adversus Asiam gerebant publicani. Hoc eo annotamus, quia priores editiones hoc loco habent *fide*. Crev.

quam ante eum alius vexaverat: infinita prope millia Græcorum e Cilicia Cappadociaque abactorum in Mesopotamia collocarat, Scenitis etiam Arabum transferre sedes in loca sibi placentia coactis. His rebus ita erat elatus, ut multos in quotidiano ministerio reges haberet: quorum quatuor, si equo veheretur, juxta incedebant pedites; si responsa legatis gentium redderet, consertis pectinatim manibus astabant taciti.

8. Nihil hac scena perturbatus Appius, cum ad edenda mandata in conspectum venisset, 'L. Lucullus,' inquit, 'populi Romani imperator, Mithridatem ob multas et graves injurias justo pioque bello petitum regno suo expulit, rex Tigranes. Quem igitur nobis hostem sua improbitas, servum victoria et virtus nostra fecit, eum, quoquo fuga se proripuit, jure gentium reposcimus. Non arbitramur te, ut hominem, donec opibus et fortuna floruit, omnibus iniquum, gravem, tuearis, cum victo et exule communia habere fata velle. Nec enim ignoras, eandem causam esse eorum qui fugiunt heros, et qui fugitivos recipiunt.

9. 'Etiamsi te præ multis regibus potentia valere scio, non tamen opinor tam levi de causa facturum esse quicquam, quo de illa dimicare cogaris. Quanto plura possides, tanto gravius periclitabere. Quid arma Romana valeant, si Magnus nuper Antiochus, et Magna Carthago parum grandia aut recentia documenta sunt; Mithridates docere potuit, qui et ipse vulgo jam cœperat Magnus usurpari. Et tamen ille in ea tempora incidit, quibus arma civilia, aut socialia, aut servilia denique, vires imperii nostri divisas atque districtas tenebant. Nunc intestina bella penitus quieverunt. Nullus usquam Sertorius est, nullus Spartacus, qui afferre impedimentum queant, ne, quod senatui populoque Romano visum fuerit, paribus animis viribusque exequamur.'

10. Notarunt, qui astiterant, hac juvenis audacia tactum hominem, qui tot ab annis liberam vocem nullam audiverat, non tenuisse vultus, quem induerat, æqualitatem; sed, quanquam serenum placidumque fingeret, commotionem animi prodidisse. Respondit 'sibi quoque

non ignotam Mithridatis pravitatem esse: sed necessitudinem revereri, et commune apud omnes homines opprobrium, si socerum suum ad exitium dedidisset.' In eandem sententiam et literas ad Lucullum dedit; in quibus, imperatoris omissa appellatione, hanc causam homo vecors attulit, quod se quoque regem regum appellare Romanus neglexisset. Misit tamen multa et splendida dona Appio; et, illo recusante, plura etiam et pulchriora adjecit. E quibus Appius, ne quasi professis odiis superbum et potentem regem irritaret, una phiala accepta, cetera remisit, celerique cursu ad imperatorem suum est revectus. Memnon. Appian. Plut.

11. Toto illo tempore cum Heracleotis negotium M. Cottæ fuerat. Isque, iterum tentata improspere oppugnatione, Triarium advocavit, ad prohibendos commeatus, qui obsessis mari subvehebantur. Triarius cum suis tribus et viginti triremibus, viginti Rhodiis, cum Cottæ nuntiandum curavisset, qua die esset affuturus, in idem tempus suum exercitum paravit Cotta: acciditque, ut simul terra Romani, simul navibus ad Heracleam accederent. Memnon.

12. Heracleotæ, re inexpectata perterriti, tamen triginta naves semiplenas deducunt: ceteri ad pellendum mœnibus hostem accinguntur. In agmine Romano primæ Rhodiæ naves ibant; in quas illati Heracleotæ statim depresserunt tres hostiles; ipsi vicissim quinque perdiderunt. Superveniente deinde Triario, cum aliquamdiu restitissent, in majorem portum coacti sunt refugere, navibus amissis quatuordecim.

13. Idcirco licet irritus tum quoque conatus Cottæ fuisset, inopia tamen rerum necessariarum, quod Triarius quotidie cum triremibus oberrans subvectionem commeatuum impediebat, brevi in maximas calamitates obsessi inciderunt: donec chœnix [e] frumenti octoginta drachmis Atticis veniret. Tandem, ut solet, ex fame pestilentia accessit; quæ et Lamachum, omnium malorum patriæ auctorem, præ ceteris longius et acerbius excruciatum absumsit; et in præsidiarios præcipue sæviens, de tribus

[e] *Chœnix*] Mensura Græca, decimæ fere parti modii nostratis æqualis. *Octoginta drachmis.* Una argenti marca, unciis 2. *Crev.*

millibus, qui tum adhuc superfuerant, trientem demessuit. At Romani, quibus aura liberior et annona sufficiens erat, intacti ab his suppliciis manserunt.

14. Inde Connacorigi tempus visum de deditione agendi, quo suæ saluti vel per interitum Heracleæ consuleret. Igitur, assumto in societatem consilii Damophele, qui partium Lamachi cum fuisset, etiam in præfecturam ejus successerat, Cottæ ingenium, ut ferox et infidum, aversati, cum Triario agere cœperunt. Ea re per epistolam quandam interceptam [f] prodita, magno cum tumultu in theatrum populus concurrit, cunctisque metu trepidantibus, Brithagoras e primoribus civium oravit Connacoriga, 'siquidem deditio cordi esset, at saltem ne ignaris oppidanis res tanta agitaretur:' seque in illud negotium legatum offerebat; cum negaret Connacorix [g] 'deditionem sibi placere; esse meliorem salutis viam, sibique ex literis amicorum compertum, a Tigrane Mithridatem exceptum honestissime, neque diu emansura auxilia.' Sic decepto populo, Connacorix intempesta nocte milites suos cum sarcinis (id enim Triarius permittebat) imposuit triremibus, simulque cum iis abnavigavit.

15. Sub idem tempus Damopheles, apertis portis, Triarium accepit: nonnulli milites, sive tædio moræ, sive quo vi capta civitas videretur, per muros transcendere maluerunt. Sic occupata Heraclea, crudeliter in oppidanos sævitum. Romanique memores, quæ longam inter obsidionem fastidia, quos labores tolerassent, vel ab aris et simulacris abstractos jugulabant. Quo metu magna pars, per mœnia desiliens, per universam regionem, ut quisque latebras speraverat, dissipata est, aut ad Cottæ castra perfugit. Ille, hactenus ignarus rei, cum captam urbem direptamque ex his didicisset, ira fremens excivit exercitum, protinusque contendit ad urbem, pœnam sumturus a Triario, a quo esset et Heracleæ capiendæ gloria, et ma-

Appian. Memnon.

[f] *Per epistolam quandam interceptam*] Photii editio Rothomagensis præfert ἐξ ἐπιπολῆς, parum claro sensu. Freinshemius nempe legendum putavit, ἐξ ἐπιστολῆς. *Crev.*

[g] *Cum negaret Connacorix*] Admisimus Clerici emendationem, licet haud prorsus certam et expeditam. Antea *cum negare.* Crev.

nubiarum utilitate spoliatus: concursumque civilibus armis foret, nisi Triarius, Cotta exercituque multis lenibusque verbis placato, prædam communem omnibus fore spopondisset. Sic redintegrata amicitia, cum Tion et Amastrin ab Connacorige teneri didicissent, Triarius in istam expeditionem profectus, utrumque oppidum, pacto securum abitum Connacorige, nullo negotio reçepit.

16. Inter hæc Cotta captivos Heracleotarum, et qui eorum ad se perfugerant, retinens, crudeliter et avare præsentibus utebatur, omnibus abreptis templorum donariis, simulacrisque numinum, ut nec Herculi parceretur, cui Justin. sacram urbem suam, et in illius honorem oraculi jussu xvi. 3. conditam Heraclienses ferebant. Ejus effigiem antiquitus talem posuerant, ut nihil ad summam magnificentiam Memnon. pretiumque ac pulchritudinem reliquum videretur. Clavam addiderant auro obrizo solidam: et ex eo metallo leoninam ingentem finxerant, plenamque sagittis pharetram. Hæc et alia cum ad naves deportasset, injici tectis ignem jussit; quo pleræque urbis regiones conflagrarunt. Hic fuit Heracliensis obsidionis exitus, alterum in annum protractæ.

17. Cotta, missis ad Lucullum, qui iterum in Pontum movebat, cohortibus aliisque [3] Romanis, permissoque sociis, ut suam quisque in patriam reverterentur, cum classe Romam instituit iter. Sed pars navium onere gravata, cum haud procul littore processisset, subsedit: alias flantes forte aquilones in brevia compulerunt, ut facere jacturam cogerentur.

18. Cum ita quotidie in deterius res Mithridatis rue- Plut. Luc. rent, motus iterum ex Asia Lucullus, validius eas impulit, ira quoque instigante, ob superbas Tigranis literas. Idcirco, postquam iterum in Pontum irrupisset, Sinopen Appian. obsedit, clarissimam Ponticarum urbium, quam caput Strab. xii. p. 545. regni Mithridates, natus in ea et educatus, effecerat. Memnon. Leucippus et Cleochares spado urbi præerant; eratque Oros. vi. 3. Memnon. Seleucus, a quo vectus Heracleam rex fuerat, pari auctoritate additus. Horum Leucippum, die ad populum dic-

3 *Aliisque* edd. ante Crev.

ta, proditionis collegæ reum egerant, et, cum nihil accusando profecissent, noctu interfecerant per insidias. Hinc, irritatis magnopere Sinopensibus, unam effugiendæ vindictæ viam creditam, tyrannidem invaserunt.

19. Cum in eo res essent, annonam a Bosporo ad castra Luculli vehentes onerariæ naves[4] apparuerunt: quas cum triremibus quindecim præfectus classis Censorinus deducebat. Igitur Seleucus cum Cilicibus suis et Sinopensium navibus longis provectus, superatis Romanis, onerarias aliquot abstraxit. Hæc fortuna magis adhuc inflavit, asperioresque fecit tyrannorum animos, multique ab iis oppidanorum indicta plerumque causa jugulati. Sed et inter ipsos parum conveniebat, Cleochare resistendum Romanis contendente; Seleuco, trucidandos Sinopenses, acceptisque ingentibus præmiis tradendam Lucullo urbem. Cum neuter cederet, re in medio relicta, opes suas onerariis navibus impositas ad Macharem miserunt, Mithridatis filium, qui tum apud Colchos agebat.

Plut. Memnon.

20. Circum hæc occupatis Lucullus supervenit, castrisque ad Sinopen positis, obsidionem cœpit. Venerunt mox a Machare legati, societatem et amicitiam petentes. Quos ille comiter receptos omnia sperare a se et populo Romano jussit, dum ne commeatu rex eorum Sinopenses, aut ulla re alia juvaret. Machares, responso Luculli cognito, fecisse imperata non contentus, ut se bene et gnaviter destinasse probaret amicitiam Romanam colere, quicquid in usum Mithridaticarum partium paraverat, ultro in castra Luculli misit.

21. Ea res non solum obsessoribus fecit animos, sed et tyrannos penitus adegit ad desperationem. Igitur nocte quadam per milites urbe jussa diripi, levioribusque navigiis delectis, cum magnis divitiis ad interiora Ponti, ubi Sanni Lazique accolunt, profugerunt, ignibus antea reliquas in naves injectis. Lucullum ortus in urbe clamor (multam enim cædem inter diripiendum Cilices ediderant) simul flamma visa admonuit, ut ad urbem duceret, cujus

Appian. Memnon. Plin. vi. 4. Appian. Memnon. Plut. Memnon.

4 Tà *onerariæ naves* omittebant edd. ante Crev.

jam etiam partes aliquas ignis comprehenderat. Scalis admotis, facile transcensum: et Cilices, quos præda tardaverat, passim occisi. Ne oppidanis quidem parci inter tumultum potuit, donec octo ferme hominum interfectis millibus, cædibus abstineri imperator jussit. Oros. Plut. Memnon. Plut. Memnon.

22. Deinde consolatus Sinopenses, privatim sua cuique reddidit, publice dedit libertatem: præter ingenium beneficum ac mite, somnio quoque motus. Proxima ante capiendam urbem quiete, videre visus est habitus ignotioris hominem, paulisper jubentem progredi, ut Autolyco occurreret. Id somnium inter tantarum rerum occupationes cum effluxisset animo, forte dum Cilicas ad mare fugientes persequitur, obvolutam pannis statuam vidit. Hanc ubi solvi eximique jussit, statim agnovit speciem, quæ obversata noctu fuerat: simul præsentium aliquis Autolycum esse, Sthenidis opus, confirmavit. Heroem Autolycum Sinopenses colebant, quod sive Jasonis in expeditione Colchica, sive Herculis adversus Amazonas profecti socius, cum forte naufragium iis locis fecisset, Sinopen cum suis pervenerat, eamque urbem prioribus incolis, a Syro (quem Apolline et Asopi filia Sinope genitum ferebant) ibi collocatis, ademtam obtinuerat. Plut. Appian. Plut. Strabo. Plut. Appian. Plut.

23. Ea res admonuit Lucullum commentariorum, quos ei Sylla inscripserat, inserueratque monitum, 'ut per quietem oblata præcipuæ firmitudinis existimare meminisset.' Quæ fatua et puerilis hominum credulitas, quid aliud quam theatrum est, in quo fabulas suas deceptores genii pro lubitu instruant, erroresque omnes, in quos demergere miseram mortalitatem student, nullo negotio stabiliant? Hanc igitur statuam Lucullus abstulit, una cum Billari Sphæra:[b] ceteris ornamentis oppidi abstinuit injuriam. Sinope recepta, nihil jam iis regionibus hostile præter Amasiam supererat. Sed ipsa quoque paulo post in ditionem populi Romani concessit. Strabo. Memnon. Appian.

24. Hæc agenti Lucullo legati a rege Bosporano advenerunt, coronam auream dono afferentes. Quibus ille benigne exceptis, Macharem illorum regem socium amicumque populi Romani appellavit. Plut. Liv. Epit.

[b] *Billari Sphæra*] Casaubonus ad Strab. ingenue profitetur se de hoc nihil reperisse. *Crev.*

Plut. 25. His rebus patratis, cum finem imposuisse Pontico bello videretur, rege fugato, nemine præterea morante victorem; Sornatium cum sex millibus militum præsidio reliquit provinciæ. Ipse cum reliquis duodecim millibus peditum, equitum haud totis tribus millibus, Tigrani bellum illaturus, castra movit. Tigranes enim, postquam per annum integrum, octoque præterea menses, in regno suo versari Mithridatem passus non admisisset in conspectum, sed custodia corporis attributa, in remotissimis locis magis captivi, quam regis, modo habuisset; sive misericordia ductus, sive metu Romanorum, et legatione irritatus Appii, perquam honorifice acciverat.

Memnon. Appian. Plut.

Memnon. Plut. 26. Triduum inter se arcanis sermonibus transduxerunt, conciliataque plenissime gratia, quod ex factis deprehendi potuit, priorum offensiuncularum causas in amicos rejecerunt. Ex quibus statim interfectus est a Mithridate Metrodorus Scepsius, vir facundia et eruditione clarus, quem in eum amicitiæ gradum Mithridates receperat, ut regis patrem appellari pateretur. Sed Tigranes exposuerat Mithridati, quemadmodum ad se missus ille, cum mandata regis sui de belli adversus Romanos societate edidisset, interrogatus a Tigrane, quid igitur ipse suaderet, in hæc verba responderit: 'Ut legatus, suadeo; ut consilium rogatus, alia omnia.' Nec oderat Metrodorum Tigranes. Idcirco, suam per culpam interfectum dolens, magnifico extulit funere, et suprema ei magnis sumtibus persolvit. Splendidis dein epulis omnique comitate socerum cum excepisset, attributis decem millibus equitum dimisit, in Ponto res novaturum.

Memnon.

Plut. 27. Hæc, ut solet, in majus distulerat fama, regesque junctis viribus jamjam in Lycaoniam Ciliciamque irrupturi ferebantur: cum miratus Armenium Lucullus, quod non stantem potius Mithridatem sustinuisset, quam ut erecturus prostratum idem ipse discrimen adiret; occupare ejus adventum proposuit, et ultro in Armeniam procedere. Gravabantur milites, alioqui plus æquo turbulenti, in regionem hostilem, gentesque bellicosas et innumerabili equitatu instructas, terramque vastis amnibus et nivosis montibus septam, sequi. Romæ quoque a tribunis plebis consilium imperatoris carpebatur, 'hominem imperii et

opum cupidum bella serere ex bellis, ut publico periculo privatis libidinibus satisfaceret,' invidiose querentibus. Sed ille, placatis utcumque militibus, in Cappadociam duxit, ut ibi Ariobarzanis opibus amicitiaque apparandis quæ usus belli poscebant instructior, ubi primum tempus anni pateretur, Euphratem transcenderet.

Memnon.

28. Hoc anno tristem in urbe censuram L. Gellius Poplicola, Cn. Cornelius Lentulus Clodianus egerunt, quatuor et sexaginta senatu motis. In his et C. Antonius fuit, Marci oratoris filius. Cui causas subscripserunt censores, ' quod socios diripuerit; quod judicium, apud M. Lucullum prætorem accusatus, recusarit, turpi allegatione, se cum Græcis hominibus in Urbe non posse æquo jure contendere; quod propter æris alieni magnitudinem prædia mancipàrit, bonaque sua in potestate non haberet.' Etiam P. Lentulus Sura, qui nuper consul fuerat, senatu motus est, et Q. Curius, notissimus aleator, ceterique mox ad Catilinariæ conjurationis scelus non tam hac censoria nota, quam causis àliis impulsi. Lustrum deinde conditum est. Civium amplior, quam ante, numerus, receptis in idem jus sociorum populis, fuit. Capita nongenta quinquaginta millia censa. Principem senatus Q. Lutatium Catulum legerunt.

Liv. Epit. Asc. in Tog. Cand. Plut. Cæs. c. 5. Ascon. Plut. Cic. c. 22. Dio, l. xxxvii. Ascon. in Tog. Cand. Sall. Cat. c. 23. Liv. Epit. Lips. Admir. i. 7. et Elect. i. 27. Dio, xxxvi.

29. Per idem tempus L. Metellus Siciliæ prætor rem adversus piratas prospere gessit. Nam inter fœdissimam C. Verris præturam Pyrganio archipirata Syracusanum portum, pulsa classe Romana, obtinuerat, insulamque inde cædibus rapinisque misere vexabat.[1] Hunc igitur Metellus terrestri navalique prælio victum profugere ex Sicilia coëgit, pacemque provinciæ reddidit.

Liv. Epit. Oros. vi. 3.

30. Finem hujus anni lætum Urbi, reditu suo in gratiam, duo potentissimi viri Pompeius Crassusque consules fecere. Illi hactenus retinuerant exercitus suos, neque

Plut. Pomp. et Crass.

[1] *Pyrganio archipirata Syracusanum portum ... obtinuerat, insulamque inde .... vexabat*] Ille archipirata Syracusanum portum intraverat, et in eo pervagatus fuerat, sed post paulo exierat, teste Cicer. l. v. in Verr. n. 98-99. Si eum obtinuisset stabili per aliquantum temporis possessione, id Cicero objicere Verri non omisisset. Nimis secure hic exscribit Orosium Freinshemius.

Appian. Civ. l. I. populum, extrema quæque inter discordes et prævalidos metuentem, cum eos rogaret ut reconciliari paterentur, audiverant. Sed, postquam, alio tempore sedentibus pro Plut. tribunali, Caius quidam Aurelius, equestri loco natus, sed qui vitam procul negotiis egerat, ad eos ascendit, 'Jovemque sibi per quietem imperasse' dixit, 'moneret con- Appian. sules uti in gratiam redirent,' populusque gemebundus et Plut. supplex eadem precari cœpit; Pompeius restitit tacens: at Crassus prior porrigens dextram, 'Nihil,' inquit, 'me indignum aut vile facere reor, si huic Pompeio aliquid defero, quem vos imberbem adhuc appellare Magnum sustinuistis; quem bis [5] triumphare jussistis, priusquam in senatum legeretur.' Tunc et Pompeius occurrit Crasso, Appian. junctisque dextris fecerunt redintegratæ gratiæ fidem. Ergo populus in lætas acclamationes votaque et preces effusus, non ante destitit, quam dies ab utroque mittendis ex- Plut. Pomp. ercitibus diceretur. Id ubi est factum, magistratu consules abiverunt.

Liv. Epit. Dion. Halic. IV. 69. Cassiod. Chron. Cic. in Verr. IV. 31. Plin. VII. 43. Tac. Hist. III. 72. Plut. Poplic. c. 23. Plin. XIX. 1. Val. Max. II. 4.

31. Q. deinde Hortensio, Q. Cæcilio Metello, qui postea Creticus appellatus est, consulibus, templum Jovis in Capitolio, quod ex Syllanorum temporum injuria super iisdem fundamentis refectum erat, a Q. Catulo dedicatum est: * quem solum honorem felicitati suæ defuisse confessum questumque L. Syllam ferunt. In ea dedicatione, cum vehemens æstus esset, Q. Catulus velis expansis umbram fieri populo jussit, quod deinceps in theatris est frequentatum.

Plut. Luc. Sall. Hist. IV. 9.

32. His consulibus Romanæ copiæ imperatore Lucullo, maximis itineribus per regnum Ariobarzanis contenderunt ad Euphratem, qua in parte Cappadocia ab Armenia disjungitur: et, quanquam ad id naves codicariæ occulto per hyemem fabrefactæ aderant, tamen hybernis aquis tumidus amnis transeundi metum faciebat. Sed mira felicitate circa vesperam ejus diei subsidere flumen cœpit, et fluctus intra alveum coërcere. Igitur accolæ, cum reddita

5 Tò *bis* in edd. ante Crev. desideratum, ex Plut. add. Crev.

* A. U. C. 683. A. C. 69.

luce non inflatior solito Euphrates parvas in mediis aquis insulas ostenderet, adoraverunt Lucullum, amicum Deo imperatorem rati, cujus honoris causa præter solitum tam cito amnis detumuisset.

33. Alia deinde haud minus insolita res oblata transgresso, opinionem hominum firmavit. Pascebat in ea regione Persicæ Dianæ sacrum armentum, peculiari nota insigne, et humanis usibus exemtum. Ex eo, ubi tempus sacrificii venisset, plerumque non sine magno labore victimæ capiebatur. Sed tum ultro ad petram, quæ sacra Deæ habetur, insigni specie bos concedens, eo loco constitit, demissoque capite, tanquam reste traheretur, hostiam se præbuit Lucullo. Ille et hoc peragit sacrum, et propter facilem transitum taurum immolavit Euphrati. His eodem die perfectis, postero sequentibusque per Sophenen iter fecit, pacato agmine, quod incolas pacificis animis imperata facientes nulla re violari voluerat. Sed et militibus castellum quoddam, ubi magnos esse thesauros audierant, capere volentibus, ostenso procul monte Tauro, 'Istud potius,' inquit, 'exscindendum nobis præsidium est. Nam hæc quidem victoribus servantur.' Magnis deinde itineribus ad Tigrin, et hoc quoque superato, in Armeniam processit. Plut. Appian. Mithrid. Plut.

34. Nec quisquam ibat obviam, ignaro omnium Tigrane, cui nuntiare Luculli adventum audebat nemo, quod qui primus id fecerat, tanquam civitatibus turbandis nuntium fingeret, capitali supplicio erat affectus. Et adulatores blanditiis et laudibus vanos spiritus inflabant, 'egregium fore ducem Lucullum' dictitantes, 'si vel Ephesi expectet regis regum impetum, nec ad primum conspectum innumerabilium copiarum diffugiat.' Tandem unus amicorum Mithrobarzanes verum indicare ausus, e vestigio assumtis tribus equitum millibus, et ingenti peditum numero, Romanos obterere jussus est, solum ducem vivum adducere. Appian. Plut. Appian. et Plut.

35. Forte castra metari primum suorum agmen Lucullus jusserat, donec reliqua pars exercitus, quæ adhuc erat in itinere, successisset; cum adesse illi hostes nuntiatur. Idcirco ne distractas copias Armenii opprimerent, ipse ad

castra permunienda substitit. Sextilium legatum cum mille sexcentis equitibus, militumque et velitum haud multo majore numero præmisit; mandato, 'ut, cum appropinquasset hostis, citra pugnæ periculum distineret eum, donec munita esse castra didicisset.' Imperium ducis cum servare Sextilius vellet, impetuórociter invehentium se hostium dimicare est coactus. Pugna prospera Romanis fuit. Mithrobarzanes in prælio cecidit: barbari plerique fugientes cæsi: pauci ad regem redierunt incolumes. Is, hoc nuntio territus, neque minus nunc ad timorem præceps, quam paulo ante superbia tumidus fuerat, Tigranocerta Mancæi fidei committit. Ipse ad Taurum montem se confert, omnes imperii vires eo contracturus, Mithridate quoque revocato.

Appian. Plut.

Memnon. Appian.

36. Lucullus interea urbem, in qua concubinas regis asservari audiverat, obsidebat, Sextilio ad Tigranocerta claudenda, aliis quoque ducibus circum insigniora castella dimissis. Mancæus Sextilium arcere instituerat. Sed repulsus intra mœnia, suburbanam regiam diripi, seque et urbem circumvallari, adduci machinas, effodi cuniculos tulit. Interea sex equitum millia jussu Tigranis ad concubinas eripiendas profecta, per medias Romanorum copias, cum imbre sagittarum clausissent iis exitum, eduxerunt mulieres, præmiseruntque per noctem. Sed orta luce, Romanisque et Thracum auxiliis acerrime prælantibus, magna multitudo Armeniorum cæsa captaque: præmissum tamen agmen, quia jam aliquantum viæ præceperat, in loca tuta pervenit.

Memnon.

Plut.

37. At Lucullus ne spatium regi per otium contrahendarum virium concederet, Murenam ad carpendos qui ad illum accelerabant misit. Ipse cum ad Tigranocerta[6] venisset, Sextilium occurrere Arabum exercitui jussit, qui conjungere se Tigrani cupiebat. Et horum plerique oppressi sunt a Sextilio, cum forte castra ponentibus supervenisset. Murena in arcta quadam et confragosa valle Tigranem nactus, loco audaciam dante, conseruit manus: neque spernenda victoria potitus, impedimentis omnibus regem exuit.

Xiphilin. Plut.

Cic. pro Mur. c. 9. Plut.

6 *Tigranocerta* Cler. sine præpositione. Reliquæ edd. ante Crev. habent *a Tigranocerta*.

38. Sed Lucullus, ut ad pugnam eum eliceret, acriter Tigranocerta premebat, non sine periculo militum; in quos obsessi præter solita defendendis urbibus, ignes omnia comburentes, nec restingui faciles, ejaculabantur. Naphtam vocant bituminis genus, adeo cognatum ignibus, ut eminus rapiat flammas, et momento vel in longa spatia diffusum inardescat. Similis natura malthæ, cujus in Commagenes urbe Samosatis stagnum est: qua etiam, oppugnante Lucullo, muros defendisse oppidani[7] traduntur. Xiphilin. Sall. Hist. IV. 13. Plin. II. 105. Plut. Alex. c. 54. Plin. II. 104.

39. Urgebat tamen inceptum Lucullus, haud dubitans, succursurum ei urbi Tigranem, quam tantæ curæ semper habuisset, totque ac tantis nobilitasset ornamentis. Namque Tigranes, ut hanc omnium efficeret opulentissimam, proceribus suis ut ibi haberent domicilia præceperat, mulcta quoque imposita, ut quicquid pretiosarum rerum in eam urbem non transtulissent publicaretur. Huc coactis Græcorum, Adiabenorum, Assyriorum, Gordyenorum, eque Cappadocia et Cilicia multis millibus, quorum patrias non aliam ferme ob causam exciderat, murum curaverat exædificandum cubitorum quinquaginta altitudine, in cujus ambitu stabula equorum erant disposita. Regiam quoque hortosque in suburbiis, ferarumque et piscium vivaria, itemque arcem validam juxta struxerat. Plut. Luc. Appian. Plut. Dio, XXXV. Appian.

40. Neque Mithridates aliud quam quod in expectatione Lucullo[8] erat, metuebat. Crebris ergo nuntiis literisque monebat Tigranem, 'ne in discrimen res daret: tantum intercipere commeatum niteretur: unam hanc victoriæ viam. Collatis signis insuperabilem vim[9] Romanam esse.' Eadem Taxiles dux Mithridatis, qui tum Tigrani aderat, præcipere non desinebat. Plut. Appian. Plut.

41. Tigranes ab initio præbebat aures. Sed, postquam Armeniorum Gordyenorumque coacta multitudo affuit, exercitusque numerosos Medorum Adiabenorumque reges adduxerunt, præterea a Babylonio mari Arabum, a Caspio Albanorum et Iberorum magnus numerus advenit,

7 *Oppidum* edd. ante Crev.
8 *Luculli* edd. ante Crev.
9 *Rem* in edd. ante Crev. exhibetur.

accedentibus quoque liberarum gentium auxiliis, quæ ab Araxe fluvio, partim donis aut gratia motæ miserant, partim ea opinione, quod ad diripiendum nobilissimum iis oris fanum Romani existimabantur venisse; omnia apud barbaros audacia minisque personare cœperunt: neque in conviviis regis, neque in consilio, aliis erat sermonibus locus. Taxiles, quia tum quoque pugnam oblique dissuadebat, in periculum vitæ adductus est: Mithridates pro æmulo traductus, qui tantam gloriam socero invideret. Igitur non expectato illo, ne veniret in victoriæ societatem, Tigranes toto cum exercitu movit, nihil æque apud amicos, ut ferebatur, questus, quam 'quod cum uno tantum Lucullo, ac non simul omnibus Romani populi ducibus dimicatio instaret.'

Cic pro Leg.Manil. c. 9. Plut.

42. Et erant eæ vires, quæ modestiorem etiam animum efferre potuissent. Funditores et sagittarii viginti millia expleverant; equites, millia quinque et quinquaginta: quorum (ut ad senatum scripsit Lucullus) septemdecim millia cataphracti erant, ferrea omni specie. His gravis armaturæ milites centum quinquaginta millia accesserant. Calonum quoque, et munitorum ad pontes sternendos, cædendamque materiem, et similes usus, triginta quinque millia sequebantur. Hoc tantum agmen ubi primum, superato Tauro, conspici a Tigranocertis potuit, obsessi, ex metu in audaciam versi, Romanos respicere minitabundi jubebant.

Sall. Hist. IV. 9. Plut.

43. At in principiis Romanis diversæ sententiæ dicebantur: quibusdam occurrendum regi, aliis non esse deserendam obsidionem affirmantibus. Lucullus utrosque recte censuisse dicens, et neutros, divisit copias, Murenaque cum sex peditum millibus in castris relicto, quatuor et viginti cohortes, in quibus haud erant amplius decem armatorum millia, cum omni equitatu, et funditorum sagittariorumque mille ducit in Armenios.

44. Illi, patente in campo juxta flumen castra metantem conspicati, contemta paucitate, ludum jocumque faciebant. Neque quisquam erat regum ducumve, quin, adito Tigrane, sibi seorsim pugnam posceret: 'neque enim attinere, tantum exercitum tam levi operæ pretio fatigari.' Etiam Tigranes facetus esse voluit, et, 'Siqui-

Appian. Memnon. Xiphilin. Plut.

dem hi pro legatis,' inquit, 'adsunt, oppido multi sunt; sin vero pro bellatoribus, oppido pauci.'

45. Longe alia æstimatione suas Tigranisque vires Lucullus pensabat: inhabilem hostium multitudinem sua mole perituram ratus, si, priusquam ordinari posset, turbaretur. Idcirco simul cum luce copias armatas instructasque castris educit, amnem transiturus. Erat in aversa ab hostibus parte commodum transgressuro vadum. Id dum petit, speciem fugientis præbuit Tigrani: isque, præ voluptate gestiens, Taxilem compellabat, 'Ecce autem invicti tui Romani fugiunt,' inquiens. Rursus ille, 'Utinam ita sit, o rex! at vero comtis illos signis armisque fulgentibus incedere video. Hoc ad pugnam euntes faciunt, in itinere coriaceis tegumentis arma condere soliti.' Vix finierat, cum prima aquila flectentis agmen Luculli versus Tigranem ire visa est, manipulatimque cohortes sequi. Tum vero, tanquam ex profunda ebrietate reversus ad se Tigranes, bis terve exclamato, 'Itane in nos illi?' propere suos instrui jubet.

Front. II. I. 14. Plut.

46. Mediam aciem regendam sibi sumit: lævum cornu Adiabeno regi permittit; dextrum, ubi plerique cataphracti primis in ordinibus stabant, Medo. Hoc in cornu primum invectus Lucullus, reperit victoriæ viam. Tumulum enim quendam, sub quo cataphracti collocati erant, conspicatus, hoc situ, ut in vertice planus et patens, aditu haud valde aspero passuum non ferme quingentorum ascendi posset, Thracum Gallogræcorumque alas ex obliquo in cataphractorum ordines incurrere jubet, ensibusque contos, in quibus omnis illorum vis est, detorquere. Interim ipse, conspicuis armis indutus, exserto gladio ante prima signa in tumulum enititur; locoque capto, 'Vicimus,' exclamat, 'vicimus, milites!' Simul ruit in cataphractos, omissis pilis enses stringi, petique crura et femora, quæ sola patebant vulneribus, præcipiens. Sed hostes non expectato congressu, fœdam prorsus fugam præcipitant: ipsique et equi armis graves intolerabili pondere incumbunt suorum ordinibus.

Memnon. Appian. Front. II. 2. 4. Plut. Plut. Apoph. Rom. Appian. Plut. Luc. Memnon. Appian. Plut.

47. Omnia statim tumultu et terrore complentur, alios aliis turbantibus. Neque fugæ locus est: conferta con-

Appian. stipataque acies a paucis impune cæditur. Multum ibi sanguinis fusum est, quia Lucullus spoliari corpora, nisi post consummatam victoriam, severo proposito edicto vetuerat. Igitur per quindecim millia passuum, armillas torquesque aureos calcando insecuti hostem sunt: sub noctem demum reversi, Lucullo jam permittente, legerunt spolia. Plut. Peditum ad millia centum interfecta traduntur, equites valde pauci effugisse; cum victores omnino quinque cecidissent, centum essent vulnerati: ut ipsos propemodum puderet victoriæ suæ, qui cum talibus mancipiis, quasi cum viris, signa contulissent. Tam levi momento dejectus conculcatusque potentissimi regis, ejusdemque superbissimi, fastus fuit.

Oros. vi. 5. Memnon. Plut. 48. Atque ipse inter primos fugiens, vix centum quinquaginta equitibus comitatus, cum filium in eadem fortuna conspiceret, diadema capiti detractum porrexit lacrymans, jussitque alia qua videretur via salutem quærere. Adolescens, imponere sibi tiaram non ausus, servandum Xiphilin. uni ex fidissimis dedit. Atque, eo capto, diadema quoque cum dependentibus vittis pervenit in potestatem victoris.

Plut. Apoph. Rom. et in Lucull. 49. Pugnatum est pridie Nonas Octobres, quamvis illa dies, ob cladem Cæpionis Cimbricam, inter atras haberetur. Sed Lucullus id summonenti cuipiam, 'ex atra facturum' respondit 'candidam;' idque cum ingenti sua gloria præstitit. Nunquam tanto inferiores numero Romani pugnaverant. Nec enim vicesimam hostium partem Luculli exercitus adæquabat. Sed apud peritos belli hoc summi ducis argumentum habebatur, quod duabus diversissimis artibus, celeberrimos duos ætatis ejus reges, Mithridatem fregisset mora, Tigranem celeritate obtrivisset.

50. Atque res tam improvisa etiam Mithridatem fefellerat, qui, Lucullum priore belli gerendi ratione usurum ratus, non maturaverat ad Tigranem accedere. Tendenti ad illum occurrerunt in itinere pauci primum, deinde plures profugorum ex prælio. Unde, cognito Tigranis casu, requisivit eum diligenter: neque reddidit contumelias, sed, ex equo desiliens, vestem ei regiam, haud inferiorem quam gestare erat solitus, suique comitatus par-

tem dedit; bonoque animo esse jussum, ad parandas alias copias bellumque resumendum confirmavit. Memnon.

51. Inter hæc, reverso ad Tigranocerta Lucullo, Mancæus Græcis militibus mercenariis, quod suspectos haberet, arma ademit. Unde illi acerbiora veriti, dies noctesque congregati permanebant, fustibus armorum loco arreptis. Idcirco Mancæus cum armatis in eos impetum fecit, eventu prorsus inopinato. Namque, brachia veste obvoluta clypeorum vicem objicientes, fustibus haud impigre se defenderunt; occisorumque barbarorum armis celeriter inter se divisis, mœniorum partem occuparunt. Cum iis magna quoque pars Græcorum urbem incolentium sentiebat. Ea discordia Romanis urbem aperuit, thesaurosque regis, et aliorum amplissimas opes tradidit. Octo millia talentum[k] signatæ pecuniæ inventa sunt. Urbs diripienda militibus data, et insuper distributi in singulos denarii octingenti.[l] Multi scenici artifices capti erant, quos ad dedicandum theatrum Tigranes contraxerat. Iis Lucullus ad ludos victoriæ suæ usus est. Convenas deinde variarum gentium, quibus Tigranes urbem suam frequentaverat, in suam quosque patriam dimisit, Græcis etiam viatico dato. Ita, cujus urbis incrementum multarum aliarum ruina fuerat, ejusdem interitus vicissim illas magna ex parte recreavit. Plut. Appian. Dio, xxxv. Memnon. Plut. Strab. xi. p. 532. Plut.

52. Interea reges magna cura nationes obeundo novum exercitum colligebant, summam rerum, permissu Tigranis, in se recipiente Mithridate, quod animo ac prudentia præstare, et belli contra Romanos gerendi per adversa ac prospera peritior habebatur. Appian. Memnon.

53. Misit etiam Tigranes ad Phraatem, qui Deus cognominatus nuper Sinatruci successerat.[m] 'Cum patre Dio. Phlegon ap. Phot. Appian. Dio.

[k] *Octo millia talentum*] Marcæ argenti 750000. *Crev.*

[l] *Denarii octingenti*] Marcæ argenti 12. unciæ 4. *Crev.*

[m] *Ad Phraatem, qui .... nuper Sinatruci successerat*] Usserius in Annal. ad annum mundi 3935. Sinatrucem hoc etiamnum anno regnasse, et ad eum hanc legationem missam esse existimat. Id probat tum auctoritate Appiani et Dionis, tum ex epistola Mithridatis ad Arsacem, (Arsaces commune omnium Parthorum regum nomen erat,) quæ testatur eum, ad quem missa est, eundem esse qui ante sexennium, cum Mithridates tertium adversus Romanos bellum inceperat, regnum Parthorum tenuerit. 'Te remoto procul, omnibus aliis obnoxiis, bellum ta-

ejus[10] quas gessisset inimicitias, ipsius morte expirasse. Adversus novum regem integra sibi omnia; quoque magis fida inter utrumque sit amicitia, et adversus communes regum hostes Romanos societas, Mesopotamia se, et Adiabene, et regione quam Convalles Magnas vocant, cedere.'

Memnon. Strab. xi. p. 532. Sall. Hist. iv.

54. Mithridates quoque literas addidit, quarum sententia in Sallustii Crispi fragmentis ita est exposita: 'Omnes qui secundis rebus suis ad belli societatem orantur, considerare debent, liceatne tum pacem agere: dein quod quæritur, satisne pium, tutum, gloriosum, an indecorum sit. Tibi perpetua pace frui liceret, nisi hostes opportuni,[a] et scelestissimi. Egregia fama, si Romanos oppresseris, futura est. Neque petere audeam societatem: et frustra mala mea cum tuis bonis misceri sperem. Atqui ea, quæ te morari posse videntur, ira in Tigranem recentis belli, et meæ res parum prosperæ, si vera æstimare voles, maxime hortabuntur. Ille enim obnoxius qualem tu voles societatem accipiet: mihi fortuna, multis rebus ereptis, usum dedit bene suadendi; et, quod florentibus optabile est, ego non validissimus præbeo exemplum quo rectius tua componas.

55. 'Namque Romanis cum nationibus, populis, regibus cunctis una et ea vetus causa bellandi est, cupido profunda imperii et divitiarum: qua primum cum rege Macedonum Philippo bellum sumsere, dum a Carthaginiensibus premebantur, amicitiam simulantes. Ei subvenientem Antiochum concessione Asiæ per dolum avertere: ac mox a Philippo, Antiochus omni cis Taurum agro, et

10 *Patre suo* edd. ante Crev.

men rursus cepi.' Quod si ita est, jam nihil ad rem attinent ea quæ mox apud Freinshemium sequuntur, 'cum patre ejus quas gessisset inimicitias, ipsius morte expirasse. Adversus novum regem integra sibi omnia.' Ac revera Dio, qui in margine allegatur, irarum Tigranem inter et hunc Arsacem, non ejus patrem, meminit. *Crev.*

[a] *Hostes opportuni*] Haud facile vox *opportuni* reperietur tali sensu, ut significet hostes opportunam belli inferendi occasionem habentes. Forsan legi possit *importuni*. Sed et cetera hujus loci laborare videntur aliquo vitio. *Crev.*

quindecim millibus talentorum[o] spoliatus est. Persen deinde Philippi filium, post multa et varia certamina, apud Samothracas Deos acceptum in fidem, callidi et repertores perfidiæ, quia pacto vitam dederant, insomniis occidere. Eumenem, cujus amicitiam gloriose ostentant, initio prodidere Antiocho, pacis mercedem. Post, Attalum custodem agri captivi sumtibus et contumeliis ex rege miserrimum servorum effecere: simulatoque impio testamento, filium Eumenis Aristonicum, quia patrium regnum petiverat, hostium more per triumphum duxere: Asia ab ipsis obsessa est. Postremo totam Bithyniam, Nicomede mortuo, diripuere; cum filius Nusæ,[p] quam reginam appellaverant, genitus haud dubie esset.

56. 'Nam quid ego me appellem? Quem disjunctum undique regnis et tetrarchiis ab imperio eorum, quia fama erat divitem neque serviturum esse, per Nicomedem bello lacessiverunt, sceleris eorum haud ignarum, et ea quæ accidere testatum antea Cretenses, solos omnium liberos ea tempestate, et regem Ptolemæum?[q] Atque ego ultus injurias, Nicomedem Bithynia expuli; Asiamque spolium regis Antiochi recepi; et Græciæ demsi grave servitium. Incepta mea postremus servorum Archelaus, exercitu prodito, impedivit: illique quos ignavia, aut prava calliditas, uti meis laboribus tuti essent, armis abstinuit, acerbissimas pœnas solvunt: Ptolemæus pretio in dies bellum prolatans; Cretenses impugnati semel jam, neque finem, nisi excidio, habituri.

57. 'Equidem cum mihi ob ipsorum interna mala dilata prælia magis, quam pacem datam, intelligerem; abnuente Tigrane, qui mea dicta sero probat, te remoto procul, omnibus aliis obnoxiis, rursus tamen bellum cepi:

[o] *Quindecim millibus talentorum*] Marcis argenti 1406250. Ceterum Sallustiana fragmenta habebant *decem millibus*. Correxit Freinshemius ex Livio et Appiano. *Crev.*

[p] *Cum filius Nusæ*] Valde incerta est hujus loci scriptura: et tota res, monumentis historicis deficientibus, perobscura. *Crev.*

[q] *Et ea quæ accidere testatum antea Cretenses, solos omnium liberos ea tempestate, et regem Ptolemæum*] Variant editi, sed hæc procnldubio vera est lectio. Dicit Mithridates sese ea quæ post accidere, prædixisse jam tum Cretensibus et regi Ptolemæo. *Crev.*

Marcumque Cottam Romanum ducem apud Chalcedona terra fudi, mari exui classe pulcherrima. Apud Cyzicum magno cum exercitu in obsidione moranti frumentum defuit, nullo circum annitente: simul hyems mari prohibebat. Ita sine vi hostium regredi coactus in patrium regnum, naufragiis apud Parium et Heracleam, militum optimos cum classibus amisi. Restituto deinde apud Cabira exercitu, et variis inter me atque Lucullum præliis, inopia rursus ambos incessit. Illi suberat regnum Ariobarzanis bello intactum: ego vastatis circum omnibus locis, in Armeniam concessi: secutique Romani, non me, sed morem suum omnia regna subvertendi, quia multitudinem artis locis pugna prohibuere, imprudentiam Tigranis pro victoria ostentant.

58. 'Nunc quæso considera, nobis oppressis utrum firmiorem te ad resistendum, an finem belli futurum putes? Scio equidem tibi magnas opes virorum, armorum, et auri esse; et ea re a nobis ad societatem, ab illis ad prædam peteris. Ceterum consilium est,[r] Tigranis regno integro, meis militibus belli prudentibus, procul ab domo, parvo labore per nostra corpora bellum conficere: quando neque vinceres, neque vinci sine tuo periculo possumus.

59. 'An ignoras Romanos, postquam ad occidentem pergentibus finem oceanus fecit, arma huc convertisse? Nèque quicquam a principio nisi raptum habere, domum, conjuges, agros, imperium? Convenas olim sine patria, sine parentibus, peste conditos orbis terrarum? Quibus non humana ulla, neque divina obstant, quin socios amicos, procul juxta sitos, inopes potentesque trahant excidantque; omniaque non serva, et maxime regna, hostilia ducant. Namque pauci libertatem, pars magna justos dominos volunt: nos suspecti sumus, æmuli, et in tempore vindices affuturi. Tu vero, cui Seleucia maxima

[r] *Ceterum consilium est*] Aliquid mendi fortasse latet in voce *ceterum*: licet Charisius, l. II. eam agnoscat, atque etiam interpretari conetur, dubitans utrum sumi debeat pro *alioquin*, an pro *reliquum*. Placeret tamen magis ejus loco legere *certum*, hoc sensu: certa tibi via consilii hæc est, ut parvo labore et modicis adjunctis ad nostras vires auxiliis per corpora nostra procul ab domo bellum conficias, dum Tigranis regnum adhuc integrum est, dum ego militibus instructus sum belli peritis.

urbium regnumque Persidis inclytis divitiis est, quid ab illis, nisi dolum in præsens, et postea bellum, expectas? Romani in omnes arma habent: acerrima in eos, quibus victis spolia maxima sunt.

60. 'Audendo, et fallendo, et bella ex bellis serendo magni facti, per hunc morem extinguent omnia, aut occident. Quod difficile non est, si tu Mesopotamia, nos Armenia circumgredimur exercitum sine frumento, sine auxiliis, fortunâ, aut nostris vitiis adhuc incolumem. Teque illa fama sequetur, auxilio profectum magnis regibus latrones gentium oppressisse. Quod uti facias moneo hortorque, neu malis pernicie nostra unum imperium prolatare, quam societate victor fieri.'

61. Romæ, his rebus auditis, haudquaquam pro merito Luculli gratia fuit. Quin elapsum Tigranem imputabant, et imperii certe dulcedine hoc agi, ut perpetua iis locis bella essent. Igitur tum quidem 'prætores sortiri' jusserunt 'Asiam;' deinde decreverunt, 'ut alter sequentis anni consulum succederet:' quanquam sine ulla ærarii molestia, bello semet alente, tot amplissimæ provinciæ populo Romano quærebantur. Sed invidia, quæ plerumque bonum publicum vincit, tum quidem potior ad minuendam summi imperatoris dignitatem, quam ad augendam virtus fuit. Dio. Plut. Luc.

62. Alienis quoque vitiis miscebatur; 'Ponticos imperatores sibi prospicere posse, rempublicam post privata commoda ducere,' clamantibus multis; quod M. Cotta nuper cum invidiosis opibus redierat. Et quanquam minuendi rumoris causa, magnam pecuniam in ærarium intulerat, manebat opinio, de multis eum pauca populo Romano dedisse. Neque aliam veriorem causam fuisse volebant, cur quæstorem a se P. Oppium dimisisset. Atqui Oppius cum ob pecunias male captas, et cibaria militum fraudata, a proconsule ablegaretur, etiam insidiatus illi fuerat, deprehensusque, dum tectum veste pugionem conatur expedire. Sed apud iratos etiam quæ sublevare hominem debuerant, ultro in crimen vocabantur. Memnon. Dio, XXXVI.

63. Idcirco propter illius offensam Heracleotis æquiores, dimitti captivos illorum, libertatique restitui jusse- Memnon.

Val. Max. v. 4. 4. Memnon. runt. Quorum Thrasymedes, cum ei concionem inimicus Cottæ Carbo præbuisset, Heracliensium defleta calamitate, innocentiam illorum, sævitiamque et aviditatem Cottæ exposuit. Simul captivorum multitudo, promiscuus sexus ætasque, protensis supplicum ramis, velut publica comploratione populum movebant. Cotta deinde pauca pro se locuto, et ad populi jussum vocante, surgens Carbo, 'Capi,' inquit, 'Heracleam, non exscindi jussimus.' Aliis quoque Cottam incusantibus, præcipuo Carbonis studio damnatus est. Exilio tamen remisso, senatoriis insignibus caruit: Heracleotis ager portusque, et quod in mari juris habuerant redditum: civitasque libera esse et suis uti legibus jussa est.

Plut. 64. At Lucullus imperator rebus gerendis intentus, non armis modo, sed justitiæ et humanitatis blandissima vi Dio, xxxv. barbaros subigebat. Tigranocertis multas nobiles fœminas captas honestissime habuerat. Per has mariti earum adducti sunt in fidem; quos inter Antiochus Commagenæ rex fuit, et regulus Arabum Alchaudonius. Armeniæ quoque multæ partes se dediderunt, Sophenorum tota Plut. natio, et regis sui casum acerbe ferentes Gordyeni.

65. Zarbienus is fuerat, jam, ut prædiximus, per Ap. Claudium adjunctus Lucullo, et hoc crimine, postquam res prodita est, ab Tigrane interemtus.[11] Huic insignes exequias Lucullus fecit, 'amicum sociumque populi Romani' appellans, monumentumque locavit splendidissimum. Nam in thesauris ejus auri argentique magnam vim repererat; præterea conditi in horreis frumenti medimnorum tricies centena millia.[s]

66. Cognitis deinde regum ad Phraatem[t] legationibus, Memnon. ipse quoque sociorum nonnullos ad eum misit, ut amici-Dio. tiam ei Romanam utiliorem bello fore ostenderent. Par-Appian. Dio. thus utrisque spe societatis clam facta, legatos dimisit. Deinde cum missus a Lucullo Sextilius venisset, virum mi-

11 *Postquam res prodita, ab Tigrane interemtus est* edd. ante Crev.

[s] *Medimnorum tricies centena millia*] Modios nostrates 1387500. *Crev.*

[t] *Ad Phraatem*] Vid. not. ad c. 53. supra. *Crev.*

litarem ad speculandum regionis viriumque habitum accessisse suspicatus, neque promissa Romanis auxilia, neque contra eos regibus misit: quod illis inter sese bellantibus, sibi certissimum cum securitate emolumentum pollicebatur. Neque impunita ei astutia maneret, ni Luculli animum ignavia et seditio militaris destituisset. Cum enim ille ad Sornatium ceterosque legatos ac tribunos suos scripsisset, adduci jubens quas reliquerat in Ponto copias, quod per Gordyenen in Parthos irrumpere cogitabat, dilatis interim Tigrane et Mithridate regibus; milites neque ad Lucullum ituros responderunt, neque diutius futuros in præsidiis. Plut. Eutrop. Plut.

67. Quod ubi in castris Luculli est cognitum, eadem contumacia in præsentem exercitum pervasit. Omnes mirari ac laudare Ponticorum militum animos: 'hos vere liberos, hos viros' dicere: 'at se, tanquam vilia mancipia, quocumque inquieti domini cupiditates jussissent, sub alium pæne solem, ignotas in terras trahi, etiamsi impervia ferro membra haberent, senio et itinerum labore defecturos.' Ita Lucullo quiescendum aliquamdiu contra animi sententiam fuit. Interea Romæ iisdem consulibus M. Pupius Piso ex Hispania triumphavit, non admodum magnis gestis rebus. Sequens annus unum tantummodo consulem habuit, Q. Marcium Regem, quia L. Metellus collega ejus principio anni obiverat, et post eum alius, qui fuerat in locum Metelli subrogatus; eaque ex re postmodum suffici quenquam religio incesserat.* Cic. in Pis. c. 26. et ibi Ascon. Dio.

68. Interea Mithridates, armorum officinis per oppida institutis, omnique fere Armeniorum juventute contracta, delectus agebat: unde retentis, quorum alacritas et robur eminebat, septuaginta millibus peditum, triginta quinque equitum, ceteram multitudinem dimisit. Eas copias in cohortes alasque proxime Romanum morem tributas, per homines Ponticos, gnaros ejus militiæ, exercebat. Spatium ei dabant Romanorum militum vitia, jam velut precario parentium. Hæc verior causa dilatæ expeditionis Lucullo fuit, quam frigora, quæ obtendebantur. Appian. Phlegon ap. Phot. Appian. Plut. Dio. Plut.

* A. U. C. 684. A. C. 68.

69. Igitur non ante mediam æstatem motis castris, cum persequendi Tigranis causa Taurum transcendisset, licet opinione sua falsus, in plana deduxit exercitum. Quam enim ille messem ob anni tempus jam maturam adepturum existimaverat, adhuc in herba erat, propter cœli asperitatem tardius ibi canescente segete. Quapropter ut ad prælium eliceret hostem, vastare partem regionis cœpit: et nihilominus contantibus Armeniis, ad illorum
Appian. castra contendit. Erant illa in colle quodam sita, ubi peditatum omnem cum parte equitatus Mithridates conti-
Plut. nebat: cum reliquis equitibus Tigranes frumentatoribus
Dio. insidiatus, bis terve repulsus a Romanis est, levi cum jactura hominum, quia Romano superior barbarus equitatus, simul accedere pedites senserat, vertebat terga, fugamque inibat hostibus damnosiorem, emittendis a tergo sagittis, multosque aut interficiebant statim, aut gravissimis afficiebant vulneribus. Duplices enim aculeos illorum sagittæ habebant, sic aptatos, ut, si arundinem velleres, una tantum ferri particula sequeretur; altera, quod prehendi trahique non posset, cæca peste corpus ad perniciem ureret.

70. Neque pœnitet, quo clarius intelligatur ejus ingenii ratio, rem ex usu remotam, præterea perquam obscure traditam, pluribus verbis et manifestioribus exposuisse. Præfixum arundini ferrum non erat solidum, sed duabus ex laminis ita compositum, ut altera fibulam haberet qua ligno annecteretur, altera huic sic jungeretur, ut coiret in unius aculei speciem, ceterum leviter tantum esset alligata, quo emitti quidem arcu posset, et simul penetraret in vulnus; sed tracta evulsaque sagitta, hamulis suis retenta[12] facile se vinculo educeret.

Plut. 71. Ceterum illæ, quanquam modicæ, victoriæ summovebant tamen hostem, vicosque liberius populandi copiam Lucullo faciebant. Atque ille, intercepto qui regibus apportabatur commeatu, quam timuerat inopiam, in eam hostes redegit. Reges tamen nulla re ad universum certamen eliciebantur, cum nihil intentatum Lucullus reliquisset; etiam castra circumvallare orsus. Igitur annona

12 *Retentum* in edd. ante Crev. legitur.

jam deficiente, cum præterea milites, qui inter levia certamina sagittis vulnerabantur, aut inter curandum morerentur, aut mutilarentur membris; Artaxata versus instituit iter, ubi regia Tigranis, et cum parvis liberis uxores erant. Dio. Plut.

72. Igitur, quod quæsitum a Lucullo fuerat, Tigranes obviam progressus, quarto die ad Arsaniam fluvium ostendit se Romanis, qui transeundus erat Artaxata petentibus. Cum prælium instaret, Lucullus egregie litato, tanquam certus de victoria, duodecim cohortes in fronte statuit: reliquos, ne circumveniretur a multitudine hostium, collocavit in subsidiis. Nam multum lectumque equitatum in adversa acie conspiciebat: sagittarii erant equites Mardi, et hastati Iberi, cujus generis auxiliis Tigranes plurimum confidebat. Nullam tamen insignem ediderunt pugnam: sed cum equitatu Romano paulisper velitati, simul succedere peditem viderunt, in fugam dissipati sunt.

73. Ostenderunt se deinde Armenii, proprius Tigranis miles, egregia specie armorum virorumque. Idcirco Lucullus jussis acciri equitibus, qui primo prælio pulsos insequebantur; ipse, adjuncto promtissimo quoque, oppositos sibi Atropatenos invasit, eo terrore, ut, priusquam ad manus veniretur, hostes solutis ordinibus fugerent. De tribus regibus, qui ei pugnæ affuerant, turpissime fugit Ponticus Mithridates, (nam et Medo Mithridatis erat Dio. nomen) cum ne clamorem quidem hostium sustinuisset. Plut. Reliqua parte diei, totaque deinceps nocte, cæsi captique fugientes sunt; maximaque relata spolia, donec fatigatus persequendo miles conquievit. Plures priore prælio hostes, hoc insigniores, morte aut captivitate desiderati sunt. Præter ignobile vulgus, de robore exercitus quinque Phlegon ap. Phot. millia ceciderunt; capti aliquanto plures sunt.

74. Attamen victoriæ fructum Lucullo, cum speraret Plut. amplissimum, tempus anni et natura locorum inviderunt. Sub æquinoctium frequentes nives gelu jam astringebant flumina. Ea præcipue equis infesta res erat, quibus et insalubris rigore potus fiebat, et inter transeundum rupta glacie crura convulnerabantur. Neque exercitui faciles

aut dies iter facienti erant, aut noctes in humenti solo sylvosisque locis stativa habenti.

75. Aliquot tamen dies militum patientia tenuit: inde per tribunos imperatorem deprecati, cum nihil proficerent, tumultuosius egerunt; frustra obtestante Lucullo, 'hunc saltem extremum laborem sumerent, donec infensissimi hostis monumentum, velut alteram Carthaginem, evertissent.' Nam Artaxata condendi auctor Hannibal Pœnus fuerat, cum ad Artaxiam Armeniorum regem profugus patria se contulisset.

76. Igitur per alia juga quam venerat reducto cis Taurum exercitu, imminente hyeme Mygdoniam intravit, fertili amœnitate, Nisibique urbe (Antiochiam Mygdoniæ Græci vocant) nobilem. Eam Parthis cum ademisset Tigranes, thesaurorum suorum, aliarumque rerum quas diligenter asservari oportebat, custodiam fecerat, Gura fratre præposito. Eodem nuper Callimachus venerat, diu defensa contra Lucullum Amiso notior.

Oros. vi. 3. Plut. Dio.

Plut.

Dio.

77. Oppugnabat urbem acriter Lucullus: sed munita duplici muro lateritio non vulgari crassitie, fossaque altissima, quæ et machinarum vim omnem, et cuniculorum dolos a muro defenderet, expugnari nequibat. Donec, quæ rerum humanarum est fragilitas, hyems superveniens exploratam prope spem salutis in pestem et exitium Nisibenorum vertit.

78. Obsessi enim, nihil credentes certius, quam propter anni tempus paulo post abituros Romanos esse, negligentius agebant excubias: cum Lucullus, observata nocte illuni, quam insuper pluviæ et tonitrua exsurdaverant, ad murum suggressus est. Oppidani quidlibet potius præstolati, paucis admodum in exteriore muro et ad fossam quæ post illum erat relictis, in urbem concesserant. Igitur per aggeres quos ante murum jecerat, deinde scalis adhibitis in mœnia enisus, custodibus facile oppressis, fossæ partem (pontes enim barbari removerant) ingesta terra compleri jubet. Quod ubi majori cum labore quam periculo perfectum est, quia neque sagittas neque ignes jacere barbari pluvia utrumque impediente potuerant; alter quoque murus, qui priori haudquaquam firmitudine comparandus erat, superatus est.

79. Urbe sic capta, Guras, qui in arcem confugerat, cum ceteris, fide accepta, in potestatem venit, comiterque est ab imperatore habitus. Diversa Callimachi sors fuit, quem, licet maximos thesauros absconditos indicaturum promitteret, compedibus vinciri jussit, pœnas daturum, quod desperata Amisi defensione fugiens oppidum incendisset. Tanta felicitate capta Nisibis, non solum magnis opibus ditavit imperatorem, sed etiam fatigatis labore et frigore copiis abundantissima hyberna præbuit. Eutrop. Oros. Dio. Plut. Dio.

80. Dum in Armenia L. Lucullus Mithridatem, et Tigranem, et immensas utrinsque regis copias pluribus præliis fundit; Q. Cæcilius Metellus proconsul cum tribus legionibus in Cretam est provectus. Cretenses, victo Antonio, legatos Romam miserant, magna spe fore, ut non antiquis modo legibus amicitia redintegrari posset, sed etiam ultro aliquod beneficium adjiceretur, ob servatum comiter quæstorem militesque Romanos, qui in potestatem illorum pervenerant. Atqui apud Romanos plus irarum erat, quod Cretenses non essent dediti, quam gratiæ, quod deditis pepercissent. Liv. Epit. Phlegon. Euseb. Chron. Diod. et Appian. et Dio ap. Fulv. Ursin.

81. Nihilo tamen secius legati (triginta ex senioribus missi principes erant) obeundo sigillatim senatorum domos, blandisque sermonibus utendo, partem patrum in sententiam suam traxerunt. In Curiam deinceps introducti, cum apte refutatis criminibus, quam enixe omnibus bellis populi Romani imperatores adjuvissent, exponerent; motus est senatus, ut ‘ populi Romani socios amicosque Cretenses appellandos esse ’ censeret.

82. Ei senatusconsulto P. Lentulus Spinther intercessit, annitentibusque aliis inclementius senatusconsultum factum est: captivi omnes transfugæque repetiti: pecuniæ talenta quatuor millia,[a] et trecenti insuper obsides postulati: naviumque majorum usque ad quatuor scalmos, Lasthenisque et Panaris imperata deditio. Nec expectatum donec suorum sententiam legati exquirerent, alterique consulum ea decreta provincia est, ut jussa recusantes vi ad obsequium cogeret. Simul quia non obscurum erat, Dio ib.

[a] *Pecuniæ talenta quatuor millia*] Marcæ argenti nostrates 375000. *Crev.*

legatos operam daturos, ut intercessores pretio pararent, senatusconsultum factum est, 'ne quis Cretensibus pecuniam crederet.'

Ascon. in Corn.

Appian. ib. Diod. ib.

83. His tam duris imperiis in insulam perlatis, anxia erat et solicita deliberatio. Seniores vim Romanam veriti, quam ne maximi quidem reges potuissent sustinere, omnia quam bellum malebant. Lasthenes ejusque factio, quibus præcipue auctoribus, bellatum cum Antonio fuerat, timentes ne dederentur, populum commovebant; 'ab omni memoria retentam libertatem prodi' vociferantes. 'Præterea absurdum indignumque esse, si, quod rebus integris nunquam facturi fuissent, id bello superiores post insignem victoriam facere sustinerent.' Facile persuaso vulgo, delectus habiti, et ad viginti quatuor millia coacta egregiæ juventutis, et tam pernicitate corporum, quam laborum patientia, sagittarumque usu, præstantissimæ.

Vell. II. 34.

Cic. in Verr. II. 31. Xiphilin. Cic. Div. in Cæcil. c. 7. Phlegon ap. Phot. Cic. pro Mur. c. 35. Phlegon. Appian. ap. Fulv. Ursin. et Liv. Epit.

84. Ita conflatum bellum Creticum fuit, culpa haud minima Q. Hortensii, qui tum designatus provinciam eam sibi destinabat. Sed idem postea consul, cum sortitus Cretam esset, amore urbis et judiciorum, in quibus regnabat, Metello exercitum provinciamque transdidit. Metellus cum fecisset exscensionem, occurrentem sibi [13] cum copiis in Cydoniatarum agro Lasthenem primo adventu fudit: et ex eo prælio imperator appellatus, incolas intra Cydoniæ [14] mœnia compulsos obsidione clausit. Ei tum oppido Panares præerat, quod elapsus fuga Lasthenes Gnossum petivisset.

Dio xxxv. Appian. Mithrid. Dio.

85. Inter hæc Lucullo ad Nisibin, neque magis in vincendis hostibus, quam continendis suis, occupato, magna pars Armeniæ Pontique a regibus abstracta est. Etenim Tigranes, quod munimentis Nisibis confideret, in alia verterat impetum, pulsumque L. Fannium, receptis quæ ille tenuerat plerisque, in munito quodam loco circumsedit. Sed ille quidem Luculli auxilio exemtus est. Mithridates cum quatuor millibus suorum militum, totidemque summissis a Tigrane, minorem Armeniam vicinasque ei regiones obiens, multos Romanorum, necopinantibus su-

13 *Accurrentem sibi* edd. ante Crev.
14 *Cydonia* edd. ante Crev.

perveniens, interficiebat; permultis oppidis castellisque magna celeritate recuperatis. Nam hominum animos ei non assuetudo tantum parendi, et morum originisque communio conciliabat, sed etiam hostium vitia. Quippe relicti a Lucullo ut victas provincias et jam Romanas tuerentur, negligenter et avare se gerebant. Eutrop.

86. Perniciosum id M. Fabio Adriano fuit, locis illis Dio. præsidii causa cum parte copiarum relicto. Ille speculatum præmiserat Thracas, qui prius apud Mithridatem meruerant stipendia, atque iterum in partes illius inclinabant. Igitur cum nihil sani renuntiassent, Fabium cum militibus longius progressum Mithridates ex improviso est adortus, et Thraces, inter prælium mutata fide, Romanam aciem exterruerunt: amissisque circiter quingentis militibus, Fabius in castra sua se recepit.

87. Postridie data servis, quotquot aderant, libertate, Appian. denuo eduxit copias, totumque fere diem dubio Marte certavit: donec servi ad regis partes, qui et ipse promit- Dio. tebat libertatem, transeundo, extremum in periculum adduxerunt rem. Deletæque Romanæ copiæ forent, nisi Mithridates, dum inter primos pugnat, licet septuagenario Appian. major, lapide in genu, sagitta sub oculo saucius, curam suis injecisset. Idcirco, his inter trepidationem cessan- Dio. tibus, Fabius cum reliquis militum evasit, neque prius desiit fugere, quam munimenta Cabirorum attigisset. Mithridates ob sua suorumque vulnera multis diebus Appian. quiete transmissis, donec ab Agaris, Scythica gente, qui serpentum virus curationi vulnerum adhibent, persanaretur; adducto ad Cabira exercitu M. Fabium cœpit obsi- Dio. dere. Sed illum improvisa sors ita servavit, ut vicissim depulsis ab hoc calamitatibus implicaret servatorem.

88. C. Triarius ex Asia, postquam[15] direptam ab Phlegon Athenodoro Delon muro cinxerat, ad Lucullum proficis- ap. Phot. Dio. cebatur. Is audito Fabium obsideri, contractis undique quantas potuerat copiis ad eum obsidione liberandum properans, terruit Mithridatem, ut priusquam veniret in conspectum, (justum enim exercitum Romanum adduci putabat) omissa obsidione, discederet.

15 Legitur in edd. ante Crev. *ex Asia, ubi nuper.*

89. Neque pulso contentus rege Triarius, recedentem longius in Commagenos usque[x] persecutus, acie vicit. Cum enim, ut fessis ex itinere hostibus occurreret, flumine quod in medio erat cum parte copiarum transito, ceteris, ut per alium pontem subsidio sibi venirent, Mithridates præcepisset; pugna commissa dubioque eventu tracta, Appian. expectatum regi subsidium procella, quantam vix vidisse quisquam meminerat, intercepit. Per hanc in utrisque castris disjecta sunt tentoria, jumenta in transversum Dio. acta, militum etiam quidam rapti præcipitatique. Eadem pontem sub mole transeuntis exercitus laborantem abrupit, exterritumque regem excedere prælio coëgit. Sed eadem tempestas quæ fugæ causa fuerat, prohibitis sequi Romanis, tutum regi abitum præstitit. Jam hyems aderat. Igitur nulla præterea re tentata, in hyberna discessum est.

90. Vere demum reddito, cum M'. Acilius Glabrio, Strab. xii. p. 547. Dio. C. Calpurnius Piso consulatum gererent,* Mithridates ad Gaziura, veterem Ponti regiam, castris Triario oppositis, Romanos pugnam detrectantes, tum aliis rebus, tum in conspectu eorum exercendo suos, provocabat: quo, priusquam Lucullus adventaret, his, uti sperabat, superatis, recipere regnum atque constituere posset.

91. Quietis ad hæc Romanis, partem copiarum ad oppugnanda Dadasa misit, quo in castello impedimenta exercitus sciebat asservari. Hæc ei ratio processit, invitumque ducem coëgerunt milites exire,[15] 'ni faceret, Appian. injussu ejus ad sua defendenda ituros' minati. Alii, quo Plut. ante Lucullum cum rege confligeret, gloriamque reporAppian. Hirt. de B. taret victoriæ, festinasse Triarium tradiderunt. Quo Alex. c. 72. tamen falleret hostem, per tenebras profectus, jamque Strab. xii. p. 559. castello appropinquans, in excubias regis incidit, paulo Hirt. longius millibus passuum tribus ab oppido Ziela, quod

15 *Expedire* edd. ante Crev.

[x] *In Commagenos usque*] Vel potius *Comana usque* in Cappadocia, de quibus in sequentibus mentionem facit Dio. Sic visum Usserio in Annal. ad annum mundi 3937. *Crev.*

* A. U. C. 685. A. C. 67.

antiquitus Persicorum Deorum cultu celebre, ab illa clade Triarii magnam deinceps in illis partibus nobilitatem habuit.

92. Cum his contractum ante lucem certamen cum totam Mithridaticarum virium molem attraxisset; multitudine barbarorum, et initium victoriæ faciente rege, circumventa Romanorum acies est, multique in loco interfecti: multos, cum in campos se recepissent, ignari fluminis partem (Iris per ea loca labitur) in eos derivatam esse, compulsos in cœnosam fossam, quia repugnare lapsantibus vestigiis nequibant, impune cecidit hostis. Dio. Strab. xii. p. 556. et Plin. vi. 3. Appian. et Dio.

93. Nec effugisset quisquam, nisi persequentem equites Mithridatem centurio Romanus atroci vulnere in femur adacto stitisset. Transfugæ Romani apud regem multi erant. Ex eo genere hunc etiam esse juxta equum suum diu currentem conspicatus crediderat: deinde se præbuerat tanquam dicere aliquid cupienti. Percussor e vestigio concisus est a proximis. Regem in extremum agmen amici receperunt, signumque dederunt receptui. Milites subita re perturbati, postquam vulneratum esse regem audierunt, interfectum rati, statim in campo circumdederunt lecticam. Igitur ut spirantem cognoscerent, Timotheus medicus, jam cohibito sanguine, refocillatum de superiore loco ostendit. Rex simul ad se rediit, signum receptui datum tulit graviter, eademque adhuc die ad castra Romana duxit. Sed illa quoque fuga jam deserta erant. Cum spoliarentur mortui, tribunorum quatuor et viginti, centurionum centum quinquaginta dicuntur agnita cadavera; militum quoque Romanorum plus septem millia cecidisse. Appian. Plut. et Appian.

94. At Mithridates, percurato vulnere, plures hoc genus insidiatores in castris suis agere suspicatus, convocatos milites subito in contubernia jussit discedere. Quod cum esset factum, et Romani quo se reciperent non haberent, deprehensi, supplicioque affecti sunt. Inde regressus in minorem Armeniam, quo adventanti Lucullo inopiam commeatuum faceret, asportata quanta poterat annona, quod erat reliquum corrumpebat. Tum detectæ sunt aliæ adversus regem insidiæ, ab Attilio paratæ, Romano Dio. Appian.

senatore ex proscriptis. Eum rex pristinæ dignitatis reverentia torqueri non passus, simplici morte; ceteros qui cum eo conspiraverant, excruciatos necavit: libertos hominis[16] dimisit illæsos, debuisse illos patrono morem gerere præfatus.

Dio. 95. Castris deinde circa Talaura,[17] aspero et montuoso situ, positis, Lucullum expectabat. Neque defuit ille Appian. accedere, castra conjungere castris, modisque omnibus ad pugnam barbaros elicere. Contra Mithridates suos intra Plut. Dio. munimenta continebat, Tigranem opperiens. Et per eosdem dies alius Mithridates Mediæ rex palantibus forte Romanis ex improviso superfusus, multos interemit.

96. Hæc omnia, semel exacerbatis militum animis, augebant iras, seditionesque alias super alias excitabant. Plut. Erant jam ab initio male erga Lucullum affecti milites, quod per duas continuas hyemes, ad Cyzicum prius, deinde ad Amisum, sub pellibus eos attinuerat. Sed et ceteram militiam sic exegerant, ut aut inter hostes esset hybernandum, aut sub dio tendendum apud socios. Nam in oppidum Græcum et pacatum nunquam hyemandi Dio. Plut. Vell. II. 33. causa intulerant pedem. Ad hæc ipsius Luculli inter maximas viri virtutes desiderabatur comitas, adeo non parata vulgo, ut nec pari quidem dignitate viris exhiberetur, quos despiciebat præ se atque contemnebat. Nec erat omnino ab imperii et pecuniæ cupiditate immunis.

Plut. 97. Hæc etiam in Urbe a tribunis plebis, et L. Quintio prætore, qui et ipse in tribunatu adversatus Lucullo fuerat, taxabantur. Cic. pro Sext. c. 43. A. Gabinius ad augendam invidiam, villam Luculli pictam explicabat in concionibus, ipse mox ædificaturus longe pulchriorem. Cic. pro Leg. Manil. c. 9. Plut. Dio. Nec ante desierunt, quam imperii diuturnitati modum statuendum esse populo persuasissent: ejusque scito Valerianæ legiones, quod jam completis stipendiis essent, dimitti juberentur.

98. Sed nihil æque milites adversus imperatorem animavit, quam P. Clodii sermones, jam in Nisibenis hybernis. Cic. de Har. Resp. c. 20. Dio. Plut. Is uxoris Luculli frater erat, perditus adolescens, et præter cetera flagitia incestu sororum infamis. Idcirco

16 *Homines* legebatur ante Crev.

17 Ex Dione correxit Crev. In edd. præcc. erat *Talum*.

aliis se postponi sentiens, cum esset primi loci cupidissimus, milites, præsertim Fimbrianos illos, seditiosis vocibus instigabat; illorum fortunam cum his qui sub Pompeio militassent conferens. 'Eos Luculli stipare camelos et plaustra auratis gemmatisque onusta poculis: contra Pompeianos domi cum uxoribus et liberis copiosam tranquillamque vitam agere, fertili agro donatos, quanquam illi neque Mithridatem, neque Tigranem in solitudines invias exegissent; sed in Hispania cum exulibus, in Italia cum mancipiis habuissent negotium. Quod si igitur nulla sit unquam speranda missio, at illi potius imperatori quod reliquum esset vigoris servent, qui summum suum ornamentum esse existimat militum divitias.'

99. Hoc genus susurris ita corruptus exercitus est, ut nec in Tigranem cupientem ducere Lucullum, nec in Mithridatem sequeretur. Hyemem causati, tempus in Gordyena trahebant, successorem Luculli opperientes. Ad famam deinde cladis Triarianæ, cujus ne nuntius quidem penetrare potuerat, pudore moti sunt, ut signa sequerentur. Postea Triarium, cum a militibus ad necem quæreretur, clam eripuit Lucullus. Dio. Plut. Cic. pro Leg. Manil. c. 9. Plut.

100. Hæc res iterum offendit contumaces animos: auditoque venire successorem Lucullo consulem Acilium, cui lege Gabinia Bithynia et Pontus data erant, missasque Valerianas legiones esse; Lucullum pro privato habere cœperunt contemtui. Nam et ipse Acilius vulgari per populos jusserat; 'Populum Romanum Lucullo finisse imperium: discedere jussisse milites, pœna quoque addita, ut manentium bona publicarentur.' Has inter angustias, et quia audito Q. Marcium Regem pro consule per Lycaoniam cum tribus legionibus in Ciliciam tendere, cohortium aliquem numerum frustra ab illo petierat, Tigrani, qui cum maximis copiis juncturus se Mithridati ferebatur, statuit occurrere: ea potissimum spe, ut si fatigatum itinere nec opinantem vicisset, reperturum se aliquam ad placandos militum animos viam confideret. Dio. Sall. Hist. v. 1. Appian. Salluat. ib. Dio. Plut. Dio.

101. Sed milites aliquousque secuti, postquam in Cappadociam iri viderunt, ne voce quidem ulla emissa, retro verterunt agmen: et Valerianæ legiones, impleta a se sti- Liv. Epit.

pendia dicentes, Lucullum reliquerunt. Hic ille nihil non indignitatis subiit, prehendendo singulos, rogando universos, tentoria cum squalore et lacrymis obeundo, ut contumaciam eorum flecteret. At illi manus tendentis preces aversati, vacuas ostentabant zonas, solum jubentes dimicare cum hostibus, ex quibus solus sciret ditescere: donec reliquo jam exercitu jungente preces, hactenus expugnati sunt, ut ea adhuc æstate mansuros promitterent: quod si nulli interea comparuissent hostes, discessuros a signis prædicerent.

102. His oportebat acquiescere Lucullum, qui alias facile mederi acceptis incommodis potuisset; et interea vastari a Tigrane Cappadociam, recipi a Mithridate Pontum pati: quod tamen dedecus ita dissimulabat, ut propinquo jam Glabrione nullas in eo suas partes esse diceret. Cum vicissim Glabrio, cognitis Luculli rebus, ex magna festinatione contator factus, in Bithynia desideret.

Cic. pro Leg. Manil. c. 2. et 5. Dio.

103. Quintus etiam Marcius, nullis ad Lucullum missis militibus, quod eos ad illum nolle proficisci diceret, cum in Ciliciam venisset, Menemachum quendam a Tigrane deficientem recepit; et Clodium Lucullo deserto ad se venientem præfecit classi: nam alteram Clodii sororem in matrimonio Marcius habebat. Sed Clodius captus a piratis, ad Ptolemæum Cypri regem misit, pretium redemtionis petens. Allatum est; sed adeo parcum et illiberale (talenta duo [7] erant) ut piratas accipere puderet. Igitur, remissa ad regem pecunia, Clodium sine pretio, Pompeii, ut creditur, metu dimiserunt. Quæ res postmodum exitiosa Ptolemæo fuit, Clodio suam, ut putabat, injuriam in tribunatu crudeliter vindicante. Sed is quidem liberatus a prædonibus, cum quiescere turbulentus et audax animus nequiret, Antiochiam Syriæ pervenit, tanquam adversus Arabum regem Aretam bellum gerentibus auxilio futurus: atque ibi etiam cum seditiose ageret, propemodum interfectus est.

Strab. xiv. p. 684. Appian. Civ. l. ii. Dio. Appian. ib. et Dio xxxviii. Dio xxxv.

[7] *Talenta duo*] Marcæ argenti 187. unciæ 4. *Crev.*

SUPPLEMENTUM

LIBRI XCIX.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

1. Interim in Creta Q. Metellus proconsul, prosperis rebus usus, multas in potestatem civitates redegit. Cydonia, Cretæ metropolis, (quæ hodie sub Caneæ nomine Turcarum imperium, erepta Venetis, patitur) post obsidionem aliquamdiu toleratam a Panare est dedita, impunitatem veniamque delictorum pacto. Inde transductus Gnossum exercitus, ubi domicilium Lasthenes habebat. Sed ille, sedibus cum omni supellectile concrematis, ex oppido profugit. Illo deinde similiter dedito, Lyctus; et hac recepta, pleræque aliæ civitates et castella in fidem venerunt.

Liv. Epit. Flor. III. 7. Appian. ap. Fulv. Ursin. Liv. Epit.

2. Sed in Asiam Pontumque missi a senatu populoque Romano decem legati, (quia debellatum cum Mithridate Lucullus scripserat,) postquam in castra venerunt, res repererunt turbatas, et imperatorem præ militum insolentia ne sui quidem potentem. Nam illi, postquam æstas, in quam promiserant operas, transiit, sumtis armis, strictisque gladiis egressi provocarunt hostem: et postquam comparebat nemo, diu enim ante ille se receperat, impletam testati fidem quam Lucullo dedissent, præter exiguum aliquem numerum, castra reliquerunt. Lucullus, quod aliter se facere non posse videbat, Valerianas legiones dimisit:

Plut. Lucull. c. 78. Dio XXXVI. Plut. Cic. pro Leg. Manil. c. 9.

Appian. Mithrid. ceterorum militum quod erat turbulentius, Glabrioni tradidit: alios, quibus nihil erat domi, quod neglecto plebiscito adimeretur, aliquanto æquiores sub signis continuit.

Vell. II. 32. Liv. Epit. Dio. Laber. ap. Macrob. Sat. II. 7. Cic. Phil. II. 18. Hor. Ep. I. 1. Cic. pro Mur. c. 19. Plin. VII. 30. 3. Eodem anno Romæ L. Roscius Otho tribunus plebis legem tulit, 'ut equitibus Romanis in theatro quatuordecim ab orchestra citimi gradus assignarentur: excepto tamen, si quis artem ludicram exercuisset, aut suo fortunæve vitio decoxisset, ut minorem quadringentis[a] rem haberet.' Fuit illa lex gratissima plerisque equitum, cujus ordinis dignitatem adaugebat; populo graviter ferente discrimen sedis, cum antea promiscue plebs equitesque spectassent.

Cic. post Redit. in Sen. c. 5. et pro Leg. Manil. c. 17. Plut. Pomp. c. 27. 4. A. Gabinii tribuni plebis lex de piratico bello, quemadmodum majorum rerum habebat molimina, solicitum senatum habuit. Sane non erant exiguæ causæ, cur ad bellum istud summis viribus capessendum properari oporteret. Ita enim piratarum invaluerat quasi quædam respublica, ut jam multi magnis opibus et claro genere viri, ad hoc prudentiæ laude celebres, nomina societati darent. Igitur classes prædatoriæ per maria oberrabant, non solum multitudine et robore sociorum navalium, et gubernatorum arte terribiles; sed etiam magnifica ornamentorum specie plus propemodum doloris offerentes intuentibus. Aureis columellis, purpureis cortinis adornatæ naves, inargentatis remis movebantur: tibiæ cantusque et compotationes circum littora erant, et inter hæc principum virorum, interdum matronarum quoque ac virginum captivitates, urbium oppressarum redemtiones, insignia imperii Romani probra, frequentabantur. Usque ad mille naves numerabant: oppida plus minus quadringenta ceperant.

Cic. pro Leg. Manil. c. 12. Plut. Æmil. c. 39. Pausan. II. 5. Tum et ab omni antiquitate sanctæ inviolatæque sedes et oracula profanata ac direpta sunt: Colophone capta, Clarium; Didymæum apud Milesios, et in Samothrace Castorum, et juxta Hermionem in Peloponneso Chthoniæ Cereris fanum, et Æsculapii templum ad Epi-

[a] *Quadringentis*] Sestertiis. Quadringenta sestertia æquiparantur marcis argenti nostratibus 1562. unciis 4. *Crev.*

daurum; tria quoque Neptuni, Isthmicum, Tænarium, et quod erat in Calauria; duo Apollinis, alterum Actii, alterum Leucade; tria Junonis, Samium, ipsa quoque urbe capta, Argivum, Lacinium. Plut.Pomp. Arnob. vi. fin. Plut.Pomp.

6. Nam non longinqua modo, sed etiam Italiæ, intuta ora erat: et sæpe, exscensione facta, militares viæ latrociniis infestabantur, assitæque divitum villæ direptioni et prædæ erant. Tantusque jam erat metus, ut etiam exercitus Romani Brundisio[1] nunquam nisi summa hyeme transmitterent; legati populi Romani pecunia redimerentur; duodecim secures, cum prætoribus Sextilio et Bellieno, in prædonum potestatem pervenirent; portus Caietæ celeberrimus atque plenissimus navium, inspectante prætore, diriperetur; ad Ostiam classis ea cui consul populi Romani præpositus esset, opprimeretur; ex Miseno abriperetur M. Antonii filia, ejus ipsius qui cum prædonibus antea bellum gesserat, rus forte exspatiata. Et acerbiora malis ludibria erant. Quippe ubi quis exceptus Romanum se civem esse testabatur, femur feriebant, tanquam timore perciti, genibusque ejus accidentes, orabant errori veniam. Mox aderant qui calceos inducerent homini, togamque darent, ne videlicet ignotus ultra civis Romanus esset. Ubi tandem ludibriorum eos satietas cepit, scalis ab ora navis in mare dimissis, abire jubebant incolumem: contatum et resistentem præcipitabant. Cicero. Plut. Cic. Appian. Plut. Cic. Dio. Cic. Plut. Cic. Plut.

7. Ob hæc pericula quotidie res frumentaria in Urbe fiebat deterior, et ingens erat in tanta hominum turba famis et inopiæ metus. Nec erat facile bellum in homines subito magnis navigantes classibus, eosdemque, ubi voluissent, tanquam momento disparentes, et in latebras non inaccessas modo, sed etiam incognitas aliis dilapsos. Neque Murena igitur coërcere licet victos potuerat; neque majori deinceps mole per aliquot continuos annos incumbens Isauricus. Appian. et Dio. Appian.

8. Igitur magno plebis applausu legem Gabinius promulgavit, 'uti ex omni consularium numero unus deligeretur, cui imperium in triennium esset: idemque legatos Dio.

1 Ita ex Cic. emend. Crev. pro *Brundisii* in edd. præcc.

quotquot ex usu fore putaret, asscisceret.' Idne Pompeii voluntate Gabinius, an ultro fecerit, ut tanti viri aucuparetur gratiam, incertum est: illud certissimum, non esse inductum amore reipublicæ, quam homo pessimus in nullo numero ducebat. Licet autem nominatus in lege Pompeius non erat, dubitari tamen nequibat, quin ante omnes illum electurus populus esset. Idque, simul atque recitata lex erat, apparebat futurum esse, cunctis statim ad Pompeium respicientibus.

Vell. II. 31. 9. Sed patres, quanquam in M. Antonio similem ante potestatem tulerant, partim æmulatione, plures metu correpti, ne acceptum semel imperium Cn. Pompeius quamdiu vellet retineret; ita resistebant, ut potius omnia piratici furoris incommoda, quam istam legem passuri viderentur. Quippe totius pæne terrarum orbis imperium uni viro deferebatur, quod ascriptum legi erat, 'uti toto mari, et ad quinquagesimum a mari milliarium[b] proconsularem potestatem haberet: reges nationesque omnes auxilia petenti mitterent: pecuniæ quantum vellet ex ærario et a publicanis sumeret: militum sociorumque navalium delectus suo arbitratu haberet.' (Dio. Plut. Zonar. Vell. Appian.)

Dio. 10. Igitur tanta contentione pugnatum est, ut parum abfuerit, quin Gabinius in ipsa Curia discerperetur. Quod ubi forensis turba comperit, impetu in senatum facto, ceteris salutem fuga tutantibus, C. Pisonem consulem corripuit, qui forte in altercatione Pompeio dixerat, 'Romuli sequentem vestigia, non effugiturum illius exitum esse.' Territi periculo patres, nam consulem exitio[a] proximum vix servare Gabinius potuerat, abstinuere contentionibus: ceterum sæpe usurpato remedio contra vim tribunitiam ex collegio intercessores cœperunt quærere. Duo tantum reperti, ceteris metu deterritis, L. Trebellius, L. Roscius. (Plut. Dio.)

11. Die comitiorum Pompeius, imperandi cupiditatem ficta modestia tegens, cum appetitam potestatem invidi-

[a] Pro *exilio*, quod in edd. priorr. legebatur, Crev. ex Dione edidit *exitio*.

[b] *Ad quinquagesimum a mari milliarium*] Ad septemdecim fere a mari leucas nostrates. *Crev.*

osam fore, tanquam recusanti ingestam honestissimam cerneret, hujusmodi orationem orsus est: 'Gratias equidem pro benevolentia vestra vobis ago, semperque agam, Quirites, quorum in me ornando perpetuo indefessa studia fuerunt. Ceterum et vobis in tribuendis honoribus imperiisque, et mihi in accipiendis modus aliquis esse debet.

12. 'Quæ populi Romani principes omni ævo vix post longam ætatem consecuti sunt, ea in me prope puerum, certe adolescentem, congessistis. Quibus annis tirocinium esse aliorum solet, imperatorem agere coactus, vix unquam postea interquievi, cum ceteras continuas expeditiones gravissimum et diuturnum cum Sertorio bellum excepisset. Neque annos meos computaveritis: stipendia potius numerate; et quem longissimæ vitæ spatio fructum ex homine sperare potuissetis, jam ex me captum esse reputate. Non potest a mortalium conditione postulari, ut, si ante annos robur aliquod ostenderunt maturitatis, idem ad ulteriora vitæ tempora perferant. Etiam fructus paulo præcociores minime durabiles sunt: et animalia quorum magnitudo viresque velox incrementum habent, citius consenescunt.

13. 'Quod si forte robur animi corporisque nondum ita consumtum esset, ut periculis laboribusque belli hujus impar existimari deberet; invidiosum tamen erat inter tot egregios viros ad me potissimum populum Romanum respicere. Magnum est et intolerabile æmulationis onus, cui, se cum potest subducere, humeros nemo prudens subjecerit. Igitur jampridem haud minus honorum laborumque, quam invidiæ satur, consul, uti meministis, juravi,' nullam in provinciam ex eo magistratu iturum: Vell. II. 31. 'idque servavi. Nunc exsolutis, ut spero, quæ patriæ debebantur, rem me non arduam nec iniquam a vobis Dio. puto me petere, ut aliquando bellicis laboribus vacuum mihi meisque sinatis vivere.

14. 'Neque rempublicam prætexueritis. Non ita oderunt negliguntque Romam Dii, ut non habeat multos, quibus eadem sit peritia rei militaris, idemque in patriam amor. Quorum ego nominibus abstineo, et quia vos non possunt fallere, et quia nolo dicta mea sic accipi, tan-

quam potius in gratiam singulorum, quam ob utilitatem publicam essem locutus.'

15. Tacentem post ista Pompeium A. Gabinius tribunus plebis sic excepit: 'Rem plane dignam moribus suis Pompeius facit, imperium quod offertur recusando. Nec enim boni viri est omnes promiscue honores appetere; nec prudentis, nisi re probe considerata, tantæ molis suscipere negotium. Igitur hunc ego quidem minime reprehendo, Quirites: vos hortor, ut potius ad ea quæ publice sunt utilia, quam quæ gratiora Pompeio sunt, respiciatis.

16. 'Sane indulsit tibi patria, Cn. Pompei, ut, confecto Hispaniensi bello, quietum consulatum ageres; deinde jam tertium in annum non invidendo post tot labores otio reficereris. Sed tuæ vicissim virtutis, tuæque æquitatis est, ut tam benignam atque indulgentem patriam iterum audias, non ad translatitii cujusdam belli labores, quibus et alii multi pares esse possunt, revocantem; sed ad liberandum fame populum, ad exsolvendum ignominia imperium, ad generis humani continendam confirmandamque societatem, quæ piratarum audacia propemodum convulsa his annis et interrupta est.

17. 'Neque labores, fractumque iis animum corpusque objeceris. Magna illa gloria, ad quam genitus, quamque præstantissimis factis adeptus es, neque quæri sine labore, neque conservari potest. Igitur exprobrare quæ feceris populo Romano noli; ne sit ei commemorare opus, quot et quanta ab eo acceperis. Neque persuaseris cuiquam ea ætate, qua vulgo homines animis corporibusque maxime valere consueverunt, te singularem ad omnia virum marcescere. Quod si tamen unus ita fortasse sentis, otio debes quod illa pristina tua virtus languet: quam quia deperdere summa calamitas et tibi videretur, et omnibus, excitanda tibi negotiis est, facile pristinum recuperatura vigorem, ubi digna se negotia senserit.

18. 'Sed alii quoque sunt, quibus ista recte committantur! Jamprimum a te peto, Pompei, ut de te tuisque laudibus populo potius Romano permittas judicium, quam tibi sumas. Quid in unoquoque spei habere debeat res-

publica, omnium quam singulorum æstimationem esse æquius est. An oblitos existimas, quid prima adolescentia Cinnano bello, quid deinde in Sicilia Africaque rerum gesseris? Nam Sertorium hostem cum omnes nostri duces reformidarent, propemodum ipsa tibi necessitas dedit: eoque experimento populus Romanus didicit, non esse certius minusque fallax indicium, te unum præfici negotiis oportere, quam ubi tanta eorum difficultas esse cœpit, ut a nemine uno sustineri posse videantur. Tibi vero, Pompei, pro ceteris moribus tuis, proque hac mutua tua populique Romani benevolentia, nihil recusandum est oneris, quod ob necessitatem publicam a civibus tuis carissimis simul amantissimisque imponitur. Operam, opes, labores, spiritum denique, si sit opus, impendenda patriæ utilitatibus esse, præclari illi viri, quorum tu ita sequeris vestigia, ut propemodum antevertas, constanti professione statuerunt.

19. 'Invidiam autem ne expaveris. Opprimi a virtute potius illa potest, quam virtutem opprimere: neque ejus est qui amore patriæ cetera terribilia omnia contemnat, ad livoris terriculamentum expallescere. Ego optimum quemque eo esse animo puto, ut potius virtute sit tecum certaturus, quam ut ea vilitate animi gloriam tuam illustret, suam miseriam augeat. Quod si tamen aliqui tam perversis sunt moribus, an ideo te imperatore carebit respublica? Quin tu vel ideo promtius oblata suscipis, ut ægre facias pessimis hominibus, inimicorumque oculos aspectu fascium tuorum atque laurearum maceres?'

20. Contra hæc L. Trebellius cum cœpisset disserere, nec silentium fieret, tribus in suffragia mitti vetuit. Tum vero Gabinius, omisso in præsens Pompeii negotio, de L. Trebellio rogare populum cœpit. Jamque tribus septemdecim tribunatum ei abrogaverant, et in eo erat ut etiam duodevicesima suffragium ferret, plebiscitum factura; cum vix dimoveri a proposito passus Trebellius, tamen incitatæ concionis fluctibus cessit. Cic. pro Corn. et ibi Ascon. Dio.

21. Deinde Roscius loqui orsus, cum animum nemo adverteret, digitis sublatis duos esse designandos significavit: ut vel sic potentiæ Pompeii terminum figeret. Ad Plut. Pomp. c. 41. et Dio.

ejus conspectum tantus indignantis populi sublatus clamor est, ut forte prætervolans corvus, tanquam fulmine ictus esset, ex alto rueret.

Dio. 22. Ita quiescente Roscio, Gabinius Q. Catulum excitavit, ut diceret. Sperabat enim tribunorum periculo territum nihil præterquam volentia plebi dicturum; et, quia princeps ille senatus erat, ceteros haud gravatim auctoritatem ejus secuturos. At ille dignitatis suæ memor, attento ob reverentiam viri populo, in hunc modum verba fecit: 'Si quidem tantarum rerum potestatem ad unum aliquem deferendam existimarem, Quirites, neminem certe Pompeio eram prælaturus. Quem enim aut peritia rei militaris ei viro conferam, quem adhuc pæne puerum imperatores hostium timuerunt, nostri ornarunt, externi omnes admirationi habuerunt? Aut in quo lubentius conspiciam novorum honorum imperiorumque insignia, quam qui a L. Sylla victore Magnus est appellatus; qui, vestro jussu, cum adhuc eques Romanus esset, semel iterumque triumphavit; qui cum alium magistratum neque gessisset, neque ferme per ætatem potuisset Vell. II. 29. gerere, consul factus est? Præterea tanta est Cn. Pompeii modestia, ut si cuiquam tuto concedi immoderata potentia posset, huic rectissime credi videatur. Quam lubenter ille vobis petentibus dimisit exercitum? Quam facile cum M. Crasso rediit in gratiam? Quam prudenter a se cupitæ provinciæ invidiam, jurejurando interposito in nullam ex consulatu iturum, amolitus est?

23. 'Verum enimvero negotium mihi potius, quam homo displicet: neque Pompeio hoc adimendum esse imperium, sed nemini mortalium concedendum existimo. Jamprimum majores nostri, sapientissimi mortales, cum ante omnia viderent habendam esse libertatis curam, quam qui amisissent, ceterorum nihil essent in potestate habituri, diligentissime providerunt, ne nimia potestas uni homini, aut certe, ut locis temporibusque constricta daretur.

Dio. 24. 'Summum in republica nostra dictatoris imperium fuit: sed illud cohiberi intra Italiæ terminos,[c] finiri sex mensium angustia placuit. Sic quoque centum viginti

[c] *Sed illud cohiberi intra Italiæ terminos*] Observat apud Dio-

annis est intermissum, cum illud L. Sylla dictator ita accepit perpetuum, ut magis in perpetuum aboleret. Nec enim ipse diu sustinuit invidiam, nec tanta laboraturos insania posteros nostros crediderim, ut, donec Syllanorum temporum extabit memoria, creare dictatorem concupiscant. Marii quoque paucos intra annos multiplicati consulatus, quid aliud quam continuæ potestatis amorem, et per hunc acerbissimas reipublicæ calamitates pepererunt? Prætereo jam, quod ejusmodi leges statum convellunt civitatis. Nam si æqua libertate fruimur, laborum certe præmiorumque neminem haberi exsortem convenit.

25. ' At non est præterea, qui negotiis sufficiat. Dura profecto vox, et adversus tot excellentes viros injuriose procax. Sed demus esse paucos. Jam etiam pauciores effeceritis, si ad res gerendas nemini præter unum aliquem relinquetur aditus. Nemo enim imperator nascitur: magno labore, multis periculis, longo etiam tempore, tentando, experiundo, facultas ea comparanda est. Quod si adversus Sertorium dux nobis defuit, (quanquam non pœnitet Q. Metelli,) minus equidem mirum est, quia tum divisa intestinis bellis civitate, multi suorum armis interierant: nec adversus Sertorium duce habuissemus opus, si retinere Sertorium respublica potuisset. Tamen etiam tum fuissent haud dubie plures, nisi superioribus annis tradita paucis hominibus republica, ceterorum virtus in otio, tanquam sub cineribus flamma, obtorpuisset.

26. ' Quorsum autem magistratus creatis annuos, si nullam ad rem insignem eorum opera estis usuri? Majoremne vobis illi gratiam habebunt ob beneficium, quod honore dignos habuistis, an succensebunt ob injuriam, quasi in hoc eos creaveritis, ut majori dedecore homini privato postponerentur?

27. ' Sed hæ quidem civitatis leges atque instituta sunt, quæ fortasse, si omnino volueritis, moveri poterunt. At naturæ leges qui mutabitis, cujus providentia sic sunt res ordinatæ, ut id negotium, cui vos unum præficitis,

nem Catulus unum omnino dictatorem creatum esse, qui extra Italiam cum imperio esset, et in Siciliam transmitteret. Hic est Atilius Calatinus, de quo vid. supra, xix. 30. *Crev.*

multos postulet? Diffusum per omnia maria, per omnes prope terras bellum, ab uno regi omnibus locis poterit? Idem Italiæ littora tutabitur? Defendet Græciam? In Syria cum postularit usus, in Hispania, in insulis erit? Idem eodem tempore geret in Cilicia bellum? At habebit legatos præfectosque. Cur autem ille potius, quam populus Romanus habeat? Cur tot clari viri unum potius respiciant, quam rempublicam? Si quidem eo redeundum est, et multorum ingeniis manibusque res administranda, quippeni jam ab initio plures creentur, qui nullius alterius imperio obnoxii, cum pro cujusque merito propriam sibi gloriam ignominiamque futuram esse reputabunt, omnia diligentius cordatiusque gerent? Quando natura ita comparatum est, ut lubentius pro suis commodis homines, quam pro alienis, laborem ac pericula capessant.

28. 'Quæ omnia si minus apud vos habebunt ponderis, quam habere debebant, at ipsi tandem Pompeio consulite, cujus paulo ante orationem audivistis. Tot profecto laboribus meruit, ut aliquando tempori ejus salutique parcatis. Nam certe iisdem quibus ceteri homines legibus vivit; nec invulnerabile ferro corpus, nec inexpugnabilem morbis valetudinem gerit. Huic porro si quid humani evenerit, in quo deinde spem estis habituri?' Hæc dicente Catulo, universa concio succlamavit, 'In te, Q. Catule.' Quo ille tam honorifico testimonio delinitus, simul obstinatos hominum animos flecti posse desperans, e concione discessit. Multa quoque Q. Hortensius in senatu contra Gabinium, multa pro rostris contra legem, pro summa sua facultate, graviter ornateque dixerat. Sed vana omnis adversus populi favorem contentio fuit.

Sall. Hist. v. 2. Cic. pro Leg. Manil. c. 20. Vell. II. 32. Plut. Pomp. Val. Max. VIII. 15. Cic. ib. c. 17.

Plut.

29. Qua die suffragia laturæ tribus erant, Pompeius clam in prædium aliquod suum est profectus. Audito deinde perlatam jussamque rogationem esse, nocte introiit Urbem, ut gratulantium cœtus, et ex ea re invidiam declinaret. Prima deinde luce progressus in forum sacrificavit: et, concione præbita, sic egit cum populo, ut lege datis multa adjicerentur, geminareturque propemodum apparatus. Nam pro ducentis navibus quingentæ sunt con-

cessæ: centum viginti millia peditum, equites quinque
millia. Pro legatis quindecim legit ex omni senatu quin- Appian.
que et viginti: quæstores duos, pecuniæ præsentis accepit
millies quingenties.[d]

30. Ejus tanti apparatus fama cum minime latere po-
tuisset, jam tum ita terruit piratas, ut parcius excurrentes
mercatoribus liberiorem navigandi copiam facerent. Unde Plut.
subito decrescentia rerum venalium pretia magnam Pom-
peio claritudinem circumdederunt, tanquam solo nominis
sui terrore belli partem profligasset. Sed ille, posthabitis Flor. III. 6.
inanibus, admirabili prorsus industria negotium com- Vell. Appian.
plexus, cum suis et Rhodiorum socialibus navibus abun-
daret, in tredecim sortes distribuit maria, singulisque le-
gatos præfecit, attributis navibus, peditibus, equitatu, et
prætorum insignibus: ut unusquisque in parte sibi credita
imperium haberet, ipse tanquam rex regum præesset
omnibus, et summam rerum consilio præceptoque modera-
retur.

31. Hispaniam et quod circa Gades est mare,[e] Tibe- Appian. et Flor.
rius Nero; Balearicum, Manlius Torquatus sortiti sunt;
M. Pomponius Gallicum; Libycum Lentulus Marcelli-
nus; P. Atilius Ligusticum sinum, et mare quod Sardi-
niam alluit et Corsicam: L. Gellius, Cn. Lentulus circa
Italiam excubare jussi. Siciliam Ioniumque pelagus ad
Acarnaniam usque Plotius Varus, M. Terentius Varro
custodiebant. Achaiæ Macedoniæque L. Sisenna[f] præ-
sidebat. Insulas Ægæi maris, omnemque ejus ambitum
cum Hellesponto L. Tubero[g] obtinebat: Bithyniam,

[d] *Millies quingenties*] Marcas argenti nostrates 585987. uncias 4. Ceterum hic Freinshemius, dum Romano more exprimit eam summam quæ Græce ab Appiano sex millibus talentorum finitur, ut numerum rotundaret, ampliorem justo eum fecit. Si quidem millies quingenties sex millia talentorum exsuperat libris argenti Romanis 15000. marcis nostratibus 23437. unciis 4. *Crev.*

[e] *Hispaniam, et quod circa Gades est mare*] In his legatorum Pompeii provinciis describendis Freinshemius nec Florum omnino, nec omnino Appianum sequitur, sed alterum ex altero corrigit et supplet. *Crev.*

[f] *L. Sisenna*] Apud Appianum legitur *Λούκιος Σισέννας*. Emendavit Freinshemius ex Dione, lib. XXXVI. init. *Crev.*

[g] *L. Tubero*] Appianus habet *Λούκιος Κόλλιος*. Quod nomen mendosum videtur, mutandumque in *Λούκιος Κουλλέων*. Culleonis inter amicos Pompeii mentio fit a Plutarcho in Pomp. pag. 625. editionis Parisiensis. *Crev.*

Thraciam, Propontidem, et ipsum os Ponti, P. Piso:[h] Lyciam, Pamphyliam, Cyprum, et Phœnicen Metellus Nepos. Ceterorum in obscuro res sunt; M. Varroni, tanquam homini doctissimo, hoc tribuerunt literæ, ut gestorum ejus meritorumque nonnullam servarent memoriam. Plin. III. 11. Intervallum ab Italia Apolloniam versus, ubi tantum quinquaginta millibus passuum[i] dirimuntur, ponte conjungere instituit: sed aliis curis, quominus destinata perficeret, est impeditus. Varro de Re Rust. I. IV. Per idem tempus cum Corcyræ esset exercitus, ac classis et omnes domus repletæ essent ægrotis ac funeribus, immisso fenestris novis aquilone, et obstructis pestilentibus, januaque permutata, ceteraque ejus generis diligentia, suos comites ac familiam incolumes reduxit. Fest. in *Naval. Coron.* Plin. VII. 30. et XVI. 4. Insignis etiam virtutis documentum corona navalis est, quam ex illo bello Cn. Pompeius ei dedit: quod paucissimis omni ævo contigit decus.

Flor. 32. Sed Pompeius, rebus ita ordinatis, cum velut indagine cinxisset maria, brevi tempore piratarum perplurimas naves cepit: et intra dies omnino quadraginta mare Tuscum, Liv. Epit. Libycum, Sardoum, Corsicum, Siculum, totumque tractum Appian. Plut. occidentis ita repurgavit, ut nulla præterea prædonum navis usquam compareret. Inde Romam recurrit, ubi consul Appian. Dio. Plut. Piso per invidiam et iram apparatus ejus impediebat; acceptusque est summa gratulatione populi, tanquam ex Cic. pro Leg. Manil. c. 22. diuturna peregrinatione revertisset. Jam enim pacato longe lateque mari annona laxaverat. Id enim præcipuæ curæ habuerat Pompeius, ut Siciliam, Africam, Sardiniam, Plut. Apoph. Rom. in Pomp. tria frumentaria Urbis subsidia, confirmaret: et nondum tempestivo ad navigandum mari[k] omnes illas provincias ipse adiverat: magnaque vi frumenti in naves imposita, cum ob tempestatem ortam gubernatores contarentur, primus conscendit, anchoramque velli jussit, nobili

[h] *P. Piso*] Credimus nomen hoc apud Appianum leviter corruptum esse, et pro *Πούπλιος Πείσων*, legendum esse *Πούπιος Πείσων*. Pupius Piso dicitur infra CIII. 22. legatus Pompeii, et gratia ejus ad consulatum provectus. *Crev.*

[i] *Quinquaginta millibus passuum*] Leucis nostratibus fere 17. *Crev.*

[k] *Et nondum tempestivo ad navigandum mari*] Hoc factum dictumque Pompeii non ad hoc tempus pertinet, et suo loco rursus memorabitur a Freinshemio CIV. 63. *Crev.*

voce edita, 'Navigare necessum esse; vivere non necessum.'

33. Tanto major ex merito gratia apud populum fuit: Plut.Pomp. eoque adversatus ei consul graviorem expertus est indignationem omnium; nihilque propius factum, quam ut Dio. magistratu dejiceretur: eamque in rem conscriptam jam Plut. rogationem Gabinius habebat. Sed, deprecante Pom- Dio. peio, res omissa. Ipsi quicquid voluerat, liberalissime jam etiam ab senatu quoque decretum est, postquam frustra et cum periculo fortunæ gratiæque Pompeii se obniti sentiebat. Neque tamen retinendi conscriptas in Ciliciam legiones prætextu consul carebat, quia coloniæ La- Suet.Cæs. c. 8. tinæ, quas bello Marsico Cn. Pompeius Magni pater trans Ascon. in Padum deduxerat, instigante C. Cæsare, consilia de pe- Pis. Sueton. tenda civitate Romana agitantes, suspicionem rerum novarum exciverant.

34. Pompeius haud diutius quam necessum erat Romæ Plut. moratus, Brundisium, ubi classem opperiri jusserat, et inde versus orientem profectus est. At Rhodi, quan- Strabo xi. quam properaret, disserenti tamen Posidonio dedit ope- p. 492. ram. Deinde in Ciliciam profectus, fontem caputque Flor. Cic. belli, undequinquagesimo die quam Brundisio solverat, Appian. universam redegit in potestatem. Id adeo præter omnium et ipsius quoque opinionem factum est, ut potius gravissimum ibi bellum cum exercitatissimis mari hominibus, et arcibus munitissimis futurum videretur; ideo- Plut. Appian. que navibus ex omni numero delectis sexaginta, magnoque armorum atque machinarum apparatu erat profectus. Sed duæ potissimum res maturum bello finem dederunt: altera, terror ex magnitudine famaque impera- Dio. Plut. toris; altera, spes propter lenitudinem, quam erga captos deditosque ostenderat.

35. Igitur ab omni parte, vitata legatorum severitate, ad Pompeium veniebant oratores: et ille, receptis in fidem dedititiis, horum indicio latebras pessimorum discebat, qui conscientia scelerum salutem desperantes, conjugibus liberisque in castella montis Tauri sepositis, prope Straboxiv. Coracesium Ciliciæ castellum ad anchoras stabant. Sed p. 668. Flor. haud ultra primum congressum duravit his animus. Statim

Appian. pari undique plausu signum ediderunt deditionis, simulque tela ac remos abjecerunt. Castella deinde maxima duo, Cragum et Anticragum vocant, tradentibus qui tenebant, recepta sunt; deinde ceteræ per Asperam Ciliciam arces. In his navium armorumque inchoatorum effectorumque magna vis inventa est, ærisque et ferri funiumque et linteorum et omnigenæ materiæ incredibilis apparatus. Captivi quoque plurimi, quos partim ut se redimerent pecunia, partim operis faciundi causa vinctos piratæ habuerant, ad suos remissi sunt: eorumque haud pauci erecta interim domi, tanquam defunctis, monumenta repererunt.

Plut. Appian.

Plut. 36. Piratarum viginti circiter millia in potestate victoris erant. Eos cum interficere crudele, dimittere periculosum videretur; optimo consilio usus, (quanquam ab obtrectatoribus reprehensum est,) procul a conspectu maris in mediterraneis agris collocavit: futurum ratus, ut necessitate et occasione, duobus nequissimis consultoribus, remotis,[3] quieti deinde pacatique viverent. Simul solitudini multorum oppidorum consulebatur: et inter cetera Mallus et Adana et Epiphanea his cultoribus frequentata sunt. In Soliorum etiam urbem, quam Tigranes nuper afflixerat, instauratam, introduxit ex eo genere honestissimum quemque, deque suo nomine vocari Pompeiopolin jussit, immunitate concessa. Nonnullos etiam Dymen misit, quod Achaiæ oppidum, cum agrum latum et oppidum haberet, habitatoribus infrequens erat: alios in Calabria, attributis ad colendum agris, collocavit.

Vell. II. 32. Dio. Flor. Plut. Appian. Dio. Plut. Strabo XIV. p. 665. Pomp. Mel. I. 13. Appian. Plut. Serv. in IV. Georg. v. 127.

Appian. 37. Hic fuit belli tam formidabilis exitus. Quo naves expugnatæ duæ et septuaginta, deditæ trecentæ sex narrantur, quo in numero rostratæ nonaginta fuerunt: oppida castellaque recepta centum viginti: prædonum repugnantium cæsa decem millia. Quæ tanta opera trimestri spatio confecta sunt, ea felicitate, ut ne una quidem navis Romana desideraretur; ea quoque perpetuitate victoriæ, ut postea longissima ætate piratas circum ea maria nemo viderit.

Plut. Appian. Flor.

3 *Remota* edd. ante Crev.

38. Tam prosper externis rebus annus, totus ferme tumultibus et discordiis in Urbe transactus est. Inter alias causas turbarum ambitus erat, permultis proxima censura Dio. senatu motis, et ordinem quolibet modo recuperare properantibus. Idcirco C. Cornelius tribunus plebis iratus Ascon. in Corn. senatui, quod relationem ejus, 'ne quis legatis exterarum nationum pecuniam expensam ferret,' senatus repudia- Dio. verat, de ambitu ferebat legem, cum acerbissimis in delinquentes pœnis.

39. Placebat ea res populo. Sed patres terribiliorem specie, quam effectu robustiorem, legem causati, consulem Cic. pro Mur. c. 23. ferre jusserunt legem, 'uti condemnati ambitus, neque Dio. magistratus gererent, et senatu moverentur; mulctam quo- Ascon. ib. Dio. que pecuniariam eo nomine penderent.' Interea dum comitiorum dies expectatur, nihilominus ambitus fervebat, tam impudentibus quorundam studiis, ut etiam homicidio non abstineretur. Factum igitur senatusconsultum est, 'de his etiam quæri placere; consulique præsidium dari.' Namque C. Piso, cum propter multitudinem adversari- Ascon. ib. orum ejectus foro esset, extremi difficillimique temporis vocem miserat, 'ut qui rempublicam salvam esse vellent, ad legem accipiendam adessent.' Deinde majori manu stipatus, legis perferendæ causa progressus in concionem, negotium perfecit. Neque sponte legem eam tulisse con- Dio. sul juxta quosdam auctores putatur, ipse crimine eodem nocens, et vix gratia paucorum ne causam diceret ereptus: sed acerbiora timens senatus præceperat. Ut tamen ea de consulis infamia minus credam, cetera ejus gravitas et constantia facit, tempore comitiorum memorabili voce factoque testata.

40. M. Palicanus, homo sordidus et seditiosus, consu- Val. Max. latum petere ausus, miro stolidæ plebeculæ favore suble- III. 8. vabatur. Sed et tribuni plebis ei aderant, ab hoc exemplo suæ ambitioni paraturi faciliorem viam. His patres, et ante ceteros consul Piso, resistebant. Igitur tribuni modo non manibus suis sublatum pro rostris statuerunt; et utrimque circumfusi interrogarunt, 'essetne Palicanum renuntiaturus consulem, si quidem factus a populo foret?' Ille 'non existimare futurum' respondit, 'ut eo indigni-

tatis veniretur.' At urgentibus illis, dicentibusque, 'Quid igitur, si ventum fuerit? renuntiabis?' 'Non renuntiabo,' inquit. Atque vocis hujus præcisa severitas Palicanum a summa spe impetrandi honoris removit.

Dio. Ascon. 41. His occasionibus dissidiorum arreptis, C. Cornelius, ut senatus minueret auctoritatem, promulgavit legem, 'ne quis nisi per populum legibus solveretur.' Id antiquitus quoque cautum, et in omnibus senatusconsultis, quoties legibus aliquis solveretur, adjectum erat, 'ut ea de re ad populum ferretur.' Sed paulatim fieri erat desitum, resque jam in eam consuetudinem venerat, ut postremo ne adjiceretur quidem in senatusconsultis de rogatione ad populum ferenda: eaque ipsa senatusconsulta per paucos admodum fiebant. Igitur eam Cornelii rogationem indigne tulerunt potentissimi quique, et quorum in senatu gratia magnopere minuebatur.

42. His satagentibus, P. Servilius Globulus tribunus plebis inventus est, qui C. Cornelio obsisteret. Is, ubi legis ferendæ dies venit, et præco, subjiciente scriba, verba legis recitare populo cœpit, et scribam subjicere, et Cic. in atin. c. 2. Ascon. præconem pronuntiare passus non est. Tum Cornelius ipse codicem recitavit. Quod cum improbe fieri C. Piso consul vehementer quereretur, tribunitiamque intercessionem diceret sublatam, gravi convicio a populo exceptus Dio. est. Et cum illos consul qui sibi intendebant manum prehendi a lictore jussisset, fracti ejus fasces cuncti, la- Ascon. Cicero. pidesque etiam ex ultima concione in consulem jacti. Quo tumultu Cornelius perturbatus, concilium dimisit.

Dio et Ascon. 43. Actum deinde ea de re in senatu est magnis contentionibus: cum Cornelius ita ferre rursus cœpit, 'ne quis in senatu legibus solveretur, nisi ducenti affuissent; neve quis, cum solutus esset, intercederet, cum ea de re ad populum ferretur.' Hæc sine tumultu acta res est. Nemo enim negare poterat pro auctoritate senatus eam legem esse, quam populus habere ratam cogeretur. Sed tamen eam tulit invitis optimatibus, qui vel pauci senatusconsultum facere solebant.[1]

[1] *Qui vel pauci senatusconsultum facere solebant*] Hæc sunt ipsa

44. Aliam deinde legem Cornelius, etsi nemo repugnare ausus est, multorum tamen offensa tulit, ' ut prætores ex edictis suis perpetuis jus dicerent:' quæ res gratiam ambitiosis prætoribus, qui varie jus dicere solebant, sustulit. Sic enim eodem omnibus modo jus reddere cogebantur, alias insigni nefandoque scelere, prout favebant succensebantve litigantibus, aliter atque aliter pronuntiare soliti. Alias quoque complures leges Cornelius promulgavit, quibus plerique collegæ intercesserunt: per quas contentiones totus tribunatus ejus peractus est. Dio. Ascon.

45. Ambitus judicio provisum erat, ne vulgo magistratus male caperentur. Ea res excitavit attentionem hominum, ut etiam, ne male gererentur, exigerent. Ideo sub id tempus adeo severe sunt exercitæ repetundarum leges, ut præter noxiorum pœnas, etiam accusatoribus præmia decernerentur. Carbo equidem, M. Cotta damnato, quemadmodum exponere per occasionem occupavimus, licet adhuc tribunitius esset, consularibus insigniis est decoratus. At idem postea cum eandem obtinuisset Bithyniam, ex qua Cottam damnaverat, ab ejus filio, quo is die sumta virili toga de Capitolio descenderat, judicio afflictus est. Dio. Val. Max. v. 14.

46. Igitur L. Lucullus, cum ex urbana prætura Sardiniam esset sortitus, ire in provinciam noluit, propterea quod participem se negabat futurum infamiæ, qua tum ob avaritiam et rapinas plerique rectores provinciarum laborabant. Erat enim vir justitiæ amans, et constantis ingenii, cujus in prætura sua clarum documentum ediderat. Cum enim sellam ejus confringi consul Acilius jussisset, cui forte prætereunti non assurrexerat, nihil commotus est, et deinde stans jus dixit: idemque ceteri prætores ut facerent, honori ejus tribuerunt. Dio.

47. Inter hæc in Creta Q. Metellus cum Cretensibus simul piratisque dimicabat, qui oppresserant partem insulæ, alteramque ex ea post Ciliciam latrociniorum arcem fecerant, pluribus ea causa castellis per insulam exstruc- Plut.Pomp.

Asconii verba. Freinshemius dederat *qui paucis gratificari solebant*: obscure et parum ad rem apposite. *Crev.*

Strabo x. p. 477. Flor. III. 7. tis. Ea cum Romanus expugnaret, ita severe in captivos animadverterat, ut reliqui partim veneno se conficerent, plerique prius omnia mallent experiri, quam ut illi se traderent. Tantaque Cretensium eo bello pervicacia traditur, ut obsessi cum siti fatigarentur, suam jumentorumque suorum urinam biberent; donec a Pompeio acciperent responsum, ad quem, audita viri mansuetudine, miserant oratores, in Pamphylia tum agentem. Ille, obsidibus imperatis, unum ex legatis L. Octavium misit, qui eos in deditionem acciperet; scripsitque ad civitates, 'ne dicto audientes Metello essent.'

Val. Max. VII. 6.

Appian. ap. Fulv. Ursin. Cic. pro Leg. Manil. c. 12. Plut.

Flor. Dio. 48. Hoc infestior Metellus, non alios tantum, sed etiam quibuscum antea fuerat pactus, ut, priusquam venire Pompeius posset, exigeret ab iis pœnas contumeliæ suæ, persecutus est. Nec Octavius obsistebat, inermis, et non ad bellandum missus: et Cornelius Sisenna, quem Pompeius Achaiæ præfecerat, venerat is quidem in Cretam, et cum Metello, ut populi Romani dedititiis parceret, egerat: sed præter inefficacia verba, nihil erat ab eo tentatum.

49. Interim Metellus Eleutheram urbem proditorum opera cepit, qui firmissimam ex lateribus turrim, ut facilius arieti cederet, continuis aliquot noctibus aceto perfuderant. Pecunia hic imperata, Lappan petiit, ubi se L. Octavius incluserat. Metellus, eum nihil moratus, vi expugnavit locum, Octavioque non sine probris dimisso, quos secum habuerat Cilicas ad unum omnes interfecit. Hoc ægerrime ferens Octavius, assumtis Sisennæ copiis, nam ille morbo decesserat, auxilium quibusdam Cretensium tulit. Revocatis deinde illis, Aristioni se conjunxit Hieropydna munitum oppidum tenenti, quod Cydonia decedens, victo qui se objecerat L. Basso, nuper ceperat. Sed ubi Metellus advenit, relictis munimentis, ambo se conjecerunt in naves. Ibi in altum evectos atrox tempestas impegit littoribus, multique navalium sociorum naufragio desiderati sunt.

Plut. Dio.

Liv. Epit. 50. De his rebus aculeatis invicem epistolis imperatores duo scripserunt. Metellus 'datum a senatu populoque Romano imperium, gloriamque rerum gerendarum eripi

sibi a Pompeio, gestarumque pretium,' querebatur, 'qui ad accipiendas urbium deditiones legatum in alienam provinciam misisset.' Pompeius 'id a se rite atque ordine factum' asserebat: 'universam enim insulam, cum nulla pars ejus præfinitum Gabinia lege modum excedat, ad suam curam pertinere; nec officio se defuturum.' Sed hæc, utcumque speciose dicta, non tegebant penitus insitam animo ambitionem, ut neque amicissimis ejus probarentur, nedum ut ab instituto revocare Metellum possent. Plut.

SUPPLEMENTUM

LIBRI C.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

Dio, XXXVI. 1. POSTQUAM eo contentionis ventum inter viros amplissimos, civile bellum in expectatione erat, quia Pompeius se parabat ut in Cretam transmitteret, Metellus ei neutiquam cessurus videbatur: cum improvisa res a proposito Pompeium ad aliam uberioris gloriæ expeditionem avertit.

2. C. Manilius, tribunatu plebis nuper inito, pridie Kalendas Januarias, quibus M. Æmilius Lepidus, L. Volcatius Tullus consulatum inchoarunt,* inclinanti die legem Sulpiciam de libertinorum suffragiis retulerat, 'uti pari cum patronis suis jure ferrent.'[a] Abusus ad hoc propositum erat Compitalium solenni, quod forte per eos dies celebratum, ex veteri consuetudine pro liberis agere sinens servos, occasionem præbebat, ut multi ejus generis ingenuæ plebi permixti jubere rogationem possent: eique

Ascon. in Corn. et in Mil. c. 8. Dio. Ascon. Dionys. Halic. IV.

* A. U. C. 686. A. C. 66.

[a] *Uti pari cum patronis suis jure ferrent*] Ascon. in Orat. pro Cornelio docet tantum eandem a C. Manilio legem relatam esse, quam antea P. Sulpicius tulisset. Idem autem in Orat. pro Milone rem clare explicat, et ipsamet Manilianæ rogationis verba affert, nempe 'ut libertinis in omnibus tribubus suffragium esset.' Id quoque voluerat Sulpicius, de quo vid. supra LXVII. 7. et 8. Itaque non videmus cur Freinshemius hoc loco Dionem potius secutus fuerit, qui super hoc negotio obscurius loquitur. *Crev.*

actioni favisse quoque C. Cornelius putabatur. Cum res per tumultum ageretur, et factio tribuni clivum Capitolinum obsideret, L. Domitius Ahenobarbus quæstor perrupit ac disjecit agmen; multisque Manilianorum interfectis, plebi metum, patribus animum addiderat. Cic. pro Corn. Ascon. in Mil. c. 8.

3. Igitur senatus, postridie statim quam consules inierunt, lege damnata, tribuno tantum incussit metum, ut primo legis auctorem M. Crassum fuisse diceret, et, postquam id credebat nemo, ipse quoque abjiceret legem. Sed quo firmiorem sibi compararet patronum, adulari Pompeium etiam invitum ac ignorantem cœpit; cum in magna apud eum gratia Gabinium esse cerneret, cujus rogatione maritimum imperium fuerat adeptus. Nam illum, simul abiverat tribunatu, Pompeius ut sibi legaretur postularat. Idcirco legem C. Manilius, venalis alienæ potentiæ minister, de imperio Pompeii tulit, 'ut manentibus quæ Gabinia lex dedisset, Cilicia et Bithynia provinciæ, bellumque contra Tigranem atque Mithridatem reges, adjicerentur: utique imperium in omnes populi Romani exercitus extra Italiam haberet: utique jus ei ac potestas esset, quoscumque ei videretur, vel hostes populi Romani judicandi, vel socios asciscendi, sicut[1] e republica et sua fide esse censuisset.' Dio. Ascon. in Corn. Dio. Cic. pro Leg. Manil. c. 13. Vell. II. 33. Plut. Pomp. Appian. Mithrid. Dio. Liv. Epit. Appian.

4. Maximam ea rogatio nobilitatis indignationem excitavit: quæ Gabiniam quoque legem ægerrime passa, quod supra ceterorum æqualitatem nimium efferri Pompeium videbat, nunc plane dominum imponi cervicibus suis existimabat. Hoc maxime stimulo, quanquam et Luculli injuria, et Glabrionis Regisque, quibus ante tempus adimebantur provinciæ, commoti patres, mutuo se cohortabantur, ut huic rogationi resisterent. Sed ubi comitiorum dies affuit, et incitata populi voluntas constantiam excusserat; præter Q. Catulum et Q. Hortensium, qui Gabiniam quoque legem dissuaserant, ora omnes tenuerunt. Q. Catulus multa locutus, cum moveret neminem, sæpe exclamavit ad patres conversus, 'quærendam esse arcem Liv. Epit. Plut. et Dio. Plut. Lucull. Dio. Plut. Pomp. Cic. pro Leg. Manil. c. 17. Plut.

1 Ita edd. Crev. ex Appian. Legebatur antea *esset, hostes sociosve populi Romani exercitus judicandi, sicut, &c.*

tuendæ libertati in tanta desperatione rerum omnium, quemadmodum majores olim bello Gallico deserti a populo in Capitolium confugissent.'

Liv. Epit. Dio. 5. Sed scivit legem populus, et ipsius Manilii egregia concione inductus, et Cæsaris atque Ciceronis impulsus auctoritate, qui eam suaserant: Cicero quidem ea oratione, quam hodieque mirantes legunt. Cæsar etiam Gabiniam legem adjuverat; non quod Pompeio cuperet, sed ut populum, cujus tum erat potentior patribus factio, haberet propitium, eundemque ad sciscenda nimia et inusitata, sibi mox eadem pollicitus, assuefaceret. Cicero præ se optimatium amorem semper tulerat, eoque ædilitatem petierat, omisso tribunatu, ne populi studiosior videretur. Tum autem, sive gratiam Pompeii affectans, sive ut in se momentum esse quibus accessisset partibus ostenderet, plebi se applicuit.

Cic. pro Leg. Manil. c. 24. Plut. Cic. c. 11. Cic. ad Att. I. ep. 4. Val. Max. IX. 12. Plut. 6. Erat autem tum, præter eloquentiæ vim, magistratus etiam amplitudine potentior. Præturam enim gerebat, secundo populi rumore, maxime postquam in judicio Q. Licinii Macri magnam integritatem constantiamque ostenderat. Vir ille prætorius, cum repetundarum esset postulatus, tantam in suis opibus gentilisque sui M. Crassi amicitia fiduciam reposuerat, ut judicibus in suffragium missis, conferret se domum tanquam certus victor, tonsaque coma, et habitu priore, quem reus mutaverat, resumto, in forum reverteretur.

Val. Max. 7. Sed Crasso damnari eum renuntiante, cum e Mœniano prætextam ponere prætorem, dum sententiæ diriberentur, conspexisset; misit ad eum qui diceret, 'se ante damnationem periisse, nec bona sua hastæ subjici posse:' protinusque correpto sudario, quod forte habebat in manibus, et in os[2] inserto, interclusit spiritui viam. Cicero, re cognita, nihil de eo pronuntiavit. Ita patrimonium filio (Calvus is fuit, præcipui mox nominis orator) inusitati exempli mors patris conservavit.

Dio. 8. Manilia lege perlata, senatus in illum inflammata sunt odia: sed sacrosancta majestate tutum nihil interim

2 Deest τὸ *et* in edd. ante Crev.

otuerunt lædere. Exacto tribunatus tempore accusator comparatus, ad Ciceronis tribunal eum forte postulavit. Iniquius cum reo egisse Cicero videbatur: præsertim quod enixe tempus ad defensionem postulanti, unam tantummodo diem concesserat. Ob eam rem raptus ad rostra a tribunis, et invidiose ad populum traductus, postulata audientia, 'semper se æquum ac benignum miseris, quatenus per leges liceret, fuisse' ostendit. 'Eandem benevolentiam C. Manilio præstare voluisse, ut ante eam diem quæ sola ei præturæ superesset, judicium ageretur. Neque enim faventis esse, ad alius potius prætoris arbitrium quæstionem rejicere.' Plut.

9. Hæc audita mirifice opinionem vulgi mutaverunt: faustisque acclamationibus exceptus Cicero, et rogatus est, ut Manilii complecteretur causam. Atque ille, populi studiis lætus, simul uti Pompeium demereretur, de integro concione habita, acriter in paucorum potentiam Pompeiique æmulos invectus est. Sed Manilianum judicium subito tumultu turbatum est, solicita civitate ob conjurationem P. Pœti et P. Syllæ opera conflatam, qui designati consules, deinde damnati ambitus fuerant, ut paulo post memorabimus, cum, expositis quæ interim bello gesta sunt, ad res urbanas revertemur. Dio et Plut.

10. Q. Metellus, nullo jam impediente, quod ad alia conversæ erant æmuli curæ, redactis in potestatem quæ restiterant, Cretensi bello finem imposuit, iisdemque conditionibus recepto in fidem Lasthene, quibus et Panares antea se dediderat. Hic finis fuit libertati Cretensium, ad istud ævi illibatæ. Etiam instituta majorum mutare coacti, novas leges præscribente Metello acceperunt. Metellus, constitutis in Creta rebus, Cretici cognomento accepto, justius ille[3] quidem, quam ante illum M. Antonius id gesserat, ad triumphum decessit. Appian. ap. Fulv. Ursin. Liv. Epit. Vell. II. 38. Dio. Strabo x. p. 484. Oros. VI. 4. Dio.

11. Dilatus tamen invidia Pompeii in tertium annum triumphus est, qui per addictos sibi tribunos subinde aliquid impedimenti objiciebat, ne triumphare Metellus posset. Ita quicquid aliorum gloriæ accessisset, detrimentum Vell. II. 34. Sall. Cat. c. 30. Dio.

3 *Illi* pro *ille* legebatur ante Crev.

esse putabat suæ, neque gestis rebus maximis, neque gerendis poterat exsatiari: cum interim cupiditatem quietis et mirum imperii fastidium præferret. Nam, acceptis de Manilia lege literis, femur feriens, 'Hem,' inquit, 'adversariorum astutias! qui ut aliquando me evertant, omnibus exponunt laboribus, omnibus periculis objiciunt. Ecquando erit, ut privatus otiosusque possim in dulcissimorum pignorum conspectu atque comitatu rusticari?'

Dio et Plut. Pomp.

12. Hæc adeo inepte fingebantur, ut familiarissimis stomachum facerent. Neque diu fuit expectandum, ut factis ipsis proderetur. Nam præter insitam ambitionem, æmulatio Luculli, ut gratissimum ei negotium esset, effecerat. Idcirco, penitus abjecta Cretensium rerum cura, toto animo Ponticum bellum complexus, præmissis edictis avocabat a Lucullo milites, regesque et principes civitatum sibi jubebat occurrere. Mox provinciam ingressus, acta Luculli rescindere cœpit; pœnas, præmia, ab illo etiam de sententia decem legatorum decreta, auferre: denique summo studio hoc agere, ut præ se nullius momenti esse Luculli auctoritatem admiratoribus illius ostenderet.

Dio. Plut.

13. Tandem, cum ille per amicos esset questus, convenire ad colloquium placuit, Danalis, quod Galatarum Trocmorum castellum erat. Res ibi levis in omen versa est: ex iis quæ jam tum fiebant minime difficili conjectura. Laureati fasces utriusque imperatoris erant: sed, ut Lucullus ex amœniore venerat regione, illius erat laurus recentior. Igitur lictores ejus, Pompeianis parte concessa, dederunt ansam quibusdam, ut victoriarum Luculli ornamenta in Pompeium cessura dicerent.

Dio. Plut. Lucull. et Pomp. Strab. XII. p. 567. Plut.

14. Congressus imperatorum come et benignum principium habuit, gratulantibus et res ab utroque gestas invicem extollentibus. Sed cito mutatus ad verum animi habitum sermo, gravibus querelis atque etiam conviciis inhorruit. Lucullus erat ætatis et consulatus tempore prior: Pompeii potior ex duobus triumphis et imperii amplitudine auctoritas. Neque deerat quod objiceretur. Lucullus avaritiæ nomine male audiebat, et cum patrare bellum posset, quo diutius opulentissimas provincias ob-

Vell. II. 33. Dio, XXXV.

tineret, Tigrani Mithridatique præbuisse effugium existimabatur. Hæc exagitanti Pompeio, Lucullus infinitam imperii cupiditatem exprobrabat: debellatum esse[4] dicens cum regibus, neque nova expeditione opus. Post acre jurgium vix ab amicis diremti sunt. Plut. Pomp. Dio, XXXVI. Plut.

15. Exinde Lucullus in Galatia resistens captos ex hostibus agros arbitratu suo distribuebat: inter quæ[b] nobile castellum Tomisa, quod Sophenæ regi, cujus regno adjacebat, centum talentis[c] fuerat emtum, Ariobarzani restitutum est. Contra Pompeius judiciorum ejus haberi rationem vetabat; nudabatque illum copiis, mille tantum et sexcentis ad triumphum relictis militibus, quos ex omni numero ferocissimos Luculloque infensissimos esse compererat. Neque his contentus, operum ejus æstimationem verbis obterebat, 'cum umbra regum et tragico quodam apparatu dimicasse Lucullum' dictitans: 'nunc verum instare certamen, postquam illi, omissis ineptiis, ad arma virorumque robur se contulissent.' Strab. XII. p. 585. et XIV. p. 663. Dio. Plut.

16. Adversus hæc Lucullus, 'non bellum Pompeio, sed imaginem belli umbramque relictam esse' jactabat. 'Idque oppido gratum esse homini, fœdæ alitis instar ab aliis prostrata corpora, et reliquias præliorum sequi consueto. Sic in Sertoriani belli, sic in Lepidani, postremo Spartacii titulos irrepsisse: cum primum a Metello Pio esset, alterum a Q. Catulo, tertium M. Crassi virtute confectum. Neque mirum esse, si Ponticorum Armeniorumque bellorum affectaret nomina, qui nihil non fecerit, ut in triumphum de fugitivis quovis modo se intruderet.' Dio. Plut. Julian. Cæsar. Plut.

17. Post hæc profectus est ex provincia Lucullus: Pompeiusque, præmisso, qui Mithridatem ad pacem petendam hortaretur, Metrophane, cum classibus a Phœnicia ad Bosporum usque distributis, totum in potestate Dio. Plut.

4 *Debellatumque esse* edd. ante Crev.

b *Inter quæ*] Sic profecto voluit Freinshemius. Inter cetera Luculli dona numerari debet Tomisa castellum, quod Ariobarzani restitutum est. Male ergo priores editiones habebant *interque*. Crev.

c *Centum talentis*] Marcis argenti nostratibus 9375. *Crev.*

mare haberet, contra regem magna celeritate contendit. Ducebat secum etiam Valerianas legiones, quæ missionem tantopere expetitam, postquam impetrassent, in Pompeii gratiam spreverant: adeo ille ad animos militum alliciendos tenendosque aut aptior Lucullo, aut felicior imperator fuit.

Dio, XXXV. et XXXVI. Plut. Luc. Suidas in ἔτυς.

18. Mithridates initio spe Parthicæ societatis Pompeium spreverat: sed, audito postea, Phraaten, renovata cum Romanis amicitia, in regnum Tigranis irrupisse, territus, legatos ad Romanum de pace misit. Sed ille ante omnia transfugas reposcebat. Quod ubi in castris regiis est cognitum, et a transfugis, ne dederentur, et a barbaris, ne spoliarentur horum auxilio, (multi enim et manu promti erant,) tumultuatum est acriter, non sine periculo regis: donec progressus in medium juravit 'sibi propter avaritiam Romanorum inexpiabile cum illis bellum esse: neque traditurum eis quenquam: neque omnino facturum, nisi quod ex utilitate omnium esset. Neque vero missos a se oratores pacis petendæ fuisse, sed ut sub habitu legatorum castra Romana specularentur.'

Dio, XXXVI. Liv. Epit. Dio. Appian. Mithrid. Dio. Appian. Dio.

19. Interim, quæ Pompeio usui futura crediderat, vastabat urebatque, ut commeatuum inopia vim ejus impetumque frustraretur. Sed ubi Pompeius in Armeniam minorem convertit agmen, metuens ei per absentiam suam Mithridates, eodem cum phalange triginta millium, et tribus millibus equitum movit. Veteranus hic erat, et ex omni regno cum cura lectus exercitus: quem tum in montem quendam arduum munitumque subduxit, Dastira vocabant, in Acisilena situm. Ibi castris positis, hostem atterere mora sedendoque conabatur. Nam quod in amica regione consederat, promtius ipsi commeatus subvehebantur. Interea per equites, qua parte virium præstabat, planitiem subjectam incursando, subinde excipiebat quosdam: multis quoque ad illum ea de causa transfugientibus.

Appian, et Dio. Oros. VI. 4. Plut. Pomp. et Appian. Dio. Strab. XII. p. 555. Dio.

20. Mutata deinde cum loco fortuna est, postquam omissum a Mithridate jugum Pompeius castris occupavit. Propter aquæ penuriam Mithridates reliquerat locum: sed Pompeius ex fruticum proventu, situsque in-

Plut.

dole, quod res erat suspicatus,[5] puteos fodi jussit: tantaque mox aquæ affluentia fuit, ut tamdiu hoc ignorasse Mithridatem mirarentur. Accedebat aliud ex ingenio locorum commodum, quod obsita virgultis et arboribus regio tegebat Romanos, ne equitum et sagittariorum regiorum excursibus paterent. Dio.

21. Eadem res admonuit Pompeium, ut insidias equitatui hostium, natis ad eam fraudem vallibus, strueret. Igitur, noctu tribus leviter armatorum millibus cum equitibus quingentis inter duo castra occultatis, prima luce paucos misit ad vallum regis equites, ita doctos, ut operam darent quo universus equitatus hostilis eliceretur: eo facto, servatis ordinibus se subducerent, donec insidiis fecissent erumpendi opportunitatem. Omnia obedienter industrieque facta. Successus etiam expectationi par affuit. Regii, novo unde minime putaverant hoste emicante, conversis etiam quorum paulo ante terga viderant, territi, cum utrimque cæderentur, et pedes etiam cominus suggressus equos confoderet; multis fortibusque viris amissis, ad castra refugerunt. Secuti sunt victores: irrumpebantque cum fugientibus, nisi Mithridates, re provisa, peditum phalangem opposuisset. Front. II. 5. Dio. Appian. Frontin. Appian.

22. Hoc prælium, detracta regi, quam habebat in equestribus copiis, fiducia, magnis commodis victorem exercitum auxit: brevique liberior ipsis, angustior hosti frumentatio, abundantiam Romanis castris, inopiam et pæne desperationem regiis attulit. Nam in regionibus, paulo ante per Lucullum vastatis, exiguæ copiæ erant; neque acciri longius, equitatu magna ex parte amisso, poterant. Igitur crebra fiebant ad Pompeium transfugia, quibus efferatus Mithridates, quos eadem molitos cognoverat, acerbissimis suppliciis afficiebat. Inde pauciores jam, ob magnitudinem pœnæ deterritis plerisque, transfugiebant: sed non ideo cessabat penuria, quæ tandem etiam invitum ad interiora regni sui Mithridatem retrusit. Frontin. Dio. Appian.

23. Una spes erat, futurum, ut in locis omni clade belli vexatis non diu durare Romanus posset. Eam irri-

5 *Conjectatus* edd. ante Crev.

Dio. Appian. Front. I. 1. Plut. Appian.

tam Pompeii providentia fecit, qui, dimissis ad longinqua frumentatoribus, maximam annonæ vim a tergo subvehi jusserat. Cum esset adeptus hostem ad orientalem regni plagam redactum, circumvallare pugnam detrectantis castra cœpit, vallo viginti ferme milliarium,[d] crebrisque in circumitu castellis exædificatis.

24. Id opus Mithridates, sive prælium vitans, sive per imprudentiam, quæ ferme præcedere calamitatem solet, non impedivit. Fame mox urgente, quicquid in castris jumentorum erat, consumsit: ne sic quidem ultra quinque et quadraginta dies sufficiente victu. Præterea multos ad Pompeium Romanos milites venire quotidie, totumque Marcii Regis exercitum, didicerat. Igitur fugam meditans, quo consilium suum occultum foret, solito latius, et usque ad valles ante Pompeii castra sitas pabulatus, colloquia quoque cum pluribus, avertendæ suspicionis causa, in posteram diem constituit. Ignibus deinde frequentioribus per tota castra fieri jussis, secunda vigilia, nihil tale suspicante Pompeio, præter vallum ejus eduxit validam copiarum partem; cum antea, quod inutile et ægrum in castris fuerat, occidisset.

Plut. Dio. Frontin. Appian. Dio. Plut.

25. Ad Tigranem habebat iter, ut illius opibus protegeretur. Sed haud multo meliore in statu res Tigranis erant, Gordyenen repetente Partho, et, postquam non dabatur, armis vexante Armeniam. Quodque omni externo bello erat gravius, Tigranes adolescens arma contra patrem ceperat. Tres omnino filios e Cleopatra, Mithridatis filia, Tigranes sustulerat: quorum duo a patre erant interfecti: Sariaster[e] in prælio, cum inita conspiratione cum amicis, haustoque dextrarum sanguine, vim parasset; alter in venatione, quod equi lapsu præcipitem patrem neque sublevarat, et jacentis adhuc diadema capiti suo imposuerat. Tertius Tigranes, quod patris casu indoluerat, corona ab eo donatus est.

Dio. Dio, XXXVII. Liv. Epit. Appian. Justin. XXXVIII. 3. Appian.

26. Sed idem postea, deducentibus quibusdam principibus Armeniorum, qui senis imperio gravabantur, ad

Dio, XXXVI.

[d] *Viginti ferme milliarium*] Septem circiter leucarum. *Crev.*

[e] *Sariaster*] Unde hoc nomen hauserit Freinshemius, incompertum nobis est. *Crev.*

Phraatem confugerat, ejusque ducta filia, præcipuus invadendæ Armeniæ auctor extiterat. Igitur Phraates, deficientibus ad eum, aut vi subactis, quotquot ad Artaxata usque colebant, (quia pater Tigranes metu Parthorum in montes refugerat,) urbem obsidione cinxit. Ea cum diuturnior futura videretur, ipse regni sui negotiis avocatus, partem copiarum genero reliquit. At rex Tigranes, discessu Phraatis cognito, relictum ad Artaxata filium egregie vicit. Juvenis ad avum Mithridatem prius intendit fugam: deinde cognito ipsum potius egere auxilii, quam auxiliari cuiquam posse, in Pompeii castra venit. Plut. Dio.

27. Inter hæc reversus in urbem Lucullus, fratrem Marcum reperit a C. Memmio Gemello tribuno plebis, propter ea quæ Syllæ jussu quæstor gesserat, accusari. Multi enim tum in judicium ob illorum temporum delicta vocabantur. Sed ille quidem absolutus est. At, facto in Lucium impetu, Memmius, cum populo cœpit agere, 'ut triumphum ei negaret, multa illum intervertisse, et bellum, cum finire posset, ultro duxisse' arguens. Contra Lucullus, ratione gestorum reddita, contra invidiam meritis pugnabat: neque eo minus Pompeii potentia tanta fuit, ut per venales homines tanti viri justissimus triumphus in totum triennium differretur. Plut. Luc. Ascon. in Tog. Cand. Plut. Nic. Damasc. ap. Athen. VII. 21. et XII. 11. Sall. Cat. c. 30. Cic. Acad. Quæst. IV. c. 1.

SUPPLEMENTUM

LIBRI CI.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

Dio, XXXVI. Appian. Mithrid. 1. Mithridates interea Pompeium fugiens ita profectionem instituebat, ut noctibus progrederetur, interdiu requiesceret. Neque multum itineris præceperat, et postridie statim quam castra movisset, Romani erant extremum agmen consecuti. Nec dubitabant amici regis, quin pugnandum esset: ipse alia omnia præferens, satis habebat, equitibus emissis antecursores Pompeii repellere. Dio. Ita cedendo Mithridates, insequendo Romani, ad fines Tigranis usque processerunt. Neque enim cupido pugnandi Pompeio aut dies opportuni erant, quod castris Mithridates tum se continebat; aut noctes, quod in locis ignotis temerarium videbatur inter tenebras confligere. Plut. Pomp. c. 52. Sed ubi ventum ad Euphraten est, quem si transmittere Mithridates occupasset, effugerat; non diutius contandum Dio. ratus imperator, ita se exercitumque paravit, ut proxima nocte dimicaret.

Eutrop. 2. Armenia minor erat, per quam ibatur: neque longe Ptolem. v. 13. distabat amnis, terminus hujus et alterius Armeniæ, cui Dio. Tigranes imperabat. Igitur, quiescentibus sub meridiem barbaris, Romanus silentio castris egressus antevertit hos- Front. II. 2. tem, et in via, qua transeundum regiis erat, locum editiorem occupavit, ut majori impetu in subjectos decurreret.

Nocte cœpta barbari ex priore instituto capessunt iter: adeo jam soluti cura, quod ad loca tuta perventum credebant, ut nulli speculatores præcederent agmen. Idcirco prius subjectam Pompeii castris vallem ingressi, quam hostem adesse putarent, ad subitam dimicationem sunt coacti. Magnus et multiplex is terror fuit, et astu Pompeii de industria auctus. Primum enim omnes simul tubicines classicum canere jussi: eum clangorem militum lixarumque acerrimus clamor excepit, hastarumque sonitus ad clypeos allisarum, et quem inermis turba saxis ærea vasa pulsans, haud minus terribilem auribus, ciebat: eaque omnia montium repercussu in majus augebantur. Dio.

3. Hoc repentino tumultu propemodum debellatos hostes omni ex parte Romanus invasit, lapides sagittasque et pila, quamvis per densas tenebras, haud vanis ictibus ut in tantam multitudinem jaculati. Barbari longo et mixto agmine, quod ad iter, non ad prælium, erant egressi, mutuo se impediebant, inter angustias locorum equis, camelisque, et vehiculis quæ mulieres portabant, armatos turbantibus. Consumtis deinde missilibus, cominus congressus miles cædebat primos, turbabat sequentes: et cito fiebat ferro via, quod inermes plerique Ponticorum [a] uno vulnere sternebantur. Liv. Epit. Front. II. 1. Dio.

4. Inter hæc emicans forte nubibus luna recreavit barbaros, ut, si nihil aliud, visuros saltem hostem sperarent, et minore pugnaturos periculo, si, quale illud, et unde maxime timendum esset, agnovissent. Sed lunæ [1] etiam fallax et perniciosus eis splendor fuit, cum adversos ipsorum perstringeret oculos, conspicuumque hosti agmen efficeret. Summa tamen noxæ in eo fuit, quod umbra, quæ a Romanis corporibus per longum intervallum ad suos ordines pertingebat, decepti, tanquam in propinquum hostem tela miserunt. Eo Romani animadverso, cum clamore suggressi sunt, Ponticosque tot Frontin. Flor. III. 5. Oros. VI. 4. Plut. Dio.

1 *Luna* edd. ante Crev.

[a] *Inermes plerique Ponticorum*] Nimis secure exscribit Dionis interpretem Freinshemius. Græca vox ψιλοί, qua utitur Dio hoc loco, non *inermes*, sed *leviter armatos* significat. *Crev.*

[Plut. Appian. Dio.] malis circumventos pepulerunt. Ad millia decem eo prælio cecidisse traduntur, neque pauciores esse capti. [Eutr. Oros.] Romani milites viginti cum duobus centurionibus interfecti sunt; vulnerati mille. Sunt qui regiorum capta cæsaque referant quadraginta millia: quot vix existimem [Dio.] in eo Mithridatis exercitu fuisse: præsertim cum multos etiam effugisse sit proditum, inter quos et Mithridates fuit.

[Plut.] 5. Is jam ab initio pugnæ cum equitibus octingentis [Cic. pro Mur. c. 16. Oros. Plut.] per Romanam aciem se eripuerat. Deinde, diffugientibus metu ceteris, relictus ab omnibus, tres omnino comites re- [Suidas in Πομπήιος. Eutrop.] tinuit. Quo in numero pellex ejus fuit, Hypsicratea, masculi animi roborisque mulier, quam ideo Hypsicratem [Val. Max. IV. 6. Plut.] nominare rex consueverat. Ea tum virilem vestem Persicam induta, equo vehebatur, neque longinquitate fugæ, nec curando interim corpore et equo regis fatigata, cum [Oros.] eo ventum miseriarum esset, ut ipse plerumque per invia [Appian.] manu traheret equum: donec in globum equitum mercenariorum, et peditum tria ferme millia incidit, a quibus de- [Strabo XII. p. 555. Appian. et Plut.] ductus est in castellum Synoria, sic appellata, quod ibi utriusque Armeniæ confinia coibant: quo loco Mithridates magnam pecuniæ vim habebat repositam. Inde sumtis pretiosis vestibus, et inter præsentes distributis, stipendium annuum militi, donativo insuper adjecto, numeravit. Venenum etiam, quod in iisdem thesauris habuerat, dispertit amicis, ne cui necessum esset in manus hostium invito incidere.

[Appian. Dio. Plut. Dio. Plut. Appian.] 6. Sex deinde talentorum portans millia,[b] cum ad Tigranem properaret, cognoscit legatos a se præmissos in vinculis, suum in caput centum a Tigrane pronuntiata talenta[c] esse, quod eum filio defectionis auctorem fuisse Tigranes autumabat. Igitur flectit ad fontes Euphratis iter, præteritis illis Colchidem petiturus. Quarto die contentissimo cursu pervenit ad fontes: triduumque moratus, (nam interea veteres, et quæ postea accesserant, copias recensebat, armabatque) Chotenen, majoris Armeniæ præfecturam, ingressus est. Prohibebant aditum Chote-

[b] *Sex ... talentorum .... millia*] Marcas argenti nostrates 562500. *Crev.*

[c] *Centum .... talenta*] Marcas 9375. *Crev.*

ni, Iberis etiam quibusdam adjunctis. Sed hos glandibus ac missilibus pugnantes Mithridates summovit, penetravitque ad flumen Absarum. Deinde pacato per aliquot gentes itinere, Dioscuriada venit, quam in Colchis condidisse Castorum aurigæ Amphistratus et Rhecas ferebantur. Plin. VI. 5. Strabo XI. p. 496.

7. Interim Pompeius, qui ad persequendum Mithridatem partem equitum et levis armaturæ miserat, cum effugisse illum Phasi transmisso comperisset, in loco prælii novam urbem condidit. Hic quod ætate morbisve fessum in castris erat, lixasque volentes collocavit: et accessit sponte finitimorum barbarorum multitudo: Nicopolis ab argumento vocata est: inter duo flumina Euphraten Araxemque jacet, quæ ab eodem monte, diversis tamen specubus prosiliunt, non amplius sex millium intervallo. Cursus non idem utrique: nam Araxes ad orientem deflectens, in mare Caspium effunditur. Dio. Oros. Appian. Dio. Oros. Dio. Appian. Strabo XII. p. 555. Oros. Plut. Plin. VI. 9. Strabo XI. p. 527.

8. Hæc agentem Tigranes juvenis accessit, ex prælio, sicut supra dictum est, profugus; ductoremque se paternum regnum invadenti præbuit. Multis itaque populis metu Pompeii, partim etiam regii juvenis favore deficientibus, rex lenitatem Romanam quam vim experiri maluit: missoque caduceatore legatos transdidit Mithridatis. Sed obsistente filio, cum æqui nihil impetrasset, et, Araxe transmisso, venire Pompeium audiret, quanquam evocatis amicis cognatisque Artaxata præsidio muniverat,[d] Romano se statuit dedere. Plut. Vell. II. 37. Dio. Plut. Dio. Plut. Liv. Epit.

9. Sextodecimo inde milliario[e] castra Pompeius locaverat: auditoque Tigranis adventu, tribunos præfectosque honoris causa miserat obviam. Eos amici comitesque regis conspicati, in metum adducti sunt, quia Tigranes nemine præmisso, neque potestate ea impetrata, veniebat, Eutrop. Appian.

[d] *Quanquam evocatis amicis cognatisque Artaxata præsidio muniverat*] Hic aberrat a mente Plutarchi Freinshemius. En Græca verba: *ἐδέξατο μὲν εἰς τὰ βασίλεια φρουρὰν, ἀναλαβὼν τοὺς φίλους καὶ συγγενεῖς, αὐτὸς δὲ ἐπορεύετο παραδώσων ἑαυτόν.* Quæ sic vertit interpres: *Præsidium in regiam accepit, atque ipse cum amicis et necessariis ad deditionem faciendam perrexit.* Optime; modo particula δὲ rejiciatur in anteriora post verbum *ἀναλαβών*. *Crev.*

[e] *Sextodecimo inde milliario*] Quinta inde leuca, paulo amplius. *Crev.*

Dio. se hostiliter exciperentur. Sed Tigranes, diffugientibus ceteris, nihilo secius institutum iter peregit.

Plut. 10. Cum vallum intraret eques, duo Pompeii lictores descendere jusserunt, 'quod ita ingredi castra Romana non liceret.' Idcirco pedibus perrexit ad Pompeii tribunal, e tanto fastu rex modo regum ad pudendam humilitatem animo delapsus, habitu inter pristinam pompam et præsentem fortunam temperato. Imitatione Persicorum regum tunicam albo colore distinctam, aliamque vestem purpuream totam (Candys hæc, illa Sarapis vocabatur) gestare consueverat: eas tum omisit: tiaram cum diademate retinuit. Sed progressus ubi Pompeius erat, detractum capiti ad pedes illius deponere, ipse procumbens adorare imperatorem cœpit, 'hoc uni se Pompeio dare' præfatus: 'neque cujusquam alterius, aut Romani, aut barbari, fidei se permissurum fuisse. Neque turpe sibi existimare ei viro subjici, quem fortuna supra omnes extulisset.'

Dio. Curt. III. 3. 17. et ibi Freinsh. Dio. Plut. Appian. Eutrop. Vell.

11. Pompeius manu sublevatum, neque procidere ad genua passus, diadema suis manibus capiti ejus imposuit, regemque appellavit, et considere jussit. Ipse inter patrem filiumque medius, benigna oratione compellavit: 'neque excidisse ipsos Armenia, et insuper amicitia Romana auctos esse' confirmabat. 'Se porro nihil ademturum eorum quæ ad eam diem tenuissent: sed neque reddere dudum amissa posse. L. Lucullo imputandum, quod carere oporteat Syria, Phœnicia, Cilicia, Galatia, Sophene: sibi, quod cetera relinquantur. Ea se, ut antea, patris imperio regenda permittere: Sophenen tamen filio proprium regnum dare. At, quando bellum populo Romano sine causa commoverit Tigranes, ideo se ei mulctam sex millia talentorum[f] dicere.' Omnem eam pecuniam, sicuti Pompeio moris erat, quæstores acceptam in publicas tabulas retulerunt. Neque enim Tigranes quicquam recusabat. Quin impetratis conditionibus, quinquagenas drachmas[g] in milites Romanos, millenas in cen-

Plut. Dio. Val. Max. v. 1. Cic. pro Sext. c. 27. Vell. Plut. Dio. Plut. Liv. Epit. Eutrop. Appian. Dio. Eutr. Plut. Strabo XI. p. 530. Suidas in Πομπήϊος. Vell. Appian. Strabo.

[f] *Sex millia talentorum*] Vid. not. ad cap. 6. supra. *Crev.*

[g] *Quinquagenas drachmas*] Uncias argenti nostrates 6. *Millenas*, marcas 15. *Crev.*

turiones, decuplum ejus in tribunos, hospitale munus, pronuntiavit.

12. Sed hæc ut seni, tali quidem in sorte, prospera lætaque, ita adolescenti indigna, acerba, intoleranda videbantur. Dio. Plut. Is neque venienti patri assurrexerat, neque ullum aliud reverentiæ, aut etiam translatitiæ humanitatis ediderat signum. Vocatus deinde ad cœnam, quam patri Pompeius dabat, neque affuit; et 'dixisse' dictus est, 'Pompeio se honoris hujus gratiam facere; neque sibi alium Romanum imperatorem defore, per quem cupita consequatur.'

13. Pompeius, his nondum auditis, aut dissimulata injuria, postridie inter patrem filiumque controversiarum Dio. arbiter sedit. Senior Tigranes patrium regnum retinere jussus, ea lege ut filio utique hærede decederet: Sophene Appian. Gordyeneque juveni sunt attributæ. Sed is thesauros Dio. etiam, nam ibi asservabantur, retinere cupiverat. Frustratus autem, nec enim aliunde promissa Romanis pecunia poterat exsolvi, tantum indignationis concepit animo, ut de fuga, atque etiam insidiis patri struendis deliberaret; incitantibus maxime proceribus, qui rege, dum ad Appian. Pompeium proficiscitur, deserto, pœnam metuebant.

14. Vanum id consilium fuit, quia Pompeius, indicio Dio. ad se delato juvenem libera custodia attinebat: missis interea circum castella, qui pecunias a custodibus patri Tigrani tradi juberent. Atque his jussa junioris expectare obtendentibus, cujus in ditione regnum Sophenes esset; adductus ad castella juvenis, cum clausa reperisset, aperiri quanquam invitus imperabat. Sed illi sic quoque recusare: 'nam coacti, non volentis id imperium esse.' Idcirco Pompeius ira commotus in vincula conjecit hominem. Appian. Plut. Dio. Ita demum patris in potestatem thesauri sunt traditi. Atque ille liberaliter his usus ita devinxit Pompeium, ut mox socium amicumque populi Romani appellaret; et gravem senectuti ejus discordemque filium interim haberet in vinculis, decedens secum ad triumphum abduceret. Appian.

15. Id ne fieret, socer juvenis Phraates, missis ad Plut. Pompeium legatis, impedire studuerat; ad se remitti

petens: simul terminum Parthici Romanique imperii Euphraten esse postulabat. De Tigrane responsum, 'in patris potius potestate filium, quam in potestate soceri generum censeri æquum esse: terminum imperiorum eum fore, quem jus et fas statuissent.'

Appian. 16. Armeniorum calamitas Ariobarzani commodo fuit, cui tum Cappadociæ regnum est redditum: et adjectæ[2] Sophene Gordyeneque, Tigranis filio ante datæ: quæ ex eo tempore Cappadociæ partes sunt habitæ, et dum regnum Cappadocum stetit, et postea cum Romanorum est facta provincia. Eidem et civitatem Ciliciæ Cabala, cum nonnullis aliis, dedit. Meruerat hoc constanti adversus populum Romanum fide, ob quam longissimo tempore aspera multa toleraverat, per Tigranem, per Mithridatem aliquoties regno pulsus. Igitur casuum socium, et filium videndi regem cupidus, rerum regimen in illum superstes adhuc transtulit, memorabili exemplo. Forte a Pompeio in tribunal invitatus sella curuli sedebat; cum filium in cornu scribæ assidentem non ferens, descendit, eique diadema imposuit. Orto inde certamine, cum pari pietate senex offerret regni insignia, juvenis repelleret, auctoritas Pompeii finem dedit, confirmato patris judicio, honoribusque novo regi exhibitis.

Strabo XII. p. 539. Liv. Epit. 76. Val. Max. v. 7.

Plut. 17. Pompeius, his in Armenia gestis, relictoque ad tutelam pacatorum Afranio, persequi Mithridatem conatus, per gentes feras ignotasque Caucasum accolentes exercitum circumduxit. Frequentes ille tractus populos, sed præcipuæ potentiæ Albanos et Iberos habuit. Illi ad orientem et mare Caspium porrigebantur; Albani ad Pontum et Moschicos montes pertinebant. Hæc ingressus loca Pompeius, quia periti fidique duces deerant, tanquam in mari, astris sequebatur viam. Satis pacatum ab initio iter fuit, transitum petente Pompeio, his concedentibus; donec in Tanaiticam[h] regionem perventum.

Liv. Epit. Plut. Flor. III. 5. Plut. Dio.

2 *Adjecta* edd. ante Crev.

[h] *Tanaiticam*] Sive potius *Anaiticam*, Armeniæ regionem, a Plinio memoratam, l. v. c. 24. cui nomen videtur esse inditum ab Anaitide Dea, de qua Strabo l. XI. p. 532. *Crev.*

Ibi propter frigoris asperitatem hyberna tribus locis sunt posita. Tum Orœses Albanorum rex, partim amicitia Tigranis adolescentis motus, ceterum sibi timens, ne aliorum regum exemplo ab his hospitibus opprimeretur; sub ipsa Saturnalia ad quadraginta hominum millia Cyrum Plut. fluvium[1] transduxit: magna spe fore, ut incautos per Dio. hyemem Romanos, et diviso exercitu aggredientibus opportunos, simul omnibus locis adortus, ne subvenire invicem possent, aliqua certe parte operæ pretium faceret.

18. Non fefellit barbari dolus Pompeium. Igitur licet prohibere trajicientem posset, expectare dum veniret in manus maluit: nuntiisque in cetera hyberna missis, ut intenti paratique omnes essent monuit. Orœses ita partitus erat copias et negotia, ut ad eripiendum Tigranem, quem in custodia Metellus Celer habebat, ipse proficisceretur; alios adversus Pompeii castra, reliquum exercitum ad opprimendos qui cum L. Flacco erant mitteret. Nusquam spei respondit eventus. Ipse profligatus a Metello, ne ducibus quidem suis melius cessisse cœpta triste nuntium accepit. Flaccus majorem castrorum ambitum defensu difficilem ratus, interius munimentum struxerat: deinde simulato metu attractos intra prius vallum hostes, subita eruptione ceciderat; multis in prælio, neque paucioribus in fuga interemtis. Pompeius adversum se venientes, obviam egressus, eo ipso exterruit: et qui necopinantem opprimi posse speraverant, in hoc incommodum ipsi inciderunt. At ille post hanc victoriam nihil moratus Orœsen petebat: sed barbarus jam præverterat. Magna tamen Albanorum multitudo in transitu Cyri occupata atque interfecta est. Plut.

19. Orœses, legatis ad imperatorem missis, veniam pacemque petiit: 'neque enim fas esse, fratres invicem agitare hostilia.' Hercules enim, cum boves Geryonis per Justin. XLII. 3. Italiam ageret, ab Albano monte majores eorum in ea loca transduxisse credebatur; quemadmodum et Iberos ab Hispania, quam Iberiam Græci vocant, quantumvis Appian.

[1] *Cyrum fluvium*] Hoc verum est hujus fluvii nomen, non *Cyrnus*, ut apud Dionem; non *Cyrtus*, ut apud Appianum corrupte legitur. Vid. infra c. 32. et Cellar. Geogr. Antiq. l. III. cap. 10. *Crev.*

ineptis fabulis læti, nullo nisi nominis argumento, venisse tradiderunt. Dedit tamen Albanis veniam Pompeius; non tam cognationis causa, quam quia per tempus anni parum bello commodum, exercitum quiete refici convenientius judicabat.

Plut. Dio.

20. Iisdem temporibus dum ad orientem arma Romana peregrinantur, periculosa domi conjuratio erupit, ab ambitu consularium comitiorum profecta. Namque L. Catilina, cum ex prætura Africam obtinuisset, ad petitionem decesserat. Sed quia graviter vexaverat provinciam, Afri legati jam tum de absente erant questi, multæque graves in senatu de eo sententiæ dictæ. Postulatus deinde a P. Clodio, non minus fœdo homine, contra testimonium Q. Metelli Pii, prævaricatione, ut putatur, accusatoris, est absolutus ab equitibus et tribunis ærariis, cum senatorum urna damnavisset. Dolebat tamen, quod ea res, cum intra legitimos dies profiteri non posset, petituro consulatum impedimento fuerat. Rationem enim ejus haberi non posse, referente ad consilium L. Volcatio Tullo consule, qui comitia habebat, erat judicatum.

Flor. IV. 1. Liv. Epit. Cic. in Tog. Cand. et ibi Asc. Sall. Cat. 16. Ascon.

21. Forte acciderat ut paulo ante designati consules P. Autronius[1] Pœtus, P. Cornelius, Servio Sylla dictatoris fratre genitus, lege Calpurnia postularentur; hisque damnatis, L. Cottæ, L. Torquato, consulatus destinaretur: nam Cotta Autronium, Torquatus Syllam reos peregerant. Hi igitur, sociatis cum Catilina consiliis, paucos præterea participes adhibuerunt.

Dio. Sall. Asc. Dio. Ascon. in Corn. Cic. de Fin. II. 19. Dio. Sueton. Cæs. c. 9.

22. De Cn. Pisone, nobili et audaci juvene, non dubitatur, quocum circiter Nonas Decembres rem Catilina et Autronius communicarunt. Sed M. Crassus consularis, et designatus ædilis C. Cæsar, venerunt in suspicionem: multis, tanquam rem haud dubiam, non tantum credentibus, sed etiam posterorum prodentibus memoriæ. Ii 'convenisse' dicunt, 'ut principio anni senatum adorirentur: et trucidatis quos placitum esset, consulibus ante omnes, dictaturam Crassus invaderet, Cæsar ab eo magister equitum diceretur: constitutaque ad arbitrium republica, Syllæ et Autronio consulatus restitueretur.'

Sallust. Sueton.

1 Ex Sallust. emend. Crev. *Antronius* erat in edd. præcc.

23. Sed emanavit indicium rei, senatumque perpulit, ut consulibus magistratum inituris præsidium decernerent. Factum etiam contra conjuratos senatusconsultum erat: sed ei, tanquam re nondum satis cognita, tribunus quidam plebis intercessit. Kalendis Januariis, cum L. Aurelius M. F. Cotta, L. Manlius L. F. Torquatus in Capitolium ascendissent, quo die locoque patraturi cædem conjurati fuerant; * conspectum præsidium audaciam emovit mentibus, Crassusque, pœnitentia an metu incertum, destituit socios: eoque ne Cæsar quidem signum, quod ab eo dari convenerat, dedit. 'Convenisse' autem C. Curio pater in orationibus scriptum reliquit, 'ut togam de humero dejiceret.' Sall. Dio. Sallust. Cic. pro Syll. c. 24. Sallust. Dio. Suet.

24. Idcirco rursus in Nonas Februarias consilium cædis transtulerunt, jam non consulibus modo, sed plerisque senatoribus exitio destinatis. Erant autem Nonis ex more patres in senatu affuturi. Sed tum etiam cessatum est a conjuratis, quia Catilina, cum nondum frequentes armati convenissent, signum præmature dederat. Neque tamen ideo spiritus sceleratorum conciderunt: præcipua Pisonis ferocia, prioribus consiliis non ita dissimulanter instantis, ut paulo diligentiores fallere posset. Igitur, cum M. Cicero ex prætura in provinciam ire nollet, Crasso annitente, Piso in Hispaniam quæstor pro prætore missus est: nec invito senatu, qui pestiferum civem procul urbe tenere cupiebat; et quia Pompeii potentia multis erat formidini, hunc ejus inimicum cupidius ornabant. Sallust. Cic. pro Mur. c. 38. Manut. de Sen. Rom. Sall. et Ascon. in Tog. Cand. Cic. pro Mur. c. 20. Sall. et ibi Inscript. Vetus in Not. ap. J. Wasse. Sallust.

25. Tum quoque cum eo conspirasse Cæsarem auctores habeo, ut foris Piso, Cæsar Romæ ad res novas consurgerent. Sed id consilium inopinata mors Pisonis dissipavit; quem in itinere Hispani quidam equites peremerunt. Ea de re diversus in civitate rumor extitit: plerique propter injurias proprias id facinus ausos Hispanos putabant. Alii equites illos e veteribus fidisque clientibus Pompeii fuisse arguebant; neque tale facinus unquam antea patratum apud eam gentem, sæva et injusta imperia multa perpessam. Sueton. Dio. Sall. Asc. Sall.

* A. U. C. 687. A. C. 65.

26. Inter has solicitudines anxiam civitatem religiones etiam, et haruspicum gravia responsa terruerunt. Tactum fulmine Capitolium fuerat, complures turres percussæ, lupa gemellos lactans icta, signumque Jovis cum columna, et statua vetus Pinarii Nattæ dejecta,[4] et legum æra liquefacta. De his consulti haruspices, cum ex tota Etruria convenissent, 'incendia templorum, interitum legum et imperii appropinquare' dixerunt: 'idque periculum a civibus, iisque nobili stirpe prognatis, imminere.' Itaque ludi per dies decem, aliaque placandis numinibus facta. Signum quoque Jovis majus faciendum, et in excelso collocandum, ita ut ad orientem spectans (nam prius contra fuerat) Foro et Curiæ obverteretur, consules locaverunt. 'Sic enim fore, ut consilia contra salutem Urbis et imperii clam inita, senatui populoque Romano conspicua fierent,' iidem haruspices docuerant.

Cic. de Div. I. 12. et in Cat. III. 8. Jul. Obseq.

Cic. utrobique.

27. Interea Cn. Pompeius, quanquam regnum Ponti possederat, nihil actum credens, donec rex viveret, suique juris animum ac corpus retineret, Mithridatem persequebatur, et obsistentes in itinere reges nationesque debellabat. Cum Albanis et Iberis maximum negotium fuerat. Sed illi nuper victi quiescebant: Iberos antiquæ libertatis fiducia, (neque enim Medis Persisque, neque postea Alexandro servierant,) et Artocis regis infelix astutia, in belli calamitatem egit.

Cic. pro Mur. c. 16.

Liv. Epit.

Dio, XXXVI. Plut. Pomp. c. 57. Dio, XXXVII.

28. Nam is post impetratam per legatos amicitiam, incautiores ideo Romanos adoriri statuerat. Sed Pompeius, re cognita, prius occupandum existimans, quam se ex suo commodo paravisset; ut cito agmine difficillimos gentis aditus præriperet, urbem Acropolin, (sic vocabant) ignaro adhuc expeditionis hujus Artoce, circumsedit, claustrum gentis, ad Caucasi fauces obstruendas conditum. Hæc fama regem ita exterruit, ut, Cyro amne superato, pontem exureret: eoque facilius potiti urbe Romani, præsidio imposito, transitus in potestate habuerunt: atque inde progressi, totam cis fluvium regionem subegerunt.

29. Jam et Cyrum transcendere Pompeius parabat,

4 *Dejectæ* edd. ante Crev.

cum legati ab Artoce affuerunt, pacem orantes; pontemque ad transeundum, et alia necessaria pollicebantur. His cum fide præstitis, Artoces, simul Pompeium transisse comperit, denuo timens, ad Pelorum amnem (is quoque per Iberos volvitur) se recepit. Pompeius inconsultam hominis pravitatem admiratus, qui quos arcere transitu potuerat, et tanquam amicos recepisset, et tanquam hostes vitaret, citatis itineribus cis flumen eum deprehendit: celeriterque invectus, cum arcubus utendi, quo genere pugnæ plurimum Iberi valebant, spatium abstulisset, acie victum Artocen trans Pelorum fugere coëgit. Magna tamen multitudo pugnando, aut dum flumen vado transmeare tentant, interiit. Alii pro more gentium istarum densis nemoribus occultati, cum ab arboribus prææltis jacularentur, excisis illis afflicti elisique sunt. Ad novem millia hominum interfecta, supra decem capta esse, traditum. Appian. Mithrid. Dio. Plut.

30. Ea clades subegit Artocen, ut denuo legatos cum muneribus mitteret, serio jam pacis cupidus. Neque Pompeius ab ea abhorrebat, ad alia festinans: sed fidem barbari, semel iterumque deceptus, idoneis pignoribus cupiebat obligare. Donis igitur acceptis, ne spem fœderum abrumperet, conventurum negavit, ni liberos Artoces obsidum loco mitteret. Ille rem anxia deliberatione traxit, donec Pelorum quoque vado per æstatem reperto Romani transierunt. Tum demum, abjecta contatione, tradidit, qui postulabantur, obsides, pacemque impetravit. Dio. Flor. III. 5. Dio.

31. Pompeius, Phasin haud procul abesse, cognito, in Bosporum, ubi Mithridates agebat, transiturus, per Colchos finitimosque populos, partim voluntate eorum, partim vi pulsis qui obstiterant Colchis, invenit viam. Ceterum animo reputans reliquum iter neque terra per multas bellicosasque nationes facile, mari etiam ob importuosa littora et feritatem accolentium periculosius fore; Servilio qui classi præerat, negotium dedit 'Mithridatem observandi, neque sinendi aut enavigare ipsum, aut quicquam ad eum portari.' Strabo XI. p. 495. Plut. et Dio.

32. Motis deinde castris, ut Albanos, qui interim defecerant, coërceret, non proximo itinere Cyrum petiit, quod barbari palis in flumine defixis impediverant; sed in

Armeniam regressus, ubi minore adhuc aquarum copia vadari per æstatem poterat, aditum moliebatur. Cyrus
Plin. vi. 9. et 13. enim (quem nonnulli Cyrnum vocant, corrupte forsitan, cum et in propinquo fuerit Cambyses amnis) Coraxicis montibus ortus, ab Iberis et Albanis Armeniam dividit:
Plut. Appian. acceptoque (ut plures existimant) Araxe, duodecim ostiis in mare Caspium decurrit.

Dio. 33. Difficilis tamen sic quoque transitus fuit (quanquam repertum et vadum, et ab hoste otium erat) ob vim et rapiditatem fluminis. Idcirco Pompeius ita ordinavit agmen, ut equites supra, inferius jumenta sarcinaria, in imo milites transmitterent. Sic exceptus fractusque ab equitibus cursus aquarum, molliorem pediti transitum dabat; et, si quod jumentum vi fluctuum corriperetur, excipi statim ac sublevari a peditatu poterat.

34. Hinc ad Cambysen amnem perventum, quieto ab hostibus itinere, sed ob æstum sitimque infesto, quanquam ad hæc incommoda vitanda noctu plerumque proficiscebantur. Duces enim, cum ex captivis essent, de industria per difficilia loca circumducebant agmen. Ipsum quoque flumen, quod frigidissimas aquas veheret, damno majori quam solatio sitientibus fuit: et multi cum affatim se ingurgitassent, in morbos inciderunt. Inde cum adhuc hostile nihil appareret, per Cambysenam ad Abanta fluvium processum, nihil præter aquam deferente secum exercitu,
Plut. quæ decem utrium millibus portabatur: nam arida illa et
Strabo xi. p. 501. aquarum inops regio est. Cetera benigne præbebantur ab
Dio. incolis, eoque vicissim omnis ab iis injuria abstinebatur.

Appian. 35. Hoc flumen transgressis Orœses cum ingenti exer-
Plut. Strabo xi. p. 502. citu adesse nuntiatur. Sexaginta millia peditum, duodecim equitum fuisse referuntur, Albani Iberique; male
Plut. plerumque armati, nec nisi ferarum tecti tergoribus. Igi-
Dio. tur Pompeius longa magis itinera, et difficilem persecutionem, quam aciem hostium timens, ut ad pugnam eos eliceret, equites in æquum locum præmittit: post illos
Front. ii. 3. juxta callem in angustiis locatum militem galeas, ne illarum fulgore proderentur, scuto tegere, et in genua se demittere[5] jubet.

5 *Dimittere* legebatur ante Crev.

36. Orœses, solis equitibus conspectis, quo genere armorum prævalebat, contemtim invectus, post levem pugnam (sic enim præceptum fuerat) refugientes strenue persequitur. At illi cum ad peditatum suum pervenissent, in latera discurrentes, spatium legionibus aperuerunt. Ab iis inopinato prælio excepti hostes, ab equitibus utrimque circumventi magnam suorum multitudinem amiserunt. Reliqui cum in sylvas se recepissent, Pompeius exercitu circumdato ignes admoveri jussit. Pars pleraque incendio; qui erumpere tentaverant, excepti ab armatis perierunt: et gaudebat cædibus miles, ob tentatas nuper insidias infestus, quarum memoria continenter inclamabant ferientes, 'Hem Saturnalia!' nam sub eos dies opprimere Romanos Albani cogitaverant. Sed eo in prælio non tantum imperatoris, verum etiam militis Pompeius explevit munia, fratre regis prostrato, Cosin vocabant; qui jaculo Pompeium petens, cum loricæ commissuram percussisset, hasta Romani transfixus cecidit. Dio. Frontin. et Dio. Appian. Dio. Plut. et Zonar.

37. Dum spolia leguntur, peltas cothurnosque repertos esse ferunt, qualibus Amazones usæ creduntur, corpus tamen muliebre nullum repertum: alii fabulam augent, inter obsides captivosque multos generis ejus fuisse, honestis inter pugnandum acceptis vulneribus. Adeo familiare hominibus est, per vaniloquentiam a veris ad mira et incredibilia desciscere. Appian.

38. Ceterum Orœses, hac clade, et, quæ illam excepit, vastatione regni domitus, missa legatione pacem petiit: deditque Pompeius jusso a montibus (nam sub ipso Caucaso castra posuerat) in plana descendere. Atque ille non paruit modo, sed ultro etiam cum epistolis munera misit, lectulum, mensam, solium, omnia aurea. Quæ pro more suo Pompeius quæstori referenda in tabulas dedit, regemque aliis quibusdam donis est remuneratus. Miserunt et reliqui plerique Caucasum inde ad Caspium usque mare accolentes populi de pace legatos: quam haud gravate concessit, quia jam expeditionem hanc finire, et ad componendas quas recens confecerat provincias, itemque Parthorum consilia speculanda, præverti statuerat. Dio. Flor. Oros. vi. 4. Zonar. Plut. Vell. ii. 37. Flor. Dio. Plut.

39. Post pugnam enim cupiditas invaserat animum

ejus ad mare Caspium penetrandi, quo termino Romanum imperium ab oriente finiret; sicut ad meridiem oceano, ad occidentem Atlantico,[k] rebus in Africa et Hispania gerendis, terminaverat. Nec amplius tridui itinere aberat: sed multitudine et exitiali veneno anguium deterritus, in Armeniam[l] regressus est: ne Mithridatem quidem ultra persequens, 'cui se acriorem hostem relinquere, famem,' dictitabat. Edixerat enim, 'ne quis negotiator commeatum ad ea loca deportaret: qui fecisset, eum se pro hoste habiturum.' Et ne contemni posset, classis disposita erat, exceptura, qui contra ejus edictum navigassent.

40. Dum his curis Pompeius distringitur, Mithridates a
Appian. Colchis, ubi hybernaverat, per Scythicas gentes, quarum multitudinem atque pugnacitatem vix florentibus rebus
Liv. Epit. Strabo XI. p. 496. esset aggredi ausus, Bosporum petebat. Et Heniochi quidem transitum haud inviti dederunt: per Achæos vi et
Appian. manu parandus fuit, qui super insitam feritatem, paucos
Strabo. ante annos bello appetiti iras retinebant. Græcorum id genus esse traditum est, ab Achæis qui Phthiotæ vocati sunt, oriundum. Inde vel ab Jasonis exercitu, vel a bello
Appian. Trojano reliquiæ, cum navibus ad redeundum destituerentur, quæ tempestate ad ea littora ejectæ perierant; inter feras gentes humanitatem omnem exuerunt, ad latroci-
Sall. Incert. 19. Marcellin. XXII. 15. nia, etiamsi propositum abfuisset, locorum egestate coacti. Quippe, cunctis circum hostilibus, in verticibus asperorum et nivosorum montium sedes figere necessum habuerant.

Appian. 41. At Mithridates, transducto per fines horum exercitu, cum Mæoticas gentes attigisset; a regulis passim, ob famam virtutis et potentiæ, et vires tum quoque non contemnendas, hospitaliter exceptus deductusque, acceptis datisque muneribus societatem belli cum iis pepigit, multa et ingentia animo volutans: et quo firmior esset amicitia,

[k] *Ad meridiem oceano, ad occidentem Atlantico*] Hæc parum accurate dicta sunt. Plutarchus observat Pompeium, dum in Africa res gereret, primum Romanorum ducum, ad mare quod extrinsecus est, sive oceanum Atlanticum, penetrasse; rursus in Hispania, Romanum imperium mari Atlantico terminasse. *Crev.*

[l] *In Armeniam*] Minorem, ut diserte memorat Plutarchus. *Crev.*

filias (habebat enim multas ex diversis mulieribus) potentissimis eorum despondit.

42. Hæc cum filius Mithridatis Machares, qui tum in Bosporo regnabat, cognovisset, tam brevi tempore tot indomitas gentes, et celebrata sermonibus Scythiæ claustra perrupta, suoque jam regno proximum patrem esse; misit ad eum legatos, 'necessitatem' excusans, 'quæ omnia alia cupientem Romanas sequi partes adegisset:' ipse patris conspectum, implacabilem ejus iram sciens, vitabat. Quoque tutior ab illius odio foret, plerisque concrematis, ut sequendi facultatem adimeret, cum ceteris navibus in Chersonesum concessit. At Mithridates, aliis repertis, misit certos, qui, promissa impunitate præmiisque, Macharis amicos ad tollendum herum incitarent. Quibus ille rebus cognitis, desperataque salute, sibi ipse conscivit necem. Mithridates amicorum ejus quos ipse addiderat filio, tanquam proditores affecit suppliciis: quos postea Machares sibi paraverat, iis pepercit, nihil contra se deliquisse dicens, cui nullo obstricti beneficio fuissent.

Dio, xxxvi. Appian.

Dio. Appian.

SUPPLEMENTUM

LIBRI CII.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

Plut. Pomp. c. 59. 1. Interea Pompeius in minorem Armeniam reversus, obvios Elymæorum Medorumque legatos habuit, amicitiam petentium: quibus ille respondit comiter, literasque plenas humanitatis ad reges dedit. Phraates etiam Pompeii gesta fortunamque veritus (cujus et legati per absentiam imperatoris quicquid in Armenia Pontoque fuerat reliquum subegerant, et Gabinius Euphrate transito jam ad Tigrin pervenerat) de renovanda societate et amicitia legationem misit. Nihil impetratum: quia fidens sibi Pompeius superbe legatis responderat, etiam Gordyene repetita, de qua cum Tigrane Phraates dimicabat. Illis nihil ad hoc regerentibus, nec enim mandatum acceperant, literas dedit ad Phraatem; nec expectato responso, cum exercitu Afranium misit.

Dio, XXXVII.

Plut. Dio.

2. Hic nullo negotio repulit Parthos, et jussu Pompeii Gordyenen Armenio restituit. Cum deinde fugientes per Mesopotamiam ad Arbelitin usque præfecturam insequeretur; ignorantia locorum aberravit a via, multaque per inopiam et hyberna frigora passus, haud procul abfuit exitio, nisi Carrheni, colonia Macedonum, excepissent eum atque deduxissent. Phraates, ' contra pacta

Romanos in suæ ditionis loca irrupisse' causatus, gravem instituit per legatos querimoniam; illud etiam inter offensas numerans, 'quod se regem regum appellari solitum, Pompeius in epistolis tantummodo regem nominaret.' Plut. Dio.

3. Eadem hyeme firmissimum castellum (Symphoriutichos vocabant) in quo thesauri Mithridatis erant, Romani, tradente Stratonica, receperunt. Ea in matrimonium regis ex humili fortuna venerat, cum psallens in convivio placuisset. Castoris enim senis et pauperculi erat filia: sed repente in cubile regis recepta, patrem quoque divitiis cumulavit. Plut. Appian. Mithrid. Plut.

4. Nondum satis certa luce ministri regii vestes pretiosas, vasa aurea et argentea, cum alia supellectile plurima, domum ejus attulerunt. Quibus conspectis, senex, et sua esse audiens, ludibrio se ratus haberi, proripere se per ostium voluit: donec retinentibus, docentibusque 'divitis cujusdam hæreditatem beneficio regis donari, atque hæc initia tantum esse honoris et opum, quas mox esset habiturus,' vix tandem credidit; tanto perfusus gaudio, ut propemodum de potestate exiret.

5. Sane purpuram indutus, prosequente copiosa familia per urbem obequitabat, clamitans, 'Hæc omnia mea sunt:' et ridentibus obviis, 'id mirum esse' negabat; 'sed quod occurrentes sibi præ nimia voluptate lapidibus non incesseret.' Hoc sunt et possunt divitiæ, hisque interdum modis illuduntur et illudunt.

6. Illa ergo Stratonice, relictam se et quasi neglectam a rege dolens, salutem Xipharis pacta, quem Mithridati pepererat, si forte venisset in potestatem Romanorum, castellum thesaurosque Pompeio tradidit, multis a se adjectis muneribus. Validum in arce præsidium Mithridates reliquerat. Sed mulier composito dolo maximam ejus partem per causam advehendi commeatus emisit: deinde Romanis haud procul inde latitantibus aperuit portas. Pompeius, ablata pecunia, quæ subterraneo in specu vasis æneis ferro vinctis ignota vulgo servabatur, et ex muneribus quod ornatui templorum aut triumphi accommodatum videbatur; cetera habere Stratonicen jussit. Sed nec illam, nec quamvis aliam regiarum mu- Dio. Appian. Plut. Dio. Appian. Plut.

lierum, cum captæ deditæque plurimæ essent, attigit; verum remisit eas ad parentes propinquosve. Regulorum enim et ducum pleræque filiæ aut uxores erant.

7. Exinde profectus Amisum in hyberna, justa quadam ultione in eandem reprehensionem incidit, qua criminatus Lucullum fuerat, ut manente bello (nam in Bosporo Mithridates haud exiguo instructus exercitu regnabat) res ordinaret, honoresque et præmia distribueret. Maximo ibi concursu principum Asiæ et orientis, reges quoque barbari duodecim affuerunt. In hoc tam celebri
Oros. vi. 4. conventu Armeniam, Colchos, Cappadociam, et Syriam
Liv. Epit. composuit: Pontum in provinciæ formam redegit: Ar-
Eutrop. vi. meniam minorem Dejotaro Galatæ, cujus maximis aux-
Cic. Phil. xi. 13. iliis erat usus, quemque ex animo amicum, vereque bene-
Appian. et Eutrop. volum populo Romano judicabat, dono dedit. Paphlagoniam Attalo et Pylæmeni reddidit, unde Mithridates eos expulerat: Colchis Aristarchum regem dedit. Co-
Strab. xii. p. 557. et 558. et Appian. manis Ponticis sacerdotem præfecit Archelaum, Archelai quem Sylla vicerat filium; quod sacerdotium regias pæne opes ac dignitatem habebat. Bellona hic et Cappadociæ
Hirt. de B. Alex. c. 66. Comanis colebatur: paribus utrobique legibus, et antisti-
Strabo. tum opulentia. Pompeius Archelao, præter agrum antiquitus sacrum, duos adjecit in orbem schœnos, id est passuum septem millia quingentos.[a]

Plut. 8. His confectis, per Cappadociam in Syriam movit, cum, domitis per Afranium Arabibus Amani accolis, viam
Supra, xcviii. 91. Plut. sibi patefecisset. In itinere cum præter Zielam[b] duceret, ubi reliquiæ Triarianæ cladis insepultæ jacebant, tumulum iis struxit, et persolvit extrema magnifice. Quod neglectum a Lucullo, sauciis antea militum animis, haud mediocris ad pristina odia cumulus accesserat.

[a] *Duos ..... schœnos, id est, passuum septem millia quingentos*] Duo schœni, ut exponit hoc loco Strabo, (nam alibi alium schœnis modum assignat, ut dicemus in nota ad l. cxii. c. 8. infra,) sexaginta stadiorum sunt: octo autem stadia, ex unanimi omnium consensu, æquiparantur mille passibus. Itaque constat duos schœnos idem esse ac passuum septem millia quingentos, non trecentos, quod hactenus apud Freinshemium legebatur. Septem millia passuum et quingenti sunt duæ leucæ nostrates cum dimidia. *Crev.*

[b] *Zielam*] Hujus urbis nomen scribitur quoque *Zela*. Crev.

9. Dum eum ad modum Pompeius incrementa gloriæ potentiæque bello quærit, C. Cæsar civilibus artibus ad opes vastissimo animo concupiscendas struens aditum, splendida ædilitate fungebatur. Nam Romanis Megalensibusque ludis, præter Comitium ac forum basilicasque, etiam Capitolium temporariis porticibus ornaverat, in quibus, abundante rerum copia, pars apparatus spectanda proponeretur. Plut. Cæs. Dio. Suet. Cæs. c. 10.

10. Venationes autem ludosque et cum collega M. Bibulo, et separatim edidit: quo factum, ut communium quoque nomen et gratia penes eum solum esset: ut 'evenisse sibi' Bibulus, 'quod Polluci,' diceret: 'ut enim Geminis in foro ædes posita, tantum Castoris diceretur, ita suam Cæsarisque munificentiam, unius Cæsaris dici.' Dio. et Suet.

11. Adjecit insuper et gladiatorium munus Cæsar, patris memoriam celebrans; paribus trecentis et viginti datis, cum aliquanto plura destinasset. Sub idem enim tempus senatusconsulto de numero gladiatorum cautum est, quo ne majorem cuiquam habere Romæ liceret: quia Cæsar multis lanistarum comparatis familiis, inimicos, quasi ad vim his usurus, exterruerat. Gladiatorio muneri et epulum adjecit. Ob has largitiones, et quia dudum curator Appiæ Viæ creatus, multum de suo impenderat, maximum sibi favorem populi conciliavit. Plut. Cæs. Sueton. Plut.

12. Sed et illud lætum vulgo fuit, quod monumentum C. Marii de Jugurtha, deque Cimbris, quod[1] Sylla disjecerat, a Cæsare est restitutum. Is statuas Marii et tropæa clam fabricata noctu in Capitolio posuit. Postridie cum auri splendor et artificis industria oculos hominum adverteret, momento per Urbem diditus rumor, ingentem ad id spectaculum concursum excitavit. Sueton. Plut. Propert. III. 11. 46. Plut.

13. Ad audaciam juvenis, (neque enim quenquam fallebat ejus rei auctor,) inter diversos laudantium reprehendentiumque motus, universi stupebant. At inimici magnis clamoribus id videlicet ambitione munerum quæsitum esse testabantur, ut hoc palpo mansuefactus populus, instar ferocis equi, frænum sibi injici pateretur. Nam ista pro-

1 *Quæ* pro *quod* legitur in edd. ante Crev.

fecto tentantis patientiam hominum,[c] et viam ad regnum molientis esse. Contra Marianarum partium homines, ingens multitudo plausu complebat Capitolium, profusisque ad conspectum statuarum præ gaudio lacrymis, Cæsarem faustis vocibus ominibusque prosequebantur, unum omnium affinitate C. Marii dignum prædicantes.

14. Coacto hanc ob rem senatu, Q. Catulus, accusans Cæsarem, inter alia multa nobilem illam vocem misit; 'Nec enim jam cuniculis Cæsar, sed machinis, petit rempublicam.' Cum autem Cæsar ita respondisset, ut senatui probaret causam; faventium adeo sunt erecti animi, ut nemini se summittere juberent, ad omnia magna natum, et populi studiis consecuturum quidlibet.

Ascon. in Corn. Lactant. vi. 2. Ascon. Val. Max. viii. 5. Ascon. Plut. Crass.

15. Eodem anno C. Cornelius majestatis reus apud Q. Gallium[2] prætorem, a Cicerone longissima oratione defensus est: quanquam Q. Hortensius, Q. Metellus Pius, M. Lucullus,[d] M. Lepidus testimonium in eum infense dixerant, negantes eo salvo stare rempublicam posse: præterea Q. Catulus, cujus eo anno censura, collega M. Licinio Crasso, parum concors aut utilis reipublicæ fuit.

Dio. Suet. Cæs. c. 9.

16. Nulla enim re gesta (quippe neque senatus aut eques ab his recensitus, neque populi census actus est) magistratu se abdicarunt. Causa dissidii penes Crassum fuisse creditur, nota Catuli lenitate et modestia. Quidam de civitate Transpadanis danda discordes habuisse sententias ferunt: quos Cæsar, et hujus plerumque consiliis in-

2 Ex Ascon. emend. Crev. Antea erat *Gallum*.

c *Tentantis patientiam hominum*] Spectavit profecto Freinshemius illud Livii l. i. cap. 32. 'tentari patientiam, et tentatam contemni.' Itaque mutare non dubitavimus quod priores editi hoc loco habebant, *potentiam*. Crev.

d *M. Lucullus*] Hic Lucullus testis in Cornelium duplici loco ab Asconio nominatus, primo *L.* vocatur, deinde *M.* Marcum fuisse credidimus, quia L. Lucullus nec fuit in Italia dum Cornelius ante triennium (vid. supra, l. xcix. c. 38.) tribunitiis actionibus optimates vexaret; et nunc ad Urbem fuit, quam ingredi non poterat, nec proinde testimonium in foro apud prætorem dicere, propterea quod triumphum decerni sibi expectabat, quem altero demum post hunc anno egit. Vid. infra hoc libro, c. 75. *Crev.*

nexus Crassus fovebant. Apud alios restitisse Catulum collegæ reperio, vectigalem facere Ægyptum molienti. (Ascon. in Tog. Cand. Plut.)

17. Cum hoc tanto et tam egregio viro per eadem tempora Catoni nata est dissensio. Is enim deprecanti mulctam clientis Catulo, mira severitate inexorabilem se præbuit: eousque, ut molestius instanti diceret, 'Turpe est, Q. Catule, te, cum sis censor, a meis ministris hinc abripi discedere nolentem.' Catulus ad hæc, labra movens, nec reperto quid responderet, prohibente pudore vocem, quam ira impellebat, tacitus se proripuit. (Plut. Cat. Min. et de Vit. Pud. c. 18. et Præc.Polit. c. 30.) Tam multiplices inter discordias potentium C. Papius tribunus plebis haud vano metu multitudinem ignotorum hominum suspectam habens, peregrinos, exceptis qui sedes haberent in Italia, et uno nominatim Glaucippo, urbe summovit, lege in id lata. (Dio. Cic. de Off. III. 11. Cic. in Rull. I. 4.)

18. Jam L. Julius Cæsar, C. Marcius Figulus consules erant;* cum C. Cæsar, ut se experiretur, et inimicis ægre faceret, eorumque diminueret auctoritatem, in exercenda de sicariis quæstione, eos quoque sicariorum numero habuit, qui proscriptione Syllanæ ob relata civium Romanorum capita præmium acceperant, quanquam excepti Corneliis legibus erant. (Dio. Sueton.) Eorum hominum causam Cato tum quæstor præjudicio premebat, quod ab iis acceptam ob cædes pecuniam, turpitudinem facti simul vehementer exprobrans, exegerat. (Plut. Cat. Min.) Sic deinde trahebantur ad judices, et velut a Catone prædamnati, tristes sententias auferebant. Damnati sunt L. Luscius notus centurio Syllanus, et tam dives ex victoria factus, ut amplius centies[e] rem haberet; itemque L. Bellienus avunculus Catilinæ, qui Syllæ jussu Lucretium in foro confoderat: mirantibus, quibus improvisa res acciderat, ut quos formidabiles prius omnibus vidissent, eosdem reos, humiles, sordidos, postremo sanctionibus pœnisque obnoxios cernerent. (Cic. in Tog. Cand. et ibi Asc. et Dio.)

19. Post paucos deinde menses a dissimili causa par admiratio fuit: quod his damnatis, quorum alter inficiatus erat factum, alter imperio dictatoris paruerat;

* A. U. C. 688. A. C. 64.

[e] *Centies*] Marcarum argenti nostratium 89062. unciarum 4. *Crev.*

Catilina est absolutus, quem post repulsam in petitione consulatus L. Lucullus, qui postea quoque eundem honorem petiit,[f] lege de sicariis postulaverat.

Oros. vi. 5. 20. Inter hæc Mithridates, Cerealia in Bosporo celebrans, repentino terræ motu est turbatus, quo violentioris
Dio. non extabat memoria: clades inde plurima fuit, oppido-
Appian. rum quoque haud pauca graviter sunt afflicta. Sed ille, Panticapæo recepto, quod ad ostium Ponti Europææ partis emporium est, cum trans fretum agere Stratonicen comperisset, communem filium, cujus illa salutem pacta
Dio. Oros. a Pompeio fuerat, in conspectu mulieris interfecit, ab-
Appian. jicique insepultum jussit: bonum patrem exuens, ut malum maritum ageret. Legatos deinde ad Pompeium misit, paternum sibi regnum concedi postulans, vectigali stipendiarioque populi Romani futuro. Pompeius adhuc vivere Mithridatem miratus, ad se venire jussit, Tigranis exemplo. Quod ubi est relatum; 'Facerem,' inquit, 'nisi essem Mithridates. Aliquot tamen filios et amicorum principes mittam.'

21. Nec ideo segnius delectum habebat, ingenuos servosque promiscue sacramento adigens. Arma item telaque et machinas intente parabat; neque arboribus fructiferis parcens, neque bobus aratorum, qui ob nervos, quorum copia opus ad machinas erat, frequentes occidebantur. Ob hæc, et quia tenuissimis etiam tributum erat impositum, invisum esse vulgo Mithridatis imperium cœpit: et ministrorum culpa crescebant offensæ, quod, latente propter morbum rege, per superbiam et avaritiam in populares multa delinquebant. Mithridates enim ulcerosam abscondens faciem, a nemine patiebatur aspici, extra spadones, qui et medicabantur. Cum percuratus

[f] *L. Lucullus, qui postea quoque eundem honorem petiit*] Haud facile est statuere, quis sit hic Lucullus. Asconius, ex quo hæc desumta sunt, paulo post mentionem facit orationum Luceii in Catilinam. Hinc nobis verisimile videtur hic legendum esse *Luceius*, pro *L. Lucullus*. Pulchre enim omnia conveniunt. Hic accusator Catilinæ dicitur ab Asconio fuisse 'paratus eruditusque:' Luceii eruditio nota est ex epistolis ad eum Ciceronis. Idem qui Catilinam nunc accusat, consulatum postea petiit, nec consecutus est. Luceius consulatum cum Cæsare et Bibulo frustra petiit: qua de re vid. infra CIII. 77. *Crev.*

esset, jam sexaginta cohortes sexcenariæ sub signis erant, lecta juventus, præter inconditam multitudinem: naves etiam, et loca opportuna interim a ducibus præoccupata præsto erant.

22. Hoc animosior ad cetera, partem copiarum Phanagoream trajecit, ex adverso Panticapæi situm emporium, duobus his claustris os Ponti in potestate habiturus. Sed non diu perstiterunt in fide Phanagorenses, Castore quo- Oros. dam rebellionis auctore,[f] qui tortus aliquando a Tryphone Appian. regio eunucho, ingressum Phanagoream hominem occidit, populumque ad vindicandam armis libertatem excitavit.

23. Regiam liberi Mithridatis obtinebant. Eos Castor, congesta circum arcem incensaque materia, compulit ad deditionem. In his Artaphernes ferme quadragenarius erat: Xerxes, Oxathres, et Eupatra in ætatis flore. Sed alterà filiarum Mithridatis Cleopatra, cum perire mallet, quam se dedere, tam generoso proposito fortius stimulavit patrem, ut quidlibet pro ejus salute conaretur. Itaque summissis ab eo plurimis dicrotis erepta, et Panticapæum revecta est. Ceteros Phanagorenses ad præsidia Romana Dio. Oros. transmiserunt.

24. Subinde Castoris successu et aliæ civitates ani- Appian. matæ, a rege defecerunt: Chersonesus, Theodosia, Nymphæum, cum aliis circa Pontum opportunis bello gerendo oppidis. Idcirco Mithridates crebris defectionibus territus, cum exercitui, qui magnam partem ex invitis constabat, parum fideret; filias Scythicis regulis desponsas, quingentorum militum addito præsidio, misit, ut eos quam maturrime cum auxiliaribus copiis ad se pertraheret. Sed milites, occisis[3] in itinere spadonibus, quod genus apud

3 Pro *accisis* in edd. priorr. mutavit Crev. in *occisis* ex App.

f *Castore quodam rebellionis auctore*] Hunc Castorem suspicamur fratrem fuisse Stratonices, filium Castoris illius pauperculi a Mithridate rege ob filiam ditati, de quo supra cap. 3. Sat belle congruit et hæc ejus rebellio, ad exemplum et ultionem sororis: et cum hic idem sit, qui c. 71. infra dicetur Dejotari filiam duxisse uxorem, optime in eum cadunt quæ de genero Dejotari, obscuro homine, habet Cicero, pro Dej. cap. 11. *Crev.*

regem prævalidum et potentia sæpe abusum infestissime oderant, puellas seque Pompeio tradiderant.

Dio. 25. Inter has calamitates adeo non deficiebant Mithri-
Oros. Dio. datis spiritus, ut potius augerentur. Cum enim esset septuagenario major, fractum laboribus corpus animi vigore sublevando, consilia vasta, inaudita, incredibilia agitabat. Namque per Colchos et Mæoticas gentes ad Istrum penetrare statuerat: inde sive per Gallicas gentes,
Appian. quarum amicitiam diu ante paraverat, tritamque Cimbris viam, tractis secum qua transiret auxiliis, superare Alpes;
Flor. III. 5. sive Thracia, Macedoniaque, et Græcia raptim transitis,
Plut. Pomp. Appian. in Italiam irrumpere. Quod si efficere potuisset, non dubitabat, quin in ipsa Italia contra Romanos arma et viros esset inventurus; quod et Hannibali successerat; et nuper Spartacus, homo nullius dignitatis, non caruerat adversus Romanos fautoribus. Maxime autem socialis belli reliquias, et velut sub cinere latentes igniculos sperabat adventu suo excitari posse, cum haberet apud se generis ejus plurimos, et paucos ante annos ultro inde legationes venissent in Italiam eum vocantium.

Dio. 26. Sed exercitus a mentione tam longinquæ et duræ
Appian. militiæ abhorrebat: neque enim se pares futuros Romanis in Italia sperabant, quos domi sustinere nequivissent; et regem desperatione ad audendum propelli rebantur, ut exactam ætatem regia potius morte clauderet, quam brevem lucis usuram perpetua ignominia mercaretur. Durabant tamen adhuc, et imperium patiebantur, reverentia regis, cujus tanta erat apud omnes gloria, ut ne quidem inter adversa contemtui facilis videretur.

Dio. 27. Jam in Syria Pompeius erat, cum hæc omnia circa
Appian. Bosporum gerebantur. Is enim, obiter superatis Antio-
Vell. II. 40. Oros. VI. 4. cho Commagenæ, Dario Mediæ regibus, quinquagesima quam ex Ponto profectus erat die, Ecbatana pervenerat. Duplicia fuerunt Ecbatana dispari nobilitate. Nam altera Persarum, deinde Parthorum regum æstivis notissima sunt: Syriaca, præter mediocritatem opum, nomen quoque mutatum obscuravit, postquam a monte in quo si-
Plin. v. 19. tum erat oppidum, Carmelum appellare cœperunt.

28. Ad hanc igitur Syriæ urbem venisse Pompeium,

non ad Medicam arbitror: quanquam aliter est ab Orosio traditum. Nec ideo quia cum Medorum rege bellum habuit, ad Ecbatana pervenisse credendus est: nam illum auxilium Antiocho ferentem coëgit fugere: neque vero Parthus quievisset, accedente Romano ad regni sui caput, quemadmodum ab eodem Orosio nominatur. Præterea notum est Parthica bella declinasse Pompeium, Syriæ partes omnes percurrisse, ut sub imperium cogeret. Quicquid enim sub Tigrane fuisset, illo debellato, populi Romani factum esse autumabat: hocque factitabat lubentius, ut acta Luculli convellerentur. Appian. Dio et Appian.

29. Nam Lucullus, victo Tigrane reversum in Syriam, receptumque a suis; Antiochum Cyziceni filium,[h] avito regno frui passus, regem appellaverat. Sed ademit præsenti videntique regnum Pompeius, quanquam nunquam de populo Romano male meruisset, cum hostem ejus Tigranem regnare pateretur. Nec speciosa dictu deerant. 'Recusare Syros hominem, a quo tot per annos deserti, alienigenæ regis jugum tulissent: neque vero æquum esse, cum sua tueri nequivisset, alieni laboris eum habere præmia. Paci quoque Syriæ consulendum, ne rursus Judæorum Arabumque latrociniis fiat opportuna.' Sic velut justo rege vacans, in provinciæ formam Syria redacta est, Seleucidarumque imperium finem accepit: præter modicum Commagenæ regnum, quod illi Antiocho[i] non modo reliquit Pompeius, sed etiam auxit, adjecta Mesopotamiæ parte, quam raptim subegerat, castelloque Seleucia, in quo asservatam aliquamdiu Cleopatram cognomento Selenen, Syriæ reginam, Tigranes nuper interfecerat. Appian. Syriac. Just. XL. 2. Xiphilin. Appian. Mithrid. et Syriac. Justin. Plut. Vell. II. 37. Appian. Mithrid. Strab. XVI. p. 749.

[h] *Antiochum Cyziceni filium*] Immo Antiochum Pii, qui Cyzicenum patrem habuerat, filium. Sic memorat Appianus in Syriacis, et temporum ratio postulat. Itaque male idem in Mithridaticis, et Justinus l. XL. cap. 2. Antiochum hunc a Lucullo restitutum, a Pompeio spoliatum, Cyziceni filium fuisse dicunt. Id monet Usserius in Ann. ad annum mundi 3939. *Crev.*

[i] *Commagenæ regnum, quod illi Antiocho*] Non videmus, quo auctore, Freinshemius Antiochum Commagenum eundem esse existimet cum Antiocho illo cui Syriæ regnum ademit Pompeius. Apud Appianum quidem in Mithrid. cum eadem p. 244. Antiochus Commagenus, et Antiochus Syriæ regno fraudatus nominentur, aperte videntur a sese invicem distingui. Nec quicquam aut in aliis Appiani locis aut in Strabone reperimus, quo Freinshemii opinio juvetur. *Crev.*

Dio et Appian. Dio. 30. Hoc modo constituenti Syriam Pompeio legati Phraatis Tigranisque regum affuerunt. Recruduerat inter eos bellum: victusque primo prælio Parthus, sequenti Armenios pepulerat. Igitur Tigranes Pompeium e Syria arcessebat: Parthus accusabat Romanos varie, ut sentire Pompeius posset, si bellum cœptaret, cum potente et parato hoste certamen fore. Quapropter inconstantiam fortunæ reputans, nulla Tigrani auxilia misit, neque contra Parthos quicquam fecit hostiliter, negans 'injussu senatus populique Romani bellum suscipi fas esse.' Legatis autem respondit, 'esse Phraati non cum Romanis, Plut. Appian. sed Tigrane de finibus controversiam: missurum igitur tres viros, qui dissidentes componerent.'

Dio. 31. Neque reges recusarunt, quin illos pro justis disceptatoribus admitterent: quanquam inter ipsos jam odio metuque Romanorum convenerat. Tigranes negatis suppetiis iratus, Phraates sibi metuens, si Tigranes perisset, ambo satis certum putantes, ad utrum cum excidio alterius victoria venisset, illum hostes Romanos, et minus ad repellendum virium habiturum, in gratiam haud difficulter redierunt.

32. Cum inter has res comitiorum dies adessent, magnam in Urbe novorum consulum expectationem, multitudo competitorum, et suspecta quorundam consilia moverunt. Ascon. in Tog. Cand. Septem in eum annum candidati petebant: patricii duo, P. Sulpicius Galba, L. Sergius Catilina; totidem plebeii nobiles, C. Antonius, L. Cassius: præterea Q. Cornificius, C. Licinius Sacerdos, qui tantum[4] non primi ex familiis suis magistratum gesserant. Solus competitorum M. Tullius Cicero, equestri loco natus, nullas ostentare imagines poterat. Sed hic eloquentiæ præsidio, et integritate morum in id fastigium erat enisus, ut meliori spe quam ceterorum quisquam peteret.

Plut. Cic. Ascon. 33. Quapropter Antonius et Catilina, pessimi omnium turpissimique, coitionem fecerunt, ut Ciceronem consulatu dejicerent, adjutoribus usi firmissimis M. Crasso, C. Cæsare, qui civilem Ciceronis potentiam rationibus suis adversam fore judicabant. Horum opera et factionibus ita palam fervere ambitus cœperat, ut, paucis adhuc comitio-

4 Ita reposuit Crev. ex Ascon. pro *tamen* in edd. præcc. editum.

rum diebus reliquis, senatus legem ambitus, aucta etiam tum pœna, ferri juberet. Intercessit tribunus plebis Q. Mucius Orestinus.

34. Id cum graviter ferrent patres, surgens Cicero loco sententiæ orationem habuit in toga candida, contra Catilinam et Antonium, ceteris competitoribus, qui modeste se gerebant, abstinens. Galba enim sine fuco et fallaciis prensabat, more majorum: neque Q. Cornificium reprehenderes. Cassius tum adhuc iners potius ac stolidus esse, quam improbus videbatur. Orationi Ciceronis et Catilina et Antonius contumeliose responderunt, quod unum poterant invecti in novitatem ejus. Id telum erat ingens apud accensos invidia nobiles, qui velut pollui consulatum rebantur, si ad hominem novum, quantumlibet egregium, pervenisset. Et Manilianis actionibus, tanquam ad popularem factionem deficiens, optimates offenderat. Sed cito mutati sunt, postquam industria vigilantiaque viri opus esse periclitanti reipublicæ viderunt. Cic. ad Att. I. 1. Ascon. Sall. Cat. c. 23. Dio. Cic. de Petit. Cons. Plut. Cic.

35. Quippe Catilina circiter Kalendas Junias cum multis nobilibus aliisque pessimis et audacissimis hominibus, conjurationem fecerat, ut consulibus trucidatis, senatuque deleto, incensa pluribus locis Urbe, ærarium diriperent, rempublicam constituerent arbitratu suo. In hoc fidem mutuo obligaverant, homine mactato, ejusque gustato sanguine: tantus furor mentes incesserat. Plerosque secuta luxuriam egestas ad ultimi furoris consilia præcipitabat: erant et qui spe dominationis improbis cœptis occulte faverent. Sall. Cat. c. 17. Flor. IV. 1. Liv. Epit. Appian. Civ. II. Plut. Flor. Dio. Sall. c. 22. Flor. Sall. c. 17.

36. Mulieres quoque luxu ac libidine perditas, aut maritorum necem optantes asciverant, per quas servitia concitarent, aut viros illarum interficerent. Harum nec paucæ erant, corruptis civitatis moribus, et primariorum virorum conjuges, ex quibus Semproniam D. Bruti uxorem Sallustius nominat. Sed in eadem causa fuisse non immerito existimemus, quæ paulo ante aut postea sunt a viris repudiatæ, Clodia et Servilia [k] Luculli, Mucia Pompeii, Catonis Atilia, Cæsaris Pompeia, Antonii Antonia, c. 24. Appian. Civ. II. Sallust.

[k] *Clodia et Servilia*] Hæ mulieres, et quæ postea nominantur, notæ sunt ex Plutarcho, qui de ipsarum viris agens eas

et M. Luculli, quacumque gente fuit, uxor. Juventus etiam pleraque, præcipue nobilium, licet nomen conspira-
Plut. Sall. c. 17. et 37. tioni non dederat, tamen audiens hujusmodi quædam agitari gaudebat, imbecillitate ætatis, et quia corruptis olim moribus, ut quæque erant flagitiosissima, ita maxime probabantur.

c. 21. 37. Multum etiam ad perficienda cœpta in Pisone spei Catilina posuerat, qui tum, nondum audito ejus casu, Hispaniam citeriorem obtinere credebatur: itemque P. Sitio
Appian. Civ. IV. p. 620. Nucerino. Nam is, publico judicio postulatus, ascito in itinere pessimo quovis et levissimo eadem metuentium, aliisque quos fors offerebat, per Italiam ac Hispaniam ad fretum transgressus, in Africam ductor exercitus sui transjecerat: ibique, regulis inter se bellantibus auxilia ferendo, cum quibus ille accessisset superiores fierent, ad famam brevi pervenerat. Sed maxime sperabat consulem
Sallust. Flor. Plut. Appian. Civ. II. se collega C. Antonio fore: 'tum nullis domi provisis opibus, Pompeio bellum in ultimis gerente terris, in destitutam rempublicam impetum rectissime fieri posse.' Hæc ita occulte parari non poterant, quin se quibusdam, sed obscurioribus indiciis proderent. Cæca tamen res erat, donec per Fulviam est patefacta, nobilem mulierem, quæ
Sall. Flor. Appian. ex amatore suo Q. Curio, perditæ luxuriæ juvene, compertam tacito auctoris nomine compluribus enarravit.

38. Id potissimum causæ fuit comitiis, cur consensu
Sall. Plut. Cic. in Rull. II. 2. et in Pis. 1. Ascon. Sallust. omnium, neque per tabellam, sed una voce populi, Tullius renuntiaretur prior: ei collega C. Antonius additur, cum ob patris memoriam, paulo speciosiore manu suffragante, pauculis centuriis Catilinam superasset. Conjurati, licet hoc eventu perculsi, tamen arma parare, pecunias cogere, plures in societatem consilii adducere non omittebant. Contra Cicero, gnarus quod negotium suscepisset, omnes nervos intenderat, ne quid ad summam diligentiam, exactissimasque pro republica vigilias, reliqui faceret.

39. Hic etiam annus censores habuit, quod proximis

repudiatas esse memorat. De uxore M. Luculli nihil habet Plutarchus: sed Cicero, l. I. ad Att. Ep. 18. eam adulteratam a Memmio, et a marito repudiatam esse docet. Antoniam sine ulla causa videtur Freinshemius crimine conjurationis infamare, quæ septimo post Ciceronis consulatum anno ab M. Antonio repudiata est. *Crev.*

censoribus nulla pars populi censa, neque lustrum conditum erat. Sed horum etiam adeo opera nulla extant, ut nomina vix eruantur. Utrum enim Q. Metellus, an P. Isauricus censuram tum gesserint, ambigitur. Eadem de L. Cotta dubitatio foret, nisi Ciceronis joco fuisset notatus. Nam is cum inter petitionem consulatus prensans de more homines, sitique correptus, circumstantibus et tegentibus amicis biberet in foro, ubi L. Cotta censor consederat; 'Jure,' inquit, 'timebatis, ne succenseret mihi censor, quod aquam bibo.' Erat enim Cotta vinosior, et eo nomine vulgo male audiebat. Huic igitur Cottæ, et collegæ, quisquis ille fuerit, senatum legere cupientibus, tribuni plebis restiterunt, ne ipsi quoque senatu moverentur veriti, ob fœdas et seditiosas actiones, quibus convellebant reipublicæ statum. Dio. Pigh. Ann. Plut. Cic. Dio.

40. Multæ enim tunc rogationes promulgabantur. Inter cetera P. Servilius Rullus ferebat agrariam, 'uti decemviri coloniis deducendis, agros qui ubivis publici essent, maxime Campanos, quemadmodum ex usu esse viderent, distribuerent.' Eadem lege ad emendos, ubi opus foret, agros, omnis propemodum publica pecunia, et quæ cogi undecumque posset, decemvirorum subjiciebatur potestati. Dabatur et exercitus conscribendi potestas, quanto res indigeret. Et favebat legi C. Antonius, unum se fore sperans in decem. Igitur M. Cicero Kalendis Januariis,* qua die consulatum iniit, ea de re verba fecit in Curia, senatusque confirmandi valida fundamenta jecit. Neque deinceps destitit, donec pro rostris etiam causa exposita, rempublicam maximarum largitionum metu liberaret: tanta vi eloquentiæ mentibus admota, ut legem agrariam, hoc est alimenta sua, vocatæ in suffragium tribus abrogarent; tribuni vero plebis ita consternarentur, ut alias quoque nonnullas actiones abjicerent. Cic. in Rull. et Plut. Cic. Plut. A. Gell. XIII. 23. Cic. ad Fam. I. Ep. 9. et ad Att. II. 1. et in Pis. c. 2. Plin. VII. 30. Dio. Plut.

41. Erant omnino ea tempora, ut et hoc consule respublica, et hoc ingenio consul, haberent opus: cum nihil abesse videretur, quod timere boni, sperare improbi possent. Tribuni plebis varie miscebant civitatem, favente in plerisque Antonio, facili inter prava ingenia ad dete- Cic. in Rull. I. 8. Dio.

* A. U. C. 689. A. C. 63.

Suet. Cæs. c. 41. Plut. Cic. in Pis. c. 2. Plin. Dio. Vell. II. 34. Dio. rius consensu. Alius, enixe rem urgente Cæsare, proscriptorum liberis jus petendi magistratus reddere moliebatur: alius idem dabat P. Autronio et P. Syllæ de ambitu damnatis. Neque deerat, qui novas tabulas meditaretur. Quibus præcipua Ciceronis industria vigilantiaque occursum est. Is consilia omnium magna solertia indagavit, pari constantia excepit, denique incomparabili eloquentia, tanquam fulmine, dejecit. Plut. Tantum enim dicendi copia et gravitate valuit, ut etiam homines ad ea probanda, quæ paulo ante insigniter odissent, posset adducere.

42. Nam, illo suadente, etiam Rosciam theatralem legem plebs æquo animo tulit, magnopere prius irata L. Othoni auctori legis, quod discrimine sedis constituto, indignam quæ cum equitibus sederet, habuisset. Forte acciderat ut Othonem tum prætorem legis ejus dolore populus in theatro exsibilaret, equites contra plausu exciperent; deinde iterum inde sibilis, hinc plausu instaurato, maledictis atque conviciis inter se committerentur ordines, et res ad seditionem spectaret. Id ubi Cicero consul comperit, accurrit propere, vocataque in æde Bellonæ concione plebem objurgans, ita mutavit animos, ut reversa in theatrum non minorem Othoni plausum ipsa, quam equites darent. Cic. ad Att. II. 1. Plin. Plut.

43. Majorem deinde dimicationem pro C. Rabirio subiit, cui subornatus a C. Cæsare tribunus plebis T. Labienus perduellionis diem dixerat, 'quod ante sex et triginta annos L. Saturninum tribunum plebis occidisset.' Negabat factum Rabirius. Sed non tam ille, quam senatus auctoritas petebatur, nihil deinceps valitura, ubi quod ipsius jussu esset factum, post tot annos in disquisitionem vocari, pœnaque et supplicio vindicari posse constitisset. Cum summa ope restitisset melior pars senatus, ne judicium ea de re fieret; tribuni plebis, factione Cæsaris adjuti, vicerunt. Ita duumviri non more antiquo a populo, qui perduellionem judicarent, sed a prætore dati: sic ducta sorte, ut, res suspiciosissima, Lucius et Caius Julii Cæsares fierent. A Caio certe tam cupide condemnatus est, ut more majorum ad populum provocanti nihil æque

Dio. Cic. pro Rabir. Sueton. Cæs. c. 12. Dio. Cic. in Pis. c. 2. Dio. Liv. I. 26. Suet. Dio. Sueton.

ac judicis acerbitas profuerit. Pro hoc reo Ciceronis extat oratio, quæ, ipso indice, quarta habitarum in consulatu fuit. Cic. ad Att. II. 1.

44. Periclitabatur tamen reus, tanta vis adversæ factionis erat: cum Q. Metelli Celeris, qui prætor et augur erat, facto est liberatus. Centuriatis comitiis de perduellione populus judicabat. Illa cum intra pomœrium fieri nefas esset, antiquitus erat statutum, ut, occupato in suffragiis ferendis populo, exercitus præsidii causa imperaretur. Ita fiebat, ut cum armis exirent, nec simul universi cives, sed per partes ferrent suffragia, quo semper idonea manus ad tutelam ceterorum et Urbis in Janiculo excubaret. Nam inter initia metus ab accolis, tenui adhuc re Romana, desiderabat cautionem. Is deinde mos, ut solet, quantumvis mutato rerum statu, pro lege servabatur. Vexillum igitur fixum erat in Janiculo, quamdiu comitia habebantur: eo dimoto, præsidium discedebat, neque deinceps agi cum populo poterat. Metellus igitur, cum frustra docere conatus esset, 'contra majorum instituta judicium eo tempore perduellionis fieri;' omissa concione, priusquam suffragia ferrentur, in Janiculum contendit, vexilloque revulso, necessitatem solvendi comitia fecit. Neque ultra institit Labienus, quanquam alia die repetere reum potuisset. Dio. Rosin. Ant. Rom. VI. 9. A. Gell. XV. 27. Dio.

45. Supererat de proscriptorum liberis contentio, ideo tractatu asperior, quod adolescentes boni et fortes, nulla sua culpa, petitione magistratuum arcebantur: eratque hæc cum numero, tum opibus minime spernenda manus. Sed ita tum rei acerbitatem oratione mollivit consul, et legibus Corneliis sic cohærere statum civitatis docuit, ut ipsos quoque honores petere puderet. L. autem Cæcilium tribunum plebis, P. Syllæ fratrem, eoque de mitiganda pœna ambitus ferentem, ut fratri reditus ad petendos honores esset, ita immutavit, ut et abjiceret rogationem, et agrariæ legi se fore intercessorem profiteretur. Legationes quoque liberas, quanquam ad commodum senatus pertinere videbantur, frequentissimo senatu assentiente sustulisset, nisi fuisset a tribunis intercessum. Tempus tamen minuit, et quod infinitum fuerat, annuum fecit. Et Cic. ad Att. in Pis. Plut. Quintil. Instit. Or. XI. 1. Plin. VII. 30. Cic. pro Syll. c. 22. et 23. Cic. de Leg. III. 8.

Cic. in Vatin. c. 5. quia proviso quod imminebat bello rempublicam pecunia opus habituram putabat, misso Puteolos P. Vatinio quæstore, aurum et argentum vetuit exportari.

Plut. Cic. in Pis. c. 2. Sall. Cat. c. 6. Dio. 46. Hæc atque talia consuli eo facilius procedebant, quod turbaturum alias cuncta collegam, ne contra rempublicam sentiret, patientia et obsequio mitigatum, postremo commutatione provinciæ perpulerat. Quippe Cicero Macedoniam sortitus, cum eam placere collegæ videret, cum Gallia commutavit, quæ C. Antonio evenerat. Cic. de Off. II. 16. Val. Max. II. 4. 6. Inter hæc, P. Lentulus Spinther ædilis curulis tanta magnificentia ludos edidit, ut superiores omnes novo invento vinceret, argentatis choragiis scenam adornans. Plin. IX. 39. Idem et dibapha Tyria primus est usus, quod tum improbatum, mox vulgare fuit.

Appian. Mithrid. 47. Hic ferme status urbanarum rerum erat, cum audito fine Mithridatis grates Diis actæ sunt, et ad omnia pulvinaria supplicatum: Cic. de Prov. Cons. c. 11. cum, referente Cicerone consule, quantum alias nunquam, in duodecim dies supplicationem senatus decrevisset. Vell. II. 40. et Dio et Cic. ad Att. I. 18. Tribuni plebis T. Labienus, T. Ampius privilegium tulerunt, 'ut Pompeius ludis Circensibus corona aurea, toga picta, cultu triumphantium uteretur; Dio. scenicis, prætexta, coronaque laurea.' Salutis etiam augurium, confectis bellis maritimis et terrestribus omnibus, celebrari posse creditum est. Id veteri more genus quoddam divinationis erat; quo maximus prætor explorabat, 'salutemne Dii populo Romano annuerent.' Neque fas erat alio die agi, quam qui ab omni negotio militari vacuus: eaque de re diu intermissum inter continua bella civilesque discordias fuerat, nullum idoneum tempus ad pacificas cærimonias invenientibus.

48. Porro Mithridatis exitum operæ pretium est penitus exequi. Calamitatibus, et, quæ calamitatem amat sequi, perfidia suorum irritatus, cum multos ob culpam, Eutrop. Oros. VI. 5. Appian. Dio. Liv. Epit. Plut. Appian. alios per suspicionem interficeret, omnium a se animos tædio et metu abalienavit. Etiam Pharnaces filiorum ad eam diem honoratissimus, et sæpe declaratus regni successor, sive fratrum occisorum dolore, sive sibi timens, insidias struere seni cœpit, priusquam destinatam in Italos expeditionem inchoasset. Nam id ubi esset factum, om-

nem ab Romanis præcidi spem veniæ existimabat, neque ad se ex opibus paternis quicquam esse perventurum. Non deerant qui hæc referrent ad regem: multos enim filio apertos Dio. clandestinosque custodes apposuerat. Comprehensi igitur Appian. consciorum nonnulli, tortique sunt: nec dubitabat rex insidiatorem tollere, nisi Menophanes, ostensis incommodis quæ sub tempus tam longinquæ expeditionis occisum filium essent secutura, perpulisset ut veniam offerret.

49. Sed ille longius progressum existimans, quam ut tutus inde receptus esset, ad hoc animos militum a suscepta expeditione abhorrere gnarus, noctu ad primarios Romanorum transfugarum,[1] qui proxime regem tendebant, ingreditur: casum suum miseratur: laborem improbum, pericula, miserias, quæ per tanta marium terrarumque spatia, omnibus ubique infestis, Italiam petituros manerent, exaggerat: spem a se maximam, honoresque et opes in promtu ostendit, si regno ipse potiatur.

50. Facile persuadetur omnia tristissima, si perducti in Italiam forent, metuentibus. Mittuntur eadem nocte certi homines ad alia vicina castra solicitanda. Nec mora, simul cum luce transfugarum exoritur clamor; eum exceptum alii sequuntur, transmittuntque. Sic brevissimo tempore totum ubique exercitum, atque etiam nauticam turbam seditio percurrit. Nam et ab ignaris antea simul cognitum probatumque Pharnacis concilium est, lætis ad res novas plerisque; aliis, quod in defectione omnium soli frustra et cum exitio renisuri videbantur. Sic ad urbem Dio. pergitur: nam Panticapæi Mithridates tum agebat.

51. Rex, tumultu audito, partem eorum quos secum habebat obviam mittit, cum ceteris ipse secuturus. Sed et illi defecerunt ad Pharnacem, et urbs, non invitis oppidanis, ab eodem occupata est; Mithridates in regiam Appian. confugit. Inde cum misisset ad milites, quæsitum 'quid ergo sibi vellent?' aperte Pharnacem postularunt regem,

[1] *Ad primarios Romanorum transfugarum*] Hic in levem errorem induxit Freinshemium Appiani interpres. Græca verba sunt, *ἐς πρώτους τοὺς Ῥωμαίων αὐτομόλους . . . ἐσῆλθε*: id est, *ad Romanorum primo transfugas venit.* Primos solicitavit transfugas, deinde et alios Mithridatis milites. *Crev.*

'juvenem pro sene eunuchorum mancipio, filiorum amicorumque carnifice.' His auditis Mithridates, ut spem ultimam tentaret, ipse allocuturus eos prodiit. Tum, intentis in illum digitis, transfugæ, 'En,' inquiunt, 'qui transire ad nos satagitis, ubi prius fidem faciatis animi propositique vestri.' Ad hanc vocem prosilientes complures equum fugientis confoderunt, Pharnacem regem sublatis vocibus acclamantes: et, ne dubitari amplius posset, raptam aliquis ex templo papyrum instar diadematis capiti Pharnacis circumposuit.

[Oros. Appian.] 52. Hæc ex altissimo muro miserabilis senex conspicatus, multis precibus oravit filium, 'ut tutam sibi fugam concederet,' alios super alios ea de causa missitando. Postquam nemo revertebatur, atque ultimam adesse necessitatem sentiebat, [Oros.] exclamasse fertur: 'Quoniam Pharnaces mori jubet, vos, si estis, Dii patrii, precor, ut quandoque et ipse hanc vocem a liberis suis audiat.'

[Appian.] 53. Collaudatos deinde satellites et amicos, qui pauci apud eum perstiterant, fide ad extremum præstita, suæ [Dio. Oros. Appian.] incolumitati consulere, et ire ad victorem jubet. Statimque descendens ad reliquas conjuges liberosque suos, venenum quod semper cum gladio gestare consueverat miscet. Erant ibi duæ filiæ virgines duobus Ptolemæis, Æ[Dio. Oros. Eutrop. Val. Max. IX. 2. Flor. III. 5. Appian.]gypti Cyprique regibus desponsæ, Mithridatis et Nyssa. Hæ enixe rogarunt patrem, ut, ipso superstite, morerentur. Igitur his primum venenatam potionem, deinde reliquis dedit: ipse hausit novissimus.

54. Reliqui cito extincti sunt: Mithridates quanquam vehementissimi veneni magnum modum ebiberat, et vim [Dio. Oros. Justin. XXXVII. 2. Plin. XXV. 2. Appian. A. Gell. XVII. 16. Flor. Dio.] potionis ambulando cuperet accendere; tamen defendentibus vitalia quæ sæpe sumserat remediis, metuere cœpit, ne in filii, et deinde Romanorum potestatem incideret: gladioque admoto, ne sic quidem invenit exitum, quia senecta malisque circumstantibus, ad hoc veneno debilitata manus aliquanto leviorem plagam fecerat.

[Oros. Liv. Epit. Appian.] 55. Igitur, conspecto forte Bituito Gallo, qui, muro jam superato, cum aliis in regiam penetraverat, 'Multum,' inquit, 'dextræ tuæ cum miles meus esses, debui: plus debiturus, si extremum mihi officium præstiteris, ne hac

ætate hisque rebus gestis ducis Romani triumphalem currum Mithridates antecedam. Expelle, sis, hunc spiritum, quem frustra solicitavit mea manus, quemque adversus venenum stultus ego medicamentis munii.' Ita Bituitus, cum et Pharnaci rem gratam facturus videretur, jugulum ultro præbentis hausit: simul accurrentes alii gladiis ac lanceis accelerarunt ei mortem. Sic interiit ultimus tum sui juris regum, præter Parthicos, post multas et illatas aliis et acceptas aliunde calamitates, fortunæque miras vicissitudines, ne simplici quidem morte sublatus. Ætatis annos (nam dubitatur) paulo plus minusve septuaginta, regni quinquaginta septem exegerat. Dio. Vell. II. 40. Dio. Appian. Eutrop. Plin.

56. Eo tempore Pompeius obibat Cœlen Syriam, legatos et munera gentium excipiens, quæ ex tota Syria Ægyptoque mittebantur. Nam et Ægyptus inquieta seditionibus erat, adque eas comprimendas Pompeium rex advocabat, dona pecuniasque ipsi, et exercitui vestem mittens. Venit et ab Hyrcano Antipater, et Nicodemus ab Hyrcani fratre Aristobulo, de regno Hierosolymitano certantibus. Ipsi occurrere jussi ad disceptandum reguli: cum Aristobuli legatus, data ab eo prius Gabinio trecenta talenta,[m] deinde Scauro quadringenta arguens, supra ceteras inimicitias, horum etiam odia comparasset. Xiphilin. Joseph. Antiq. XIV. 5. Appian. Joseph.

57. Interea cum ver apparuisset, contracto ex hybernis exercitu, Pompeius in Damascenos fines fecit expeditionem, multis in via excisis latronum castellis, supplicioque

[m] *Trecenta talenta*] Marcas argenti 28125. *Quadringenta.* Marcas 37500. *Crev.*

affectis tyrannis, qui passim per civitates extiterant. Primum in Apameno agro capta ex itinere et diruta arx est, quam Antiochus Cyzicenus struxerat. Deinde in Ituræos transitum, qui sub Ptolemæi Mennæi ditione Libani partem habitabant, latrociniis dediti. Munitissima horum castella, Sinnam et Borama in monte sita, et inferius Botryn, et Gigartum, et speluncas juxta mare, et castellum in jugo quod appellabant Theu-prosopon, Pompeius evertit. Tyrannus, Tripolitano Dionysio, qui paulo ante securi percussus fuerat, nihilo innocentior, mille talentis[n] redemit supplicium. Quibus ad stipendia militum usus imperator, Lysiada deinde ad lacum Apamenum cepit, munitam urbem, quam Judæus quidam tyrannus nomine Silas obtinebat. Liberavit et Byblum, veterem Cinyræ regiam, cum et hujus urbis tyrannum securi percussisset. Heliopolin deinde et Chalcidem, Mennæi urbes, transiens, per Syriæ partem quæ, Libano et Antilibano montibus inclusa, proprie Cava dicitur, Pellam, et hinc Damascum venit.

Appian. Oros. vi. 6. Strab. xvi. p. 753. 755. et 756. Joseph. Strabo. Joseph. Antiq. xiv. 5. et 13. Strab. xvi. p. 756.

58. Damascus inter Seleucidarum calamitates, Aretam vocaverat Arabum Nabatæorum regem, eique se et omnem incirca regionem tradiderat. Sed illam nuper, victo Arabe, Metellus atque Lollius receperant, cum ad Syriam pro sua defendendam Pompeius exercitum misisset. Mox eodem venit ex Armenia, ubi tum Tigranem bello Pompeius urgebat, ejusdem missu M. Scaurus,[o] Aretamque Hierosolymas obsidentem, acceptis ab Aristobulo pecuniis, deterruit; inde Damascum reversus.

Joseph. Ant. xiv. 5. Joseph. Antiq. xiii. 15. et de B. Jud. i. 4. Joseph. Ant. xiv. 4.

59. Has causas gerendi cum Arabibus belli adeptus Pompeius, Hyrcanum et Aristobulum, qui Damascum accesserant, miti responso dimisit; ' in præsentia prævertendum sibi ad Nabatæorum castigandam insolentiam:

Appian. Dio. Joseph. Antiq. xiv. 5. et de B. Jud. i. 5.

[n] *Mille talentis*] Marcis argenti 93750. *Crev.*

[o] *Eodem venit ex Armenia, ubi tum Tigranem bello Pompeius urgebat, ejusdem missu M. Scaurus*] Immo ex Armenia minore, in quam Pompeius, confecto cum Albanis bello, secesserat. (Vid. supra ci. 39.) Hoc indicat temporum et rerum a Pompeio gestarum ordo, quem Josephus parum attendit, ac Freinshemium in fraudem induxit. Hanc observationem debemus Usserio in Ann. ad annum mundi 3939. quo tamen loco Gabinius male pro Scauro nominatur. *Crev.*

inde iturum in Judæam, ut litem fratrum componat. Interea mutuis injuriis abstineant.' Sed Aristobulus, qui se regem ferebat, velut herilium jussorum impatiens, insalutato Pompeio digressus, ita offendit virum, præcipue Hyrcani, et Antipatri, cujus postea filius Herodes in Judæa regnavit, obtestationibus augentibus iram; ut, dilato bello Arabico, in Judæam converteret signa, et per Pellam Scythopolinque et Coreas Alexandrium duceret, in finibus Judææ situm, ubi se Aristobulus incluserat, dubius animi, et vicissim de salute ac dignitate anxius.

60. Omnibus tamen a bello dehortantibus, descendit in castra Pompeii, multaque de jure suo locutus, concedente illo in castellum est regressus. Hoc iterum atque tertio cum fecisset inter spem metumque ambiguus, se ita temperare cupiens, ut neque prodere dignitatem videretur, neque Pompeium offenderet; neutrum satis assecutus, jussu Romani scripsit ad præsidiorum præfectos, 'ut castella quædam traderent.' Deinde bellum indignanti animo volvens, discessit Hierosolyma. Neque Pompeius distulit sequi: castrisque ad Hierichunta positis, palmarum balsamique proventu nobilem, extra vallum equitando exercebatur: cum citi accurrerunt equites, lætum, ut ex laureatis hastarum cuspidibus intelligi poterat, nuntium afferentes. Concursu igitur exercitus precibusque coactus statim legit epistolas, et suggestu, non cespitibus ut moris erat, sed per festinationem militum comportatis jumentorum sarcinariorum clitellis effecto, 'Mithridatem vixisse' pronuntiavit. Inde læti omnes ad sacrificandum epulandumque se converterunt, in uno corpore bellum extinctum, infinitosque populi Romani hostes deletos rati. Plut. Pomp. Joseph. de B. Jud. Plut. Cic. pro Mur. c. 16. Oros. vi. 6. Dio.

61. Pompeius etiam minore quam credidisset labore suo debellatum gaudens, et in patriam ut primum posset rediturus, statim orta luce Hierosolyma progressus, Aristobulum terruit, ut descendens, pecuniis promissis, urbem et omnia in potestatem ejus dederet. Pompeius, venia vicissim data, Gabinium ad accipiendam pecuniam misit. Sed Aristobuli factione claudente portas, ille datus in custodiam est, urbs obsessa. Quam ubi Hyrcani partibus dediti aperuerunt, Piso legatus Pompeii, regia occupata, Joseph. Antiq. et de B. Jud. Heges. i. 16. Joseph.

præsidium ibi posuit; domusque, et alia templo, quod rebelles occupaverant, vicina communivit.

62. Deinde templum, qua respiciebat aquilonem, infirmius ea parte quam cetero ambitu videns, oppugnare cœpit. Erat tamen ibi quoque præceps et abrupta vallis, et pontem, qui templum urbi jungebat, obsessi revulserant. Murus etiam firmissimus, turresque prealtæ tantum non inaccessibilem efficiebant locum. Sed Pompeius abundanti multitudine, nam et a Damasco ceteraque Syria copias auxiliares adduxerat, voraginem, comportata undique materia, jussit expleri.

63. Cum multi inter hæc Judæorum telis vulnerarentur, tardius procedebat opus, vix ad optatum finem perducendum, nisi septima die cessantes a jaculando obsessi, impune Romanos quod placuisset moliri paterentur. Quemadmodum enim ea gens ita cum Deo suo velut dividere partes imperandi parendique consuevit, ut mandatis ejus ad suæ interpretationis modum obtemperent; tum solummodo, cum peteretur corpus, repugnare licitum putabant, alia hostilia agentibus per sabbatum obniti nefas. Igitur per eos dies Romani neque petebant hostem, neque petebantur: tantummodo fossis complendis, struendoque aggeri strenue admovebant manus.

Plut. de Superstit. c. 14. Strab. xvi. p.763. Dio. Joseph.

64. Machinæ deinde Tyro advectæ, cum continuo saxorum jactu propugnatoribus mœnia nudassent, spatium Romanis unam suffodiendi turrim præbuerunt. Per hujus ruinas tertio obsidionis mense captum est templum ipso die jejunii, quod tum incidit in Quintilem. Faustus Sylla, dictatoris filius, primus ascendit murum: secutique statim Furius et Fabius centuriones cum suis manipularibus.

65. Interea nihilominus sacerdotes munia sua, tanquam in altissima pace, obeuntes, neque strictos in se gladios, neque accepta vulnera pavescebant: multique inter ipsa sacra sunt interfecti. Ceterorum quoque varium exitium fuit: multi ab hoste, multi a civibus discordibus cæsi, magna pars semetipsos præcipitarunt in abrupta. Quidam etiam furentes calamitate conjuncta templo ædificia cremarunt, seque ipsos injecerunt ignibus. Ad millia duo-

decim periisse dicuntur: de Romanis oppido pauci: complures tamen sunt vulnerati.

66. In ea calamitate Judæis nihil acerbius fuit, quam quod inviolata ad eam diem fani arcana, solique principi sacerdotum, nec nisi semel quotannis aspicienda, profanis hominibus patuerunt. Sed præcipue Romanis admirationi fuit, nulla intus Deorum effigie, vacua sedes: cum simulacrum aliquod, rem gentibus omnibus velut consensu receptam, quærerent. Inde multiplex de Judaicis religionibus opinionum error apud gentes inolevit, tam pertinaciter, ut etiam vulgatis per Christianorum incrementa Judæorum sacris, Plutarchus, tam diligens abstrusorum inquisitor, in clarissima luce cæcutiret, 'Liberum Patrem a Judæis coli' multis argumentis ineptissime disputans. Absurda persuasio, inde primum orta, quod sacerdotes Judæi tibia tympanisque concinebant, hederaque vinciebantur: et ante omnia quod reperta in templo vitis aurea fuisset. Pulcherrimum id opus, quingentis æstimatum talentis,[p] sive Aristobuli donum, sive suas e templo manubias Romam deportante Pompeio, postea in Capitolini Jovis fano stetit, Alexandri nomen inscriptum habens, Judæorum regis.

Max. Tyr. Dissert. 38. Plut. Sympos. IV. 5. Tac. Hist. v. 5. Joseph.

67. In templo præter candelabrum insigne, mensamque et vasa aurea, magna vis odorum reperta, sacræque pecuniæ ad duo millia talentum.[q] Quibus omnibus abstinuit Pompeius: alteroque post captum templum die, repurgari locum ab æditiuis, solitòque ritu instaurari sacra voluit. Jusso deinde regnare Hyrcano, præcipuos belli auctores, in quibus et Absalomus fuit,[r] Aristobuli socer, securi percussit: Faustum ceterosque virtutis causa donavit: Hierosolyma,[s] dirutis oppidi mœnibus, Romanis stipendiaria fecit, procuratore imposito Antipatro.

Euseb. Chronic. Sulp. Sever. Heges. I. 17

[p] *Quingentis ... talentis*] Marcis argenti 46875. *Crev.*

[q] *Duo millia talentum*] Marcas argenti 187500. *Crev.*

[r] *In quibus et Absalomus fuit*] Eum Josephus captum quidem esse memorat, securi percussum esse non dicit. *Crev.*

[s] *Hierosolyma*] In tota hac rei a Pompeio adversus Judæos gestæ narratione solum fere Josephum in margine citavimus, ne nimia nominum multitudo confusionem pareret. Usserius in Annal. ad annum Mundi 3941. collegit quicquid apud ceteros scriptores de hoc eodem argumento memoriæ proditum

Joseph. 68. Judæorum deinde gentem veteres intra terminos compescens, quos ab Syria populos urbesque superioribus annis avellerant, ademit. Gadara, quod oppidum paulo ante dirutum ab ipsis fuerat, instauravit in Demetrii gra- Plut.Pomp. tiam liberti sui; cujus tanta erat potentia apud patronum, ut sæpe ad convivas excipiendos discurrente Pompeio, ipse accubuisse memoretur. Unde et apud alios ei adeo nimius honor, ut, quantum Catonem accipere puduisset, homo libertinus admitteret. Aiunt per absentiam Pompeii Plut. Pomp.c.66. et Cat.Min. c. 17. Catonem ad Antiochiam visendam profectum, cum ante portam virorum agmen cum vestibus albis, et propter viam hinc quidem adultos, inde impuberes stare vidisset; honore nimio offensum cœpisse stomachari: cum accesserit ad eum dux pompæ, coronatus et virgam tenens, interrogans, 'ubi Demetrium reliquissent? et anne cito esset affuturus?' Ibi amicis Catonis effuse ridentibus, Catonem, hæc tantum effatum, 'O miseram civitatem!' nec alio responso dato, præteriisse. Atque hoc idem Julian. Misopog. tanto post tempore Julianus imperator Antiochensium posteris objecit.

Joseph. 69. Hujus igitur Demetrii patriam liberam esse jussit Pompeius; et præterea in mediterraneis Hippum, Scythopolin, Pellam, Dium, Samariam, Marissamque et Strab.xvi. p. 753. Joseph. Azotum, et Jamniam, et Arethusam Sampsicerami Arabum phylarchi castellum, prioribus cultoribus restituit. Ad mare vero Gazam, Joppen, Dora, Stratonisque turrim, quæ post Cæsarea fuit, potestate Judæorum liberatas Appian. Syriac. Joseph. suis legibus reddidit. His ita gestis, M. Scauro quæstori suo duas legiones reliquit, ut Syriam, qua Ægypto et Euphrate terminatur, obtineret: ipse in Ciliciam discessit, vinctum abducens Aristobulum cum duobus filiis, filiabusque totidem; quorum e numero paulo post major fratrum Alexander, in itinere parum diligenter asservatus, effugit. Festinabat enim Pompeius, ut, rebus orientis constitutis, Romam recurreret.

70. Idcirco celeriter pertransitis quæ Ciliciam et Pon-

habetur: nempe apud Cicer. pro Flacco, 28. Liv. Epit. CII. Eutrop. VI. Oros. VI. 6. Strab. XVI. p. 762. et seq. Lucan. l. II. v. 592. Plut. Pomp. Appian. Mithrid. et Syr. Tacit. Hist. V. 9. Flor. III. 5. Dionem denique l. XXXVII. *Crev.*

tum interjacent provinciis, cum Amisum venisset, regios ibi liberos, qui capti interea fuerant, et ab Pharnace munera reperit, cum cadavere Mithridatis, quod muria conditum parricida Pharnaces miserat. Pompeius, mortuo Sinopen amandato, ut sepulcro majorum inferretur, sumtu insuper ad regii splendoris exequias liberaliter præbito, vestem qua uti consueverat, armorumque elegantiam et pondus est admiratus. At vaginam gladii, quam aiunt talentis constitisse quadringentis,[1] Publius quidam suffuratus, clam vendiderat: itemque cidarin miri operis Caius, Mithridatis collactaneus, Fausto Syllæ. In quos deinde Pharnaces, re comperta, animadvertit. Plut.Pomp. Appian. Mithrid. Dio. Plut. Dio. Appian. Plut.

71. Idem obsides quoque multos Græci barbarique generis misit ad Pompeium: adductis etiam qui M'. Aquillium comprehenderant, orans, 'ut sibi aut paternum Ponti regnum, aut saltem Bosporanum, quibus finibus Machares tenuisset, concederetur.' Et Pompeius, illius sane opera Italiam maximo metu liberatam reputans, socium et amicum appellatum regnare in Bosporo jussit; exceptis in libertatem Phanagorensibus, qui defectione sua primi perculerant Mithridatem, causamque præbuerant periculis, quibus ad extremum est obrutus. Ab eodem merito Castor socius amicusque populi Romani appellatus est: et accepta Galatiæ parte, filiam Dejotari regis duxit. Unde subitus ei domui, nec diuturnus splendor. Appian. Strabo XII. p. 568. Cic. pro Dej. c. 11.

72. Venerunt deinde præfecti castellorum, qui deditionem in adventum Pompeii distulerant, ne forte thesauros diriperent quorum in manus traditi forent, et deinde ratio a se reposceretur. Incredibiles hic repertæ opes, quanquam diuturno et infelici bello maximam vim pecuniæ Mithridates absumserat. Talaura præcipue referta omnis generis opulentia, quæstorem, dum inventa percenset, ad dies triginta attinuerunt. Duo inde millia poculorum ex onyche Romani sustulerunt, cum multis phialis, sellis, lectis, equorum etiam phaleris aureis gem- Dio. Appian.

[1] *Talentis ..... quadringentis*] Marcis argenti 37500. *Crev.*

matisque. Hæc partim a Dario, Hystaspis filio, pervenisse ad ultimum Mithridatem ferebantur: pars cum Alexandro filio a Cleopatra in templo Æsculapii deposita, tradentibus Cois, facta illius erant: nec pauca ipse paraverat, elegantioris instrumenti percupidus.

73. Dum ad hunc modum res Romana tabidæ meretricis instar, insigni splendore et opulento cultu foris enitescit, peste intima propemodum vitalia exedente in id periculum adducta est, ut parum abesset, quin omnibus a se subactis conculcatisque urbibus haberi deberet infelicior. Architectus ejus fraudis Catilina erat, cujus tum maxime, consularibus instantibus comitiis, conjuratio erumpebat. Nam Catilina omni contentione pugnabat, Plut. Cic. ut prius designaretur, quam venire Pompeius in Italiam posset, cujus unius vires virtutemque maxime metuebat. Cic. pro Mur. c. 25. Sall. Cat. c. 28. Appian. Civ. II. Plut. Cic. pro Mur. c. 24. Dio. Idcirco contracto consciorum consilio, cum Syllani milites, spe novæ prædæ, quia veteres rapinas luxu et libidinibus dissipaverant, conjurationi faventes, ei totam, in qua plurimum poterant, Etruriam partibus adjuncturi viderentur; consilium ceperunt Ciceronem inter ipsa comitia trucidandi. 'Hoc summoto cetera facilius successura.'

Plut. Crass. c. 24. et Cic. Dio. Plut. Cic. pro Mur. c. 25. 74. Hæc primo per literas, incertum unde datas, sunt cognita, quæ erant ad M. Crassum aliosque pari nobilitate scriptæ: quas ad Ciceronem Crassus ipse cum M. Marcello et Metello Scipione detulit. Ob eam rem, comitiorum dies quæ suberat, agente Cicerone, dilata est, ut de his rebus consuli senatus posset. Postridie Catilinam interrogavit in Curia consul, 'quid de illa causa Dio. Plut. Cic. diceret?' Atque ille aperte respondit: 'cum duo sint reipublicæ corpora, debile alterum infirmo capite, alterum sine capite prævalidum, huic se vivo caput non esse defuturum.' Tum ergo tumultum esse decretum est ab Dio. senatu, et in auctores inquisitio jussa. Consul, ut metum Cic. pro Mur. c. 26. et periculum cives animum adverterent, dissuta de in-Dio. Plut. dustria tunica, loricæ ostendit particulam. Igitur ad præsidium ejus valida se aggregante manu, comitia sine tumultu peracta. D. Silanus, L. Murena designati.

75. Sub hoc demum tempus, dilatum inimicorum ca-

lumnia triumphum L. Lucullus de Mithridate et Tigrane regibus duxit: quæ ipsa res gloriam ejus miseratione injuriæ augebat. Pompa uti minime prolixa, ita delecto apparatu spectabilis fuit. Armis machinisque hostilibus Circum Flaminium exornaverat. In triumpho paucos cataphractos duxit, decem currus falcatos, amicos ducesque regios sexaginta. Naves quoque rostratæ centum decem translatæ. Præterea Mithridatis effigies ex auro senum pedum, et distinctus gemmis clypeus. Fercula viginti vasorum argenteorum: duo et triginta poculorum armorumve aut nummorum ex auro. Lectos etiam aureos octo muli transtulerunt; et alii sex et quinquaginta argentum infectum; alii centum et septem, signati paulo minus vicies septies centena millia drachmarum.[w] Præferebantur et in tabulis summæ quas Pompeio ad bellum piraticum, deinde quæstoribus ærarii dederat: ascriptum etiam erat, nongenas quinquagenas drachmas[x] militibus divisisse.

Cic. pro Mur. c. 18. et Acad. Quæst. IV. 1. Eutrop. Vell. II. 34. Plut. Luc.

76. Inde splendidum epulum populo dedit, in foro et per vicos tricliniis stratis: vinique Græci congiario divisit millia cadum amplius centum.[y] Statuas permultas in publico posuit ex manubiis, in quibus eximiæ artis Hercules fuit in fatali tunica suprema sentiens, et colossus Apollinis triginta cubitorum, centum quinquaginta talentis factus,[z] quem ex Apolloniatarum Ponticorum insula advexerat.

Plin. XIV. 14. XXXIV. 8. XXXIV. 7.

77. Hic finis publicorum operum Lucullo fuit. Postea sive gloriæ opumque satis adeptum ratus, sive nequicquam applicari medicamenta desperatis patriæ morbis; abjecta semel rerum aliarum cura, in otio et luxu vixit: profusæ in ædificiis conviviisque luxuriæ, quæ mox in immensum

Plut. Nicol. Damasc. ap. Athen. VI. fin.

w *Vicies septies centena millia drachmarum*] Marcas argenti 42187. uncias 4. *Crev.*

x *Nongenas quinquagenas drachmas*] Marcas argenti 14. uncias 5. *grossos* 6. *Crev.*

y *Vini . . . . millia cadum amplius centum*] *Cadus*, teste Isidoro, l. XIV. c. 25. *Græca amphora est, continens urnas tres.* Itaque cadus una urna amphoram Romanam superabat, capiebatque congios duodecim, vini quas dicimus *pintas* amplius 39. *Crev.*

z *Centum quinquaginta talentis factus*] Sive pondus metalli, sive pretium operis hic æstimatur, talenta 150. paria sunt marcis nostratibus 14062. unciis 4. *Crev.*

Vell. II. 33. Plin. IX. 54. crevit, primus auctor. Quem[5] ob injectas moles mari, et vicissim exciso ad Neapolim monte mare admissum, Magnus Pompeius haud infacete Xerxem togatum appellavit. Atque ea res etiam incitamento conjuratis fuit, deplorante Sall. Cat. c. 20. suam suorumque paupertatem Catilina, dum alii sursum deorsumque vexando opes suas, vincere tamen et consumere nequirent.

Sall. c. 29. Dio. Cic. in Cat. I. 2. Plut. Cic. Sall. Plut. Appian. Dio. 78. Sed, augente horum amentia, simul augeri consulis et patrum vigiliæ cœperunt. Jam senatusconsultum factum erat ultimæ necessitatis: 'darent operam consules, ne quid detrimenti respublica pateretur.' Post paucos deinde dies, L. Senius senator literas in senatu recitavit, Fæsulis allatas, in quibus scriptum erat, 'C. Manlium, qui sub Sylla duxisset ordines, bellatorem impigrum, postquam male partas divitias pejus etiam decoxisset, ante Cic. Sall. diem sextum[6] Kalendas Novembres arma cepisse cum magna multitudine.' Trepidis inde vulgo omnibus, ut Plut. solet in tali re, prodigia nuntiabantur. Ingenti motu Cic. in Cat. III. 8. Jul. Obseq. quassata tellus Spoletumque totum concussum erat, et quædam corruerant. Crebra fulmina ceciderant, quibus decussa pleraque, et Vargunteius Pompeiis sereno cœlo exanimatus fuerat. Trabs ardens ab occasu ad cœlum Dio. ferri visa: multisque locis spectra hominum apparuerant. Erant et qui salutis augurium rite factum negarent, quod eo tempore infaustæ aves visæ dicebantur. Nonnullos Cic. de Div. I. 47. Sallust. Claudius augur moverat, consuli bellum domesticum triste ac turbulentum prædicendo. Itaque certa incerta rumoribus adaugentes, 'conventus factos, arma comportata, servile bellum in Apulia et Capuæ motum' loquebantur.

Plut. Dio. Appian. Sallust. 79. Multa ob has res decreta in senatu facta. Q. Marcius Rex, Q. Metellus Creticus, qui duo imperatores adhuc ad Urbem erant, impediti ab adversariis ne triumpharent, ille Fæsulas, Metellus in Apuliam ire jussi. Prætores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in Picenum missi cum mandatis, 'uti pro tempore atque periculo exercitum compararent.' Gladiatoriæ fa-

5 *Quæ* pro *quem* legebatur ante Crev.
6 Ita ex Cic. et Sall. correxit Crev. pro *octavum* quod in edd. prior. legitur.

miliæ Capuam, et in cetera municipia, pro cujusque opibus distribui, per totam urbem minores magistratus vigilias agere jussi. Conjurationis indicibus præmia proposita: servo libertas et centena sestertia,[a] libero impunitas et sestertia ducenta.

80. Post hæc per aliquot dies, Catilina nihil auso moliri, tranquillæ res videri multis cœperunt, ut jam Ciceronis calumniam incusarent. Sed Etrusci motus cito fidem fecerunt veris: et Catilinam L. Paullus lege Plautia de vi postulavit. Atque ille, conscientiam dissimulans, 'vitandæ suspicionis causa apud M. Lepidum habitare velle' dixit, Paulli fratrem: nec receptus, venit ad Ciceronem, deinde ad Q. Metellum prætorem, et repudiatus ubique, M. Marcello custodiendum se tradidit. Dio. Sallust. Cic. in Vat. c. 10. in Cat. I. 8.

81. Postea cum in senatum venire ausus esset, qui tum in Jovis Statoris habebatur, et omnes subsellia ad quæ sedendi gratia iste accesserat, vacua relinquerent, in aliam partem digressi; Cicero, sive præsentiam ejus timens, sive ira commotus, orationem in præsentem reum habuit, quam adhuc legimus: 'excedere' jubens 'Urbe quam exitio destinasset: nam referre bonorum civium, ut inter se et hostem patriæ murus intersit.' Plut. et Cic. in Cat. I. 5. et 7. Sallust. Cic. in Pis. c. 2. Plut.

82. Ille, demisso vultu rogatis patribus, 'ne temere de se crederent, clarissimis majoribus orto,' deflexit ad convicia, 'Ciceronem inquilinum Urbis' appellando. Plura deinde maledicta ingerenti cum omnes obstreperent, 'hostem atque parricidam' vocando; furenti similis, 'Quandoquidem,' inquit, 'inimicorum conspiratione præceps agor, incendium meum ruina restinguam.' Proxima deinde nocte cum trecentis armatis egressus Urbe, plerisque consularibus, præterea optimo cuique scribit ex itinere: 'Massiliam se in exilium proficisci, ne, si resisteret inimicorum calumniis, periculum inde reipublicæ oriretur.' Sallust. Appian. Sallust. Val. Max. IX. 11. Sallust. Plut. Sallust. Cic. in Cat. II. 7.

83. Interim cum præcipuis sodalium ita comparaverat, ut 'quamprimum se Fæsulas pervenisse cognossent, Lentulus atque Cethegus cum sicis domum Ciceronis irent, propter dignitatem minime excludendi, et specie secretio- Appian.

[a] *Centena sestertia*] Marcæ argenti 390. unciæ 5. *Ducenta sestertia.* Marcæ 781. unciæ 2. *Crev.*

Sall. c. 43. Appian. ris colloquii seductum confoderent: L. Bestia' (is tribunatum plebis erat initurus)[b] 'subito concione vocata Ciceronem accusaret, meticulosum hominem, et sui timoris implentem credulos. Proxima deinde nocte, duodecim Sallust. locis urbs incenderetur.' Ei negotio, præter jam dictos, L. Cassius, P. Gabinius Capito, L. Statilius erant præfuturi.

Cic. in Cat. II. 84. Hæc vigilantissimi consulis cura in irritum omnia reciderunt. Is, in forum progressus, Catilinæ fugam et consilia exposuit populo, ita moderans, ut negligentibus extrema omnia metuenda, intentis, optimam spem ostenderet: neque falli eos pateretur ficta Catilinæ modestia, quem exilii causa solum vertisse multi literis ejus decepti, aut studio partium dictitabant. Sed paucos post dies epistolam ejus in senatu Q. Catulus recitavit hoc exemplo.

Sall. c. 34. 85. 'L. Catilina Q. Catulo salutem. Egregia tua fides re cognita, grata mihi magnis in meis periculis, fiduciam commendationi meæ tribuit. Quamobrem defensionem in consilio novo non statui parare: satisfactionem ex nulla conscientia de culpa proponere decrevi; quam medius fidius veram licet cognoscas. Injuriis contumeliisque concitatus, quod fructu laboris industriæque meæ privatus, statum dignitatis non obtinebam, publicam miserorum causam pro mea consuetudine suscepi. Non quin æs alienum meis nominibus ex possessionibus solvere possem, cum et alienis nominibus liberalitas Orestillæ suis filiæque copiis persolveret; sed quod non dignos homines honore honestatos videbam, meque falsa suspicione alienatum esse sentiebam: hoc nomine satis honestas pro meo casu spes reliquæ dignitatis conservandæ sum secutus. Plura cum scribere vellem, nuntiatum est, vim mihi parari. Nunc Orestillam tibi commendo, tuæque fidei trado. Eam ab injuria defendas per liberos tuos rogatus. Aveto.'

[b] *Bestia (is tribunatum plebis erat initurus)*] Recte interpretatur Freinshemius Sallustium, apud quem legitur, 'L. Bestia tribunus plebis.' Nempe ille futurus erat tribunus plebis eo tempore quo res ageretur. Sed tum designatus tantum erat, ut constat ex Plut. in Cicer. Vid. infra, c. 107. *Crev.*

86. Inter hæc ipse, cum aliquot dies apud C. Flaminium Flammam in agro Reatino exegisset, vicinitate, quam per emissarios suos antea solicitaverat, armanda; sumtis Plut. Dio. fascibus lictoribusque, signisque explicatis ad paratas a Manlio copias contendit; liberis omnibus, adhuc enim servitia repudiabat, ad societatem armorum vocatis. Hæc ubi Romæ comperta sunt, senatus vestem mutat: Catilinam et Manlium hostes judicat: ceteræ multitudini diem Sallust. statuit, ante quam sine fraude liceret ab armis discedere, præterquam rerum capitalium condemnatis. Præterea decernit, 'uti consules delectum habeant: Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet. Cicero Urbi præsidio sit.' Qui providus futuri provinciam Galliam, se- Plut. Dio. Cic. in natus auctoritate, exercitu et pecunia instructam et orna- Pis. c. 2. tam, quod ita reipublicæ ferebant tempora, in concione, licet reclamante populo Romano, deposuerat. Gallia, Cic. in ne Catilinæ pateret, ipso maxime Cicerone annitente, Q. Cat. II. 3. Metello Celeri, qui in Piceno exercitum habebat, com- et ad Fam. v. Ep. 2. missa est. Plut. Dio.

87. Cicero, qui ante etiam contra Catilinæ audaciam clientium amicorumque præsidiis dissimulanter se muniverat, tum vero palam custodiam circum se habuit equitum Romanorum maxime. Quod nomen, ipse equestri genere Cic. in Cat. IV. 7. ortus, sic in consulatu stabilivit extulitque, ut ab eo tem- Plin. pore tertium hoc in republica corpus cum senatu populoque XXXIII. 2. Romano haberi cœperit.

88. Cum inter hæc a Ser. Sulpicio competitore suo L. Cic. pro Murena consul designatus legibus ambitus interrogare- Mur. tur, Cicerone defendente, est absolutus, quod nemo ju- Quint. VI. 1. dicum sibi de ambitu audiendum esse putaret, quia, Cic. pro Flac. c. 39. gerente bellum Catilina, sciebant Kalendis Januariis duos Cic. pro in republica consules esse oportere. Dixerat etiam Cato Mur. c. 37. in reum, vir nullius rei, quam legum et æqui studiosior. Is, cum in petendo non obscure vidisset largitionem ver- Plut. Cat. sari, in senatu dixerat, 'accusaturum se quicumque pecu- Min. niam dedisset:' unum excipiens Silanum, quod is in matrimonio Serviliam habebat, Catonis sororem. Cete- Sall. Cat. rum quo tempore Catilina bellum orsus est, magnum c. 39. et severitatis documentum A. Fulvius senator dedit, filium Dio.

necando, quem ad Catilinam euntem e medio itinere retraxerat: præfatus 'non se Catilinæ adversus patriam, sed patriæ adversus Catilinam genuisse.'

Val. Max. v. 8.

Dio. Plut. Cic. Sallust.

89. Ceterum Ciceronis in Urbe retinendi consilium salubre reipublicæ fuit. P. enim Lentulus, ceterique conjuratorum principes non cessabant de Catilinæ præcepto adjungere quoscumque novis rebus idoneos judicassent. Idcirco cum forte duo legati Allobrogum venissent, de magistratuum Romanorum injuriis questum; per P. Umbrenum, qui negotiatus in Gallia fuerat, solicitantur. Neque parum commoti sunt feroces animi, cum spes libertatis, et ampla alia præmia ostenderentur. Tandem incerta certioribus posthabendo, Q. Fabium Sangam, quod civitas in tutela Fabiorum erat, adeunt, eique rem totam aperiunt: ab hoc Cicero edocetur. Vocantur legati: veniunt cum Murena consule designato, magnisque promissis inducuntur, ut studio conjurationis diligenter simulato, id agant, uti quam certissima coarguendorum noxiorum argumenta indipiscantur. Interea non in Urbe solum, sed per Italiam magni motus erant, ceterum festinatione et amentia conjuratorum fere innoxii: quorum e numero multos Metellus Celer in Piceno; in citeriore Gallia C. Murena, consulis designati frater, qui ei provinciæ præerat, ex senatusconsulto in vincula conjecerunt.

Plut. Cic. in Cat. III. 2. Dio. Appian. Sallust. Cic. pro Font. c. 12. Sallust. Cic. pro Dom. c. 52. Sallust. Cic. pro Mur. c. 41. Sallust.

90. Sed in Urbe cum A. D. IX. Kalendas Octobres senatus ob instantia pericula vocatus esset, novæ solicitudinum causæ plerosque terruerunt. P. Nigidius Figulus, quo amico et consiliario intimo consul utebatur, audito C. Octavium 'uxoris suæ puerperium' excusare, 'quod in Curiam tardius venisset,' exclamavit, 'Dominum nobis genuisti.' Ea Figuli existimatio Romæ erat, ut inter doctissimos haberetur: mathematicarum autem rerum peritia sic excellebat, ut prohibitis artibus crederetur uti. Eo majorem in animis patrum timorem ea vox peperit, præcipue quia paucos ante menses constanter jactatum fuerat, 'naturam regem orbi terrarum parturire.' Idemque Sibyllæ carminibus comprehensum dicebatur. Præterea passim etiam extremis ab oris in eum sensum oracula affe-

Sueton. Aug. c. 5. A. Gell. xv. 7. Plut. Sueton. Aug. c. 94. Constant. Manass. Dio, XLV. init. Sueton. Cic. de Div. II. 54. Virg. Ecl. IV.

rebantur. Ob eas causas, maxime quod Romæ etiam factum prodigium esset, senatum exterritum censuisse, ne quis illo anno tolleretur, suppressumque fuisse senatusconsultum per eos qui gravidas uxores habebant, Julius Marathus scripsit, Augusti libertus. Nam ad Augustum hæc postea tracta sunt, cujus ille quem diximus natalis M. Tullii consulatum illustravit. Sueton. Sueton. Aug. c. 79. Vell. II. 36.

91. Sed tum quidem ad propiora pericula prævertendum senatui fuit. Lentulus et ceteri, enses, sulfur, stupam in domum Cethegi clam comportari jusserant. Urbem in centum descripserant partes, quas totidem perditis hominibus assignarent sortito, ut multis simul locis incenderetur: paratique erant qui aquæductus obstruerent, et aquam petentes trucidarent. Cetera quoque, ut supra est expositum, administrarentur: et filii familias, quorum multi ex nobilitate inter conjuratos erant, patres suos, fœminæ maritos occiderent. Tantummodo liberis Pompeii parcere Lentulus decreverat, quos adversus iram hominis potentissimi, qui paulo post affuturus dicebatur, haberet obsides. Inter illum tumultum, cæde et incendio perculsis omnibus, ad Catilinam debebant erumpere. Sed ceterorum contationem Cethegus sæpe increpabat, præfervido ingenio, promtusque manu, et ad quodlibet facinus præsentis audaciæ. Nam Lentulus et ceteri rem in Saturnalia proferebant. Plut. Sall. c. 43. c. 24. Plut. Sallust. Cic. in Cat. III. 4. Plut.

92. Jam Allobroges ex mandato Ciceronis cum conjuratis egerant. Ab iis ad Catilinam cum Tito quodam Volturtio Crotoniense mittuntur. Eidem literas dat perferendas Lentulus, hoc exemplo: 'Qui sim, ex eo quem ad te misi, cognosces. Cura ut vir sis, et cogita quem in locum sis progressus: et vide quid jam tibi sit necesse. Cura omnium tibi auxilia adjungas, etiam infimorum.' Ad hoc mandata verbis dat, 'ne quod genus auxiliorum in hac necessitate spernat: neve contetur, paratis in Urbe omnibus, propius accedere.' Sallust.

93. His ita constitutis cum noctu per pontem Mulvium proficiscerentur, excepti sunt insidiis, quas ibi consulis jussu C. Pontinius, L. Valerius Flaccus prætores collocaverant. Ita his comprehensis consul summo mane vo- Flor. IV. 1. Cic. Plut. Appian. Cic. pro Flac. c. 40.

cari ad se statim Gabinium, Lentulum, Cethegum, Statilium jubet, itemque Ceparium Terracinensem, qui in Apuliam ad solicitandos pastores proficiscebatur. Reliqui venerunt. Ceparius, indicio cognito, ex Urbe profugit. Consul senatu in ædem Concordiæ vocato, conjuratos cum custodibus adduci jubet: Lentulum (quia prætor iterum erat, post consulatum senatu motus, deinde ordine recuperato) manu tenens eodem ascendit.

Plut. Vell. II. 24. Dio.

94. Ibi D. Silanus consul designatus dixit, 'ex Cethego nonnullos audisse, fore ut brevi consules tres, cum prætoribus quatuor, occidantur.' Similia C. Piso vir consularis afferebat. Interea C. Sulpicius, quem consul domum Cethegi miserat, redit, magnamque vim ibi telorum armorumque, plurimasque sicas et gladios recens exacutos, reperisse nuntiat. Postremo Volturtius, accepta fide publica, et post hunc Allobroges omnia aperiunt. Auctores sceleris tot indiciis, testibus, literis, sua confessione, vultu denique ipso, gestu, colore, convincuntur. Lentulum dissimulantem sermonibus etiam quos habere solitus erat, Allobroges coarguebant, quærentes ab eo, 'nihilne secum esset de fatis Sibyllinis locutus?' Nam ex libris earum et haruspicum responsis, 'regnum Romæ tribus Corneliis portendi' confirmaverat; 'ante se Cinnam et Syllam fuisse; se tertium, quem necesse esset Urbe potiri. Præterea esse annum ab incendio Capitolii vicesimum, et post Vestalium absolutionem decimum, quem sæpe prædixissent haruspices bello civili cruentum fore.' Idcirco senatus Lentulum, abdicato magistratu, itemque ceteros in libera custodia habendos cum censuisset; Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum ædilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæsari, Gabinius M. Crasso, Ceparius, qui retractus ex fuga fuerat, Cn. Terentio senatori traduntur. Supplicatio etiam nomine Ciceronis decreta, qui honor nemini ante eum togato contigerat, his verbis: 'quod Urbem incendiis, cæde cives, Italiam bello liberasset.'

Plut. Cic. in Cat. III. 4. Sallust. Plut. Cicero. Sall. Cic. Flor. Appian. Plut. Sallust. Cicero. Dio. Appian. Plut. Cic. Sall. Cicero. Quint. II. 16. Cic. in Pis. c. 3.

95. Cum inter hæc agenda præterisset dies, obscuro jam consul quid actum esset populo exposuit: cujus magna pars paulo ante bello faverat. Tunc autem, subito

Plut. Sallust.

commutata mente, Ciceronem ad cœlum tollebant laudibus, incendium maxime detestati, quod sibi inprimis calamitosum fore non dubitabant. Forte eodem die, eademque hora diei, qua per forum conjurati in ædem Concordiæ ducebantur, Jovis simulacrum ad ortum solis in conspectu Curiæ forique, altioribus quam antea columnis impositum est; cum biennio ante locatum, neque tamen ob tarditatem operis statutum ad eam diem esset. Igitur quod eodem tempore patefacta est conspiratio, quod futurum eo signo sic posito haruspices responderant, non sine numine Deorum tantis periculis ereptam esse civitatem crediderunt. Dio. Cic. in Cat. III. 8.

96. Postridie, cum iterum senatus haberetur, introductus a consule P. Tarquitius, qui professus indicium fuerat, Crassum inter conjuratos nominavit, nobilitate, divitiis, potentiaque summa hominem. Conclamant senatores, 'falsum indicium esse,' deque ea re postulant ut referatur, pars ita sentientes; alii, quod periculosum putabant, potentissimum virum vel vero crimine præcipitem agi; multi privatim obnoxii. Igitur, consulente Cicerone, frequens senatus decrevit, 'indicium falsum videri.' Quidam existimabant machinatorem ejus indicii P. Autronium fuisse, quo Crassi potentia reliquis præsidio esset. Alii Ciceronis dolum, ut Crassus a suscipiendo improborum patrocinio, quod ipsi frequens erat, absterreretur. Ipsum utique Crassum querentem audivisse Sallustius scribit, tantam illam contumeliam sibi ab Cicerone impositam: semperque postea fuit ab eo alienior. Sallust. Plut. Crass. Dio. Sallust. Plut. Crass.

97. Cæsarem quoque nominari per Allobrogas, aut alium indicem, Q. Catulus, C. Piso vehementer optarunt; sed nec prece nec pretio persuaderi Ciceroni potuit, ut pateretur. Cum utroque graves inimicitias Cæsar alebat: Pisonem oppugnaverat modo in judicio propter Transpadani cujusdam injustum supplicium, quo tamen judicio Piso est, defendente consule Cicerone, absolutus: Q. Catulus extrema ætate, maximis honoribus usus, victum se a Cæsare in petitione pontificatus impatientissime ferebat. Sallust. et Plut. Cæs. et Cic. Cic. pro Flac. c. 39. Sallust. Vell. II. 43.

98. Nuper enim, Q. Metello Pio mortuo, cum pontificis maximi vacaret locus, T. Labienus legem tulerat, 'ut, Dio.

abrogata lege Cornelia, et revocata Domitia, populus sacerdotia mandaret.' Fiebat hoc in Cæsaris gratiam, quem ita fovebat populus, ut nihil non ad demerendum eum facturus videretur. Itaque, licet duo summi viri Q. Catu-
Plut. Cæs. lus, P. Servilius Isauricus peterent, Cæsar nihil territus, se ostendit competitorem. Et Catulus quanto major annis ac dignitate erat, impensius timens repulsam, per certos homines egisse cum Cæsare dicebatur, magna ostensa mercede, ut a petitione desisteret. Ille contra longe majorem se impensam facturum in comitia declaravit. Nec
Sueton. Cæs. c. 13. verbis abfuit fides: tantaque largitione est usus, ut matri
Plut. descendentem ad comitia cum lacrymis osculanti, mag-
Sueton. nitudinem æris alieni reputando, dixerit, 'Hodie, mater, aut pontificem habebis filium, aut exulem.' Ideoque duos tam potentes viros ita superavit, ut plura in eorum tribubus suffragia, quam uterque in omnibus ferret.

Sallust. 99. Piso igitur et Catulus, his odiorum causis, cum impellere consulem nequivissent, circumeundo tamen, et velut ex Volturtio aut Allobrogibus audita differendo, tantum illi invidiæ conflarunt, ut equites Romani quidam, ex eo numero qui circum Concordiæ armatus stabat, tan-
Plut. et Sueton. quam hosti publico gladiis minitarentur. Ibi Curio dicitur eum texisse toga sua, et consul, intuentibus in eum equitibus, abnuisse cædem: sive credebat innocentem; sive
Plut. Cic. ille potentiam hominis metuebat, ne causa hujus et ceterorum mixta, potius illos ob Cæsarem servaret populus,
Sueton. quam cum illis interire Cæsarem pateretur. Territus tamen Cæsar, an ut invidiam conflaret inimicis, in reliquum
Sall. et Dio. anni tempus Curia abstinuit. Inter hæc liberti et clientes conjuratorum servitia et fæcem vulgi commovebant, ut vi Lentulum et ceteros eriperent. Qua re cognita, consul, cujus diligentiam nihil effugiebat, noctu Capitolium fo-
Plut. Cic. rumque præsidiis occupat: ipse in domo cujusdam amici præsentia insomnis ac solicitus animo volvebat. Nam suam domum intrare religione vetabatur: quod ibi tum
Dio. Plut. Terentia uxor cum Vestalibus sacrum Bonæ Deæ celebrabat. Detecta conjuratione lætabatur: sed nobilissimi deprehensi cives angebant, si tollerentur, invidiam sibi; sin viverent, reipublicæ periculum allaturi.

100. Sub ortam lucem (Nonæ Decembres erant) confirmatus prodigio, et nuntio Vestalium 'insistere' jubentium 'consiliis, magnum ei lumen ad gloriam præferentibus, quod domi ejus inter sacrificandum ex favilla et cinere luculenta flamma proruperat;' populum sacramento per prætores adigit, 'ubi militibus opus esset, arma capturum:' ipse, convocato senatu, refert, 'quid de iis fieri placeat, qui essent in custodias traditi.' Tum Decimus Junius Silanus consul designatus (hi enim ferme sententiam primi rogabantur) 'de illis, et præterea de L. Cassio, P. Umbreno, P. Furio, Q. Annio, cum deprehensi forent, supplicium sumendum' censuit. Assentientibus aliis, Ti. Nero 'debellandum antea Catilinam' dixit 'videri; ceteros haberi in custodia, præsidiis additis, donec iterum ea de re referatur.' Cic. ad Fam. I. Ep. 9. Dio. Plut. Dio. Sallust. Plut. Appian. Sallust. Appian. Sallust.

101. Ubi ventum ad Cæsarem est, qui tum erat prætor designatus, 'mortem a Diis immortalibus supplicii causa constitutam' negans, 'sed potius portum quendam miseriarum, et quietem laborum esse; vinculis, eisque sempiternis, coërcendos' decrevit, 'bona publicanda, ipsos in municipiis, quæ Cicero consul probasset, habendos: neu quis de iis postea ad senatum referret, neve cum populo ageret: municipibus, si quis eorum vincula rupisset, atroces pœnæ præstituerentur: sic effugi invidiam, ne quis civis, indicta causa, necatus videatur; reos interea gravius plecti, quam si supplicium paterentur.' Suet. Dio. Appian. Plut. Cæs. et Cic. Cic. in Cat. IV. 5. Sallust. Dio. Sallust.

102. Adeo commoverat animos tam facundia orationis, quam potentia viri, ut non modo ceteri deinceps eam sententiam sequerentur; sed qui sententiam prius dixerant, et ipse ante omnes Silanus, retractarent quæ censuerant, aut interpretatione mollirent; cum, post orationem insignem a consule interpositam, pæne inter ultimos (adolescens enim adhuc, et tribunus plebis designatus erat) sententiam M. Cato rogatus, ita et Silani perstrinxit inconstantiam, et Cæsarem suspicionibus et invidia obruit, ut in ejus sententiam, 'sumendum de conjuratis supplicium' decerneretur. Appian. Plut. Suet. Cic. in Cat. IV. Vell. II. 35. Plut. Cat. Min. Cic. ad Att. XII. 21. Sall. Dio, &c.

103. Etiam bona publicari volebant plerique: sed Cæsar 'indignum esse' testatus, 'id unum ex sententia Plut. Cic.

sua retineri, quod erat asperrimum,' (nec enim alii hoc censuerant) repugnavit; illisque desistentibus, appellavit tribunos. Cum neque tribuni intercederent, consul sponte cessit, eamque sententiæ partem remisit. Magnam ea dies Catoni celebritatem attulit, adeo incomparabilem pro republica et honesto animum attulisse viso, ut major pars senatus abeuntem domum prosequeretur.

Sallust. Vell. II. 35.

Appian. Sallust. Plut. Cic.

104. Consul opperiri noctem, ne quid per eam novaretur, inutile ratus, triumviros capitales parare quæ pertineant ad supplicium jubet: et præsidiis dispositis Lentulum e Palatio per Sacram viam mediumque forum ipse ducit. Principes senatus consulem stipabant: populus, magnitudine rei attonitus, cum horrore et veneratione præteribat. Ut ventum ad carcerem est, demisso in Tullianum Lentulo gula laqueo frangitur. Idem[7] fit Cethego, Statilio, Gabinio, et Cepario, quos prætores adduxerant. Consul, spectato supplicio digrediens, cum frequentem adhuc in foro videret turbam, velut noctem effringendi carceris causa expectantium, alta voce pronuntiavit, 'vixerunt:' hoc enim verbo ad mortis evitandum omen veteres utebantur.

Sallust. Plut.

105. Domum deinde jam cœpta nocte redeuntem cum plausu et lætis acclamationibus deduxit populus; matronis etiam honoris ejus causa, simulque servatorem Urbis videndi cupidine, de tectis efferentibus faces. Prosequebantur eum primarii viri, gestis præclare rebus, et triumphorum splendore nobiles: quibus non alius inter eundum sermo erat, quam 'se quidem et similes alios imperium protulisse populi Romani; servatum populum Romanum cum imperio et imperatoribus, unius Ciceronis opus esse. Hunc non exercitu, neque vi militum, sed suis consiliis togataque nixum industria, tantum incendium, quo conflagratura opulentissima post homines natos civitas fuerit, quinque admodum noxiorum sanguine restinxisse.'

106. Neque deinceps aut in rostris, aut in curia minus ei honoris ab optimo quoque delatum est. Cato certe pro concione, deinde Q. Catulus frequentissimo

Appian. et Plut. Cic. in Pis. c. 3.

7 *Item* edd. ante Crev.

senatu, 'parentem patriæ' nominarunt: non ut postea Cæsares idem vocabulum, et quicquid tribuere adulatio potest, habuerunt, sed integra libertate. L. Gellius vir censorius, 'civicam ei coronam deberi' dixit 'a republica.' Plin. vii. 30. Juven. Sat. viii. v. 243. Cic. in Pis. Plut. Cic.

107. Cum hic bonorum omnium sensus esset, exortus est Q. Metellus Nepos, qui tum tribunatu recens inito, cum L. Bestia collega, et designato prætore C. Cæsare, Ciceronis acta laceraret. Is pridie Kalendas Januarias abeuntem magistratu verba facere ad populum vetuit, 'ei qui in alios animadvertisset indicta causa, dicendi potestatem fieri non oportere' dictitans: tantummodo jurare permisit. Tum Cicero, ut insultaret[8] inimicorum pravitati, non solenne magistratum ejurantium carmen, sed hoc magna voce juravit, 'rempublicam atque Romam urbem sua unius opera esse salvam.' Nec indelectatus ea calliditate populus, magna voce et ipse juravit, 'vere hoc ab illo juratum esse.' Ea res adversarios ejus momordit vehementer, utque se magis etiam contra eum intenderent, stimulavit. Sed Ciceronis, ut ipse deinde in senatu dixit, is domum fuit e foro reditus, ut nemo, nisi qui cum illo esset, civium esse in numero videretur. Cic. ad Fam. v. Ep. 2. Plut. et Dio. Cic. ad Fam. v. et in Pis. Dio. Cic. in Pis.

108. Nec sane tanto viro nimius haberi honor poterat, cujus consulatui nullum alium omni memoria conferendum reperio. Nam ceteri sæpe domi bellive egregiam operam navarunt reipublicæ, sed magnis plerumque præsidiis instructi. Hic sibi præcipue innixus, adjutus a paucissimis, oppugnatus a magno audacissimorum hominum agmine, et adhuc amplius latentes adversarios timens, atrocissimam post homines natos vaferrimamque conjurationem eruit industria, debilitavit facundia, virtute constantiaque singulari superavit.

8 *Et* in edd. ante Crev. inseritur.

9

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY
REFERENCE DEPARTMENT

This book is under no circumstances to be taken from the Building

JAN - 1 19[illegible]		

form 410

B'D NOV 18 1914

